Suttantapiṭake Majjhimanikāye

Mūlapaṇṇāsapāḷiyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Papañcasūdanī nāma

MŪLAPAṆṆĀSAṬṬHAKATHĀ

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1957

Aṭṭhakathā Series 11

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ ḷa   ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā   ိ = i   ီ = ī   ု ု = u   ူ ူ = ū   ေ = e   ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathā

Dutiyabhāga

Mātikā | Piṭṭhaṅka

3. Opammavagga

1.	Kakacūpamasuttavaṇṇanā	1
2.	Alagaddūpamasuttavaṇṇanā	9
3.	Vammikasuttavaṇṇanā	26
4.	Rathavinītasuttavaṇṇanā	40
	Dhammagarubhāvavaṇṇanā	41
	Appicchatādivaṇṇanā	44
	Dvādasavidhasantosavaṇṇanā	47
	Tividhapavivekavaṇṇanā	49
	Pañcavidhasaṁsaggavaṇṇanā	50
	Gāhagāhakādivaṇṇanā	52
	Pañcalābhavaṇṇanā	54
	Cārikādivaṇṇanā	54
	Sattavisuddhipañhavaṇṇanā	60
	Sattarathavinītavaṇṇanā	63
5.	Nivāpasuttavaṇṇanā	65
6.	Pāsarāsisuttavaṇṇanā	69
7.	Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā	98
8.	Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā	121
9.	Mahāsāropamasuttavaṇṇanā	134
10.	Cūḷasāropamasuttavaṇṇanā	135

Mātikā			Piṭṭhaṅka

4. Mahāyamakavagga

1. Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanā	...	...	138
2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā	...	...	147
3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā	...	...	159
4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā	...	...	167
5. Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā	...	...	169
6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā	...	...	185
7. Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā	...	...	196
8. Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā	...	...	205
9. Mahā-assapurasuttavaṇṇanā	...	...	212
10. Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā	...	...	225

5. Cūḷayamakavagga

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā	...	...	227
2. Verañjakasuttavaṇṇanā	...	...	234
3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā	...	...	234
4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā	...	...	255
5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā	...	...	269
6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā	...	...	273
7. Vīmaṁsakasuttavaṇṇanā	...	...	277
8. Kosambiyasuttavaṇṇanā	...	...	287
9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā	...	...	302
10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā	...	...	312

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

3. Opammavagga

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā

222. **Evaṁ me sutan**ti Kakacūpamasuttaṁ. Tattha **Moḷiyaphagguno**ti **moḷī**ti cūḷā vuccati. Yathāha—

> "Chetvāna moḷiṁ varagandhavāsitaṁ,
> Vehāyasaṁ ukkhipi Sakyapuṅgavo.
> Ratanacaṅkoṭavarena vāsavo,
> Sahassanetto sirasā paṭiggahī"ti.

Sā tassa gihikāle mahatī ahosi, tenassa **Moḷiyaphagguno**ti saṅkhā udapādi. Pabbajitampi naṁ teneva nāmena sañjānanti. **Ativelan**ti velaṁ atikkamitvā. Tattha kālavelā, sīmavelā, sīlavelāti tividhā velā. "Tāyaṁ velāyaṁ imaṁ udānaṁ udānesī"ti[1] ayaṁ kālavelā nāma. "Ṭhitadhammo velaṁ nātivattatī"ti[2] ayaṁ sīmavelā nāma. "Velā-anatikkamo setughāto"ti[3] ca "velā cesā avītikkamanaṭṭhenā"ti ca ayaṁ sīlavelā nāma. Taṁ tividhampi so atikkamiyeva. Bhikkhuniyo hi ovadituṁ kālo nāma atthi, so atthaṅgatepi

---

1. Vi 3. 2; Khu 1. 75 piṭṭhe.
2. Vi 4. 419; Khu 1. 140; Aṁ 3. 39 piṭṭhesu.
3. Abhi 1. 76 piṭṭhe.

sūriye ovadanto taṁ kālavelampi atikkami. Bhikkhunīnaṁ ovāde pamāṇaṁ nāma atthi sīmā mariyādā, so uttarichappañcavācāhi ovadanto taṁ sīmavelampi atikkami. Kathento pana davasahagataṁ katvā duṭṭhullāpattipahonakaṁ katheti, evaṁ sīlavelampi atikkami.

Saṁsaṭṭhoti missībhūto samānasukhadukkho hutvā. **Sammukhā**ti purato. **Avaṇṇaṁ bhāsatī**ti tā pana pacanakoṭṭanādīni karontiyo disvā natthi imāsaṁ anāpatti nāma, imā bhikkhuniyo anācārā dubbacā[1] pagabbhāti aguṇaṁ katheti. **Adhikaraṇampi karotī**ti imesaṁ bhikkhūnaṁ imā bhikkhuniyo diṭṭhakālato paṭṭhāya akkhīni dayhanti, imasmiṁ vihāre pupphapūjā vā āsanadhovanaparibhaṇḍakaraṇādīni vā imāsaṁ vasena vattanti. Kuladhītaro etā lajjiniyo, tumhe imā[2] idañcidañca vadatha, ayaṁ nāma tumhākaṁ āpatti hoti, vinayadharānaṁ santikaṁ āgantvā vinicchayaṁ me dethāti adhikaraṇaṁ ākaḍḍhati.

Moḷiyaphaggunassa avaṇṇaṁ bhāsatīti natthi imassa bhikkhuno anāpatti nāma. Niccakālaṁ imassa pariveṇadvāraṁ[3] asuññaṁ bhikkhunīhīti aguṇaṁ katheti. **Adhikaraṇampi karontī**ti imesaṁ bhikkhūnaṁ Moḷiyaphaggunattherassa diṭṭhakālato paṭṭhāya akkhīni dayhanti. Imasmiṁ vihāre aññesaṁ vasanaṭṭhānaṁ oloketumpi na sakkā. Vihāraṁ āgatabhikkhuniyo ovādaṁ vā paṭisanthāraṁ vā uddesapadaṁ vā therameva nissāya labhanti, kulaputtako lajjī kukkuccako, evarūpaṁ nāma tumhe idañcidañca vadatha, etha vinayadharānaṁ santike vinicchayaṁ dethāti adhikaraṇaṁ ākaḍḍhanti.

So bhikkhu Bhagavantaṁ etadavocāti neva piyakamyatāya na bhedādhippāyena, atthakāmatāya avoca. Evaṁ kirassa ahosi "imassa bhikkhussa evaṁ saṁsaṭṭhassa viharato ayaso uppajjissati. So sāsanassāpi avaṇṇoyeva. Aññena pana kathito ayaṁ na oramissati, Bhagavatā dhammaṁ desetvā ovadito oramissatī"ti tassa atthakāmatāya Bhagavantaṁ etaṁ "āyasmā bhante"ti-ādivacanaṁ avoca.

223. **Āmantehī**ti jānāpehi. **Āmantetī**ti pakkosati.

---

1. Dubbatā (Sī) 2. Imāsaṁ (Syā) 3. Pariveṇaṭṭhānaṁ (Syā, Ka)

224. **Saddhā**ti saddhāya. **Tasmā**ti yasmā tvaṁ kulaputto ceva saddhāpabbajito ca, yasmā vā te etāhi saddhiṁ saṁsaṭṭhassa viharato ye tā akkosissanti vā, paharissanti vā, tesu domanassaṁ uppajjissati, saṁsagge pahīne nuppajjissati, tasmā. **Tatrā**ti tasmiṁ avaṇṇabhāsane. **Gehasitā**ti pañcakāmaguṇanissitā. **Chandā**ti taṇhāchandāpi paṭighachandāpi. **Vipariṇatan**ti rattampi cittaṁ vipariṇataṁ. Duṭṭhampi, mūḷhampi cittaṁ vipariṇataṁ. Idha pana taṇhāchandavasena rattampi vaṭṭati, paṭighachandavasena duṭṭhampi vaṭṭati. **Hitānukampī**ti hitena anukampamāno hitena pharamāno. **Na dosantaro**ti na dosacitto bhavissāmi.

225. **Atha kho Bhagavā**ti kasmā ārabhi? Phaggunassa kira ettakaṁ ovādaṁ sutvāpi[1] "bhikkhunisaṁsaggato oramissāmi viramissāmī"ti cittampi na uppannaṁ, Bhagavatā pana saddhiṁ paṭāṇī viya paṭiviruddho aṭṭhāsi, athassa Bhagavato yathā nāma jighacchitassa bhojane, pipāsitassa pānīye, sītena phuṭṭhassa uṇhe dukkhitassa sukhe patthanā uppajjati, evameva imaṁ dubbacaṁ bhikkhuṁ disvā paṭhamabodhiyaṁ subbacā[2] bhikkhū āpāthaṁ āgamiṁsu. Atha tesaṁ vaṇṇaṁ kathetukāmo hutvā imaṁ desanaṁ ārabhi.

Tattha **ārādhayiṁsū**ti gaṇhiṁsu pūrayiṁsu. **Ekaṁ samayan**ti ekasmiṁ samaye. **Ekāsanabhojanan**ti ekaṁ purebhattabhojanaṁ. Sūriyuggamanato hi yāva majjhanhikā sattakkhattuṁ[3] bhuttabhojanampi idha ekāsanabhojananteva adhippetaṁ. **Appābādhatan**ti nirābādhataṁ. **Appātaṅkatan**ti niddukkhataṁ. **Lahuṭṭhānan**ti sarīrassa sallahukaṁ uṭṭhānaṁ. **Balan**ti kāyabalaṁ. **Phāsuvihāran**ti kāyassa sukhavihāraṁ. Iminā kiṁ kathitaṁ? Divā vikālabhojanaṁ pajahāpitakālo kathito. Bhaddālisutte pana rattiṁ vikālabhojanaṁ pajahāpitakālo kathito. Imāni hi dve bhojanāni Bhagavā na ekappahārena pajahāpesi. Kasmā? Imāneva hi dve bhojanāni vaṭṭe sattānaṁ āciṇṇāni. Santi kulaputtā sukhumālā, te ekato dvepi bhojanāni pajahantā kilamanti. Tasmā ekato apajahāpetvā ekasmiṁ kāle divā vikālabhojanaṁ, ekasmiṁ rattiṁ vikālabhojananti visuṁ pajahāpesi. Tesu idha divā vikālabhojanaṁ pajahāpitakālo

---

1. Katvāpi (Syā, Ka)
2. Subbacāpi (Sī, Syā)
3. Satakkhattuṁ (Sī), dasakkhattuṁ (Syā)

kathito. Tattha yasmā Buddhā na bhayaṁ dassetvā tajjetvā pajahāpenti, ānisaṁsaṁ pana dassetvā pajahāpenti, evaṁ hi sattā sukhena pajahanti. Tasmā ānisaṁsaṁ dassento ime pañca guṇe dassesi. **Anusāsanī karaṇīyā**ti punappunaṁ sāsane kattabbaṁ nāhosi. "Idaṁ karotha idaṁ mā karothā"ti satuppādakaraṇīyamattameva ahosi. Tāvattakeneva te kattabbaṁ akaṁsu, pahātabbaṁ pajahiṁsu, paṭhamabodhiyaṁ bhikkhave subbacā bhikkhū ahesuṁ assavā ovādapaṭikarāti.

Idāni nesaṁ subbacabhāvadīpikaṁ upamaṁ āharanto **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **subhūmiyan**ti samabhūmiyaṁ. "Subhūmyaṁ sukhette vihatakhāṇuke bījāni patiṭṭhapeyyā"ti[1] ettha pana maṇḍabhūmi subhūmīti ātatā. **Catumahāpathe**ti dvinnaṁ mahāmaggānaṁ vinivijjhitvā gataṭṭhāne. **Ājaññaratho**ti vinīta-assaratho. **Odhastapatodo**ti yathā rathaṁ abhiruhitvā ṭhitena sakkā hoti gaṇhituṁ, evaṁ ālambanaṁ nissāya tiriyato ṭhapitapatodo. **Yoggācariyo**ti assācariyo. Sveva assadamme sāretīti **assadammasārathi. Yenicchakan**ti yena yena maggena icchati. **Yadicchakan**ti yaṁ yaṁ gatiṁ icchati. **Sāreyyā**ti ujukaṁ purato peseyya. **Paccāsāreyyā**ti paṭinivatteyya.

Evameva khoti yathā hi so yoggācariyo yena yena maggena gamanaṁ icchati, taṁ taṁ assā āruḷhāva honti. Yāya yāya ca gatiyā icchati, sā sā gati gahitāva hoti. Rathaṁ pesetvā assā neva vāretabbā na vijjhitabbā honti. Kevalaṁ tesaṁ same bhūmibhāge khuresu nimittaṁ ṭhapetvā gamanameva passitabbaṁ hoti. Evaṁ mayhampi tesu bhikkhūsu punappunaṁ vattabbaṁ nāhosi. Idaṁ karotha idaṁ mā karothāti satuppādanamattameva kattabbaṁ hoti. Tehipi tāvadeva kattabbaṁ katameva hoti, akattabbaṁ jahitameva. **Tasmā**ti yasmā subbacā yuttayānapaṭibhāgā hutvā satuppādanamatteneva pajahiṁsu, tasmā tumhepi pajahathāti attho. **Elaṇḍehī**ti elaṇḍā kira sāladūsanā honti, tasmā evamāha. **Visodheyyā**ti elaṇḍe ceva aññā ca valliyo chinditvā bahi nīharaṇena sodheyya. **Sujātā**ti susaṇṭhitā. **Sammā parihareyyā**ti mariyādaṁ bandhitvā udakāsiñcanenapi kālenakālaṁ

1. Dī 2. 280 piṭṭhe.

mūlamūle khaṇanenapi[1] valligumbādicchedanenapi kipillapūṭakaharaṇenapi makkaṭakajālasukkhadaṇḍakaharaṇenapi sammā vaḍḍhetvā poseyya. **Vuddhi**-ādīni vuttatthāneva.

226. Idāni akkhantiyā dosaṁ dassento **bhūtapubban**ti-ādimāha. Tattha **Vedehikā**ti Videharaṭṭhavāsikassa dhītā. Atha vā **vedo**ti paññā vuccati, vedena īhati iriyatīti **vedehikā,** paṇḍitāti attho. **Gahapatānī**ti gharasāminī. **Kittisaddo**ti kittighoso. **Soratā**ti soraccena samannāgatā. **Nivātā**ti nivātavutti. **Upasantā**ti nibbutā. **Dakkhā**ti bhattapacanasayanattharaṇadīpujjalanādikammesu chekā. **Analasā**ti uṭṭhāhikā. **Susaṁvihitakammantā**ti suṭṭhu saṁvihitakammantā[2]. Ekā analasā hoti, yaṁ yaṁ pana bhājanaṁ gaṇhāti, taṁ taṁ bhindati vā chiddaṁ vā karoti, ayaṁ na tādisāti dasseti.

Divā uṭṭhāsīti pātova kattabbāni dhenuduhanādikammāni akatvā ussūre uṭṭhitā. **He je kāḷī**ti are kāḷi. **Kiṁ je divā uṭṭhāsī**ti kiṁ te kiñci aphāsukaṁ atthi, kiṁ divā uṭṭhāsīti. **No vata re kiñcī**ti are yadi te na kiñci aphāsukaṁ atthi, neva sīsaṁ rujjhati, na piṭṭhi, atha kasmā pāpi dāsi[3] divā uṭṭhāsīti kupitā anattamanā bhākuṭiṁ akāsi. **Divātaraṁ uṭṭhāsī**ti punadivase ussūrataraṁ uṭṭhāsi. **Anattamanavācan**ti are pāpi dāsi attano pamāṇaṁ na jānāsi, kiṁ aggiṁ sītoti maññasi[4], idāni taṁ sikkhāpessāmīti-ādīni vadamānā kupitavacanaṁ nicchāresi.

Paṭivisakānanti sāmantagehavāsīnaṁ. **Ujjhāpesī**ti avajānāpesi. **Caṇḍī**ti asoratā kibbisā. Iti yattakā guṇā, tato diguṇā dosā uppajjiṁsu. Guṇā nāma saṇikaṁ saṇikaṁ āgacchanti, dosā ekadivaseneva patthaṭā honti. **Soratasorato**ti ativiya sorato, sotāpanno nu kho, sakadāgāmī anāgāmī arahā nu khoti vattabbataṁ āpajjati. **Phusantī**ti phusantā ghaṭṭentā āpāthaṁ āgacchanti.

---

1. Mūlapalikhaṇanenapi (Sī)
2. Suṭṭhapitakammantā (Sī), suṭṭhu ṭhapitakammantā (Syā)
3. Pāpadāsi (Syā)
4. Sītoti maññati (Sī), atisītoti maññasi (Syā)

Atha bhikkhu soratoti veditabboti atha adhivāsanakkhantiyaṁ ṭhito bhikkhu soratoti veditabbo. **Yo cīvara -pa- parikkhārahetū**ti yo etāni cīvarādīni paṇītapaṇītāni labhanto pādaparikammapiṭṭhiparikammādīni ekavacaneneva karoti. **Alabhamāno**ti yathā pubbe labhati, evaṁ alabhanto. **Dhammaññeva sakkaronto**ti dhammaṁyeva sakkāraṁ sukatakāraṁ karonto. **Garuṁ karonto**ti garubhāriyaṁ karonto. **Mānento**ti manena piyaṁ karonto. **Pūjento**ti paccayapūjāya pūjento. **Apacāyamāno**ti dhammaṁyeva apacāyamāno apacitiṁ nīcavuttiṁ dassento.

227. Evaṁ akkhantiyā dosaṁ dassetvā idāni ye adhivāsenti, te evaṁ adhivāsentīti pañca vacanapathe dassento **pañcime bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **kālenā**ti yuttapattakālena. **Bhūtenā**ti satā vijjamānena. **Saṇhenā**ti sammaṭṭhena[1]. **Atthasañhitenā**ti atthanissitena kāraṇanissitena. **Akālenā**ti-ādīni tesaṁyeva paṭipakkhavasena veditabbāni. **Mettacittā**ti uppannamettacittā hutvā. **Dosantarā**ti duṭṭhacittā, abbhantare uppannadosā hutvā. **Tatrā**ti tesu vacanapathesu. **Pharitvā**ti adhimuccitvā. **Tadārammaṇañcā**ti kathaṁ tadārammaṇaṁ sabbāvantaṁ lokaṁ karoti? Pañca vacanapathe gahetvā āgataṁ puggalaṁ mettacittassa ārammaṇaṁ katvā puna tasseva mettacittassa avasesasatte ārammaṇaṁ karonto sabbāvantaṁ lokaṁ tadārammaṇaṁ karoti nāma. Tatrāyaṁ vacanattho. **Tadārammaṇañcā**ti tasseva mettacittassa ārammaṇaṁ katvā. **Sabbāvantan**ti sabbasattavantaṁ. **Lokan**ti sattalokaṁ. **Vipulenā**ti anekasattārammaṇena. **Mahaggatenā**ti mahaggatabhūmikena. **Appamāṇenā**ti subhāvitena. **Averenā**ti niddosena. **Abyābajjhenā**ti[2] niddukkhena. **Pharitvā viharissāmā**ti evarūpena mettāsahagatena cetasā tañca puggalaṁ sabbaṁ ca lokaṁ tassa cittassa ārammaṇaṁ katvā adhimuccitvā viharissāma.

228. Idāni tadatthadīpikaṁ upamaṁ āharanto **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **apathavin**ti nippathaviṁ karissāmīti attho. **Tatra**

1. Maṭṭhena (Sī, Syā)

2. Abyāpajjhenāti (Sī, Syā)

tatrāti tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne. **Vikireyyā**ti pacchiyā paṁsuṁ uddharitvā bījāni viya vikireyya. **Oṭṭhubheyyā**ti kheḷaṁ pāteyya. **Apathaviṁ kareyyā**ti evaṁ kāyena ca vācāya ca payogaṁ katvāpi sakkuṇeyya apathaviṁ kātunti? **Gambhīrā**ti bahalattena dviyojanasatasahassāni cattāri ca nahutāni gambhīrā. **Appameyyā**ti tiriyaṁ pana aparicchinnā. **Evameva kho**ti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—pathavī viya hi mettacittaṁ daṭṭhabbaṁ. Kudālapiṭakaṁ gahetvā āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so kudālapiṭakena mahāpathaviṁ apathaviṁ kātuṁ na sakkoti, evaṁ vo[1] pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṁ kātuṁ na sakkhissatīti.

229. Dutiya-upamāyaṁ **haliddin**ti yaṁkiñci pītakavaṇṇaṁ. **Nīlan**ti kaṁsanīlaṁ vā palāsanīlaṁ vā. **Arūpī**ti arūpo. Nanu ca dvinnaṁ kaṭṭhānaṁ vā dvinnaṁ rukkhānaṁ vā dvinnaṁ seyyānaṁ vā dvinnaṁ selānaṁ vā antaraṁ paricchinnākāsarūpanti āgataṁ, kasmā idha **arūpī**ti vuttoti. Sanidassanabhāvapaṭikkhepato. Tenevāha "anidassano"ti. Tasmiṁ hi rūpaṁ likhituṁ, rūpapātubhāvaṁ dassetuṁ na sakkā, tasmā "arūpī"ti vutto. **Anidassano**ti dassanassa cakkhuviññāṇassa anāpātho. Upamāsaṁsandane panettha ākāso viya mettacittaṁ, tulikapañcamā cattāro raṅgajātā viya pañca vacanapathā, tulikapañcame raṅge gahetvā āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so tulikapañcamehi raṅgehi ākāse rūpapātubhāvaṁ kātuṁ na sakkoti, evaṁ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṁ katvā dosuppattiṁ dassetuṁ na sakkhissatīti.

230. Tatiya-upamāyaṁ **ādittan**ti pajjalitaṁ. **Gambhīrā appameyyā**ti imissā Gaṅgāya gambhīraṭṭhānaṁ gāvutampi atthi, aḍḍhayojanampi, yojanampi. Puthulaṁ panassā evarūpaṁyeva, dīghato pana pañcayojanasatāni, sā kathaṁ gambhīrā appameyyāti. Etena payogena parivattetvā uddhane udakaṁ viya tāpetuṁ asakkuṇeyyato. Ṭhitodakaṁ pana kenaci upāyena aṅgulamattaṁ[2] vā aḍḍhaṅgulamattaṁ[3] vā evaṁ tāpetuṁ sakkā bhaveyya, ayaṁ pana

1. Te (Ka)
2. Aṅgulimattaṁ (Ka)
3. Aṭṭhaṅgulamattaṁ (Syā), aḍḍhaṅgulimattaṁ (Ka)

na sakkā, tasmā evaṁ vuttaṁ. Upamāsaṁsandane panettha Gaṅgā viya mettacittaṁ, tiṇukkaṁ ādāya āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so ādittāya tiṇukkāya Gaṅgaṁ tāpetuṁ na sakkoti, evaṁ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṁ kātuṁ na sakkhissatīti.

231. Catuttha-upamāyaṁ **biḷārabhastā**ti biḷāracammapasibbakā. **Sumadditā**ti suṭṭhu madditā. **Suparimadditā**ti anto ca bahi ca samantato suparimadditā. **Tūlinī**ti simbalitūlalatātūlasamānā. **Chinnasassarā**ti chinnasassarasaddā. **Chinnabhabbharā**ti chinnabhabbharasaddā. Upamāsaṁsandane panettha biḷārabhastā viya mettacittaṁ, kaṭṭhakaṭhalaṁ[1] ādāya āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so kaṭṭhena vā kaṭhalena vā biḷārabhastaṁ sarasaraṁ bharabharaṁ saddaṁ kātuṁ na sakkoti, evaṁ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṁ katvā dosānugatabhāvaṁ kātuṁ na sakkhissatīti.

232. **Ocarakā**ti avacarakā heṭṭhācarakā, nīcakammakārakāti attho. **Yo mano padūseyyā**ti yo bhikkhu vā bhikkhunī vā mano padūseyya, taṁ kakacena okantanaṁ nādhivāseyya. **Na me so tena sāsanakaro**ti so tena anadhivāsanena mayhaṁ ovādakaro na hoti. Āpatti panettha natthi.

233. **Aṇuṁ vā thūlaṁ vā**ti appasāvajjaṁ vā mahāsāvajjaṁ vā. **Yaṁ tumhe nādhivāseyyāthā**ti yo tumhehi adhivāsetabbo na bhaveyyāti attho. **No hetaṁ bhante**ti bhante anadhivāsetabbaṁ nāma vacanapathaṁ na passāmāti adhippāyo. **Dīgharattaṁ hitāya sukhāyā**ti iti Bhagavā arahattena kūṭaṁ gaṇhanto yathānusandhinā desanaṁ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kakacūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Kaṭṭhakathalaṁ (Syā, Ka)

2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā

234. **Evaṁ me sutan**ti Alagaddūpamasūttaṁ. Tattha gaddhe bādhayiṁsūti gaddhabādhino, gaddhabādhino pubbapurisā assāti gaddhabādhipubbo, tassa **gaddhabādhipubbassa,** gijjhaghātakakulappasutassāti attho. Saggamokkhānaṁ antarāyaṁ karontīti **antarāyikā.** Te kammakilesavipāka-upavāda-āṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Tattha pañcānantariyadhammā kammantarāyikā nāma. Tathā bhikkhunīdūsakakammaṁ, taṁ pana mokkhasseva antarāyaṁ karoti, na saggassa. Niyatamicchādiṭṭhidhammā kilesantarāyikā nāma. Paṇḍakatiracchānagata-ubhatobyañjanakānaṁ paṭisandhidhammā vipākantarāyikā nāma. Ariyūpavādadhammā upavādantarāyikā nāma, te pana yāva ariye na khamāpenti, tāvadeva, na tato paraṁ. Sañcicca vītikkantā satta āpattikkhandhā āṇāvītikkamantarāyikā nāma, tepi yāva bhikkhubhāvaṁ vā paṭijānāti na vuṭṭhāti vā na deseti vā, tāvadeva, na tato paraṁ.

Tatrāyaṁ bhikkhu bahussuto dhammakathiko sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paṇṇattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṁ cintesi—ime āgārikā pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti[1], bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni passanti -pa- kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṁ sabbaṁ vaṭṭati. Kasmā itthīnaṁyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭantīti. Evaṁ rasena rasaṁ saṁsandetvā sacchandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṁ katvā thūlavākehi saddhiṁ atisukhumasuttaṁ upanento[2] viya, sāsapena saddhiṁ Sineruṁ upasaṁharanto viya, pāpakaṁ diṭṭhigataṁ uppādetvā "kiṁ Bhagavatā mahāsamuddaṁ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṁ paññattaṁ, natthi ettha doso"ti sabbaññutaññāṇena saddhiṁ paṭivirujjhanto vesārajjañāṇaṁ paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto methunadhamme doso natthīti Jinassa āṇācakke pahāraṁ adāsi. Tenāha "tathāhaṁ Bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmī"ti-ādi.

---

1. Sakadāgāminopi honti (Sī)
2. Ghaṭento (Sī, Syā)

Evaṁ byā khoti evaṁ viya kho. **Samanuyuñjantī**ti-ādīsu kiṁladdhiko tvaṁ, laddhiṁ vadehīti pucchamānā samanuyuñjanti nāma. Diṭṭhiṁ patiṭṭhāpentā samanuggāhanti nāma. Kena kāraṇena evaṁ vadasīti kāraṇaṁ pucchantā samanubhāsanti nāma. **Aṭṭhikaṅkalūpamā**ti-ādīsu[1] **aṭṭhikaṅkalūpamā** appassādaṭṭhena. **Maṁsapesūpamā** bahusādhāraṇaṭṭhena. **Tiṇukkūpamā** anudahanaṭṭhena. **Aṅgārakāsūpamā** mahābhitāpanaṭṭhena. **Supinakūpamā** ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena. **Yācitakūpamā** tāvakālikaṭṭhena. **Rukkhaphalūpamā** sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena[1]. **Asisūnūpamā** adhikuṭṭanaṭṭhena[2]. **Sattisūlūpamā** vinivijjhanaṭṭhena. **Sappasirūpamā** sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena[3]. **Thāmasā**ti diṭṭhithāmena. **Parāmāsā**ti diṭṭhiparāmāsena. **Abhinivissa voharatī**ti adhiṭṭhahitvā voharati dīpeti vā.

235. **Yato kho te bhikkhū**ti yadā te bhikkhū. **Evaṁ byā kho ahaṁ bhante Bhagavatā**ti idaṁ esa attano ajjhāsayena natthīti vattukāmopi Bhagavato ānubhāvena sampaṭicchati, Buddhānaṁ kira sammukhā dve kathā kathetuṁ samattho nāma natthi.

236. **Kassa kho nāma tvaṁ moghapurisā**ti tvaṁ moghapurisa kassa khattiyassa vā brāhmaṇassa vā vessassa vā suddassa vā gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā devassa vā manussassa vā mayā evaṁ dhammaṁ desitaṁ ājānāsi. **Atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesī**ti ayaṁ pāṭiyekko anusandhi. Ariṭṭho kira cintesi "Bhagavā maṁ moghapurisoti vadati, na kho pana moghapurisāti vuttamattakena maggaphalānaṁ upanissayo na hoti. Upasenampi hi Vaṅgantaputtaṁ 'atilahuṁ kho tvaṁ moghapurisa bāhullāya āvatto'ti[4] Bhagavā moghapurisavādena ovadi, thero aparabhāge ghaṭento vāyamanto cha abhiññā sacchākāsi. Ahampi tathārūpaṁ vīriyaṁ paggaṇhitvā maggaphalāni nibbattessāmī"ti. Athassa Bhagavā bandhanā pavuttassa paṇḍupalāsassa viya aviruḷhibhāvaṁ dassento imaṁ desanaṁ ārabhi.

1-1. Ma 2. 27, 30 piṭṭhesu vitthāro.
2. Ma 1. 198 piṭṭhe.
3. Khu 7. 5, 6 Mahāniddesepi.
4. Vi 3. 74 piṭṭhe.

Usmīkatopīti bhikkhave tumhe kinti maññatha, ayaṁ Ariṭṭho evaṁladdhiko sabbaññutaññāṇena paṭivirujjhitvā vesārajjañāṇaṁ paṭibāhitvā Tathāgatassa āṇācakke pahāraṁ dadamāno api nu imasmiṁ dhammavinaye usmīkatopi. Yathā nibbutepi mahante aggikkhandhe khajjupanakamattāpi aggipapaṭikā hotiyeva, yaṁ nissāya puna mahā-aggikkhandho bhaveyya, kiṁ nu kho evaṁ imassa appamattikāpi ñāṇusmā atthi, yaṁ nissāya vāyamanto maggaphalāni nibbatteyyāti. **No hetaṁ bhante**ti bhante evaṁladdhikassa kuto evarūpā ñāṇusmāti maggaphalānaṁ paccayasamatthāya ñāṇusmāya usmīkatabhāvaṁ paṭikkhipantā vadanti. **Maṅkubhūto**ti nittejabhūto. **Pattakkhandho**ti patitakkhandho. **Appaṭibhāno**ti kiñci paṭibhānaṁ apassanto bhinnapaṭibhāno[1] evarūpampi nāma niyyānikasāsanaṁ labhitvā aviruḷhidhammo kiramhi samugghātitapaccayo jātoti attano abhabbataṁ paccavekkhanto pādaṅguṭṭhakena bhūmiṁ khaṇamāno nisīdi.

Paññāyissasi khoti ayampi pāṭiyekko anusandhi. Ariṭṭho kira cintesi "Bhagavā mayhaṁ maggaphalānaṁ upanissayo pacchinnoti vadati, na kho pana Buddhā sa-upanissayānaṁyeva dhammaṁ desenti, anupanissayānampi desenti, ahaṁ Satthu santikā Sugatovādaṁ labhitvā attano sampattūpagaṁ kusalaṁ karissāmī"ti. Athassa Bhagavā ovādaṁ[2] paṭipassambhento "paññāyissasī"ti-ādimāha. Tassattho, tvaṁyeva moghapurisa iminā pāpakena diṭṭhigatena nirayādīsu paññāyissasi, mama santikā tuyhaṁ Sugatovādo nāma natthi, na me tayā attho, idhāhaṁ bhikkhū paṭipucchissāmīti.

237. **Atha kho Bhagavā**ti ayampi pāṭiyekko anusandhi. Imasmiṁ hi ṭhāne Bhagavā parisaṁ sodheti, Ariṭṭhaṁ gaṇato nissāreti. Sace hi parisagatānaṁ kassaci evaṁ bhaveyya "ayaṁ Ariṭṭho Bhagavatā akathitaṁ kathetuṁ kiṁ sakkhissati, kacci nu kho parisamajjhe Bhagavatā kathāya samāraddhāya sahasā kathitan"ti. Evaṁ kathitaṁ pana na Ariṭṭhova suṇāti, aññenapi sutaṁ bhavissati. Athāpissa siyā "yathā Satthā Ariṭṭhaṁ niggaṇhāti, mampi evaṁ niggaṇheyyāti sutvāpi tuṇhībhāvaṁ āpajjeyyā"ti.

1. Chinnapaṭibhāno (Sī, Syā) 2. Satthā ovādaṁ (Sī), Bhagavā etaṁ vādaṁ (Ka)

Taṁ sabbaṁ na karissantī”ti. Mayāpi na kathitaṁ, aññena sutampi natthīti “tumhepime bhikkhave”ti-ādinā parisāya laddhiṁ sodheti. Parisāya pana laddhisodhaneneva Ariṭṭho gaṇato[1] nissārito nāma hoti.

Idāni Ariṭṭhassa laddhiṁ pakāsento **so vata bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **aññatreva kāmehī**ti-ādīsu yo so bhikkhave bhikkhu “te paṭisevato nālaṁ antarāyāyā”ti evaṁladdhiko, so vata kilesakāmehi ceva kilesakāmasampayuttehi saññāvitakkehi ca aññatra, ete dhamme pahāya, vinā etehi dhammehi, vatthukāme paṭisevissati, methunasamācāraṁ samācarissatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati, idaṁ kāraṇaṁ nāma natthi, aṭṭhānametaṁ anavakāsoti.

238. Evaṁ Bhagavā ayaṁ Ariṭṭho yathā nāma rajako sugandhānipi duggandhānipi jiṇṇānipi navānipi suddhānipi asuddhānipi vatthāni ekato bhaṇḍikaṁ karoti, evameva bhikkhūnaṁ nicchandarāgapaṇītacīvarādiparibhogañca anibaddhasīlānaṁ gahaṭṭhānaṁ antarāyakaraṁ sacchandarāgaparibhogañca nibaddhasīlānaṁ bhikkhūnaṁ āvaraṇakaraṁ sacchandarāgaparibhogañca sabbaṁ ekasadisaṁ karotīti Ariṭṭhassa laddhiṁ pakāsetvā idāni duggahitāya pariyattiyā dosaṁ dassento **idha bhikkhave ekacce**ti-ādimāha. Tattha **pariyāpuṇantī**ti uggaṇhanti. **Suttan**ti-ādīsu Ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā, Suttanipāte Maṅgalasuttaratanasuttanālakasuttatuvaṭṭakasuttāni, aññampi ca suttanāmakaṁ Tathāgatavacanaṁ **Suttan**ti veditabbaṁ. Sabbampi sagāthakaṁ suttaṁ **Geyyan**ti veditabbaṁ, visesena Saṁyuttake sakalopi sagāthāvaggo. Sakalaṁ Abhidhammapiṭakaṁ, niggāthakaṁ suttaṁ, yaṁ ca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṁ Buddhavacanaṁ, taṁ **Veyyākaraṇan**ti veditabbaṁ. Dhammapadaṁ, Theragāthā, Therigāthā, Suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca **Gāthā**ti veditabbā. Somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṁyuttā dve-asītisuttantā **Udānan**ti veditabbā. “Vuttañhetaṁ[2] Bhagavatā”ti-ādinayappavattā[3] Dasuttarasatasuttantā **Itivuttakan**ti veditabbā. Apaṇṇakajātakādīni paṇṇāsādhikāni pañcajātakasatāni **Jātakan**ti veditabbāni. “Cattārome bhikkhave acchariyā abbhutā dhammā Ānande”ti-ādinayappavattā[4] sabbepi

---

1. Bhagavatā (Ka)
2. Vuttamidaṁ (Sī, Syā, Ka)
3. Khu 1. 195 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 448 piṭṭhe.

acchariya-abbhutadhammappaṭisaṁyuttā suttantā **Abbhutadhammanti** veditabbā. Cūḷavedalla Mahāvedalla sammādiṭṭhi sakkapañha saṅkhārabhājaniyamahāpuṇṇamasuttādayo sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā **Vedallanti** veditabbā.

Atthaṁ na upaparikkhantīti atthatthaṁ[1] kāraṇatthaṁ na passanti[2] na pariggaṇhanti. **Anupaparikkhatanti** anupaparikkhantānaṁ. **Na nijjhānaṁ khamantīti** na upaṭṭhahanti na āpāthaṁ āgacchanti, imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ samādhi vissanā maggo phalaṁ vaṭṭaṁ vivaṭṭaṁ kathitanti evaṁ jānituṁ na sakkā hontīti attho. **Te upārambhānisaṁsā cevāti** te paresaṁ vāde dosāropanānisaṁsā hutvā pariyāpuṇantīti attho. **Itivādappamokkhānisaṁsā cāti** evaṁ vādapamokkhānisaṁsā, parehi sakavāde dose āropite taṁ dosaṁ evaṁ[3] mocessāmāti imināva kāraṇena pariyāpuṇantīti attho. **Taṁ cassa atthaṁ nānubhontīti** yassa ca maggassa vā phalassa vā atthāya kulaputtā dhammaṁ pariyāpuṇanti, tañcassa dhammassa atthaṁ ete duggahitaggāhino nānubhonti. Apica parassa vāde upārambhaṁ āropetuṁ attano vādaṁ mocetuṁ asakkontāpi tañca atthaṁ nānubhontiyeva.

239. **Alagaddatthikoti** āsivisa-atthiko. **Gadoti** hi visassa nāmaṁ, taṁ tassa alaṁ paripuṇṇaṁ atthīti **alagaddo. Bhogeti** sarīre. **Idha pana bhikkhave ekacce kulaputtā dhammaṁ pariyāpuṇantīti** nittharaṇapariyattivasena uggaṇhanti. Tisso hi pariyattiyo alagaddapariyatti nittharaṇapariyatti bhaṇḍāgārikapariyattīti.

Tattha yo Buddhavacanaṁ uggahetvā evaṁ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṁ jānissantīti lābhasakkārahetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti **alagaddapariyatti** nāma. Evaṁ pariyāpuṇato hi Buddhavacanaṁ apariyāpuṇitvā niddokkamanaṁ varataraṁ.

Yo pana Buddhavacanaṁ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṁ pūretvā samādhissa āgataṭṭhāne samādhigabbhaṁ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṁ paṭṭhapetvā maggaphalānaṁ āgataṭṭhāne maggaṁ bhāvessāmi

---

1. Suttatthaṁ (Syā) 2. Na tulayanti (Sī) 3. Evañca evañca (Sī)

phalaṁ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tassa sā pariyatti **nittharaṇapariyatti** nāma hoti.

Khīṇāsavassa pana pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti** nāma. Tassa hi apariññātaṁ appahīnaṁ abhāvitaṁ asacchikataṁ vā natthi, so hi pariññātakkhandho pahīnakileso bhāvitamaggo sacchikataphalo, tasmā Buddhavacanaṁ pariyāpuṇanto tantidhārako paveṇipālako vaṁsānurakkhakova hutvā uggaṇhāti, itissa sā pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma hoti.

Yo pana puthujjano chātabhayādīsu ganthadharesu ekasmiṁ ṭhāne vasituṁ asakkontesu sayaṁ bhikkhācārena akilamamāno atimadhuraṁ Buddhavacanaṁ mā nassatu, tantiṁ dhāressāmi, vaṁsaṁ ṭhapessāmi, paveṇiṁ pālessāmīti pariyāpuṇāti, tassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti hoti, na hotīti. Na hoti. Kasmā? Na attano ṭhāne ṭhatvā pariyāputattā. Puthujjanassa hi pariyatti nāma alagaddā vā hoti nittharaṇā vā, sattannaṁ sekkhānaṁ nittharaṇāva, khīṇāsavassa bhaṇḍāgārikapariyattiyeva. Imasmiṁ pana ṭhāne nittharaṇapariyatti adhippetā.

Nijjhānaṁ khamantīti sīlādīnaṁ āgataṭṭhānesu idha sīlaṁ kathitaṁ, idha samādhi, idha vipassanā, idha maggo, idha phalaṁ, idha vaṭṭaṁ, idha vivaṭṭanti āpāthaṁ āgacchanti. **Tañcassa atthaṁ anubhontī**ti yesaṁ maggaphalānaṁ atthāya pariyāpuṇanti. Suggahitapariyattiṁ nissāya maggaṁ bhāvetvā phalaṁ sacchikarontā tañcassa dhammassa atthaṁ anubhavanti. Paravāde upārambhaṁ āropetuṁ sakkontāpi[1] sakavāde āropitaṁ dosaṁ icchiticchitaṭṭhānaṁ gahetvā mocetuṁ sakkontāpi[1] anubhontiyeva. **Dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattantī**ti sīlādīnaṁ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi, paresaṁ vāde sahadhammena upārambhaṁ āropentānampi, sakavādato dosaṁ harantānampi, arahattaṁ patvā parisamajjhe dhammaṁ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñcantānampi dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattanti.

---

1. Asakkontāpi (Syā)

Evaṁ suggahite Buddhavacane ānisaṁsaṁ dassetvā idāni tattheva niyojento **tasmātiha bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **tasmā**ti yasmā duggahitapariyatti duggahita-alagaddo viya dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattati, suggahitapariyatti suggahita-alagaddo viya dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattati, tasmāti attho. **Tathā naṁ dhāreyyāthā**ti tatheva naṁ dhāreyyātha, teneva atthena gaṇheyyātha. **Ye vā panāssu viyattā bhikkhū**ti ye vā pana aññe Sāriputtamoggallānamahākassapamahākaccānādikā byattā paṇḍitā bhikkhū assu, te pucchitabbā. Ariṭṭhena viya pana mama sāsane na kalalaṁ vā kacavaraṁ vā pakkhipitabbaṁ.

240. **Kullūpaman**ti kullasadisaṁ. **Nittharaṇatthāyā**ti caturoghanittharaṇatthāya. **Udakaṇṇavan**ti yañhi udakaṁ gambhīraṁ, na puthulaṁ. Puthulaṁ vā pana na gambhīraṁ, na taṁ aṇṇavoti vuccati. Yaṁ pana gambhīraṁ ceva puthulaṁ ca, taṁ aṇṇavoti vuccati. Tasmā **mahantaṁ udakaṇṇavan**ti mahantaṁ puthulaṁ gambhīraṁ udakanti ayamettha attho. **Sāsaṅkaṁ** nāma yattha corānaṁ nivutthokāso dissati. Ṭhitokāso, nisinnokāso, nipannokāso dissati. **Sappaṭibhayaṁ** nāma yattha corehi manussā hatā dissanti, viluttā dissanti, ākoṭitā dissanti. **Uttarasetū**ti udakaṇṇavassa upari baddho setu. **Kullaṁ bandhitvā**ti **kullo** nāma taraṇatthāya kalāpaṁ katvā baddho. Pattharitvā baddhā pana padaracāṭi-ādayo[1] uḷumpoti vuccanti. **Uccāretvā**ti ṭhapetvā. **Kiccakārī**ti pattakārī[2] yuttakārī, patirūpakārīti attho. **Dhammāpi vo pahātabbā**ti ettha **dhammā**ti samathavipassanā. Bhagavā hi samathepi chandarāgaṁ pajahāpesi, vipassanāyapi. Samathe chandarāgaṁ kattha pajahāpesi? "Iti kho Udāyi nevasaññānāsaññāyatanassapi pahānaṁ vadāmi, passasi no tvaṁ Udāyi taṁ saṁyojanaṁ aṇuṁ vā thūlaṁ vā, yassāhaṁ no pahānaṁ vadāmī"ti[3] ettha samathe chandarāgaṁ pajahāpesi. "Imaṁ ce tumhe bhikkhave diṭṭhiṁ evaṁ parisuddhaṁ evaṁ pariyodātaṁ na allīyetha na kelāyetha na dhanāyethā"ti[4] ettha vipassanāya chandarāgaṁ

---

1. Dārucāṭi-ādayo (Syā)
2. Kattabbakārī (Sī)
3. Ma 2. 119 piṭṭhe.
4. Ma 1. 327 piṭṭhe.

pajahāpesi. Idha pana ubhayattha pajahāpento “dhammāpi vo pahātabbā, pageva adhammā”ti āha.

Tatrāyaṁ adhippāyo—bhikkhave ahaṁ evarūpesu santappaṇītesu dhammesu chandarāgappahānaṁ vadāmi, kiṁ pana imasmiṁ asaddhamme gāmadhamme vasaladhamme duṭṭhulle odakantike, yattha ayaṁ Ariṭṭho moghapuriso niddosasaññī pañcasu kāmaguṇesu chandarāgaṁ nālaṁ antarāyāyāti vadati, Ariṭṭhena viya na tumhehi mayhaṁ sāsane kalalaṁ vā kacavaraṁ vā pakkhipitabbanti evaṁ Bhagavā imināpi ovādena Ariṭṭhaṁyeva niggaṇhāti.

241. Idāni yo pañcasu khandhesu tividhaggāhavasena ahaṁ mamanti gaṇhāti, so mayhaṁ sāsane ayaṁ Ariṭṭho viya kalalaṁ kacavaraṁ pakkhipatīti dassento **chayimāni bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **diṭṭhiṭṭhānānī**ti diṭṭhipi diṭṭhiṭṭhānaṁ, diṭṭhiyā ārammaṇampi diṭṭhiṭṭhānaṁ, diṭṭhiyā paccayopi. **Rūpaṁ etaṁ mamā**ti-ādīsu **etaṁ mamā**ti taṇhāggāho. **Esohamasmī**ti mānaggāho. **Eso me attā**ti diṭṭhiggāho. Evaṁ rūpārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā honti. Rūpaṁ pana attāti na vattabbaṁ. Vedanādīsupi eseva nayo. **Diṭṭhaṁ** rūpāyatanaṁ, **sutaṁ** saddāyatanaṁ, **mutaṁ** gandhāyatanaṁ rasāyatanaṁ phoṭṭhabbāyatanaṁ, tañhi patvā gahetabbato **mutan**ti vuttaṁ. Avasesāni sattāyatanāni **viññātaṁ** nāma. **Pattan**ti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṁ. **Pariyesitan**ti pattaṁ vā appattaṁ vā pariyesitaṁ. **Anuvicaritaṁ manasā**ti cittena anusaṁcaritaṁ. Lokasmiṁ hi pariyesitvā pattampi atthi, pariyesitvā nopattampi. Apariyesitvā pattampi atthi, apariyesitvā nopattampi. Tattha pariyesitvā pattaṁ pattaṁ nāma. Pariyesitvā nopattaṁ pariyesitaṁ nāma. Apariyesitvā pattañca, apariyesitvā nopattañca manasānuvicaritaṁ nāma.

Atha vā pariyesitvā pattampi apariyesitvā pattampi pattaṭṭhena pattaṁ nāma. Pariyesitvā nopattaṁ pariyesitaṁ nāma. Apariyesitvā nopattaṁ manasānuvicaritaṁ nāma. Sabbaṁ vā etaṁ manasā anuvicaritattā manasānuvicaritaṁ nāma. Iminā viññāṇārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā, desanāvilāsena heṭṭhā diṭṭhādi-ārammaṇavasena viññāṇaṁ

dassitaṁ. **Yampi taṁ diṭṭhiṭṭhānan**ti yampi etaṁ so lokoti-ādinā nayena pavattaṁ diṭṭhiṭṭhānaṁ.

So loko so attāti yā esā[1] "rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādinā nayena pavattā diṭṭhi loko ca attā cāti gaṇhāti, taṁ sandhāya vuttaṁ. **So pecca bhavissāmī**ti so ahaṁ paralokaṁ gantvā nicco bhavissāmi, dhuvo sassato avipariṇāmadhammo bhavissāmi, Sinerumahāpathavīmahāsamuddādīhi sassatīhi samaṁ tatheva ṭhassāmi. **Tampi etaṁ mamā**ti tampi dassanaṁ etaṁ mama, esohamasmi, eso me attāti samanupassati. Iminā diṭṭhārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā. Vipassanāya paṭivipassanākāle viya pacchimadiṭṭhiyā purimadiṭṭhiggahaṇakāle evaṁ hoti.

Sukkapakkhe **rūpaṁ netaṁ mamā**ti rūpe taṇhāmānadiṭṭhiggāhā paṭikkhittā. Vedanādīsupi eseva nayo. **Samanupassatī**ti imassa pana padassa taṇhāsamanupassanā mānasamanupassanā diṭṭhisamanupassanā ñāṇasamanupassanāti catasso samanupassanāti attho. Tā kaṇhapakkhe tissannaṁ samanupassanānaṁ, sukkapakkhe ñāṇasamanupassanāya vasena veditabbā. **Asati na paritassatī**ti avijjamāne bhayaparitassanāya taṇhāparitassanāya vā na paritassati. Iminā Bhagavā ajjhattakkhandhavināse aparitassamānaṁ khīṇāsavaṁ dassento desanaṁ matthakaṁ pāpesi.

242. **Evaṁ vutte aññataro bhikkhū**ti evaṁ Bhagavatā vutte aññataro anusandhikusalo bhikkhu "Bhagavatā ajjhattakkhandhavināse aparitassantaṁ khīṇāsavaṁ dassetvā desanā niṭṭhāpitā, ajjhattaṁ aparitassante kho pana sati ajjhattaṁ paritassakena bahiddhā parikkhāravināse paritassakena aparitassakena cāpi bhavitabbaṁ, iti imehi catūhi kāraṇehi ayaṁ pañho pucchitabbo"ti cintetvā ekaṁsaṁ cīvaraṁ katvā añjaliṁ paggayha Bhagavantaṁ etadavoca. **Bahiddhā asatī**ti bahiddhā parikkhāravināse. **Ahu vata me**ti ahosi vata me bhaddakaṁ yānaṁ vāhanaṁ hiraññaṁ suvaṇṇanti attho. **Taṁ vata me natthī**ti taṁ vata idāni mayhaṁ natthi, rājūhi vā corehi vā haṭaṁ[2], agginā vā daḍḍhaṁ, udakena vā vuḷhaṁ,

---

1. Yaṁ eso (Syā)   2. Hataṁ (Syā, Ka)

paribhogena vā jiṇṇaṁ. **Siyā vata me**ti bhaveyya vata mayhaṁ yānaṁ vāhanaṁ hiraññaṁ suvaṇṇaṁ sāli vīhi yavo godhumo. **Taṁ vatāhaṁ na labhāmī**ti tamahaṁ alabhamāno tadanucchavikaṁ kammaṁ akatvā nisinnattā idāni na labhāmīti socati, ayaṁ agāriyasocanā, anagāriyassa pattacīvarādīnaṁ vasena veditabbā.

Aparitassanāvāre **na evaṁ hotī**ti yehi kilesehi evaṁ bhaveyya, tesaṁ pahīnattā na evaṁ hoti. **Diṭṭhiṭṭhānādhiṭṭhānapariyuṭṭhānābhinivesānusayānan**ti diṭṭhīnañca diṭṭhiṭṭhānānañca diṭṭhādhiṭṭhānānañca diṭṭhipariyuṭṭhānānañca abhinivesānusayānañca. **Sabbasaṅkhārasamathāyā**ti nibbānatthāya. Nibbānaṁ hi āgamma sabbasaṅkhāra-iñjitāni sabbasaṅkhāracalanāni sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā taṁ "sabbasaṅkhārasamatho"ti vuccati. Tadeva ca āgamma khandhūpadhi kilesūpadhi abhisaṅkhārūpadhi pañcakāmaguṇūpadhīti ime upadhayo paṭinissajjiyanti, taṇhā khīyati virajjati nirujjhati, tasmā taṁ "sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho"ti vuccati. **Nibbānāyā**ti ayaṁ panassa sarūpaniddeso, iti sabbeheva imehi padehi nibbānassa sacchikiriyatthāya dhammaṁ desentassāti ayamattho dīpito. **Tassevaṁ hotī**ti tassa diṭṭhigatikassa **ucchijjissāmi nāmassu, vinassissāmi nāmassu, nāssu nāma bhavissāmī**ti evaṁ hoti. Diṭṭhigatikassa hi tilakkhaṇaṁ āropetvā suññatāpaṭisaṁyuttaṁ katvā desiyamānaṁ dhammaṁ suṇantassa tāso uppajjati. Vuttaṁ hetaṁ[1] "tāso heso bhikkhave asutavato puthujjanassa no cassaṁ, no ca me siyā"ti[2].

243. Ettāvatā bahiddhāparikkhāravināse tassanakassa ca notassanakassa ca ajjhattakkhandhavināse tassanakassa ca notassanakassa cāti imesaṁ vasena catukkoṭikā suññatā kathitā. Idāni bahiddhā parikkhāraṁ pariggahaṁ nāma katvā, vīsativatthukaṁ sakkāyadiṭṭhiṁ attavādupādānaṁ nāma katvā, sakkāyadiṭṭhipamukhā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhinissayaṁ nāma katvā tikoṭikaṁ suññataṁ dassetuṁ **taṁ bhikkhave pariggahan**ti-ādimāha. Tattha **pariggahan**ti bahiddhā parikkhāraṁ. **Pariggaṇheyyāthā**ti yathā viññū manusso

1. Vuttampi hetaṁ (Sī), vuttampi cetaṁ (Syā)　　2. Saṁ 2. 47 piṭṭhe.

parigganheyya. **Ahampi kho taṁ bhikkhave**ti bhikkhave tumhepi na passatha, ahampi na passāmi, iti evarūpo pariggaho natthīti dasseti. Evaṁ sabbattha attho veditabbo.

244. Evaṁ tikoṭikaṁ suññataṁ dassetvā idāni ajjhattakkhandhe attāti bahiddhā parikkhāre attaniyanti katvā dvikoṭikaṁ dassento **attani vā bhikkhave satī**ti-ādimāha. Tattha ayaṁ saṅkhepattho, bhikkhave attani vā sati idaṁ me parikkhārajātaṁ attaniyanti assa, attaniyeva vā parikkhāre sati ayaṁ me attā imassa parikkhārassa sāmīti, evaṁ ahanti. Sati mamāti, mamāti sati ahanti yuttaṁ bhaveyya. **Saccato**ti bhūtato **thetato**ti tathato thirato vā.

Idāni ime pañcakkhandhe aniccaṁ dukkhaṁ anattāti evaṁ tiparivaṭṭavasena aggaṇhanto ayaṁ Ariṭṭho viya mayhaṁ sāsane kalalaṁ kacavaraṁ pakkhipatīti dassento **taṁ kiṁ maññatha bhikkhave rūpaṁ niccaṁ vā**ti-ādimāha. Tattha **aniccaṁ bhante**ti bhante yasmā hutvā na hoti, tasmā aniccaṁ, uppādavayavattito vipariṇāmatāvakālikaniccapaṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi aniccaṁ. **Dukkhaṁ bhante**ti bhante paṭipīḷanākārena dukkhaṁ, santāpadukkhamadukkhavattukasukhapaṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi dukkhaṁ. **Vipariṇāmadhammaṁ**ti bhavasaṅkanti-upagamanasabhāvaṁ pakatibhāvavijahanasabhāvaṁ. **Kallaṁ nu taṁ samanupassituṁ etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā**ti yuttaṁ nu kho taṁ imesaṁ tiṇṇaṁ taṇhāmānadiṭṭhiggāhānaṁ vasena ahaṁ mamāti evaṁ gahetuṁ. **No hetaṁ bhante**ti iminā te bhikkhū avasavattanākārena rūpaṁ bhante anattāti paṭijānanti. Suñña-assāmika-anissara-attapaṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi anattā.

Bhagavā hi katthaci aniccavasena anattataṁ dasseti, katthaci dukkhavasena, katthaci ubhayavasena. "Cakkhu attāti yo vadeyya, taṁ na upapajjati, cakkhussa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, attā me uppajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṁ hoti, tasmā taṁ na upapajjati, cakkhu attāti yo vadeyya, iti cakkhu anattā"ti[1] imasmiṁ hi **Chachakkasutte** aniccavasena anattataṁ dasseti. "Rūpañca hidaṁ

1. Ma 3. 329 piṭṭhe.

bhikkhave attā abhavissa, na yidaṁ rūpaṁ ābādhāya saṁvatteyya, labbhetha ca rūpe 'evaṁ me rūpaṁ hotu, evaṁ me rūpaṁ mā ahosī'ti. Yasmā ca kho bhikkhave rūpaṁ anattā, tasmā rūpaṁ ābādhāya saṁvattati, na ca labbhati rūpe 'evaṁ me rūpaṁ hotu, evaṁ me rūpaṁ mā ahosī'ti"[1] imsmiṁ **Anattalakkhaṇasutte** dukkhavasena anattataṁ dasseti. "Rūpaṁ bhikkhave aniccaṁ, yadaniccaṁ taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ tadanattā, yadanattā, taṁ 'netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṁ yathābhūtaṁ sammappaññāya daṭṭhabban"ti[2] imasmiṁ **Arahattasutte** ubhayavasena anattataṁ dasseti. Kasmā? Aniccaṁ dukkhañca pākaṭaṁ. Anattāti na pākaṭaṁ.

Paribhogabhājanādīsu hi bhinnesu aho aniccanti vadanti, aho anattāti vattā nāma natthi. Sarīre gaṇḍapiḷakādīsu vā uṭṭhitāsu kaṇṭakena vā viddhā aho dukkhanti vadanti, aho anattāti pana vattā nāma natthi. Kasmā? Idaṁ hi anattalakkhaṇaṁ nāma avibhūtaṁ duddasaṁ duppaññāpanaṁ. Tena taṁ Bhagavā aniccavasena vā dukkhavasena vā ubhayavasena vā dasseti. Tayidaṁ imasmimpi teparivaṭṭe aniccadukkhavaseneva dassitaṁ. Vedanādīsupi eseva nayo.

Tasmātiha bhikkhaveti bhikkhave yasmā etarahi aññadāpi rūpaṁ aniccaṁ dukkhaṁ anattā, tasmāti attho. **Yaṁkiñcirūpan**ti-ādīni Visuddhimagge Khandhaniddese vitthāritāneva.

245. **Nibbindatī**ti ukkaṇṭhati. Ettha ca **nibbidā**ti vuṭṭhānagāminīvipassanā adhippetā. Vuṭṭhānagāminīvipassanāya hi bahūni nāmāni. Esā hi katthaci saññagganti vuttā. Katthaci dhammaṭṭhitiñāṇanti. Katthaci pārisuddhipadhāniyaṅganti. Katthaci paṭipadāñāṇadassanavisuddhīti. Katthaci tammayatāpariyādānanti[3]. Katthaci tīhi nāmehi. Katthaci dvīhīti.

Tattha **Poṭṭhapādasutte** tāva "saññā kho Poṭṭhapāda paṭhamaṁ uppajjati, pacchā ñāṇan"ti[4] evaṁ **saññaggan**ti vuttā. **Susimasutte** "pubbe kho Susima

1. Vi 3. 18; Saṁ 2. 55 piṭṭhesu.
2. Saṁ 2. 68 piṭṭhe.
3. Tammayapariyādānanti (Sī), tammayaṁ pariyādānanti (Syā)
4. Dī 1. 172 piṭṭhe.

dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, pacchā nibbāne ñāṇan"ti[1] evaṁ **dhammaṭṭhitiñāṇan**ti vuttā. **Dasuttarasutte** "paṭipadāñāṇadassanavisuddhipadhāniyaṅgan"ti[2] evaṁ **pārisuddhipadāniyaṅgan**ti vuttā. **Rathavinīte** "kiṁ nu kho āvuso paṭipadāñāṇadassanavisuddhatthaṁ Bhagavati brahmacariyaṁ vussatī"ti[3] evaṁ **paṭipadāñāṇadassanavisuddhī**ti vuttā. **Saḷāyatanavibhaṅge** "atammayataṁ bhikkhave nissāya atammayataṁ āgamma yāyaṁ upekkhā nānattā nānattasitā, taṁ abhinivajjetvā yāyaṁ upekkhā ekattā ekattasitā, taṁ nissāya taṁ āgamma evametissā pahānaṁ hoti, evametissā samatikkamo hotī"ti[4] evaṁ **tammayatāpariyādānan**ti vuttā. **Paṭisambhidāmagge** "yā ca muñcitukamyatā, yā ca paṭisaṅkhānupassanā, yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekatthā byañjanameva nānan"ti[5] evaṁ tīhi nāmehi vuttā. **Paṭṭhāne** "anulomaṁ gotrabhussa anantarapaccayena paccayo, anulomaṁ vodānassa anantarapaccayena paccayo"ti[6] evaṁ dvīhi nāmehi vuttā. Imasmiṁ pana Alagaddasutte nibbindatīti nibbidānāmena āgatā.

Nibbidā virajjatīti ettha **virāgo**ti maggo. **Virāgā vimuccatī**ti ettha virāgena maggena vimuccatīti phalaṁ kathitaṁ. **Vimuttasmiṁ vimuttamiti ñāṇaṁ hotī**ti idha paccavekkhaṇā kathitā.

Evaṁ vimuttacittaṁ mahākhīṇāsavaṁ dassetvā idāni tassa yathābhūtehi pañcahi kāraṇehi nāmaṁ gaṇhanto **ayaṁ vuccati bhikkhave**ti-ādimāha. **Avijjā**ti vaṭṭamūlikā avijjā. Ayaṁ hi durukkhipanaṭṭhena **paligho**ti vuccati. Tenesa tassa ukkhittattā **ukkhittapaligho**ti vutto. **Tālāvatthukatā**ti sīsacchinnatālo viya katā, samūlaṁ vā tālaṁ uddharitvā tālassa vatthu viya katā, yathā tasmiṁ vatthusmiṁ puna so tālo na paññāyati, evaṁ puna apaññattibhāvaṁ nītāti attho. **Ponobbhaviko**ti punabbhavadāyako. **Jātisaṁsāro**ti-ādīsu jāyanavasena ceva saṁsaraṇavasena ca evaṁ laddhanāmānaṁ punabbhavakhandhānaṁ paccayo kammābhisaṅkhāro. So hi punappunaṁ uppattikaraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā **parikkhā**ti vuccati, tenesa tassā saṁkiṇṇattā vikiṇṇattā **saṁkiṇṇa-**

1. Saṁ 1. 344 piṭṭhe. 2. Dī 3. 252 piṭṭhe. 3. Ma 1. 201 piṭṭhe.
4. Ma 3. 263 piṭṭhe, thokaṁ visadisaṁ. 5. Khu 9. 58 piṭṭhe, atthato samānaṁ.
6. Abhi 8. 138. 139 piṭṭhādīsu.

parikkhoti vutto. **Taṇhā**ti vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayaṁ hi gambhīrānugataṭṭhena **esikā**ti vuccati. Tenesa tassā abbūḷhattā luñcitvā chaḍḍitattā **abbūḷhesiko**ti vutto. **Orambhāgiyānī**ti oraṁ bhajanakāni kāmabhave upapattipaccayāni. Etāni hi kavāṭaṁ viya nagaradvāraṁ cittaṁ pidahitvā ṭhitattā **aggaḷā**ti vuccanti. Tenesa tesaṁ nirākatattā bhinnattā **niraggaḷo**ti vutto. **Ariyo**ti nikkileso parisuddho. **Pannaddhajo**ti patitamānaddhajo. **Pannabhāro**ti khandhabhārakilesabhāra-abhisaṅkhārabhārapañcakāmaguṇabhārā pannā orohitā assāti **pannabhāro.** Apica idha mānabhārasseva oropitattā pannabhāroti adhippeto. **Visaṁyutto**ti catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṁyutto. Idha pana mānasaṁyogeneva visaṁyuttattā visaṁyuttoti adhippeto. **Asmimāno**ti rūpe asmīti māno, vedanāya, saññāya, saṅkhāresu, viññāṇe asmīti māno.

Ettāvatā Bhagavatā maggena kilese khepetvā nirodhasayanavaragatassa nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā viharato khīṇāsavassa kālo dassito. Yathā hi dve nagarāni ekaṁ coranagaraṁ, ekaṁ khemanagaraṁ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṁ bhaveyya "yāvimaṁ coranagaraṁ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṁ bhayato na muccati, coranagaraṁ anagaraṁ karissāmī"ti sannāhaṁ katvā khaggaṁ gahetvā coranagaraṁ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpite esikatthambhe khaggena chinditvā sadvārabāhakaṁ kavāṭaṁ chinditvā palighaṁ ukkhipitvā pākāraṁ bhindanto parikkhaṁ saṁkiritvā nagarasobhanatthāya ussite dhaje pātetvā nagaraṁ agginā jhāpetvā khemanagaraṁ pavisitvā pāsādaṁ abhiruyha ñātigaṇaparivuto surasabhojanaṁ bhuñjeyya, evaṁ coranagaraṁ viya sakkāyo, khemanagaraṁ viya nibbānaṁ, mahāyodho viya yogāvacaro. Tassevaṁ hoti "yāva sakkāyavaṭṭaṁ vattati, tāva dvattiṁ sakammakāraṇa-aṭṭhanavutirogapañcavīsatimahābhayehi parimuccanaṁ natthī"ti. So mahāyodho viya sannāhaṁ sīlasannāhaṁ katvā, paññākhaggaṁ gahetvā khaggena esikatthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṁ luñcitvā, so yodho sadvārabāhakaṁ nagarakavāṭaṁ viya pañcorambhāgiyasaṁyojanaggaḷaṁ ugghāṭetvā, so yodho palighaṁ viya avijjāpalighaṁ ukkhipitvā, so yodho pākāraṁ bhindanto parikkhaṁ viya

kammābhisaṅkhāraṁ bhindanto jātisaṁsāraparikkhaṁ saṁkiritvā, so yodho nagarasobhanatthāya ussāpite dhaje viya mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaraṁ jhāpetvā, so yodho khemanagare uparipāsāde surasabhojanaṁ viya kilesanibbānaṁ nagaraṁ pavisitvā amatanirodhārammaṇaṁ phalasamāpattisukhaṁ anubhavamāno kālaṁ vītināmeti.

246. Idāni evaṁ vimuttacittassa khīṇāsavassa parehi anadhigamanīyaviññāṇataṁ dassento **evaṁ vimuttacittaṁ kho**ti-ādimāha. Tattha **anvesan**ti anvesantā gavesantā. **Idaṁ nissitan**ti idaṁ nāma nissitaṁ. **Tathāgatassā**ti ettha sattopi **Tathāgato**ti adhippeto, uttamapuggalo khīṇāsavopi. **Ananuvijjo**ti asaṁvijjamāno vā avindeyyo vā. Tathāgatoti hi satte gahite asaṁvijjamānoti attho vaṭṭati, khīṇāsave gahite avindeyyoti attho vaṭṭati.

Tattha purimanaye ayamadhippāyo—bhikkhave ahaṁ diṭṭheva dhamme dharamānakaṁyeva khīṇāsavaṁ Tathāgato satto puggaloti na paññapemi. Appaṭisandhikaṁ pana parinibbutaṁ khīṇāsavaṁ sattoti vā puggaloti vā kiṁ paññapessāmi. Ananuvijjo Tathāgato, na hi paramatthato satto nāma koci atthi, tassa avijjamānassa idaṁ nissitaṁ viññāṇanti anvesantāpi kiṁ adhigacchissanti, kathaṁ paṭilabhissantīti attho. Dutiyanaye ayamadhippāyo—bhikkhave ahaṁ diṭṭheva dhamme dharamānakaṁyeva khīṇāsavaṁ viññāṇavasena indādīhi avindiyaṁ vadāmi, na hi sa-indā devā sabrahmakā sapajāpatikā anvesantāpi khīṇāsavassa vipassanācittaṁ vā maggacittaṁ vā phalacittaṁ vā idaṁ nāma ārammaṇaṁ nissāya vattatīti jānituṁ sakkonti, te appaṭisandhikassa parinibbutassa kiṁ jānissantīti.

Asatāti asantena. **Tucchā**ti tucchakena. **Musā**ti musāvādena. **Abhūtenā**ti yaṁ natthi, tena. **Abbhācikkhantī**ti abhi-ācikkhanti, abhibhavitvā vadanti. **Venayiko**ti vinayati vināsetīti **vinayo,** so eva **venayiko,** sattavināsakoti adhippāyo. **Yathā cāhaṁ na bhikkhave**ti[1] bhikkhave yena vākārena[2] ahaṁ na sattavināsako. **Yathā cāhaṁ na vadāmī**ti yena vā kāraṇena ahaṁ sattavināsaṁ na

1. Yathā vāhaṁ bhikkhave nāti (Sī) 2. Yena kāraṇena (Syā, Ka)

paññapemi. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathāhaṁ na sattavināsako, yathā ca na sattavināsaṁ paññapemi, tathā maṁ te bhonto samaṇabrāhmaṇā "venayiko samaṇo Gotamo"ti vadantā sattavināsako samaṇo Gotamoti ca, "sato sattassa ucchedaṁ vināsaṁ vibhavaṁ paññapetī"ti vadantā sattavināsaṁ paññapetīti ca asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhantīti.

Pubbe cāti pubbe Mahābodhimaṇḍamhiyeva ca. **Etarahi cā**ti etarahi dhammadesanāyaṁ ca. **Dukkhaṁ ceva paññapemi, dukkhassa ca nirodhan**ti dhammacakkaṁ appavattetvā Bodhimaṇḍe viharantopi dhammacakkappavattanato paṭṭhāya dhammaṁ desentopi catusaccameva paññapemīti attho. Ettha hi dukkhaggahaṇena tassa mūlabhūto samudayo, nirodhaggahaṇena taṁsampāpako maggo gahitova hotīti veditabbo. **Tatra ce**ti tasmiṁ catusaccappakāsane. **Pare**ti saccāni ājānituṁ paṭivijjhituṁ asamatthapuggalā. **Akkosantī**ti dasahi akkosavatthūhi akkosanti. **Paribhāsantī**ti vācāya paribhāsanti. **Rosenti vihesentī**ti rosessāma vihesessāmāti adhippāyena ghaṭṭenti dukkhāpenti. **Tatrā**ti tesu akkosādīsu, tesu vā parapuggalesu. **Āghāto**ti kopo. **Appaccayo**ti domanassaṁ. **Anabhiraddhī**ti atuṭṭhi.

Tatra ceti catusaccappakāsaneyeva. **Pare**ti catusaccappakāsanaṁ ājānituṁ paṭivijjhituṁ samatthapuggalā. **Ānando**ti Ānandapīti. **Uppilāvitattan**ti uppilāpanapīti[1]. **Tatra ce**ti catusaccappakāsanamhiyeva. **Tatrā**ti sakkārādīsu. **Yaṁ kho idaṁ pubbe pariññātan**ti idaṁ khandhapañcakaṁ pubbe Bodhimaṇḍe tīhi pariññāhi pariññātaṁ. **Tatthame**ti tasmiṁ khandhapañcake ime. Kiṁ vuttaṁ hoti? Tatrāpi Tathāgatassa ime sakkārā mayi karīyantīti vā ahaṁ ete anubhavāmīti vā na hoti. Pubbe pariññātakkhandhapanācakaṁyeva ete sakkāre anubhotīti ettakameva hotīti. **Tasmā**ti yasmā saccāni paṭivijjhituṁ asamatthā Tathāgatampi akkosanti, tasmā. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ.

---

1. Ubbilāvitattanti ubbilāpanapīti (Sī, Syā)

247. **Tasmātiha bhikkhave yaṁ na tumhākan**ti yasmā attaniyepi chandarāgappahānaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattati, tasmā yaṁ na tumhākaṁ, taṁ pajahathāti attho. **Yathāpaccayaṁ vā kareyyā**ti yathā yathā iccheyya, tathā tathā kareyya. **Na hi no etaṁ bhante attā vā**ti bhante etaṁ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṁ amhākaṁ neva attā na amhākaṁ rūpaṁ na viññāṇanti vadanti. **Attaniyaṁ vā**ti amhākaṁ cīvarādiparikkhāropi na hotīti attho. **Evameva kho bhikkhave yaṁ na tumhākaṁ taṁ pajahathā**ti Bhagavā khandhapañcakaṁyeva na tumhākanti dassetvā pajahāpeti, tañca kho na uppāṭetvā luñcitvā vā, chandarāgavinayena panetaṁ pajahāpeti.

248. **Evaṁ svākkhāto**ti ettha tiparivaṭṭato paṭṭhāya yāva imaṁ ṭhānaṁ āharitumpi vaṭṭati, paṭilomena pemamattakena saggaparāyaṇato paṭṭhāya yāva imaṁ ṭhānaṁ āharitumpi vaṭṭati. **Svākkhāto**ti sukathito. Sukathitattā eva uttāno vivaṭo pakāsito. **Chinnapilotiko**ti pilotikā vuccati chinnaṁ bhinnaṁ tattha tattha sibbitaṁ gaṇṭhikataṁ jiṇṇaṁ vatthaṁ, taṁ yassa natthi, aṭṭhahatthaṁ vā navahatthaṁ vā ahatasāṭakaṁ nivattho, so chinnapilotiko nāma. Ayampi dhammo tādiso, na hettha kohaññādivasena chinnabhinnasibbitagaṇṭhikatabhāvo atthi. Apica kacavaro pilotikoti vuccati. Imasmiṁ ca sāsane samaṇakacavaraṁ nāma patiṭṭhātuṁ na labhati. Tenevāha—

“Kāraṇḍavaṁ niddhamatha, kasambuñcāpakassatha.
Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine.

Niddhamitvāna pāpicche, pāpa-ācāragocare.
Suddhā suddhehi saṁvāsaṁ, kappayavho patissatā.
Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṁ karissathā”ti[1].

Iti samaṇakacavarassa chinnattāpi ayaṁ dhammo **chinnapilotiko nāma** hoti. **Vaṭṭaṁ tesaṁ natthi paññāpanāyā**ti tesaṁ vaṭṭaṁ apaññattibhāvaṁ gataṁ nippaññattikaṁ jātaṁ. Evarūpo mahākhīṇāsavo evaṁ svākkhāte sāsaneyeva uppajjati. Yathā ca khīṇāsavo, evaṁ anāgāmi-ādayopi.

1. Khu 1. 322 piṭṭhe.

Tattha **dhammānusārino saddhānusārino**ti ime dve sotāpattimaggaṭṭhā honti. Yathāha "katamo ca puggalo dhammānusārī. Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa paññindriyaṁ adhimattaṁ hoti, paññāvāhiṁ paññāpubbaṅgamaṁ ariyamaggaṁ bhāveti. Ayaṁ vuccati puggalo dhammānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo dhammānusārī, phale ṭhito diṭṭhippatto. Katamo ca puggalo saddhānusārī. Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṁ adhimattaṁ hoti, saddhāvāhiṁ saddhāpubbaṅgamaṁ ariyamaggaṁ bhāveti. Ayaṁ vuccati puggalo saddhānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo saddhānusārī, phale ṭhito saddhāvimutto"ti[1]. **Yesaṁ mayi saddhāmattaṁ pemamattan**ti iminā yesaṁ añño ariyadhammo natthi, Tathāgate pana saddhāmattaṁ pemamattameva hoti. Te vipassakapuggalā adhippetā. Vipassakabhikkhūnañhi evaṁ vipassanaṁ paṭṭhapetvā nisinnānaṁ Dasabale ekā saddhā ekaṁ pemaṁ uppajjati. Tāya saddhāya tena pemena hatthe gahetvā sagge ṭhapitā viya honti, niyatagatikā kira ete. Porāṇakattherā pana evarūpaṁ bhikkhuṁ cūḷasotāpannoti vadanti. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Alagaddūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Vammikasuttavaṇṇanā

249. **Evaṁ me sutan**ti Vammikasuttaṁ. Tattha **āyasmā**ti piyavacanametaṁ. **Kumārakassapo**ti tassa nāmaṁ. Kumārakāle pabbajitattā pana Bhagavatā "Kassapaṁ pakkosatha, idaṁ phalaṁ vā khādanīyaṁ vā Kassapassa dethā"ti vutte katarassa Kassapassāti Kumārakassapassāti evaṁ gahitanāmattā tato paṭṭhāya vuḍḍhakālepi "Kumārakassapo"tveva vuccati. Apica raññā posāvanikaputtattāpi taṁ "Kumārakassapo"ti sañjāniṁsu. Ayaṁ panassa pubbayogato paṭṭhāya āvibhāvakathā—

---

1. Abhi 3. 118 piṭṭhe.

Thero kira Padumuttarassa Bhagavato kāle seṭṭhiputto ahosi. Athekadivasaṁ Bhagavantaṁ citrakathiṁ ekaṁ attano sāvakaṁ ṭhānantare ṭhapentaṁ disvā Bhagavato sattāhaṁ dānaṁ datvā "ahampi Bhagavā anāgate ekassa Buddhassa ayaṁ thero viya citrakathī sāvako bhaveyyan"ti patthanaṁ katvā puññāni karonto Kassapassa Bhagavato sāsane pabbajitvā visesaṁ nibbattetuṁ nāsakkhi.

Tadā kira parinibbutassa Bhagavato sāsane osakkante pañca bhikkhū nisseṇiṁ bandhitvā pabbataṁ abhiruyha samaṇadhammaṁ akaṁsu. Saṁghatthero tatiyadivase arahattaṁ patto. Anuthero catutthadivase anāgāmī ahosi. Itare tayo visesaṁ nibbattetuṁ asakkontā devaloke nibbattiṁsu. Tesaṁ ekaṁ Buddhantaraṁ devesu ca manussesu ca sampattiṁ anubhontānaṁ eko Takkasilāyaṁ rājakule nibbattitvā Pukkusāti nāma rājā hutvā Bhagavantaṁ uddissa pabbajitvā Rājagahaṁ gacchanto Kumbhakārasālāyaṁ Bhagavato dhammadesanaṁ sutvā anāgāmiphalaṁ patto. Eko ekasmiṁ samuddapaṭṭane kulaghare nibbattitvā nāvaṁ āruyha bhinnanāvo dārucīrāni nivāsetvā lābhasampattiṁ patto "ahaṁ arahā"ti cittaṁ uppādetvā "na tvaṁ arahā, gaccha Satthāraṁ pañhaṁ pucchā"ti atthakāmāya devatāya codito[1] tathā katvā arahattaphalaṁ patto.

Eko Rājagahe ekissā kuladārikāya kucchimhi uppanno. Sā ca paṭhamaṁ mātāpitaro yācitvā pabbajjaṁ alabhamānā kulagharaṁ gatā gabbhasaṇṭhitampi[2] ajānantī sāmikaṁ ārādhetvā tena anuññātā bhikkhunīsu pabbajitā. Tassā gabbhininimittaṁ disvā bhikkhuniyo Devadattaṁ pucchiṁsu, so "assamaṇī"ti āha. Dasabalaṁ pucchiṁsu, Satthā Upālittheraṁ paṭicchāpesi. Thero Sāvatthinagaravāsīni kulāni Visākhañca upāsikaṁ pakkosāpetvā sodhento "pure laddho gabbho, pabbajjā arogā"ti āha. Satthā "suvinicchitaṁ adhikaraṇan"ti therassa sādhukāraṁ adāsi. Sā bhikkhunī suvaṇṇabimbasadisaṁ puttaṁ vijāyi, taṁ gahetvā rājā Pasenadi Kosalo posāpesi. "Kassapo"ti cassa nāmaṁ katvā aparabhāge

---

1. Pesito (Syā) 2. Gabbhapatiṭṭhitampi (Ka)

alaṅkaritvā Satthu santikaṁ netvā pabbājesi. Iti rañño posāvanikaputtattāpi taṁ "Kumārakassapo"ti sañjāniṁsūti.

Andhavaneti evaṁnāmake vane. Taṁ kira vanaṁ dvinnaṁ Buddhānaṁ kāle avijahitanāmaṁ Andhavanaṁtveva paññāyati. Tatrāyaṁ paññattivibhāvanā—appāyukabuddhānaṁ hi sarīradhātu na ekagghanā hoti. Adhiṭṭhānānubhāvena vippakiriyati. Teneva amhākampi Bhagavā "ahaṁ na ciraṭṭhitiko, appakehi sattehi ahaṁ diṭṭho, yehi na diṭṭho, teva bahutarā, te me dhātuyo ādāya tattha tattha pūjentā saggaparāyaṇā bhavissantī"ti parinibbānakāle "attano sarīraṁ vippakiriyatū"ti adhiṭṭhāsi. Dīghāyukabuddhānaṁ pana suvaṇṇakkhandho viya ekagghanaṁ dhātusarīraṁ tiṭṭhati.

Kassapassāpi Bhagavato tatheva aṭṭhāsi. Tato mahājanā sannipatitvā "dhātuyo ekagghanā na sakkā viyojetuṁ, kiṁ karissāmā"ti sammantayitvā ekagghanameva cetiyaṁ karissāma, kittakaṁ pana hotu tanti āhaṁsu. Eke sattayojaniyanti āhaṁsu. Etaṁ atimahantaṁ, anāgate jaggituṁ na sakkā, chayojanaṁ hotu, pañcayojanaṁ, catuyojanaṁ, tiyojanaṁ, dviyojanaṁ, ekayojanaṁ hotūti sanniṭṭhānaṁ katvā iṭṭhakā kīdisā hontūti bāhirante iṭṭhakā rattasuvaṇṇamayā ekagghanā satasahassagghanikā hontu, abbhantarimante paññāsasahassagghanikā. Haritālamanosilāhi mattikākiccaṁ kayiratu, telena udakakiccanti niṭṭhaṁ gantvā cattāri mukhāni catudhā vibhajiṁsu. Rājā ekaṁ mukhaṁ gaṇhi, rājaputto pathavindarakumāro ekaṁ, amaccānaṁ jeṭṭhako hutvā senāpati ekaṁ, janapadānaṁ jeṭṭhako hutvā seṭṭhi ekaṁ.

Tattha dhanasampannatāya rājāpi suvaṇṇaṁ nīharāpetvā attanā gahitamukhe kammaṁ ārabhi, uparājāpi, senāpatipi. Seṭṭhinā gahitamukhe pana kammaṁ olīyati. Tato Yasorato[1] nāma eko upāsako tepiṭako bhāṇako Anāgāmī ariyasāvako, so kammaṁ olīyatīti ñatvā pañca sakaṭasatāni yojāpetvā janapadaṁ gantvā

1. Sorato (Sī), yasodharo (Syā)

“Kassapasammāsambuddho vīsativassasahassāni ṭhatvā parinibbuto, tassa yojanikaṁ ratanacetiyaṁ kayirati, yo yaṁ dātuṁ ussahati suvaṇṇaṁ vā hiraññaṁ vā sattaratanaṁ vā haritālaṁ vā manosilaṁ vā, so taṁ detū”ti samādapesi. Manussā attano attano thāmena hiraññasuvaṇṇādīni adaṁsu. Asakkontā telataṇḍulādīni dentiyeva. Upāsako telataṇḍulādīni kammakārānaṁ[1] bhattavetanatthaṁ pahiṇati, avasesehi suvaṇṇaṁ cetāpetvā pahiṇati, evaṁ sakalajambudīpaṁ acari.

Cetiye kammaṁ niṭṭhitanti cetiyaṭṭhānato paṇṇaṁ pahiṇiṁsu “niṭṭhitaṁ kammaṁ ācariyo āgantvā cetiyaṁ vandatū”ti. Sopi paṇṇaṁ pahiṇi “mayā sakalajambudīpo samādapito, yaṁ atthi, taṁ gahetvā kammaṁ niṭṭhāpentū”ti. Dvepi paṇṇāni antarāmagge samāgamiṁsu. Ācariyassa paṇṇato pana cetiyaṭṭhānato paṇṇaṁ paṭhamataraṁ ācariyassa hatthaṁ agamāsi. So paṇṇaṁ vācetvā cetiyaṁ vandissāmīti ekakova nikkhami. Antarāmagge aṭaviyaṁ pañca corasatāni uṭṭhahiṁsu. Tatrekacce taṁ disvā iminā sakalajambudīpato hiraññasuvaṇṇaṁ sampiṇḍitaṁ, nidhikumbhī no pavaṭṭamānā[2] āgatāti avasesānaṁ ārocetvā taṁ aggahesuṁ. Kasmā tātā maṁ gaṇhathāti. Tayā sakalajambudīpato sabbaṁ hiraññasuvaṇṇaṁ sampiṇḍitaṁ, amhākampi thokaṁ thokaṁ dehīti. Kiṁ tumhe na jānātha, Kassapo Bhagavā parinibbuto, tassa yojanikaṁ ratanacetiyaṁ kayirati, tadatthāya mayā samādapitaṁ, no attano atthāya. Taṁ taṁ laddhaladdhaṭṭhānato tattheva pesitaṁ, mayhaṁ pana nivatthasāṭakamattaṁ ṭhapetvā aññaṁ vittaṁ[3] kākaṇikampi natthīti.

Eke “evametaṁ vissajjetha ācariyan”ti āhaṁsu. Eke “ayaṁ rājapūjito amaccapūjito, amhesu kiñcideva nagaravīthiyaṁ disvā rājarājamahāmattādīnaṁ ārocetvā anayabyasanaṁ pāpuṇāpeyyā”ti āhaṁsu. Upāsako “tātā nāhaṁ evaṁ karissāmī”ti āha, tañca kho tesu kāruññena, na attano jīvitanikantiyā. Atha tesu gahetabbo vissajjetabboti vivadantesu gahetabboti laddhikā eva bahutarā hutvā jīvitā voropayiṁsu.

---

1. Kammakarānaṁ (Sī) 2. Pavattamānā (Syā, Ka) 3. Kiñci (Syā)

Tesaṁ balavaguṇe ariyasāvake aparādhena nibbutadīpasikhā viya akkhīni antaradhāyiṁsu. Te "kahaṁ bho cakkhu kahaṁ bho cakkhū"ti vippalapantā ekacce ñātakehi gehaṁ nītā, ekacce noñātakā anāthāti tattheva aṭaviyaṁ rukkhamūle paṇṇasālāya vasiṁsu. Aṭaviṁ āgatamanussā kāruññena tesaṁ taṇḍulaṁ vā puṭabhattaṁ vā paribbayaṁ vā denti. Dārupaṇṇādīnaṁ atthāya gantvā āgatā manussā kuhiṁ gatatthāti vutte Andhavanaṁ gatamhāti vadanti. Evaṁ dvinnampi Buddhānaṁ kāle taṁ vanaṁ Andhavanaṁtveva paññāyati. Kassapabuddhakāle panetaṁ Chaḍḍitajanapade aṭavi ahosi. Amhākaṁ Bhagavato kāle Sāvatthiyā avidūre Jetavanassa piṭṭhibhāge pavivekakāmānaṁ kulaputtānaṁ vasanaṭṭhānaṁ padhānagharaṁ ahosi, tattha āyasmā Kumārakassapo tena samayena sekkhapaṭipadaṁ pūrayamāno viharati. Tena vuttaṁ "Andhavane viharatī"ti.

Aññatarā devatāti nāmagottavasena apākaṭā ekā devatāti attho. "Abhijānāti no bhante Bhagavā ahuñātaññatarassa[1] mahesakkhassa saṁkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṁ bhāsitā"ti[2] ettha pana abhiññāto Sakkopi devarājā aññataroti vutto. **Devatā**ti ca idaṁ devānampi devadhītānampi sādhāraṇavacanaṁ. Imasmiṁ panatthe devo adhippeto. **Abhikkantāya rattiyā**ti ettha abhikkantasaddo khayasundarābhirūpa-abbhanumodanādīsu dissati. Tattha "abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṁgho, uddisatu bhante Bhagavā bhikkhūnaṁ pātimokkhan"ti evamādīsu[3] khaye dissati. "Ayaṁ imesaṁ catunnaṁ puggalānaṁ abhikkantataro ca paṇītataro cā"ti[4] evamādīsu sundare.

"Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṁ.
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṁ disā"ti[5]—

Evamādīsu abhirūpe. "Abhikkantaṁ bho Gotamā"ti evamādīsu[6] abbhanumodane. Idha pana khaye. Tena **abhikkantāya rattiyā**ti parikkhīṇāya rattiyāti vuttaṁ hoti. Tatthāyaṁ devaputto majjhimayāmasamanantare

1. Ahunaṁyeva aññatarassa (Sī, Syā) 2. Ma 1. 322 piṭṭhe. 3. Aṁ 3. 44 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 414 piṭṭhe. 5. Khu 2. 73 piṭṭhe. 6. Vi 1. 7 piṭṭhe.

āgatoti veditabbo. **Abhikkantavaṇṇā**ti idha abhikkantasaddo abhirūpe. Vaṇṇasaddo pana chavi thuti kulavagga kāraṇa saṇṭhāna pamāṇarūpāyatanādīsu dissati. Tattha "suvaṇṇavaṇṇosi Bhagavā"ti evamādīsu chaviyā. "Kadā saññūḷhā pana te gahapati samaṇassa Gotamassa vaṇṇā"ti[1] evamādīsu thutiyaṁ. "Cattārome bho Gotama vaṇṇā"ti evamādīsu[2] kulavagge. "Atha kena nu vaṇṇena, gandhathenoti vuccatī"ti evamādīsu[3] kāraṇe. "Mahantaṁ hatthirājavaṇṇaṁ abhinimminitvā"ti evamādīsu[4] saṇṭhāne. "Tayo pattassa vaṇṇā"ti evamādīsu[5] pamāṇe. "Vaṇṇo gandho raso ojā"ti evamādīsu[6] rūpāyatane. So idha chaviyaṁ daṭṭhabbo. Tena **abhikkantavaṇṇā**ti abhirūpachavi-iṭṭhavaṇṇā, manāpavaṇṇāti vuttaṁ hoti. Devatā hi manussalokaṁ āgacchamānā pakativaṇṇaṁ pakati-iddhiṁ pajahitvā oḷārikaṁ attabhāvaṁ katvā atirekavaṇṇaṁ atireka-iddhiṁ māpetvā naṭasamajjādīni gacchantā manussā viya abhisaṅkhatena kāyena āgacchanti. Ayampi devaputto tatheva āgato. Tena vuttaṁ "abhikkantavaṇṇā"ti.

Kevalakappanti ettha kevalasaddo anavasesa yebhuyya abyāmissānatirekadaḷhattha visaṁyogādi-anekattho. Tathā hissa "kevalaparipuṇṇaṁ parisuddhaṁ brahmacariyan"ti[7] evamādīsu anavasesattamattho. "Kevalakappā ca aṅgamagadhā pahūtaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ ādāya upasaṅkamissantī"ti[8] evamādīsu yebhuyyatā. "Kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī"ti[9] evamādīsu abyāmissatā. "Kevalaṁ saddhāmattakaṁ nūna ayamāyasmā"ti[10] evamādīsu anatirekatā. "Āyasmato Anuruddhassa Bāhiyo nāma saddhivihāriko kevalakappaṁ saṁghabhedāya ṭhito"ti[11] evamādīsu daḷhatthatā. "Kevalī vusitavā uttamapurisoti vuccatī"ti[12] evamādīsu visaṁyogo. Idha panassa anavasesattamatthoti adhippeto.

Kappasaddo panāyaṁ abhisaddahana vohāra kāla paññatti chedanavikappalesasamantabhāvādi-anekattho. Tathā hissa "okappaniyametaṁ

---

1. Ma 2. 49 piṭṭhe. 2. Dī 3. 67 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 206 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 105 piṭṭhe. 5. Vi 1. 353 piṭṭhe. 6. Abhi 1. 163 piṭṭhe.
7. Vi 1. 1 piṭṭhe. 8. Vi 3. 36 piṭṭhe. 9. Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.
10. Vi 3. 270 piṭṭhe. 11. Aṁ 1. 562 piṭṭhe. 12. Saṁ 2. 50 piṭṭhe.

bhoto Gotamassa, yathā taṁ Arahato Sammāsambuddhassā"ti[1] evamādīsu abhisaddahanamattho. "Anujānāmi bhikkhave pañcahi samaṇakappehi phalaṁ paribhuñjitun"ti[2] evamādīsu vohāro. "Yena sudaṁ niccakappaṁ viharāmī"ti evamādīsu[1] kālo. "Iccāyasmā kappo"ti[3] evamādīsu paññatti. "Alaṅkatā kappitakesamassū"ti[4] evamādīsu chedanaṁ. "Kappati dvaṅgalakappo"ti[5] evamādīsu vikappo. "Atthi kappo nipajjitun"ti[6] evamādīsu leso. "Kevalakappaṁ veḷuvanaṁ obhāsetvā"ti[7] evamādīsu samantabhāvo. Idha panassa samantabhāvo attho adhippeto. Tasmā **kevalakappaṁ Andhavananti** ettha anavasesaṁ samantato Andhavananti evamattho daṭṭhabbo.

Obhāsetvāti vatthālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharitvā, candimā viya ca sūriyo viya ca ekobhāsaṁ ekapajjotaṁ karitvāti attho. **Ekamantaṁ aṭṭhāsī**ti ekasmiṁ ante, ekasmiṁ okāse aṭṭhāsi. **Etadavocā**ti etaṁ "bhikkhu bhikkhū"ti-ādivacanamavoca. Kasmā panāyaṁ avanditvā samaṇavohāreneva kathetīti. Samaṇasaññāsamudācāreneva. Evaṁ kirassa ahosi "ayaṁ antarā kāmāvacare vasi. Ahaṁ pana asmi[8] tato kālato paṭṭhāya brahmacārī"ti samaṇasaññāvassa samudācarati, tasmā avanditvā samaṇavohāreneva katheti. Pubbasahāyo kireso devaputto therassa. Kuto paṭṭhāyāti. Kassapasammāsambuddhakālato paṭṭhāya. Yo hi pubbayoge āgatesu pañcasu sahāyesu anuthero catutthadivase Anāgāmī ahosīti vutto, ayaṁ so. Tadā kira tesu saṁghattherassa arahatteneva saddhiṁ abhiññā āgamiṁsu. So "mayhaṁ kiccaṁ matthakaṁ pattan"ti vehāsaṁ uppatitvā Anotattadahe mukhaṁ dhovitvā Uttarakuruto piṇḍapātaṁ ādāya āgantvā "imaṁ āvuso piṇḍapātaṁ bhuñjitvā appamattā samaṇadhammaṁ karothā"ti āha. Itare āhaṁsu "na āvuso amhākaṁ evaṁ katikā atthi 'yo paṭhamaṁ visesaṁ nibbattetvā piṇḍapātaṁ āharati, tenābhataṁ bhuñjitvā sesehi samaṇadhammo kātabbo'ti. Tumhe

---

1. Ma 1. 316 piṭṭhe.
2. Vi 4. 244 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 138 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 525 piṭṭhe.
5. Vi 4. 491 piṭṭhe.
6. Aṁ 3. 148 piṭṭhe.
7. Saṁ 1. 50 piṭṭhe.
8. Ahaṁ pana tasmiṁ kāle (Ka)

attano upanissayena kiccaṁ matthakaṁ pāpayittha. Mayampi sace no upanissayo bhavissati, kiccaṁ matthakaṁ pāpessāma. Papañco esa amhākaṁ, gacchatha tumhe"ti. So yathāphāsukaṁ gantvā āyupariyosāne parinibbāyi.

Punadivase anuthero anāgāmiphalaṁ sacchākāsi, tassa abhiññāyo āgamiṁsu. Sopi tatheva piṇḍapātaṁ āharitvā tehi paṭikkhitto yathāphāsukaṁ gantvā āyupariyosāne Suddhāvāse nibbatti. So Suddhāvāse ṭhatvā te sahāye olokento, eko tadāva parinibbuto, eko adhunā Bhagavato santike ariyabhūmiṁ patto, eko lābhasakkāraṁ nissāya "ahaṁ arahā"ti cittaṁ uppādetvā suppārakapaṭṭane vasatīti disvā taṁ upasaṅkamitvā "na tvaṁ arahā, na arahattamaggaṁ paṭipanno, gaccha Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā dhammaṁ suṇāhī"ti uyyojesi. Sopi antaraghare Bhagavantaṁ ovādaṁ yācitvā "tasmātiha te Bāhiya evaṁ sikkhitabbaṁ diṭṭhe diṭṭhamattaṁ hotū"ti[1] Bhagavatā saṁkhittena ovadito ariyabhūmiṁ sampāpuṇi.

Tato añño eko atthi, so kuhinti olokento andhavane sekkhapaṭipadaṁ pūrayamāno viharatīti disvā cintesi "sahāyakassa santike gamissāmīti, gacchantena pana tucchahatthena agantvā kiñci paṇṇākāraṁ gahevā gantuṁ vaṭṭati, sahāyo kho pana me nirāmiso pabbatamatthake vasanto mayā ākāse ṭhatvā dinnaṁ piṇḍapātampi aparibhuñjitvā samaṇadhammaṁ akāsi, idāni āmisapaṇṇākāraṁ kiṁ gaṇhissati, dhammapaṇṇākāraṁ gahetvā gamissāmī"ti brahmaloke ṭhitova ratanāvaḷiṁ ganthento viya pannarasa pañhe vibhajitvā taṁ dhammapaṇṇākāraṁ ādāya āgantvā sahāyassa avidūre ṭhatvā attano samaṇasaññāsamudācāravasena taṁ anabhivādetvāva "bhikkhu bhikkhū"ti ālapitvā **ayaṁ vammiko**ti-ādimāha. Tattha turitālapanavasena bhikkhu bhikkhūti āmeḍitaṁ veditabbaṁ. Yathā vā ekeneva tilakena nalāṭaṁ na sobhati, taṁ parivāretvā aññesupi dinnesu phullitamaṇḍitaṁ viya sobhati, evaṁ ekeneva padena vacanaṁ na sobhati, parivārikapadena

1. Khu 1. 85 piṭṭhe.

saddhiṁ phullitamaṇḍitaṁ viya sobhatīti taṁ parivārikapadavasena vacanaṁ phullitamaṇḍitaṁ viya karontopi evamāha.

Ayaṁ vammikoti purato ṭhito vammiko nāma natthi, desanāvasena pana purato ṭhitaṁ dassento viya **ayan**ti āha. **Laṅgin**ti satthaṁ ādāya khaṇanto palighaṁ addasa. **Ukkhipa laṅgiṁ abhikkhaṇa sumedhā**ti tāta paṇḍita laṅgī nāma rattiṁ dhūmāyati divā pajjalati. Ukkhipetaṁ paraṁ parato khaṇāti. Evaṁ sabbapadesu attho daṭṭhabbo. **Uddhumāyikan**ti maṇḍūkaṁ. **Caṅgavāran**ti khāraparissāvanaṁ. **Kumman**ti kacchapaṁ. **Asisūnan**ti maṁsacchedakaṁ asiñceva adhikuṭṭanañca. **Maṁsapesin**ti nisadapotappamāṇaṁ allamaṁsapiṇḍaṁ. **Nāgan**ti sumanapupphakalāpasadisaṁ mahāphaṇaṁ tividhasovatthikaparikkhittaṁ ahināgaṁ addasa. **Mā nāgaṁ ghaṭṭesī**ti daṇḍakakoṭiyā vā vallikoṭiyā vā paṁsucuṇṇaṁ vā pana khipamāno mā nāgaṁ ghaṭṭayi. **Namo karohi nāgassā**ti uparivātato apagamma suddhavatthaṁ nivāsetvā nāgassa namakkāraṁ karohi. Nāgena adhisayitaṁ dhanaṁ nāma yāva sattamā kulaparivaṭṭā khādato na khīyati, nāgo te adhisayitaṁ dhanaṁ dassati, tasmā namo karohi nāgassāti. **Ito vā pana sutvā**ti yathā dukkhakkhandhe itoti sāsane nissakkaṁ, na tathā idha. Idha pana devaputte nissakkaṁ, tasmā **ito vā panā**ti mama vā pana santikā sutvāti ayamettha attho.

251. **Cātumahābhūtikassā**ti catumahābhūtamayassa. **Kāyass'etaṁ adhivacanan**ti sarīrassa nāmaṁ. Yatheva hi bāhirako vammiko vamatīti vantakoti vantussayoti vantasinehasambaddho ti[1] catūhi kāraṇehi **vammiko**ti vuccati. So hi ahimaṅgusa[2]undūragharagoḷikādayo nānappakāre pāṇake vamatīti vammiko. Upacikāhi vantakoti vammiko. Upacikāhi vamitvā mukhatuṇḍakena ukkhittapaṁsucuṇṇena kaṭippamāṇenapi porisappamāṇenapi ussitoti vammiko. Upacikāhi vantakheḷasinehena ābaddhatāya sattasattāhaṁ[3] deve vassantepi na vippakiriyati, nidāghepi tato paṁsumuṭṭhiṁ gahetvā tasmiṁ muṭṭhinā pīḷiyamāne sineho nikkhamati, evaṁ vantasinehena Sambaddhoti vammiko. Evam ayaṁ kāyo pi

---

1. Vantasinehasambandhoti (Syā, Ka) 2. Ahinakula (Sī, Syā) 3. Sattāhaṁ (Sī)

"akkhimhā akkhigūthako"ti-ādinā nayena nānappakārakaṁ asucikalimalaṁ vamatīti vammiko. Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā imasmiṁ attabhāve nikantipariyādānena attabhāvaṁ chaḍḍetvā gatāti Ariyehi vantakotipi vammiko. Yehi c'āyaṁ tīhi aṭṭhisatehi ussito nhārusambaddho maṁsāvalepano allacammapariyonaddho chavirañjito satte vañceti, taṁ sabbaṁ Ariyehi vantam evāti vantussayotipi vammiko. "Taṇhā janeti purisaṁ, cittam assa vidhāvatī"ti[1] evaṁ taṇhāya janitattā ariyehi vanten'eva taṇhāsinehena Sambaddho ayanti vantasinehena sambaddho tip i vammiko. Yathā ca vammikassa anto nānappakārā pāṇakā tatth'eva jāyanti, uccārapassāvaṁ karonti, gilānā sayanti, matā patanti. Iti so tesaṁ sūtigharaṁ vaccakuṭi gilānasālā susānaṁ ca hoti. Evaṁ khattiyamahāsālādīnampi kāyo ayaṁ gopitarakkhito maṇḍitappasādhito mahānubhāvānaṁ kāyoti acintetvā chavinissitā pāṇā cammanissitā pāṇā maṁsanissitā pāṇā nhārunissitā pāṇā aṭṭhinissitā pāṇā aṭṭhimiñjanissitā pāṇāti evaṁ kulagaṇanāya asītimattāni kimikulasahassāni antokāyasmiṁ yeva jāyanti, uccārapassāvaṁ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matāni patanti, iti ayampi tesaṁ pāṇānaṁ sūtigharaṁ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hotīti "vammiko"tv'eva saṅkhaṁ gato. Ten'āha Bhagavā "vammikoti kho bhikkhu imassa cātumahābhūtikassa kāyass'etaṁ adhivacanan"ti.

Mātāpettikasambhavassāti mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtassa. **Odanakummāsūpacayassā**ti odanena c'eva kummāsena ca upacitassa vaḍḍhitassa. **Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṁsanadhammassā**ti ettha ayaṁ kāyo hutvā abhāvaṭṭhena **aniccadhammo.** Duggandhavighātatthāya tanuvilepanena **ucchādanadhammo.** Aṅgapaccaṅgābādhavinodanatthāya khuddakasambāhanena **parimaddanadhammo.** Daharakāle vā ūrūsu sayāpetvā gabbhavāsena dussaṇṭhitānaṁ tesaṁ tesaṁ aṅgānaṁ saṇṭhānasampādanatthaṁ añchanapīḷanādivasena parimaddanadhammo. Evaṁ pariharitopi ca bhedanaviddhaṁsanadhammo bhijjati c'eva vikirati ca, evaṁsabhāvoti attho.

1. Saṁ 1. 34 piṭṭhe.

Tattha mātāpettikasambhava-odanakummāsūpacaya-ucchādanaparimaddanapadehi samudayo kathito, aniccabhedanaviddhaṁsanapadehi atthaṅgamo. Evaṁ sattahipi padehi cātumahābhūtikassa kāyassa uccāvacabhāvo vaḍḍhiparihāni samudayatthaṅgamo kathitoti veditabbo.

Divā kammanteti divā kattabbakammante. **Dhūmāyanā**ti ettha ayaṁ dhūmasaddo kodhe taṇhāya vitakke pancasu kāmaguṇesu dhammadesanāya pakatidhūmeti imesu atthesu vattati. "Kodho dhumo bhasmani mosavajjan"ti[1] ettha hi kodhe vattati. "Icchādhūmāyitā sattā"ti[2] ettha taṇhāya. "Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu Bhagavato avidūre dhūmāyanto nisinno hotī"ti ettha vitakke.

"Paṅko ca kāmā palipo ca kāmā,
Bhayañca metaṁ timūlaṁ pavuttaṁ.
Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsitā.
Hitvā tuvaṁ pabbaja brahmadattā"ti[3]—

Ettha pañcakāmaguṇesu. "Dhūmaṁ kattā hotī"ti[4] ettha dhammadesanāya. "Dhajo rathassa paññāṇaṁ, dhūmo paññāṇamaggino"ti[5] ettha pakatidhūme. Idha panāyaṁ vitakke adhippeto. Tenāha "ayaṁ rattiṁ dhūmāyanā"ti.

Tathāgatassetaṁ adhivacananti Tathāgato hi sattannaṁ dhammānaṁ bāhitattā **brāhmaṇo** nāma. Yathāha "sattannaṁ kho bhikkhu dhammānaṁ bāhitattā brāhmaṇo. Katamesaṁ sattannaṁ, rāgo bāhito hoti, doso, moho, māno, sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso bāhito hoti. Imesaṁ bhikkhu sattannaṁ dhammānaṁ bāhitattā brāhmaṇo"ti[6]. **Sumedho**ti sundarapañño. **Sekkhassā**ti ettha sikkhatīti sekkho. Yathāha "sikkhatīti kho bhikkhu tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati, adhisīlampi sikkhati, adhicittampi sikkhati, adhipaññampi sikkhatī"ti[7].

---

1. Saṁ 1. 171 piṭṭhe.
2. Sadāti (Sī) Saṁ 1. 37 piṭṭhe atthato samānaṁ.
3. Khu 5. 138 piṭṭhe.
4. Ma 1. 285 piṭṭhe.
5. Saṁ 1. 39 piṭṭhe.
6. Khu 8. 84 piṭṭhe.
7. Aṁ 1. 232 piṭṭhe.

Paññāya adhivacananti[1] lokiyalokuttarāya paññāya etaṁ adhivacanaṁ, na āvudhasatthassa. **Vīriyārambhassā**ti kāyikacetasikavīriyassa. Taṁ paññāgatikameva hoti. Lokiyāya paññāya lokiyaṁ, lokuttarāya paññāya lokuttaraṁ. Ettha panāyaṁ atthadīpanā—

Eko kira jānapado brāhmaṇo pātova māṇavakehi saddhiṁ gāmato nikkhamma divasaṁ araññe mante vācetvā sāyaṁ gāmaṁ āgacchati. Antarāmagge ca eko vammiko atthi, so rattiṁ dhūmāyati, divā pajjalati, brāhmaṇo antevāsiṁ Sumedhaṁ māṇavaṁ āha "tāta ayaṁ vammiko rattiṁ dhūmāyati, divā pajjalati, vikāramassa passissāma, bhinditvā naṁ cattāro koṭṭhāse katvā khipāhī"ti. So sādhūti kudālaṁ[2] gahetvā samehi pādehi pathaviyaṁ patiṭṭhāya tathā akāsi. Tatra ācariyabrāhmaṇo viya Bhagavā. Sumedhamāṇavako viya sekkho bhikkhu. Vammiko viya kāyo. "Tāta ayaṁ vammiko rattiṁ dhūmāyati, divā pajjalati, vikāramassa passissāma, bhinditvā naṁ cattāro koṭṭhāse katvā khipāhī"ti brāhmaṇena vuttakālo viya "bhikkhu cātumahābhūtikaṁ kāyaṁ cattāro koṭṭhāse katvā pariggaṇhāhī"ti Bhagavatā vuttakālo. Tassa sādhūti kudālaṁ gahetvā tathākaraṇaṁ viya sekkhassa bhikkhuno "yo vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhabhāvo, ayaṁ pathavīdhātu. Yo dvādasasu koṭṭhāsesu ābandhanabhāvo, ayaṁ āpodhātu. Yo catūsu koṭṭhāsesu paripācanabhāvo, ayaṁ tejodhātu. Yo chasu koṭṭhāsesu vitthambhanabhāvo, ayaṁ vāyodhātū"ti evaṁ catudhātuvavatthānavasena kāyapariggaho veditabbo.

Laṅgīti kho bhikkhūti kasmā Bhagavā avijjaṁ laṅgīti katvā dassetīti. Yathā hi nagarassa dvāraṁ pidhāya palighe yojite mahājanassa gamanaṁ pacchijjati, ye nagarassa anto, te antoyeva honti. Ye bahi, te bahiyeva. Evameva yassa ñāṇamukhe avijjālaṅgī patati, tassa nibbānasampāpakaṁ ñāṇagamanaṁ pacchijjati, tasmā avijjaṁ laṅgīti katvā dassesi. **Pajaha avijjan**ti ettha kammaṭṭhāna-uggahaparipucchāvasena avijjāpahānaṁ kathitaṁ.

---

1. Paññāyetanti (Sī, Syā, Ka)
2. Kuddālaṁ (Sī, Syā)

Uddhumāyikāti kho bhikkhūti ettha **uddhumāyikamaṇḍūko** nāma no mahanto, nakhapiṭṭhippamāṇo hoti, purāṇapaṇṇantare vā gacchantare vā valli-antare vā vasati. So daṇḍakakoṭiyā vā vallikoṭiyā vā paṁsucuṇṇakena vā ghaṭṭito āyamitvā mahanto parimaṇḍalo beluvapakkappamāṇo hutvā cattāro pāde ākāsagate katvā pacchinnagamano hutvā amittavasaṁ yāti, kākakulalādibhattameva[1] hoti. Evameva ayaṁ kodho paṭhamaṁ uppajjanto cittāvilamattakova hoti. Tasmiṁ khaṇe aniggahito vaḍḍhitvā mukhavikulanaṁ pāpeti. Tadā aniggahito hanusañcopanaṁ pāpeti. Tadā aniggahito pharusavācānicchāraṇaṁ pāpeti. Tadā aniggahito disāvilokanaṁ pāpeti. Tadā aniggahito ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaṁ pāpeti. Tadā aniggahito pāṇinā leḍḍudaṇḍasatthaparāmasanaṁ pāpeti. Tadā aniggahito daṇḍasatthābhinipātaṁ pāpeti. Tadā aniggahito paraghātanampi attaghātanampi pāpeti. Vuttampi hetaṁ "yato ayaṁ kodho paraṁ ghātetvā attānaṁ ghāteti, ettāvatāyaṁ kodho paramussadagato hoti paramavepullappatto"ti[2]. Tattha yathā uddhumāyikāya catūsu pādesu ākāsagatesu gamanaṁ pacchijjati, uddhumāyikā amittavasaṁ gantvā kākādibhattaṁ hoti, evameva kodhasamaṅgīpuggalo kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti, amittavasaṁ yāti, sabbesaṁ mārānaṁ yathākāmakaraṇīyo hoti. Tenāha Bhagavā "uddhumāyikāti kho bhikkhu kodhūpāyāsassetaṁ adhivacanan"ti. Tattha balavappatto kodhova kodhūpāyāso. **Pajaha kodhūpāyāsan**ti ettha paṭisaṅkhānappahānaṁ kathitaṁ.

Dvidhāpathoti ettha yathā puriso sadhano sabhogo kantāraddhānamaggappaṭipanno dvedhāpathaṁ patvā "iminā nu kho gantabbaṁ, iminā gantabban"ti nicchetuṁ asakkonto tattheva tiṭṭhati, atha naṁ corā uṭṭhahitvā anayabyasanaṁ pāpenti, evameva kho mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā nisinno bhikkhu Buddhādīsu kaṅkhāya uppannāya kammaṭṭhānaṁ vaḍḍhetuṁ na sakkoti, atha naṁ kilesamārādayo sabbe mārā anayabyasanaṁ pāpenti, iti vicikicchā dvedhāpathasamā hoti. Tenāha Bhagavā "dvidhāpathoti kho bhikkhu

---

1. Kākakulalādīnaṁ bhattameva (Sī)
2. Khu 8. 61 Cūḷaniddese.

vicikicchāyetaṁ adhivacanan"ti. **Pajaha vicikicchan**ti ettha kammaṭṭhāna-uggahaparipucchāvasena vicikicchāpahānaṁ kathitaṁ.

Caṅgavāranti ettha yathā rajakehi khāraparissāvanamhi udake pakkhitte eko udakaghaṭo dvepi dasapi vīsatipi ghaṭasatampi paggharatiyeva, pasaṭamattampi udakaṁ na tiṭṭhati, evameva nīvaraṇasamaṅgino puggalassa abbhantare kusaladhammo na tiṭṭhati. Tenāha Bhagavā "caṅgavāranti kho bhikkhu pañcannetaṁ nīvaraṇānaṁ adhivacanan"ti. **Pajaha pañcanīvaraṇe**ti ettha vikkhambhanatadaṅgavasena nīvaraṇappahānaṁ kathitaṁ.

Kummoti ettha yathā kacchapassa cattāro pādā sīsanti pañceva aṅgāni honti, evameva sabbepi saṅkhatā dhammā gayhamānā pañceva khandhā bhavanti. Tenāha Bhagavā "kummoti kho bhikkhu pañcannetaṁ upādānakkhandhānaṁ adhivacanan"ti. **Pajaha pañcupādānakkhandhe**ti ettha pañcasu khandhesu chandarāgappahānaṁ kathitaṁ.

Asisūnāti ettha yathā sūnāya upari maṁsaṁ ṭhapetvā asinā koṭṭenti, evamime sattā vatthukāmatthāya kilesakāmehi ghātayamānā vatthukāmānaṁ upari katvā kilesakāmehi kantitā koṭṭitā ca honti. Tenāha Bhagavā "asisūnāti kho bhikkhu pañcannetaṁ kāmaguṇānaṁ adhivacanan"ti. **Pajaha pañca kāmaguṇe**ti ettha pañcasu kāmaguṇesu chandarāgappahānaṁ kathitaṁ.

Maṁsapesīti kho bhikkhūti ettha ayaṁ **maṁsapesi** nāma bahujanapatthitā khattiyādayo manussāpi naṁ patthenti kākādayo tiracchānāpi. Ime hi sattā avijjāya sammattā[1] nandirāgaṁ upagamma vaṭṭaṁ vaḍḍhenti. Yathā vā maṁsapesi ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne laggati, evamime sattā nandirāgabaddhā vaṭṭe lagganti, dukkhaṁ patvāpi na ukkaṇṭhanti, iti nandirāgo maṁsapesisadiso hoti. Tenāha Bhagavā "maṁsapesīti kho bhikkhu nandīrāgassetaṁ adhivacanan"ti. **Pajaha nandīrāgan**ti ettha catutthamaggena nandīrāgappahānaṁ kathitaṁ.

Nāgoti kho bhikkhu khīṇāsavassetaṁ bhikkhuno adhivacananti ettha yenatthena khīṇāsavo nāgoti vuccati, so Anaṅgaṇasutte[2] pakāsito eva. **Namo karohi nāgassā**ti khīṇāsavassa Buddhanāgassa

---

1. Avijjāsammattā (Sī), avijjāsamannāgatā (Syā)   2. Ma-Ṭṭha 1. 157 piṭṭhe.

"Buddho so Bhagavā bodhāya dhammaṁ desseti, danto so Bhagavā damathāya dhammaṁ deseti, santo so Bhagavā samathāya dhammaṁ deseti, tiṇṇo so Bhagavā taraṇāya dhammaṁ deseti, parinibbuto so Bhagavā parinibbānāya dhammaṁ desetī"ti[1] evaṁ namakkāraṁ karohīti ayamettha attho. Iti idaṁ suttaṁ therassa kammaṭṭhānaṁ ahosi. Theropi idameva suttaṁ kammaṭṭhānaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ patto. **Ayametassa attho**ti ayaṁ etassa pañhassa attho. Iti Bhagavā ratanarāsimhi maṇikūṭaṁ gaṇhanto viya yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Rathavinītasuttavaṇṇanā

252. **Evaṁ me sutan**ti Rathavinītasuttaṁ. Tattha **Rājagahe**ti evaṁnāmake nagare, tañhi Mandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā **Rājagahan**ti vuccati. Aññepettha pakāre vaṇṇayanti. Kiṁ tehi, nāmametaṁ tassa nagarassa. Taṁ panetaṁ Buddhakāle ca cakkavattikāle ca nagaraṁ hoti, sesakāle suññaṁ hoti yakkhapariggahitaṁ, tesaṁ vasantavanaṁ[2] hutvā tiṭṭhati. **Veḷuvane kalandakanivāpe**ti **Veḷuvanan**ti tassa uyyānassa nāmaṁ, taṁ kira veḷūhi parikkhittaṁ ahosi aṭṭhārasahatthena ca pākārena, gopuraṭṭālakayuttaṁ nīlobhāsaṁ manoramaṁ, tena **Veḷuvanan**ti vuccati. Kalandakānaṁ cettha nivāpaṁ adaṁsu, tena **kalandakanivāpo**ti vuccati.

Pubbe kira aññataro rājā tattha uyyānakīḷanatthaṁ āgato[3] surāmadena matto divāseyyaṁ upagato supi. Parijanopissa "sutto rājā"ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito cito ca pakkāmi, atha surāgandhena aññatarasmā susirarukkhā kaṇhasappo nikkhamitvā raññābhimukho āgacchati. Taṁ disvā rukkhadevatā "rañño jīvitaṁ dammī"ti kāḷakavesena āgantvā kaṇṇamūle saddamakāsi. Rājā paṭibujjhi,

---

1. Ma 1. 298 piṭṭhe. 2. Vasanavanaṁ (Syā, Ka) 3. Attano (Ka)

kaṇhasappo nivatto. So taṁ disvā "imāya mama jīvitaṁ dinnan"ti kāḷakānaṁ tattha nivāpaṁ paṭṭhapesi, abhayaghosanañca ghosāpesi. Tasmā taṁ tato pabhuti **kalandakanivāpan**ti saṅkhyaṁ gataṁ. **Kalandakā**ti kāḷakānaṁ nāmaṁ.

Jātibhūmakāti jātibhūmivāsino. Tattha **jātibhūmī**ti jātaṭṭhānaṁ. Taṁ kho panetaṁ neva Kosalamahārājādīnaṁ na Caṅkībrāhmaṇādīnaṁ na Sakkasuyāmasantusitādīnaṁ na asītimahāsāvakādīnaṁ na aññesaṁ sattānaṁ jātaṭṭhānaṁ "jātibhūmī"ti vuccati. Yassa pana jātadivase dasasahassilokadhātu ekaddhajamālāvippakiṇṇakusumavāsacuṇṇagandhasugandhā sabbapāliphullamiva[1] Nandanavanaṁ virocamānā paduminipaṇṇe udakabindu viya akampittha, jaccandhādīnaṁ ca rūpadassanādīni anekāni pāṭihāriyāni pavattiṁsu, tassa sabbaññubhodhisattassa jātaṭṭhānasākiyajanapado[2] Kapilavatthāhāro, sā[3] "jātibhūmī"ti vuccati.

Dhammagarubhāvavaṇṇanā

Vassaṁvuṭṭhāti temāsaṁ vassaṁvuṭṭhā pavāritapavāraṇā hutvā. **Bhagavā etadavocā**ti "kacci bhikkhave khamanīyan"ti-ādīhi vacanehi āgantukapaṭisanthāraṁ katvā etaṁ "ko nu kho bhikkhave"ti-ādivacanamavoca. Te kira bhikkhū "kacci bhikkhave khamanīyaṁ kacci yāpanīyaṁ, kaccittha appakilamathena addhānaṁ āgatā, na ca piṇḍakena kilamittha, kuto ca tumhe bhikkhave āgacchathā"ti paṭisanthāravasena pucchitā "Bhagavā Sākiyajanapade Kapilavatthāhārato jātibhūmito āgacchāmā"ti āhaṁsu. Atha Bhagavā neva Suddhodanamahārājassa, na Sakkodanassa, na Sukkodanassa, na Dhotodanassa, na Amittodanassa, na Amittāya deviyā, na mahāpajāpatiyā, na sakalassa Sākiyamaṇḍalassa ārogyaṁ pucchi. Atha kho attanā ca dasakathāvatthulābhiṁ parañca tattha samādapetāraṁ paṭipattisampannaṁ bhikkhuṁ pucchanto idaṁ "ko nu kho bhikkhave"ti-ādivacanaṁ avoca.

---

1. Sabbaphāliphullamiva (Syā, Ka)
2. Jātaṭṭhānaṁ Sākiyajanapade (Sī)
3. Kapilavatthākāro (Sī)

Kasmā pana Bhagavā Suddhodanādīnaṁ ārogyaṁ apucchitvā evarūpaṁ bhikkhumeva pucchati? Piyatāya. Buddhānañhi paṭipannakā bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo ca piyā honti manāpā. Kiṁ kāraṇā? Dhammagarutāya. Dhammagaruno hi Tathāgatā, so ca nesaṁ dhammagarubhāvo "dukkhaṁ kho agāravo viharati appatisso"ti[1] iminā Ajapālanigrodhamūle uppannajjhāsayena veditabbo. Dhammagarutāyeva hi Bhagavā Mahākassapattherassa abhinikkhamanadivase paccuggamanaṁ karonto tigāvutaṁ maggaṁ agamāsi. Atirekatiyojanasataṁ maggaṁ gantvā Gaṅgātīre dhammaṁ desetvā Mahākappinaṁ saparisaṁ arahatte patiṭṭhapesi. Ekasmiṁ pacchābhatte pañcacattālīsayojanaṁ maggaṁ gantvā Kumbhakārassa nivesane tiyāmarattiṁ dhammakathaṁ katvā Pukkusātikulaputtaṁ anāgāmiphale patiṭṭhapesi. Vīsayojanasataṁ gantvā Vanavāsisāmaṇerassa anuggahaṁ akāsi. Saṭṭhiyojanamaggaṁ gantvā Khadiravaniyattherassa dhammaṁ desesi. Anuruddhatthero pācīnavaṁsadāye nisinno mahāpurisavitakkaṁ vitakketīti ñatvā tattha ākāsena gantvā therassa purato oruyha sādhukāramadāsi. Koṭikaṇṇasoṇattherassa ekagandhakuṭiyaṁ senāsanaṁ paññapāpetvā paccūsakāle dhammadesanaṁ ajjhesitvā sarabhaññapariyosāne sādhukāramadāsi. Tigāvutaṁ maggaṁ gantvā tiṇṇaṁ kulaputtānaṁ vasanaṭṭhāne Gosiṅgasālavane sāmaggirasānisaṁsaṁ kathesi. Kassapopi Bhagavā "anāgāmiphale patiṭṭhito ariyasāvako ayan"ti vissāsaṁ uppādevā Ghaṭikārassa Kumbhakārassa nivesanaṁ gantvā sahatthā āmisaṁ gahetvā paribhuñji.

Amhākaṁyeva Bhagavā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya Jetavanato bhikkhusaṁghaparivuto cārikaṁ nikkhami. Kosalamahārāja-anāthapiṇḍikādayo nivattetuṁ nāsakkhiṁsu. Anāthapiṇḍiko gharaṁ āgantvā domanassapatto nisīdi. Atha naṁ Puṇṇā nāma dāsī domanassapattosi sāmīti āha. Āma je Satthāraṁ nivattetuṁ nāsakkhiṁ, atha me imaṁ temāsaṁ dhammaṁ vā sotuṁ, yathādhippāyaṁ vā dānaṁ dātuṁ na labhissāmīti cintā uppannāti. Ahampi sāmi Satthāraṁ nivattessāmīti. Sace nivattetuṁ sakkosi, bhujissāyeva tvanti. Sā gantvā Dasabalassa pādamūle nipajjitvā "nivattatha Bhagavā"ti āha. Puṇṇe tvaṁ parapaṭibaddhajīvikā kiṁ me karissasīti.

1. Aṁ 1. 328 piṭṭhe.

Bhagavā mayhaṁ deyyadhammo natthīti tumhepi jānātha, tumhākaṁ nivattanapaccayā panāhaṁ tīsu saraṇesu pañcasu sīlesu patiṭṭhahissāmīti. Bhagavā sādhu sādhu Puṇṇeti sādhukāraṁ katvā nivattetvā Jetavanameva paviṭṭho. Ayaṁ kathā pākaṭā ahosi. Seṭṭhi sutvā Puṇṇāya kira Bhagavā nivattitoti taṁ bhujissaṁ katvā dhītuṭṭhāne[1] ṭhapesi. Sā pabbajjaṁ yācitvā pabbaji, pabbajitvā vipassanaṁ ārabhi. Athassā Satthā āraddhavipassakabhāvaṁ ñatvā imaṁ obhāsagāthaṁ vissajjesi—

"Puṇṇe pūresi saddhammaṁ, cando pannaraso yathā.
Paripuṇṇāya paññāya, dukkhassantaṁ karissasī"ti[2].

Gāthāpariyosāne arahattaṁ patvā abhiññātā sāvikā ahosīti. Evaṁ dhammagaruno Tathāgatā.

Nandatthere[3] upaṭṭhānasālāyaṁ dhammaṁ desentepi Bhagavā anahātova gantvā tiyāmarattiṁ ṭhitakova dhammakathaṁ sutvā desanāpariyosāne sādhukāramadāsi. Thero āgantvā vanditvā "kāya velāya bhante āgatatthā"ti pucchi. Tayā suttante āraddhamatteti. Dukkaraṁ karittha bhante Buddhasukhumālā tumheti. Sace tvaṁ Nanda kappaṁ desetuṁ sakkuṇeyyāsi, kappamattampāhaṁ ṭhitakova suṇeyyanti Bhagavā avoca. Evaṁ dhammagaruno Tathāgatā. Tesaṁ dhammagarutāya paṭipannakā piyā honti, tasmā paṭipannake pucchi. Paṭipannako ca nāma attahitāya paṭipanno no parahitāya, parahitāya paṭipanno no attahitāya, no attahitāya ca paṭipanno no parahitāya ca, attahitāya ca paṭipanno parahitāya cāti catubbidho hoti.

Tattha yo sayaṁ dasannaṁ kathāvatthūnaṁ lābhī hoti, paraṁ tattha na ovadati na anusāsati āyasmā Bākulo viya, ayaṁ attahitāya paṭipanno nāma no parahitāya paṭipanno, evarūpaṁ bhikkhuṁ Bhagavā na pucchati. Kasmā? Na mayhaṁ sāsanassa vuḍḍhipakkhe ṭhitoti.

Yo pana dasannaṁ kathāvatthūnaṁ alābhī, paraṁ tehi ovadati tena katavattasādiyanatthaṁ Upanando Sakyaputto viya, ayaṁ parahitāya

---

1. Dhītiṭṭhāne (Sī)
2. Khu 2. 377 piṭṭhe atthato samānaṁ.
3. Nandakatthere (Sī, Syā)

paṭipanno nāma no attahitāya, evarūpampi na pucchati. Kasmā? Assa taṇhā mahāpacchi viya appahīnāti.

Yo attanāpi dasannaṁ kathāvatthūnaṁ alābhī, parampi tehi na ovadati[1] Lāḷudāyī viya, ayaṁ neva attahitāya paṭipanno na parahitāya, evarūpampi na pucchati. Kasmā? Assa anto kilesā pharasuchejjā viya mahantāti.

Yo pana sayaṁ dasannaṁ kathāvatthūnaṁ lābhī, parampi tehi ovadati, ayaṁ attahitāya ceva parahitāya ca paṭipanno nāma Sāriputtamoggallānamahākassapādayo asītimahātherā viya, evarūpaṁ bhikkhuṁ pucchati. Kasmā? Mayhaṁ sāsanassa vuḍḍhipakkhe ṭhitoti. Idhāpi evarūpameva pucchanto "ko nu kho bhikkhave"ti-ādimāha.

Evaṁ Bhagavatā puṭṭhānaṁ pana tesaṁ bhikkhūnaṁ Bhagavā attano jātibhūmiyaṁ ubhayahitāya paṭipannaṁ dasakathāvatthulābhiṁ bhikkhuṁ pucchati, ko nu kho tattha evarūpoti na aññamaññaṁ cintanā vā samantanā vā ahosi. Kasmā? Āyasmā hi Mantāṇiputto[2] tasmiṁ janapade ākāsamajjhe ṭhito cando viya sūriyo viya ca pākaṭo paññāto. Tasmā te bhikkhū meghasaddaṁ sutvā ekajjhaṁ sannipatitamoraghaṭā viya ghanasajjhāyaṁ kātuṁ, āraddhabhikkhū viya ca attano ācariyaṁ Puṇṇattheraṁ Bhagavato ārocentā therassa ca guṇaṁ bhāsituṁ appahontehi mukhehi ekappahāreneva **Puṇṇo nāma bhante āyasmā**ti-ādimāhaṁsu. Tattha **Puṇṇo**ti tassa therassa nāmaṁ. Mantāṇiyā pana so putto, tasmā **Mantāṇiputto**ti vuccati. **Sambhāvito**ti guṇasambhāvanāya sambhāvito.

Appicchatādivaṇṇanā

Appicchoti icchāvirahito ni-iccho nittaṇho. Ettha hi byañjanaṁ sāvasesaṁ viya, attho pana niravaseso. Na hi tassa anto aṇumattāpi pāpikā icchā nāma atthi. Khīṇāsavo hesa sabbaso pahīnataṇho. Apicettha atricchatā pāpicchatā mahicchatā appicchatāti ayaṁ bhedo veditabbo.

---

1. Na samādapetā na ovadati (Syā) na samādapeti na ovadati (Ka)
2. Mantāniputto (Syā, Ka)

Tattha sakalābhe atittassa paralābhe patthanā **atricchatā** nāma. Tāya samannāgatassa ekabhājane pakkapūvopi attno patte patito na supakko viya khuddako viya ca khāyati, sveva parassa patte pakkhitto supakko viya mahanto viya ca khāyati. Asantaguṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā **pāpicchatā** nāma, sā "idhekacco assaddho samāno saddhoti maṁ jano jānātū"ti-ādinā[1] nayena abhidhamme āgatāyeva, tāya samannāgato puggalo kohaññe patiṭṭhāti. Santaguṇasambhāvanā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā **mahicchatā** nāma, sāpi "idhekacco saddho samāno saddhoti maṁ jano jānātūti icchati, sīlavā samāno sīlavāti maṁ jano jānātū"ti[1] iminā nayena āgatāyeva, tāya samannāgato puggalo dussantappayo hoti, vijātamātāpissa cittaṁ gahetuṁ na sakkoti. Tenetaṁ vuccati—

"Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.
Sakaṭena paccayaṁ detu, tayopete atappayā"ti[2].

Santaguṇanigūhanatā pana paṭiggahaṇe ca mattaññutā **appicchatā** nāma, tāya samannāgato puggalo attani vijjamānampi guṇaṁ paṭicchādetukāmatāya "saddho samāno saddhoti maṁ jano jānātūti na icchati. Sīlavā, pavivitto, bahussuto, āraddhavīriyo, samādhisampanno, paññavā, khīṇāsavo samāno khīṇāsavoti maṁ jano jānātū"ti na icchati, seyyathāpi Majjhantikatthero.

Thero kira mahākhīṇāsavo ahosi, pattacīvaraṁ panassa pādamattameva agghati, so Asokassa dhammarañño vihāramahadivase saṁghatthero ahosi. Athassa atilūkhabhāvaṁ disvā manussā "bhante thokaṁ bahi hothā"ti āhaṁsu. Thero "mādise khīṇāsave rañño saṅgahaṁ akaronte añño ko karissatī"ti pathaviyaṁ nimujjitvā saṁghattherassa ukkhittapiṇḍaṁ gaṇhantoyeva ummujji. Evaṁ khīṇāsavo samāno "khīṇāsavoti maṁ jano jānātū"ti na icchati. Evaṁ appiccho pana bhikkhu anuppannaṁ lābhaṁ uppādeti, uppannaṁ lābhaṁ thāvaraṁ karoti,

---

1. Abhi 2. 364 piṭṭhe.
2. Atappiyā"ti (Sī, Syā)

dāyakānaṁ cittaṁ ārādheti, yathā yathā hi so attano appicchatāya appaṁ gaṇhāti, tathā tathā tassa vatte pasannā manussā bahū denti.

Aparopi catubbidho appiccho paccaya-appiccho dhutaṅga-appiccho pariyatti-appiccho adhigama-appicchoti. Tattha catūsu paccayesu appiccho **paccaya-appiccho** nāma, so dāyakassa vasaṁ jānāti, deyyadhammassa vasaṁ jānāti, attano thāmaṁ jānāti. Yadi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṁ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṁ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṁ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṁ gaṇhāti. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṁ dātukāmo, attano thāmaṁ ñatvā pamāṇeneva gaṇhāti.

Dhutaṅgasamādānassa attani atthibhāvaṁ najānāpetukāmo **dhutaṅga-appiccho** nāma. Tassa vibhāvanatthaṁ imāni vatthūni—Sosānikamahāsumatthero kira saṭṭhi vassāni susāne vasi, añño ekabhikkhupi na aññāsi[1], tenevāha—

"Susāne saṭṭhi vassāni, abbokiṇṇaṁ vasāmahaṁ.
Dutiyo maṁ na jāneyya, aho sosānikuttamo"ti.

Cetiyapabbate dvebhātiyattherā vasiṁsu. Tesu kaniṭṭho upaṭṭhākena pesitā ucchukhaṇḍikā gahetvā jeṭṭhassa santikaṁ agamāsi. Paribhogaṁ bhante karothāti. Therassa ca bhattakiccaṁ katvā mukhaṁ vikkhālanakālo ahosi. So alaṁ āvusoti āha. Kacci bhante ekāsanikatthāti. Āharāvuso ucchukhaṇḍikāti paññāsa vassāni ekāsaniko samānopi dhutaṅgaṁ nigūhamāno paribhogaṁ katvā mukhaṁ vikkhāletvā puna dhutaṅgaṁ adhiṭṭhāya gato.

Yo pana Sāketakatissatthero viya bahussutabhāvaṁ jānāpetuṁ na icchati, ayaṁ **pariyatti-appiccho** nāma. Thero kira khaṇo natthīti uddesaparipucchāsu okāsaṁ akaronto maraṇakkhayaṁ bhante labhissathāti codito gaṇaṁ vissajjetvā kaṇikāravālikasamuddavihāraṁ gato. Tattha antovassaṁ theranavamajjhimānaṁ upakāro

1. Na paccaññāsi (Ka)

hutvā mahāpavāraṇāya uposathadivase dhammakathāya janataṁ khobhetvā gato.

Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sotāpannādibhāvaṁ jānāpetuṁ na icchati, ayaṁ **adhigama-appiccho** nāma, tayo kulaputtā viya ghaṭikārakumbhakāro viya ca.

Āyasmā pana Puṇṇo atricchataṁ pāpicchataṁ mahicchataṁ ca pahāya sabbaso icchāpaṭipakkhabhūtāya alobhasaṅkhātāya parisuddhāya appicchatāya samannāgatattā appiccho nāma ahosi. Bhikkhūnampi "āvuso atricchatā pāpicchatā mahicchatāti ime dhammā pahātabbā"ti tesu ādīnavaṁ dassetvā evarūpaṁ appicchataṁ samādāya vattitabbanti appicchakathaṁ kathesi. Tena vuttaṁ "attanā ca appiccho appicchakathañca bhikkhūnaṁ kattā"ti.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā

Idāni **attanā ca santuṭṭho**ti-ādīsu visesatthameva dīpayissāma. Yojanā pana vuttanayeneva veditabbā. **Santuṭṭho**ti itarītarapaccayasantosena samannāgato. So panesa santoso dvādasavidho hoti. Seyyathidaṁ, cīvare[1] yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti tividho, evaṁ piṇḍapātādīsu. Tassāyaṁ pabhedasaṁvaṇṇanā.

Idha bhikkhu cīvaraṁ labhati sundaraṁ vā asundaraṁ vā, so teneva yāpeti aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso.** Atha yo pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaraṁ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṁ taṁ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso.** Aparo paṇītapaccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṁ[2] aññataraṁ mahagghacīvaraṁ bahūni vā pana cīvarāni labhitvā idaṁ therānaṁ cirapabbajitānaṁ idaṁ bahussutānaṁ anurūpaṁ, idaṁ gilānānaṁ idaṁ appalābhānaṁ hotūti datvā tesaṁ purāṇacīvaraṁ

---

1. Cīvare tāva (Syā, Ka) 2. Paṭṭuṇṇacīvarādīnaṁ (Ka), pattuṇṇacīvarādīnaṁ (Syā)

vā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭiṁ katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṁ labhati lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā, so teneva yāpeti, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso.** Yo pana attano pakativiruddhaṁ vā byādhiviruddhaṁ vā piṇḍapātaṁ labhati, yenassa paribhuttena aphāsu hoti, so sabhāgassa bhikkhuno taṁ datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṁ bhuñjitvā samaṇadhammaṁ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso.** Aparo bahuṁ paṇītaṁ piṇḍapātaṁ labhati, so taṁ cīvaraṁ viya cirapabbajitabahussuta-appalābhigilānānaṁ datvā tesaṁ vā sesakaṁ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṁ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu senāsanaṁ labhati manāpaṁ vā amanāpaṁ vā, so tena neva somanassaṁ na paṭighaṁ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenāpi yathāladdheneva tussati, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso.** Yo pana attano pakativiruddhaṁ vā byādhiviruddhaṁ vā senāsanaṁ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṁ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathābalasantoso.** Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitabahussuta-appalābhigilānānaṁ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso.** Yopi "uttamasenāsanaṁ nāma pamādaṭṭhānaṁ, tattha nisinnassa thinamiddhaṁ okkamati, niddābhibhūtassa puna paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī"ti paṭisañcikkhitvā tādisaṁ senāsanaṁ pattampi na sampaṭicchati, so taṁ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamūlādīsu vasantopi santuṭṭhova hoti, ayampissa senāsane **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu bhesajjaṁ labhati lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā, so yaṁ labhati, teneva santussati, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso.** Yo pana telena atthiko

phāṇītaṁ labhati, so taṁ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṁ gahetvā aññadeva vā pariyesitvā tehi bhesajjaṁ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso.** Aparo mahāpuñño bahuṁ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṁ labhati, so taṁ cīvaraṁ viya cirapabbajitabahussuta-appalābhigilānānaṁ datvā tesaṁ ābhatakena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṁ bhājane muttaharītakaṁ ṭhapetvā ekasmiṁ catumadhuraṁ, "gaṇha bhante yadicchasī"ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha muttaharītakaṁ nāma Buddhādīhi vaṇṇitanti catumadhuraṁ paṭikkhipitvā muttaharītakeneva bhesajjaṁ karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso.**

Imesaṁ pana paccekaṁ paccayesu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ santosānaṁ yathāsāruppasantosoyeva aggo. Āyasmā Puṇṇo ekekasmiṁ paccaye imehi tīhi santosehi santuṭṭho ahosi. **Santuṭṭhikathañcā**ti bhikkhūnampi ca imaṁ santuṭṭhikathaṁ kattāva ahosi.

Tividhapavivekavaṇṇanā

Pavivittoti kāyapaviveko cittapaviveko upadhipavivekoti imehi tīhi pavivekehi samannāgato. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṁ kappeti, eko gāmaṁ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṅkamamadhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṁ **kāyapaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittapaviveko** nāma. Nibbānaṁ **upadhipaviveko** nāma. Vuttampi hetaṁ "kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṁ[1] nekkhammābhiratānaṁ. Cittaviveko ca parisuddhacittānaṁ paramavodānappattānaṁ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṁ puggalānaṁ visaṅkhāragatānan"ti[2]. **Pavivekakathan**ti bhikkhūnampi ca imaṁ pavivekakathaṁ kattā.

1. Vūpakaṭṭhakāyānaṁ (Syā)
2. Khu 7. 122 piṭṭhe.

Pañcavidhasaṁsaggavaṇṇanā

Asaṁsaṭṭhoti pañcavidhena saṁsaggena virahito. Savanasaṁsaggo dassanasaṁsaggo samullapanasaṁsaggo sambhogasaṁsaggo kāyasaṁsaggoti pañcavidho saṁsaggo. Tesu idha bhikkhu suṇāti "asukasmiṁ gāme vā nigame vā itthī vā kumārikā vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā"ti. So taṁ sutvā saṁsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṁ sandhāretuṁ[1], sikkhādubbalyaṁ anāvikatvā hīnāyāvattatīti evaṁ parehi vā kathīyamānaṁ rūpādisampattiṁ attanā vā hasitalapitagītasaddaṁ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṁsaggo** nāma. So anitthigandhapaccekabodhisattassa ca pañcaggaḷaleṇavāsītissadaharassa ca vasena veditabbo—

Daharo kira ākāsena gacchanto girigāmavāsikammāradhītāya pañcahi kumārīhi saddhiṁ padumasaraṁ gantvā nhatvā padumāni ca pilandhitvā madhurassarena gāyantiyā saddaṁ sutvā kāmarāgena viddho[2] visesā parihāyitvā anayabyasanaṁ pāpuṇi. Idha bhikkhu na heva kho suṇāti, apica kho sāmaṁ passati itthiṁ vā kumāriṁ vā abhirūpaṁ dassanīyaṁ pāsādikaṁ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṁ, so taṁ disvā saṁsīdati visīdati na sakkoti brahmacariyaṁ sandhāretuṁ[1], sikkhādubbalyaṁ anāvikatvā hīnāyāvattatīti evaṁ visabhāgarūpaṁ olokentassa pana cakkhuviññāṇavīthivasena uppannarāgo **dassanasaṁsaggo** nāma. So evaṁ veditabbo—

Eko kira daharo kāladīghavāpidvāravihāraṁ uddesatthāya gato. Ācariyo tassa antarāyaṁ disvā okāsaṁ na karoti. So punappunaṁ anubandhati. Ācariyo sace antogāme na carissasi. Dassāmi te uddesanti āha. So sādhūti sampaṭicchitvā uddese niṭṭhite ācariyaṁ vanditvā gacchanto ācariyo me imasmiṁ gāme carituṁ na deti, kiṁ nu kho kāraṇanti cīvaraṁ pārupitvā gāmaṁ pāvisi, ekā kuladhītā pītakavatthaṁ nivāsetvā gehe ṭhitā daharaṁ disvā sañjātarāgā uḷuṅkena yāguṁ āharitvā tassa patte pakkhipitvā nivattitvā mañcake nipajji. Atha naṁ

1. Santānetuṁ (Sī, Syā) 2. Giddho (Ka)

mātāpitaro kiṁ ammāti pucchiṁsu, dvārena gataṁ daharaṁ labhamānā jīvissāmi, alabhamānā marissāmīti. Mātāpitaro vegena gantvā gāmadvāre daharaṁ patvā vanditvā "nivattatha bhante bhikkhaṁ gaṇhāhī"ti āhaṁsu. Daharo alaṁ gacchāmīti. Te "idaṁ nāma bhante kāraṇan"ti yācitvā "amhākaṁ bhante gehe ettakaṁ nāma dhanaṁ atthi, ekāyeva no dhītā, tvaṁ no jeṭṭhaputtaṭṭhāne ṭhassasi, sukhena sakkā jīvitun"ti āhaṁsu, daharo "na mayhaṁ iminā palibodhena attho"ti anādiyitvāva pakkanto.

Mātāpitaro gantvā "amma nāsakkhimhā daharaṁ nivattetuṁ, yaṁ aññaṁ sāmikaṁ icchasi, taṁ labhissasi, uṭṭhehi khāda ca piva cā"ti āhaṁsu. Sā anicchantī sattāhaṁ nirāhārā hutvā kālamakāsi, mātāpitaro tassā sarīrakiccaṁ katvā taṁ pītakavatthaṁ dhuravihāre bhikkhusaṁghassa adaṁsu, bhikkhū vatthaṁ khaṇḍākhaṇḍaṁ katvā bhājayiṁsu. Eko mahallako attano koṭṭhāsaṁ gahetvā kalyāṇīvihāraṁ āgato. Sopi daharo cetiyaṁ vandissāmīti tattheva gantvā divāṭṭhāne nisīdi. Mahallako taṁ vatthakhaṇḍaṁ gahetvā "iminā me parissāvanaṁ[1] vicārethā"ti daharaṁ avoca. Daharo mahāthera "kuhiṁ laddhan"ti āha. So sabbaṁ pavattiṁ kathesi. So taṁ sutvāva "evarūpāya nāma saddhiṁ saṁvāsaṁ nālatthan"ti rāgagginā daḍḍho tattheva kālamakāsi.

Aññamaññaṁ ālāpasallāpavasena uppannarāgo pana **samullapanasaṁsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṁ, bhikkhuniyā vā bhikkhussa santakaṁ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasaṁsaggo** nāma. So evaṁ veditabbo—maricavaṭṭivihāramahe[2] kira bhikkhūnaṁ satasahassaṁ bhikkhunīnaṁ navutisahassāni eva ahesuṁ. Eko sāmañero uṇhayāguṁ gahetvā gacchanto sakiṁ cīvarakaṇṇe ṭhapesi, sakiṁ bhūmiyaṁ. Ekā sāmaṇerī disvā ettha pattaṁ ṭhapetvā yāhīti thālakaṁ adāsi. Te aparabhāge ekasmiṁ bhaye uppanne parasamuddaṁ agamaṁsu. Tesu bhikkhunī puretaraṁ agamāsi, sā "eko kira sīhaḷabhikkhu āgato"ti sutvā therassa santikaṁ gantvā paṭisanthāraṁ katvā nisinnā "bhante maricavaṭṭivihāramahakāle tumhe kativassā"ti pucchi. Tadāhaṁ sattavassikasāmaṇero. Tvaṁ pana kativassāti. Ahaṁ sattavassikasāmaṇerīyeva

1. Me bhante parissāvanaṁ (Sī, Syā) 2. Maricavaṭṭiya... (Syā, Ka)

ekassa sāmaṇerassa uṇhayāguṁ gahetvā gacchantassa pattaṭhapanatthaṁ thālakamadāsinti. Thero "ahaṁ so"ti vatvā thālakaṁ nīharivā dassesi. Te ettakeneva saṁsaggena brahmacariyaṁ sandhāretuṁ asakkontā dvepi saṭṭhivassakāle vibbhamiṁsu.

Hatthaggāhādivasena pana uppannarāgo **kāyasaṁsaggo** nāma. Tatridaṁ vatthu—mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṁ gaṇhanti. Tesaṁ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṁ suṇanti. Tatreko daharo hatthaṁ pasārento ekissā daharabhikkhuniyā kāyaṁ chupi. Sā taṁ hatthaṁ gahetvā attano urasmiṁ ṭhapesi, ettakena saṁsaggena dvepi vibbhamitvā gihibhāvaṁ pattā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā

Imesu pana pañcasu saṁsaggesu bhikkhuno bhikkhūhi saddhiṁ savanadassanasamullapanasambhogakāyaparāmāsā niccampi hontiyeva, bhikkhunīhi saddhiṁ ṭhapetvā kāyasaṁsaggaṁ sesā kālena kālaṁ honti, tathā upāsaka-upāsikāhi saddhiṁ sabbepi kālena kālaṁ honti. Tesu hi kilesuppattito cittaṁ rakkhitabbaṁ. Eko hi bhikkhu gāhagāhako hoti, eko gāhamuttako, eko muttagāhako, eko muttamuttako.

Tattha yaṁ bhikkhuṁ manussāpi āmisena upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamanti, bhikkhupi pupphaphalādīhi upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamati, ayaṁ **gāhagāhako** nāma. Yaṁ pana manussā vuttanayena upasaṅkamanti, bhikkhu dakkhiṇeyyavasena upasaṅkamati, ayaṁ **gāhamuttako** nāma. Yassa manussā dakkhiṇeyyavasena cattāro paccaye denti, bhikkhu pupphaphalādīhi upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamati, ayaṁ **muttagāhako** nāma. Yassa manussāpi dakkhiṇeyyavasena cattāro paccaye denti, bhikkhupi Cūḷapiṇḍapātiyatissatthero viya dakkhiṇeyyavasena paribhuñjati, ayaṁ **muttamuttako** nāma.

Theraṁ kira ekā upāsikā dvādasa vassāni upaṭṭhahi. Ekadivasaṁ[1] tasmiṁ gāme aggi uṭṭhahitvā gehāni jhāpesi. Aññesaṁ kulūpakabhikkhū

---

1. Ekadivase (Syā, Ka)

āgantvā "kiṁ upāsike api kiñci bhaṇḍakaṁ arogaṁ kātuṁ asakkhitthā"ti paṭisanthāraṁ akaṁsu. Manussā "amhākaṁ mātu Kulūpakatthero bhuñjanavelāyameva āgamissatī"ti āhaṁsu. Theropi punadivase bhikkhācāravelaṁ sallakkhetvāva āgato. Upāsikā koṭṭhacchāyāya[1] nisīdāpetvā bhikkhaṁ sampādetvā adāsi. There bhattakiccaṁ katvā pakkante manussā āhaṁsu "amhākaṁ mātu Kulūpakatthero bhuñjanavelāyameva āgato"ti. Upāsikā "tumhākaṁ kulūpakā tumhākaṁyeva anucchavikā, mayhaṁ thero mayheva anucchaviko"ti āha. Āyasmā pana Mantāṇiputto imehi pañcahi saṁsaggehi catūhipi parisāhi saddhiṁ asaṁsaṭṭho gāhamuttako ceva muttamuttako ca ahosi. Yathā ca sayaṁ asaṁsaṭṭho, evaṁ bhikkhūnampi taṁ asaṁsaggakathaṁ kattā ahosi.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo, paripuṇṇakāyikacetasikavīriyoti attho. Yo hi bhikkhu gamane uppannakilesaṁ ṭhānaṁ pāpuṇituṁ na deti, ṭhāne uppannakilesaṁ nisajjaṁ, nisajjāya uppannakilesaṁ sayanaṁ pāpuṇituṁ na deti, mantena kaṇhasappaṁ uppīḷetvā gaṇhanto viya, amittaṁ gīvāya akkamanto viya ca vicarati, ayaṁ **āraddhavīriyo** nāma. Thero ca tādiso ahosi. Bhikkhūnampi tatheva vīriyārambhakathaṁ kattā ahosi.

Sīlasampannoti-ādīsu **sīlan**ti catupārisuddhisīlaṁ. **Samādhī**ti vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo. **Paññā**ti lokiyalokuttarañāṇaṁ. **Vimuttī**ti ariyaphalaṁ. **Vimuttiñāṇadassanan**ti ekūnavīsatividhaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ. Thero sayampi sīlādīhi sampanno ahosi bhikkhūnampi sīlādikathaṁ kattā. Svāyaṁ dasahi kathāvatthūhi ovadatīti **ovādako.** Yathā pana eko ovadatiyeva, sukhumaṁ atthaṁ parivattetvā jānāpetuṁ na sakkoti. Na evaṁ thero. Thero pana tāni dasa kathāvatthūni viññāpetīti **viññāpako.** Eko viññāpetuṁ sakkoti, kāraṇaṁ dassetuṁ na sakkoti. Thero kāraṇampi sandassetīti **sandassako.** Eko vijjamānaṁ kāraṇaṁ dasseti, gāhetuṁ pana na sakkoti. Thero gāhetumpi sakkotīti **samādapako.** Evaṁ

1. Kuḍḍacchāyāya (Sī)

samādapetvā pana tesu kathāvatthūsu ussāhajananavsena bhikkhū samuttejetīti **samuttejako.** Ussāhajāte vaṇṇaṁ vatvā sampahaṁsetīti **sampahaṁsako.**

Pañcalābhavaṇṇanā

253. **Suladdhalābhā**ti aññesampi manussattabhāvapabbajjādiguṇalābhā nāma honti. Āyasmato pana Puṇṇassa suladdhalābhā ete, yassa Satthu sammukhā evaṁ vaṇṇo abbhuggatoti attho. Apica apaṇḍitehi vaṇṇakathanaṁ nāma na tathā lābho, paṇḍitehi vaṇṇakathanaṁ pana lābho. Gihīhi vā vaṇṇakathanaṁ na tathā lābho, gihī hi "vaṇṇaṁ kathessāmī"ti "amhākaṁ ayyo saṇho sakhilo sukhasambhāso, vihāraṁ āgatānaṁ yāgubhattaphāṇitādīhi saṅgahaṁ karotī"ti kathento avaṇṇameva katheti. "Avaṇṇaṁ kathessāmī"ti "ayaṁ thero mandamando viya abalabalo[1] viya bhākuṭikabhākuṭiko viya natthi iminā saddhiṁ vissāso"ti kathento vaṇṇameva katheti. Sabrahmacārīhipi Satthu parammukhā vaṇṇakathanaṁ na tathā lābho, Satthu sammukhā pana atilābhoti imampi atthavasaṁ paṭicca "suladdhalābhā"ti āha. **Anumassa anumassā**ti dasa kathāvatthūni anupavisitvā anupavisitvā. **Taṁ ca Satthā abbhanumodatī**ti tañcassa vaṇṇaṁ evametaṁ appiccho ca so bhikkhu santuṭṭho ca so bhikkhūti anumodati. Iti viññūhi vaṇṇabhāsanaṁ eko lābho, sabrahmacārīhi eko, Satthu sammukhā eko, anumassa anumassa eko, Satthārā abbhanumodanaṁ ekoti ime pañca lābhe sandhāya "suladdhalābhā"ti āha. **Kadācī**ti kismiñcideva kāle. **Karahacī**ti tasseva vevacanaṁ. **Appeva nāma siyā kocideva kathāsallāpo**ti api nāma koci kathāsamudācāropi[2] bhaveyya. Therena kira āyasmā Puṇṇo neva diṭṭhapubbo, nassa dhammakathā sutapubbā. Iti so tassa dassanampi dhammakathampi patthayamāno evamāha.

Cārikādivaṇṇanā

254. **Yathābhirantan**ti yathā-ajjhāsayaṁ viharitvā. Buddhānaṁ hi ekasmiṁ ṭhāne vasantānaṁ chāyūdakādivipattiṁ vā apphāsukasenāsanaṁ vā manussānaṁ

---

1. Abala-abalo (Sī)
2. Kathāsamudāhāropi (Ka)

assaddhādibhāvaṁ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesaṁ sampattiyā "idha phāsu viharāmā"ti abhiramitvā ciravihāropi natthi. Yattha pana Tathāgate viharante sattā saraṇesu vā patiṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti, pabbajanti vā, tato sotāpattimaggādīnaṁ vā pana tesaṁ upanissayo hoti, tattha Buddhā satte tāsu sampattīsu patiṭṭhāpana-ajjhāsayena vasanti, tāsaṁ abhāve pakkamanti. Tena vuttaṁ "yathā-ajjhāsayaṁ viharitvā"ti. **Cārikaṁ caramāno**ti addhānagamanaṁ gacchanto. Cārikā ca nāmesā Bhagavato duvidhā hoti turitacārikā ca, aturitacārikā ca.

Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṁ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamanaṁ **turitacārikā** nāma. Sā Mahākassapapaccuggamanādīsu daṭṭhabbā. Bhagavā hi Mahākassapaṁ paccuggacchanto muhuttena tigāvutaṁ maggaṁ agamāsi, Āḷavakassatthāya tiṁsayojanaṁ, tathā Aṅgulimālassa. Pukkusātissa pana pañcacattālīsayojanaṁ, Mahākappinassa vīsayojanasataṁ[1], Khadiravaniyassatthāya satta yojanasatāni agamāsi, Dhammasenāpatino saddhivihārikassa Vanavāsītissasāmaṇerassa tigāvutādhikaṁ vīsayojanasataṁ.

Ekadivasaṁ kira thero "Tissasāmaṇerassa santikaṁ bhante gacchāmī"ti āha. Bhagavā "ahampi gamissāmī"ti vatvā āyasmantaṁ Ānandaṁ āmantesi "Ānanda vīsatisahassānaṁ chaḷabhiññānaṁ ārocehi 'Bhagavā Vanavāsītissasāmaṇerassa santikaṁ gamissatī'ti". Tato dutiyadivase vīsatisahassakhīṇāsavaparivuto ākāse uppatitvā vīsayojanasatamatthake tassa gocaragāmadvāre otaritvā cīvaraṁ pārupi. Kammantaṁ gacchamānā manussā disvā "Satthā bho āgato, mā kammantaṁ agamitthā"ti vatvā āsanāni paññapetvā yāguṁ datvā pānavattaṁ[2] karontā "kuhiṁ bhante Bhagavā gacchatī"ti daharabhikkhū pucchiṁsu. Upāsakā na Bhagavā aññattha gacchati, idheva Tissasāmaṇerassa dassanatthāya āgatoti. Te "amhākaṁ kira Kulūpakattherassa dassanatthāya Satthā āgato, no vata no thero oramattako"ti somanassajātā ahesuṁ.

---

1. Vīsayojanasatāni (Syā, Ka)
2. Pādavattaṁ (Sī), dānavattaṁ (Syā)

Atha Bhagavato bhattakiccapariyosāne sāmaṇero gāmaṁ piṇḍāya caritvā “upāsakā mahā bhikkhusaṁgho”ti pucchi. Athassa te “Satthā bhante āgato”ti ārocesuṁ, so Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā piṇḍapātena āpucchi. Satthā tassa pattaṁ hatthena gahetvā “alaṁ Tissa niṭṭhitaṁ bhattakiccan”ti āha. Tato upajjhāyaṁ āpucchitvā attano pattāsane nisīditvā bhattakiccaṁ akāsi. Athassa bhattakiccapariyosāne Satthā maṅgalaṁ vatvā nikkhamitvā gāmadvāre ṭhatvā “kataro te Tissa vasanaṭṭhānaṁ gamanamaggo”ti āha. Ayaṁ Bhagavāti. Maggaṁ desayamāno purato yāhi Tissāti. Bhagavā kira sadevakassa lokassa maggadesako samānopi “sakalatigāvute magge sāmaṇeraṁ daṭṭhuṁ lacchāmī”ti taṁ maggadesakaṁ akāsi.

So attano vasanaṭṭhānaṁ gantvā Bhagavato vattamakāsi. Atha naṁ Bhagavā “kataro te Tissa caṅkamo”ti pucchitvā tattha gantvā sāmaṇerassa nisīdanapāsāṇe nisīditvā “Tissa imasmiṁ ṭhāne sukhaṁ vasasī”ti pucchi. So āha “āma bhante imasmiṁ me ṭhāne vasantassa sīhabyagghahatthimigamorādīnaṁ saddaṁ suṇaṭo araññasaññā uppajjati, tāya sukhaṁ vasāmī”ti. Atha naṁ Bhagavā “Tissa bhikkhusaṁghaṁ sannipātehi, Buddhadāyajjaṁ te dassāmī”ti vatvā sannipatite bhikkhusaṁghe upasampādetvā attano vasanaṭṭhānaṁyeva agamāsīti. Ayaṁ **turitacārikā** nāma.

Yaṁ pana gāmanigamapaṭipāṭiyā devasikaṁ yojanaḍḍhayojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṁ anuggaṇhantassa gamanaṁ, ayaṁ **aturitacārikā** nāma. Imaṁ pana cārikaṁ caranto Bhagavā mahāmaṇḍalaṁ majjhimamaṇḍalaṁ antimamaṇḍalanti imesaṁ tiṇṇaṁ maṇḍalānaṁ aññatarasmiṁ carati. Tattha mahāmaṇḍalaṁ navayojanasatikaṁ, majjhimamaṇḍalaṁ chayojanasatikaṁ, antimamaṇḍalaṁ tiyojanasatikaṁ. Yadā mahāmaṇḍale cārikaṁ caritukāmo hoti, mahāpavāraṇāya pavāretvā pāṭipadadivase mahābhikkhusaṁghaparivāro nikkhamati, samantā yojanasataṁ ekakolāhalaṁ ahosi, purimaṁ purimaṁ āgatā nimantetuṁ labhanti, itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍale osarati, tatra Bhagavā tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṁ dvīhaṁ vasanto mahājanaṁ āmisapaṭiggahena anuggaṇhanto dhammadānena cassa

vivaṭṭūpanissitaṁ kusalaṁ vaḍḍhento navahi māsehi cārikaṁ pariyosāpeti.

Sace pana antovasse bhikkhūnaṁ samathavipassanā taruṇā hoti, mahāpavāraṇāya apavāretvā pavāraṇāsaṅgahaṁ datvā kattikapuṇṇamāya pavāretvā migasirassa paṭhamadivase mahābhikkhusaṁghaparivāro nikkhamitvā majjhimamaṇḍalaṁ osarati, aññenapi kāraṇena majjhimamaṇḍale cārikaṁ caritukāmo catumāsaṁ vasitvāva nikkhamati, vuttanayeneva itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro majjhimamaṇḍale osarati, Bhagavā purimanayeneva lokaṁ anuggaṇhanto aṭṭhahi māsehi cārikaṁ pariyosāpeti.

Sace pana catumāsaṁ vuṭṭhavassassāpi Bhagavato veneyyasattā aparipakkindriyā honti, tesaṁ indriyaparipākaṁ āgamayamāno aparampi ekaṁ māsaṁ vā dviticatumāsaṁ vā tattheva vasitvā mahābhikkhusaṁghaparivāro nikkhamati, vuttanayeneva itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro antomaṇḍale osarati, Bhagavā purimanayeneva lokaṁ anuggaṇhanto sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikaṁ pariyosāpeti. Iti imesu tīsu maṇḍalesu yattha katthaci cārikaṁ caranto na cīvarādihetu carati. Atha kho ye duggatā bālā jiṇṇā byādhitā, te kadā Tathāgataṁ āgantvā passissanti, mayi pana cārikaṁ carante mahājano Tathāgatadassanaṁ labhissati, tattha keci cittāni pasādessanti, keci mālādīhi pūjessanti, keci kaṭacchubhikkhaṁ dassanti, keci micchādassanaṁ pahāya sammādiṭṭhikā bhavissanti, taṁ tesaṁ bhavissati dīgharattaṁ hitāya sukhāyāti evaṁ lokānukampāya cārikaṁ carati.

Apica catūhi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikaṁ caranti jaṅghāvihāravasena sarīraphāsukatthāya, atthuppattikālaṁ abhikaṅkhanatthāya, bhikkhūnaṁ sikkhāpadaṁ paññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikaṁ caranti Buddhaṁ saraṇaṁ gacchissantīti vā, dhammaṁ saraṇaṁ gacchissantīti vā, saṁghaṁ saraṇaṁ gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena[1] catasso parisā santappessāmīti vāti. Aparehi pañcahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikaṁ

1. Dhammassavanena (Syā, Ka)

caranti, pāṇātipātā viramissantīti vā, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā viramissantīti vāti. Aparehi aṭṭhahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikaṁ caranti paṭhamajjhānaṁ paṭilabhissantīti vā, dutiyaṁ -pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ paṭilabhissantīti vāti. Aparehi aṭṭhahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikaṁ caranti sotāpattimaggaṁ adhigamissantīti vā, sotāpattiphalaṁ -pa- arahattaphalaṁ sacchikarissantīti vāti, ayaṁ **aturitacārikā,** sā idha adhippetā. Sā panesā duvidhā hoti nibaddhacārikā anibaddhacārikā ca. Tattha yaṁ ekasseva bodhaneyyasattassa atthāya gacchati, ayaṁ nibaddhacārikā nāma. Yaṁ pana gāmanigamanagarapaṭipāṭivasena carati, ayaṁ anibaddhacārikā nāma, esā idha adhippetā.

Senāsanaṁ saṁsāmetvāti senāsanaṁ paṭisāmetvā. Taṁ pana paṭisāmento thero na cūḷapattamahāpattacūḷathālakamahāthālakapaṭṭuṇṇacīvaradukūlacīvarādīnaṁ bhaṇḍikaṁ katvā sappitelādīnaṁ vā pana ghaṭe pūrāpetvā gabbhe nidahitvā dvāraṁ pidhāya kuñcikamuddikādīni yojāpesi. "Sace na hoti bhikkhu vā sāmaṇero vā ārāmiko vā upāsako vā, catūsu pāsāṇesu mañce mañcaṁ āropetvā pīṭhe pīṭhaṁ āropetvā cīvaravaṁse vā cīvararajjuyā vā upari puñjaṁ katvā dvāravātapānaṁ thaketvā pakkamitabban"ti[1] vacanato pana nevāsikaṁ bhikkhuṁ āpucchanamattakeneva paṭisāmesi.

Yena Sāvatthi tena cārikaṁ pakkāmīti Satthu dassanakāmo hutvā yena disābhāgena Sāvatthi tena pakkāmi, pakkamanto ca[2] na Suddhodanamahārājassa ārocāpetvā sappitelamadhuphāṇitādīni gāhāpetvā pakkanto, yūthaṁ pahāya nikkhanto pana mattahatthī viya asahāyakicco sīho viya pattacīvaramattaṁ ādāya ekakova pakkāmi. Kasmā panesa pañcasatehi attano antevāsikehi saddhiṁ Rājagahaṁ agantvā idāni nikkhantoti. Rājagahaṁ Kapilavatthuto dūraṁ saṭṭhiyojanāni. Sāvatthi pana pañcadasa. Satthā Rājagahato pañcacattālīsayojanaṁ āgantvā Sāvatthiyaṁ viharati, idāni āsanno jātoti sutvā nikkhamīti akāraṇaṁ etaṁ. Buddhānaṁ santikaṁ gacchanto hi esa yojanasahassampi gaccheyya, tadā

1. Vi 4. 378 piṭṭhe. 2. Pakkamantopi (Sī)

pana kāyaviveko na sakkā laddhunti. Bahūhi saddhiṁ gamanakāle hi ekasmiṁ gacchāmāti vadante eko idheva vasāmāti vadati. Ekasmiṁ vasāmāti vadante eko gacchāmāti vadati. Tasmā icchiticchitakkhaṇe samāpattiṁ appetvā nisīdituṁ vā phāsukasenāsane kāyavivekaṁ laddhuṁ vā na sakkā hoti, ekakassa pana taṁ sabbaṁ sulabhaṁ hotīti tadā agantvā idāni pakkāmi.

Cārikaṁ caramānoti ettha kiñcāpi ayaṁ cārikā nāma mahājanasaṅgahatthaṁ Buddhānaṁyeva labbhati, Buddhe upādāya pana ruḷhīsaddena sāvakānampi vuccati kilañjādīhi kataṁ bījanampi tālavaṇṭaṁ viya. **Yena Bhagavā**ti Sāvatthiyā avidūre ekasmiṁ gāmake[1] piṇḍāya caritvā katabhattakicco jetavanaṁ pavisitvā Sāriputtattherassa vā Mahāmoggallānattherassa vā vasanaṭṭhānaṁ gantvā pāde dhovitvā makkhetvā pānīyaṁ vā pānakaṁ vā pivitvā thokaṁ vissamitvā Satthāraṁ passissāmīti cittampi anuppādetvā ujukaṁ gandhakuṭipariveṇameva agamāsi. Therassa hi Satthāraṁ daṭṭhukāmassa aññena bhikkhunā kiccaṁ natthi. Tasmā Rāhulaṁ vā Ānandaṁ vā gahetvā okāsaṁ kāretvā Satthāraṁ passissāmīti evampi cittaṁ na uppādesi.

Thero hi sayameva Buddhasāsane Vallabho rañño saṅgāmavijayamahāyodho viya. Yathā hi tādisassa yodhassa rājānaṁ daṭṭhukāmassa aññaṁ sevitvā[2] dassanakammaṁ nāma natthi, Vallabhatāya sayameva passati, evaṁ theropi Buddhasāsane Vallabho, tassa aññaṁ sevitvā[2] Satthudassanakiccaṁ natthīti pāde dhovitvā pādapuñchanamhi puñchitvā yena Bhagavā tenupasaṅkami, Bhagavāpi "paccūsakāleyeva Mantāṇiputto āgamissatī"ti addasa. Tasmā Gandhakuṭiṁ pavisitvā sūcighaṭikaṁ adatvāva darathaṁ paṭippassambhetvā uṭṭhāya nisīdi. Thero kavāṭaṁ paṇāmetvā Gandhakuṭiṁ pavisitvā Bhagavantaṁ abhivādetvā ekamantaṁ nisīdi. **Dhammiyā kathāyā**ti Bhagavā dhammiṁ kathaṁ kathento Cūḷagosiṅgasutte[3] tiṇṇaṁ kulaputtānaṁ sāmaggirasānisaṁsaṁ kathesi, Sekkhasutte[4] āvasathānisaṁsaṁ, Ghaṭikārasutte[5] satipaṭilābhikaṁ Pubbenivāsappaṭisaṁyuttakathaṁ, Raṭṭhapālasutte[6]

---

1. Gāme (Syā, Ka) 2. Pesitvā (Ka) 3. Ma 1. 266 piṭṭhe.
4. Ma 2. 16 piṭṭhe. 5. Ma 2. 236 piṭṭhe. 6. Ma 2. 256 piṭṭhe.

cattāro dhammuddese, Selasutte[1] pānakānisaṁsakathaṁ, Upakkilesasutte[2] Bhaguttherassa dhammakathaṁ kathento ekībhāve ānisaṁsaṁ kathesi, imasmiṁ pana rathavinīte āyasmato Puṇṇassa kathento dasakathāvatthunissayaṁ anantanayaṁ nāma dassesi Puṇṇa ayampi appicchakathāyeva santosakathāyevāti. Paṭisambhidāpattassa sāvakassa velante ṭhatvā mahāsamudde hatthappasāraṇaṁ viya ahosi.

Yena andhavananti tadā kira pacchābhatte Jetavanaṁ ākiṇṇaṁ hoti, bahū khattiyabrāhmaṇādayo Jetavanaṁ osaranti, rañño cakkavattissa khandhāvāraṭṭhānaṁ viya hoti, na sakkā pavivekaṁ labhituṁ. Andhavanaṁ pana padhānagharasadisaṁ pavivittaṁ, tasmā yenandhavanaṁ tenupasaṅkami. Kasmā pana mahāthere na addasa? Evaṁ kirassa ahosi "sāyanhasamaye āgantvā mahāthere disvā puna Dasabalaṁ passissāmi, evaṁ mahātherānaṁ ekaṁ upaṭṭhānaṁ bhavissati, Satthu dve bhavissanti, tato Satthāraṁ vanditvā mama vasanaṭṭhānameva gamissāmī"ti.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā

256. **Abhiṇhaṁ kittayamāno ahosī**ti punappunaṁ vaṇṇaṁ kittayamāno vihāsi. Thero kira tato paṭṭhāya divase divase saṁghamajjhe "Puṇṇo kira nāma Mantāṇiputto catūhi parisāhi saddhiṁ asaṁsaṭṭho, so Dasabalassa dassanatthāya āgamissati, kacci nu kho maṁ adisvāva gamissatī"ti theranavamajjhimānaṁ satikaraṇatthaṁ āyasmato Puṇṇassa guṇaṁ bhāsati. Evaṁ kirassa ahosi "mahallakabhikkhū nāma na sabbakālaṁ antovihāre honti, guṇakathāya panassa kathitāya yo ca naṁ bhikkhuṁ passissati, so āgantvā[3] ārocessatī"ti. Athāyaṁ therasseva saddhivihāriko taṁ āyasmantaṁ Mantāṇiputtaṁ pattacīvaramādāya Gandhakuṭiṁ pavisantaṁ addasa. Kathaṁ pana naṁ esa aññāsīti. Puṇṇa Puṇṇāti vatvā kathentassa Bhagavato dhammakathāya aññāsi "ayaṁ so thero, yassa me upajjhāyo abhiṇhaṁ kittayamāno hotī"ti. Iti so āgantvā therassa ārocesi. **Nisīdanaṁ ādāyā**ti **nisīdanaṁ** nāma sadasaṁ vuccati avāyimaṁ. Thero pana cammakhaṇḍaṁ gahetvā agamāsi. **Piṭṭhito**

---

1. Ma 2. 347 piṭṭhe. 2. Ma 3. 193 piṭṭhe. 3. Sova me āgantvā (Sī)

piṭṭhitoti pacchato pacchato. **Sīsānulokī**ti yo unnataṭṭhāne piṭṭhiṁ passanto ninnaṭṭhāne sīsaṁ passanto gacchati, ayampi sīsānulokīti vuccati. Tādiso hutvā anubandhi. Thero hi kiñcāpi saṁyatapadasaddatāya accāsanno hutvā gacchantopi padasaddena na bādhati, "nāyaṁ sammodanakālo"ti ñatvā pana na accāsanno, Andhavanaṁ nāma mahantaṁ, ekasmiṁ ṭhāne nilīnaṁ apassantena āvuso Puṇṇa Puṇṇāti aphāsukasaddo kātabbo hotīti nisinnaṭṭhānajānanatthaṁ nātidūre hutvā sīsānulokī agamāsi. **Divāvihāraṁ nisīdī**ti divāvihāratthāya nisīdi.

Tattha āyasmāpi Puṇṇo udiccabrāhmaṇajacco, Sāriputtattheropi. Puṇṇattheropi suvaṇṇavaṇṇo, Sāriputtattheropi. Puṇṇattheropi arahattaphalasamāpattisamāpanno, Sāriputtattheropi. Puṇṇattheropi kappasatasahassaṁ abhinīhārasampanno, Sāriputtattheropi kappasatasahassādhikaṁ ekamasaṅkhyeyyaṁ. Puṇṇattheropi paṭisambhidāpatto mahākhīṇāsavo, Sāriputtattheropi. Iti ekaṁ kanakaguhaṁ paviṭṭhā dve sīhā viya, ekaṁ vijambhanabhūmiṁ otiṇṇā dve byagghā viya, ekaṁ supupphitasālavanaṁ paviṭṭhā dve Chaddantanāgarājāno viya, ekaṁ simbalivanaṁ paviṭṭhā dve supaṇṇarājāno viya, ekaṁ naravāhanayānaṁ abhiruḷhā dve Vessavaṇā viya, ekaṁ Paṇḍukambalasilaṁ abhinisinnā dve Sakkā viya, ekavimānabbhantaragatā dve hāritamahābrahmāno viya ca te dvepi brāhmaṇajaccā dvepi suvaṇṇavaṇṇā dvepi samāpattilābhino dvepi abhinīhārasmpannā dvepi paṭisambhidāpattā mahākhīṇāsavā ekaṁ vanasaṇḍaṁ anupaviṭṭhā taṁ vanaṭṭhānaṁ sobhayiṁsu.

Bhagavati no āvuso brahmacariyaṁ vussatīti āvuso kiṁ amhākaṁ Bhagavato santike āyasmatā brahmacariyaṁ vussatīti idaṁ āyasmā Sāriputto tassa Bhagavati brahmacariyavāsaṁ jānantopi kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ pucchi. Purimakathāya hi appatiṭṭhitāya pacchimakathā na jāyati, tasmā evaṁ pucchi. Thero anujānanto "evamāvuso"ti āha. Athassa pañhavissajjanaṁ sotukāmo āyasmā Sāriputto "kiṁ nu kho āvuso sīlavisuddhatthaṁ Bhagavati brahmacariyaṁ vussatī"ti paṭipāṭiyā satta visuddhiyo pucchi. Tāsaṁ vitthārakathā Visuddhimagge vuttā. Āyasmā pana

Puṇṇo yasmā catupārisuddhisīlādīsu ṭhitassāpi brahmacariyavāso matthakaṁ na pāpuṇāti, tasmā "no hidaṁ āvuso"ti sabbaṁ paṭikkhipi.

Kimatthaṁ carahā vusoti yadi sīlavisuddhi-ādīnaṁ atthāya brahmacariyaṁ na vussati, atha kimatthaṁ vussatīti pucchi[1]. **Anupādāparinibbānatthaṁ kho āvuso**ti ettha **anupādāparinibbānaṁ** nāma appaccayaparinibbānaṁ. Dvedhā upādānāni gahaṇūpādānañca paccayūpādānañca. **Gahaṇūpādānaṁ** nāma kāmupādānādikaṁ catubbidhaṁ, **paccayūpādānaṁ** nāma avijjāpaccayā saṅkhārāti evaṁ vuttapaccayā. Tattha gahaṇūpādānavādino ācariyā anupādāparinibbānanti catūsu upādānesu aññatarenāpi kañci dhammaṁ aggahetvā pavattaṁ arahattaphalaṁ anupādāparinibbānanti kathenti, taṁ hi na ca upādānasampayuttaṁ hutvā kañci dhammaṁ upādiyati, kilesānañca parinibbutante jātattā parinibbānanti vuccati. Paccayūpādānavādino pana anupādāparinibbānanti appaccayaparinibbānaṁ. Paccayavasena anuppannaṁ asaṅkhataṁ amatadhātumeva anupādāparinibbānanti kathenti. Ayaṁ anto, ayaṁ koṭi, ayaṁ niṭṭhā. Appaccayaparinibbānaṁ pattassa hi brahmacariyavāso matthakaṁ patto nāma hoti, tasmā thero "anupādāparinibbānatthan"ti āha. Atha naṁ anuyuñjanto āyasmā Sāriputto "kiṁ nu kho āvuso sīlavisuddhi anupādāparinibbānan"ti puna pucchaṁ ārabhi.

258. Theropi sabbaparivattesu tatheva paṭikkhipitvā pariyosāne dosaṁ dassento **sīlavisuddhiṁ ce āvuso**ti-ādimāha. Tattha **paññapeyyā**ti yadi paññapeyya. **Sa-upādānaṁyeva samānaṁ anupādāparinibbānaṁ paññapeyyā**ti saṅgahaṇadhammameva niggahaṇadhammaṁ sappaccayadhammameva appaccayadhammaṁ saṅkhatadhammameva asaṅkhatadhammanti paññapeyyāti attho. Ñāṇadassanavisuddhiyaṁ pana sappaccayadhammameva appaccayadhammaṁ saṅkhatadhammameva asaṅkhatadhammanti paññapeyyāti ayameva attho gahetabbo. **Puthujjano hi āvuso**ti ettha vaṭṭānugato lokiyabālaputhujjano daṭṭhabbo. So hi catupārisuddhisīlamattassāpi abhāvato sabbaso aññatra imehi dhammehi. **Tena hī**ti yena kāraṇena ekacce paṇḍitā upamāya atthaṁ jānanti, tena kāraṇena upamaṁ te karissāmīti attho.

---

1. Pucchati (Sī)

Sattarathavinītavaṇṇanā

259. **Satta rathavinītānī**ti vinīta-assājāniyayutte satta rathe. **Yāvadeva cittavisuddhatthā**ti āvuso ayaṁ sīlavisuddhi nāma yāvadeva cittavisuddhatthā. **Cittavisuddhatthā**ti nissakkavacanametaṁ. Ayaṁ panettha attho, yāvadeva cittavisuddhisaṅkhātā atthā, tāva ayaṁ sīlavisuddhi nāma icchitabbā. Yā pana ayaṁ cittavisuddhi, esā sīlavisuddhiyā attho, ayaṁ koṭi, idaṁ pariyosānaṁ, cittavisuddhiyaṁ ṭhitassa hi sīlavisuddhikiccaṁ kataṁ nāma hotīti. Esa nayo sabbapadesu.

Idaṁ panettha opammasaṁsandanaṁ—rājā Pasenadi Kosalo viya hi jarāmaraṇabhīruko yogāvacaro daṭṭhabbo, Sāvatthinagaraṁ viya Sakkāyanagaraṁ, Sāketanagaraṁ viya Nibbānanagaraṁ, rañño Sākete vaḍḍhi-āvahassa sīghaṁ gantvā pāpuṇitabbassa accāyikassa kiccassa uppādakālo viya yogino anabhisametānaṁ catunnaṁ ariyasaccānaṁ abhisamayakiccassa uppādakālo, satta rathavinītāni viya satta visuddhiyo, paṭhamaṁ rathavinītaṁ āruḷhakālo viya sīlavisuddhiyaṁ ṭhitakālo, paṭhamarathavinītādīhi dutiyādīni āruḷhakālo viya sīlavisuddhi-ādīhi cittavisuddhi-ādīsu ṭhitakālo, sattamena rathavinītena Sākete antepuradvāre oruyha uparipāsāde ñātimittagaṇaparivutassa surasabhojanaparibhogakālo viya yogino ñāṇadassanavisuddhiyā sabbakilese khepetvā dhammavarapāsādaṁ āruyha paropaṇṇāsakusaladhammaparivārassa nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā nirodhasayane nisinnassa lokuttarasukhānubhavanakālo daṭṭhabbo.

Iti āyasmantaṁ Puṇṇaṁ dasakathāvatthulābhiṁ Dhammasenāpatisāriputtatthoro satta visuddhiyo pucchi. Āyasmā Puṇṇo dasa kathāvatthūni vissajjesi. Evaṁ pucchanto pana Dhammasenāpati kiṁ jānitvā pucchi, udāhu ajānitvā? Titthakusalo vā pana hutvā visayasmiṁ pucchi, udāhu atitthakusalo hutvā avisayasmiṁ? Puṇṇattheropi ca kiṁ jānitvā vissajjesi, udāhu ajānitvā? Titthakusalo vā pana hutvā visayasmiṁ vissajjesi, udāhu atitthakusalo hutvā avisayeti? Jānitvā titthakusalo hutvā visaye pucchīti hi vadamāno Dhammasenāpatiṁyeva vadeyya. Jānitvā titthakusalo hutvā visaye vissajjesīti vadamāno

Puṇṇattheraṁyeva vadeyya. Yaṁ hi visuddhīsu saṁkhittaṁ, taṁ kathāvatthūsu vitthiṇṇaṁ. Yaṁ kathāvatthūsu saṁkhittaṁ, taṁ visuddhīsu vitthiṇṇaṁ. Tadaminā nayena veditabbaṁ.

Visuddhīsu hi ekā sīlavisuddhi cattāri kathāvatthūni hutvā āgatā appicchakathā santuṭṭhikathā asaṁsaggakathā sīlakathāti, ekā cittavisuddhi tīṇi kathāvatthūni hutvā āgatā pavivekakathā vīriyārambhakathā samādhikathāti, evaṁ tāva yaṁ visuddhīsu saṁkhittaṁ, taṁ kathāvatthūsu vitthiṇṇaṁ. Kathāvatthūsu pana ekā paññākathā pañca visuddhiyo hutvā āgatā diṭṭhivisuddhi kaṅkhāvitaraṇavisuddhi maggāmaggañāṇadassanavisuddhi paṭipadāñāṇadassanavisuddhi ñāṇadassanavisuddhīti, evaṁ yaṁ kathāvatthūsu saṁkhittaṁ, taṁ visuddhīsu vitthiṇṇaṁ, tasmā Sāriputtatthero satta visuddhiyo pucchanto na aññaṁ pucchi, dasa kathāvatthūniyeva pucchi. Puṇṇattheropi satta visuddhiyo vissajjento na aññaṁ vissajjesi, dasa kathāvatthūniyeva vissajjesīti. Iti ubhopete jānitvā titthakusalā hutvā visayeva pañhaṁ pucchiṁsu ceva vissajjesuṁ cāti veditabbo.

260. **Ko nāmo āyasmā**ti na thero tassa nāmaṁ na jānāti. Jānantoyeva pana sammodituṁ labhissāmīti pucchi. **Kathañca panāyasmantan**ti idaṁ pana thero sammodamāno āha. **Mantāṇiputto**ti Mantāṇiyā brāhmaṇiyā putto. **Yathā tan**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ, yathā sutavatā sāvakena byākātabbā, evameva byākatāti ayamettha saṅkhepattho. **Anumassa anumassā**ti dasa kathāvatthūni ogāhetvā anupavisitvā. **Celaṇḍupakenā**ti ettha **celaṁ** vuccati vatthaṁ, **aṇḍupakaṁ** cumbaṭakaṁ. Vatthacumbaṭakaṁ sīse katvā āyasmantaṁ tattha nisīdāpetvā pariharantāpi sabrahmacārī dassanāya labheyyuṁ, evaṁ laddhadassanampi tesaṁ lābhāyevāti aṭṭhānaparikappena abhiṇhadassanassa upāyaṁ dassesi. Evaṁ apariharantena hi pañhaṁ vā pucchitukāmena dhammaṁ vā sotukāmena “thero kattha ṭhito kattha nisinno”ti pariyesantena caritabbaṁ hoti. Evaṁ pariharantā pana icchiticchitakkhaṇeyeva sīsato oropetvā mahārahe āsane nisīdāpetvā sakkā honti pañhaṁ vā pucchituṁ dhammaṁ vā sotuṁ. Iti aṭṭhānaparikappena abhiṇhadassanassa upāyaṁ dassesi.

Sāriputtoti ca pana manti Sāriyā brāhmaṇiyā puttoti ca pana evaṁ maṁ sabrahmacārī jānanti. **Satthukappenā**ti Satthusadisena. Iti ekapadeneva

āyasmā Puṇṇo Sāriputtattheraṁ candamaṇḍalaṁ āhacca ṭhapento viya ukkhipi. Therassa hi imasmiṁ ṭhāne ekantadhammakathikabhāvo pākaṭo ahosi. Amaccaṁ hi purohitaṁ mahantoti vadamāno rājasadisoti vadeyya, goṇaṁ hatthippamāṇoti, vāpiṁ samuddappamāṇoti, ālokaṁ candimasūriyālokappamāṇoti[1], ito paraṁ etesaṁ mahantabhāvakathā nāma natthi. Sāvakampi mahāti vadanto Satthupaṭibhāgoti vadeyya, ito paraṁ tassa mahantabhāvakathā[2] nāma natthi. Iccāyasmā Puṇṇo ekapadeneva theraṁ candamaṇḍalaṁ āhacca ṭhapento viya ukkhipi.

Ettakampi no nappaṭibhāseyyāti paṭisambhidāpattassa appaṭibhānaṁ nāma natthi. Yā panāyaṁ upamā āhaṭā, taṁ na āhareyyāma, atthameva katheyyāma. Upamā hi ajānantānaṁ āharīyatīti ayamettha adhippāyo. Aṭṭhakathāyaṁ pana idampi paṭikkhipitvā upamā nāma Buddhānampi santike āharīyati, theraṁ panesa apacāyamāno evamāhāti.

Anumassa anumassa pucchitāti dasa kathāvatthūni ogāhetvā ogāhetvā pucchitā. Kiṁ pana pañhassa pucchanaṁ bhāriyaṁ, udāhu vissajjananti. Uggahetvā pucchanaṁ no bhāriyaṁ, vissajjanaṁ pana bhāriyaṁ. Sahetukaṁ vā sakāraṇaṁ katvā pucchanampi vissajjanampi bhāriyameva. **Samanumodiṁsū**ti samacittā hutvā anumodiṁsu. Iti yathānusandhināva desanā niṭṭhitāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Rathavinītasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Nivāpasuttavaṇṇanā

261. **Evaṁ me sutan**ti Nivāpasuttaṁ. Tattha **nevāpiko**ti yo migānaṁ gahaṇatthāya araññe tiṇabījāni vapati "idaṁ tiṇaṁ khādituṁ āgate mige sukhaṁ gaṇhissāmī"ti. **Nivāpan**ti vappaṁ. **Nivuttan**ti vapitaṁ[3]. **Migajātā**ti migaghaṭā. **Anupakhajjā**ti anupavisitvā. **Mucchitā**ti taṇhāmucchanāya mucchitā, taṇhāya hadayaṁ pavisitvā mucchanākāraṁ

---

1. Candasuriyālokappamāṇoti (Sī) 2. Mahantatā (Sī, Syā) 3. Nivapitaṁ (Sī)

pāpitāti attho. **Madaṁ āpajjissantī**ti mānamadaṁ āpajjissanti. **Pamāda**nti vissaṭṭhasatibhāvaṁ. **Yathākāmakaraṇīyā bhavissantī**ti yathā icchissāma, tathā kātabbā bhavissanti. **Imasmiṁ nivāpe**ti imasmiṁ nivāpaṭṭhāne. Ekaṁ kira nivāpatiṇaṁ nāma atthi nidāghabhaddakaṁ, taṁ yathā yathā nidāgho hoti, tathā tathā nīvāravanaṁ viya meghamālā viya ca ekagghanaṁ hoti, taṁ luddakā ekasmiṁ udakaphāsukaṭṭhāne kasitvā vapitvā vatiṁ katvā dvāraṁ yojetvā rakkhanti. Atha yadā mahānidāghe sabbatiṇāni sukkhāni honti, jivhātemanamattampi udakaṁ dullabhaṁ hoti, tadā migajātā sukkhatiṇāni ceva purāṇapaṇṇāni ca khādantā kampamānā viya vicarantā nivāpatiṇassa gandhaṁ ghāyitvā vadhabandhanādīni agaṇayitvā vatiṁ ajjhottharantā pavisanti. Tesaṁ hi nivāpatiṇaṁ ativiya piyaṁ hoti manāpaṁ. Nevāpiko te disvā dve tīṇi divasāni pamatto viya hoti, dvāraṁ vivaritvā tiṭṭhati, antonivāpaṭṭhāne tahiṁ tahiṁ udaka-āvāṭakāpi honti, migā vivaṭadvārena pavisitvā khāditamattakaṁ pivitamattakameva katvā pakkamanti, punadivase kiñci na karontīti kaṇṇe cālayamānā khāditvā pivitvā ataramānā gacchanti, punadivase koci kiñci kattā natthīti yāvadatthaṁ khāditvā pivitvā maṇḍalagumbaṁ pavisitvā nipajjanti. Luddakā tesaṁ pamattabhāvaṁ jānitvā dvāraṁ pidhāya samparivāretvā koṭito paṭṭhāya koṭṭetvā gacchanti, evaṁ te tasmiṁ nivāpe nevāpikassa yathākāmakaraṇīyā bhavanti.

262. **Tatra bhikkhave**ti bhikkhave tesu migajātesu. **Paṭhamā migajātā**ti migajātā paṭhamadutiyā nāma natthi. Bhagavā pana āgatapaṭipāṭivasena kappetvā paṭhamā dutiyā tatiyā catutthāti nāmaṁ āropetvā dassesi. **Iddhānubhāvā**ti yathākāmaṁ kattabbabhāvato, vasībhāvoyeva hi ettha iddhīti ca ānubhāvoti ca adhippeto.

263. **Bhayabhogā**ti bhayena bhogato. **Balavīriya**nti aparāparaṁ sañcaraṇavāyodhātu, sā parihāyīti attho.

264. **Upanissāya āsayaṁ kappeyyāmā**ti anto nipajjitvā khādantānampi bhayameva, bāhirato āgantvā khādantānampi bhayameva, mayaṁ pana amuṁ nivāpaṭṭhānaṁ nissāya ekamante āsayaṁ kappeyyāmāti cintayiṁsu.

Upanissāya āsayaṁ kappayiṁsūti luddakā nāma na sabbakālaṁ appamattā honti. Mayaṁ tattha tattha maṇḍalagumbesu ceva vatipādesu ca nipajjitvā etesu mukhadhovanatthaṁ vā āhārakiccakaraṇatthaṁ vā pakkantesu nivāpavatthuṁ pavisitvā khāditamattaṁ katvā amhākaṁ vasanaṭṭhānaṁ pavisissāmati nivāpavatthuṁ upanissāya gahanesu gumbavatipādādīsu āsayaṁ kappayiṁsu. **Bhuñjiṁsū**ti vuttanayena luddakānaṁ pamādakālaṁ ñatvā sīghaṁ sīghaṁ pavisitvā bhuñjiṁsu. **Ketabino**ti sikkhitakerāṭikā. **Iddhimantā**ti iddhimanto viya. **Parajanā**ti yakkhā. Ime na migajātāti. **Āgatiṁ vā gatiṁ vā**ti iminā nāma ṭhānena āgacchanti, amutra gacchantīti idaṁ nesaṁ na jānāma. **Daṇḍavākarāhī**ti[1] daṇḍavākarajālehi. **Samantā sappadesaṁ anuparivāresu**nti atimāyāvino ete, na dūraṁ gamissanti, santikeyeva nipannā bhavissantīti nivāpakkhettassa samantā sappadesaṁ mahantaṁ okāsaṁ anuparivāresuṁ. **Addasaṁsū**ti evaṁ parivāretvā vākarajālaṁ samantato cāletvā olokentā addasaṁsu. **Yattha te**ti yasmiṁ ṭhāne te gāhaṁ agamaṁsu, taṁ ṭhānaṁ addasaṁsūti attho.

265. **Yaṁnūna mayaṁ yattha agatī**ti te kira evaṁ cintayiṁsu "anto nipajjitvā anto khādantānampi bhayameva, bāhirato āgantvā khādantānampi santike vasitvā khādantānampi bhayameva, tepi hi vākarajālena parikkhipitvā gahitāyevā"ti, tena tesaṁ etadahosi "yaṁnūna mayaṁ yattha nevāpikassa ca nevāpikaparisāya ca agati avisayo, tattha tattha seyyaṁ kappeyyāmā"ti. **Aññe ghaṭṭessantī**ti tato tato dūrataravāsino aññe ghaṭṭessanti. **Te ghaṭṭitā aññe**ti tepi ghaṭṭitā aññe tato dūrataravāsino ghaṭṭessanti. **Evaṁ imaṁ nivāpaṁ nivuttaṁ sabbaso migajātā parimuccissantī**ti evaṁ imaṁ amhehi nivuttaṁ nivāpaṁ sabbe migaghaṭā migasaṁghā vissajjessanti pariccajissanti. **Ajjhupekkheyyāmā**ti tesaṁ gahaṇe abyāvaṭā[2] bhaveyyāmāti, yathā tathā āgacchantesu hi taruṇapotako vā mahallako vā dubbalo vā yūthaparihīno vā sakkā honti laddhuṁ, anāgacchantesu kiñci natthi. **Ajjhupekkhiṁsu kho bhikkhave**ti evaṁ cintetvā abyāvaṭāva ahesuṁ.

1. Daṇḍavāgurāhīti (Syā, Ka) 2. Avāvaṭā (Ka)

267. **Amuṁ nivāpaṁ nivuttaṁ mārassa amūni ca lokāmisānī**ti ettha nivāpoti vā lokāmisānīti vā vaṭṭāmisabhūtānaṁ pañcannaṁ kāmaguṇānametaṁ adhivacanaṁ. Māro na ca bījāni viya kāmaguṇe vapento āhiṇḍati, kāmaguṇagiddhānaṁ pana upari vasaṁ vatteti, tasmā kāmaguṇā mārassa nivāpā nāma honti. Tena vuttaṁ "amuṁ nivāpaṁ nivuttaṁ mārassā"ti. **Na parimucciṁsu mārassa iddhānubhāvā**ti mārassa vasaṁ gatā ahesuṁ yathākāmakaraṇīyā. Ayaṁ saputtabhariyapabbajjāya āgata-upamā.

268. **Cetovimutti parihāyī**ti ettha **cetovimutti** nāma araññe vasissāmāti uppanna-ajjhāsayo, so parihāyīti attho. **Tathūpame ahaṁ ime dutiye**ti ayaṁ brāhmaṇadhammikapabbajjāya upamā. Brāhmaṇā hi aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṁ caritvā vaṭṭupacchedabhayena paveṇiṁ ghaṭayissāmāti dhanaṁ pariyesitvā bhariyaṁ gahetvā agāramajjhe vasantā ekasmiṁ putte jāte "amhākaṁ putto jāto[1] vaṭṭaṁ na ucchinnaṁ paveṇi ghaṭitā"ti puna nikkhamitvā pabbajanti vā tameva vā sa'kalattavāsaṁ[2] vasanti.

269. **Evaṁ hi te bhikkhave tatiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimucciṁsū**ti purimā viya tepi mārassa iddhānubhāvā na mucciṁsu, yathākāmakaraṇīyāva ahesuṁ. Kiṁ pana te akaṁsūti. Gāmanigamarājadhāniyo osaritvā tesu tesu ārāma-uyyānaṭṭhānesu assamaṁ māpetvā nivasantā kuladārake hatthi-assarathasippādīni nānappakārāni sippāni sikkhāpesuṁ. Iti te vākarajālena tatiyā migajātā viya mārassa pāpimato diṭṭhijālena parikkhipitvā yathākāmakaraṇīyā ahesuṁ.

270. **Tathūpame ahaṁ ime catutthe**ti ayaṁ imassa sāsanassa upamā āhaṭā.

271. **Andhamakāsi māran**ti na mārassa akkhīni bhindi, vipassanāpādakajjhānaṁ samāpannassa pana bhikkhuno imaṁ nāma ārammaṇaṁ nissāya cittaṁ vattatīti māro passituṁ na sakkoti. Tena vuttaṁ "andhamakāsi māran"ti. **Apadaṁ vadhitvā māracakkhun**ti teneva pariyāyena yathā mārassa cakkhu

---

1. Amhe sampatvā (Sī), amhākaṁ puttā (Ka)
2. Sakalaṁ taṁ (Syā), sakalantaṁ vāsaṁ (Ka)

apadaṁ hoti nippadaṁ appatiṭṭhaṁ nirārammaṇaṁ, evaṁ vadhitvāti attho. **Adassanaṁ gato pāpimato**ti teneva pariyāyena mārassa pāpimato adassanaṁ gato. Na hi so attano maṁsacakkhunā tassa vipassanāpādakajjhānaṁ samāpannassa bhikkhuno ñāṇasarīraṁ daṭṭhuṁ sakkoti. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti maggapaññāya cattāri ariyasaccāni disvā cattāro āsavā parikkhīṇā honti. **Tiṇṇo loke visattikan**ti loke sattavisattabhāvena visattikāti evaṁ saṅkhaṁ gataṁ. Atha vā "visattikāti kenaṭṭhena visattikā. Visatāti visattikā, visaṭāti visattikā, vipulāti visattikā, visālāti visattikā, visamāti visattikā, visakkatīti visattikā, visaṁ haratīti visattikā, visaṁvādikāti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogāti visattikā, visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe"ti[1] visattikā. Evaṁ visattikāti saṅkhaṁ gataṁ taṇhaṁ tiṇṇo nittiṇṇo uttiṇṇo. Tena vuccati "tiṇṇo loke visattikan"ti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nivāpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Pāsarāsisuttavaṇṇanā

272. **Evaṁ me sutan**ti Pāsarāsisuttaṁ. Tattha **sādhu mayaṁ āvuso**ti āyācantā bhaṇanti. Ete kira pañcasatā bhikkhū janapadavāsino "Dasabalaṁ passissāmā"ti Sāvatthiṁ anuppattā. Satthudassanaṁ pana etehi laddhaṁ, dhammiṁ kathaṁ na tāva suṇanti, te Satthugāravena "amhākaṁ bhante dhammakathaṁ kathethā"ti vattuṁ na sakkonti, Buddhā hi garū honti, ekacāriko sīho migarājā viya, pabhinnakuñjaro viya, phaṇakata-āsīviso viya, mahā-aggikkhandho viya durāsadā. Vuttampi cetaṁ—

"Āsīviso yathā ghoro, migarājāva kesarī.
Nāgova kuñjaro dantī, evaṁ Buddhā durāsadā"ti.

---

1. Khu 7. 7; Khu 8. 76, 242 piṭṭhesu.

Evaṁ durāsadaṁ Satthāraṁ te bhikkhū sayaṁ yācituṁ asakkontā āyasmantaṁ Ānandaṁ yācamānā “sādhu mayaṁ āvuso”ti āhaṁsu.

Appeva nāmāti api nāma labheyyātha. Kasmā pana thero te bhikkhū “Rammakassa brāhmaṇassa assamaṁ upasaṅkameyyāthā”ti āha? Pākaṭakiriyatāya. Dasabalassa hi kiriyā therassa pākaṭā hoti, jānāti thero “ajja Satthā Jetavane vasitvā Pubbārāme divāvihāraṁ karissati, ajja Pubbārāme vasitvā Jetavane divāvihāraṁ karissati, ajja ekakova piṇḍāya pavisissati, ajja bhikkhusaṁghaparivuto imasmiṁ kāle janapadacārikaṁ nikkhamissatī”ti. Kiṁ panassa evaṁ jānanatthaṁ cetopariyañāṇaṁ atthīti. Natthi. Anumānabuddhiyā pana katakiriyāya nayaggāhena jānāti. Yaṁ hi divasaṁ Bhagavā Jetavane vasitvā Pubbārāme divāvihāraṁ kātukāmo hoti, tadā senāsanaparikkhārabhaṇḍānaṁ paṭisāmanākāraṁ dasseti, thero sammajjanisaṅkārachaḍḍanakādīni paṭisāmeti. Pubbārāme vasitvā Jetavanaṁ divāvihārāya āgamanakālepi eseva nayo.

Yadā pana ekako piṇḍāya pavisitukāmo hoti, tadā pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā Gandhakuṭiṁ pavisitvā dvāraṁ pidhāya phalasamāpattiṁ appetvā nisīdati. Thero “ajja Bhagavā bodhaneyyabandhavaṁ disvā nisinno”ti tāya saññāya ñātvā “ajja āvuso Bhagavā ekako pavisitukāmo, tumhe bhikkhācārasajjā hothā”ti bhikkhūnaṁ saññaṁ deti. Yadā pana bhikkhusaṁghaparivāro pavisitukāmo hoti, tadā Gandhakuṭidvāraṁ upaḍḍhapidahitaṁ katvā phalasamāpattiṁ appetvā nisīdati, thero tāya saññāya ñatvā pattacīvaraggahaṇatthāya bhikkhūnaṁ saññaṁ deti. Yadā janapadacārikaṁ nikkhamitukāmo hoti, tadā ekaṁ dve ālope atirekaṁ bhuñjati, sabbakālaṁ caṅkamanañcāruyha aparāparaṁ caṅkamati, thero tāya saññāya ñatvā “Bhagavā āvuso janapadacārikaṁ caritukāmo, tumhākaṁ kattabbaṁ karothā”ti bhikkhūnaṁ saññaṁ deti.

Bhagavā paṭhamabodhiyaṁ vīsati vassāni anibaddhavāso ahosi, pacchā pañcavīsati vassāni abbokiṇṇaṁ Sāvatthiṁyeva upanissāya vasanto

ekadivase[1] dve ṭhānāni paribhuñjati. Jetavane rattiṁ vasitvā punadivase bhikkhusaṁghaparivuto dakkhiṇadvārena Sāvatthiṁ piṇḍāya pavisitvā pācīnadvārena nikkhamitvā Pubbārāme divāvihāraṁ karoti. Pubbārāme rattiṁ vasitvā punadivase pācīnadvārena Sāvatthiṁ piṇḍāya pavisitvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā Jetavane divāvihāraṁ karoti. Kasmā? Dvinnaṁ kulānaṁ anukampāya. Manussattabhāve ṭhitena hi Anāthapiṇḍikena viya aññena kenaci, mātugāmattabhāve ṭhitāya ca Visākhāya viya aññāya itthiyā Tathāgataṁ uddissa dhanapariccāgo kato nāma natthi, tasmā Bhagavā tesaṁ anukampāya ekadivase imāni dve ṭhānāni paribhuñjati. Tasmiṁ pana divase Jetavane vasi, tasmā thero "ajja Bhagavā Sāvatthiyaṁ piṇḍāya caritvā sāyanhakāle gattāni parisiñcanatthāya pubbakoṭṭhakaṁ gamissati, athāhaṁ gattāni parisiñcitvā ṭhitaṁ Bhagavantaṁ yācitvā rammakassa brāhmaṇassa assamaṁ gahetvā gamissāmi. Evamime bhikkhū Bhagavato sammukhā labhissanti dhammakathaṁ savanāyā"ti cintetvā te bhikkhū evamāha.

Migāramātupāsādoti Visākhāya pāsādo. Sā hi Migārena seṭṭhinā mātuṭṭhāne ṭhapitattā **Migāramātā**ti vuccati. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti tasmiṁ kira pāsāde dvinnaṁ mahāsāvakānaṁ sirigabbhānaṁ majjhe Bhagavato sirigabbho ahosi. Thero dvāraṁ vivaritvā antogabbhaṁ sammajjitvā mālākacavaraṁ nīharitvā mañcapīṭhaṁ paññapetvā Satthu saññaṁ adāsi. Satthā sirigabbhaṁ pavisitvā dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṁ upagamma darathaṁ paṭippassambhetvā uṭṭhāya phalasamāpattiṁ appetvā nisīditvā sāyanhasamaye tato vuṭṭhāsi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "paṭisallānā vuṭṭhito"ti.

Parisiñcitunti yo hi cuṇṇamattikādīhi gattāni ubbaṭṭento mallakamuṭṭhādīhi vā ghaṁsanto nhāyati, so **nhāyatī**ti vuccati. Yo tathā akatvā pakatiyāva nhāyati, so **parisiñcatī**ti vuccati. Bhagavatopi sarīre tathā haritabbaṁ rajojallaṁ nāma na upalimpati, utuggahaṇatthaṁ pana Bhagavā kevalaṁ udakaṁ otarati. Tenāha "gattāni parisiñcitun"ti. **Pubbakoṭṭhako**ti pācīnakoṭṭhako.

---

1. Ekadivasaṁ (Sī)

Sāvatthiyaṁ kira vihāro kadāci mahā hoti kadāci khuddako. Tathā hi so Vipassissa Bhagavato kāle yojaniko ahosi, Sikhissa tigāvuto, Vessabhussa aḍḍhayojaniko, Kakusandhassa gāvutappamāṇo, Koṇāgamanassa aḍḍhagāvutappamāṇo, Kassapassa vīsati-usabhappamāṇo, amhākaṁ Bhagavato kāle aṭṭhakarīsappamāṇo jāto. Tampi nagaraṁ tassa vihārassa kadāci pācīnato hoti, kadāci dakkhiṇato, kadāci pacchimato, kadāci uttarato. Jetavane Gandhakuṭiyaṁ pana catunnaṁ mañcapādānaṁ patiṭṭhitaṭṭhānaṁ acalameva.

Cattāri hi **acalacetiyaṭṭhānāni** nāma Mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṁ Isipatane dhammacakkappavattanaṭṭhānaṁ Saṅkassanagaradvāre devorohaṇakāle sopānassa patiṭṭhaṭṭhānaṁ mañcapādaṭṭhānanti. Ayaṁ pana pubbakoṭṭhako Kassapadasabalassa vīsati-usabhavihārakāle pācīnadvāre koṭṭhako ahosi. So idānipi pubbakoṭṭhakotveva paññāyati. Kassapadasabalassa kāle Aciravatī nagaraṁ parikkhipitvā sandamānā pubbakoṭṭhakaṁ patvā udakena bhinditvā mahantaṁ udakarahadaṁ māpesi samatitthaṁ anupubbagambhīraṁ. Tattha ekaṁ rañño nhānatitthaṁ, ekaṁ nāgarānaṁ, ekaṁ bhikkhusaṁghassa, ekaṁ Buddhānanti evaṁ pāṭiyekkāni[1] nhānatitthāni honti ramaṇīyāni vippakiṇṇarajatapaṭṭasadisavālikāni. Iti Bhagavā āyasmatā Ānandena saddhiṁ yena ayaṁ evarūpo pubbakoṭṭhako, tenupasaṅkami gattāni parisiñcituṁ. Athāyasmā Ānando udakasāṭikaṁ upanesi. Bhagavā rattadupaṭṭaṁ apanetvā udakasāṭikaṁ nivāsesi. Thero dupaṭṭena saddhiṁ mahācīvaraṁ attano hatthagataṁ akāsi. Bhagavā udakaṁ otari. Sahotaraṇenevassa udake macchakacchapā sabbe suvaṇṇavaṇṇā ahesuṁ. Yantanālikāhi suvaṇṇarasadhārānisiñcamānakālo[2] viya suvaṇṇapaṭapasāraṇakālo viya ca ahosi. Atha Bhagavato nhānavattaṁ dassetvā nhatvā paccuttiṇṇassa thero rattadupaṭṭaṁ upanesi. Bhagavā taṁ nivāsetvā vijjulatāsadisaṁ kāyabandhanaṁ bandhitvā mahācīvaraṁ antantena saṁharitvā padumagabbhasadisaṁ katvā upanītaṁ dvīsu kaṇṇesu gahetvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṁ "pubbakoṭṭhake gattāni parisiñcitvā paccuttaritvā ekacīvaro aṭṭhāsī"ti.

---

1. Paṭipāṭiyā etāni (Ka)
2. Suvaṇṇarasadhārāvissajjanakālo (Sī, Syā)

Evaṁ ṭhitassa pana Bhagavato sarīraṁ vikasitakamaluppalasaraṁ sabbapāliphullaṁ pāricchattakaṁ tārāmarīcivikasitaṁ ca gaganatalaṁ siriyā avahasamānaṁ viya virocittha. Byāmappabhāparikkhepavilāsinī cassa dvattiṁsavaralakkhaṇamālā ganthetvā ṭhapitā dvattiṁsacandamālā viya, dvattiṁsasūriyamālā viya, paṭipāṭiyā ṭhapitā dvattiṁsacakkavatti dvattiṁsadevarājā dvattiṁsamahābrahmāno viya ca ativiya virocittha, vaṇṇabhūmināmesā. Evarūpesu ṭhānesu Buddhānaṁ sarīravaṇṇaṁ vā guṇavaṇṇaṁ vā cuṇṇiyapadehi vā gāthāhi vā atthañca upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā paṭibalena dhammakathikena pūretvā kathetuṁ vaṭṭatīti evarūpesu ṭhānesu dhammakathikassa thāmo veditabbo.

273. **Gattāni pubbāpayamāno**ti pakatibhāvaṁ gamayamāno nirudakāni kurumāno, sukkhāpayamānoti attho. Sodakena gattena[1] cīvaraṁ pārupantassa hi cīvare kaṇṇikā uṭṭhahanti, parikkhārabhaṇḍaṁ dussati. Buddhānaṁ pana sarīre rajojallaṁ na upalimpati, padumapatte pakkhitta-udakabindu viya udakaṁ vinivattetvā gacchati, evaṁ santepi sikkhāgāravatāya Bhagavā "pabbajitavattaṁ nāmetan"ti mahācīvaraṁ ubhosu kaṇṇesu gahetvā purato kāyaṁ paṭicchādetvā aṭṭhāsi. Tasmiṁ khaṇe thero cintesi "Bhagavā mahācīvaraṁ pārupitvā migāramātupāsādaṁ ārabbha gamanābhihārato[2] paṭṭhāya dunnivattiyo bhavissati, Buddhānaṁ hi adhippāyakopanaṁ nāma ekacārikasīhassa gahaṇatthaṁ hatthappasāraṇaṁ viya, pabhinnavaravāraṇassa[3] soṇḍāya parāmasanaṁ viya, uggatejassa āsīvisassa gīvāya gahaṇaṁ viya ca bhāriyaṁ hoti, idheva rammakassa brāhmaṇassa assamassa vaṇṇaṁ kathetvā tattha gamanatthāya Bhagavantaṁ yācissāmī"ti, so tathā akāsi. Tena vuttaṁ "atha kho āyasmā Ānando -pa- anukampaṁ upādāyā"ti.

Tattha **anukampaṁ upādāyā**ti Bhagavato sammukhā dhammiṁ kathaṁ sossāmāti taṁ assamaṁ gatānaṁ pañcannaṁ bhikkhusatānaṁ anukampaṁ paṭicca, tesu kāruññaṁ katvāti attho. **Dhammiyā kathāyā**ti dasasu pāramitāsu

---

1. Sodake gatte (Sī)
2. Gamanābhinīhārato (Sī, Syā, Ka)
3. Pabhinnacaravāraṇassa (Ka)

aññatarāya pāramiyā ceva mahābhinikkhamanassa ca vaṇṇaṁ kathayamānā sannisinnā honti. **Āgamayamāno**ti olokayamāno. Ahaṁ Buddhoti sahasā appavisitvā yāva sā kathā niṭṭhāti, tāva aṭṭhāsīti attho. **Aggaḷaṁ ākoṭesī**ti agganakhena kavāṭe saññaṁ adāsi. **Vivariṁsū**ti sotaṁ odahitvāva nisinnattā taṅkhaṇaṁyeva āgantvā vivariṁsu.

Paññatte āsaneti Buddhakāle kira yattha yattha ekopi bhikkhu viharati, sabbattha Buddhāsanaṁ paññattameva hoti. Kasmā? Bhagavā kira[1] attano santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā phāsukaṭṭhāne viharante manasi karoti "asuko mayhaṁ santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā gato, sakkhissati[2] nu kho visesaṁ nibbattetuṁ no vā"ti. Atha naṁ passati kammaṭṭhānaṁ vissajjetvā akusalavitakke vitakkayamānaṁ, tato "kathaṁ hi nāma mādisassa Satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā viharantaṁ imaṁ kulaputtaṁ akusalavitakkā abhibhavitvā anamatagge vaṭṭadukkhe saṁsāressantī"ti[3] tassa anuggahatthaṁ tattheva attānaṁ dassetvā taṁ kulaputtaṁ ovaditvā ākāsaṁ uppatitvā puna attano vasanaṭṭhānameva gacchati. Athevaṁ ovadiyamānā te bhikkhū cintayiṁsu "Satthā amhākaṁ manaṁ jānitvā āgantvā amhākaṁ samīpe ṭhitaṁyeva attānaṁ dasseti, tasmiṁ khaṇe 'bhante idha nisīdatha, idha nisīdathā'ti āsanapariyesanaṁ nāma bhāro"ti. Te āsanaṁ paññapetvāva viharanti. Yassa pīṭhaṁ atthi, so taṁ paññapeti. Yassa natthi, so mañcaṁ vā phalakaṁ vā kaṭṭhaṁ vā pāsāṇaṁ vā vālikapuñjaṁ vā paññapeti. Taṁ alabhamānā purāṇapaṇṇānipi saṅkaḍḍhitvā tattha paṁsukūlaṁ pattharitvā ṭhapenti. Idha pana pakatipaññattameva āsanaṁ ahosi, taṁ sandhāya vuttaṁ "paññatte āsane nisīdī"ti.

Kāya nutthāti katamāya nu kathāya sannisinnā bhavathāti attho. "Kāya netthā"tipi[4] pāḷi, tassā katamāya nu etthāti attho. "Kāya notthā"tipi pāḷi, tassāpi purimoyeva attho. **Antarā kathā**ti kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādīnaṁ antarā aññā ekā kathā. **Vippakatā**ti mama āgamanapaccayā apariniṭṭhitā sikhaṁ appattā. **Atha Bhagavā**

---

1. Bhagavā hi (Ka)
2. Asakkhi (Sī, Syā, Ka)
3. Saṁsādessantīti (Sī), saṁsīdentīti (Syā, Ka)
4. Kāya nvetthātipi (Sī)

anuppattoti atha etasmiṁ kāle Bhagavā āgato. **Dhammī vā kathā**ti dasakathāvatthunissitā vā dhammī kathā. **Ariyo vā tuṇhībhāvo**ti ettha pana dutiyajjhānampi ariyo tuṇhībhāvo mūlakammaṭṭhānampi. Tasmā taṁ jhānaṁ appetvā nisinnopi, mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā nisinnopi bhikkhu ariyena tuṇhībhāvena nisinnoti veditabbo.

274. **Dvemā bhikkhave pariyesanā**ti ko anusandhi? Te bhikkhū sammukhā dhammiṁ kathaṁ sossāmāti therassa bhāraṁ akaṁsu, thero tesaṁ assamagamanaṁ akāsi. Te tattha nisīditvā atiracchānakathikā hutvā dhammiyā kathāya nisīdiṁsu. Atha Bhagavā "ayaṁ tumhākaṁ pariyesanā ariyapariyesanā nāmā"ti dassetuṁ imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **katamā ca bhikkhave anariyapariyesanā**ti ettha yathā maggakusalo puriso paṭhamaṁ vajjetabbaṁ apāyamaggaṁ dassento "vāmaṁ muñcitvā dakkhiṇaṁ gaṇhā"ti vadati, evaṁ Bhagavā desanākusalatāya paṭhamaṁ vajjetabbaṁ anariyapariyesanaṁ ācikkhitvā pacchā itaraṁ ācikkhissāmīti uddesānukkamaṁ bhinditvā evamāha. **Jātidhammo**ti jāyanasabhāvo. **Jarādhammo**ti jīraṇasabhāvo. **Byādhidhammo**ti byādhisabhāvo. **Maraṇadhammo**ti maraṇasabhāvo. **Sokadhammo**ti socanakasabhāvo. **Saṁkilesadhammo**ti saṁkilissanasabhāvo.

Puttabhariyanti puttā ca bhariyā ca. Esa nayo sabbattha. **Jātarūparajatan**ti ettha pana **jātarūpan**ti suvaṇṇaṁ. **Rajatan**ti yaṁkiñci vohārūpagaṁ lohamāsakādi. **Jātidhammā hete bhikkhave upadhayo**ti ete pañcakāmaguṇūpadhayo nāma honti, te sabbepi jātidhammāti dasseti. Byādhidhammavārādīsu jātarūparajataṁ na gahitaṁ, na hetassa sīsarogādayo byādhayo nāma honti, na sattānaṁ viya cutisaṅkhātaṁ maraṇaṁ, na soko uppajjati. Ayādīhi[1] pana saṁkilesehi saṁkilissatīti saṁkilesadhammavāre gahitaṁ. Tathā utusamuṭṭhānattā jātidhammavāre. Malaṁ gahetvā jīraṇato jarādhammavāre ca.

1. Jarādīhi (Syā, Ka)

275. **Ayaṁ bhikkhave ariyā pariyesanā**ti bhikkhave ayaṁ niddosatāyapi ariyehi pariyesitabbatāyapi ariyapariyesanāti veditabbā.

276. **Ahampi sudaṁ bhikkhave**ti kasmā ārabhi? Mūlato paṭṭhāya, mahābhinikkhamanaṁ dassetuṁ. Evaṁ kirassa ahosi “bhikkhave ahampi pubbe anariyapariyesanaṁ pariyesiṁ, svāhaṁ taṁ pahāya ariyapariyesanaṁ pariyesitvā sabbaññutaṁ patto. Pañcavaggiyāpi anariyapariyesanaṁ pariyesiṁsu, te taṁ pahāya ariyapariyesanaṁ pariyesitvā khīṇāsavabhūmiṁ pattā. Tumhepi mama ceva pañcavaggiyānañca maggaṁ āruḷhā. Ariyapariyesanā tumhākaṁ pariyesanā”ti mūlato paṭṭhāya attano mahābhinikkhamanaṁ dassetuṁ imaṁ desanaṁ ārabhi.

277. Tattha **daharova samāno**ti taruṇova samāno. **Susukāḷakeso**ti suṭṭhu kāḷakeso, añjanavaṇṇakesova hutvāti attho. **Bhadrenā**ti bhaddakena. **Paṭhamena vayasā**ti tiṇṇaṁ vayānaṁ paṭhamavayena. **Akāmakānan**ti anicchamānānaṁ, anādaratthe sāmivacanaṁ. Assūni mukhe etesanti assumukhā, tesaṁ **assumukhānaṁ,** assukilinnamukhānanti attho. **Rudantānan**ti kanditvā rodamānānaṁ. **Kiṁ kusalagavesī**ti[1] kiṁ kusalanti gavesamāno. **Anuttaraṁ santivarapadan**ti uttamaṁ santisaṅkhātaṁ varapadaṁ, nibbānaṁ pariyesamānoti attho. **Yena Āḷāro kālāmo**ti ettha **Āḷāro**ti tassa nāmaṁ, dīghapiṅgalo kireso. Tenassa **Āḷāro**ti nāmaṁ ahosi. **Kālāmo**ti gottaṁ. **Viharatāyasmā**ti viharatu āyasmā. **Yattha viññū puriso**ti yasmiṁ dhamme paṇḍito puriso. **Sakaṁ ācariyakan**ti attano ācariyasamayaṁ. **Upasampajja vihareyyā**ti paṭilabhitvā vihareyya. Ettāvatā tena okāso kato hoti. **Taṁ dhamman**ti taṁ tesaṁ samayaṁ tantiṁ. **Pariyāpuṇin**ti sutvāva uggaṇhiṁ.

Oṭṭhapahatamattenāti tena vuttassa paṭiggahaṇatthaṁ oṭṭhapaharaṇamattena, aparāparaṁ katvā oṭṭhasañcaraṇamattakenāti attho. **Lapitalāpanamattenā**ti tena lapitassa paṭilāpanamattakena. **Ñāṇavādan**ti jānāmīti

1. Kiṁ kusalaṁ gavesīti (Syā, Ka)

vādaṁ. **Theravādan**ti thirabhāvavādaṁ, thero ahametthāti[1] etaṁ vacanaṁ. **Ahaṁ ceva aññe cā**ti na kevalaṁ ahaṁ, aññepi bahū evaṁ vadanti. **Kevalaṁ saddhāmattakenā**ti paññāya asacchikatvā suddhena saddhāmattakeneva. Bodhisatto kira vācāya dhammaṁ uggaṇhantoyeva "na kālāmassa vācāya pariyattimattameva asmiṁ dhamme, addhā esa sattannaṁ samāpattīnaṁ lābhī"ti aññāsi, tenassa etadahosi.

Ākiñcaññāyatanaṁ pavedesīti ākiñcaññāyatanapariyosānā satta samāpattiyo maṁ jānāpesi. **Saddhā**ti imāsaṁ sattannaṁ samāpattīnaṁ nibbattanatthāya saddhā. **Vīriyā**dīsupi eseva nayo. **Padaheyyan**ti payogaṁ kareyyaṁ. **Nacirasseva taṁ dhammaṁ sayaṁ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsin**ti bodhisatto kira vīriyaṁ paggahetvā katipāhaññeva[2] satta suvaṇṇanisseṇiyo pasārento[3] viya satta samāpattiyo nibbattesi, tasmā evamāha.

Lābhā no āvusoti anusūyako kiresa kālāmo. Tasmā "ayaṁ adhunāgato, kinti katvā imaṁ dhammaṁ nibbattesī"ti usūyaṁ akatvā pasanno pasādaṁ pavedento evamāha. **Ubhova santā imaṁ gaṇaṁ pariharāmā**ti "mahā ayaṁ gaṇo, dvepi janā pariharāmā"ti vatvā gaṇassa saññaṁ adāsi, "ahampi sattannaṁ samāpattīnaṁ lābhī, mahāpurisopi sattannameva, ettakā janā mahāpurisassa santike parikammaṁ uggaṇhatha, ettakā mayhan"ti majjhe bhinditvā adāsi. **Uḷārāyā**ti uttamāya. **Pūjāyā**ti kālāmassa kira upaṭṭhākā itthiyopi purisāpi gandhamālādīni gahetvā āgacchanti. Kālāmo "gacchatha, mahāpurisaṁ pūjethā"ti vadati. Te taṁ[4] pūjetvā yaṁ avasiṭṭhaṁ hoti, tena kālāmaṁ pūjenti. Mahagghāni mañcapīṭhāni āharanti, tānipi mahāpurisassa dāpetvā yadi avasiṭṭhaṁ hoti, attanā gaṇhāti. Gatagataṭṭhāne varasenāsanaṁ bodhisattassa jaggāpetvā sesakaṁ attanā gaṇhāti. Evaṁ uḷārāya pūjāya pūjesi. **Nāyaṁ dhammo nibbidāyā**ti-ādīsu ayaṁ sattasamāpattidhammo neva vaṭṭe nibbindanatthāya na virajjanatthāya na rāgādinirodhatthāya

1. Ayametthāti (Syā, Ka)
2. Katipāhasseva (Sī, Syā)
3. Saṁghāṭento (Sī), sampādento (Syā)
4. Te maṁ (Ka)

na upasamatthāya na abhiññeyyadhammaṁ abhijānanatthāya na catumaggasambodhāya[1] na nibbānasacchikiriyāya saṁvattatīti attho.

Yāvadeva ākiñcaññāyatanūpapattiyāti yāva saṭṭhikappa[2]sahassāyuparimāṇe ākiñcaññāyatanabhave upapatti, tāvadeva saṁvattati, na tato uddhaṁ. Evamayaṁ punarāvattanadhammoyeva, yaṁ ca ṭhānaṁ pāpeti, taṁ jātijarāmaraṇehi aparimuttameva maccupāsaparikkhittamevāti. Tato paṭṭhāya ca pana mahāsatto yathā nāma chātajjhattapuriso manuññabhojanaṁ labhitvā sampiyāyamānopi bhuñjitvā pittavasena vā semhavasena vā makkhikāvasena vā[3] chaḍḍetvā puna ekaṁ piṇḍampi bhuñjissāmīti manaṁ na uppādeti, evameva imā satta samāpattiyo mahantena ussāhena nibbattetvāpi tāsu imaṁ punarāvattikādibhedaṁ ādīnavaṁ disvā puna imaṁ dhammaṁ āvajjissāmi vā samāpajjissāmi vā adhiṭṭhahissāmi vā vuṭṭhahissāmi vā paccavekkhissāmi vāti cittameva na uppādesi. **Analaṅkaritvā**ti alaṁ iminā alaṁ imināti punappunaṁ alaṅkaritvā[4]. **Nibbijjā**ti nibbinditvā. **Apakkamin**ti agamāsiṁ.

278. **Na kho rāmo imaṁ dhamman**ti idhāpi bodhisatto taṁ dhammaṁ[5] uggaṇhantoyeva aññāsi “nāyaṁ aṭṭhasamāpattidhammo udakassa vācāya uggahitamattova[6], addhā panesa aṭṭhasamāpattilābhī”ti. Tenassa etadahosi na kho rāmo -pa- jānaṁ passaṁ vihāsī”ti. Sesamettha purimavāre vuttanayeneva veditabbaṁ.

279. **Yena Uruvelā Senānigamo**ti ettha **Uruvelā**ti mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho. Atha vā **urū**ti vālikā vuccati, **velā**ti mariyādā, velātikkamanahetu āhaṭā uru **Uruvelā**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Atīte kira anuppanne Buddhe dasasahassā kulaputtā tāpasapabbajjaṁ pabbajitvā tasmiṁ padese viharantā ekadivasaṁ sannipatitvā katikavattaṁ akaṁsu “kāyakammavacīkammāni nāma paresampi pākaṭāni honti, manokammaṁ pana apākaṭaṁ. Tasmā yo kāmavitakkaṁ vā byāpādavitakkaṁ vā vihiṁsāvitakkaṁ vā vitakketi, tassa añño

---

1. Catusaccasambodhāya (Ka)
2. Saṭṭhikappamatta (Ka)
3. Mucchikāvasena vā (Syā), macchikāvasena vā (Ka)
4. Na alaṁ karitvā (Syā), analaṅkaritvā (Ka)
5. Dhammaṁ (Syā, Ka)
6. Uggahitamattova ṭhapito (Syā, Ka)

codako nāma natthi, so attanāva attānaṁ codetvā pattapuṭena vālikaṁ āharitvā imasmiṁ ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakamman"ti. Tato paṭṭhāya yo tādisaṁ vitakkaṁ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālikaṁ ākirati, evaṁ tattha anukkamena mahāvālikarāsi jāto. Tato taṁ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyaṭṭhānamakāsi, taṁ sandhāya vuttaṁ "U**ruvelā**ti mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho"ti. Tameva sandhāya vuttaṁ "atha vā **urū**ti vālikā vuccati, **velā**ti mariyādā, velātikkamanahetu āhaṭā uru Uruvelāti evamettha attho daṭṭhabbo"ti.

Senānigamoti senāya nigamo. Paṭhamakappikānaṁ kira tasmiṁ ṭhāne senāniveso ahosi, tasmā so padeso **Senānigamo**ti vuccati. "Senānigāmo"tipi pāṭho. **Senāni** nāma Sujātāya pitā, tassa gāmoti attho. **Tadavasarin**ti tattha osariṁ. **Ramaṇīyaṁ bhūmibhāgan**ti supupphitanānappakārajalajathalajapupphavicittaṁ manorammaṁ bhūmibhāgaṁ. **Pāsādikañca vanasaṇḍan**ti morapiñcha kalāpasadisaṁ[1] pasādajananavanasaṇḍañca addasaṁ. **Nadiñca sandantin**ti sandamānañca maṇikkhandhasadisaṁ vimalanīlasītalasalilaṁ Nerañjaraṁ nadiṁ addasaṁ. **Setakan**ti parisuddhaṁ nikkaddamaṁ. **Supatitthan**ti anupubbagambhīrehi sundarehi titthehi upetaṁ. **Ramaṇīyan**ti rajatapaṭṭasadisaṁ vippakiṇṇavālikaṁ pahūtamacchakacchapaṁ abhirāmadassanaṁ. **Samantā**[2] **ca gocaragāman**ti tassa padesassa samantā avidūre gamanāgamanasampannaṁ sampattapabbajitānaṁ sulabhapiṇḍaṁ gocaragāmañca addasaṁ. **Alaṁ vatā**ti samatthaṁ vata. **Tattheva nisīdin**ti Bodhipallaṅke nisajjaṁ sandhāyāha. Uparisuttasmiṁ hi **tatthevā**ti dukkarakārikaṭṭhānaṁ adhippetaṁ, idha pana Bodhipallaṅko. Tenāha "tattheva nisīdin"ti. **Alamidaṁ padhānāyā**ti idaṁ ṭhānaṁ padhānatthāya samatthanti evaṁ cintetvā nisīdinti attho.

280. **Ajjhagaman**ti adhigacchiṁ paṭilabhiṁ. **Ñāṇañca pana me dassanan**ti sabbadhammadassanasamatthañca me sabbaññutaññāṇaṁ udapādi. **Akuppā me vimuttī**ti mayhaṁ arahattaphalavimutti akuppatāya ca akuppārammaṇatāya ca akuppā, sā hi rāgādīhi na kuppatīti akuppatāyapi akuppā, akuppaṁ nibbānamassārammaṇantipi akuppā. **Ayamantimā jātī**ti ayaṁ sabbapacchimā jāti.

1. Morakalāpasadisaṁ (Syā, Ka) 2. Sāmantā (?)

Natthi dāni punabbhavoti idāni me puna paṭisandhi nāma natthīti evaṁ paccavekkhaṇañāṇampi me uppannanti dasseti.

281. **Adhigato**ti paṭividdho. **Dhammo**ti catusaccadhammo. **Gambhīro**ti uttānabhāvapaṭikkhepavacanametaṁ. **Duddaso**ti gambhīrattāva duddaso dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukhena daṭṭhuṁ. Duddasattāva **duranubodho,** dukkhena avabujjhitabbo, na sakkā sukhena avabujjhituṁ. **Santo**ti nibbuto. **Paṇīto**ti atappako. Idaṁ dvayaṁ lokuttarameva sandhāya vuttaṁ. **Atakkāvacaro**ti takkena avacaritabbo ogāhitabbo na hoti, ñāṇeneva avacaritabbo. **Nipuṇo**ti saṇho. **Paṇḍitavedanīyo**ti sammāpaṭipadaṁ paṭipannehi paṇḍitehi veditabbo. **Ālayarāmā**ti sattā pañcasu kāmaguṇesu allīyanti. Tasmā te **ālayā**ti vuccanti. Aṭṭhasatataṇhāvicaritāni ālayanti, tasmā ālayāti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā.** Ālayesu ratāti **ālayaratā.** Ālayesu suṭṭhu muditāti **ālayasammuditā.** Yatheva hi susajjitaṁ pupphaphalabharitarukkhādisampannaṁ uyyānaṁ paviṭṭho rājā tāya tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditapamodito[1] hoti, na ukkaṇṭhati, sāyampi nikkhamituṁ na icchati, evamimehipi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṁsāravaṭṭe sammuditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena nesaṁ Bhagavā duvidhampi ālayaṁ uyyānabhūmiṁ viya dassento "ālayarāmā"ti-ādimāha.

Yadidanti nipāto, tassa ṭhānaṁ sandhāya "yaṁ idan"ti, paṭiccasamuppādaṁ sandhāya "yo ayan"ti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādo**ti imesaṁ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti **idappaccayatāpaṭiccasamuppādo.** Saṅkhārādipaccayānaṁ etaṁ adhivacanaṁ. **Sabbasaṅkhārasamatho**ti-ādi sabbaṁ nibbānameva[2]. Yasmā hi taṁ āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā **sabbasaṅkhārasamatho**ti vuccati. Yasmā ca taṁ āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, sabbaṁ dukkhaṁ nirujjhati, tasmā **sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho**ti vuccati. Sā panesā taṇhā bhavena bhavaṁ, phalena vā saddhiṁ kammaṁ vinati

---

1. Āmoditasammodito (Ka)
2. Nibbānavevacanameva (Syā, Ka)

saṁsibbatīti katvā **vānan**ti vuccati, tato nikkhantaṁ vānatoti **nibbānaṁ. So mamassa kilamatho**ti yā ajānantānaṁ desanā nāma, so mama kilamatho assa[1], sā mama vihesā assāti attho. Kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca assāti vuttaṁ hoti. Citte pana ubhayampetaṁ Buddhānaṁ natthi. **Apissū**ti anubrūhanatthe nipāto, so "na kevalaṁ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṁsū"ti dīpeti. **Man**ti mama. **Anacchariyā**ti anu-acchariyā. **Paṭibhaṁsū**ti paṭibhānasaṅkhātassa ñāṇassa gocarā ahesuṁ, parivitakkayitabbataṁ pāpuṇiṁsu.

Kicchenāti dukkhena, na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānaṁ hi cattāropi maggā sukhappaṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṁ yācakānaṁ alaṅkatappaṭiyattaṁ sīsaṁ kantitvā galalohitaṁ nīharitvā su-añjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṁsappadīpaṁ puttaṁ manāpacāriniṁ bhariyanti evamādīni dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamaniyapaṭipadaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Halan**ti ettha **ha-**kāro nipātamatto, **alan**ti attho. **Pakāsitun**ti desituṁ, evaṁ kicchena adhigatassa dhammassa alaṁ desituṁ, pariyattaṁ desituṁ, ko attho desitenāti vuttaṁ hoti. **Rāgadosaparetehī**ti rāgadosapariphuṭṭhehi rāgadosānugatehi vā.

Paṭisotagāminti niccādīnaṁ paṭisotaṁ aniccaṁ dukkhamanattā asubhanti evaṁ gataṁ catusaccadhammaṁ. **Rāgarattā**ti kāmarāgena bhavarāgena diṭṭhirāgena ca rattā. **Na dakkhantī**ti aniccaṁ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na passissanti, te apassante ko sakkhissati evaṁ gāhāpetuṁ. **Tamokhandhena āvuṭā**ti avijjārāsinā ajjhotthatā.

282. **Appossukkatāyā**ti nirussukkabhāvena, adesetukāmatāyāti attho. Kasmā panassa evaṁ cittaṁ nami, nanu esa mutto mocessāmi, tiṇṇo tāressāmi.

"Kiṁ me aññātavesena, dhammaṁ sacchikatenidha.
Sabbaññutaṁ pāpuṇitvā, tārayissaṁ sadevakan"ti[2]—

---

1. So mamassa kilamatho. Yo mama kilamatho assa (Syā) 2. Khu 4. 310 piṭṭhe.

Patthanaṁ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṁ pattoti. Saccametaṁ, tadevaṁ paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṁ cittaṁ nami. Tassa hi sabbaññutaṁ patvā sattānaṁ kilesagahanataṁ, dhammassa ca gambhīrataṁ paccavekkhantassa sattānaṁ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā, athassa "ime sattā kañjikapuṇṇā lābu viya, takkabharitā cāṭi viya, vasātelapītapilotikā[1] viya, añjanamakkhitahattho viya ca kilesabharitā atisaṁkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamūḷhā, te kiṁ nāma paṭivijjhissantī"ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṁ cittaṁ nami.

"Ayañca dhammo pathavīsandhāraka-udakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipaṭipādanaṁ viya duranubodho, nanu mayā hi imaṁ dhammaṁ paṭivijjhituṁ vāyamantena adinnaṁ dānaṁ nāma natthi, arakkhitaṁ sīlaṁ nāma natthi, aparipūritā kāci pāramī nāma natthi, tassa me nirussāhaṁ viya mārabalaṁ vidhamantassāpi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṁ anussarantassāpi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkhuṁ sodhentassāpi na kampittha, pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṁ paṭivijjhantasseva me dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenāpi tikkhañāṇena kicchenevāyaṁ dhammo paṭividdho, taṁ lokiyamahājanā kathaṁ paṭivijjhissantī"ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṁ cittaṁ namīti veditabbaṁ.

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṁ cittaṁ nami. Jānāti hi Bhagavā "mama appossukkatāya citte namamāne maṁ mahābrahmā dhammadesanaṁ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te 'Satthā kira dhammaṁ na desetukāmo ahosi, atha naṁ mahābrahmā yācitvā desāpesi, santo vata bho dhammo, paṇīto vata bho dhammo'ti maññamānā sussūsissantī"ti. Idampissa kāraṇaṁ paṭicca appossukkatāya cittaṁ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṁ.

Sahampatissāti so kira Kassapassa Bhagavato sāsane Sahako nāma thero paṭhamajjhānaṁ nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṁ kappāyukabrahmā hutvā nibbatto, tatra naṁ Sahampatibrahmāti paṭisañjānanti, taṁ

---

1. Vasātemitapilotikā (Syā)

sandhāyāha "brahmuno Sahampatissā"ti. **Nassati vata bho**ti so kira imaṁ saddaṁ tathā nicchāresi, yathā dasasahassilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṁsu. **Yatra hi nāmā**ti yasmiṁ nāma loke. **Purato pāturahosī**ti tehi dasahi brahmasahassehi saddhiṁ pāturahosi. **Apparajakkhajātikā**ti paññāmaye akkhimhi appaṁ parittaṁ rāgadosamoharajaṁ etesaṁ evaṁsabhāvāti **apparajakkhajātikā. Assavanatā**ti assavanatāya. **Bhavissantī**ti purimabuddhesu dasapuññakiriyavasena katādhikārā paripākagatapadumāni viya sūriyarasmisamphassaṁ, dhammadesanaṁyeva ākaṅkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmiṁ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

Pāturahosīti pātubhavi. **Samalehi cintito**ti samalehi chahi Satthārehi cintito. Te hi puretaraṁ uppajjitvā sakalajambudīpe kaṇṭake pattharamānā viya, visaṁ siñcamānā viya ca samalaṁ micchādiṭṭhidhammaṁ desayiṁsu. **Apāpuretan**ti vivara etaṁ. **Amatassa dvāran**ti amatassa nibbānassa dvārabhūtaṁ ariyamaggaṁ. **Suṇantu dhammaṁ vimalenānubuddhan**ti ime sattā rāgādimalānaṁ abhāvato vimalena Sammāsambuddhena anubuddhaṁ catusaccadhammaṁ suṇantu tāva Bhagavāti yācati.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathā ṭhitova. Na hi tassa ṭhitassa dassanatthaṁ gīvukkhipanapasāraṇādikiccaṁ atthi. **Tathūpaman**ti tappaṭibhāgaṁ selapabbatūpamaṁ. Ayaṁ panettha saṅkhepattho—yathā selapabbatamuddhani ṭhitova cakkhumā puriso samantato janataṁ passeyya, tathā tvampi sumedha sundarapañña sabbaññutaññāṇena samantacakkhu Bhagavā dhammamayaṁ pāsādamāruyha sayaṁ apetasoko sokāvatiṇṇaṁ jātijarābhibhūtaṁ[1] janataṁ avekkhassu[2] upadhāraya upaparikkha. Ayaṁ panettha adhippāyo—yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṁ khettaṁ katvā tattha kedārapāḷīsu kuṭikāyo katvā rattiṁ aggiṁ jāleyyuṁ, caturaṅgasamannāgatañca andhakāraṁ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṁ olokayato neva khettaṁ na kedārapāḷiyo na kuṭiyo na tattha sayitamanussā paññāyeyyuṁ. Kuṭikāsu

---

1. Jātijarābhibhūtaṁ ca (Syā, Ka) 2. Apekkhassu (Syā)

pana aggijālāmattakameva paññāyeyya, evaṁ dhammapāsādaṁ āruyha sattanikāyaṁ olokayato Tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi Buddhacakkhussa āpāthaṁ nāgacchanti, rattiṁ khittā sarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi ṭhitā āpāthaṁ āgacchanti, so aggi viya Himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetaṁ—

> "Dūre santo pakāsenti, Himavantova pabbato.
> Asantettha na dissanti, rattiṁ khittā yathā sarā"ti[1].

Uṭṭhehīti Bhagavato dhammadesanatthaṁ cārikacaraṇaṁ yācanto bhaṇati. **Vīrā**ti-ādīsu Bhagavā vīriyavantatāya **vīro.** Devaputtamaccukilesamārānaṁ vijitattā **vijitasaṅgāmo.** Jātikantārādinittharaṇatthāya veneyyasatthavāhanasamatthatāya **satthavāho.** Kāmacchanda-iṇassa abhāvato **aṇaṇo**ti veditabbo.

283. **Ajjhesanan**ti yācanaṁ. **Buddhacakkhunā**ti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesaṁ hi dvannaṁ ñāṇānaṁ Buddhacakkhūti nāmaṁ, sabbaññutaññāṇassa samantacakkhūti, tiṇṇaṁ maggañāṇānaṁ dhammacakkhūti. **Apprajakkhe**ti-ādīsu yesaṁ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṁ appaṁ, te **apparajakkhā.** Yesaṁ taṁ mahantaṁ, te **mahārajakkhā.** Yesaṁ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā.** Yesaṁ tāni mudūni, te **mudindriyā.** Yesaṁ teyeva saddhādayo ākārā sundarā, te **svākārā.** Ye kathitakāraṇaṁ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṁ, te **suviññāpayā.** Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Ayaṁ panettha Pāḷi—"saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho. Āraddhavīriyo, kusito. Upaṭṭhitassati, muṭṭhassati. Samāhito, asamāhito. Paññavā, duppañño puggalo mahārajakkho. Tathā saddho puggalo tikkhindriyo -pa- paññavā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī.

---

1. Khu 1. 56 piṭṭhe.

Lokoti khandhaloko, āyatanaloko, dhātuloko, sampattibhavaloko, sampattisambhavaloko, vipattibhavaloko, vipattisambhavaloko, eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā. Nava lokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasa lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo. Vajjanti sabbe kilesā vajjā, sabbe duccaritā vajjā, sabbe abhisaṅkhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā. Iti imasmiṁ ca loke imasmiṁ ca vajje tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti passati aññāsi paṭivijjhi. Idaṁ Tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇanti[1].

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnī**ti yāni anto nimuggāneva posiyanti. **Udakaṁ accuggammaṭhitānī**ti udakaṁ atikkamitvā ṭhitāni. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni, tāni sūriyarasmisamphassaṁ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni samodakaṁ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānipi saroga-uppalādīni[2] nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti. Tāni Pāḷiṁ nāruḷhāni. Āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitāni.

Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evameva ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā. Tattha "Yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū.** Yassa puggalassa saṁkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **vipañcitaññū.** Yassa puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto

---

1. Khu 9. 117 piṭṭhe.
2. Saroga-uppalāni (Sī), saropaga-uppalādīni (Syā, Ka)

kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **neyyo.** Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **padaparamo**"[1]. Tattha Bhagavā uppalavanādisadisaṁ dasasahassilokadhātuṁ olokento "ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipañcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyyo, macchakacchapabhakkhāni pupphāni viya padaparamo"ti addasa. Passanto ca "ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā, tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū"ti evaṁ sabbākāratova addasa.

Tattha tiṇṇaṁ puggalānaṁ imasmiṁyeva attabhāve Bhagavato dhammadesanā atthaṁ sādheti. Padaparamānaṁ anāgate vāsanatthāya[2] hoti. Atha Bhagavā imesaṁ catunnaṁ puggalānaṁ atthāvahaṁ dhammadesanaṁ viditvā desetukamyataṁ uppādetvā puna sabbepi tīsu bhavesu satte bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṁ "katame te sattā abhabbā, ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā kilesāvaraṇena samannāgatā vipākāvaraṇena samannāgatā assaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattaṁ, ime te sattā abhabbā. Katame te sattā bhabbā, ye te sattā na kammāvaraṇena -pa- ime te sattā bhabbā"ti[3]. Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhabbapuggaleyeva ñāṇena pariggahetvā "ettakā rāgacaritā ettakā dosamohacaritā vitakkasaddhābuddhicaritā"ti cha koṭṭhāse akāsi. Evaṁ katvā dhammaṁ desissāmīti cintesi.

Paccabhāsinti pati-abhāsiṁ. **Apārutā**ti vivaṭā. **Amatassa dvārā**ti ariyamaggo. So hi amatasaṅkhātassa nibbānassa dvāraṁ, so mayā vivaritvā ṭhapitoti dasseti. **Pamuñcantu saddhan**ti sabbe attano saddhaṁ pamuñcantu vissajjentu. Pacchimapadadvaye ayamattho, ahañhi attano paguṇaṁ suppavattitampi imaṁ paṇītaṁ uttamaṁ dhammaṁ kāyavācākilamathasaññī hutvā na

---

1. Abhi 3. 147 piṭṭhe. 2. Anāgatatthāya vāsanā (Sī, Syā, Ka) Dī-Ṭṭha 2. 60 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 355; Khu 9. 119 piṭṭhesu.

bhāsiṁ. Idāni pana sabbo jano saddhābhājanaṁ upanetu, pūressāmi nesaṁ saṅkappanti.

284. **Tassa mayhaṁ bhikkhave etadahosī**ti etaṁ ahosi. **Kassa nu kho ahaṁ paṭhamaṁ dhammaṁ deseyya**nti ayaṁ dhammadesanāpaṭisaṁyutto vitakko udapādīti attho. Kadā panesa udapādīti. Buddhabhūtassa aṭṭhame sattāhe.

Tatrāyaṁ anupubbikathā—Bodhisatto kira mahābhinikkhamanadivase vivaṭaṁ itthāgāraṁ disvā saṁviggahadayo "Kaṇḍakaṁ āharā"ti Channaṁ āmantetvā Channasahāyo assārājapiṭṭhigato nagarato nikkhamitvā Kaṇḍakanivattanacetiyaṭṭhānaṁ nāma dassetvā tīṇi rajjāni atikkamma Anomānadītire pabbajitvā anupubbena cārikaṁ caramāno Rājagahe piṇḍāya caritvā Paṇḍavapabbate nisinno Magadhissarena raññā nāmagottaṁ pucchitvā "imaṁ rajjaṁ sampaṭicchāhī"ti vutto "alaṁ mahārāja, na mayhaṁ rajjena attho, ahaṁ rajjaṁ pahāya lokahitatthāya padhānaṁ anuyuñjitvā loke vivaṭacchado[1] bhavissāmīti nikkhanto"ti vatvā "tena hi Buddho hutvā paṭhamaṁ mayhaṁ vijitaṁ osareyyāsī"ti paṭiññaṁ gahito Kālāmañca Udakañca upasaṅkamitvā tesaṁ dhammadesanāya sāraṁ avindanto tato pakkamitvā Uruveḷāya chabbassāni dukkarakārikaṁ karontopi amataṁ paṭivijjhituṁ asakkonto oḷārikāhārapaṭisevanena kāyaṁ santappesi.

Tadā ca Uruvelagāme **Sujātā** nāma kuṭumbiyadhītā[2] ekasmiṁ nigrodharukkhe patthanaṁ akāsi "sacāhaṁ samānajātikaṁ kulagharaṁ gantvā paṭhamagabbhe puttaṁ labhissāmi, balikammaṁ karissāmī"ti. Tassā sā patthanā samijjhi. Sā visākhapuṇṇamadivase pātova balikammaṁ karissāmīti rattiyā paccūsasamaye eva[3] pāyasaṁ[4] paṭiyādesi. Tasmiṁ pāyase paccamāne mahantamahantā pupphuḷā[5] uṭṭhahitvā dakkhiṇāvaṭṭā hutvā sañcaranti. Ekaphusitampi bahi na gacchati. Mahābrahmā chattaṁ dhāresi. Cattāro lokapālā khaggahatthā ārakkhaṁ gaṇhiṁsu. Sakko alātāni samānento aggiṁ jālesi. Devatā catūsu dīpesu ojaṁ saṁharitvā

---

1. Vivattacchado (Sī)
2. Kuṭumbassa dhītā (Ka)
3. Evarūpaṁ (Ka)
4. Pāyāsaṁ (Sī, Syā, Ka)
5. Bubbuḷā (Sī, Syā)

tattha pakkhipiṁsu. Bodhisatto bhikkhācārakālaṁ āgamayamāno pātova gantvā rukkhamūle nisīdi. Rukkhamūle sodhanatthāya[1] gatā dhātī āgantvā Sujātāya ārocesi "devatā rukkhamūle nisinnā"ti. Sujātā sabbaṁ pasādhanaṁ pasādhetvā satasahassagghanike suvaṇṇathāle pāyasaṁ vaḍḍhetvā aparāya suvaṇṇapātiyā pidahitvā ukkhipitvā gatā mahāpurisaṁ disvā saheva pātiyā hatthe ṭhapetvā vanditvā "yathā mayhaṁ manoratho nipphanno, evaṁ tumhākampi nipphajjatū"ti vatvā pakkāmi.

Bodhisatto Nerañjarāya tīraṁ gantvā suvaṇṇathālaṁ tīre ṭhapetvā nhatvā paccuttaritvā ekūnapaṇṇāsapiṇḍe karonto pāyasaṁ paribhuñjitvā "sacāhaṁ ajja Buddho bhavāmi, thālaṁ paṭisotaṁ gacchatū"ti khipi. Thālaṁ paṭisotaṁ gantvā thokaṁ ṭhatvā Kālanāgarājassa bhavanaṁ pavisitvā tiṇṇaṁ Buddhānaṁ thālāni ukkhipitvā aṭṭhāsi.

Mahāsatto vanasaṇḍe divāvihāraṁ katvā sāyanhasamaye Sottiyena[2] dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā Bodhimaṇḍaṁ āruyha dakkhiṇadisābhāge aṭṭhāsi. So padeso paduminipatte udakabindu viya akampittha. Mahāsatto "ayaṁ mama guṇaṁ dhāretuṁ na sakkotī"ti pacchimadisābhāgaṁ agamāsi, sopi tatheva akampittha. Uttaradisābhāgaṁ agamāsi, sopi tatheva akampittha. Puratthimadisābhāgaṁ agamāsi, tattha pallaṅkappamāṇaṁ ṭhānaṁ sunikhāta-indakhilo viya niccalamahosi. Mahāsatto "idaṁ ṭhānaṁ sabbabuddhānaṁ kilesabhañjanaviddhaṁsanaṭṭhānan"ti tāni tiṇāni agge gahetvā cālesi. Tāni cittakārena tūlikaggena paricchinnāni viya ahesuṁ. Bodhisatto "bodhiṁ appatvā imaṁ pallaṅkaṁ na bhindissāmī"ti caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhahitvā pallaṅkaṁ ābhujitvā nisīdi.

Taṅkhaṇaññeva māro bāhusahassaṁ māpetvā diyaḍḍhayojanasatikaṁ Girimekhalaṁ nāma hatthiṁ āruyha navayojanaṁ mārabalaṁ gahetvā addhakkhikena olokayamāno pabbato viya ajjhottharanto upasaṅkami. Mahāsatto "mayhaṁ dasa pāramiyo pūrentassa añño samaṇo vā

---

1. Rukkhamūlasodhanatthāya (Sī), rukkhamūlaṁ sodhanatthāya (Syā)
2. Sotthikena (Sī), Sotthiyena (Syā, Ka)

brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā sakkhi natthi, Vessantarattabhāve pana mayhaṁ sattasu vāresu mahāpathavī sakkhi ahosi, idānipi me ayameva acetanā kaṭṭhakaliṅgarūpamā mahāpathavī sakkhī"ti hatthaṁ pasāreti. Mahāpathavī tāvadeva ayadaṇḍena pahataṁ kaṁsathālaṁ viya ravasataṁ ravasahassaṁ muñcamānā viravitvā parivattamānā mārabalaṁ cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ muñcanamakāsi. Mahāsatto sūriye dharamāneyeva mārabalaṁ vidhamitvā paṭhamayāme pubbenivāsañāṇaṁ, majjhimayāme dibbacakkhuṁ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṁ otāretvā vaṭṭavivaṭṭaṁ sammasitvā[1] aruṇodaye Buddho hutvā "mayā anekakappakoṭisatasahassaṁ addhānaṁ imassa pallaṅkassa atthāya vāyāmo kato"ti sattāhaṁ ekapallaṅkena nisīdi. Athekaccānaṁ devatānaṁ "kiṁ nu kho aññepi Buddhattakarā dhammā atthī"ti kaṅkhā udapādi.

Atha Bhagavā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṁ kaṅkhaṁ ñatvā kaṅkhāvidhamanatthaṁ ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṁ dassetvā tāsaṁ kaṅkhaṁ vidhamitvā pallaṅkato īsakaṁ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca pūritānaṁ pāramīnaṁ phalādhigamaṭṭhānaṁ pallaṅkañceva Bodhirukkhañca animisehi akkhīhi olokayamāno sattāhaṁ vītināmesi, taṁ ṭhānaṁ **Animisacetiyaṁ** nāma jātaṁ.

Atha pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antarā puratthimapacchimato āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṁ vītināmesi, taṁ ṭhānaṁ **Ratanacaṅkamacetiyaṁ** nāma jātaṁ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṁ māpayiṁsu, tattha pallaṅkena nisīditvā Abhidhammapiṭakaṁ visesato cettha Anantanayasamantapaṭṭhānaṁ vicinanto sattāhaṁ vītināmesi, taṁ ṭhānaṁ **Ratanagharacetiyaṁ** nāma jātaṁ. Evaṁ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe Bodhirukkhamūlā yena Ajapālanigrodho tenupasaṅkami, tatrāpi dhammaṁ vicinantoyeva vimuttisukhañca paṭisaṁvedento nisīdi, dhammaṁ vicinanto cettha evaṁ Abhidhamme nayamaggaṁ sammasi, paṭhamaṁ Dhammasaṅgaṇīpakaraṇaṁ nāma, tato Vibhaṅgapakaraṇaṁ, Dhātukathāpakaraṇaṁ, Puggalapaññattipakaraṇaṁ, Kathāvatthu nāma pakaraṇaṁ, Yamakaṁ nāma pakaraṇaṁ, tato mahāpakaraṇaṁ Paṭṭhānaṁ nāmāti.

---

1. Sammasanto (Sī, Syā, Ka)

Tatthassa saṇhasukhumapaṭṭhānamhi citte otiṇṇe pīti uppajji, pītiyā uppannāya lohitaṁ pasīdi, lohite pasanne chavi pasīdi, chaviyā pasannāya puratthimakāyato kūṭāgārādippamāṇā rasmiyo uṭṭhahitvā ākāse pakkhandachaddantanāgakulaṁ viya pācīnadisāya anantāni cakkavāḷāni pakkhandā, pacchimakāyato uṭṭhahitvā pacchimadisāya, dakkhiṇaṁsakūṭato uṭṭhahitvā dakkhiṇadisāya, vāmaṁsakūṭato uṭṭhahitvā uttaradisāya anantāni cakkavāḷāni pakkhandā, pādatalehi pavāḷaṅkuravaṇṇā rasmiyo nikkhamitvā mahāpathaviṁ vinivijjhitvā udakaṁ dvidhā bhinditvā vātakkhandhaṁ padāletvā ajaṭākāsaṁ pakkhandā, sīsato samparivattiyamānaṁ maṇidāmaṁ viya nīlavaṇṇā rasmivaṭṭi uṭṭhahitvā cha devaloke vinivijjhitvā nava brahmaloke vehapphale pañca suddhāvāse ca vinivijjhitvā cattāro āruppe atikkamma ajaṭākāsaṁ pakkhandā. Tasmiṁ divase aparimaṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā sabbe suvaṇṇavaṇṇāva ahesuṁ. Taṁ divasaṁ ca pana Bhagavato sarīrā nikkhantā yāvajjadivasāpi tā rasmiyo anantā lokadhātuyo gacchantiyeva.

Evaṁ Bhagavā Ajapālanigrodhe sattāhaṁ vītināmetvā tato aparaṁ sattāhaṁ Mucalinde nisīdi, nisinnamattasseva[1] cassa sakalaṁ cakkavāḷagabbhaṁ pūrento mahā-akālamegho udapādi. Evarūpo kira mahāmegho dvīsuyeva kālesu vassati cakkavattimhi vā uppanne Buddhe vā. Idha Buddhakāle udapādi. Tasmiṁ pana uppanne Mucalindo nāgarājā cintesi "ayaṁ megho Satthari mayhaṁ bhavanaṁ paviṭṭhamatteva uppanno, vāsāgāramassa laddhuṁ vaṭṭatī"ti. So sattaratanamayaṁ pāsādaṁ nimminituṁ sakkontopi evaṁ kate mayhaṁ mahapphalaṁ na bhavissati, Dasabalassa kāyaveyyāvaccaṁ karissāmīti mahantaṁ attabhāvaṁ katvā Satthāraṁ sattakkhattuṁ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṁ dhāresi, parikkhepassa anto okāso heṭṭhā lohapāsādappamāṇo ahosi, icchiticchitena iriyāpathena Satthā viharissatīti nāgarājassa ajjhāsayo ahosi, tasmā evaṁ mahantaṁ okāsaṁ parikkhipi, majjhe ratanapallaṅko paññatto hoti, upari suvaṇṇatārakavicittaṁ samosaritagandhadāmakusumadāmacelavitānaṁ ahosi, catūsu koṇesu gandhatelena dīpā jalitā, catūsu disāsu vivaritvā

1. Nisinnamatteyeva (Ka)

candanakaraṇḍakā ṭhapitā. Evaṁ Bhagavā taṁ sattāhaṁ tattha vītināmetvā tato aparaṁ sattāhaṁ Rājāyatane nisīdi.

Aṭṭhame sattāhe Sakkena Devānamindena ābhataṁ dantakaṭṭhañca osadhaharītakañca khāditvā mukhaṁ dhovitvā catūhi lokapālehi upanīte paccagghe selamaye patte **Tapussabhallikānaṁ** piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā puna paccagantvā Ajapālanigrodhe nisinnassa sabbabuddhānaṁ āciṇṇo ayaṁvitakko udapādi.

Tattha **paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Viyatto**ti veyyattiyena samannāgato. **Medhāvī**ti ṭhānuppattiyā[1] paññāya samannāgato. **Apparajakkhajātiko**ti samāpattiyā vikkhambhitattā nikkilesajātiko visuddhasatto. **Ājānissatī**ti sallakkhessati paṭivijjhissati. **Ñāṇañca pana me**ti mayhampi sabbaññutaññāṇaṁ uppajji. Bhagavā kira devatāya kathiteneva niṭṭhaṁ agantvā sayampi sabbaññutaññāṇena olokento ito sattamadivasamatthake kālaṁ katvā Ākiñcaññāyatane nibbattoti addasa. Taṁ sandhāyāha "ñāṇañca pana me dassanaṁ udapādī"ti. **Mahājāniyo**ti sattadivasabbhantare pattabbamaggaphalato parihīnattā mahatī jāni assāti **mahājāniyo.** Akkhaṇe nibbattattā[2] gantvā desiyamānaṁ dhammaṁpissa sotuṁ sotappasādo natthi, idha dhammadesanaṭṭhānaṁ āgamanapādāpi natthi, evaṁ mahājāniyo jātoti dasseti. **Abhidosakālaṅkato**ti aḍḍharatte kālaṅkato. **Ñāṇañca pana me**ti mayhampi sabbaññutaññāṇaṁ udapādi. Idhāpi kira Bhagavā devatāya vacanena sanniṭṭhānaṁ akatvā sabbaññutaññāṇena olokento "hiyyo aḍḍharatte kālaṁkatvā Udako Rāmaputto Nevasaññānāsaññāyatane nibbatto"ti addasa. Tasmā evamāha. Sesaṁ purimanayasadisameva. **Bahukārā**ti bahūpakārā. **Padhānapahitattaṁ upaṭṭhahiṁsū**ti padhānatthāya pesitattabhāvaṁ vasanaṭṭhāne pariveṇasammajjanena pattacīvaraṁ gahetvā anubandhanena mukhodakadantakaṭṭhadānādinā ca upaṭṭhahiṁsu. Ke pana te **pañcavaggiyā** nāma? Yete—

---

1. Ṭhānuppattikāya (Syā, Ka) Vi-Ṭṭha 3. 245 piṭṭhe.
2. Nibbatto (Sī, Syā, Ka)

Rāmo Dhajo Lakkhaṇo Jotimanti[1],
Yañño Subhojo Suyāmo Sudatto.
Ete tadā aṭṭha ahesuṁ brāhmaṇā,
Chaḷaṅgavā mantaṁ viyākariṁsūti.

Bodhisattassa jātakāle supinapaṭiggāhakā ceva lakkhaṇapaṭiggāhakā ca aṭṭha brāhmaṇā. Tesu tayo dvedhā byākariṁsu "imehi lakkhaṇehi samannāgato agāraṁ ajjhāvasamāno rājā hoti cakkavattī[2], pabbajamāno Buddho"ti. Pañca brāhmaṇā ekaṁsabyākaraṇā ahesuṁ "imehi lakkhaṇehi samannāgato agāre na tiṭṭhati, Buddhova hotī"ti. Tesu purimā tayo yathāmantapadaṁ gatā, ime pana pañca mantapadaṁ atikkantā. Te attanā laddhaṁ puṇṇapattaṁ ñātakānaṁ vissajjetvā "ayaṁ mahāpuriso agāraṁ na ajjhāvasissati, ekantena Buddho bhavissatī"ti nibbitakkā bodhisattaṁ uddissa samaṇapabbajjaṁ pabbajitā. Tesaṁ puttātipi vadanti. Taṁ Aṭṭhakathāya paṭikkhittaṁ.

Ete kira daharakāleyeva bahū mante jāniṁsu, tasmā te brāhmaṇā ācariyaṭṭhāne ṭhapayiṁsu. Te pacchā amhehi puttadārajaṭaṁ chaḍḍetvā[3] na sakkā bhavissati pabbajituntі daharakāleyeva pabbajitvā ramaṇīyāni senāsanāni paribhuñjantā vicariṁsu. Kālena kālaṁ pana "kiṁ bho mahāpuriso mahābhinikkhamanaṁ nikkhanto"ti pucchanti. Manussā "kuhiṁ tumhe mahāpurisaṁ passissatha, tīsu pāsādesu tividhanāṭakamajjhe devo viya sampattiṁ anubhotī"ti vadanti. Te sutvā "na tāva mahāpurisassa ñāṇaṁ paripākaṁ gacchatī"ti appossukkā vihariṁsuyeva. Kasmā panettha Bhagavā "bahukārā kho ime pañcavaggiyā"ti āha. Kiṁ upakārakānaṁyeva esa dhammaṁ deseti, anupakārakānaṁ na desetīti. No na deseti. Paricayavasena hesa Āḷārañceva Kālāmaṁ Udakañca Rāmaputtaṁ olokesi. Etasmiṁ pana Buddhakkhette ṭhapetvā Aññāsikoṇḍaññaṁ[4] paṭhamaṁ dhammaṁ sacchikātuṁ samattho nāma natthi. Kasmā? Tathāvidha-upanissayattā.

---

1. Lakkhaṇo cāpi mantī (Sī)
2. Cakkavatti (Syā, Ka)
3. Puttadārajaṭaṁ bhinditvā (Sī), puttadārajanaṁ chinditvā (Syā)
4. Aññākoṇḍaññaṁ (Sī, Syā), Aññātakoṇḍaññaṁ (Ka)

Pubbe kira puññakaraṇakāle dve bhātaro ahesuṁ. Te ekatova sassaṁ akaṁsu. Tattha jeṭṭhakassa "ekasmiṁ sasse navavāre aggasassadānaṁ mayā dātabban"ti ahosi. So vappakāle bījaggaṁ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena saddhiṁ mantesi "gabbhakāle gabbhaṁ phāletvā dassāmā"ti. Kaniṭṭho "taruṇasassaṁ nāsetukāmosī"ti āha. Jeṭṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṁ ñatvā khettaṁ vibhajitvā attano koṭṭhāsato gabbhaṁ phāletvā khīraṁ nīharitvā sappiphāṇitehi yojetvā adāsi, puthukakāle puthukaṁ[1] kāretvā adāsi, lāyane lāyanaggaṁ[2] veṇikaraṇe veṇaggaṁ kalāpādīsu kalāpaggaṁ khaḷaggaṁ bhaṇḍaggaṁ koṭṭhagganti evaṁ ekasasse navavāre aggadānaṁ adāsi. Kaniṭṭho panassa uddharitvā adāsi, tesu jeṭṭho Aññāsikoṇḍaññatthero jāto, kaniṭṭho Subhaddaparibbājako. Iti ekasmiṁ sasse navannaṁ aggadānānaṁ dinnattā ṭhapetvā theraṁ añño paṭhamaṁ dhammaṁ sacchikātuṁ samattho nāma natthi. "Bahukārā kho ime pañcavaggiyā"ti idaṁ pana upakārānussaraṇamattakeneva vuttaṁ.

Isipatane Migadāyeti tasmiṁ kira padese anuppanne Buddhe paccekasambuddhā Gandhamādanapabbate sattāhaṁ nirodhasamāpattiyā vītināmetvā nirodhā vuṭṭhāya nāgalatādantakaṭṭhaṁ khāditvā Anotattadahe mukhaṁ dhovitvā pattacīvaramādāya ākāsena āgantvā nipatanti. Tattha cīvaraṁ pārupitvā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakiccā gamanakālepi tatoyeva uppatitvā gacchanti. Iti isayo ettha nipatanti uppatanti cāti taṁ ṭhānaṁ **isipatanan**ti saṅkhaṁ gataṁ. Migānaṁ pana abhayatthāya dinnattā **Migadāyo**ti vuccati. Tena vuttaṁ "Isipatane Migadāye"ti.

285. **Antarā ca Gayaṁ antarā ca bodhin**ti Gayāya ca bodhissa ca vivare tigāvutantare ṭhāne. Bodhimaṇḍato hi Gayā tīṇi gāvutāni. Bārāṇasī aṭṭhārasa yojanāni. Upako Bodhimaṇḍassa ca Gayāya ca antare Bhagavantaṁ addasa. Antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṁ kataṁ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā "antarā gāmañca nadiṁ ca yātī"ti evaṁ ekameva antarāsaddaṁ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo

1. Puthukā (Sī), puthukaggaṁ (Syā) 2. Dāyane dāyanaggaṁ (Sī)

hoti, ayojiyamāne upayogavacanaṁ na pāpuṇāti. Idha pana yojetvā eva vuttoti. **Addhānamaggapaṭipannan**ti addhānasaṅkhātaṁ maggaṁ paṭipannaṁ, dīghamaggapaṭipannanti attho. Addhānamaggagamanasamayassa hi Vibhaṅge "addhayojanaṁ gacchissāmīti bhuñjitabban"ti-ādivacanato[1] addhayojanampi addhānamaggo hoti. Bodhimaṇḍato pana Gayā tigāvutaṁ.

Sabbābhibhūti sabbaṁ tebhūmakadhammaṁ abhibhavitvā ṭhito. **Sabbavidū**ti sabbaṁ catubhūmakadhammaṁ avediṁ aññāsiṁ. **Sabbesu dhammesu anupalitto**ti sabbesu tebhūmakadhammesu kilesalepanena[2] anupalitto. **Sabbaṁ jaho**ti sabbaṁ tebhūmakadhammaṁ jahitvā ṭhito. **Taṇhākkhaye vimutto**ti taṇhākkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto. **Sayaṁ abhiññāyā**ti sabbaṁ catubhūmakadhammaṁ attanāva jānitvā. **Kamuddiseyyan**ti kaṁ aññaṁ "ayaṁ me ācariyo"ti uddiseyyaṁ.

Na me ācariyo atthīti lokuttaradhamme mayhaṁ ācariyo nāma natthi. **Natthi me paṭipuggalo**ti mayhaṁ paṭibhāgapuggalo nāma natthi. **Sammāsambuddho**ti sahetunā[3] nayena cattāri saccāni sayaṁ Buddho. **Sītibhūto**ti sabbakilesagginibbāpanena sītibhūto. Kilesānaṁyeva nibbutattā **nibbuto. Kāsinaṁ puran**ti Kāsiraṭṭhe nagaraṁ. **Āhañchaṁ amatadundubhin**ti dhammacakkapaṭilābhāya[4] amatabheriṁ paharissāmīti gacchāmi. **Arahasi Anantajino**ti Anantajinoti[5] bhavituṁ yutto. **Hupeyya pāvuso**ti āvuso evampi nāma bhaveyya. **Pakkāmī**ti vaṅkahārajanapadaṁ nāma agamāsi.

Tatthekaṁ migaluddakagāmakaṁ nissāya vāsaṁ kappesi. Jeṭṭhakaluddako taṁ upaṭṭhāsi. Tasmiṁ ca janapade caṇḍā makkhikā[6] honti. Atha naṁ ekāya cāṭiyā vasāpesuṁ, migaluddako dūre migavaṁ gacchanto "amhākaṁ arahante mā pamajjī"ti **Chāvaṁ**[7] nāma dhītaraṁ āṇāpetvā agamāsi saddhiṁ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā dassanīyā hoti koṭṭhāsasampannā. Dutiyadivase **Upako** gharaṁ āgato taṁ dārikaṁ sabbaṁ upacāraṁ katvā

---

1. Vi 2. 101 piṭṭhe. 2. Kilesakhepanena (Syā) 3. Sammāhetunā (Sī, Syā)
4. Dhammacakkhupaṭilābhāya (Syā, Ka) 5. Anantajinopi (Ka)
6. Macchikā (Syā, Ka) 7. Chavaṁ (Sī), nāvaṁ (Syā)

parivisituṁ upagataṁ disvā rāgena abhibhūto bhuñjitumpi asakkonto bhājanena bhattaṁ ādāya vasanaṭṭhānaṁ gantvā bhattaṁ ekamante nikkhipitvā sace Chāvaṁ labhāmi, jīvāmi, no ce, marāmīti nirāhāro sayi. Sattame divase māgaviko āgantvā dhītaraṁ Upakassa pavattiṁ pucchi. Sā "ekadivasameva āgantvā puna nāgatapubbo"ti āha. Māgaviko āgataveseneva naṁ upasaṅkamitvā pucchissāmīti taṁkhaṇaṁyeva gantvā "kiṁ bhante apphāsukan"ti pāde parāmasanto pucchi. Upako nitthunanto parivattatiyeva. So "vadatha bhante, yaṁ mayā sakkā kātuṁ, taṁ sabbaṁ karissāmī"ti āha. Upako "sace Chāvaṁ labhāmi, jīvāmi, no ce, idheva maraṇaṁ seyyo"ti āha. Jānāsi pana bhante kiñci sippanti. Na jānāmīti. Na bhante kiñci sippaṁ ajānantena sakkā gharāvāsaṁ adhiṭṭhātunti.

So āha "nāhaṁ kiñci sippaṁ jānāmi, apica tumhākaṁ maṁsahārako bhavissāmi, maṁsañca vikkīṇissāmī"ti. Māgaviko "amhākampi etadeva ruccatī"ti uttarasāṭakaṁ datvā gharaṁ ānetvā dhītaraṁ adāsi. Tesaṁ saṁvāsamanvāya putto vijāyi. **Subhaddo**tissa nāmaṁ akaṁsu. Chāvā[1] tassa rodanakāle "maṁsahārakassa putta, migaluddakassa putta mā rodī"ti-ādīni vadamānā puttatosanagītena Upakaṁ uppaṇḍesi. Bhadde tvaṁ maṁ anāthoti maññasi. Atthi me **Anantajino** nāma sahāyo. Tassāhaṁ santike gamissāmīti āha. Chāvā evamayaṁ aṭṭīyatīti ñatvā punappunaṁ katheti. So ekadivasaṁ anārocetvāva Majjhimadesābhimukho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena Sāvatthiyaṁ viharati Jetavane mahāvihāre. Atha kho Bhagavā paṭikacceva bhikkhū āṇāpesi "yo bhikkhave 'Anantajino'ti pucchamāno āgacchati, tassa maṁ dasseyyāthā"ti. Upakopi kho "kuhiṁ Anantajino vasatī"ti pucchanto anupubbena Sāvatthiṁ āgantvā vihāramajjhe ṭhatvā kuhiṁ Anantajinoti pucchi. Taṁ bhikkhū Bhagavato santikaṁ nayiṁsu. So Bhagavantaṁ disvā "sañjānātha maṁ Bhagavā"ti āha. Āma Upaka sañjānāmi, kuhiṁ pana tvaṁ vasitthāti. Vaṅkahārajanapade bhanteti. Upaka mahallakosi jāto pabbajituṁ sakkhissasīti. Pabbajissāmi bhanteti. Bhagavā pabbājetvā tassa kammaṭṭhānaṁ adāsi. So kammaṭṭhāne kammaṁ karonto anāgāmiphale patiṭṭhāya kālaṁ katvā

1. Chavā (Sī), cāpā (Khu 2. 412 Therīgāthāyaṁ)

avihesu nibbastto. Nibbattakkhaṇeyeva arahattaṁ pāpuṇīti. Avihesu nibbattamattā hi satta janā arahattaṁ pāpuṇiṁsu, tesaṁ so aññataro.

Vuttañhetaṁ—

“Avihaṁ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo.
Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṁ.

Upako Palagaṇḍo[1] ca, Pukkusāti ca te tayo.
Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bahuraggi[2] ca saṅgiyo.
Te hitvā mānusaṁ dehaṁ, dibbayogaṁ upajjhagun”ti[3].

286. **Saṇṭhapesun**ti katikaṁ akaṁsu. **Bāhulliko**ti cīvarabāhullādīnaṁ atthāya paṭipanno. **Padhānavibbhanto**ti padhānato vibbhanto bhaṭṭho parihīno. **Āvatto bāhullāyā**ti cīvarādīnaṁ bahulabhāvatthāya āvatto. **Apica kho āsanaṁ ṭhapetabban**ti apica kho panassa uccakule nibbattassa āsanamattaṁ ṭhapetabbanti vadiṁsu. **Nāsakkhiṁsū**ti Buddhānubhāvena Buddhatejasā abhibhūtā attano katikāya ṭhātuṁ nāsakkhiṁsu. **Nāmena ca āvusovādena ca samudācarantī**ti Gotamāti āvusoti ca vadanti. Āvuso Gotama mayaṁ Uruvelāyaṁ padhānakāle tuyhaṁ pattacīvaraṁ gahetvā vicarimhā, mukhodakaṁ dantakaṭṭhaṁ adamhā, vutthapariveṇaṁ sammajjimhā, pacchā ko te vattappaṭipattiṁ akāsi, kacci amhesu pakkantesu[4] na cintayitthāti evarūpiṁ kathaṁ kathentīti attho. **Iriyāyā**ti dukkara-iriyāya. **Paṭipadāyā**ti dukkarapaṭipattiyā. **Dukkarakārikāyā**ti pasatapasata[5] muggayūsādi-āhārakaraṇādinā dukkarakaraṇena. **Abhijānātha me no**ti abhijānātha nu mama[6]. **Evarūpaṁ pabhāvitametan**ti etaṁ evarūpaṁ vākyabhedanti attho. Api nu ahaṁ Uruvelāya padhāne tumhākaṁ saṅgaṇhanatthaṁ anukkaṇṭhanatthaṁ rattiṁ vā divā vā āgantvā “āvuso mā vitakkayittha, mayhaṁ obhāso vā nimittaṁ vā paññāyatī”ti evarūpaṁ kañci vacanabhedaṁ akāsinti adhippāyo. Te ekapadeneva satiṁ labhitvā uppannagāravā “handa addhā esa Buddho jāto”ti saddahitvā **no hetaṁ bhante**ti āhaṁsu. **Asakkhiṁ kho ahaṁ bhikkhave pañcavaggiye bhikkhū saññepetun**ti

---

1. Phalagaṇḍo (Sī) 2. Bāhudatti (Sī, Syā) 3. Saṁ 1. 59 piṭṭhe.
4. Apakkantesu (Sī) 5. Pasataṁpasataṁ (Sī), pasata-addhapasata (Syā)
6. Maṁ (Ka)

ahaṁ bhikkhave pañcavaggiye bhikkhū Buddho ahanti jānāpetuṁ asakkhiṁ. Tadā pana Bhagavā uposathadivaseyeva āgacchi. Attano Buddhabhāvaṁ jānāpetvā Koṇḍaññattheraṁ kāyasakkhiṁ katvā Dhammacakkappavattanasuttaṁ kathesi. Suttapariyosāne thero aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṁ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Sūriye dharamāneyeva desanā niṭṭhāsi. Bhagavā tattheva vassaṁ upagacchi.

Dvepi sudaṁ bhikkhave bhikkhū ovadāmīti-ādi pāṭipadadivasato paṭṭhāya piṇḍapātatthāyapi gāmaṁ appavisanadīpanatthaṁ vuttaṁ. Tesaṁ hi bhikkhūnaṁ kammaṭṭhānesu uppannamalavisodhanatthaṁ Bhagavā antovihāreyeva ahosi. Uppanne uppanne kammaṭṭhānamale tepi bhikkhū Bhagavato santikaṁ gantvā pucchanti. Bhagavāpi tesaṁ nisinnaṭṭhānaṁ gantvā malaṁ vinodeti. Atha nesaṁ Bhagavatā evaṁ nīhaṭabhattena ovadiyamānānaṁ Vappatthero pāṭipadadivase sotāpanno ahosi. Bhaddiyatthero dutiyāyaṁ, Mahānāmatthero tatiyāyaṁ, Assajitthero catutthiyaṁ. Pakkhassa pana pañcamiyaṁ sabbeva te ekato sannipātetvā Anattalakkhaṇasuttaṁ kathesi, suttapariyosāne sabbepi arahattaphale patiṭṭhahiṁsu. Tenāha "atha kho bhikkhave pañcavaggiyā bhikkhū mayā evaṁ ovadiyamānā -pa- anuttaraṁ yogakkhemaṁ nibbānaṁ ajjhagamaṁsu -pa- natthi dāni punabbhavo"ti. Ettakaṁ kathāmaggaṁ Bhagavā yaṁ pubbe avaca "tumhepi mamaṁ ceva pañcavaggiyānañca maggaṁ āruḷhā, ariyapariyesanā tumhākaṁ pariyesanā"ti. Imaṁ ekameva anusandhiṁ dassento āhari.

287. Idāni yasmā na agāriyānaṁyeva pañcakāmaguṇapariyesanā hoti, anagāriyānampi cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhuñjantānaṁ pañcakāmaguṇavasena anariyapariyesanā hoti, tasmā taṁ dassetuṁ **pañcime bhikkhave kāmaguṇā**ti-ādimāha. Tattha navarattesu pattacīvarādīsu cakkhuviññeyyā rūpāti-ādayo cattāro kāmaguṇā labbhanti. Raso panettha paribhogaraso hoti. Manuññe piṇḍapāte bhesajje ca pañcapi labbhanti. Senāsanamhi cīvare viya cattāro. Raso pana etthāpi paribhogarasova. **Ye hi keci bhikkhave**ti kasmā ārabhi? Evaṁ pañca kāmaguṇe dassetvā idāni ye evaṁ vadeyyuṁ "pabbajitakālato paṭṭhāya anariyapariyesanā nāma kuto ariyapariyesanāva pabbajitānan"ti, tesaṁ paṭisedhanatthāya "pabbajitānampi catūsu paccayesu appaccavekkhaṇaparibhogo

anariyapariyesanā evā”ti dassetuṁ imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **gadhitā**ti taṇhāgedhena gadhitā. **Mucchitā**ti taṇhāmucchāya mucchitā. **Ajjhopannā**ti taṇhāya ajjhogāḷhā. **Anādīnavadassāvino**ti ādīnavaṁ apassantā. **Anissaraṇapaññā**ti nissaraṇaṁ vuccati paccavekkhaṇañāṇaṁ. Te tena virahitā.

Idāni tassatthassa sādhakaṁ upamaṁ dassento **seyyathāpi bhikkhave**ti-ādimāha. Tatrevaṁ opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ—āraññakamago viya hi samaṇabrāhmaṇā, luddakena araññe ṭhapitapāso viya cattāro paccayā, tassa luddassa pāsarāsiṁ ajjhottharitvā sayanakālo viya tesaṁ cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhogakālo, luddake āgacchante magassa yena kāmaṁ agamanakālo viya samaṇabrāhmaṇānaṁ mārassa yathākāmakaraṇīyakālo, māravasaṁ upagatabhāvoti attho. Magassa pana abaddhassa pāsarāsiṁ adhisayitakālo viya samaṇabrāhmaṇānaṁ catūsu paccayesu paccavekkhaṇaparibhogo, luddake āgacchante magassa yena kāmaṁ gamanaṁ viya samaṇabrāhmaṇānaṁ māravasaṁ anupagamanaṁ veditabbaṁ. **Vissattho**ti nibbhayo nirāsaṅko. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Pāsarāsisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyapariyesanātipi etasseva nāmaṁ.

---

7. Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā

288. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷahatthipadopamasuttaṁ. Tattha **sabbasetena vaḷavābhirathenā**ti “setā sudaṁ assā yuttā honti setālaṅkārā. Seto ratho setālaṅkāro setaparivāro, setā rasmiyo, setā patodalaṭṭhi, setaṁ chattaṁ, setaṁ uṇhīsaṁ, setāni vatthāni, setā upāhanā, setāya sudaṁ vālabījaniyā bījiyatī”ti[1] evaṁ vuttena sakalasetena catūhi vaḷavāhi yuttarathena.

---

1. Saṁ 3. 4 piṭṭhe.

Ratho ca nāmeso duvidho hoti yodharatho alaṅkārarathoti. Tattha yodharatho caturassasaṇṭhāno hoti nātimahā, dvinnaṁ tiṇṇaṁ vā janānaṁ gahaṇasamattho. Alaṅkāraratho mahā hoti, dīghato dīgho, puthulato puthulo. Tattha chattaggāhako vālabījaniggāhako tālavaṇṭaggāhakoti evaṁ aṭṭha vā dasa vā sukhena ṭhātuṁ vā nisīdituṁ vā nipajjituṁ vā sakkonti, ayampi alaṅkārarathoyeva. So sabbo sacakkapañjarakubbaro rajataparikkhitto ahosi. Vaḷavā pakatiyā setavaṇṇāva. Pasādhanampi tādisaṁ rajatamayaṁ ahosi. Rasmiyopi rajatapanāḷi suparikkhittā. Patodalaṭṭhipi rajataparikkhittā. Brāhmaṇopi setavatthaṁ nivāsetvā setaṁyeva uttarāsaṅgaṁ akāsi, setavilepanaṁ vilimpi, setamalaṁ pilandhi, dasasu aṅgulīsu aṅgulimuddikā, kaṇṇesu kuṇḍalānīti evamādi-alaṅkāropissa[1] rajatamayova ahosi. Parivārabrāhmaṇāpissa dasasahassamattā tatheva setavatthavilepanamālālaṅkārā ahesuṁ. Tena vuttaṁ "sabbasetena vaḷavābhirathenā"ti.

Sāvatthiyā niyyātīti so kira channaṁ channaṁ māsānaṁ ekavāraṁ nagaraṁ padakkhiṇaṁ karoti, ito ettakehi divasehi nagaraṁ padakkhiṇaṁ karissatīti puretarameva ghosanā karīyati, taṁ sutvā ye nagarato na pakkantā, te na pakkamanti. Ye pakkantā, tepi "puññavato sirisampattiṁ passissāmā"ti āgacchanti. Yaṁ divasaṁ brāhmaṇo nagaraṁ anuvicarati, tadā pātova nagaravīthiyo sammajjitvā vālikaṁ okiritvā lājapañcamehi pupphehi abhippakiritvā[2] puṇṇaghaṭe ṭhapetvā kadaliyo ca dhaje ca ussāpetvā sakalanagaraṁ dhūpitavāsitaṁ[3] karonti. Brāhmaṇo pātova sīsaṁ nhāyitvā purebhattaṁ bhuñjitvā vuttanayeneva setavatthādīhi attānaṁ alaṅkaritvā pāsādā oruyha rathaṁ abhiruhati. Atha naṁ te brāhmaṇā sabbasetavatthavilepanamālālaṅkārā setacchattāni gahetvā parivārenti, tato mahājanassa sannipātanatthaṁ paṭhamaṁyeva taruṇadārakānaṁ phalāphalāni vikiritvā tadanantaraṁ māsakarūpāni, tadanantaraṁ kahāpaṇe vikiranti, mahājanā sannipatanti, ukkuṭṭhiyo ceva celukkhepā ca pavattanti. Atha brāhmaṇo maṅgalikasovatthikādīsu maṅgalāni ceva

---

1. Evamādīsu... (Syā, Ka) 2. Abhikiritvā (Syā) 3. Dhūpagandhavāsitaṁ (Syā, Ka)

suvatthiyo ca karontesu mahāsampattiyā nagaraṁ anuvicarati. Puññavantā manussā ekabhūmakādipāsāde āruyha sukapattasadisāni vātapānakavāṭāni vivaritvā olokenti. Brāhmaṇopi attano yasasirisampattiyā nagaraṁ ajjhottharanto viya dakkhiṇadvārābhimukho hoti. Tena vuttaṁ "Sāvatthiyā niyyātī"ti.

Divā divassāti divasassa divā, majjhanhakāleti attho. **Pilotikaṁ paribbājakan**ti **pilotikā**ti evaṁ itthiliṅgavohāravasena laddhanāmaṁ paribbājakaṁ. So kira paribbājako daharo paṭhamavaye ṭhito suvaṇṇavaṇṇo Buddhupaṭṭhāko, pātova Tathāgatassa ceva mahātherānañca upaṭṭhānaṁ katvā tidaṇḍakuṇḍikādiparikkhāraṁ ādāya Jetavanā nikkhamitvā nagarābhimukho pāyāsi. Taṁ esa dūratova āgacchantaṁ addasa. **Etadavocā**ti anukkamena santikaṁ āgataṁ sañjānitvā etaṁ "handa kuto nu bhavaṁ vacchāyano āgacchatī"ti gottaṁ kittento vacanaṁ avoca. **Paṇḍito maññe**ti bhavaṁ vacchāyano samaṇaṁ Gotamaṁ paṇḍitoti maññati, udāhu noti ayamettha attho.

Ko cāhaṁ bhoti bho samaṇassa Gotamassa paññāveyyattiyaṁ jānane ahaṁ ko nāma. **Ko ca samaṇassa Gotamassa paññāveyyattiyaṁ jānissāmī**ti kuto cāhaṁ samaṇassa Gotamassa paññāveyyattiyaṁ jānissāmi, kena kāraṇena jānissāmīti. Evaṁ sabbathāpi attano ajānanabhāvaṁ dīpeti. **Sopi nūnassa tādisovā**ti yo samaṇassa Gotamassa paññāveyyattiyaṁ jāneyya, sopi nūna dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaṁ patto tādiso Buddhoyeva bhaveyya. Sineruṁ vā Himavantaṁ vā pathaviṁ vā ākāsaṁ vā pametukāmena tappamāṇova daṇḍo vā rajju vā laddhuṁ vaṭṭati. Samaṇassa Gotamassa paññaṁ jānantenapi tassa ñāṇasadisameva sabbaññutaññāṇaṁ laddhuṁ vaṭṭatīti dīpeti. Ādaravasena panettha āmeḍitaṁ kataṁ. **Uḷārāyā**ti uttarāya seṭṭhāya. **Ko cāhaṁ bho**ti bho ahaṁ samaṇassa Gotamassa pasaṁsane ko nāma. **Ko ca samaṇaṁ Gotamaṁ pasaṁsissāmī**ti kena kāraṇena pasaṁsissāmi. **Pasatthapasattho**ti sabbaguṇānaṁ uttaritarehi sabbalokapasatthehi attano guṇeheva pasattho, na tassa aññehi pasaṁsanakiccaṁ atthi. Yathā hi campakapupphaṁ vā nīluppalaṁ vā padumaṁ vā lohitacandanaṁ vā attano

vaṇṇagandhasiriyāva pāsādikañceva sugandhañca, na tassa āgantukehi vaṇṇagandhehi thomanakiccaṁ atthi, yathā ca maṇiratanaṁ vā candamaṇḍalaṁ vā attano ālokeneva obhāsati, na tassa aññena obhāsanakiccaṁ atthi, evaṁ samaṇo Gotamo sabbalokapasatthehi attano guṇeheva pasattho thomito sabbalokassa seṭṭhataṁ pāpito, na tassa aññena pasaṁsanakiccaṁ atthi. Pasatthehi vā pasatthotipi pasatthapasattho.

Ke pasatthā nāma? Rājā pasenadi Kosalo Kāsikosalavāsikehi pasattho, Bimbisāro Aṅgamagadhavāsīhi. Vesālikā Licchavī Vajjiraṭṭhavāsīhi pasatthā. Pāveyyakā Mallā, Kosinārakā Mallā, aññepi te te khattiyā tehi tehi jānapadehi pasatthā. Caṅkī-ādayo brāhmaṇā brāhmaṇagaṇehi, Anāthapiṇḍikādayo upāsakā anekasatehi upāsakagaṇehi, Visākhādayo upāsikā anekasatāhi upāsikāhi, Sakuludāyi-ādayo paribbājakā anekehi paribbājakasatehi, Uppalavaṇṇātheri-ādikā mahāsāvikā anekehi bhikkhunisatehi, Sāriputtattherādayo mahāsāvakā anekasatehi bhikkhūhi, Sakkādayo devā anekasahassehi devehi, mahābrahmādayo brahmāno anekasahassehi brahmehi pasatthā. Te sabbepi Dasabalaṁ thomenti vaṇṇenti pasaṁsantīti Bhagavā "pasatthapasattho"ti vuccati.

Atthavasanti atthānisaṁsaṁ. Athassa paribbājako attano pasādakāraṇaṁ ācikkhanto **seyyathāpi bho kusalo nāgavaniko**ti-ādimāha. Tattha **nāgavaniko**ti nāgavanavāsiko anuggahitasippo puriso. Parato pana uggahitasippo puriso nāgavanikoti āgato. **Cattāri padānī**ti cattāri ñāṇapadāni ñāṇavalañjāni, ñāṇena akkantaṭṭhānānīti attho.

289. **Khattiyapaṇḍite**ti-ādīsu **paṇḍite**ti paṇḍiccena samannāgate. **Nipuṇe**ti saṇhe sukhumabuddhino, sukhuma-atthantarapaṭivijjhanasamatthe. **Kataparappavāde**ti viññātaparappavāde ceva parehi saddhiṁ katavādaparicaye ca. **Vālavedhirūpe**ti vālavedhidhanuggahasadise. **Te bhindantā maññe carantī**ti

vālavedhi viya vālaṁ sukhumānipi paresaṁ diṭṭhigatāni attano paññāgatena bhindantā viya carantīti attho. **Pañhaṁ abhisaṅkharontī**ti dupadampi tipadampi catuppadampi pañhaṁ karonti. **Vādaṁ āropessāmā**ti dosaṁ āropessāma. **Na ceva samaṇaṁ Gotamaṁ pañhaṁ pucchantī**ti kasmā na pucchanti? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṁ desento parisāya ajjhāsayaṁ oloketi, tato passati "ime khattiyapaṇḍitā guḷhaṁ rahassaṁ pañhaṁ ovaṭṭikasāraṁ katvā āgatā"ti. So tehi apuṭṭhoyeva evarūpe pañhe pucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe pade akkhare ettakāti ime pañhe pucchanto evaṁ puccheyya, vissajjento evaṁ vissajjeyyāti iti ovaṭṭikasāraṁ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā viddhaṁseti. Khattiyapaṇḍitā "seyyo vata no, ye mayaṁ ime pañhe na pucchimhā, sace hi mayaṁ puccheyyāma, appatiṭṭheva no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā"ti attamanā bhavanti.

Apica Buddhā nāma dhammaṁ desentā parisaṁ mettāya pharanti, mettāpharaṇena Dasabale mahājanassa cittaṁ pasīdati, Buddhā ca nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṁ siñcantā viya dhammaṁ kathenti. Tatra nesaṁ mettāpharaṇena pasannacittānaṁ evaṁ hoti "evarūpaṁ advejjhakathaṁ amoghakathaṁ niyyānikakathaṁ kathentena Bhagavatā saddhiṁ na sakkhissāma paccanīkaggāhaṁ gaṇhitun"ti attano pasannabhāveneva na pucchanti.

Aññadatthūti ekaṁsena. **Sāvakā sampajjantī**ti saraṇagamanavasena sāvakā honti. **Tadanuttaran**ti taṁ anuttaraṁ. **Brahmacariyapariyosānan**ti maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṁ arahattaphalaṁ, tadatthāya hi te pabbajanti. **Manaṁ vata bho anassāmā**ti bho sace mayaṁ na upasaṅkameyyāma, iminā thokena anupasaṅkamanamattena apayirupāsanamatteneva naṭṭhā bhaveyyāma, upasaṅkamanamattakena panamhā na naṭṭhāti attho. Dutiyapadaṁ purimasseva vevacanaṁ. **Assamaṇāva samānā**ti-ādīsu pāpānaṁ asamitattā **assamaṇāva.** Abāhitattā ca pana **abrāhmaṇāva.** Kilesārīnaṁ ahatattā **anarahanto**yeva samānāti attho.

290. **Udānaṁ udānesī**ti udāhāraṁ udāhari. Yathā hi yaṁ telaṁ mānaṁ gahetuṁ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṁ avasekoti vuccati,

yañca jalaṁ taḷākaṁ gahetuṁ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṁ oghoti vuccati, evameva yaṁ pītimayaṁ vacanaṁ hadayaṁ gahetuṁ na sakkoti, adhikaṁ hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi nikkhamati, taṁ **udānan**ti vuccati. Evarūpaṁ pītimayaṁ vacanaṁ nicchāresīti attho. **Hatthipadopamo**ti hatthipadaṁ upamā assa dhammassāti hatthipadopamo. So na ettāvatā vitthārena paripūro hotīti dasseti. **Nāgavaniko**ti uggahitahatthisippo hatthivanacāriko. Atha kasmā idha kusaloti na vuttoti. Parato "yo hoti kusalo"ti vibhāgadassanato. Yo hi koci pavisati, yo pana kusalo hoti, so neva tāva niṭṭhaṁ gacchati. Tasmā idha kusaloti avatvā parato vutto.

291. **Vāmanikā**ti rassā āyāmatopi na dīghā mahākucchi hatthiniyo. **Uccā ca nisevitan**ti sattaṭṭharatanubbedhe vaṭarukkhādīnaṁ khandhappadese ghaṁsitaṭṭhānaṁ. **Uccā kāḷārikā**ti uccā ca yaṭṭhisadisapādā hutvā, kāḷārikā ca dantānaṁ kaḷāratāya. Tāsaṁ kira eko danto unnato hoti, eko onato. Ubhopi ca viraḷā honti, na āsannā. **Uccā ca dantehi ārañjitānī**ti sattaṭṭharatanubbedhe vaṭarukkhādīnaṁ khandhappadese pharasunā pahataṭṭhānaṁ viya dāṭṭhāhi chinnaṭṭhānaṁ. **Uccā kaṇerukā nāmā**ti uccā ca yaṭṭhisadisadīghapādā hutvā, kaṇerukā ca dantānaṁ kaṇerutāya, tā kira makuḷadāṭhā honti. Tasmā kaṇerukāti vuccanti. **So niṭṭhaṁ gacchatī**ti so nāgavaniko yassa vatāhaṁ nāgassa anupadaṁ āgato, ayameva so, na añño. Yaṁ hi ahaṁ paṭhamaṁ padaṁ disvā vāmanikānaṁ padaṁ idaṁ bhavissatīti niṭṭhaṁ na gato, yampi tato orabhāge disvā kāḷārikānaṁ bhavissati, kaṇerukānaṁ bhavissatīti niṭṭhaṁ na gato, sabbaṁ taṁ imasseva mahāhatthino padanti mahāhatthiṁ disvāva niṭṭhaṁ gacchati.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—nāgavanaṁ viya hi ādito paṭṭhāya yāva nīvaraṇappahānā dhammadesanā veditabbā, kusalo nāgavaniko viya yogāvacaro, mahānāgo viya Sammāsambuddho, mahantaṁ hatthipadaṁ viya jhānābhiññā, nāgavanikassa tattha tattha hatthipadaṁ disvāpi vāmanikānaṁ padaṁ bhavissati, kāḷārikānaṁ kaṇerukānaṁ padaṁ bhavissatīti aniṭṭhaṅgatabhāvo viya yogino, imā jhānābhiññā nāma

bāhirakaparibbājakānampi santīti aniṭṭhaṅgatabhāvo, nāgavanikassa tattha tattha mayā diṭṭhaṁ padaṁ imasseva mahāhatthino, na aññassāti mahāhatthiṁ disvā niṭṭhaṅgamanaṁ viya ariyasāvakassa arahattaṁ patvāva niṭṭhaṅgamanaṁ. Idañca pana opammasaṁsandanaṁ matthake ṭhatvāpi kātuṁ vaṭṭati. Imasmiṁpi ṭhāne vaṭṭatiyeva, anukkamāgataṁ pana Pāḷipadaṁ gahetvā idheva kataṁ. Tattha **idhā**ti. Desāpadese nipāto. Svāyaṁ katthaci lokaṁ upādāya vuccati. Yathāha "idha Tathāgato loke uppajjatī"ti[1]. Katthaci sāsanaṁ. Yathāha "idheva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo"ti[2]. Katthaci okāsaṁ. Yathāha—

"Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato.
Punarāyu ca me laddho, evaṁ jānāhi mārisā"ti[3].

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha "idhāhaṁ bhikkhave bhuttāvī assaṁ pavārito"ti[4]. Idha pana lokaṁ upādāya vuttoti veditabbo. Idaṁ vuttaṁ hoti "brāhmaṇa imasmiṁ loke Tathāgato uppajjati Arahaṁ -pa- Buddho Bhagavā"ti.

Tattha **Tathāgata**saddo mūlapariyāye, Arahanti-ādayo Visuddhimagge vitthāritā. **Loke uppajjatī**ti ettha pana **loko**ti okāsaloko sattaloko saṅkhāralokoti tividho. Idha pana sattaloko adhippeto. Sattaloke uppajjamānopi ca Tathāgato na devaloke, na brahmaloke, manussalokeyeva uppajjati. Manussalokepi na aññasmiṁ cakkavāḷe, imasmiṁyeva cakkavāḷe. Tatrāpi na sabbaṭṭhānesu, "puratthimāya disāya **Gajaṅgalaṁ**[5] nāma nigamo, tassāparena mahāsālo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Puratthimadakkhiṇāya disāya **Sallavatī**[6] nāma nadī, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Dakkhiṇāya disāya **Setakaṇṇikaṁ** nāma nigamo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Pacchimāya disāya Thūṇaṁ[7] nāma brāhmaṇagāmo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe.

---

1. Dī 1. 58, 93 piṭṭhādīsu.
2. Aṁ 1. 560 piṭṭhe.
3. Dī 2. 227 piṭṭhe.
4. Ma 1. 16 piṭṭhe.
5. Kajaṅgalaṁ (Sī, Syā)
6. Salaḷavatī (Sī)
7. Thūnaṁ (Syā)

Uttarāya disāya **Usiraddhajo** nāma pabbato, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe"ti[1] evaṁ paricchinne āyāmato tiyojanasate vitthārato aḍḍhateyyayojanasate parikkhepato navayojanasate Majjhimapadese uppajjati. Na kevalañca Tathāgatova, Paccekabuddhā aggasāvakā asīti mahātherā Buddhamātā Buddhapitā cakkavattī rājā aññe ca sārappattā brāhmaṇagahapatikā ettheva uppajjanti. Tattha Tathāgato Sujātāya dinnamadhupāyasabhojanato paṭṭhāya yāva arahattamaggo, tāva uppajjati nāma. Arahattaphale uppanno nāma. Mahābhinikkhamanato vā yāva arahattamaggo. Tusitabhavanato vā yāva arahattamaggo. Dīpaṅkarapādamūlato vā yāva arahattamaggo, tāva uppajjati nāma. Arahattaphale uppanno nāma. Idha sabbapaṭhamaṁ uppannabhāvaṁ sandhāya uppajjatīti vuttaṁ, Tathāgato loke uppanno hotīti ayañhettha attho.

So imaṁ lokanti so Bhagavā imaṁ lokaṁ, idāni vattabbaṁ nidasseti. **Sadevakan**ti saha devehi sadevakaṁ. Evaṁ saha mārena **samārakaṁ.** Saha brahmunā **sabrahmakaṁ.** Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇiṁ.** Pajātattā pajā, taṁ **pajaṁ.** Saha devamanussehi **sadevamanussaṁ.** Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṁ veditabbaṁ. Samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṁ. Sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṁ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca. Pajāvacanena sattalokaggahaṇaṁ. Sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṁ. Evamettha tīhi padehi okāsalokena saddhiṁ sattaloko, dvīhi pajāvasena sattalokova gahitoti veditabbo.

Aparo nayo—sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito. Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko. Sabrahmakaggahaṇena rūpī brahmaloko. Sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena sammutidevehi vā saha manussaloko avasesasabbasattaloko vā.

---

1. Vi 3. 287 piṭṭhe.

Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassa lokassa sacchikatabhāvamāha. Tato yesaṁ ahosi "māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro Vasavattī, kiṁ sopi etena sacchikato"ti, tesaṁ vimatiṁ vidhamanto **samārakan**ti āha. Yesaṁ pana ahosi "brahmā mahānubhāvo, ekaṅguliyā ekasmiṁ cakkavāḷasahasse ālokaṁ pharati, dvīhi -pa- dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassesu ālokaṁ pharati, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṁ paṭisaṁvedeti, kiṁ sopi sacchikato"ti, tesaṁ vimatiṁ vidhamanto **sabrahmakan**ti āha. Tato ye cintesuṁ "puthū samaṇabrāhmaṇā sāsanassa paccatthikā, kiṁ tepi sacchikatā"ti, tesaṁ vimatiṁ vidhamanto **sassamaṇabrāhmaṇiṁ pajan**ti āha. Evaṁ ukkaṭṭhukkaṭṭhānaṁ sacchikatabhāvaṁ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa sacchikatabhāvaṁ pakāsento **sadevamanussan**ti āha. Ayamettha bhāvānukkamo[1]. Porāṇā panāhu—**sadevakan**ti devatāhi saddhiṁ avasesalokaṁ. **Samārakan**ti mārena saddhiṁ avasesalokaṁ. **Sabrahmakan**ti brahmehi saddhiṁ avasesalokaṁ. Evaṁ sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipetvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto "sassamaṇabrāhmaṇiṁ pajaṁ sadevamanussan"ti āha. Evaṁ pañcahi padehi tena tenākārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Sayaṁ abhiññā sacchikatvā pavedetīti **sayan**ti sāmaṁ aparaneyyo hutvā. **Abhiññā**ti abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvāti attho. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṁ katvā. Etena anumānādipaṭikkhepo kato hoti. **Pavedetī**ti bodheti viññāpetī[2] pakāseti. **So dhammaṁ deseti ādikalyāṇaṁ -pa- pariyosānakalyāṇan**ti so Bhagavā sattesu kāruññataṁ paṭicca hitvāpi anuttaraṁ vivekasukhaṁ dhammaṁ deseti. Tañca kho appaṁ vā bahuṁ vā desento ādikalyāṇādippakārameva deseti. Ādimhipi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjameva katvā deseti. Majjhepi. Pariyosānepi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjameva katvā desetīti vuttaṁ hoti.

1. Bhavānukkamo (Sī)
2. Ñāpeti (Sī, Syā) Vi-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe.

Tattha atthi desanāya ādimajjhapariyosānaṁ, atthi sāsanassa. **Desanāya** tāva catuppadikāyapi gāthāya paṭhamapādo ādi nāma, tato dve majjhaṁ nāma, ante eko pariyosānaṁ nāma. Ekānusandhikassa suttassa nidānaṁ ādi, idamavocāti pariyosānaṁ, ubhinnaṁ antarā majjhaṁ. Anekānusandhikassa suttassa paṭhamānusandhi ādi, ante anusandhi pariyosānaṁ, majjhe eko vā dve vā bahū vā majjhameva. **Sāsanassa** pana sīlasamādhivipassanā ādi nāma. Vuttampi cetaṁ "ko cādi kusalānaṁ dhammānaṁ, sīlañca suvisuddhaṁ, diṭṭhi ca ujukā"ti[1]. "Atthi bhikkhave majjhimā paṭipadā Tathāgatena abhisambuddhā"ti[2] evaṁ vutto pana ariyamaggo majjhaṁ nāma, phalañceva nibbānañca pariyosānaṁ nāma. "Etadatthamidaṁ[3] brāhmaṇa brahmacariyaṁ, etaṁ sāraṁ, etaṁ pariyosānan"ti[4] hi ettha phalaṁ pariyosānanti vuttaṁ. "Nibbānogadhaṁ hi āvuso Visākha brahmacariyaṁ vussati nibbānaparāyaṇaṁ nibbānapariyosānan"ti[5] ettha nibbānaṁ pariyosānanti vuttaṁ. Idha desanāya ādimajjhapariyosānaṁ adhippetaṁ. Bhagavā hi dhammaṁ desento ādimhi sīlaṁ dassetvā majjhe maggaṁ pariyosāne nibbānaṁ dasseti. Tena vuttaṁ "so dhammaṁ deseti ādikalyāṇaṁ majjhekalyāṇaṁ pariyosānakalyāṇan"ti. Tasmā aññopi dhammakathiko dhammaṁ kathento—

Ādimhi sīlaṁ dasseyya, majjhe maggaṁ vibhāvaye.
Pariyosānamhi[6] nibbānaṁ, esā kathikasaṇṭhitīti.

Sātthaṁ sabyañjananti yassa hi yāgubhatta-itthipurisādivaṇṇanā nissitā desanā hoti, na so sātthaṁ deseti. Bhagavā pana tathārūpaṁ desanaṁ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṁ desanaṁ deseti. Tasmā "sātthaṁ desetī"ti vuccati. Yassa pana desanā ekabyañjanādiyuttā vā sabbaniroṭṭhabyañjanā vā sabbavissaṭṭhasabbaniggahītabyañjanā vā, tassa damiḷakirātasavarādimilakkhūnaṁ[7] bhāsā viya byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Bhagavā pana[8]—

---

1. Saṁ 3. 124 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 148 piṭṭhe. 3. Tasmātiha tvaṁ (Sī, Syā, Ka)
4. Ma 1. 265 piṭṭhe. 5. Ma 1. 379 piṭṭhe. 6. Pariyosāne ca (Syā)
7. ...yavanādimilakkhānaṁ (Sī)
8. Bhagavā pana tathārūpaṁ desanaṁ pahāya (Syā, Ka)

Sithilaṁ dhanitañca dīgharassaṁ,
Garukaṁ lahukañca niggahītaṁ.
Sambandhaṁ vavatthitaṁ vimuttaṁ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedoti[1]—

Evaṁ vuttaṁ dasavidhaṁ byañjanaṁ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṁ deseti. Tasmā "sabyañjanaṁ dhammaṁ desetī"ti vuccati.

Kevalaparipuṇṇanti ettha **kevalan**ti sakalādhivacanaṁ. **Paripuṇṇan**ti anūnādhikavacanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti "sakalaparipuṇṇameva deseti, ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī"ti. **Parisuddhan**ti nirupakkilesaṁ. Yo hi idaṁ dhammadesanaṁ nissāya lābhaṁ vā sakkāraṁ vā labhissāmīti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisanirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena deseti. Tasmā "parisuddhaṁ dhammaṁ desetī"ti vuccati. **Brahmacariyaṁ pakāsetī**ti ettha **brahmacariyan**ti sikkhattayasaṅgahaṁ sakalasāsanaṁ. Tasmā brahmacariyaṁ pakāsetīti so dhammaṁ deseti ādikalyāṇaṁ -pa- parisuddhaṁ, evaṁ desento ca sikkhattayasaṅgahitaṁ sakalasāsanaṁ brahmacariyaṁ pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Brahmacariyan**ti seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtaṁ cariyaṁ. Brahmabhūtānaṁ vā Buddhādīnaṁ cariyanti vuttaṁ hoti.

Taṁ dhammanti taṁ vuttappakārasampadaṁ dhammaṁ. **Suṇāti gahapati vā**ti kasmā paṭhamaṁ gahapatiṁ niddisatīti? Nihatamānattā ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṁ nissāya mānaṁ karonti. Brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṁ karonti. Hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātitāya patiṭṭhātuṁ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṁ muñcantehi piṭṭhiyā loṇaṁ pupphamānāya bhūmiṁ kasitvā nihatamānadappā honti, te pabbajitvā mānaṁ vā dappaṁ vā akatvā yathābalaṁ Buddhavacanaṁ uggahetvā vipassanāya kammaṁ karontā sakkonti arahatte patiṭṭhātuṁ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikāva bahukā, iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamaṁ gahapatiṁ niddisatīti.

Aññatarasmiṁ vāti itaresaṁ vā kulānaṁ aññatarasmiṁ. **Paccājāto**ti patijāto[2]. **Tathāgate saddhaṁ paṭilabhatī**ti parisuddhaṁ dhammaṁ

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 159 piṭṭhe.
2. Jāto (Sī)

sutvā dhammassāmimhi Tathāgate "Sammāsambuddho vata Bhagavā"ti saddhaṁ paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṁ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāso**ti sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesaṁ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhoyeva. **Rajopatho**ti[1] rāgarajādīnaṁ uṭṭhānaṭṭhānanti Mahā-aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Āgamanapathotipi vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso.** Pabbajito hi kūṭāgāraratanapāsādadevavimānādīsu pihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati na sajjati na bajjhati. Tena vuttaṁ "abbhokāso pabbajjā"ti. Apica sambādho gharāvāso kusalakiriyāya okāsābhāvato. Rajopatho asaṁvutasaṅkāraṭṭhānaṁ[2] viya rajānaṁ kilesarajānaṁ sannipātaṭṭhānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathāsukhaṁ okāsasabbhāvato.

Nayidaṁ sukaraṁ -pa- pabbajeyyanti ettha ayaṁ saṅkhepakathā—yadetaṁ sikkhattayabrahmacariyaṁ ekampi divasaṁ akhaṇḍaṁ katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya ekantaparipuṇṇaṁ. Ekadivasampi ca kilesamalena amalinā katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya ekantaparisuddhaṁ, saṅkhalikhitaṁ likhitasaṅkhasadisaṁ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṁ caritabbaṁ, idaṁ na sukaraṁ agāraṁ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṁ -pa- carituṁ. Yaṁnūnāhaṁ kese ca massuñca ohāretvā kāsāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṁ carantānaṁ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṁ pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṁ kasivāṇijjādikammaṁ **agāriyan**ti vuccati, tañca pabbajjāya natthi. Tasmā pabbajjā anagāriyāti ñātabbā, taṁ **anagāriyaṁ. Pabbajeyyan**ti paṭipajjeyyaṁ. **Appaṁ vā**ti sahassato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahassato paṭṭhāya mahā. Ābandhanaṭṭhena ñāti eva parivaṭṭo **ñātiparivaṭṭo.** So vīsatiyā heṭṭhā appo hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā.

292. **Bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno**ti yā bhikkhūnaṁ adhisīlasaṅkhātā sikkhā, tañca, yattha cete saha jīvanti ekajīvikā

---

1. Rajāpathoti (Sī, Syā, Ka) 2. Asaṁvutaṁ saṅkāradhānaṁ (Sī)

sabhāgavuttino honti, taṁ Bhagavatā paññattasikkhāpadasaṅkhātaṁ sājīvañca tattha sikkhanabhāvena samāpannoti bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno. **Samāpanno**ti sikkhaṁ paripūrento, sājīvañca avītikkamanto hutvā tadubhayaṁ upagatoti attho. **Pāṇātipātaṁ pahāyā**ti-ādīsu pāṇātipātādikathā heṭṭhā vitthāritā eva. **Pahāyā**ti imaṁ pāṇātipātacetanāsaṅkhātaṁ dussīlyaṁ pajahitvā. **Paṭivirato hotī**ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova hoti. **Nihitadaṇḍo nihitasattho**ti parūpaghātatthāya daṇḍaṁ vā satthaṁ vā ādāya avattanato nikkhittadaṇḍo ceva nikkhittasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṁ sabbampi avasesaṁ upakaraṇaṁ sattānaṁ vihiṁsanabhāvato[1] satthanti veditabbaṁ. Yaṁ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṁ vā dantakaṭṭhavāsiṁ vā pipphalakaṁ vā gahetvā vicaranti, na taṁ parūpaghātatthāya. Tasmā nihitadaṇḍo nihitasatthotveva saṅkhaṁ gacchati. **Lajjī**ti pāpajigucchanalakkhaṇāya lajjāya samannāgato. **Dayāpanno**ti dayaṁ mettacittataṁ āpanno. **Sabbapāṇabhūtahitānukampī**ti sabbe pāṇabhūte hitena anukampako, tāya dayāpannatāya sabbesaṁ pāṇabhūtānaṁ hitacittakoti attho. **Viharatī**ti iriyati pāleti.

Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī.** Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī.** Thenetīti theno. Na thenena **athenena.** Athenattāyeva **sucibhūtena. Attanā**ti attabhāvena, athenaṁ sucibhūtaṁ attabhāvaṁ katvā viharatīti vuttaṁ hoti.

Abrahmacariyanti aseṭṭhacariyaṁ. Brahmaṁ seṭṭhaṁ ācāraṁ caratīti **brahmacārī. Ārācārī**ti abrahmacariyato dūracārī[2]. **Methunā**ti rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunāti saṅkhaṁ gatā asaddhammā. **Gāmadhammā**ti gāmavāsīnaṁ dhammā.

Saccaṁ vadatīti **saccavādī.** Saccena saccaṁ sandahati ghaṭetīti **saccasandho,** na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṁ, tassa musāvādena antaritattā saccaṁ saccena na

---

1. Vihesanabhāvato (Sī)
2. Dūrācārī (Sī)

ghaṭīyati. Tasmā na so saccasandho, ayaṁ pana na tādiso, jīvitahetupi musāvādaṁ avatvā saccena saccaṁ sandahatiyevāti **saccasandho. Theto**ti thiro, thirakathoti[1] attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya indakhilo viya ca thirakatho hoti, asinā sīse chijjantepi dve kathā na katheti, ayaṁ vuccati theto. **Paccayiko**ti pattiyāyitabbako[2], saddhāyikoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, "idaṁ kena vuttaṁ, asukenā"ti vutte "mā tassa vacanaṁ saddahathā"ti vattabbataṁ āpajjati. Eko paccayiko hoti, "idaṁ kena vuttaṁ, asukenā"ti vutte "yadi tena vuttaṁ, idameva pamāṇaṁ, idāni upaparikkhitabbaṁ[3] natthi, evameva idan"ti vattabbataṁ āpajjati, ayaṁ vuccati paccayiko. **Avisaṁvādako lokassā**ti tāya saccavāditāya lokaṁ na visaṁvādetīti attho.

Imesaṁ bhedāyāti yesaṁ ito sutvāti vuttānaṁ santike sutaṁ, tesaṁ bhedāya. **Bhinnānaṁ vā sandhātā**ti dvinnampi mittānaṁ vā samānupajjhāyakādīnaṁ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṁ ekamekaṁ upasaṅkamitvā "tumhākaṁ īdise kule jātānaṁ evaṁ bahussutānaṁ[4] idaṁ na yuttan"ti-ādīnaṁ vatvā sandhānaṁ kattā. **Anuppadātā**ti sandhānānuppadātā, dve jane samagge disvā "tumhākaṁ evarūpe kule jātānaṁ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṁ anucchavikametan"ti-ādīni vatvā daḷhīkammaṁ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo.** Yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. "Samaggarāmo"tipi pāḷi, ayamevettha attho. **Samaggarato**ti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī. Samaggakaraṇiṁ vācaṁ bhāsitā**ti yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṁ sāmaggiguṇaparidīpakameva vācaṁ bhāsati, na itaranti.

Nelāti elaṁ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho. "Nelaṅgo setapacchādo"ti[5] ettha vuttanelaṁ viya[6].

---

1. Ṭhitakathoti (Sī, Syā, Ka) 2. Patthiyāyitabbako (Ka), paccayāyitabbako (Syā)
3. Parikkhitabbaṁ (Sī), paṭivekkhitabbaṁ (Ka)
4. Bahussutānaṁ vā (Sī) 5. Khu 1. 373 piṭṭhe. 6. Vuttasīlaṁ viya (Sī)

Kaṇṇasukhāti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṁ sukhā, sūcivijjhanaṁ viya kaṇṇasūlaṁ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṁ ajanetvā pemaṁ janetīti **pemanīyā.** Hadayaṁ gacchati, apaṭihaññamānā sukhena cittaṁ pavisatīti **hadayaṅgamā.** Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī,** pure saṁvaddhanārī viya sukumārātipi porī, purassa esātipi porī, nagaravāsīnaṁ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti, pitimattaṁ pitāti, mātimattaṁ mātāti, bhātimattaṁ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā.** Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā.**

Kālena vadatīti **kālavādī,** vattabbayuttakālaṁ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṁ tacchaṁ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī.** Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī.** Navalokuttaradhammasannissitaṁ katvā vadatīti **dhammavādī.** Saṁvaravinayapahānavinayasannissitaṁ katvā vadatīti **vinayavādī.** Nidhānaṁ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī,** hadaye nidhātabba[1] yuttavācaṁ bhāsitāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṁ bhāsamānopi ca "ahaṁ nidhānavatiṁ vācaṁ bhāsissāmī"ti na akālena bhāsati, yuttakālaṁ pana avekkhitvā bhāsatīti attho. **Sāpadesan**ti sa-upamaṁ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatin**ti paricchedaṁ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṁ bhāsatīti attho. **Atthasaṁhitan**ti anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātuṁ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṁ, yaṁ vā so atthavādī atthaṁ vadati, tena atthena saṁhitattā attasaṁhitaṁ vācaṁ bhāsati, na aññaṁ nikkhipitvā aññaṁ bhāsatīti vuttaṁ hoti.

293. **Bījagāmabhūtagāmasamārambhā**ti mūlabījaṁ khandhabījaṁ phaḷubījaṁ aggabījaṁ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanabhedanapacanādibhāvena[2] vikopanā paṭiviratoti attho. **Ekabhattiko**ti pātarāsabhattaṁ sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātarāsabhattaṁ antomajjhanhikena paricchinnaṁ, itaraṁ majjhanhikato uddhaṁ anto-aruṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattuṁ

1. Nidhetabba (Sī, Syā, Ka)
2. Chedanapacanādibhāvena (Sī, Syā)

bhuñjamānopi ekabhattikova hoti, taṁ sandhāya vuttaṁ "ekabhattiko"ti. Rattiyā bhojanaṁ[1] ratti, tato uparatoti **rattūparato.** Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṁ **vikālabhojanaṁ** nāma. Tato viratattā **virato vikālabhojanā.** Sāsanassa ananulomattā visūkaṁ paṭāṇībhūtaṁ dassananti **visūkadassanaṁ.** Attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccanādivasenāpi pavattānaṁ naccādīnaṁ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā.** Naccādīni hi attanā payojetuṁ vā parehi payojāpetuṁ vā payuttāni passituṁ vā neva bhikkhūnaṁ na bhikkhunīnaṁ vaṭṭanti. **Mālā**dīsu **mālā**ti yaṁkiñci pupphaṁ. **Gandhan**ti yaṁkiñci gandhajātaṁ. **Vilepanan**ti chavirāgakaraṇaṁ. Tattha piḷandhanto **dhāreti** nāma. Ūnaṭṭhānaṁ pūrento **maṇḍeti** nāma. Gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto **vibhūseti** nāma. Ṭhānaṁ vuccati kāraṇaṁ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratoti attho.

Uccāsayanaṁ vuccati pamāṇātikkantaṁ. **Mahāsayanaṁ** akappiyattharaṇaṁ. Tato paṭiviratoti attho. **Jātarūpan**ti suvaṇṇaṁ. **Rajatan**ti kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṁ gacchanti, tassa ubhayassapi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva naṁ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṁ sādiyatīti attho. **Āmakadhaññapaṭiggahaṇā**ti sāli vīhi yava godhūma kaṅgu varaka kudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalañca etesaṁ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṁ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṁsapaṭiggahaṇā**ti ettha aññatra odissa anuññātā āmakamaṁsamacchānaṁ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṁ na vaṭṭati, no āmasanaṁ.

Itthikumārikapaṭiggahaṇāti ettha **itthī**ti purisantaragatā, itarā **kumārikā** nāma. Tāsaṁ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva. **Dāsidāsapaṭiggahaṇā**ti ettha dāsidāsavaseneva tesaṁ paṭiggahaṇaṁ na vaṭṭati, "kappiyakārakaṁ dammi, ārāmikaṁ dammī"ti evaṁ vutte pana vaṭṭati. **Ajeḷakā**dīsu

---

1. Rattibhojanaṁ (Sī), rattiṁ bhojanaṁ (Syā, Ka)

khettavatthupariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khettaṁ** nāma yasmiṁ pubbaṇṇaṁ ruhati. **Vatthu** nāma yasmiṁ aparaṇṇaṁ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṁ **khettaṁ.** Tadatthāya akatabhūmibhāgo **vatthu.** Khettavatthusīsena cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva. **Dūteyyaṁ** vuccati dūtakammaṁ, gihīnaṁ paṇṇaṁ vā sāsanaṁ vā gahetvā tattha tattha gamanaṁ. **Pahiṇagamanaṁ** vuccati gharā gharaṁ pesitassa khuddakagamanaṁ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṁ, tasmā dūteyyapahiṇagamanānaṁ anuyogāti evamettha attho veditabbo.

Kayavikkayāti kayā ca vikkayā ca. **Tulākūṭā**dīsu **kūṭan**ti vañcanaṁ. Tattha tulākūṭaṁ tāva rūpakūṭaṁ aṅgakūṭaṁ gahaṇakūṭaṁ paṭicchannakūṭanti catubbidhaṁ hoti. Tattha **rūpakūṭaṁ** nāma dve tulā sarūpā[1] katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṁ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṁ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṁ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṁ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṁ** nāma tulaṁ susiraṁ katvā anto ayacuṇṇaṁ pakkhipitvā gaṇhanto taṁ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge. **Kaṁso** vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṁ **kaṁsakūṭaṁ.** Kathaṁ? Ekaṁ suvaṇṇapātiṁ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karoti, tato janapadaṁ gantvā kiñcideva addhakulaṁ pavisitvā "suvaṇṇabhājanāni kiṇathā"ti vatvā agghe pucchite samagghataraṁ dātukāmā honti. Tato tehi "kathaṁ imesaṁ suvaṇṇabhāvo jānitabbo"ti vutte "vīmaṁsitvā gaṇhathā"ti suvaṇṇapātiṁ pāsāṇe ghaṁsitvā sabbā pātiyo datvā gacchati.

Mānakūṭaṁ nāma hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṁ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhā chiddena mānena "saṇikaṁ āsiñcā"ti vatvā antobhājane bahuṁ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṁ pidhāya sīghaṁ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṁ sikhaṁ ussāpevā gaṇhāti, dadanto vegena pūretvā sikhaṁ chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjaṁ[2] alabhantā hi khettaṁ amahantampi mahantaṁ katvā minanti.

1. Samarūpā (Syā) 2. Lañcaṁ (Syā)

Ukkoṭanādīsu **ukkoṭanan**ti sāmike assāmike kātuṁ lañjaggahaṇaṁ. **Vañcanan**ti tehi tehi upāyehi paresaṁ vañcanaṁ. Tatridamekaṁ vatthu—eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto "kiṁ bho migo agghati, kiṁ migapotako"ti āha. "Migo dve kahāpaṇe migapotako ekan"ti ca vutte kahāpaṇaṁ datvā migapotakaṁ gahetvā thokaṁ gantvā nivatto "na me bho migapotakena attho, migaṁ me dehī"ti āha. Tena hi "dve kahāpaṇe dehī"ti. So āha "nanu te bho mayā paṭhamaṁ eko kahāpaṇo dinno"ti. Āma dinnoti. "Imampi migapotakaṁ gaṇha, evaṁ so ca kahāpaṇo ayaṁ ca kahāpaṇagghanako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantī"ti. So kāraṇaṁ vadatīti sallakkhetvā migapotakaṁ gahetvā migaṁ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṁ pāmaṅganti, amaṇiṁ maṇinti, asuvaṇṇaṁ suvaṇṇanti katvā paṭirūpakena vañcanaṁ. **Sāciyogo**ti kuṭilayogo, etesaṁyeva ukkoṭanādīnametaṁ nāmaṁ, tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nikatisāciyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṁ dassetvā aññassa parivattanaṁ sāciyogoti vadanti. Taṁ pana vañcaneneva saṅgahitaṁ. **Chedanā**dīsu **chedanan**ti hatthacchedanādi. **Vadho**ti māraṇaṁ. **Bandho**ti rajjubandhanādīhi bandhanaṁ. **Viparāmoso**ti himaviparāmoso gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṁ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṁ janaṁ musanti, ayaṁ **himaviparāmoso.** Yaṁ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṁ **gumbaviparāmoso. Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṁ vilopakaraṇaṁ. **Sahasākāro**ti sāhasikakiriyā, gehaṁ pavisitvā manussānaṁ ure satthaṁ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṁ. Evametasmā chedana -pa- sahasākārā paṭivirato hoti.

294. **So santuṭṭho hotī**ti svāyaṁ bhikkhu heṭṭhā vuttena catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgato hoti. Iminā pana dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti tīṇi cīvarāni patto dantakaṭṭhacchedanavāsi ekā sūci kāyabandhanaṁ parissāvananti. Vuttampi cetaṁ—

"Ticīvarañca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṁ.
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno"ti.

Te sabbepi kāyaparihārikāpi honti kucchiparihārikāpi. Kathaṁ? Ticīvaraṁ tāva nivāsetvā pārupitvā ca vicaraṇakāle kāyaṁ pariharati posetīti **kāyaparihārikaṁ** hoti, cīvarakaṇṇena udakaṁ parissāvetvā pivanakāle khāditabbaphalāphalaggahaṇakāle ca kucchiṁ pariharati posetīti **kucchiparihārikaṁ** hoti. Pattopi tena udakaṁ uddharitvā nahānakāle kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti, āhāraṁ gahetvā bhuñjanakāle[1] kucchiparihāriko hoti. Vāsipi tāya dantakaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānaṁ aṅgapāda[2]cīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle[3] ca kāyaparihārikā hoti, ucchucchedananāḷikerāditacchanakāle kucchiparihārikā. Sūcipi cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti, pūvaṁ vā phalaṁ vā vijjhitvā khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanaṁ bandhitvā vicaraṇakāle kāyaparihārikaṁ, ucchu-ādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikaṁ. Parissāvanaṁ tena udakaṁ parissāvetvā nahānakāle senāsanaparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikaṁ, pānīyaparissāvanakāle[4] teneva tilataṇḍulaputhukādīni gahetvā khādanakāle ca kucchiparihārikaṁ. Ayaṁ tāva aṭṭhaparikkhārikassa parikkhāramattā.

Navaparikkhārikassa pana seyyaṁ pavisantassa tatraṭṭhakapaccattharaṇaṁ vā kuñcikā vā vaṭṭati. Dasaparikkhārikassa nisīdanaṁ vā cammakhaṇḍaṁ vā vaṭṭati. Ekādasaparikkhārikassa kattarayaṭṭhi vā telanāḷikā vā vaṭṭati. Dvādasaparikkhārikassa chattaṁ vā upāhanā vā vaṭṭati. Etesu ca aṭṭhaparikkhārikova santuṭṭho, itare asantuṭṭhā, mahicchā mahābhārāti[5] na vattabbā. Etepi hi appicchāva santuṭṭhāva subharāva sallahukavuttinova. Bhagavā pana nayimaṁ suttaṁ tesaṁ vasena kathesi, aṭṭhaparikkhārikassa vasena kathesi. So hi khuddakavāsiñca sūciṁ ca parissāvane pakkhipitvā pattassa anto ṭhapetvā pattaṁ aṁsakūṭe laggetvā ticīvaraṁ kāyapaṭibaddhaṁ katvā yenicchakaṁ sukhaṁ pakkamati. Paṭinivattetvā gahetabbaṁ nāmassa na hoti,

---

1. Vaḷañjanakāle (Sī, Ka)
2. Aṭanipāda (Sī)
3. Cīvarakuṭidaṇḍakacchedanakāle (Syā)
4. Pānīyapānakaparissāvanakāle (Sī)
5. Mahā-ejāti (Sī), mahārāgāti (Syā)

iti imassa bhikkhuno sallahukavuttitaṁ dassento Bhagavā **santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarenā**ti-ādimāha.

Tattha **kāyaparihārikenā**ti kāyaparihāraṇamattakena. **Kucchiparihārikenā**ti kucchiparihāraṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatī**ti taṁ aṭṭhaparikkhāramattakaṁ sabbaṁ gahetvā kāyapaṭibaddhaṁ katvāva gacchati, "mama vihāro pariveṇaṁ upaṭṭhāko"tissa saṅgo vā baddho vā na hoti, so jiyā mutto saro viya, yūthā apakkanto mattahatthī viya icchiticchitaṁ senāsanaṁ vanasaṇḍaṁ rukkhamūlaṁ vanapabbhāraṁ[1] paribhuñjanto ekova tiṭṭhati, ekova nisīdati, sabbiriyāpathesu ekova adutiyo.

"Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena.
Parissayānaṁ sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti[2].

Evaṁ vaṇṇitaṁ khaggavisāṇakappataṁ āpajjati.

Idāni tamatthaṁ upamāya sādhento **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. **Ḍetī**ti uppatati. Ayaṁ panettha saṅkhepattho—sakuṇā nāma "asukasmiṁ padese rukkho paripakkaphalo"ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā khādanti, "idaṁ ajjatanāya idaṁ svātanāya bhavissatī"ti nesaṁ na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkhaṁ ṭhapenti, na tattha pattaṁ vā nakhaṁ vā tuṇḍaṁ vā ṭhapenti, atha kho tasmiṁ rukkhe anapekkho hutvā yo yaṁ disābhāgaṁ icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati, evameva ayaṁ bhikkhu nissaṅgo nirapekkhoyeva pakkamati. Tena vuttaṁ "samādāyeva pakkamatī"ti. **Ariyenā**ti niddosena. **Ajjhattan**ti sake attabhāve. **Anavajjasukhan**ti niddosasukhaṁ.

295. **So cakkhunā rūpaṁ disvā**ti so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṁ passitvāti attho. Sesapadesu yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge vuttaṁ. **Abyāsekasukhan**ti

---

1. Navaṁ pabbhāraṁ (Sī)
2. Khu 1. 286 piṭṭhe.

kilesehi anavasittasukhaṁ, avikiṇṇasukhantipi vuttaṁ. Indriyasaṁvarasukhaṁ hi diṭṭhādīsu diṭṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇaṁ hoti. **So abhikkante paṭikkante**ti so manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ saṁvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satisampajaññavasena sampajānakārī hoti. Tattha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ satipaṭṭhāne vuttameva.

296. **So iminā cā**ti-ādinā kiṁ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattiṁ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati, tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhiṁ vattabbataṁ āpajjati, araññe adhivatthā devatā "kiṁ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā"ti bheravasaddaṁ sāventi, hatthehi sīsaṁ paharitvā palāyanākāraṁ karonti, "asuko bhikkhu araññaṁ pavisitvā idañcidañca pāpakammaṁ akāsī"ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati, so hi attano sīlaṁ paccavekkhanto kiñci kāḷakaṁ vā tilakaṁ vā apassanto pītiṁ uppādetvā taṁ khayato vayato sammasanto ariyabhūmiṁ okkamati, araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṁ bhāsanti, itissa udake pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti.

Tattha **vivittan**ti suññaṁ appasaddaṁ, appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya Vibhaṅge "vivittanti santike cepi senāsanaṁ hoti, tañca anākiṇṇaṁ gahaṭṭhehi pabbajitehi, tena taṁ vivittan"ti[1] vuttaṁ. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsanaṁ,** mañcapīṭhādīnametaṁ adhivacanaṁ. Tenāha "senāsananti mañcopi senāsanaṁ, pīṭhampi, bhisipi, bimbohanampi[2], vihāropi, aḍḍhayogopi, pāsādopi, hammiyampi, guhāpi, aṭṭopi, māḷopi, leṇampi, veḷugumbopi, rukkhamūlampi, maṇḍapopi senāsanaṁ, yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṁ senāsanan"ti[1]. Apica "vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṁ guhā"ti idaṁ vihārasenāsanaṁ nāma. "Mañco pīṭhaṁ bhisi bimbohanan"ti idaṁ mañcapīṭhasenāsanaṁ nāma. "Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāro"ti idaṁ santhatasenāsanaṁ nāma.

---

1. Abhi 2. 260 Jhānavibhaṅge.
2. Bibbohanampi (Ka)

“Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantī”ti idaṁ okāsasenāsanaṁ nāmāti evaṁ catubbidhaṁ senāsanaṁ hoti, taṁ sabbampi senāsanaggahaṇena gahitameva. Imassa pana sakuṇasadisassa cātuddisassa[1] bhikkhuno anucchavikaṁ dassento **araññaṁ rukkhamūlan**ti-ādimāha.

Tattha **araññan**ti “nikkhamitvā bahi indakhīlā, sabbametaṁ araññan”ti idaṁ bhikkhunīnaṁ vasena āgataṁ araññaṁ. “Āraññakaṁ nāma senāsanaṁ pañcadhanusatikaṁ pacchiman”ti[2] idaṁ pana imassa bhikkhuno anurūpaṁ, tassa lakkhaṇaṁ Visuddhimagge Dhutaṅganiddese vuttaṁ. **Rukkhamūlan**ti yaṁkiñci sandacchāyaṁ[3] vivittaṁ rukkhamūlaṁ. **Pabbatan**ti selaṁ. Tattha hi udakasoṇḍīsu udakakiccaṁ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṁ ekaggaṁ hoti. **Kandaran**ti kaṁ vuccati udakaṁ, tena dāritaṁ, udakena bhinnaṁ pabbatappadesaṁ, yaṁ nadītumbantipi nadīkuñjantipi[4] vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālikā honti, matthake maṇivitānaṁ viya vanagahanaṁ, maṇikkhandhasadisaṁ udakaṁ sandati. Evarūpaṁ kandaraṁ oruyha pānīyaṁ pivitvā gattāni sītāni katvā[5] vālikaṁ ussāpetvā paṁsukūlacīvaraṁ paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṁ karoto cittaṁ ekaggaṁ hoti. **Giriguhan**ti dvinnaṁ pabbatānaṁ antarā[6], ekasmiṁyeva vā umaṅgasadisaṁ[7] mahāvivaraṁ. Susānalakkhaṇaṁ Visuddhimagge vuttaṁ. **Vanapatthan**ti atikkamitvā manussānaṁ upacāraṭṭhānaṁ, yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha “vanapatthanti dūrānametaṁ senāsanānaṁ adhivacanan”ti-ādi[8]. **Abbhokāsan**ti acchannaṁ, ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṁ kavā vasati. **Palālapuñjan**ti palālarāsiṁ. Mahāpalālapuñjato hi palālaṁ nikkaḍḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṁ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṁ karonti, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Pacchābhattanti bhattassa pacchato. **Piṇḍapātapaṭikkanto**ti piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto. **Pallaṅkan**ti samantato ūrubaddhāsanaṁ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuṁ kāyaṁ paṇidhāyā**ti uparimaṁ sarīraṁ ujukaṁ ṭhapetvā

1. Cātuddisakassa (Ka), cātuddisikassa (Syā)
2. Vi 1. 377 piṭṭhe.
3. Santacchāyaṁ (Syā, Ka)
4. Nadīkuṭṭantipi (Syā)
5. Sītikatvā (Sī, Syā), sītaṁ katvā (Ka)
6. Antaraṁ (Ka)
7. Ummaggasadisaṁ (Sī)
8. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṁ paṭipādetvā. Evaṁ hi nisinnassa cammamaṁsanahārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṁ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuṁ, tā na uppajjanti, tāsu anuppajjamānāsu cittaṁ ekaggaṁ hoti, kammaṭṭhānaṁ na paripatati, vuddhiṁ phātiṁ upagacchati. **Parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṁ satiṁ ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva Vibhaṅge vuttaṁ "ayaṁ sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā"ti[1]. Atha vā **"parī**ti pariggahaṭṭho, **mukhan**ti niyyānattho, **satī**ti upaṭṭhānattho, tena vuccati parimukhaṁ satin"ti[2] evaṁ Paṭisambhidāyaṁ vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṁ saṅkhepo "pariggahitaniyyānasatiṁ katvā"ti.

Abhijjhaṁ loketi ettha lujjanapalujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko, tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgaṁ pahāya kāmacchandaṁ vikkhambhetvāti ayamettha attho. **Vigatābhijjhenā**ti vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhijjhena, na cakkhuviññāṇasadisenāti attho. **Abhijjhāya cittaṁ parisodhetī**ti abhijjhāto cittaṁ parimoceti. Yathā naṁ sā muñcati ceva, muñcitvā ca na puna gaṇhāti, evaṁ karotīti attho. **Byāpādapadosaṁ pahāyā**ti-ādīsupi eseva nayo. Byāpajjati iminā cittaṁ pūtikummāsādayo viya purimapakatiṁ pajahatīti **byāpādo.** Vikārāpattiyā padussati, paraṁ vā padūseti vināsetīti **padoso.** Ubhayametaṁ kodhassevādhivacanaṁ. **Thinaṁ** cittagelaññaṁ. **Middhaṁ** cetasikagelaññaṁ. Thinañca middhañca **thinamiddhaṁ. Ālokasaññī**ti rattimpi divā diṭṭha-ālokasañjānanasamatthatāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya samannāgato. **Sato sampajāno**ti satiyā ca ñāṇena ca samannāgato, idaṁ ubhayaṁ ālokasaññāya upakārattā vuttaṁ. Uddhaccañca kukkuccañca **uddhaccakukkuccaṁ. Tiṇṇavicikiccho**ti vicikicchaṁ taritvā atikkamitvā ṭhito. "Kathamidaṁ kathamidan"ti evaṁ nappavattatīti **akathaṁkathī. Kusalesu dhammesū**ti anavajjesu dhammesu. "Ime nu kho kusalā, kathamime kusalā"ti evaṁ na vicikicchati na kaṅkhatīti attho. Ayamettha saṅkhepo, imesu pana

---

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe. 2. Khu 9. 174 piṭṭhe.

nīvaraṇesu vacanatthalakkhaṇādibhedato yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge vuttaṁ.

297. **Paññāya dubbalīkaraṇe**ti ime pañcanīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṁ na denti, uppannā api aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññā ucchinditvā[1] pātenti, tasmā "paññāya dubbalīkaraṇā"ti vuccanti. **Tathāgatapadaṁ itipī**ti idampi Tathāgatassa ñāṇapadaṁ ñāṇavaḷañjaṁ ñāṇena akkantaṭṭhānanti vuccati. **Tathāgatanisevitan**ti Tathāgatassa ñāṇaphāsukāya nighaṁsitaṭṭhānaṁ. **Tathāgatārañjitan**ti Tathāgatassa ñāṇadāṭhāya ārañjitaṭṭhānaṁ.

299. **Yathābhūtaṁ pajānātī**ti yathāsabhāvaṁ pajānāti. **Natveva tāva ariyasāvako niṭṭhaṁ gato hotī**ti imā jhānābhiññā bāhirakehipi sādhāraṇāti na tāva niṭṭhaṁ gato hoti. Maggakkhaṇepi apariyositakiccatāya na tāva niṭṭhaṁ gato hoti. **Apica kho niṭṭhaṁ gacchatī**ti apica kho pana maggakkhaṇe mahāhatthiṁ passanto nāgavaniko viya Sammāsambuddho Bhagavāti iminā ākārena tīsu ratanesu niṭṭhaṁ gacchati. **Niṭṭhaṁ gato hotī**ti evaṁ maggakkhaṇe niṭṭhaṁ gacchanto arahattaphalakkhaṇe pariyositasabbakiccatāya sabbākārena tīsu ratanesu niṭṭhaṁ gato hoti. Sesaṁ uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā

300. **Evaṁ me sutan**ti Mahāhatthipadopamasuttaṁ. Tattha **jaṅgalānan**ti pathavītalacārīnaṁ[2]. **Pāṇānan**ti sapādakapāṇānaṁ. **Padajātānī**ti padāni. **Samodhānaṁ gacchantī**ti odhānaṁ pakkhepaṁ[3] gacchanti. **Aggamakkhāyatī**ti seṭṭhaṁ akkhāyati. **Yadidaṁ mahantattenā**ti mahantabhāvena aggaṁ akkhāyati, na guṇavasenāti attho. **Ye keci kusalā dhammā**ti ye keci

---

1. Upacchinditvā (Ka)   2. Pathavītalavāsīnaṁ (Syā)   3. Upakkhepaṁ (Ka)

lokiyā vā lokuttarā vā kusalā dhammā. **Saṅgahaṁ gacchantī**ti ettha catubbidho saṅgaho sajātisaṅgaho sañjātisaṅgaho kiriyasaṅgaho gaṇanasaṅgahoti. Tattha "sabbe khattiyā āgacchantu sabbe brāhmaṇā"ti evaṁ samānajātivasena saṅgaho **sajātisaṅgaho** nāma. "Sabbe Kosalakā sabbe Māgadhakā"ti evaṁ sañjātidesavasena saṅgaho **sañjātisaṅgaho** nāma. "Sabbe rathikā sabbe dhanuggahā"ti evaṁ kiriyavasena saṅgaho **kiriyasaṅgaho** nāma. "Cakkhāyatanaṁ katamakkhandhagaṇanaṁ gacchatīti, cakkhāyatanaṁ rūpakkhandhagaṇanaṁ gacchati. Hañci cakkhāyatanaṁ rūpakkhandhagaṇanaṁ gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanaṁ rūpakkhandhena saṅgahitan"ti[1], ayaṁ **gaṇanasaṅgaho** nāma, imasmimpi ṭhāne ayameva adhippeto.

Nanu ca "catunnaṁ ariyasaccānaṁ kati kusalā kati akusalā kati abyākatāti pañhassa vissajjane samudayasaccaṁ akusalaṁ, maggasaccaṁ kusalaṁ, nirodhasaccaṁ abyākataṁ, dukkhasaccaṁ siyā kusalaṁ, siyā akusalaṁ, siyā abyākatan"ti[2] āgatattā catubhūmakampi kusalaṁ diyaḍḍhameva saccaṁ bhajati. Atha kasmā mahāthero catūsu ariyasaccesu gaṇanaṁ[3] gacchatīti āhāti. Saccānaṁ antogadhattā. Yathā hi "sādhikamidaṁ bhikkhave diyaḍḍhasikkhāpadasataṁ anvaddhamāsaṁ uddesaṁ āgacchati, yattha attakāmā kulaputtā sikkhanti. Tisso imā bhikkhave sikkhā adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhā"ti[4] ettha sāsdhikamidaṁ[5] diyaḍḍhasikkhāpadasataṁ ekā adhisīlasikkhāva hoti, taṁ sikkhantopi tisso sikkhā sikkhatīti dassito, sikkhānaṁ antogadhattā. Yathā ca ekassa hatthipadassa catūsu koṭṭhāsesu ekasmiṁ koṭṭhāse otiṇṇānipi dvīsu tīsu catūsu koṭṭhāsesu otiṇṇānipi siṅgālasasamigādīnaṁ pādāni hatthipade samodhānaṁ gatāneva honti. Hatthipadato amuccitvā tasseva antogadhattā. Evameva ekasmimpi dvīsupi tīsupi catūsupi saccesu gaṇanaṁ gatā dhammā catūsu saccesu gaṇanaṁ gatāva honti, saccānaṁ antogadhattāti diyaḍḍhasaccagaṇanaṁ gatepi kusaladhamme "sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅgahaṁ gacchantī"ti āha. "Dukkhe ariyasacce"ti-ādīsu uddesapadesu ceva jātipi dukkhāti-ādīsu niddesapadesu ca

1. Abhi 4. 251 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 118, 119 piṭṭhe.
3. Gahaṇaṁ (Sī), saṅgahaṁ (Syā)
4. Aṁ 1. 234 piṭṭhe.
5. Sādhikaṁ (Sī)

yaṁ vattabbaṁ, taṁ Visuddhimagge vuttameva. Kevalaṁ panettha desanānukkamova veditabbo.

301. Yathā hi cheko vilīvakāro sujātaṁ veḷuṁ labhitvā catudhā chetvā tato tayo koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṁ gaṇhitvā pañcadhā bhindeyya, tatopi cattāro ṭhapetvā ekaṁ gaṇhitvā phālento pañca pesiyo kareyya, tato catasso ṭhapetvā ekaṁ gaṇhitvā kucchibhāgaṁ piṭṭhibhāganti dvidhā phāletvā piṭṭhibhāgaṁ ṭhapetvā kucchibhāgaṁ ādāya tato samuggabījanitālavaṇṭādinānappakāraṁ veḷuvikatiṁ kareyya, so piṭṭhibhāgañca itarā ca catasso pesiyo itare ca cattāro koṭṭhāse itare ca tayo koṭṭhāse kammāya na upanessatīti na vattabbo, ekappahārena pana upanetuṁ na sakkā, anupubbena upanessati, evameva ayaṁ mahātheropi vilīvakāro sujātaṁ veḷuṁ labhitvā cattāro koṭṭhāse viya imaṁ mahantaṁ suttantaṁ ārabhitvā catu-ariyasaccavasena mātikaṁ ṭhapesi. Vilīvakārassa tayo koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṁ gahetvā tassa pañcadhā karaṇaṁ viya therassa tīṇi ariyasaccāni ṭhapetvā ekaṁ dukkhasaccaṁ gahetvā bhājentassa[1] khandhavasena pañcadhā karaṇaṁ. Tato yathā so vilīvakāro cattāro koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṁ bhāgaṁ gahetvā pañcadhā phālesi, evaṁ thero cattāro arūpakkhandhe ṭhapetvā rūpakkhandhaṁ vibhajanto **cattāri ca mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṁ upādāya rūpan**ti pañcadhā akāsi. Tato yathā so vilīvakāro catasso pesiyo ṭhapetvā ekaṁ gahetvā kucchibhāgaṁ piṭṭhibhāganti dvidhā phālesi, evaṁ thero upādāya rūpañca tisso ca dhātuyo ṭhapetvā ekaṁ pathavīdhātuṁ vibhajanto ajjhattikabāhiravasena dvidhā dassesi. Yathā so vilīvakāro piṭṭhibhāgaṁ ṭhapetvā kucchibhāgaṁ ādāya nānappakāraṁ vilīvavikatiṁ akāsi[2], evaṁ thero bāhiraṁ pathavīdhātuṁ ṭhapetvā ajjhattikaṁ pathavīdhātuṁ vīsatiyā ākārehi vibhajitvā dassetuṁ **katamā cāvuso ajjhattikā pathavīdhātū**ti-ādimāha.

Yathā pana vilīvakāro piṭṭhibhāgañca itarā ca catasso pesiyo itare ca cattāro koṭṭhāse itare ca tayo koṭṭhāse

---

1. Kathentassa (Ka)
2. Karoti (Syā, Ka)

anupubbena kammāya upanessati, na hi sakkā ekappahārena upanetuṁ, evaṁ theropi bāhirañca pathavīdhātuṁ itarā ca tisso dhātuyo upādārūpañca itare ca cattāro arūpino khandhe itarāni ca tīṇi ariyasaccāni anupubbena vibhajitvā dassessati, na hi sakkā ekappahārena dassetuṁ. Apica rājaputtūpamāyapi ayaṁ kamo vibhāvetabbo—

Eko kira mahārājā, tassa parosahassaṁ puttā, so tesaṁ piḷandhanaparikkhāraṁ catūsu peḷāsu ṭhapetvā jeṭṭhaputtassa appesi "idaṁ te tāta bhātikānaṁ piḷandhanabhaṇḍaṁ tathārūpe chaṇe sampatte piḷandhanaṁ no dehīti yācantānaṁ dadeyyāsī"ti. So "sādhu devā"ti sāragabbhe paṭisāmesi, tathārūpe chaṇadivase rājaputtā rañño santikaṁ gantvā "piḷandhanaṁ no tāta detha, nakkhattaṁ kīḷissāmā"ti āhaṁsu. Tātā jeṭṭhabhātikassa vo hatthe mayā piḷandhanaṁ ṭhapitaṁ, taṁ āharāpetvā piḷandhathāti. Te sādhūti paṭissuṇitvā tassa santikaṁ gantvā "tumhākaṁ kira no hatthe piḷandhanabhaṇḍaṁ, taṁ dethā"ti āhaṁsu, so evaṁ karissāmīti gabbhaṁ vivaritvā[1] catasso peḷāyo nīharitvā tisso ṭhapetvā ekaṁ vivaritvā tato pañca samugge nīharitvā cattāro ṭhapetvā ekaṁ vivaritvā tato pañcasu karaṇḍesu nīharitesu cattāro ṭhapetvā ekaṁ vivaritvā pidhānaṁ passe ṭhapetvā tato hatthūpagapādūpagādīni nānappakārāni piḷandhanāni nīharitvā adāsi. So kiñcāpi itarehi catūhi karaṇḍehi itarehi catūhi samuggehi itarāhi tīhi peḷāhi na tāva bhājetvā deti, anupubbena pana dassati, na hi sakkā ekappahārena dātuṁ.

Tattha mahārājā viya Bhagavā daṭṭhabbo, vuttampi cetaṁ "rājāhamasmi selāti Bhagavā Dhammarājā anuttaro"ti[2]. Jeṭṭhaputto viya Sāriputtatthero, vuttampi cetaṁ "yaṁ kho taṁ bhikkhave sammā vadamāno vadeyya 'Bhagavato putto oraso mukhato jāto dhammajo dhammanimmito dhammadāyādo, no āmisadāyādo'ti Sāriputtameva taṁ sammā vadamāno vadeyya, Bhagavato putto -pa- no āmisadāyādo"ti[3]. Parosahassarājaputtā viya bhikkhusaṁgho daṭṭhabbo. Vuttampi cetaṁ—

---

1. Pavisitvā (Syā)   2. Khu 1. 368 piṭṭhe.   3. Ma 3. 79 piṭṭhe.

"Parosahassaṁ bhikkhūnaṁ, Sugataṁ payirupāsati.
Desentaṁ virajaṁ dhammaṁ, nibbānaṁ akutobhayan"ti[1].

Rañño tesaṁ puttānaṁ piḷandhanaṁ catūsu peḷāsu pakkhipitvā jeṭṭhaputtassa hatthe ṭhapitakālo viya Bhagavato Dhammasenāpatissa hatthe catusaccappakāsanāya ṭhapitakālo, tenevāha "Sāriputto bhikkhave pahoti[2] cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhituṁ desetuṁ paññāpetuṁ paṭṭhapetuṁ vivarituṁ vibhajituṁ uttānīkātun"ti[3]. Tathārūpe chaṇe tesaṁ rājaputtānaṁ taṁ rājānaṁ upasaṅkamitvā piḷandhanaṁ yācanakālo viya bhikkhusaṁghassa vassūpanāyikasamaye āgantvā dhammadesanāya yācitakālo. Upakaṭṭhāya kira vassūpanāyikāya idaṁ suttaṁ desitaṁ. Rañño "tātā jeṭṭhabhātikassa vo hatthe mayā piḷandhanaṁ ṭhapitaṁ taṁ āharāpetvā piḷandhathā"ti vuttakālo viya Sambuddhenāpi "sevetha bhikkhave Sāriputtamoggallāne, bhajatha bhikkhave Sāriputtamoggallāne. Paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā sabrahmacārīnan"ti evaṁ Dhammasenāpatino santike bhikkhūnaṁ pesitakālo.

Rājaputtehi rañño kathaṁ sutvā jeṭṭhabhātikassa santikaṁ gantvā piḷandhanaṁ yācitakālo viya bhikkhūhi Satthūkathaṁ sutvā Dhammasenāpatiṁ upasaṅkamma dhammadesanaṁ āyācitakālo. Jeṭṭhabhātikassa gabbhaṁ vivaritvā catasso peḷāyo nīharitvā ṭhapanaṁ viya Dhammasenāpatissa imaṁ suttantaṁ ārabhitvā catunnaṁ ariyasaccānaṁ vasena mātikāya ṭhapanaṁ. Tisso peḷāyo ṭhapetvā ekaṁ vivaritvā tato pañcasamugganīharaṇaṁ viya tīṇi ariyasaccāni ṭhapetvā dukkhaṁ ariyasaccaṁ vibhajantassa pañcakkhandhadassanaṁ. Cattāro samugge ṭhapetvā ekaṁ vivaritvā tato pañcakaraṇḍanīharaṇaṁ viya cattāro arūpakkhandhe ṭhapetvā ekaṁ rūpakkhandhaṁ vibhajantassa catumahābhūta-upādārūpavasena pañcakoṭṭhāsadassanaṁ.

302. Cattāro karaṇḍe ṭhapetvā ekaṁ vivaritvā pidhānaṁ passe ṭhapetvā hatthūpagapādūpagādipiḷandhanadānaṁ viya tīṇi mahābhūtāni upādārūpañca ṭhapetvā ekaṁ pathavīdhātuṁ vibhajantassa bāhiraṁ tāva pidhānaṁ viya ṭhapetvā

1. Saṁ 1. 194 piṭṭhe. 2. Alaṁ hoti (Syā) 3. Ma 3. 291 piṭṭhe.

ajjhattikāya pathavīdhātuyā nānāsabhāvato vīsatiyā ākārehi dassanatthaṁ "katamā cāvuso ajjhattikā pathavīdhātū"ti-ādivacanaṁ.

Tassa pana rājaputtassa tehi catūhi karaṇḍehi catūhi samuggehi tīhi ca peḷāhi pacchā anupubbena nīharitvā piḷandhanadānaṁ viya therassāpi itaresañca tiṇṇaṁ mahābhūtānaṁ upādārūpānañca catunnaṁ arūpakkhandhānañca tiṇṇaṁ ariyasaccānañca pacchā anupubbena bhājetvā dassanaṁ veditabbaṁ. Yaṁ panetaṁ "katamā cāvuso ajjhattikā pathavīdhātū"ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ajjhattaṁ paccattan**ti ubhayampetaṁ niyakādhivacanameva. **Kakkhaḷan**ti thaddhaṁ. **Kharigatan**ti pharusaṁ. **Upādinnan**ti na kammasamuṭṭhānameva, avisesena pana sarīraṭṭhakassetaṁ gahaṇaṁ[1]. Sarīraṭṭhakañhi upādinnaṁ vā hotu, anupādinnaṁ vā, ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena sabbaṁ upādinnameva nāma. Seyyathidaṁ, kesā lomā -pa- udariyaṁ karīsanti idaṁ dhātukammaṭṭhānikassa kulaputtassa ajjhattikapathavīdhātuvasena tāva kammaṭṭhānaṁ vibhattaṁ. Ettha pana manasikāraṁ ārabhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ gahetukāmena yaṁ kātabbaṁ, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge vitthāritameva. Matthaluṅgaṁ pana na idha Pāḷi-āruḷhaṁ, tampi āharitvā Visuddhimagge vuttanayeneva vaṇṇasaṇṭhānādivasena vavatthapetvā "ayampi acetanā abyākatā suññā thaddhā pathavīdhātu evā"ti manasi kātabbaṁ. **Yaṁ vā panaññampī**ti idaṁ itaresu tīsu koṭṭhāsesu anugatāya pathavīdhātuyā gahaṇatthaṁ vuttaṁ. **Yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātū**ti yā ca ayaṁ vuttappakārā ajjhattikā pathavīdhātu. **Yā ca bāhirā**ti yā ca Vibhaṅge "ayo lohaṁ tipu sīsan"ti-ādinā[2] nayena āgatā bāhirā pathavīdhātu.

Ettāvatā therena ajjhattikā pathavīdhātu nānāsabhāvato vīsatiyā ākārehi vitthārena dassitā, bāhirā saṅkhepena. Kasmā? Yasmiṁ hi ṭhāne sattānaṁ ālayo nikanti patthanā pariyuṭṭhānaṁ gahaṇaṁ parāmāso balavā hoti. Tattha tesaṁ ālayādīnaṁ uddharaṇatthaṁ Buddhā vā Buddhasāvakā vā vitthārakathaṁ kathenti. Yattha pana na balavā, tattha kattabbakiccābhāvato saṅkhepena kathenti. Yathā hi kassako khettaṁ kasamāno yattha mūlasantānakānaṁ balavatāya naṅgalaṁ laggati, tattha goṇe ṭhapetvā paṁsuṁ viyūhitvā mūlasantānakāni chetvā

1. Adhivacanaṁ (Syā)
2. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

chetvā uddharanto bahuṁ vāyāmaṁ karoti. Yattha tāni natthi, tattha balavaṁ payogaṁ katvā goṇe piṭṭhiyaṁ paharamāno kasatiyeva, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ.

Pathavīdhāturevesāti duvidhāpesā thaddhaṭṭhena kakkhaḷaṭṭhena pharusaṭṭhena ekalakkhaṇā pathavīdhātuyeva āvusoti[1] ajjhattikaṁ bāhirāya saddhiṁ yojetvā dasseti. Yasmā bāhirāya pathavīdhātuyā acetanābhāvo pākaṭo, na ajjhattikāya, tasmā sā bāhirāya saddhiṁ ekasadisā acetanāyevāti gaṇhantassa sukhapariggaho hoti. Yathā kiṁ? Yathā dantena goṇena saddhiṁ yojito adanto katipāhameva visūkāyati vipphandati, atha na cirasseva damathaṁ upeti. Evaṁ ajjhattikāpi bāhirāya saddhiṁ ekasadisāti gaṇhantassa katipāhameva acetanābhāvo na upaṭṭhāti, atha na cirenevassā acetanābhāvo pākaṭo hoti. **Taṁ netaṁ mamā**ti taṁ ubhayampi na etaṁ mama, na esohamasmi, na eso me attāti evaṁ yathābhūtaṁ sammappaññāya daṭṭhabbaṁ. **Yathābhūtan**ti yathāsabhāvaṁ, tañhi aniccādisabhāvaṁ, tasmā aniccaṁ dukkhamanattāti evaṁ daṭṭhabbanti attho.

Hoti kho so āvusoti kasmā ārabhi? Bāhira-āpodhātuvasena bāhirāya pathavīdhātuyā vināsaṁ dassetvā tato visesatarena upādinnāya sarīraṭṭhakapathavīdhātuyā vināsadassanatthaṁ. **Pakuppatī**ti āposaṁvaṭṭavasena vaḍḍhamānā kuppati. **Antarahitā tasmiṁ samaye bāhirā pathavīdhātu hotī**ti tasmiṁ samaye koṭisatasahassacakkavāḷe khārodakena vilīyamānā udakānugatā hutvā sabbā pabbatādivasena saṇṭhitā pathavīdhātu antarahitā hoti. Vilīyitvā udakameva hoti. **Tāva mahallikāyā**ti tāva mahantāya[2].

Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca.
Ettakaṁ bahalattena, saṅkhātāyaṁ vasundharāti—

Evaṁ bahalatteneva mahantāya, vitthārato pana koṭisatasahassacakkavāḷappamāṇāya[3]. **Aniccatā**ti hutvā abhāvatā. **Khayadhammatā**ti khayaṁ

1. Pathavīdhātupesā (Syā), pathavīdhāturevesā (Ka)
2. Mahantiyā (Sī)
3. Cakkavāḷaparimāṇāya (Sī)

gamanasabhāvatā. **Vayadhammatā**ti vayaṁ gamanasabhāvatā. **Vipariṇāmadhammtā**ti pakativijahanasabhāvatā, iti sabbehipi imehi padehi aniccalakkhaṇameva vuttaṁ. Yaṁ pana aniccaṁ, taṁ dukkhaṁ. Yaṁ dukkhaṁ, taṁ anattāti tīṇipi lakkhaṇāni āgatāneva honti. **Mattaṭṭhakassā**ti parittaṭṭhitikassa, tattha dvīhākārehi imassa kāyassa parittaṭṭhititā veditabbā ṭhitiparittatāya ca sarasaparittatāya ca[1]. Ayaṁ hi atīte cittakkhaṇe jīvittha, na jīvati, na jīvissati. Anāgate cittakkhaṇe jīvissati, na jīvati, na jīvittha. Paccuppanne cittakkhaṇe jīvati, na jīvittha, na jīvissatīti vuccati.

"Jīvitaṁ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.
Ekacittasamāyuttā, lahu so vattate khaṇo"ti—

Idaṁ etasseva parittaṭṭhitidassanatthaṁ vuttaṁ. Evaṁ **ṭhitiparittatāya** parittaṭṭhititā veditabbā.

Assāsapassāsūpanibaddhādibhāvena panassa **sarasaparittatā** veditabbā. Sattānañhi assāsūpanibaddhaṁ jīvitaṁ passāsūpanibaddhaṁ jīvitaṁ assāsapassāsūpanibaddhaṁ jīvitaṁ mahābhūtūpanibaddhaṁ jīvitaṁ kabaḷīkārāhārūpanibaddhaṁ jīvitaṁ viññāṇūpanibaddhaṁ jīvitanti Visuddhimagge vitthāritaṁ.

Taṇhupādinnassāti taṇhāya ādinnagahitaparāmaṭṭhassa **ahanti vā mamanti vā asmīti vā. Atha khvāssa notevettha hotī**ti atha kho assa bhikkhuno evaṁ tīṇi lakkhaṇāni āropetvā passantassa ettha ajjhattikāya pathavīdhātuyā ahanti vāti-ādi tividho taṇhāmānadiṭṭhiggāho noteva hoti, na hotiyevāti attho. Yathā ca āpodhātuvasena, evaṁ tejodhātuvāyodhātuvasenapi bāhirāya pathavīdhātuyā antaradhānaṁ hoti, idha pana ekaṁyeva āgataṁ. Itarānipi atthato veditabbāni.

Tañce āvusoti idha tassa dhātukammaṭṭhānikassa bhikkhuno sotadvāre pariggahaṁ paṭṭhapento balaṁ dasseti. **Akkosantī**ti dasahi akkosavatthūhi akkosanti. **Paribhāsantī**ti tayā idañcidañca kataṁ, evañca evañca taṁ karissāmāti vācāya paribhāsanti. **Rosentī**ti ghaṭṭenti. **Vihesentī**ti dukkhāpenti, sabbaṁ vācāya ghaṭṭanameva vuttaṁ. **So evan**ti so

1. Ṭhitiparittatā ca sarasaparittatā ca (Ka)

dhātukammaṭṭhāniko evaṁ sampajānāti. **Uppannā kho me ayan**ti sampativattamānuppannabhāvena ca samudācāruppannabhāvena ca uppannā. **Sotasamphassajā**ti upanissayavasena sotasamphassato jātā sotadvārajavanavedanā, **phasso anicco**ti sotasamphasso hutvā abhāvaṭṭhena aniccoti passati. Vedanādayopi sotasamphassasampayuttāva veditabbā. **Dhātārammaṇamevā**ti dhātusaṅkhātameva ārammaṇaṁ. **Pakkhandatī**ti otarati. **Pasīdatī**ti tasmiṁ ārammaṇe pasīdati, bhummavacanameva vā etaṁ. Byañjanasandhivasena "dhātārammaṇamevā"ti vuttaṁ, dhātārammaṇeyevāti ayamettha attho. **Adhimuccatī**ti[1] dhātuvasena evanti[2] adhimokkhaṁ labhati, na rajjati, na dussati. Ayaṁ hi sotadvāramhi ārammaṇe āpāthagate mūlapariññā-āgantukatāvakālikavasena pariggataṁ karoti, tassa vitthārakathā satipaṭṭhāne satisampajaññapabbe vuttā. Sā pana tattha cakkhudvāravasena vuttā, idha sotadvāravasena veditabbā.

Evaṁ katapariggahassa hi dhātukammaṭṭhānikassa balavavipassakassa sacepi cakkhudvārādīsu ārammaṇe āpāthagate ayoniso āvajjanaṁ uppajjati ( )[3] voṭṭhabbanaṁ patvā ekaṁ dve vāre āsevanaṁ labhitvā cittaṁ bhavaṅgameva otarati, na rāgādivasena uppajjati, ayaṁ koṭippatto tikkhavipassako. Aparassa rāgādivasena ekaṁ vāraṁ javanaṁ javati, javanapariyosāne pana rāgādivasena evaṁ me javanaṁ javitanti āvajjato ārammaṇaṁ pariggahitameva hoti, puna vāraṁ tathā na javati. Aparassa ekavāraṁ evaṁ āvajjato puna dutiyavāraṁ rāgādivasena javanaṁ javatiyeva, dutiyavārāvasāne pana evaṁ me javanaṁ javitanti āvajjato ārammaṇaṁ pariggahitameva hoti, tatiyavāre tathā na uppajjati. Ettha pana paṭhamo atitikkho, tatiyo atimando, dutiyassa pana vasena imasmiṁ sutte, laṭukikopame, indriyabhāvane ca ayamattho veditabbo.

Evaṁ sotadvāre pariggahitavasena dhātukammaṭṭhānikassa balaṁ dassetvā idāni kāyadvāre dīpento **tañce āvuso**ti-ādimāha. Aniṭṭhārammaṇaṁ hi patvā dvīsu vāresu kilamati sotadvāre ca kāyadvāre ca. Tasmā yathā nāma khettassāmī puriso kudālaṁ gahetvā

---

1. Vimuccatīti (Sī, Syā) 2. Etanti (Syā, Ka)
3. (Voṭṭhabbanaṁ āpajjati) (Sī), (voṭṭhabbanaṁ uppajjati) (Syā)

khettaṁ anusañcaranto yattha vā tattha vā mattikapiṇḍaṁ adatvā dubbalaṭṭhānesuyeva kudālena bhūmiṁ bhinditvā satiṇamattikapiṇḍaṁ deti, evameva mahāthero anāgate sikkhākāmā padhānakammikā kulaputtā imesu dvāresu saṁvaraṁ paṭṭhapetvā khippameva jātijarāmaraṇassa antaṁ karissantīti imesuyeva dvīsu dvāresu gāḷhaṁ katvā saṁvaraṁ desento imaṁ desanaṁ ārabhi.

Tattha **samudācarantī**ti upakkamanti. **Pāṇisamphassenā**ti pāṇippahārena, itaresupi eseva nayo. **Tathābhūto**ti tathāsabhāvo. **Yathābhūtasmin**ti yathāsabhāve. **Kamantī**ti pavattanti. **Evaṁ Buddhaṁ anussarato**ti-ādīsu itipi so Bhagavāti-ādinā nayena anussarantopi Buddhaṁ anussarati, vuttaṁ kho panetaṁ Bhagavatāti anussarantopi anussaratiyeva. Svākkhāto Bhagavatā dhammoti-ādinā nayena anussarantopi dhammaṁ anussarati, kakacūpamovādaṁ anussarantopi anussaratiyeva. Suppaṭipannoti-ādinā nayena anussarantopi saṁghaṁ anussarati, kakacokantanaṁ[1] adhivāsayamānassa bhikkhuno guṇaṁ anussaramānopi anussaratiyeva.

Upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātīti idha vipassanupekkhā adhippetā. **Upekkhā kusalanissitā saṇṭhātī**ti idha chaḷaṅgupekkhā, sā panesā kiñcāpi khīṇāsavassa iṭṭhāniṭṭhesu ārammaṇesu arajjanādivasena pavattati, ayaṁ pana bhikkhu vīriyabalena bhāvanāsiddhiyā attano vipassanaṁ khīṇāsavassa chaḷaṅgupekkhāṭhāne ṭhapetīti vipassanāva chaḷaṅgupekkhā nāma jātā.

303. Āpodhātuniddese **āpogatan**ti sabba-āpesu gataṁ allayūsabhāvalakkhaṇaṁ. **Pittaṁ semhan**ti-ādīsu pana yaṁ vattabbaṁ, taṁ sabbaṁ saddhiṁ bhāvanānayena Visuddhimagge vuttaṁ. **Pakuppatī**ti oghavasena vaḍḍhati, samuddato vā udakaṁ uttarati, ayamassa pākatiko pakopo, āposaṁvaṭṭakāle pana koṭisatasahassacakkavāḷaṁ udakapūrameva hoti. **Ogacchantī**ti heṭṭhā gacchanti, uddhane āropita-udakaṁ viya khayaṁ vināsaṁ pāpuṇanti. Sesaṁ purimanayeneva veditabbaṁ.

---

1. Kakacokkantaṁ (Ka)

304. Tejodhātuniddese **tejogatan**ti sabbatejesu gataṁ uṇhattalakkhaṇaṁ. Tejo eva vā tejobhāvaṁ gatanti **tejogataṁ.** Purime āpogatepi pacchime vāyogatepi eseva nayo. **Yena cā**ti yena tejogatena. Tasmiṁ kuppite ayaṁ kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatī**ti yena ayaṁ kāyo jīrati, indriyavekallattaṁ balaparikkhayaṁ valipalitādibhāvañca[1] pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kuppitena ayaṁ kāyo dayhati, so ca puggalo dayhāmi dayhāmīti kandanto satadhotasappigosītacandanādilepañca tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṁ sammā pariṇāmaṁ gacchatī**ti yena taṁ asitaṁ vā odanādi, pītaṁ vā pānakādi, khāyitaṁ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṁ vā ambapakkamadhuphāṇitādi[2] sammā paripākaṁ gacchati, rasādibhāvena vivekaṁ gacchatīti attho. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ saddhiṁ bhāvanānayena Visuddhimagge vuttaṁ.

Haritantanti haritameva allatiṇādiṁ āgamma nibbāyatīti attho. **Panthantan**ti mahāmaggameva. **Selantan**ti pabbataṁ. **Udakantan**ti udakaṁ. **Ramaṇīyaṁ vā bhūmibhāgan**ti tiṇagumbādirahitaṁ, vivittaṁ abbhokāsaṁ bhūmibhāgaṁ. **Anāhārā**ti nirāhārā[3] nirupādānā, ayampi pakatiyāva tejovikāro vutto, tejosaṁvaṭṭakāle pana koṭisatasahassacakkavāḷaṁ jhāpetvā chārikāmattampi na tiṭṭhati. **Nhārudaddulenā**ti cammanillekhanena. **Aggiṁ gavesantī**ti evarūpaṁ sukhumaṁ upādānaṁ gahetvā aggiṁ pariyesanti, yaṁ appamattakampi usumaṁ labhitvā pajjalati, sesamidhāpi purimanayeneva veditabbaṁ.

305. Vāyodhātuniddese **uddhaṅgamā vātā**ti uggārahikkārādipavattakā uddhaṁ ārohanavātā. **Adhogamā vātā**ti uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātā**ti antānaṁ bahivātā[4]. **Koṭṭhāsayā vātā**ti antānaṁ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino**ti dhamanījālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakavātā. **Assāso**ti anto-

---

1. Valitapalitādibhāvañca (Sī)
2. Apakkamadhuphāṇitādi (Sī)
3. Appaccayā (Sī)
4. Bahinikkhamanavātā (Syā)

pavisananāsikavāto. **Passāso**ti bahinikkhamananāsikavāto. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ saddhiṁ bhāvanānayena Visuddhimagge vuttaṁ.

Gāmampi vahatīti sakalagāmampi cuṇṇavicuṇṇaṁ[1] kurumānā ādāya gacchati, nigamādīsupi eseva nayo. Idha vāyosaṁvaṭṭakāle koṭisatasahassacakkavāḷaviddhaṁsanavasena vāyodhātuvikāro dassito. **Vidhūpanenā**ti aggibījanakena. **Ossavane**ti chadanagge, tena hi udakaṁ savati, tasmā taṁ "ossavanan"ti vuccati. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṁ.

306. **Seyyathāpi āvuso**ti idha kiṁ dasseti, heṭṭhā kathitānaṁ mahābhūtānaṁ nissattabhāvaṁ. **Kaṭṭhan**ti dabbasambhāraṁ. **Vallin**ti ābandhanavalliṁ. **Tiṇan**ti chadanatiṇaṁ. **Mattikan**ti anulepamattikaṁ. **Ākāso parivārito**ti etāni kaṭṭhādīni anto ca bahi ca parivāretvā ākāso ṭhitoti attho. **Agāraṁtveva saṅkhaṁ gacchatī**ti **agāran**ti paṇṇattimattaṁ hoti. Kaṭṭhādīsu pana visuṁ visuṁ rāsikatesu kaṭṭharāsivallirāsītveva vuccati. **Evameva kho**ti evameva aṭṭhi-ādīni anto ca bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso, tāneva aṭṭhi-ādīni paṭicca rūpaṁtveva saṅkhaṁ gacchati, sarīranti vohāraṁ gacchati. Yathā kaṭṭhādīni paṭicca gehanti saṅkhaṁ gataṁ agāraṁ khattiyagehaṁ brāhmaṇagehanti vuccati, evamidampi khattiyasarīraṁ brāhmaṇasarīranti vuccati, na hettha koci satto vā jīvo vā vijjati.

Ajjhattikañceva āvuso cakkhūti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Heṭṭhā upādārūpaṁ cattāro ca arūpino khandhā tīṇi ca ariyasaccāni na kathitāni, idāni tāni kathetuṁ ayaṁ desanā āraddhāti. Tattha **cakkhuṁ aparibhinnan**ti cakkhupasāde niruddhepi upahatepi pittasemhalohitehi palibuddhepi cakkhu cakkhuviññāṇassa paccayo bhavituṁ na sakkoti, paribhinnameva hoti, cakkhuviññāṇassa pana paccayo bhavituṁ samatthaṁ aparibhinnaṁ nāma. **Bāhirā ca rūpā**ti bāhirā catusamuṭṭhānikarūpā. **Tajjo samannāhāro**ti taṁ cakkhuṁ ca rūpe ca paṭicca bhavaṅgaṁ āvaṭṭetvā uppajjanamanasikāro, bhavaṅgāvaṭṭanasamatthaṁ

1. Cuṇṇacuṇṇaṁ (Ka)

cakkhudvāre kiriyamanodhātucittanti attho. Taṁ rūpānaṁ anāpāthagatattāpi aññāvihitassapi na hoti, **tajjassā**ti tadanurūpassa. **Viññāṇabhāgassā**ti viññāṇakoṭṭhāsassa.

Yaṁ tathābhūtassāti-ādīsu dvāravasena cattāri saccāri dasseti. Tattha **tathābhūtassā**ti cakkhuviññāṇena sahabhūtassa, cakkhuviññāṇasamaṅginoti attho. **Rūpan**ti cakkhuviññāṇassa na rūpajanakattā cakkhuviññāṇakkhaṇe tisamuṭṭhānarūpaṁ, tadanantaracittakkhaṇe catusamuṭṭhānampi labbhati. **Saṅgahaṁ gacchatī**ti gaṇanaṁ gacchati. Vedanādayo cakkhuviññāṇasampayuttāva. Viññaṇampi cakkhuviññāṇameva. Ettha ca saṅkhārāti cetanāva vuttā. **Saṅgaho**ti ekato saṅgaho. **Sannipāto**ti samāgamo. **Samavāyo**ti rāsi. **Yo paṭiccasamuppādaṁ passatī**ti yo paccaye passati. **So dhammaṁ passatī**ti so paṭiccasamuppannadhamme passati, **chando**ti-ādi sabbaṁ taṇhāvevacanameva, taṇhā hi chandakaraṇavasena **chando.** Ālayakaraṇavasena **ālayo.** Anunayakaraṇavasena **anunayo.** Ajjhogāhitvā gilitvā gahanavasena **ajjhosānan**ti vuccati. **Chandarāgavinayo chandarāgappahānan**ti nibbānasseva vevacanaṁ, iti tīṇi saccāni Pāḷiyaṁ āgatāneva maggasaccaṁ āharitvā gahetabbaṁ, yā imesu tīsu ṭhānesu diṭṭhi saṅkappo vācā kammanto ājīvo vāyāmo sati samādhi bhāvanāpaṭivedho, ayaṁ maggoti. **Bahukataṁ hotī**ti ettāvatāpi bahuṁ Bhagavato sāsanaṁ kataṁ hoti, **ajjhattikañceva āvuso sotan**ti-ādivāresupi eseva nayo.

Manodvāre pana ajjhattiko mano nāma bhavaṅgacittaṁ, taṁ niruddhampi āvajjanacittassa paccayo bhavituṁ asamatthaṁ mandathāmagatameva[1] pavattamānampi **paribhinnaṁ** nāma hoti. Āvajjanassa pana paccayo bhavituṁ samatthaṁ **aparibhinnaṁ** nāma. **Bāhirā ca dhammā**ti dhammārammaṇaṁ. **Neva tāva tajjassā**ti idaṁ bhavaṅgasamayeneva kathitaṁ. Dutiyavāro paguṇajjhānapaccavekkhaṇena vā paguṇakammaṭṭhānamanasikārena vā paguṇabuddhavacanasajjhāyakaraṇādinā vā aññavihitakaṁ sandhāya vutto. Imasmiṁ vāre **rūpan**ti catusamuṭṭhānampi labbhati. Manoviññāṇaṁ hi rūpaṁ samuṭṭhāpeti, vedanādayo manoviññāṇasampayuttā, viññāṇaṁ manoviññāṇameva. Saṅkhārā panettha

1. Mandatamagatameva (Sī, Syā)

phassacetanāvaseneva gahitā. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Iti mahāthero heṭṭhā ekadesameva sammasanto āgantvā imasmiṁ ṭhāne ṭhatvā heṭṭhā parihīnadesanaṁ sabbaṁ taṁtaṁdvāravasena bhājetvā dassento yathānusandhināva suttantaṁ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā

307. **Evaṁ me sutan**ti Mahāsāropamasuttaṁ. Tattha **acirapakkante**ti saṁghaṁ bhinditvā ruhiruppādakammaṁ katvā nacirapakkante saliṅgeneva pāṭi-ekke jāte.

Idha bhikkhave ekacco kulaputtoti kiñcāpi asukakulaputtoti na niyāmito, Devadattaṁyeva pana sandhāya idaṁ vuttanti veditabbaṁ. So hi asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā Okkākavaṁse jātattā jātikulaputto. **Otiṇṇo**ti yassa jāti anto anupaviṭṭhā, so jātiyā otiṇṇo nāma. Jarādīsupi eseva nayo. **Lābhasakkārādī**supi **lābho**ti cattāro paccayā. **Sakkāro**ti tesaṁyeva sukatabhāvo. **Siloko**ti vaṇṇabhaṇanaṁ. **Abhinibbattetī**ti uppādeti. **Apaññātā**ti dvinnaṁ janānaṁ ṭhitaṭṭhāne na paññāyanti, ghāsacchādanamattampi na labhanti. **Appesakkhā**ti appaparivārā, purato vā pacchato vā gacchantaṁ na labhanti.

Sārena sārakaraṇīyanti rukkhasārena kattabbaṁ akkhacakkayuganaṅgalādikaṁ yaṁkiñci. **Sākhāpalāsaṁ aggahesi brahmacariyassā**ti maggaphalasārassa[1] sāsanabrahmacariyassa cattāro paccayā sākhāpalāsaṁ nāma, taṁ aggahesi. **Tena ca vosānaṁ āpādī**ti teneva ca alamettāvatā sāro me pattoti vosānaṁ āpanno.

310. **Ñāṇadassanaṁ ārādhetī**ti Devadatto pañcābhiñño, dibbacakkhu ca pañcannaṁ abhiññānaṁ matthake ṭhitaṁ, taṁ imasmiṁ sutte "ñāṇadassanan"ti

---

1. Aggaphalasārassa (Ka)

vuttaṁ. **Ajānaṁ apassaṁ viharantī**ti kiñci sukhumaṁ rūpaṁ ajānantā antamaso paṁsupisācakampi apassantā viharanti.

311. **Asamayavimokkhaṁ ārādhetī**ti "katamo asamayavimokkho, cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmaññaphalāni nibbānañca, ayaṁ asamayavimokkho"ti[1] evaṁ vutte navalokuttaradhamme ārādheti sampādeti paṭilabhati. Lokiyasamāpattiyo hi appitappitakkhaṇeyeva paccanīkadhammehi vimuccanti, tasmā "katamo samayavimokkho, cattāri ca jhānāni[2] catasso ca arūpāvacarasamāpattiyo, ayaṁ samayavimokkho"ti[1] evaṁ samayavimokkhoti vuttā. Lokuttaradhammā pana kālena kālaṁ vimuccanti, sakiṁ vimuttāni hi maggaphalāni vimuttāneva honti. Nibbānaṁ sabbakilesehi accantaṁ vimuttamevāti ime nava dhammā asamayavimokkhoti vuttā.

Akuppā cetovimuttīti arahattaphalavimutti. Ayamattho etassāti **etadatthaṁ,** arahattaphalatthaṁ idaṁ brahmacariyaṁ, ayaṁ etassa atthoti vuttaṁ hoti. **Etaṁ sāran**ti etaṁ arahattaphalaṁ brahmacariyassa sāraṁ. **Etaṁ pariyosānan**ti etaṁ arahattaphalaṁ brahmacariyassa pariyosānaṁ, esā koṭi, na ito paraṁ pattabbaṁ atthīti yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsāropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Cūḷasāropamasuttavaṇṇanā

312. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷasāropamasuttaṁ. Tattha **Piṅgalakoccho**ti so brāhmaṇo piṅgaladhātuko. **Kocchho**ti panassa nāmaṁ, tasmā "Piṅgalakoccho"ti vuccati. **Saṁghino**ti-ādīsu pabbajitasamūhasaṅkhāto saṁgho etesaṁ attīti **saṁghino**. Sveva gaṇo etesaṁ atthīti **gaṇino.** Ācārasikkhāpanavasena tassa gaṇassa ācariyāti **gaṇācariyā. Ñātā**ti paññātā pākaṭā. "Appicchā santuṭṭhā,

---

1. Khu 9. 236 Paṭisambhidāmagge. 2. Catasso ca rūpāvacarasamāpattiyo (Syā, Ka)

appicchatāya vatthampi na nivāsentī"ti-ādinā nayena samuggato yaso etesaṁ atthīti **yasassino. Titthakarā**ti laddhikarā. **Sādhusammatā**ti ime sādhu sundarā sappurisāti evaṁ sammatā. **Bahujanassā**ti assutavato andhabālaputhujjanassa. Idāni te dassento **seyyathidaṁ Pūraṇo**ti-ādimāha. Tattha **Pūraṇo**ti tassa Satthupaṭiññassa nāmaṁ. **Kassapo**ti gottaṁ. So kira aññatarassa kulassa ekūnadāsasataṁ pūrayamāno jāto, tenassa "Puraṇo"ti nāmaṁ akaṁsu. Maṅgaladāsattā cassa "dukkaṭan"ti[1] vattā natthi, akataṁ vā na katanti. "So kimahaṁ ettha vasāmī"ti[2] palāyi. Athassa corā vatthāni acchindiṁsu. So paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi[3] ajānanto jātarūpeneva[4] ekaṁ gāmaṁ pāvisi. Manussā taṁ disvā "ayaṁ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso"ti pūvabhattādīni gahetvā upasaṅkamanti. So "mayhaṁ sāṭakaṁ anivatthabhāvena idaṁ uppannan"ti tato paṭṭhāya sāṭakaṁ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva pabbajjaṁ aggahesi. Tassa santike aññepi pañcasatā manussā pabbajiṁsu, taṁ sandhāyāha "Pūraṇo Kassapo"ti.

Makkhalīti tassa nāmaṁ. Gosālāya jātattā **Gosālo**ti dutiyaṁ nāmaṁ. Taṁ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṁ gahetvā gacchantaṁ "tāta mā khalī"ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṁ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā sāṭakakaṇṇe[5] aggahesi. Sopi sāṭakaṁ chaḍḍetvā acelako hutvā palāyi, sesaṁ pūraṇasadisameva.

Ajitoti tassa nāmaṁ. Kesakambalaṁ dhāretīti **kesakambalo.** Iti nāmadvayaṁ saṁsanditvā "Ajito kesakambalo"ti vuccati. Tattha **kesakambalo** nāma manussakesehi katakambalo, tato paṭikiṭṭhataraṁ vatthaṁ nāma natthi. Yathāha "seyyathāpi bhikkhave yāni kānici tantāvutānaṁ vatthānaṁ[6], kesakambalo tesaṁ paṭikiṭṭho akkhāyati, kesakambalo bhikkhave sīte sīto uṇhe uṇho dubbaṇṇo duggandho dukkhasamphasso"ti[7].

---

1. Kataṁ dukkatanti (Sī, Syā), sukataṁ dukkaṭanti (Ka)
2. Vasissāmīti (Syā, Ka)
3. Paṭicchādanaṁ (Syā, Ka)
4. Naggarūpeneva (Syā)
5. Dasākaṇṇe (Sī)
6. Tantāvutāni vatthāni (Syā, Ka)
7. Aṁ 1. 290 piṭṭhe.

“**Pakudho**ti tassa nāmaṁ. **Kaccāyano**ti gottaṁ. Iti nāmagottaṁ saṁsanditvā “Pakudho Kaccāyano”ti vuccati. Sītudakapaṭikkhittako esa, vaccaṁ katvāpi udakakiccaṁ na karoti, uṇhodakaṁ vā kañjiyaṁ vā labhitvā karoti, nadiṁ vā maggodakaṁ vā atikkamma “sīlaṁ me bhinnan”ti vālikathūpaṁ katvā sīlaṁ adhiṭṭhāya gacchati, evarūpo nissirikaladdhiko esa.

Sañjayoti tassa nāmaṁ. Belaṭṭhassa puttoti **Belaṭṭhaputto.** Amhākaṁ gaṇṭhanakileso palibujjhanakileso natthi, kilesagaṇṭharahitā[1] mayanti evaṁ vāditāya laddhanāmavasena **Nigaṇṭho**. Nāṭassa puttoti **Nāṭaputto. Abbhaññaṁsū**ti yathā tesaṁ paṭiññā, tatheva jāniṁsu[2]. Idaṁ vuttaṁ hoti— sace nesaṁ sā paṭiññā niyyānikā sabbe abbhaññaṁsu. No ce, na abbhaññaṁsu. Tasmā kiṁ tesaṁ paṭiññā niyyānikā na niyyānikāti, ayametassa pañhassa attho. Atha Bhagavā nesaṁ aniyyānikabhāvakathanena atthābhāvato alanti paṭikkhipitvā upamāya atthaṁ pavedento[3] dhammameva desetuṁ **dhammaṁ te brāhmaṇa desessāmī**ti āha.

320. Tattha **sacchikiriyāyā**ti sacchikaraṇatthaṁ. **Na chandaṁ janetī**ti kattukamyatāchandaṁ na janayati. **Na vāyamatī**ti vāyāmaṁ parakkamaṁ na karoti. **Olīnavuttiko ca hotī**ti līnajjhāsayo hoti. **Sāthaliko**ti sithilaggāhī, sāsanaṁ sithilaṁ katvā gaṇhāti, daḷhaṁ na gaṇhāti.

323. **Idha brāhmaṇa bhikkhu vivicceva kamehī**ti kathaṁ ime paṭhamajjhānādidhammā ñāṇadassanena uttaritarā jātāti? Nirodhapādakattā. Heṭṭhā paṭhamajjhānādidhammā hi vipassanāpādakā, idha nirodhapādakā, tasmā uttaritarā jātāti veditabbā. Iti Bhagavā idampi suttaṁ yathānusandhināva niṭṭhapesi. Desanāvasāne brāhmaṇo saraṇesu patiṭṭhitoti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷasāropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kilesagaṇṭhirahitā (Sī) 2. Jāniṁsu na jāniṁsu (Sī, Syā)
3. Atthaṁ parivārento (Sī), atthapadaṁ vedento (Syā)

4. Mahāyamakavagga

1. Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanā

325. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷagosiṅgasuttaṁ. Tattha **Nātike**[1] **viharatī**ti **Nātikā** nāma ekaṁ taḷākaṁ nissāya dvinnaṁ cūḷapitimahāpitiputtānaṁ dve gāmā, tesu ekasmiṁ gāme. **Giñjakāvasathe**ti iṭṭhakāmaye āvasathe. Ekasmiṁ kira samaye Bhagavā mahājanasaṅgahaṁ karonto Vajjiraṭṭhe cārikaṁ caramāno Nātikaṁ anuppatto. Nātikavāsino manussā Bhagavato mahādānaṁ datvā dhammakathaṁ sutvā pasannahadayā "Satthu vasanaṭṭhānaṁ karissāmā"ti mantetvā iṭṭhakāheva bhittisopānatthambhe vāḷarūpādīni dassento pāsādaṁ katvā sudhāya limpitvā mālākammalatākammādīni niṭṭhāpetvā bhummattharaṇamañcapīṭhādīni paññapetvā Satthu niyyātesuṁ. Aparāparaṁ panettha manussā bhikkhusaṁghassa rattiṭṭhānadivāṭṭhānamaṇḍapacaṅkamādīni kārayiṁsu. Iti so vihāro mahā ahosi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "giñjakāvasathe"ti.

Gosiṅgasālavanadāyeti tattha ekassa jeṭṭhakarukkhassa khandhato gosiṅgasaṇṭhānaṁ hutvā viṭapaṁ uṭṭhahi, taṁ rukkhaṁ upādāya sabbampi taṁ vanaṁ **Gosiṅgasālavanan**ti saṅkhaṁ gataṁ. **Dāyo**ti avisesena araññassetaṁ nāmaṁ. Tasmā **Gosiṅgasālavanadāye**ti Gosiṅgasālavana-araññeti attho. **Viharantī**ti sāmaggirasaṁ anubhavamānā viharanti. Imesaṁ hi kulaputtānaṁ uparipaṇṇāsake[2] puthujjanakālo kathito, idha khīṇāsavakālo. Tadā hi te laddhassādā laddhapatiṭṭhā adhigatapaṭisambhidā khīṇāsavā hutvā sāmaggirasaṁ anubhavamānā tattha vihariṁsu. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Yena Gosiṅgasālavanadāyo tenupasaṅkamīti Dhammasenāpatimahāmoggallānattheresu vā asītimahāsāvakesu vā antamaso Dhammabhaṇḍāgārika-ānandattherampi kañci anāmantetvā sayameva pattacīvaraṁ ādāya anīkā nissaṭo hatthī viya, yūthā nissaṭo kāḷasīho[3]

1. Nādike (Sī, Syā) Ṭīkā pana oloketabbā.
2. Ma 3. 193 piṭṭhe.
3. Kesarasīho (Syā)

viya, vātacchinno valāhako viya ekakova upasaṅkami. Kasmā panettha Bhagavā sayaṁ agamāsīti? Tayo kulaputtā sāmaggirasaṁ anubhavantā viharanti, tesaṁ paggaṇhanato pacchimajanataṁ anukampanato dhammagarubhāvato ca. Evaṁ kirassa ahosi "ahaṁ ime kulaputte paggaṇhitvā ukkaṁsitvā paṭisanthāraṁ katvā dhammaṁ nesaṁ desessāmī"ti. Evaṁ tāva paggaṇhanato agamāsi. Aparampissa ahosi "anāgate kulaputtā Sammāsambuddho samaggavāsaṁ vasantānaṁ santikaṁ sayaṁ gantvā paṭisanthāraṁ katvā dhammaṁ kathetvā tayo kulaputte paggaṇhi, ko nāma samaggavāsaṁ na vaseyyāti samaggavāsaṁ vasitabbaṁ maññamānā khippameva dukkhassantaṁ karissantī"ti, evaṁ pacchimajanataṁ anukampanatopi agamāsi. Buddhā ca nāma dhammagaruno honti, so ca nesaṁ dhammagarubhāvo rathavinīte āvikatova[1]. Iti imasmā dhammagarubhāvatopi dhammaṁ paggaṇhissāmīti agamāsi.

Dāyapāloti araññapālo. So taṁ araññaṁ yathā icchiticchitappadesena manussā pavisitvā tattha pupphaṁ vā phalaṁ vā niyyāsaṁ vā dabbasambhāraṁ vā na haranti, evaṁ vatiyā parikkhittassa tassa araññassa yojite dvāre nisīditvā taṁ araññaṁ rakkhati pāleti. Tasmā "dāyapālo"ti vutto. **Attakāmarūpā**ti attano hitaṁ kāmayamānasabhāvā hutvā viharanti. Yo hi imasmiṁ sāsane pabbajitvāpi vejjakammadūtakammapahiṇagamanādīnaṁ vasena ekavīsati-anesanāhi jīvikaṁ[2] kappeti, ayaṁ na attakāmarūpo nāma. Yo pana imasmiṁ sāsane pabbajitvā ekavīsati-anesanaṁ pahāya catupārisuddhisīle patiṭṭhāya Buddhavacanaṁ uggaṇhitvā sappāyadhutaṅgaṁ adhiṭṭhāya aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu cittaruciyaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetvā gāmantaṁ pahāya araññaṁ pavisitvā samāpattiyo nibbattetvā vipassanāya kammaṁ kurumāno viharati[3], ayaṁ attakāmo nāma. Tepi tayo kulaputtā evarūpā ahesuṁ. Tena vuttaṁ "attakāmarūpā viharantī"ti.

Mā tesaṁ aphāsukamakāsīti tesaṁ mā aphāsukaṁ akāsīti Bhagavantaṁ vāresi. Evaṁ kirassa ahosi "ime kulaputtā samaggā viharanti, ekaccassa ca gataṭṭhāne bhaṇḍanakalahavivādā vattanti, tikhiṇasiṅgo caṇḍagoṇo viya ovijjhanto vicarati, athekamaggena dvinnaṁ gamanaṁ

---

1. Āgatova (Syā, Ka) 2. Jīvitaṁ (Syā, Ka) 3. Vicarati (Syā, Ka)

na hoti, kadāci ayampi evaṁ karonto imesaṁ kulaputtānaṁ samaggavāsaṁ bhindeyya, pāsādiko ca panesa suvaṇṇavaṇṇo surasagiddho maññe, gatakālato paṭṭhāya paṇītadāyakānaṁ attano upaṭṭhākānañca vaṇṇakathanādīhi imesaṁ kulaputtānaṁ appamādavihāraṁ bhindeyya, vasanaṭṭhānāni cāpi etesaṁ kulaputtānaṁ nibaddhāni paricchinnāni tisso ca paṇṇasālā tayo caṅkamā tīṇi divāṭṭhānāni tīṇi mañcapīṭhāni, ayaṁ pana samaṇo mahākāyo vuḍḍhataro maññe bhavissati, so akāle ime kulaputte senāsanā vuṭṭhāpessati, evaṁ sabbathāpi etesaṁ aphāsu bhavissatī"ti. Taṁ anicchanto "mā tesaṁ aphāsukamakāsī"ti Bhagavantaṁ vāresi.

Kiṁ panesa jānanto vāresi, ajānantoti? Ajānanto. Kiñcāpi hi Tathāgatassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya dasasahassacakkavāḷakampanādīni pāṭihāriyāni pavattiṁsu, araññavāsino pana dubbalamanussā sakammappasutā tāni sallakkhetuṁ na sakkonti, Sammāsambuddho ca nāma yadā anekabhikkhusahassaparivāro byāmappabhāya asīti-anubyañjanehi dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇasiriyā ca Buddhānubhāvaṁ dassento vicarati, tadā ko esoti apucchitvāva jānitabbo hoti, tadā pana Bhagavā sabbampi taṁ Buddhānubhāvaṁ cīvaragabbhena paṭicchādetvā valāhakagabbhena paṭicchanno puṇṇacando viya sayameva pattacīvaramādāya aññātakavesena agamāsi. Iti naṁ ajānantova dāyapālo nivāresi.

Etadavocāti thero kira mā samaṇāti dāyapālassa kathaṁ sutvāva cintesi "mayaṁ tayo janā idha viharāma, aññe pabbajitā nāma natthi, ayañca dāyapālo pabbajitena viya saddhiṁ katheti, ko nu kho bhavissatī"ti divāṭṭhānato vuṭṭhāya dvāre ṭhatvā maggaṁ olokento Bhagavantaṁ addasa. Bhagavāpi therassa saha dassaneneva sarīrobhāsaṁ muñci, asīti-anubyañjanavirājitā byāmappabhā pasāritasuvaṇṇapaṭo viya virocittha. Thero "ayaṁ dāyapālo phaṇakataṁ āsivisaṁ gīvāya gahetuṁ hatthaṁ pasārento viya loke aggapuggalena saddhiṁ kathentova na jānāti, aññatarabhikkhunā viya saddhiṁ kathetī"ti nivārento etaṁ "mā āvuso dāyapālā"ti-ādivacanaṁ avoca.

Tenupasaṅkamīti kasmā Bhagavato paccuggamanaṁ akatvā upasaṅkami? Evaṁ kirassa ahosi "mayaṁ tayo janā samaggavāsaṁ vasāma, sacāhaṁ ekakova paccuggamanaṁ karissāmi, samaggavāso nāma na bhavissatī"ti piyamitte gahetvāva paccuggamanaṁ karissāmi. Yathā ca Bhagavā mayhaṁ piyo, evaṁ sahāyānampi me piyoti, tehi saddhiṁ paccuggamanaṁ kātukāmo sayaṁ akatvāva upasaṅkami. Keci pana tesaṁ therānaṁ paṇṇasāladvāre caṅkamanakoṭiyā Bhagavato āgamanamaggo hoti, tasmā thero tesaṁ saññaṁ dadamānova gatoti. **Abhikkamathā**ti ito āgacchatha. **Pāde pakkhālesī**ti vikasitapadumasannibhehi jālahatthehi maṇivaṇṇaṁ udakaṁ gahetvā suvaṇṇavaṇṇesu piṭṭhipādesu udakamabhisiñcitvā pādena pādaṁ ghaṁsanto pakkhālesi. Buddhānaṁ kāye rajojallaṁ nāma na upalimpati, kasmā pakkhālesīti? Sarīrassa utuggahaṇatthaṁ, tesañca cittasampahaṁsanatthaṁ. Amhehi abhihaṭena udakena Bhagavā pāde pakkhālesi, paribhogaṁ akāsīti tesaṁ bhikkhūnaṁ balavasomanassavasena cittaṁ pīṇitaṁ hoti, tasmā pakkhālesi. **Āyasmantaṁ Anuruddhaṁ Bhagavā etadavocā**ti so kira tesaṁ vuḍḍhataro.

326. Tassa saṅgahe kate sesānaṁ katova hotīti theraññeva etaṁ **kacci vo Anuruddhā**ti-ādivacanaṁ avoca. Tattha **kaccī**ti pucchanatthe nipāto. **Vo**ti sāmivacanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—kacci Anuruddhā tumhākaṁ khamanīyaṁ, iriyāpatho vo khamati, kacci yāpanīyaṁ, kacci vo jīvitaṁ yāpeti ghaṭiyati, kacci piṇḍakena na kilamatha, kacci tumhākaṁ sulabhapiṇḍaṁ, sampatte vo disvā manussā uḷuṅkayāguṁ vā kaṭacchubhikkhaṁ vā dātabbaṁ maññantīti bhikkhācāravattaṁ pucchati. Kasmā? Paccayena akilamantena hi sakkā samaṇadhammo kātuṁ, vattameva vā etaṁ pabbajitānaṁ. Atha tena paṭivacane dinne "Anuruddhā tumhe rājapabbajitā mahāpuññā, manussā tumhākaṁ araññe vasantānaṁ adatvā kassa aññassa dātabbaṁ maññissanti, tumhe pana etaṁ bhuñjitvā kiṁ nu kho migapotakā viya aññamaññaṁ saṁghaṭṭentā viharatha, udāhu sāmaggibhāvo vo atthī"ti sāmaggirasaṁ pucchanto **kacci pana vo Anuruddhā samaggā**ti-ādimāha.

Tattha **khīrodakībhūtā**ti yathā khīrañca udakañca aññamaññaṁ saṁsandati, visuṁ na hoti, ekattaṁ viya upeti, kacci evaṁ sāmaggivasena

ekattūpagatacittuppādā viharathāti pucchati. **Piyacakkhūhī**ti mettacittaṁ paccupaṭṭhapetvā olokanacakkhūni piyacakkhūni nāma, kacci tathārūpehi cakkhūhi aññamaññaṁ sampassantā viharathāti pucchati. **Tagghā**ti ekaṁsatthe nipāto, ekaṁsena mayaṁ bhanteti vuttaṁ hoti. **Yathā kathaṁ panā**ti ettha **yathā**ti nipātamattaṁ. **Kathan**ti kāraṇapucchā. Kathaṁ pana tumhe evaṁ viharatha, kena kāraṇena viharatha, taṁ me kāraṇaṁ brūthāti vuttaṁ hoti. **Mettaṁ kāyakamman**ti mettacittavasena pavattaṁ kāyakammaṁ. **Āvi ceva raho cā**ti sammukhā ceva parammukhā ca. Itaresupi eseva nayo.

Tattha sammukhā kāyavacīkammāni sahavāse labbhanti, itarāni vippavāse, manokammaṁ sabbattha labbhati. Yaṁ hi sahavasantesu ekena mañcapīṭhaṁ vā dārubhaṇḍaṁ vā mattikābhaṇḍaṁ vā bahi dunnikkhittaṁ hoti, taṁ disvā kenidaṁ vaḷañjitanti avaññaṁ akatvā attanā dunnikkhittaṁ viya gahetvā paṭisāmentassa paṭijaggitabbayuttaṁ vā pana ṭhānaṁ paṭijaggantassa sammukhā mettaṁ kāyakammaṁ nāma hoti. Ekasmiṁ pakkante tena dunnikkhittaṁ senāsanaparikkhāraṁ tatheva nikkhipantassa paṭijaggitabbayuttaṭṭhānaṁ vā pana paṭijaggantassa parammukhā mettaṁ kāyakammaṁ nāma hoti. Sahavasantassa pana tehi saddhiṁ madhuraṁ sammodanīyaṁ kathaṁ paṭisanthārakathaṁ sāraṇīyakathaṁ dhammīkathaṁ sarabhaññaṁ sākacchaṁ pañhapucchanaṁ pañhavissajjananti evamādikaraṇe sammukhā mettaṁ vacīkammaṁ nāma hoti. Theresu pana pakkantesu mayhaṁ piyasahāyo Nandiyatthero Kimilatthero[1] evaṁ sīlasampanno evaṁ ācārasampannoti-ādiguṇakathanaṁ parammukhā mettaṁ vacīkammaṁ nāma hoti. Mayhaṁ piyamitto Nandiyatthero Kimilatthero[1] avero[2] hotu, abyāpajjo sukhī hotūti evaṁ samannāharato pana sammukhāpi parammukhāpi mettaṁ manokammaṁ nāma hotiyeva.

Nānā hi kho no bhante kāyāti kāyaṁ hi piṭṭhaṁ viya mattikā viya ca omadditvā ekato kātuṁ na sakkā. **Ekañca pana maññe cittan**ti cittaṁ pana no hitaṭṭhena nirantaraṭṭhena aviggahaṭṭhena samaggaṭṭhena ekamevāti dasseti. Kathaṁ panetaṁ sakaṁ cittaṁ nikkhipitvā itaresaṁ cittavasena vattiṁsūti? Ekassa patte malaṁ uṭṭhahati, ekassa cīvaraṁ kiliṭṭhaṁ hoti, ekassa paribhaṇḍakammaṁ hoti. Tattha yassa patte malaṁ uṭṭhitaṁ, tena mamāvuso patte malaṁ uṭṭhitaṁ pacituṁ vaṭṭatīti vutte itare mayhaṁ cīvaraṁ

---

1. Kimbilatthero (Sī) 2. Arogo (Ka)

kiliṭṭhaṁ dhovitabbaṁ, mayhaṁ paribhaṇḍaṁ kātabbanti avatvā araññaṁ pavisitvā dārūni āharitvā chinditvā pattakaṭāhe paribhaṇḍaṁ katvā tato paraṁ cīvaraṁ vā dhovanti, paribhaṇḍaṁ vā karonti. Mamāvuso cīvaraṁ kiliṭṭhaṁ dhovituṁ vaṭṭati, mama paṇṇasālā uklāpā paribhaṇḍaṁ kātuṁ vaṭṭatīti paṭhamataraṁ ārocitepi eseva nayo.

327. **Sādhu sādhu Anuruddhā**ti Bhagavā heṭṭhā na ca mayaṁ bhante piṇḍakena kilamimhāti vutte na sādhukaramadāsi. Kasmā? Ayaṁ hi kabaḷīkāro āhāro nāma imesaṁ sattānaṁ apāyalokepi devamanussalokepi āciṇṇasamāciṇṇova. Ayaṁ pana lokasannivāso yebhuyyena vivādapakkhando, apāyaloke devamanussalokepi ime sattā paṭiviruddhā eva, etesaṁ sāmaggikālo dullabho, kadācideva hotīti samaggavāsassa dullabhattā idha Bhagavā sādhukāramadāsi. Idāni tesaṁ appamādalakkhaṇaṁ pucchanto **kacci pana vo Anuruddhā**ti-ādimāha. Tattha **vo**ti nipātamattaṁ, paccattavacanaṁ vā, kacci tumheti attho. **Amhākan**ti amhesu tīsu janesu. **Piṇḍāya paṭikkamatī**ti gāme piṇḍāya caritvā paccāgacchati. **Avakkārapātin**ti atirekapiṇḍapātaṁ apanetvā ṭhapanatthāya ekaṁ samuggapātiṁ dhovitvā ṭhapeti.

Yo pacchāti te kira therā na ekatova bhikkhācāraṁ pavisanti, phalasamāpattiratā hete. Pātova sarīrappaṭijagganaṁ katvā vattappaṭipattiṁ pūretvā senāsanaṁ pavisitvā kālaparicchedaṁ katvā phalasamāpattiṁ appetvā nisīdanti. Tesu yo paṭhamataraṁ nisinno attano kālaparicchedavasena paṭhamataraṁ uṭṭhāti, so piṇḍāya caritvā paṭinivatto bhattakiccaṭṭhānaṁ āgantvā jānāti "dve bhikkhū pacchā, ahaṁ paṭhamataraṁ āgato"ti. Atha pattaṁ pidahitvā[1] āsanapaññāpanādīni katvā yadi patte paṭivisamattameva[2] hoti, nisīditvā bhuñjati. Yadi atirekaṁ hoti, avakkārapātiyaṁ pakkhipitvā pātiṁ pidhāya bhuñjati. Katabhattakicco pattaṁ dhovitvā vodakaṁ[3] katvā thavikāya osāpetvā pattacīvaraṁ gahetvā attano vasanaṭṭhānaṁ pavisati. Dutiyopi āgantvāva jānāti "eko paṭhamaṁ āgato, eko pacchato"ti. So sace patte bhattaṁ pamāṇameva hoti, bhuñjati. Sace mandaṁ, avakkārapātito gahetvā bhuñjati. Sace

1. Saṁvidahitvā (Syā, Ka) 2. Paṭiviṁsamattameva (Sī) 3. Nirodakaṁ (Syā)

atirekaṁ hoti, avakkārapātiyaṁ pakkhipitvā pamāṇameva bhuñjitvā purimatthero viya vasanaṭṭhānaṁ pavisati. Tatiyopi āgantvāva jānāti "dve paṭhamaṁ āgastā, ahaṁ pacchato"ti. Sopi dutiyatthero viya bhuñjitvā katabhattakicco pattaṁ dhovitvā vodakaṁ katvā thavikāya osāpetvā āsanāni ukkhipitvā paṭisāmeti, pānīyaghaṭe vā paribhojanīyaghaṭe vā avasesaṁ udakaṁ chaḍḍetvā ghaṭe nikujjitvā avakkārapātiyaṁ sace avasesabhattaṁ hoti, taṁ vuttanayena jahitvā[1] pātiṁ dhovitvā paṭisāmeti, bhattaggaṁ sammajjati, tato kacavaraṁ chaḍḍetvā sammajjaniṁ ukkhipitvā upacikāhi muttaṭṭhāne ṭhapetvā pattacīvaramādāya vasanaṭṭhānaṁ pavisati. Idaṁ therānaṁ bahivihāre araññe bhattakiccakaraṇaṭṭhāne bhojanasālāyaṁ vattaṁ. Idaṁ sandhāya "yo pacchā"ti-ādi vuttaṁ.

Yo passatīti-ādi pana nesaṁ antovihāre vattanti veditabbaṁ. Tattha **vaccaghaṭan**ti ācamanakumbhiṁ. **Rittan**ti rittakaṁ. **Tucchan**ti tasseva vevacanaṁ. **Avisayhan**ti ukkhipituṁ asakkuṇeyyaṁ. Atibhāriyaṁ. **Hatthavikārenā**ti hatthasaññāya. Te kira pānīyaghaṭādīsu yaṁkiñci tucchakaṁ gahetvā pokkharaṇiṁ gantvā anto ca bahi ca dhovitvā udakaṁ parissāvetvā tīre ṭhapetvā aññaṁ bhikkhuṁ hatthavikārena āmantenti, odissa vā anodissa vā saddaṁ na karonti. Kasmā odissa saddaṁ na karonti? Taṁ bhikkhuṁ saddo bādheyyāti. Kasmā anodissa saddaṁ na karonti? Anodissa sadde dinne "ahaṁ pure ahaṁ pure"ti dvepi nikkhameyyuṁ, tato dvīhi kattabbakamme tatiyassa kammacchedo bhaveyya. Saṁyatapadasaddo pana hutvā aparassa bhikkhuno divāṭṭhānasantikaṁ gantvā tena diṭṭhabhāvaṁ ñatvā hatthasaññaṁ karoti, tāya saññāya itaro āgacchati, tato dve janā hatthena hatthaṁ saṁsibbantā dvīsu hatthesu ṭhapetvā upaṭṭhapenti. Taṁ sandhāyāha "hatthavikārena dutiyaṁ āmantetvā hatthavilaṅghakena upaṭṭhapemā"ti.

Pañcāhikaṁ kho panāti cātuddase pannarase aṭṭhamiyanti idaṁ tāva pakatidhammassavanameva, taṁ akhaṇḍaṁ katvā pañcame pañcame divase dve therā nātivikāle nhāyitvā Anuruddhattherassa vasanaṭṭhānaṁ gacchanti. Tattha tayopi nisīditvā tiṇṇaṁ piṭakānaṁ aññatarasmiṁ aññamaññaṁ pañhaṁ

1. Haritvā (Sī, Syā)

pucchanti, aññamaññaṁ vissajjenti, tesaṁ evaṁ karontānaṁyeva aruṇaṁ uggacchati. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Ettāvatā therena Bhagavatā appamādalakkhaṇaṁ pucchitena pamādaṭṭhānesuyeva appamādalakkhaṇaṁ vissajjitaṁ hoti. Aññesañhi bhikkhūnaṁ bhikkhācāraṁ pavisanakālo nikkhamanakālo nivāsanaparivattanaṁ cīvarapārupanaṁ antogāme piṇḍāya caraṇaṁ dhammakathanaṁ anumodanaṁ gāmato nikkhamitvā bhattakiccakaraṇaṁ pattadhovanaṁ patta-osāpanaṁ pattacīvarapaṭisāmanati papañcakaraṇaṭṭhānāni etāni, tasmā thero amhākaṁ ettakaṁ ṭhānaṁ muñcitvā pamādakālo nāma natthīti dassento pamādaṭṭhānesuyeva appamādalakkhaṇaṁ vissajjesi.

328. Athassa Bhagavā sādhukāraṁ datvā paṭhamajjhānaṁ pucchanto puna **atthi pana vo**ti-ādimāha. Tattha **uttari manussadhammā**ti manussadhammato uttari. **Alamariyañāṇadassanaviseso**ti ariyabhāvakaraṇasamattho[1] ñāṇaviseso. **Kiṁ hi no siyā bhante**ti kasmā bhante nādhigato bhavissati, adhigatoyevāti. **Yāva devā**ti yāva eva[2].

329. Evaṁ paṭhamajjhānādhigame byākate dutiyajjhānādīni pucchanto **etassa pana vo**ti-ādimāha. Tattha **samatikkamāyā**ti samatikkamatthāya. **Paṭippassaddhiyā**ti paṭippassaddhatthāya. Sesaṁ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṁ. Pacchimapañhe pana lokuttarañāṇadassanavasena adhigataṁ nirodhasamāpattiṁ pucchanto **alamariyañāṇadassanaviseso**ti āha. Theropi pucchānurūpeneva byākāsi. Tattha yasmā vedayitasukhato avedayitasukhaṁ santataraṁ paṇītataraṁ hoti, tasmā **aññaṁ phāsuvihāraṁ uttaritaraṁ vā paṇītataraṁ vā na samanupassāmā**ti āha.

330. **Dhammiyā kathāyā**ti sāmaggirasānisaṁsappaṭisaṁyuttāya dhammiyā kathāya. Sabbepi te catūsu saccesu pariniṭṭhitakiccā, tena tesaṁ paṭivedhatthāya kiñci kathetabbaṁ natthi. Sāmaggirasena[3] pana ayañca ayañca ānisaṁsoti sāmaggirasānisaṁsameva nesaṁ Bhagavā kathesi. **Bhagavantaṁ anusaṁyāyitvā**ti anugantvā. Te kira Bhagavato pattacīvaraṁ gahetvā

---

1. Samatthako (Syā, Ka) 2. Yāvade eva (Sī)
3. Sāmaggivāsena (Sī), sāmaggirase (Ka)

thokaṁ agamaṁsu, atha Bhagavā vihārassa pariveṇapariyantaṁ gatakāle "āharatha me pattacīvaraṁ, tumhe idheva tiṭṭhathā"ti pakkāmi. **Tato paṭinivattitvā**ti tato ṭhitaṭṭhānato nivattitvā. **Kiṁ nu kho mayaṁ āyasmato**ti Bhagavantaṁ nissāya pabbajjādīni adhigantvāpi attano guṇakathāya aṭṭiyamānā adhigamappicchatāya āhaṁsu. **Imāsañca imāsañcā**ti paṭhamajjhānādīnaṁ lokiyalokuttarānaṁ. **Cetasā ceto paricca vidito**ti ajja me āyasmanto lokiyasamāpattiyā vītināmesuṁ, ajja lokuttarāyāti evaṁ cittena cittaṁ paricchinditvā viditaṁ. **Devatāpi me**ti bhante Anuruddha ajja ayyo Nandiyatthero, ajja ayyo Kimilatthero imāya ca imāya ca samāpattiyā vītināmesīti evamārocesunti attho. **Pañhābhipuṭṭhenā**ti tampi mayā sayaṁ viditanti vā devatāhi ārocitanti vā ettakeneva mukhaṁ me sajjanti kathaṁ samuṭṭhāpetvā apuṭṭheneva me na kathitaṁ. Bhagavatā pana pañhābhipuṭṭhena pañhaṁ abhipucchitena satā byākataṁ, tatra me kiṁ na rocathāti āha.

331. **Dīgho**ti "maṇi māṇivaro dīgho, atho serīsako sahā"ti[1] evaṁ āgato aṭṭhavīsatiyā yakkhasenāpatīnaṁ abbhantaro eko devarājā. **Parajano**ti tasseva yakkhassa nāmaṁ. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamī**ti so kira Vessavaṇena pesito etaṁ ṭhānaṁ gacchanto Bhagavantaṁ sayaṁ pattacīvaraṁ gahetvā giñjakāvasathato Gosiṅgasālavanassa antare disvā Bhagavā attanā pattacīvaraṁ gahetvā gosiṅgasālavane tiṇṇaṁ kulaputtānaṁ santikaṁ gacchati. Ajja mahatī dhammadesanā bhavissati. Mayāpi tassā desanāya bhāginā bhavitabbanti adissamānena[2] kāyena Satthu padānupadiko gantvā avidūre ṭhatvā dhammaṁ sutvā Satthari gacchantepi na gato, "ime therā kiṁ karissantī"ti dassanatthaṁ pana tattheva ṭhito. Atha te dve there Anuruddhattheraṁ paliveṭhente[3] disvā "ime therā Bhagavantaṁ nissāya pabbajjādayo sabbaguṇe adhigantvāpi Bhagavatova maccharāyanti[4], na sahanti, ativiya nilīyanti paṭicchādenti, na dāni tesaṁ paṭicchādetuṁ dassāmi, pathavito

---

1. Dī 3. 173 piṭṭhe.
2. Dissamānena (Sī, Syā)
3. Palibodhante (Syā), palivedhente (Ka)
4. Maccharāyantā (Syā)

yāva brahmalokā etesaṁ guṇe pakāsessāmī"ti cintetvā yena Bhagavā tenupasaṅkami.

Lābhā vata bhanteti ye bhante Vajjiraṭṭhavāsino Bhagavantañca ime ca tayo kulaputte passituṁ labhanti, vandituṁ labhanti, deyyadhammaṁ dātuṁ labhanti, dhammaṁ sotuṁ labhanti, tesaṁ lābhā bhante Vajjīnanti attho. **Saddaṁ sutvā**ti so kira attano yakkhānubhāvena mahantaṁ saddaṁ katvā sakalaṁ Vajjiraṭṭhaṁ ajjhottharanto taṁ vācaṁ nicchāresi. Tena cassa tesu rukkhapabbatādīsu adhivatthā bhummā devatā saddaṁ assosuṁ. Taṁ sandhāya vuttaṁ "saddaṁ sutvā"ti. **Anussāvesun**ti mahantaṁ saddaṁ sutvā sāvesuṁ. Esa nayo sabbattha. **Yāva brahmalokā**ti yāva Akaniṭṭhabrahmalokā. **Tañcepi kulan**ti "amhākaṁ kulato nikkhamitvā ime kulaputtā pabbajitvā evaṁ sīlavanto guṇavanto ācārasampannā kalyāṇadhammā"ti evaṁ tañcepi kulaṁ ete tayo kulaputte pasannacittaṁ anussareyyāti evaṁ sabbattha attho daṭṭhabbo. Iti Bhagavā yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā

332. **Evaṁ me sutan**ti Mahāgosiṅgasuttaṁ. Tattha **Gosiṅgasālavanadāye**ti idaṁ vasanaṭṭhānadassanatthaṁ vuttaṁ. Aññesu hi suttesu "Sāvatthiyaṁ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme"ti evaṁ paṭhamaṁ gocaragāmaṁ dassetvā pacchā vasanaṭṭhānaṁ dasseti. Imasmiṁ pana Mahāgosiṅgasutte Bhagavato gocaragāmo anibaddho, kocideva gocaragāmo bhavissati. Tasmā vasanaṭṭhānameva paridīpitaṁ. Araññanidānakaṁ nāmetaṁ suttanti. **Sambahulehī**ti bahukehi. **Abhiññātehi abhiññātehī**ti sabbattha vissutehi pākaṭehi. **Therehi sāvakehi saddhin**ti pātimokkhasaṁvarādīhi thirakārakeheva dhammehi samannāgatattā therehi, savanante jātattā sāvakehi saddhiṁ ekato. Idāni te

there sarūpato dassento **āyasmatā ca Sāriputtenā**ti-ādimāha. Tatthāyasmā Sāriputto attano sīlādīhi guṇehi Buddhasāsane abhiññāto. Cakkhumantānaṁ gaganamajjhe ṭhito sūriyo viya, cando viya, samuddatīre ṭhitānaṁ sāgaro viya ca pākaṭo paññato. Na kevalañcassa imasmiṁ sutte āgataguṇavaseneva mahantatā veditabbā, ito aññesaṁ Dhammadāyādasuttaṁ Anaṅgaṇasuttaṁ Sammādiṭṭhisuttaṁ Sīhanādasuttaṁ rathavinītaṁ mahāhatthipadopamaṁ mahāvedallaṁ Cātumasuttaṁ[1] Dīghanakhaṁ Anupadasuttaṁ Sevitabbāsevitabbasuttaṁ Saccavibhaṅgasuttaṁ piṇḍapātapārisuddhi sampasādanīyaṁ Saṅgītisuttaṁ Dasuttarasuttaṁ Pavāraṇāsuttaṁ[2] Susimasuttaṁ Therapañhasuttaṁ[3] Mahāniddeso Paṭisambhidāmaggo Therasīhanādasuttaṁ abhinikkhamanaṁ etadagganti imesampi suttānaṁ vasena therassa mahantatā veditabbā. Etadaggasmiṁ hi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ mahāpaññānaṁ yadidaṁ Sāriputto"ti[4] vuttaṁ.

Mahāmoggallānopi sīlādiguṇehi ceva imasmiṁ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa Anumānasuttaṁ Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttaṁ Māratajjaniyasuttaṁ pāsādakampanaṁ sakalaṁ iddhipādasaṁyuttaṁ Nandopanandadamanaṁ yamakapāṭihāriyakāle devalokagamanaṁ Vimānavatthu Petavatthu therassa abhinikkhamanaṁ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiṁ hi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ iddhimantānaṁ yadidaṁ Mahāmoggallāno"ti[4] vuttaṁ.

Mahākassapopi sīlādiguṇehi ceva imasmiṁ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa Cīvaraparivattanasuttaṁ[5] Jiṇṇacīvarasuttaṁ[6] candopamaṁ sakalaṁ Kassapasaṁyuttaṁ Mahā-ariyavaṁsasuttaṁ therassa abhinikkhamanaṁ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiṁ hi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ dhutavādānaṁ yadidaṁ Mahākassapo"ti[4] vuttaṁ.

---

1. Vatthupamasuttaṁ (Syā), tuvaṭaṁ (Ka)
2. Saṁ 1. 192 piṭṭhe.
3. Khu 1. 426 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 23 piṭṭhe.
5. Saṁ 1. 399 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 418 piṭṭhe.

Anuruddhattheropi sīlādiguṇehi ceva imasmiṁ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa Cūḷagosiṅgasuttaṁ Naḷakapānasuttaṁ Anuttariyasuttaṁ Upakkilesasuttaṁ Anuruddhasaṁyuttaṁ Mahāpurisavitakkasuttaṁ therassa abhinikkhamanaṁ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiṁ hi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ dibbacakkhukānaṁ yadidaṁ Anuruddho"ti[1] vuttaṁ.

Āyasmatā ca Revatenāti ettha pana dve Revatā Khadiravaniyarevato ca Kaṅkhārevato ca. Tattha Khadiravaniyarevato Dhammasenāpatittherassa kaniṭṭhabhātiko, na so idha adhippeto. "Akappiyo guḷo, akappiyā muggā"ti[2] evaṁ kaṅkhābahulo pana thero idha revatoti adhippeto. Sopi sīlādiguṇehi ceva imasmiṁ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa abhinikkhamanenapi etadaggenapi mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiṁ hi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ jhāyīnaṁ yadidaṁ Kaṅkhārevato"ti[3] vuttaṁ.

Ānandattheropi sīlādiguṇehi ceva imasmiṁ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa Sekkhasuttaṁ Bāhitikasuttaṁ āneñjasappāyaṁ gopakamoggallānaṁ bahudhātukaṁ cūḷasuññataṁ mahāsuññataṁ Acchariyabbhutasuttaṁ bhaddekarattaṁ mahānidānaṁ mahāparinibbānaṁ Subhasuttaṁ Cūḷaniyalokadhātusuttaṁ abhinikkhamanaṁ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiṁ hi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ bahussutānaṁ yadidaṁ Ānando"ti[4] vuttaṁ.

Aññehi ca abhiññātehi abhiññātehīti na kevalañca eteheva, aññehi ca mahāguṇatāya pākaṭehi abhiññātehi bahūhi therehi sāvakehi saddhiṁ Bhagavā Gosiṅgasālavanadāye viharatīti attho. Āyasmā hi Sāriputto sayaṁ mahāpañño aññepi bahū mahāpaññe bhikkhū gahetvā tadā Dasabalaṁ parivāretvā vihāsi.

---

1. Aṁ 1. 23 piṭṭhe.
2. Vi 3. 303 piṭṭhe.
3. Aṁ 1. 24 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 25 piṭṭhe.

Āyasmā Mahāmoggallāno sayaṁ iddhimā, āyasmā Mahākassapo sayaṁ dhutavādo, āyasmā Anuruddho sayaṁ dibbacakkhuko, āyasmā Revato sayaṁ jhānābhirato, āyasmā Ānando sayaṁ bahussuto aññepi bahū bahussute bhikkhū gahetvā tadā Dasabalaṁ parivāretvā vihāsi, evaṁ tadā ete ca aññe ca abhiññātā mahātherā tiṁsasahassamattā bhikkhū Dasabalaṁ parivāretvā vihariṁsūti veditabbā.

Paṭisallānā vuṭṭhitoti phalasamāpattivivekato vuṭṭhito. **Yenāyasmā Mahākassapo tenupasaṅkamī**ti thero kira paṭisallānā vuṭṭhito pacchimalokadhātuṁ olokento vanante kīḷantassa mattakhattiyassa kaṇṇato patamānaṁ kuṇḍalaṁ viya, saṁharitvā samugge pakkhipamānaṁ rattakambalaṁ viya, maṇināgadantato patamānaṁ satasahassagghanikaṁ suvaṇṇapātiṁ viya ca atthaṁ gacchamānaṁ paripuṇṇapaṇṇāsayojanaṁ sūriyamaṇḍalaṁ addasa. Tadanantaraṁ pācīnalokadhātuṁ olokento nemiyaṁ gahetvā parivattayamānaṁ rajatacakkaṁ viya, rajatakūṭato nikkhamantaṁ khīradhārāmaṇḍaṁ[1] viya, sapakkhe papphoṭetvā gaganatale pakkhandamānaṁ setahaṁsaṁ viya ca meghavaṇṇāya samuddakucchito uggantvā pācīnacakkavāḷapabbatamatthake sasalakkhaṇappaṭimaṇḍitaṁ ekūnapaṇṇāsayojanaṁ candamaṇḍalaṁ addasa. Tato Sālavanaṁ olokesi. Tasmiṁ hi samaye sālarukkhā mūlato paṭṭhāya yāva aggā sabbapāliphullā dukūlapārutā viya, muttākalāpavinaddhā viya ca virociṁsu. Bhūmitalaṁ pupphasantharapūjāya paṭimaṇḍitaṁ viya, tattha tattha nipatantena puppharenunā lākhārasena siñcamānaṁ viya ca ahosi. Bhamaramadhukaragaṇā kusumareṇumadamattā upagāyamānā viya vanantaresu vicaranti. Tadā ca uposathadivasova hoti. Atha thero "kāya nu kho ajja ratiyā vītināmessāmī"ti cintesi, ariyasāvakā ca nāma piyadhammassavanā honti. Athassa etadahosi "ajja mayhaṁ jeṭṭhabhātikassa Dhammasenāpatittherassa santikaṁ gantvā dhammaratiyā vītināmessāmī"ti. Gacchanto pana ekakova agantvā "mayhaṁ piyasahāyaṁ Mahākassapattheraṁ gahetvā gamissāmī"ti nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍaṁ papphoṭetvā yenāyasmā Mahākassapo tenupasaṅkami.

1. Khīradhārāmaṇḍalaṁ (Sī, Syā)

Evamāvusoti kho āyasmā Mahākassapoti theropi yasmā piyadhammassavanova ariyasāvako, tasmā tassa vacanaṁ sutvā gacchāvuso tvaṁ, mayhaṁ sīsaṁ vā rujjati piṭṭhi vāti kiñci lesāpadesaṁ akatvā tuṭṭhahadayova "evamāvuso"ti-ādimāha. Paṭissutvā ca nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍaṁ papphoṭetvā Mahāmoggallānaṁ anubandhi. Tasmiṁ samaye dve mahātherā paṭipāṭiyā ṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, tasmiṁ samaye dve mahātherā paṭipāṭiyā ṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, dve sūriyamaṇḍalāni viya, dve Chaddantanāgarājāno viya, dve sīhā viya, dve byagghā viya ca virociṁsu. Anuruddhattheropi tasmiṁ samaye divāṭṭhāne nisinno dve mahāthere Sāriputtattherassa santikaṁ gacchante disvā pacchimalokadhātuṁ olokento sūriyaṁ vanantaṁ pavisantaṁ viya, pācīnalokadhātuṁ olokento candaṁ vanantato uggacchantaṁ viya, Sālavanaṁ olokento sabbapāliphullameva Sālavanañca disvā ajja uposathadivaso, ime ca me jeṭṭhabhātikā Dhammasenāpatissa santikaṁ gacchanti, mahantena dhammassavanena bhavitabbaṁ, ahampi dhammassavanassa bhāgī bhavissāmīti nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍaṁ papphoṭetvā mahātherānaṁ padānupadiko hutvā nikkhami. Tena vuttaṁ "atha kho āyasmā ca Mahāmoggallāno āyasmā ca Mahākassapo āyasmā ca Anuruddho yenāyasmā Sāriputto tenupasaṅkamiṁsū"ti. **Upasaṅkamiṁsū**ti paṭipāṭiyā ṭhitā tayo candā viya, sūriyā viya, sīhā viya ca virocamānā upasaṅkamiṁsu.

333. Evaṁ upasaṅkamante pana te mahāthere āyasmā Ānando attano divāṭṭhāne nisinnoyeva disvā "ajja mahantaṁ dhammassavanaṁ bhavissati, mayāpi tassa bhāginā bhavitabbaṁ, na kho pana ekakova gamissāmi, mayhaṁ piyasahāyampi Revatattheraṁ gahetvā gamissāmī"ti sabbaṁ Mahāmoggallānassa Mahākassapassa Anuruddhassa upasaṅkamane vuttanayeneva vitthārato veditabbaṁ. Iti te dve janā paṭipāṭiyā ṭhitā dve candā viya, sūriyā viya, sīhā viya ca virocamānā upasaṅkamiṁsu. Tena vuttaṁ "addasā kho āyasmā Sāriputto"ti-ādi. **Disvāna āyasmantaṁ Ānandaṁ etadavocā**ti dūratova disvā anukkamena kathā-upacāraṁ sampattaṁ etaṁ "etu kho āyasmā"ti-ādivacanaṁ avoca. **Ramaṇīyaṁ āvuso**ti ettha duvidhaṁ rāmaṇeyyakaṁ vanarāmaṇeyyakaṁ puggalarāmaṇeyyakañca. Tattha vanaṁ nāma

nāgasalaḷasālacampakādīhi sañchannaṁ hoti bahalacchāyaṁ pupphaphalūpagaṁ vividharukkhaṁ udakasampannaṁ gāmato nissaṭaṁ, idaṁ vanarāmaṇeyyakaṁ nāma. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

> "Ramaṇīyāni araññāni, yattha na ramatī jano.
> Vītarāgā ramissanti, na te kāmagavesino"ti[1].

Vanaṁ pana sacepi ujjaṅgale[2] hoti nirudakaṁ viralacchāyaṁ kaṇṭakasamākiṇṇaṁ, Buddhādayopettha ariyā viharanti, idaṁ puggalarāmaṇeyyakaṁ nāma. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

> "Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale.
> Yattha arahanto viharanti, taṁ bhūmirāmaṇeyyakan"ti[3].

Idha pana taṁ duvidhampi labbhati. Tadā hi Gosiṅgasālavanaṁ sabbapāliphullaṁ hoti kusumagandhasugandhaṁ, sadevake cettha loke aggapuggalo Sammāsambuddho tiṁsasahassamattehi abhiññātabhikkhūhi saddhiṁ viharati. Taṁ sandhāya vuttaṁ "ramaṇīyaṁ āvuso Ānanda Gosiṅgasālavanan"ti.

Dosināti dosāpagatā, abbhaṁ mahikā dhūmo rajo rāhūti imehi pañcahi upakkilesehi virahitāti vuttaṁ hoti. **Sabbapāliphullā**ti sabbattha pāliphullā, mūlato paṭṭhāya yāva aggā apupphitaṭṭhānaṁ nāma natthi. **Dibbā maññe gandhā sampavantī**ti dibbā mandārapupphakoviḷārapāricchattakacandanacuṇṇagandhā viya samantā pavāyanti, Sakkasuyāmasantusitanimmānaratiparanimmitamahābrahmānaṁ otiṇṇaṭṭhānaṁ viya vāyantīti vuttaṁ hoti.

Kathaṁrūpena āvuso Ānandāti Ānandatthero tesaṁ pañcannaṁ therānaṁ saṁghanavakova. Kasmā thero taṁyeva paṭhamaṁ pucchatīti? Mamāyitattā. Te hi dve therā aññamaññaṁ mamāyiṁsu, Sāriputtatthero "mayā kattabbaṁ Satthu upaṭṭhānaṁ karotī"ti Ānandattheraṁ mamāyi. Ānandatthero Bhagavato sāvakānaṁ aggoti Sāriputtattheraṁ mamāyi, kuladārake pabbājetvā Sāriputtattherassa santike upajjhaṁ gaṇhāpesi. Sāriputtattheropi tatheva akāsi. Evaṁ ekamekena attano

---

1. Khu 1. 28 piṭṭhe. 2. Ujjaṅgalaṁ (Sī, Syā) 3. Khu 1. 27 piṭṭhe.

pattacīvaraṁ datvā pabbājetvā upajjhaṁ gaṇhāpitāni pañca bhikkhusatāni ahesuṁ. Āyasmā Ānando paṇītāni cīvarādīnipi labhitvā therasseva deti.

Eko kira brāhmaṇo cintesi "Buddharatanassa ca saṁgharatanassa ca pūjā paññāyati, kathaṁ nu kho dhammaratanaṁ pūjitaṁ nāma hotī"ti, so Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā etamatthaṁ pucchi. Bhagavā āha "sacesi brāhmaṇa dhammaratanaṁ pūjitukāmo, ekaṁ bahussutaṁ pūjehī"ti, bahussutaṁ bhante ācikkhathāti. Bhikkhusaṁghaṁ pucchāti. So bhikkhusaṁghaṁ upasaṅkamitvā bahussutaṁ bhante ācikkhathāti āha. Ānandatthero brāhmaṇāti. Brāhmaṇo theraṁ sahassagghanikena cīvarena pūjesi. Thero taṁ gahetvā Bhagavato santikaṁ agamāsi. Bhagavā "kuto Ānanda laddhan"ti āha. Ekena bhante brāhmaṇena dinnaṁ, idaṁ panāhaṁ āyasmato Sāriputtassa dātukāmoti. Dehi Ānandāti. Cārikaṁ pakkanto bhanteti. Āgatakāle dehīti. Sikkhāpadaṁ bhante paññattanti. Kadā pana Sāriputto āgamissatīti. Dasāhamattena bhanteti. "Anujānāmi Ānanda dasāhaparamaṁ atirekacīvaraṁ nikkhipitun"ti[1] sikkhāpadaṁ paññapesi. Sāriputtattheropi tatheva yaṁkiñci manāpaṁ labhati[2], taṁ Ānandattherassa deti. Evaṁ te therā aññamaññaṁ mamāyiṁsu, iti mamāyitattā paṭhamaṁ pucchi.

Apica anumatipucchā nāmesā khuddakato paṭṭhāya pucchitabbā hoti. Tasmā thero cintesi "ahaṁ paṭhamaṁ Ānandaṁ pucchissāmi, Ānando attano paṭibhānaṁ byākarissati, tato Revataṁ, Anuruddhaṁ, Mahākassapaṁ, Mahāmoggallānaṁ pucchissāmi, Mahāmoggallāno attano paṭibhānaṁ byākarissati, tato pañcapi therā maṁ pucchissanti, ahampi attano paṭibhānaṁ byākarissāmī"ti. Ettāvatāpi ayaṁ dhammadesanā sikhāppattā vepullappattā na bhavissati, atha mayaṁ sabbepi Dasabalaṁ upasaṅkamitvā pucchissāma, Satthā sabbaññutaññāṇena byākarissati. Ettāvatā ayaṁ dhammadesanā sikhāPpattā vepullappattā bhavissati. Yathā hi janapadamhi uppanno aṭṭo[3] gāmabhojakaṁ pāpuṇāti, tasmiṁ nicchituṁ asakkonte janapadabhojakaṁ pāpuṇāti, tasmiṁ asakkonte mahāvinicchaya-amaccaṁ, tasmiṁ

1. Vi 1. 295; Vi 3. 403 piṭṭhesu. 2. Labhitvā (Syā, Ka)
3. Aṭṭe uppanne (Syā, Ka)

asakkonte senāpatiṁ, tasmiṁ asakkonte uparājaṁ, tasmiṁ vinicchituṁ asakkonte rājānaṁ pāpuṇāti, raññā vinicchitakālato paṭṭhāya aṭṭo aparāparaṁ na sañcarati, rājavacaneneva chijjati. Evamevaṁ ahaṁ hi paṭhamaṁ Ānandaṁ pucchissāmi -pa- atha mayaṁ sabbepi Dasabalaṁ upasaṅkamitvā pucchissāma, Satthā sabbaññutaññāṇena byākarissati. Ettāvatā ayaṁ dhammadesanā sikhāppattā vepullappattā bhavissati, evaṁ anumatipucchaṁ pucchanto thero paṭhamaṁ Ānandattheraṁ pucchi.

Bahussuto hotīti bahu assa sutaṁ hoti, navaṅgaṁ Satthusāsanaṁ Pāḷi-anusandhipubbāparavasena uggahitaṁ hotīti attho. **Sutadharo**ti sutassa ādhārabhūto. Yassa hi ito gahitaṁ ito palāyati, chiddaghaṭe udakaṁ viya na tiṭṭhati, parisamajjhe ekaṁ suttaṁ vā jātakaṁ vā kathetuṁ vā vācetuṁ vā na sakkoti, ayaṁ **na sutadharo** nāma. Yassa pana uggahitaṁ Buddhavacanaṁ uggahitakālasadisameva hoti, dasapi vīsatipi vassāni sajjhāyaṁ akarontassa na nassati, ayaṁ **sutadharo** nāma. **Sutasannicayo**ti sutassa sannicayabhūto. Yathā hi sutaṁ hadayamañjūsāya sannicitaṁ[1] silāyaṁ lekhā viya, suvaṇṇaghaṭe pakkhittasīhavasā viya ca ajjhosāya tiṭṭhati[2], ayaṁ **sutasannicayo** nāma. **Dhātā**ti[3] ṭhitā paguṇā[4]. Ekaccassa hi uggahitaṁ Buddhavacanaṁ dhātaṁ paguṇaṁ niccalitaṁ[5] na hoti, asukasuttaṁ va jātakaṁ vā kathehīti vutte sajjhāyitvā saṁsanditvā samanuggāhitvā jānissāmīti vadati. Ekaccassa dhātaṁ paguṇaṁ bhavaṅgasotasadisaṁ hoti, asukasuttaṁ vā jātakaṁ vā kathehīti vutte uddharitvā tameva katheti. Taṁ sandhāya vuttaṁ "dhātā"ti.

Vacasā paricitāti suttadasakavaggadasakapaṇṇāsadasakānaṁ vasena vācāya sajjhāyitā. **Manāsānupekkhitā**ti cittena anupekkhitā, yassa vācāya sajjhāyitaṁ Buddhavacanaṁ manasā cintentassa tattha tattha pākaṭaṁ hoti. Mahādīpaṁ jāletvā ṭhitassa rūpagataṁ viya paññāyati. Taṁ sandhāya vuttaṁ "vacasā paricitā manasānupekkhitā"ti. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti atthato ca kāraṇato ca paññāya suppaṭividdhā.

---

1. Sannicitaṁ viya (Syā, Ka)
2. Pakkhittasīhavasā viya ca tiṭṭhati (Sī, Syā)
3. Dhatāti (Sī, Syā)
4. Dhatā paguṇā (Sī), thitā dhatā paguṇā (Syā)
5. Niccalikaṁ (Sī)

Parimaṇḍalehi padabyañjanehīti ettha padameva atthassa byañjanato padabyañjanaṁ, taṁ akkharapāripūriṁ katvā dasavidhabyañjanabuddhiyo aparihāpetvā vuttaṁ parimaṇḍalaṁ nāma hoti, evarūpehi padabyañjanehīti attho. Apica yo bhikkhu parisati[1] dhammaṁ desento suttaṁ vā jātakaṁ vā nikkhipitvā aññaṁ upārambhakaraṁ suttaṁ āharati, tassa upamaṁ katheti, tadatthaṁ ohāreti, evaṁ idaṁ gahetvā ettha khipanto[2] ekapasseneva pariharanto kālaṁ ñatvā vuṭṭhahati. Nikkhittasuttaṁ pana nikkhattamattameva hoti, tassa kathā aparimaṇḍalā nāma hoti. Yo pana suttaṁ vā jātakaṁ vā nikkhipitvā bahi ekapadampi agantvā Pāḷiyā anusandhiñca pubbāparañca amakkhento ācariyehi dinnanaye ṭhatvā tulikāya paricchindanto viya, gambhīramātikāya udakaṁ pesento viya, padaṁ koṭṭento sindhavājānīyo viya gacchati, tassa kathā parimaṇḍalā nāma hoti. Evarūpiṁ[3] kathaṁ sandhāya "parimaṇḍalehi padabyañjanehī"ti vuttaṁ.

Anuppabandhehīti[4] ettha yo bhikkhu dhammaṁ kathento suttaṁ vā jātakaṁ vā ārabhitvā āraddhakālato paṭṭhāya turitaturito araṇiṁ manthento viya, uṇhakhādanīyaṁ khādanto viya, Pāḷiyā anusandhipubbāparesu gahitaṁ gahitameva aggahitaṁ aggahitameva ca katvā purāṇapaṇṇantaresu caramānaṁ godhaṁ uṭṭhapento viya tattha tattha paharanto osāpento[5] ohāya gacchati. Yopi dhammaṁ kathento kālena sīghaṁ kālena dandhaṁ[6] kālena mahāsaddaṁ kālena khuddakasaddaṁ karoti. Yathā petaggi kālena jalati, kālena nibbāyati, evameva idha **petaggidhammakathiko**[7] nāma hoti, parisāya uṭṭhātukāmāya punappunaṁ ārabhati. Yopi kathento tattha tattha vitthāyati, nitthunanto kandanto viya katheti, imesaṁ sabbesampi kathā appabandhā[8] nāma hoti. Yo pana suttaṁ ārabhitvā ācariyehi dinnanaye ṭhito acchinnadhāraṁ katvā nadīsotaṁ[9] viya pavatteti, ākāsagaṅgato bhassamānaṁ udakaṁ viya nirantaraṁ kathaṁ pavatteti, tassa kathā anuppabandhā[10] hoti. Taṁ sandhāya

---

1. Parisatiṁ (Sī)
2. Nikkhipento (Syā, Ka)
3. Evarūpaṁ (Syā, Ka)
4. Appabaddhehīti (Sī)
5. Osāpetvā (Sī)
6. Mandaṁ (Sī)
7. Petadhammakathiko (Sī)
8. Pabaddhā (Sī)
9. Nadīsoto (Syā, Ka)
10. Appabaddhā (Sī)

vuttaṁ "anuppabandhehī"ti. **Anusayasamugghātāyā**ti sattannaṁ anusayānaṁ samugghātatthāya. **Evarūpenā**ti evarūpena bahussutena bhikkhunā tathārūpeneva bhikkhusatena bhikkhusahassena vā saṁghāṭikaṇṇena vā saṁghāṭikaṇṇaṁ, pallaṅkena vā pallaṅkaṁ āhacca nisinnena Gosiṅgasālavanaṁ sobheyya. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

334. Paṭisallānaṁ assa ārāmoti **paṭisallānārāmo.** Paṭisallāne ratoti **paṭisallānarato.**

335. **Sahassaṁ lokānan**ti sahassaṁ lokadhātūnaṁ. Ettakaṁ hi therassa dhuvasevanaṁ[1] āvajjanapaṭibaddhaṁ, ākaṅkhamāno pana thero anekānipi cakkavāḷasahassāni voloketiyeva. **Uparipāsādavaragato**ti sattabhūmakassa vā navabhūmakassa vā pāsādavarassa upari gato. **Sahassaṁ nemimaṇḍalānaṁ volokeyyā**ti pāsādapariveṇe nābhiyā patiṭṭhitānaṁ nemivaṭṭiyā nemivaṭṭiṁ āhacca ṭhitānaṁ nemimaṇḍalānaṁ sahassaṁ vātapānaṁ vivaritvā olokeyya, tassa nābhiyopi pākaṭā honti, arāpi arantarānipi nemiyopi. **Evameva kho āvuso**ti āvuso evaṁ ayampi dibbacakkhuko bhikkhu dibbena cakkhunā atikkantamānusakena sahassaṁ lokānaṁ voloketi. Tassa pāsāde ṭhitapurisassa cakkanābhiyo viya cakkavāḷasahasse Sinerusahassaṁ pākaṭaṁ hoti. Arā viya dīpā pākaṭā honti. Arantarāni viya dīpaṭṭhitamanussā pākaṭā honti. Nemiyo viya cakkavāḷapabbatā pākaṭā honti.

336. **Āraññiko**ti samādiṇṇa-araññadhutaṅgo. Sesapadesupi eseva nayo.

337. **No ca saṁsādentī**ti na osādenti[2]. Sahetukañhi sakāraṇaṁ katvā pañhaṁ pucchituṁ vissajjitumpi asakkonto saṁsādeti[3] nāma, evaṁ na karontīti attho. **Pavattinī hotī**ti nadīsotodakaṁ viya pavattati.

---

1. Dhuvāsevanaṁ (Sī), dhurasevanaṁ (Syā)
2. No ca saṁsārentīti na osārenti (Ka)
3. Saṁsāreti (Ka)

338. **Yāya vihārasamāpattiyā**ti yāya lokiyāya vihārasamāpattiyā, yāya lokuttarāya vihārasamāpattiyā.

339. **Sādhu sādhu Sāriputtā**ti ayaṁ sādhukāro Ānandattherassa dinno. Sāriputtattherena pana saddhiṁ Bhagavā ālapati. Esa nayo sabbattha. **Yathā taṁ Ānandovā**ti yathā Ānandova sammā byākaraṇamāno byākareyya, evaṁ byākataṁ Ānandena attano anucchavikameva ajjhāsayānurūpameva byākatanti attho. Ānandatthero hi attanāpi bahussuto, ajjhāsayopissa evaṁ hoti "aho vata sāsane sabrahmacārī bahussutā bhaveyyun"ti. Kasmā? Bahussutassa hi kappiyākappiyaṁ sāvajjānavajjaṁ garukalahukaṁ satekicchātekicchaṁ pākaṭaṁ hoti. Bahussuto uggahitabuddhavacanaṁ āvajjitvā imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ kathitaṁ, imasmiṁ samādhi, imasmiṁ vipassanā, imasmiṁ maggaphalanibbānānīti sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṁ pūretvā samādhissa āgataṭṭhāne samādhiṁ pūretvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanāgabbhaṁ gaṇhāpetvā maggaṁ bhāvetvā phalaṁ sacchikaroti. Tasmā therassa evaṁ ajjhāsayo hoti "aho vata sabrahmacārī ekaṁ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye uggahetvā āvajjantā sīlādīnaṁ āgataṭṭhānesu sīlādīni paripūretvā anukkamena maggaphalanibbānāni sacchikareyyūn"ti. Sesavāresupi eseva nayo.

340. Āyasmā hi Revato jhānajjhāsayo jhānābhirato, tasmāssa[1] evaṁ hoti "aho vata sabrahmacārī ekikā nisīditvā kasiṇaparikammaṁ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṁ vipassanaṁ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṁ sacchikareyyūn"ti. Tasmā evaṁ byākāsi.

341. Āyasmā Anuruddho dibbacakkhuko, tassa[2] evaṁ hoti "aho vata sabrahmacārī ālokaṁ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā anekesu cakkavāḷasahassesu cavamāne ca upapajjamāne ca satte disvā vaṭṭabhayena cittaṁ saṁvejetvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṁ sacchikareyyūn"ti. Tasmā evaṁ byākāsi.

---

1. Tassa (Sī), tasmā tassa (Syā), tasmā sā (Ka)
2. Tasmāssa (?)

342. Āyasmā Mahākassapo dhutavādo, tassa evaṁ hoti "aho vata sabrahmacārī dhutavādā hutvā dhutaṅgānubhāvena paccayataṇhaṁ[1] milāpetvā aparepi nānappakāre kilese dhunitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṁ sacchikareyyun"ti. Tasmā evaṁ byākāsi.

343. Āyasmā Mahāmoggallāno samādhipāramiyā matthakaṁ patto, sukhumaṁ pana cittantaraṁ khandhntaraṁ dhātvantaraṁ āyatanantaraṁ jhānokkantikaṁ ārammaṇokkantikaṁ aṅgavavatthānaṁ ārammaṇavavatthānaṁ aṅgasaṅkanti āramaṇasaṅkanti[2] ekatovaḍḍhanaṁ ubhatovaḍḍhananti ābhidhammikadhammakathikasseva pākaṭaṁ. Anābhidhammiko hi dhammaṁ kathento "ayaṁ sakavādo ayaṁ paravādo"ti na jānāti. Sakavādaṁ dīpessāmīti paravādaṁ dīpeti paravādaṁ dīpessāmīti sakavādaṁ dīpeti, dhammantaraṁ visaṁvādeti. Ābhidhammiko sakavādaṁ sakavādaniyāmeneva paravādaṁ paravādaniyāmeneva dīpeti, dhammantaraṁ na visaṁvādeti, tasmā therassa evaṁ hoti "aho vata sabrahmacārī ābhidhammikā hutvā sukhumesu ṭhānesu ñāṇaṁ otāretvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṁ sacchikareyyūn"ti. Tasmā evaṁ byākāsi.

344. Āyasmā Sāriputto paññāpāramiyā matthakaṁ patto, paññavāyeva ca cittaṁ attano vase vattetuṁ sakkoti, na duppañño. Duppañño hi uppannassa cittassa vase vattetvā ito cito ca vipphanditvāpi katipāheneva gihibhāvaṁ patvā anayabyasanaṁ pāpuṇāti, tasmā therassa evaṁ hoti "aho vata sabrahmacārī acittavasikā hutvā cittaṁ attano vase vattetvā[3] sabbānassa visevitavipphanditāni bhañjitvā īsakampi bahi nikkhamituṁ adentā vipassanaṁ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṁ sacchikareyyūn"ti. Tasmā evaṁ byākāsi.

345. **Sabbesaṁ vo Sāriputta subhāsitaṁ pariyāyenā**ti Sāriputta yasmā Saṁghārāmassa nāma bahussutabhikkhūhipi sobhanakāraṇaṁ atthi, jhānābhiratehipi, dibbacakkhukehipi, dhutavādehipi, ābhidhammikehipi, acittavasikehipi sobhanakāraṇaṁ atthi. Tasmā

1. Sappaccayataṇhaṁ (Syā, Ka) 2. Aṅgasaṅkantaṁ ārammaṇasaṅkantaṁ (Sī, Syā)
3. Ṭhapetvā (Ka)

sabbesaṁ vo subhāsitaṁ pariyāyena, tena tena kāraṇena subhāsitameva, no dubbhāsitaṁ. **Apica mamapi suṇāthā**ti apica mamapi vacanaṁ suṇātha. **Na tāvāhaṁ imaṁ pallaṅkaṁ bhindissāmī**ti na tāva ahaṁ imaṁ caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhāya ābhujitaṁ pallaṅkaṁ bhindissāmi, na mocessāmīti attho. Idaṁ kira Bhagavā paripākagate ñāṇe[1] rajjasiriṁ pahāya katābhinikkhamano anupubbena Bodhimaṇḍaṁ āruyha caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhāya Aparājitapallaṅkaṁ ābhujitvā daḷhasamādāno hutvā nisinno tiṇṇaṁ mārānaṁ matthakaṁ bhinditvā paccūsasamaye dasasahassilokadhātuṁ unnādento sabbaññutaññāṇaṁ paṭivijjhi, taṁ attano Mahābodhipallaṅkaṁ sandhāya evamāha. Apica pacchimaṁ janataṁ anukampamānopi paṭipattisāraṁ puthujjanakalyāṇakaṁ dassento evamāha. Passati hi Bhagavā "anāgate evaṁ ajjhāsayā kulaputtā iti paṭisañcikkhissanti 'Bhagavā Mahāgosiṅgasuttaṁ kathento idha Sāriputta bhikkhu pacchābhattaṁ -pa- evarūpena kho Sāriputta bhikkhunā Gosiṅgasālavanaṁ sobheyyāti āha, mayaṁ Bhagavato ajjhāsayaṁ gaṇhissāmā'ti pacchābhattaṁ piṇḍapātapaṭikkantā caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhāya daḷhasamādānā hutvā 'arahattaṁ appatvā imaṁ pallaṅkaṁ na bhindissāmā'ti samaṇadhammaṁ kātabbaṁ maññissanti, te evaṁ paṭipannā katipāheneva jātijarāmaraṇassa antaṁ karissantī"ti, imaṁ pacchimaṁ janataṁ anukampamāno paṭipattisāraṁ puthujjanakalyāṇakaṁ dassento evamāha. **Evarūpena kho Sāriputta bhikkhunā Gosiṅgasālavanaṁ sobheyyā**ti Sāriputta evarūpena bhikkhunā nippariyāyeneva Gosiṅgasālavanaṁ sobheyyāti yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā

346. **Evaṁ me sutan**ti Mahāgopālakasuttaṁ. Tattha tisso kathā ekanāḷikā, caturassā, nisinnavattikāti. Tattha Pāḷiṁ vatvā ekekapadassa atthakathanaṁ **ekanāḷikā** nāma. Apaṇḍitaṁ gopālakaṁ dassetvā,

---

1. Paripākakatena ñāṇena (Syā, Ka)

apaṇḍitaṁ bhikkhuṁ dassetvā, paṇḍitaṁ gopālakaṁ dassetvā, paṇḍitaṁ bhikkhuṁ dassetvāti catukkaṁ bandhitvā kathanaṁ **caturassā** nāma. Apaṇḍitaṁ gopālakaṁ dassetvā pariyosānagamanaṁ, apaṇḍitaṁ bhikkhuṁ dassetvā pariyosānagamanaṁ, paṇḍitaṁ gopālakaṁ dassetvā pariyosānagamanaṁ, paṇḍitaṁ bhikkhuṁ dassetvā pariyosānagamananti ayaṁ **nisinnavattikā** nāma. Ayaṁ idha sabbācariyānaṁ āciṇṇā.

Ekādasahi bhikkhave aṅgehīti ekādasahi aguṇakoṭṭhāsehi. **Gogaṇa**nti gomaṇḍalaṁ. **Pariharitu**nti pariggahetvā vicarituṁ. **Phātiṁ kātu**nti vaḍḍhiṁ āpādetuṁ. **Idhā**ti imasmiṁ loke. **Na rūpaññū hotī**ti gaṇanato vā vaṇṇato vā rūpaṁ na jānāti. **Gaṇanato** na jānāti nāma attano gunnaṁ sataṁ vā sahassaṁ vāti saṅkhyaṁ na jānāti. So gāvīsu haṭāsu vā palātāsu vā gogaṇaṁ gaṇetvā ajja ettikā na dissantīti dve tīṇi gāmantarāni vā aṭaviṁ vā vicaranto na pariyesati, aññesaṁ gāvīsu attano gogaṇaṁ paviṭṭhāsupi gogaṇaṁ gaṇetvā "imā ettikā gāvo na amhākan"ti yaṭṭhiyā pothetvā na nīharati, tassa naṭṭhā gāviyo naṭṭhāva honti, paragāviyo gahetvā vicarantaṁ[1] gosāmikā disvā "ayaṁ ettakaṁ kālaṁ amhākaṁ dhenuṁ gaṇhātī"ti[2] tajjetvā attano gāviyo gahetvā gacchanti. Tassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti. **Vaṇṇato** na jānāti nāma "ettikā gāvo setā, ettikā rattā, ettikā kāḷā, ettikā kabarā, ettikā nīlā"ti[3] na jānāti, so gāvīsu haṭāsu vā -pa- pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na lakkhaṇakusalo hotīti gāvīnaṁ sarīre kataṁ dhanusattisūlādibhedaṁ lakkhaṇaṁ na jānāti, so gāvīsu haṭāsu vā palātāsu vā ajja asukalakkhaṇā ca asukalakkhaṇā ca gāvo na dissanti -pa- pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na āsāṭikaṁ hāretāti gunnaṁ khāṇukaṇṭakādīhi pahaṭaṭṭhānesu vaṇo hoti. Tattha nīlamakkhikā aṇḍakāni pātenti, tesaṁ āsāṭikāti nāma. Tāni daṇḍena apanetvā bhesajjaṁ dātabbaṁ hoti.

---

1. Carati (Sī, Syā) 2. Duhīti (Sī), duhatīti (Syā) 3. Kāḷā ettikā pāṭaḷāti (Sī)

Bālo gopālako tathā na karoti, tena vuttaṁ “na āsāṭikaṁ hāretā hotī”ti. Tassa gunnaṁ vaṇā vaḍḍhanti, gambhīrā honti, pāṇakā kucchiṁ pavisanti, gāvo gelaññābhibhūtā neva yāvadatthaṁ tiṇāni khādituṁ, na pānīyaṁ pātuṁ sakkonti. Tattha gunnaṁ khīraṁ chijjati, goṇānaṁ javo hāyati, ubhayesaṁ jīvitantarāyo hoti. Evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Na vaṇaṁ paṭicchādetā hotīti gunnaṁ vuttanayeneva sañjāto vaṇo bhesajjaṁ datvā vākena vā cīrakena vā bandhitvā paṭicchādetabbo hoti. Bālo gopālako tathā na karoti, athassa[1] gunnaṁ vaṇehi yūsā paggharanti, tā aññamaññaṁ nighaṁsenti, tena aññesampi vaṇā jāyanti. Evaṁ gāvo gelaññābhibhūtā neva yāvadatthaṁ tiṇāni khādituṁ -pa- paribāhiro hoti.

Na dhūmaṁ kattā hotīti antovasse ḍaṁsamakasādīnaṁ ussannakāle gogaṇe vajaṁ paviṭṭhe tattha tattha dhūmo kātabbo hoti, apaṇḍito gopālako taṁ na karoti. Gogaṇo sabbarattiṁ ḍaṁsādīhi upadduto niddaṁ alabhitvā punadivase araññe tattha tattha rukkhamūlādīsu nipajjitvā niddāyati, neva yāvadatthaṁ tiṇāni khādituṁ -pa- pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na titthaṁ jānātīti titthaṁ samanti vā visamanti vā sagāhanti vā niggāhanti vā na jānāti, so atitthena gāviyo otāreti, tāsaṁ visamatitthe pāsāṇādīni akkamantīnaṁ pādā bhijjanti, sagāhaṁ gambhīraṁ titthaṁ otiṇṇā kumbhīlādayo gāhā gaṇhanti, ajja ettikā gāvo naṭṭhā ajja ettikāti vattabbataṁ āpajjati, evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Na pītaṁ jānātīti pītampi apītampi na jānāti. Gopālakena hi “imāya gāviyā pītaṁ, imāya na pītaṁ, imāya pānīyatitthe okāso laddho, imāya na laddho”ti evaṁ pītāpītaṁ jānitabbaṁ hoti. Ayaṁ pana divasabhāgaṁ araññe gogaṇaṁ rakkhitvā pānīyaṁ pāyessāmīti nadiṁ

---

1. Avassaṁ (Sī)

vā taḷākaṁ vā gahetvā gacchati. Tattha mahā-usabhā ca anu-usabhā ca balavagāviyo[1] ca dubbalāni ceva mahallakāni ca gorūpāni siṅgehi vā phāsukāhi vā paharitvā attano okāsaṁ katvā ūruppamāṇaṁ udakaṁ pavisitvā yathākāmamaṁ pivanti, avasesā okāsaṁ alabhamānā tīre ṭhatvā kalalamissakaṁ udakaṁ pivanti, apītā eva vā honti. Atha ne[2] gopālako piṭṭhiyaṁ paharitvā puna araññaṁ paveseti, tattha apītagāviyo pipāsāya sukkhamānā yāvadatthaṁ tiṇāni khādituṁ na sakkonti, tattha gunnaṁ khīraṁ chijjati, goṇānaṁ javo hāyati -pa- paribāhiro hoti.

Na vīthiṁ jānātīti "ayaṁ maggo samo khemo, ayaṁ visamo sāsaṅko sappaṭibhayo"ti na jānāti. So samaṁ khemaṁ maggaṁ vajjetvā gogaṇaṁ itaraṁ maggaṁ paṭipādeti, tattha gāvo sīhabyagghādīnaṁ gandhena coraparissayena vā abhibhūtā bhantamigasappaṭibhāgā gīvaṁ ukkhipitvā tiṭṭhanti, neva yāvadatthaṁ tiṇāni khādanti, na pānīyaṁ pivanti, tattha gunnaṁ khīraṁ chijjati -pa- paribāhiro hoti.

Na gocarakusalo hotīti gopālakena hi gocarakusalena bhavitabbaṁ, pañcāhikavāro vā sattāhikavāro vā jānitabbo, ekadisāya gogaṇaṁ cāretvā punadivase tattha na cāretabbo. Mahatā hi gogaṇena ciṇṇaṭṭhānaṁ bheritalaṁ viya suddhaṁ hoti nittiṇaṁ, udakampi āluḷīyati. Tasmā pañcame vā sattame vā divase puna tattha cāretuṁ vaṭṭati, ettakena hi tiṇampi paṭiviruhati, udakampi pasīdati. Ayaṁ pana imaṁ pañcāhikavāraṁ vā sattāhikavāraṁ vā na jānāti, divase divase rakkhitaṭṭhāneyeva rakkhati, athassa gogaṇo haritatiṇaṁ na labhati, sukkhatiṇaṁ khādanto kalalamissakaṁ udakaṁ pivati, tattha gunnaṁ khīraṁ chijjati -pa- paribāhiro hoti.

Anavasesadohī ca hotīti paṇḍitagopālakena yāva vacchakassa maṁsalohitaṁ saṇṭhāti, tāva ekaṁ dve thane ṭhapetvā sāvasesadohinā bhavitabbaṁ. Ayaṁ vacchakassa kiñci anavasesetvā duhati, khīrapako[3] vaccho khīrapipāsāya sukkhati, saṇṭhātuṁ asakkonto

1. Mahā-usabhā ca balavagāviyo (Sī) 2. So (Sī) 3. Khīrūpago (Ka)

kampamāno mātu purato patitvā kālaṅkaroti. Mātā puttakaṁ disvā "mayhaṁ puttako attano mātukhīraṁ pātumpi na labhatī"ti puttasokena na yāvadatthaṁ tiṇāni khādituṁ, na pānīyaṁ pātuṁ sakkoti, thanesu khīraṁ chijjati, evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Gunnaṁ pituṭṭhānaṁ karontīti **gopitaro.** Gāvo pariṇayanti yathāruciṁ gahetvā gacchantīti **gopariṇāyakā. Na atirekapūjāyā**ti paṇḍito hi gopālako evarūpe usabhe atirekapūjāya pūjeti, paṇītaṁ gobhattaṁ deti, gandhapañcaṅgulikehi maṇḍeti, mālaṁ pilandheti, siṅge suvaṇṇarajatakosake ca dhāreti, rattiṁ dīpaṁ jāletvā celavitānassa heṭṭhā sayāpeti. Ayaṁ pana tato ekasakkārampi na karoti, usabhā atirekapūjaṁ alabhamānā gogaṇaṁ na rakkhanti, parissayaṁ na vārenti, evamassa gogaṇo parihāyati, pañcagorasato paribāhiro hoti.

347. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Na rūpaññū hotī**ti "cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṁ upādāyarūpan"ti evaṁ vuttarūpaṁ dvīhākārehi na jānāti gaṇanato vā samuṭṭhānato vā. **Gaṇanato** na jānāti nāma "cakkhāyatanaṁ sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṁ, rūpa, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṁ, itthindriyaṁ, purisindriyaṁ, jīvitindriyaṁ, kāyaviññatti, vacīviññatti, ākāsadhātu, āpodhātu, rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati, jaratā, rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati, jaratā, rūpassa aniccatā, kabaḷīkāro āhāro"ti evaṁ Pāḷiyaṁ āgatā pañcavīsati rūpakoṭṭhāsāti na jānāti. Seyyathāpi so gopālako gaṇanato gunnaṁ rūpaṁ na jānāti, tathūpamo ayaṁ bhikkhu. So gaṇanato rūpaṁ ajānanto rūpaṁ pariggahetvā arūpaṁ vavatthapetvā rūpārūpaṁ pariggahetvā paccayaṁ sallakkhetvā lakkhaṇaṁ āropetvā kammaṭṭhānaṁ matthakaṁ pāpetuṁ na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṁ imasmiṁ sāsane sīlasamādhivipassanāmaggaphalanibbānehi na vaḍḍhati, yathā ca so gopālako pañcahi gorasehi paribāhiro hoti, evaṁ asekkhena sīlakkhandhena, asekkhena samādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanakkhandhenāti pañcahi dhammakkhandhehi paribāhiro hoti.

Samuṭṭhānato na jānāti nāma "ettakaṁ rūpaṁ ekasamuṭṭhānaṁ, ettakaṁ dvisamuṭṭhānaṁ, ettakaṁ tisamuṭṭhānaṁ, ettakaṁ catusamuṭṭhānaṁ, ettakaṁ na kutocisamuṭṭhātī"ti na jānāti. Seyyathāpi so gopālako vaṇṇato gunnaṁ rūpaṁ na jānāti, tathūpamo ayaṁ bhikkhu. So samuṭṭhānato rūpaṁ ajānanto rūpaṁ pariggahetvā arūpaṁ vavatthapetvā -pa- paribāhiro hoti.

Na lakkhaṇakusalo hotīti kammalakkhaṇo bālo, kammalakkhaṇo paṇḍitoti evaṁ vuttaṁ kusalākusalaṁ kammaṁ paṇḍitabālalakkhaṇanti na jānāti. So evaṁ ajānanto bāle vajjetvā paṇḍite na sevati, bāle vajjetvā paṇḍite asevanto kappiyākappiyaṁ kusalākusalaṁ sāvajjānavajjaṁ garukalahukaṁ satekiccha-atekicchaṁ kāraṇākāraṇaṁ na jānāti, taṁ ajānanto kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṁ imasmiṁ sāsane yathāvuttehi sīlādīhi na vaḍḍhati, gopālako viya ca pañcahi gorasehi pañcahi dhammakkhandhehi paribāhiro hoti.

Na āsāṭikaṁ hāretā hotīti uppannaṁ kāmavitakkanti evaṁ vutte kāmavitakkādike na vinodeti, so imaṁ akusalavitakkaṁ āsāṭikaṁ ahāretvā[1] vitakkavasiko hutvā vicaranto kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti, so yathā tassa gopālakassa -pa- paribāhiro hoti.

Na vaṇaṁ paṭicchādetā hotīti cakkhunā rūpaṁ disvā nimittaggāhī hotīti-ādinā nayena sabbārammaṇesu nimittaṁ gaṇhanto yathā so gopālako vaṇaṁ na paṭicchādeti, evaṁ saṁvaraṁ na sampādeti, so vivaṭadvāro vicaranto kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na dhūmaṁ kattā hotīti so gopālako dhūmaṁ viya dhammadesanādhūmaṁ na karoti, dhammakathaṁ vā sarabhaññaṁ vā upanisinnakathaṁ vā anumodanaṁ vā na karoti, tato naṁ manussā bahussuto guṇavāti na jānanti, te guṇāguṇaṁ ajānantā catūhi paccayehi saṅgahaṁ na karonti, so

1. Asāṭetvā (Sī), asāretvā (Syā, Ka)

paccayehi kilamamāno Buddhavacanaṁ sajjhāyaṁ kātuṁ vattapaṭipattiṁ pūretuṁ kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na titthaṁ jānātīti titthabhūte bahussutabhikkhū na upasaṅkamati, upasaṅkamanto "idaṁ bhante byañjanaṁ kathaṁ ropetabbaṁ, imassa bhāsitassa ko attho, imasmiṁ ṭhāne Pāḷi kiṁ vadeti, imasmiṁ ṭhāne attho kiṁ dīpetī"ti evaṁ na paripucchati na paripañhati, na jānāpetīti attho. Tassa te evaṁ aparipucchato[1] avivaṭañceva na vivaranti, bhājetvā na dassenti, anuttānīkatañca na uttānīkaronti, apākaṭaṁ na pākaṭaṁ karonti. **Anekavihitesu ca kaṅkhāṭhāniyesu dhammesū**ti anekavidhāsu kaṅkhāsu ekaṁ kaṅkhampi na paṭivinodenti. Kaṅkhā eva hi kaṅkhāṭhāniyā dhammā nāma. Tattha ekaṁ kaṅkhampi na nīharantīti attho. So evaṁ bahussutatitthaṁ anupasaṅkamitvā sakaṅkho kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti. Yathā ca so gopālako titthaṁ na jānāti, evaṁ ayampi bhikkhu dhammatitthaṁ na jānāti, ajānanto avisaye pañhaṁ pucchati, ābhidhammikaṁ upasaṅkamitvā kappiyākappiyaṁ pucchati, vinayadharaṁ upasaṅkamitvā rūpārūpaparicchedaṁ pucchati, te avisaye puṭṭhā kathetuṁ na sakkonti, so attanā sakaṅkho kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na pītaṁ jānātīti yathā so gopālako pītāpītaṁ na jānāti, evaṁ dhammūpasañhitaṁ pāmojjaṁ na jānāti na labhati, savanamayaṁ puññakiriyavatthuṁ nissāya ānisaṁsaṁ na vindati, dhammassavanaggaṁ gantvā sakkaccaṁ na suṇāti, nisinno niddāyati, kathaṁ katheti, aññavihitako hoti, so sakkaccaṁ dhammaṁ asuṇanto kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na vīthiṁ jānātīti so gopālako maggāmaggaṁ viya "ayaṁ lokiyo ayaṁ lokuttaro"ti ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ yathābhūtaṁ na pajānāti, ajānanto lokiyamagge abhinivisitvā lokuttaraṁ nibbattetuṁ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na gocarakusalo hotīti so gopālako pañcāhikavāre sattāhikavāre viya cattāro satipaṭṭhāne "ime lokiyā ime lokuttarā"ti yathābhūtaṁ na pajānāti, ajānanto sukhumaṭṭhānesu

---

1. Aparipucchitā (Syā, Ka)

attano ñāṇaṁ carāpetvā lokiyasatipaṭṭhāne abhinivisitvā lokuttaraṁ nibbattetuṁ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Anavasesadohī ca hotīti paṭiggahaṇe mattaṁ ajānanto anavasesaṁ duhati. Niddesavāre panassa **abhihaṭṭhuṁ pavārentī**ti abhiharitvā pavārenti. Ettha dve abhihārā vācābhihāro ca paccayābhihāro ca. **Vācābhihāro** nāma manussā bhikkhussa santikaṁ gantvā "vadeyyātha bhante yenattho"ti pavārenti. **Paccayābhihāro** nāma vatthādīni vā[1] telaphāṇitādīni vā gahetvā bhikkhussa santikaṁ gantvā "gaṇhatha bhante yāvatakena attho"ti vadanti. **Tatra bhikkhu mattaṁ na jānātī**ti bhikkhu tesu paccayesu pamāṇaṁ na jānāti, "dāyakassa vaso veditabbo, deyyadhammassa vaso veditabbo, attano thāmo veditabbo"ti rathavinīte vuttanayena pamāṇayuttaṁ aggahetvā yaṁ āharanti, taṁ sabbaṁ gaṇhātīti attho. Manussā vippaṭisārino na puna abhiharitvā pavārenti, so paccayehi kilamanto kammaṭṭhānaṁ gahetvā vaḍḍhetuṁ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Te na atirekapūjāya pūjetā hotīti so gopālako mahā-usabhe viya te there bhikkhū imāya āvi ceva raho ca mettāya kāyakammādikāya atirekapūjāya na pūjeti. Tato therā "ime amhesu garucittīkāraṁ na karontī"ti navake bhikkhū dvīhi saṅgahehi na saṅgaṇhanti, na āmisasaṅgahena cīvarena vā pattena vā pattapariyāpannena vā vasanaṭṭhānena vā. Kilamante milāyantepi nappaṭijagganti. Pāḷiṁ vā Aṭṭhakathaṁ vā dhammakathābandhaṁ vā guyhaganthaṁ vā na sikkhāpenti. Navakā therānaṁ santikā sabbaso ime dve saṅgahe alabhamānā imasmiṁ sāsane patiṭṭhātuṁ na sakkonti. Yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṁ sīlādīni na vaḍḍhanti. Yathā ca so gopālako pañcahi gorasehi paribāhiro hoti, evaṁ pañcahi dhammakkhandhehi paribāhirā honti. Sukkapakkho kaṇhapakkhe vuttavipallāsavasena yojetvā veditabboti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāgopālakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vatthāni vā (Syā, Ka)

4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā

350. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷagopālakasuttaṁ. Tattha **Ukkacelāyan**ti evaṁnāmake nagare. Tasmiṁ kira māpiyamāne rattiṁ Gaṅgāsotato maccho thalaṁ patto, manussā celāni telapātiyaṁ[1] temetvā ukkā katvā macchaṁ gaṇhiṁsu, nagare niṭṭhite tassa nāmaṁ karonte amhehi nagaraṭṭhānassa[2] gahitadivase celukkāhi maccho gahitoti **Ukkacelā**tvevassa nāmaṁ akaṁsu. **Bhikkhū āmantesī**ti yasmiṁ ṭhāne nisinnassa sabbā Gaṅgā pākaṭā hutvā paññāyati, tādise vālikussade Gaṅgātitthe sāyanhasamaye mahābhikkhusaṁghaparivuto nisīditvā Mahāgaṅgaṁ paripuṇṇaṁ sandamānaṁ olokento "atthi nu kho imaṁ Gaṅgaṁ nissāya koci pubbe vaḍḍhiparihāniṁ patto"ti āvajjitvā pubbe ekaṁ bālagopālakaṁ nissāya anekasatasahassā gogaṇā imissā Gaṅgāya āvaṭṭe patitvā samuddameva paviṭṭhā, aparaṁ pana paṇḍitagopālakaṁ nissāya anekasatasahassagogaṇassa sotthi jātā vaḍḍhi jātā ārogyaṁ jātanti addasa, disvā imaṁ kāraṇaṁ nissāya bhikkhūnaṁ dhammaṁ desessāmīti cintetvā bhikkhū āmantesi.

Māgadhakoti Magadharaṭṭhavāsī. **Duppaññajātiko**ti nippaññasabhāvo dandho mahājaḷo[3]. **Asamavekkhitvā**ti[4] asallakkhetvā anupadhāretvā. **Patāresī**ti tāretuṁ ārabhi. **Uttaraṁ tīraṁ suvidehānan**ti Gaṅgāya orime tīre Magadharaṭṭhaṁ, pārime tīre Videharaṭṭhaṁ, gāvo Magadharaṭṭhato Videharaṭṭhaṁ netvā rakkhissāmīti uttaraṁ tīraṁ patāresi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "uttaraṁ tīraṁ suvidehānan"ti. **Āmaṇḍalikaṁ karitvā**ti maṇḍalikaṁ katvā. **Anayabyasanaṁ āpajjiṁsū**ti avaḍḍhiṁ vināsaṁ pāpuṇiṁsu, mahāsamuddameva pavisiṁsu. Tena hi gopālakena gāvo otārentena Gaṅgāya orimatīre samatitthañca visamatitthañca oloketabbaṁ assa, majjhe Gaṅgāya gunnaṁ vissamaṭṭhānatthaṁ dve tīṇi vālikatthalāni sallakkhetabbāni assu. Tathā pārimatīre tīṇi cattāri titthāni, imasmā titthā bhaṭṭhā imaṁ titthaṁ gaṇhissanti, imasmā bhaṭṭhā imanti. Ayaṁ pana bālagopālako orimatīre gunnaṁ otaraṇatitthaṁ samaṁ vā visamaṁ vā anoloketvāva

---

1. Telacāṭiyaṁ (Sī)
2. Nagarassa (Syā, Ka)
3. Andho mahājano (Syā, Ka)
4. Asamapekkhitvāti (Sī, Syā)

majjhe Gaṅgāya gunnaṁ vissamaṭṭhānatthaṁ dve tīṇi vālikatthalānipi asallakkhetvāva paratīre cattāri pañca uttaraṇatitthāni asamavekkhitvāva atittheneva gāvo otāresi. Athassa mahā-usabho javanasampannatāya ceva thāmasampannatāya ca tiriyaṁ Gaṅgāya sotaṁ chetvā pārimaṁ tīraṁ patvā chinnataṭañceva kaṇṭakagumbagahanañca disvā "dubbiniviṭṭhaṁ[1] etan"ti ñatvā dhuraggapatiṭṭhānokāsampi alabhitvā paṭinivatti. Gāvo mahā-usabho nivatto mayampi nivattissāmāti nivattā. Mahato[2] gogaṇassa nivattaṭṭhāne udakaṁ chijjitvā majjhe Gaṅgāya āvaṭṭaṁ uṭṭhapesi. Gogaṇo āvaṭṭaṁ pavisitvā samuddameva patto. Ekopi goṇo arogo nāma[3] nāhosi. Tenāha "tattheva anayabyasanaṁ āpajjiṁsū"ti.

Akusalā imassa lokassāti idha loke khandhadhātāyatanesu akusalā achekā, paralokepi eseva nayo. **Māradheyyaṁ** vuccati tebhūmakadhammā. **Amāradheyyaṁ** nava lokuttaradhammā. **Maccudheyyam**pi tebhūmakadhammāva. **Amaccudheyyaṁ** nava lokuttaradhammā. Tattha **akusalā** achekā. Vacanatthato pana mārassa dheyyaṁ **māradheyyaṁ.** **Dheyyan**ti ṭhānaṁ vatthu nivāso gocaro. **Maccudheyya**pi eseva nayo. **Tesan**ti tesaṁ evarūpānaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ, iminā cha satthāro dassitāti veditabbā.

351. Evaṁ kaṇhapakkhaṁ niṭṭhapetvā sukkapakkhaṁ dassento **bhūtapubbaṁ bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **balavagāvo**ti dantagoṇe ceva dhenuyo ca. **Dammagāvo**ti dametabbagoṇe ceva avijātagāvo ca. **Vacchatare**ti vacchabhāvaṁ taritvā ṭhite balavavacche. **Vacchake**ti dhenupake[4] taruṇavacchake. **Kisābalake**ti[5] appamaṁsalohite mandathāme. **Tāvadeva jātako**ti taṁdivase jātako[6]. **Mātugoravakena vuyhamāno**ti mātā purato purato huṁhunti goravaṁ katvā saññaṁ dadamānā urena udakaṁ chindamānā gacchati, vacchako tāya goravasaññāya dhenuyā vā urena chinnodakena gacchamāno "mātugoravakena vuyhamāno"ti vuccati.

---

1. Dubbinivijjhaṁ (Syā, Ka)
2. Tato (Ka)
3. Ekampi golomaṁ arogaṁ nāma (Sī), ekampi goṇaṁ ārogyaṁ (Ka)
4. Dhenupage (Syā, Ka)
5. Kisabalaketi (Sī), kisabaliketi (Syā)
6. Taṁdivasaṁ jātako (Sī), taṁdivasajātako (Syā)

352. **Mārassa sotaṁ chetvā**ti arahattamaggena mārassa taṇhāsotaṁ chetvā. **Pāraṁ gatā**ti mahā-usabhā nadīpāraṁ viya saṁsārapāraṁ nibbānaṁ gatā. **Pāraṁ agamaṁsū**ti mahā-usabhānaṁ pāraṅgatakkhaṇe Gaṅgāya sotassa tayo koṭṭhāse atikkamma ṭhitā mahā-usabhe pāraṁ patte disvā tesaṁ gatamaggaṁ paṭipajjitvā pāraṁ agamaṁsu. **Pāraṁ gamissantī**ti catumaggavajjhānaṁ kilesānaṁ tayo koṭṭhāse khepetvā ṭhitā idāni arahattamaggena avasesaṁ taṇhāsotaṁ chetvā balavagāvo viya nadīpāraṁ saṁsārapāraṁ nibbānaṁ gamissantīti iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Dhammānusārino saddhānusārino**ti ime dve paṭhamamaggasamaṅgino.

Jānatāti sabbadhamme jānantena Buddhena. **Suppakāsito**ti sukathito. **Vivaṭan**ti vivaritaṁ. **Amatadvāran**ti ariyamaggo. **Nibbānapattiyā**ti tadatthāya vivaṭaṁ[1]. **Vinaḷīkatan**ti vigatamānanaḷaṁ kataṁ. **Khemaṁ patthethā**ti kattukamyatāchandena arahattaṁ patthetha, kattukāmā nibbattetukāmā hothāti attho. "Patta'tthā"tipi pāṭho, evarūpaṁ Satthāraṁ labhitvā tumhe pattāyeva nāmāti attho. Sesaṁ sabbattha uttānameva. Bhagavā pana yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā

353. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷasaccakasuttaṁ. Tattha **Mahāvane Kūṭāgārasālāyan**ti Mahāvanaṁ nāma sayaṁjātaṁ aropimaṁ saparicchedaṁ mahantaṁ vanaṁ. Kapilavatthusāmantā pana Mahāvanaṁ Himavantena saha ekābaddhaṁ aparicchedaṁ hutvā mahāsamuddaṁ āhacca ṭhitaṁ. Idaṁ tādisaṁ na hoti. Saparicchedaṁ mahantaṁ vananti **Mahāvanaṁ. Kūṭāgārasālā** pana Mahāvanaṁ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṁ antokatvā haṁsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā Buddhassa Bhagavato gandhakuṭi veditabbā.

---

1. Nibbānapatti-atthāya (Sī)

Saccako Nigaṇṭhaputtoti pubbe kira eko Nigaṇṭho ca Nigaṇṭhī ca pañca pañca vādasatāni uggahetvā vādaṁ āropessāmāti Jambudīpe vicarantā Vesāliyaṁ samāgatā, Licchavirājāno disvā "tvaṁ ko, tvaṁ kā"ti pucchiṁsu. Nigaṇṭho "ahaṁ vādaṁ āropessāmīti Jambudīpe vicarāmī"ti āha. Nigaṇṭhīpi tathā āha. Licchavino "idheva aññamaññaṁ vādaṁ āropethā"ti āhaṁsu. Nigaṇṭhī attanā uggahitāni pañcavādasatāni pucchi, Nigaṇṭho kathesi. Nigaṇṭhena pucchitepi Nigaṇṭhī kathesiyeva. Ekassapi na jayo, na parājayo, ubho samasamāva ahesuṁ. Licchavino "tumhe[1] ubhopi samasamā āhiṇḍitvā kiṁ karissatha, idheva vasathā"ti gehaṁ datvā baliṁ paṭṭhapesuṁ. Tesaṁ saṁvāsamanvāya catasso dhītaro jātā ekā Saccā nāma, ekā Lolā nāma, ekā Paṭācārā nāma, ekā Ācāravatī[2] nāma, tāpi paṇḍitāva ahesuṁ, mātāpitūhi uggahitāni pañca pañca vādasatāni uggahesuṁ. Tā vayapattā mātāpitaro avocuṁ "amhākaṁ ammā kule dārikā nāma hiraññasuvaṇṇādīni datvā kulagharaṁ pesitapubbā nāma natthi. Yo pana agāriko tāsaṁ vādaṁ madditum sakkoti, tassa pādaparicārikā honti. Yo pabbajito tāsaṁ vādaṁ madditum sakkoti, tassa santike pabbajanti, tumhe kiṁ karissathā"ti. Mayampi evameva karissāmāti, catassopi paribbājikavesaṁ gahetvā "ayaṁ Jambudīpo nāma jambuyā paññāyatī"ti jambusākhaṁ gahetvā cārikaṁ pakkamiṁsu. Yaṁ gāmaṁ pāpuṇanti, tassa dvāre paṁsupuñje vā vālikapuñje vā jambudhajaṁ[3] ṭhapetvā "yo vādaṁ āropetuṁ sakkoti, so imaṁ maddatū"ti vatvā gāmaṁ pavisanti. Evaṁ gāmena gāmaṁ vicarantiyo Sāvatthiṁ pāpuṇitvā tatheva gāmadvāre jambudhajaṁ ṭhapetvā sampattamanussānaṁ ārocetvā antonagaraṁ paviṭṭhā.

Tenā samayena Bhagavā Sāvatthiṁ nissāya Jetavane viharati. Athāyasmā Sāriputto gilāne pucchanto ajaggitaṭṭhānaṁ jagganto attano kiccamahantatāya aññehi bhikkhūhi divātaraṁ gāmaṁ piṇḍāya pavisanto gāmadvāre jambudhajaṁ disvā "kiṁ idan"ti dārake pucchi. Te tamatthaṁ ārocesuṁ. Tena hi maddathāti. Na sakkoma bhante bhāyāmāti.

---

1. Licchavino āhaṁsu tumhe (Syā, Ka) 2. Sivāvatikā (Sī), silāvatakā (Syā)
3. Jambusākhaṁ (Sī) imasmiṁyeva ṭhāne, na aññesu.

"Kumārā mā bhāyatha, 'kena amhākaṁ jambudhajo maddāpito'ti vutte Buddhasāvakena Sāriputtattherena maddāpito, vādaṁ āropetukāmā Jetavane therassa santikaṁ gacchathāti vadeyyāthā"ti āha. Te therassa vacanaṁ sutvā jambudhajaṁ madditvā chaḍḍesuṁ. Thero piṇḍāya caritvā vihāraṁ gato. Paribbājikāpi gāmato nikkhamitvā "amhākaṁ dhajo kena maddāpito"ti pucchiṁsu. Dārakā tamatthaṁ ārocesuṁ. Paribbājikā puna gāmaṁ pavisitvā ekekaṁ vīthiṁ gahetvā "Buddhasāvako kira Sāriputto nāma amhehi saddhiṁ vādaṁ karissati, sotukāmā nikkhamathā"ti ārocesuṁ. Mahājano nikkhami, tena saddhiṁ paribbājikā Jetavanaṁ agamiṁsu.

Thero "amhākaṁ vasanaṭṭhāne mātugāmassa āgamanaṁ nāma aphāsukan"ti vihāramajjhe nisīdi. Paribbājikāyo gantvā theraṁ pucchiṁsu "tumhehi amhākaṁ dhajo maddāpito"ti. Āma mayā maddāpitoti. Mayaṁ tumhehi saddhiṁ vādaṁ karissāmāti. Sādhu karotha kassa pucchā kassa vissajjanaṁ hotūti. Pucchā nāma amhākaṁ pattā, tumhe pana mātugāmā nāma paṭhamaṁ pucchathāti āha. Tā catassopi catūsu disāsu ṭhatvā mātāpitūnaṁ santike uggahitaṁ vādasahassaṁ pucchiṁsu. Thero khaggena kumudanāḷaṁ chindanto viya pucchitaṁ pucchitaṁ nijjaṭaṁ niggaṇṭhiṁ katvā kathesi, kathetvā puna pucchathāti āha. Ettakameva bhante mayaṁ jānāmāti. Thero āha "tumhehi vādasahassaṁ pucchitaṁ mayā kathitaṁ, ahaṁ pana ekaṁyeva pañhaṁ pucchissāmi, taṁ tumhe kathetā"ti. Tā therassa visayaṁ disvā "pucchatha bhante byākarissāmā"ti vattuṁ nāsakkhiṁsu. "Vada bhante jānamānā byākarissāmā"ti puna āhaṁsu.

Thero ayaṁ pana kulaputte pabbājetvā paṭhamaṁ sikkhāpetabbapañhoti vatvā "ekaṁ nāma kin"ti pucchi, tā neva antaṁ, na koṭiṁ addasaṁsu. Thero kathethāti āha. Na passāma bhanteti. Tumhehi vādasahassaṁ pucchitaṁ mayā kathitaṁ, mayhaṁ tumhe ekaṁ pañhampi kathetuṁ na sakkotha, evaṁ sante kassa jayo kassa parājayoti. Tumhākaṁ bhante jayo, amhākaṁ parājayoti. Idāni kiṁ karissathāti. Tā mātāpitūhi vuttavacanaṁ ārocetvā "tumhākaṁ santike pabbajissāmā"ti āhaṁsu. Tumhe mātugāmā nāma amhākaṁ santike pabbajituṁ na vaṭṭati, amhākaṁ pana sāsanaṁ

gahetvā bhikkhuni-upassayaṁ gantvā pabbajathāti. Tā sādhūti therassa sāsanaṁ gahetvā bhikkhunisaṁghassa santikaṁ gantvā pabbajiṁsu, pabbajitā ca pana appamattā ātāpiniyo hutvā nacirasseva arahattaṁ pāpuṇiṁsu.

Ayaṁ Saccako tāsaṁ catunnampi kaniṭṭhabhātiko, tāhi catūhipi uttaritarapañño, mātāpitūnampi santikā vādasahassaṁ, tato bahutarañca bāhirasamayaṁ uggahetvā katthaci agantvā rājadārake sippaṁ sikkhāpento tattheva Vesāliyaṁ vasati, paññāya atipūritattā kucchi me bhijjeyyāti bhīto ayapaṭṭena kucchiṁ parikkhipitvā carati, imaṁ sandhāya vuttaṁ "Saccako Nigaṇṭhaputto"ti.

Bhassappavādakoti bhassaṁ vuccati kathāmaggo, taṁ pavadati kathetīti bhassappavādako. **Paṇḍitavādo**ti ahaṁ paṇḍitoti evaṁ vādo. **Sādhusammato bahujanassā**ti yaṁ yaṁ nakkhattacārena ādisati, taṁ taṁ yebhuyyena tatheva hoti, tasmā ayaṁ sādhuladdhiko bhaddakoti evaṁ sammato mahājanassa. **Vādena vādaṁ samāraddho**ti kathāmaggena dosaṁ āropito. **Āyasmā Assajī**ti Sāriputtattherassa ācariyo Assajitthero. **Jaṅghāvihāraṁ anucaṅkamamāno**ti tato tato licchavirājagehato taṁ taṁ gehaṁ gamanatthāya anucaṅkamamāno. **Yenāyasmā Assaji tenupasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkami? Samayajānanatthaṁ.

Evaṁ kirassa ahosi "ahaṁ 'samaṇassa Gotamassa vādaṁ āropessāmī'ti āhiṇḍāmi, 'samayaṁ panassa na jānāmī'ti na āropesiṁ. Parassa hi samayaṁ ñatvā āropito vādo svāropito nāma hoti. Ayaṁ pana samaṇassa Gotamassa sāvako paññāyati Assajitthero, so attano Satthu samaye kovido, etāhaṁ pucchitvā kathaṁ patiṭṭhāpetvā samaṇassa Gotamassa vādaṁ āropessāmī"ti. Tasmā upasaṅkami. **Vinetī**ti kathaṁ vineti, kathaṁ sikkhāpetīti pucchati. Thero pana yasmā dukkhanti vutte upārambhassa okāso hoti, maggaphalānipi pariyāyena dukkhanti āgatāni, ayañca dukkhanti vutte theraṁ puccheyya "bho Assaji kimatthaṁ tumhe pabbajitā"ti. Tato "maggaphalatthāyā"ti vutte "nayidaṁ bho Assaji tumhākaṁ sāsanaṁ nāma, mahā-āghātanaṁ nāmetaṁ, nirayussado nāmesa, natthi tumhākaṁ sukhāsā, uṭṭhāyuṭṭhāya dukkhameva jirāpentā āhiṇḍathā"ti dosaṁ āropeyya,

tasmā paravādissa pariyāyakathaṁ kātuṁ na vaṭṭati. Yathā esa appatiṭṭho hoti, evamassa nippariyāyakathaṁ kathessāmīti cintetvā "rūpaṁ bhikkhave aniccan"ti imaṁ aniccānattavaseneva kathaṁ katheti. **Dussutan**ti sotuṁ ayuttaṁ.

354. **Santhāgāre**ti[1] rājakulānaṁ atthānusāsanasanthāgāra[2]sālāyaṁ. **Yena te Licchavī tenupasaṅkamī**ti evaṁ kirassa ahosi "ahaṁ pubbe samayaṁ ajānanabhāvena samaṇassa Gotamassa vādaṁ na āropesiṁ, idāni panassa mahāsāvakena kathitaṁ samayaṁ jānāmi, ime ca mama antevāsikā pañcasatā Licchavī sannipatitā, etehi saddhiṁ gantvā samaṇassa Gotamassa vādaṁ āropessāmī"ti. Tasmā upasaṅkami. **Ñātaññatarenā**ti ñātesu abhiññātesu pañcavaggiyattheresu aññatarena. **Patiṭṭhitan**ti yathā tena patiṭṭhitaṁ. Sace evaṁ patiṭṭhissati, atha pana aññadeva vakkhati, tatra mayā kiṁ sakkā kātunti idāneva piṭṭhiṁ parivattento āha. **Ākaḍḍheyyā**ti attano abhimukhaṁ kaḍḍheyya. **Parikaḍḍheyyā**ti purato paṭipaṇāmeyya. **Samparikaḍḍheyyā**ti kālena ākaḍḍheyya, kālena parikaḍḍheyya. **Soṇḍikākilañjan**ti surāghare piṭṭhakilañjaṁ. **Soṇḍikādhutto**ti surādhutto. **Vālaṁ**[3] **kaṇṇe gahetvā**ti surāparissāvanatthavikaṁ dhovitukāmo kasaṭanidhunanatthaṁ ubhosu kaṇṇesu gahetvā. **Odhuneyyā**ti adhomukhaṁ katvā dhuneyya. **Niddhuneyyā**ti uddhaṁmukhaṁ katvā dhuneyya. **Nipphoṭeyyā**ti punappunaṁ papphoṭeyya. **Sāṇadhovikaṁ nāmā**ti ettha manussā sāṇasāṭakakaraṇatthaṁ sāṇavāke gahetvā muṭṭhiṁ muṭṭhiṁ bandhitvā udake pakkhipanti. Te tatiyadivase suṭṭhu kilinnā honti. Atha manussā ambilayāgusurādīni ādāya tattha gantvā sāṇamuṭṭhiṁ gahetvā dakkhiṇato vāmato sammukhā cāti[4] tīsu phalakesu sakiṁ dakkhiṇaphalake, sakiṁ vāmaphalake, sakiṁ sammukhaphalake paharantā ambilayāgusurādīni bhuñjantā pivantā khādantā dhovanti. Mahantā kīḷā hoti. Rañño nāgo taṁ kīḷaṁ disvā gambhīraṁ udakaṁ anupavisitvā soṇḍāya udakaṁ gahetvā sakiṁ kumbhe sakiṁ piṭṭhiyaṁ sakiṁ ubhosu passesu sakiṁ antarasatthiyaṁ pakkhipanto kīḷittha, tadupādāya taṁ kīḷitajātaṁ sāṇadhovikaṁ[5] nāma

---

1. Sandhāgāreti (Ka)
2. ...sandhāgāra (Ka)
3. Thālaṁ (Syā, Ka)
4. Vāti (Syā, Ka)
5. Sāṇadhovanaṁ (Syā, Ka)

vuccati, taṁ sandhāya vuttaṁ "sāṇadhovikaṁ nāma kīḷitajātaṁ kīḷatī"ti. **Kiṁ so bhavamāno Saccako Nigaṇṭhaputto, yo Bhagavato vādaṁ āropessatī**ti yo Saccako Nigaṇṭhaputto Bhagavato vādaṁ āropessati, so kiṁ bhavamāno kiṁ yakkho bhavamāno udāhu Indo, udāhu brahmā bhavamāno Bhagavato vādaṁ āropessati. Na hi sakkā pakatimanussena Bhagavato vādaṁ āropetunti ayamettha adhippāyo.

355. **Tena kho pana samayenā**ti yasmiṁ samaye Saccako ārāmaṁ pāvisi, tasmiṁ. Kismiṁ pana samaye pāvisīti? Mahāmajjhanhikasamaye. Kasmā pana tasmiṁ samaye caṅkamantīti? Paṇītabhojanapaccayassa thinamiddhassa vinodanatthaṁ. Divāpadhānikā vā te. Tādisānañhi pacchābhattaṁ caṅkamitvā nhatvā sarīraṁ utuṁ gaṇhāpetvā nisajja samaṇadhammaṁ karontānaṁ cittaṁ ekaggaṁ hoti. **Yena te bhikkhū**ti so kira kuhiṁ samaṇo Gotamoti pariveṇato pariveṇaṁ gantvā pucchitvā pavisissāmīti vilokento arañña hatthī viya caṅkame caṅkamamāne paṁsukūlikabhikkhū disvā tesaṁ santikaṁ agamāsi. Taṁ sandhāya "yena te bhikkhū"ti-ādi vuttaṁ. **Kahaṁ nu kho bho**ti katarasmiṁ āvāse vā maṇḍape vāti attho. **Esa Aggivessana Bhagavā**ti tadā kira Bhagavā paccūsakāle mahākaruṇāsamāpattiṁ samāpajjitvā dasasahassacakkavāḷe sabbaññutaññāṇajālaṁ pattharitvā bodhaneyyasattaṁ olokento addasa "sve Saccako Nigaṇṭhaputto mahatiṁ licchaviparisaṁ gahetvā mama vādaṁ āropetukāmo āgamissatī"ti. Tasmā pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā bhikkhusaṁghaparivāro Vesāliyaṁ piṇḍāya caritvā piṇḍapātapaṭikkanto mahāparisāya nisīdituṁ sukhaṭṭhāne nisīdissāmīti Gandhakuṭiṁ apavisitvā Mahāvane aññatarasmiṁ rukkhamūle divāvihāraṁ nisīdi, te bhikkhū Bhagavato vattaṁ dassetvā āgatā, Saccakena puṭṭhā dūre nisinnaṁ Bhagavantaṁ dassentā "esa Aggivessana Bhagavā"ti āhaṁsu.

Mahatiyā licchaviparisāya saddhinti heṭṭhā pañcamattehi licchavisatehi parivutoti vuttaṁ. Te etassa antevāsikāyeva, antovesāliyaṁ pana Saccako pañcamattāni licchavirājasatāni gahetvā "vādatthiko Bhagavantaṁ upasaṅkamanto"ti sutvā dvinnaṁ paṇḍitānaṁ kathāsallāpaṁ

sossāmāti yebhuyyena manussā nikkhantā, evaṁ sā parisā mahatī aparicchinnagaṇanā ahosi. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Añjaliṁ paṇāmetvā**ti ete ubhatopakkhikā, te evaṁ cintesuṁ "sace no micchādiṭṭhikā codessanti 'kasmā tumhe samaṇaṁ Gotamaṁ vanditthā'ti, tesaṁ 'kiṁ añjalimattakaraṇenapi vanditaṁ hotī'ti vakkhāma. Sace no sammādiṭṭhikā codessanti 'kasmā Bhagavantaṁ na vanditthā'ti, 'kiṁ sīsena bhūmiṁ paharanteneva vanditaṁ hoti, nanu añjalikammampi vandanā evā'ti vakkhāmā"ti. **Nāma gottan**ti bho Gotama ahaṁ asukassa putto Datto nāma Mitto nāma idha āgatoti vadantā nāmaṁ sāventi nāma. Bho Gotama ahaṁ Vāsiṭṭho nāma Kaccāno nāma idha āgatoti vadantā gottaṁ sāventi nāma. Ete kira daliddā jiṇṇakulaputtā parisamajjhe nāmagottavasena pākaṭā bhavissāmāti evaṁ akaṁsu. Ye pana tuṇhībhūtā nisīdiṁsu, te kerāṭikā ceva andhabālā ca. Tattha kerāṭikā "ekaṁ dve kathāsallāpe karonto vissāsiko hoti, atha vissāse sati ekaṁ dve bhikkhā adātuṁ na yuttan"ti tato attānaṁ mocentā tuṇhī nisīdanti. Andhabālā aññāṇatāyeva avakkhittamattikāpiṇḍo viya yattha katthaci tuṇhībhūtā nisīdanti.

356. **Kiñcideva desan**ti kañci okāsaṁ kiñci kāraṇaṁ, athassa Bhagavā pañhapucchane ussāhaṁ janento āha **puccha Aggivessana yadākaṅkhasī**ti. Tassattho—"puccha yadi ākaṅkhasi, na me pañhavissajjane bhāro atthi". Atha vā "puccha yaṁ ākaṅkhasi, sabbaṁ te vissajjessāmī"ti sabbaññupavāraṇaṁ pavāresi asādhāraṇaṁ Paccekabuddha-aggasāvakamahāsāvakehi. Te hi yadākaṅkhasīti na vadanti, sutvā vedissāmāti vadanti. Buddhā pana "pucchāvuso yadākaṅkhasī"ti[1] vā, "puccha mahārāja, yadākaṅkhasī"ti[2] vā,

"Puccha Vāsava maṁ pañhaṁ, yaṁ kiñci manasicchasi.
Tassa tasseva pañhassa, ahaṁ antaṁ karomi te" iti[3] vā,

"tena hi tvaṁ bhikkhu sake āsane nisīditvā puccha yadākaṅkhasī"ti[4] vā,

1. Saṁ 1. 209 piṭṭhe.
2. Dī 1. 48 piṭṭhe.
3. Dī 2. 220 piṭṭhe.
4. Ma 3. 66 piṭṭhe.

"Bāvarissa ca tuyhaṁ vā, sabbesaṁ sabbasaṁsayaṁ.
Katāvakāsā pucchavho, yaṁ kiñci manasicchathā"ti[1] vā,

"Puccha maṁ sabhiya pañhaṁ, yaṁ kiñci manasicchasi.
Tassa tasseva pañhassa, ahaṁ antaṁ karomi te" iti[2] vā,

Tesaṁ tesaṁ yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānaṁ sabbaññupavāraṇaṁ pavārenti. Anacchariyañcetaṁ, yaṁ Bhagavā Buddhabhūmiṁ patvā etaṁ pavāraṇaṁ pavāreyya. Yo bodhisattabhūmiyaṁ padesañāṇepi ṭhito

"Koṇḍañña pañhāni viyākarohi,
Yācanti taṁ isayo sādhurūpā.
Koṇḍañña eso manujesu dhammo,
Yaṁ vuddhamāgacchati esa bhāro"ti[3]—

Evaṁ sakkādīnaṁ atthāya isīhi yācito

"Katāvakāsā pucchantu bhonto,
Yaṁ kiñci pañhaṁ manasābhipatthitaṁ.
Ahaṁ hi taṁ taṁ vo viyākarissaṁ,
Ñatvā sayaṁ lokamimaṁ parañcā"ti[3]—

Evaṁ sarabhaṅgakāle, sambhavajātake ca sakalajambudīpaṁ tikkhattuṁ vicaritvā pañhānaṁ antakaraṁ adisvā suciratena[4] brāhmaṇena pañhaṁ puṭṭho okāse kārite jātiyā sattavasso rathikāyaṁ paṁsuṁ kīḷanto pallaṅkaṁ ābhujitvā antaravīthiyaṁ nisinnova—

"Taggha te ahamakkhissaṁ, yathāpi kusalo tathā.
Rājā ca kho taṁ jānāti, yadi kāhati vā na vā"ti[5]—

Sabbaññupavāraṇaṁ pavāresi.

Evaṁ Bhagavatā sabbaññupavāraṇāya pavāritāya attamano pañhaṁ pucchanto "kathaṁ pana bho Gotamā"ti-ādimāha.

---

1. Khu 1. 433 piṭṭhe.
2. Khu 1. 357 piṭṭhe.
3. Khu 6. 7 piṭṭhe.
4. Sucirakena (Syā, Ka)
5. Khu 5. 380 piṭṭhe.

Athassa Bhagavā "passatha bho aññaṁ sāvakena kathitaṁ, aññaṁ Satthā katheti, nanu mayā paṭikacceva vuttaṁ 'sace tathā patiṭṭhissati, yathāssa sāvakena patiṭṭhitaṁ, evāhaṁ vādaṁ āropessāmī'ti. Ayaṁ pana aññameva katheti, tattha kiṁ mayā sakkā kātun"ti evaṁ Nigaṇṭhassa vacanokāso mā hotūti heṭṭhā Assajittherena kathitaniyāmeneva kathento **evaṁ kho ahaṁ Aggivessanā**ti-ādimāha. **Upamā maṁ bho Gotama paṭibhātī**ti bho Gotama mayhaṁ ekā upamā upaṭṭhāti, āharāmi taṁ upamanti vadati. **Paṭibhātu taṁ Aggivessanā**ti upaṭṭhātu te Aggivessana, āhara taṁ upamaṁ visatthoti Bhagavā avoca. **Balakaraṇīyā**ti bāhubalena kattabbā kasivāṇijjādikā kammantā. **Rūpattāyaṁ purisapuggalo**ti rūpaṁ attā assāti **rūpattā,** rūpaṁ attāti gahetvā ṭhitapuggalaṁ dīpeti. **Rūpe patiṭṭhāyā**ti tasmiṁ attāti gahitarūpe patiṭṭhahitvā. **Puññaṁ vā apuññaṁ vā pasavatī**ti kusalaṁ vā akusalaṁ vā paṭilabhati. **Vedanattādīsupi** eseva nayo. Iminā kiṁ dīpeti? Ime pañcakkhandhā imesaṁ sattānaṁ pathavī viya patiṭṭhā[1], te imesu pañcasu khandhesu patiṭṭhāya kusalākusalakammaṁ nāma āyūhanti. Tumhe evarūpaṁ vijjamānameva attānaṁ paṭisedhento pañcakkhandhā anattāti dipethāti ativiya sakāraṇaṁ katvā upamaṁ āhari. Iminā ca Nigaṇṭhena āhaṭa-opammaṁ niyatameva, Sabbaññubuddhato añño tassa kathaṁ chinditvā vāde dosaṁ dātuṁ samattho nāma natthi. Duvidhā hi puggalā Buddhaveneyyā ca sāvakaveneyyā ca. Sāvakaveneyye sāvakāpi vinenti Buddhāpi. Buddhaveneyye pana sāvakā vinetuṁ na sakkonti, Buddhāva vinenti. Ayampi Nigaṇṭho Buddhaveneyyo, tasmā etassa vādaṁ chinditvā añño dosaṁ dātuṁ samattho nāma natthi. Tenassa Bhagavā sayameva vāde dosadassanatthaṁ **nanu tvaṁ Aggivessanā**ti-ādimāha.

Atha Nigaṇṭho cintesi "ativiya samaṇo Gotamo mama vādaṁ patiṭṭhapeti, sace upari koci doso bhavissati, mamaṁ ekakaṁyeva niggaṇhissati, handāhaṁ imaṁ vādaṁ mahājanassāpi matthake pakkhipāmī"ti, tasmā evamāha **ahampi bho Gotama evaṁ vadāmi rūpaṁ me attā -pa- viññāṇaṁ me attāti, ayañca mahatī janatā**ti. Bhagavā pana Nigaṇṭhato

---

1. Paṭiyattā (Ka)

sataguṇenapi sahassaguṇenapi satasahassaguṇenapi vādīvarataro, tasmā cintesi "ayaṁ Nigaṇṭho attānaṁ mocetvā mahājanassa matthake vādaṁ pakkhipati, nāssa attānaṁ mocetuṁ dassāmi, mahājanato nivattetvā ekakaṁyeva naṁ niggaṇhissāmī"ti. Atha naṁ **kiṁ hi te Aggivessanā**ti-ādimāha. Tassattho—nāyaṁ janatā mama vādaṁ āropetuṁ āgatā, tvaṁyeva sakalaṁ Vesāliṁ saṁvaṭṭitvā[1] mama vādaṁ āropetuṁ āgato, tasmā tvaṁ sakameva vādaṁ niveṭhehi, mā mahājanassa matthake pakkhipasīti. So paṭijānanto **ahañhi bho Gotamā**ti-ādimāha.

357. Iti Bhagavā Nigaṇṭhassa vādaṁ patiṭṭhapetvā **tena hi Aggivessanā**ti pucchaṁ ārabhi. Tattha **tena hī**ti kāraṇatthe nipāto. Yasmā tvaṁ pañcakkhandhe attato paṭijānāsi, tasmāti attho. **Sakasmiṁ vijite**ti attano raṭṭhe. **Ghātetāyaṁ vā ghātetu**nti ghātārahaṁ ghātetabbayuttakaṁ ghātetuṁ. **Jāpetāyaṁ vā jāpetu**nti dhanajānirahaṁ jāpetabbayuttaṁ jāpetuṁ jiṇṇadhanaṁ[2] kātuṁ. **Pabbājetāyaṁ vā pabbājetu**nti sakaraṭṭhato pabbājanārahaṁ pabbājetuṁ nīharituṁ. **Vattituñca arahatī**ti vattati ceva vattituñca arahati, vattituṁ yuttoti dīpeti. Iti Nigaṇṭho attano vādabhedanatthaṁ āhaṭakāraṇameva attano māraṇatthāya āvudhaṁ tikhiṇaṁ karonto viya visesetvā dīpeti, yathā taṁ bālo. **Evaṁ me rūpaṁ hotū**ti mama rūpaṁ evaṁvidhaṁ hotu, pāsādikaṁ abhirūpaṁ alaṅkatappaṭiyattaṁ suvaṇṇatoraṇaṁ viya susajjitacittapaṭo viya ca manāpadassananti. **Evaṁ me rūpaṁ mā ahosī**ti mama rūpaṁ evaṁvidhaṁ mā hotu, dubbaṇṇaṁ dussaṇṭhitaṁ valitapalitaṁ tilakasamākiṇṇanti.

Tuṇhī ahosīti Nigaṇṭho imasmiṁ ṭhāne[3] viraddhabhāvaṁ[4] ñatvā "samaṇo Gotamo mama vādaṁ bhindanatthāya kāraṇaṁ āhari, ahaṁ bālatāya tameva visesetvā dīpesiṁ, idāni naṭṭhomhi, sace vattatīti vakkhāmi, ime rājāno uṭṭhahitvā 'Aggivessana tvaṁ mama rūpe vaso vattatīti vadasi, yadi te rūpe vaso vattati, kasmā tvaṁ yathā ime

---

1. Vesāliṁ saṁvijjetvā (Sī), vesāliparisaṁ gahetvā (?)
2. Niddhanaṁ (Sī)
3. Vāde (Syā), vāre (Ka)
4. Viruddhabhāvaṁ (Syā, Ka)

Licchavirājāno Tāvatiṁsadevasadisehi attabhāvehi virocanti abhirūpā pāsādikā, evaṁ na virocasī'ti. Sace na vattatīti vakkhāmi, samaṇo Gotamo uṭṭhahitvā 'Aggivessana tvaṁ pubbe vattati me rūpasmiṁ vasoti vatvā idāni paṭikkhipasī'ti vādaṁ āropessati. Iti vattatīti vuttepi eko doso, na vattatīti vuttepi eko doso"ti tuṇhī ahosi. Dutiyampi Bhagavā pucchi, dutiyampi tuṇhī ahosi. Yasmā pana yāvatatiyaṁ Bhagavatā pucchite abyākarontassa sattadhā muddhā phalati, Buddhā ca nāma sattānaṁyeva atthāya kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramīnaṁ pūritattā sattesu balava-anuddayā honti. Tasmā yāvatatiyaṁ apucchitvā atha kho Bhagavā Saccakaṁ Nigaṇṭhaputtaṁ etadavoca, etaṁ "byākarohi dānī"ti-ādivacanaṁ avoca.

Tattha **sahadhammikan**ti sahetukaṁ sakāraṇaṁ. Vajiraṁ pāṇimhi assāti **vajirapāṇi. Yakkho**ti na yo vā so vā yakkho, Sakko devarājāti veditabbo. **Ādittan**ti aggivaṇṇaṁ. **Sampajjalitan**ti suṭṭhu pajjalitaṁ. **Sajotibhūtan**ti[1] samantato jotibhūtaṁ, ekaggijālabhūtanti attho. **Ṭhito hotī**ti mahantaṁ sīsaṁ, kandalamakulasadisā[2] dāṭhā, bhayānakāni akkhināsādīnīti evaṁ virūparūpaṁ māpetvā ṭhito. Kasmā panesa āgatoti? Diṭṭhivissajjāpanatthaṁ. Apica "ahañceva kho pana dhammaṁ deseyyaṁ, pare ca me na ājāneyyun"ti evaṁ dhammadesanāya appossukkabhāvaṁ āpanne Bhagavati Sakko mahābrahmunā saddhiṁ āgantvā "Bhagavā dhammaṁ desetha, tumhākaṁ āṇāya avattamāne mayaṁ vattāpessāma, tumhākaṁ dhammacakkaṁ hotu, amhākaṁ āṇācakkan"ti paṭiññaṁ akāsi. Tasmā "ajja Saccakaṁ tāsetvā pañhaṁ vissajjāpessāmī"ti āgato.

Bhagavā ceva passati, Saccako ca Nigaṇṭhaputtoti yadi hi taṁ aññepi passeyyuṁ. [3]Taṁ kāraṇaṁ agaru assa[3], "samaṇo Gotamo Saccakaṁ attano vāde anotarantaṁ ñatvā yakkhaṁ āvāhetvā[4] dassesi, tato Saccako bhayena kathesī"ti vadeyyuṁ. Tasmā Bhagavā ceva passati Saccako ca. Tassa taṁ disvāva sakalasarīrato sedā mucciṁsu, antokucchi viparivattamānā mahāravaṁ ravi. So "aññepi nu kho passantī"ti

---

1. Sañjotibhūtanti (Syā)
2. Kadalimakulasadisā (Syā, Ka)
3-3. Taṁ kāraṇaṁ (Ka)
4. Avhetvā (Sī)

olokento kassaci lomahaṁsamattampi na addasa. Tato "idaṁ bhayaṁ mameva uppannaṁ. Sacāhaṁ yakkhoti vakkhāmi, 'kiṁ tuyhameva akkhīni atthi, tvameva yakkhaṁ passasi, paṭhamaṁ yakkhaṁ adisvā samaṇena Gotamena vādasaṁghāṭe khittova yakkhaṁ passasī'ti vadeyyūn"ti cintetvā "na dāni me idha aññaṁ paṭisaraṇaṁ atthi, aññatra samaṇā Gotamā"ti maññamāno atha kho Saccako Nigaṇṭhaputto -pa- Bhagavantaṁ etadavoca. **Tāṇaṁ gavesī**ti tāṇanti gavesamāno. **Leṇaṁ gavesī**ti leṇanti gavesamāno. **Saraṇaṁ gavesī**ti saraṇanti gavesamāno. Ettha ca tāyati rakkhatīti **tāṇaṁ.** Nilīyanti etthāti **leṇaṁ.** Saratīti **saraṇaṁ,** bhayaṁ hiṁsati viddhaṁsetīti attho.

358. **Manasi karitvā**ti manamhi katvā paccavekkhitvā upadhāretvā. **Evaṁ me vedanā hotū**ti kusalāva hotu, sukhāva hotu. **Evaṁ me saññā hotū**ti kusalāva hotu, sukhāva hotu, somanassasampayuttāva hotūti. **Saṅkharaviññāṇesupi** eseva nayo. **Mā ahosī**ti ettha pana vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Kallaṁ nū**ti yuttaṁ nu. **Samanupassitun**ti "etaṁ mama esohamasmi eso me attā"ti evaṁ taṇhāmānadiṭṭhivasena passituṁ. **No hidaṁ bho Gotamā**ti na yuttametaṁ bho Gotama. Iti Bhagavā yathā nāma cheko ahituṇḍiko sappadaṭṭhavisaṁ teneva sappena puna ḍaṁsāpetvā ubbāheyya[1], evaṁ tassaṁyeva parisati Saccakaṁ Nigaṇṭhaputtaṁ teneva mukhena pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattāti vadāpesi. **Dukkhaṁ allīno**ti imaṁ pañcakkhandhadukkhaṁ taṇhādiṭṭhīhi allīno. **Upagato ajjhosito**tipi taṇhādiṭṭhivaseneva veditabbo. **Dukkhaṁ etaṁ mamā**ti-ādīsu pañcakkhandhadukkhaṁ taṇhāmānadiṭṭhivasena samanupassatīti attho. **Parijāneyyā**ti aniccaṁ dukkhaṁ anattāti tīraṇapariññāya parito jāneyya. **Parikkhepetvā**ti khayaṁ vayaṁ anuppādaṁ upanetvā.

359. **Navan**ti taruṇaṁ. **Akukkukajātan**ti pupphaggahaṇakāle anto aṅguṭṭhappamāṇo eko ghanadaṇḍako nibbattati, tena virahitanti attho. **Ritto**ti suñño antosāravirahito. Rittattāva **tuccho. Aparaddho**ti parājito. **Bhāsitā kho pana te**ti idaṁ Bhagavā tassa

---

1. Ubbāmeyya (Sī), ubbāteyya (Syā)

mukharabhāvaṁ pakāsetvā niggaṇhanto āha. So kira pubbe Pūraṇādayo cha satthāro upasaṅkamitvā pañhaṁ pucchati. Te vissajjetuṁ na sakkonti. Atha nesaṁ parisamajjhe mahantaṁ vippakāraṁ āropetvā uṭṭhāya jayaṁ pavedento gacchati. So Sammāsambuddhampi tatheva viheṭhessāmīti saññāya upasaṅkamitvā—

"Ambho ko nāma yaṁ rukkho, sinnapatto sakaṇṭako.
Yattha ekappahārena, uttamaṅgaṁ vibhijjitan"ti[1].

Ayaṁ khadiraṁ āhacca asārakarukkhaparicito mudutuṇḍasakuṇo viya sabbaññutaññāṇasāraṁ āhacca ñāṇatuṇḍabhedaṁ patto sabbaññutaññāṇassa thaddhabhāvaṁ aññāsi. Tadassa parisamajjhe pakāsento **bhāsitā kho pana te**ti-ādimāha. **Natthi etarahī**ti upādinnakasarīre sedo nāma natthīti na vattabbaṁ, etarahi pana natthīti vadati. **Suvaṇṇavaṇṇaṁ kāyaṁ vivarī**ti na sabbaṁ kāyaṁ vivari. Buddhā nāma gaṇṭhikaṁ paṭimuñcitvā paṭicchannasarīrā parisati dhammaṁ desenti, atha Bhagavā galavāṭakasammukhaṭṭhāne cīvaraṁ gahetvā caturaṅgulamattaṁ otāresi. Otāritamatte pana tasmiṁ suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo puñjapuñjā hutvā suvaṇṇaghaṭato rattasuvaṇṇarasadhārā viya, rattavaṇṇavalāhakato vijjulatā viya ca nikkhamitvā suvaṇṇamurajasadisaṁ mahākhandhaṁ uttamasiraṁ[2] padakkhiṇaṁ kurumānā ākāse pakkhandiṁsu. Kasmā pana Bhagavā evamakāsīti? Mahājanassa kaṅkhāvinodanatthaṁ. Mahājano hi samaṇo Gotamo mayhaṁ sedo natthīti vadati, Saccakassa tāva Nigaṇṭhaputtassa yantāruḷhassa viya sedā paggharanti. Samaṇo pana Gotamo ghanadupaṭṭacīvaraṁ pārupitvā nisinno, anto sedassa atthitā vā natthitā vā kathaṁ sakkā ñātunti kaṅkhaṁ kareyya, tassa kaṅkhāvinodanatthaṁ evamakāsi. **Maṅkubhūto**ti nittejabhūto. **Pattakkhandho**ti patitakkhandho. **Appaṭibhāno**ti uttari appassanto. **Nisīdī**ti pādaṅguṭṭhakena bhūmiṁ kasamāno nisīdi.

360. **Dummukho**ti na virūpamukho, abhirūpo hi so pāsādiko. Nāmaṁ panassa etaṁ[3]. **Abhabbo taṁ pokkharaṇiṁ puna otaritun**ti sabbesaṁ

---

1. Visāritaṁ (Sī), viphāritaṁ (Syā, Ka) Khu 5. 56 piṭṭhe.
2. Uttamasiravarañca (Ka), uttaracīvaraṁ (Syā)
3. Evanti (Syā), etanti (Ka)

aḷānaṁ bhaggattā pacchinnagamano otarituṁ abhabbo, tattheva kākakulalādīnaṁ bhattaṁ hotīti dasseti. **Visūkāyikānī**ti diṭṭhivisūkāni[1]. **Visevitānī**ti diṭṭhisañcaritāni. **Vipphanditānī**ti diṭṭhivipphanditāni. **Yadidaṁ vādādhippāyo**ti ettha **yadidan**ti nipātamattaṁ, vādādhippāyo hutvā vādaṁ āropessāmīti ajjhāsayena upasaṅkamituṁ abhabbo, dhammassavanāya pana upasaṅkameyyāti dasseti. **Dummukhaṁ licchaviputtaṁ etadavocā**ti kasmā avoca? Dummukhassa kirassa upamāharaṇakāle sesalicchavikumārāpi cintesuṁ "iminā Nigaṇṭhena amhākaṁ sippuggahaṇaṭṭhāne ciraṁ avamāno kato, ayaṁ dāni amittassa piṭṭhiṁ passituṁ kālo. Mayampi ekekaṁ upamaṁ āharitvā pāṇippahārena patitaṁ muggarena pothento viya tathā naṁ karissāma, yathā na puna parisamajjhe sīsaṁ ukkhipituṁ sakkhissatī"ti, te opammāni karitvā dummukhassa kathāpariyosānaṁ āgamayamānā nisīdiṁsu. Saccako tesaṁ adhippāyaṁ ñatvā ime sabbeva gīvaṁ ukkhipitvā oṭṭhehi calamānehi ṭhitā, sace paccekā upamā harituṁ labhissanti, puna mayā parisamajjhe sīsaṁ ukkhipituṁ na sakkā bhavissati, handāhaṁ dummukhaṁ apasādetvā yathā aññassa okāso na hoti, evaṁ kathāvāraṁ pacchinditvā samaṇaṁ Gotamaṁ pañhaṁ pucchissāmīti tasmā etadavoca. Tattha **āgamehī**ti tiṭṭha, mā puna bhaṇāhīti attho.

361. **Tiṭṭhatesā bho Gotamā**ti bho Gotama esā amhākaṁ ceva aññesañca puthusamaṇabrāhmaṇānaṁ vācā tiṭṭhatu. **Vilāpaṁ vilapitaṁ maññe**ti etaṁ hi vacanaṁ vilapitaṁ viya hoti, vippalapitamattaṁ hotīti attho. Atha vā **tiṭṭhatesā**ti ettha kathāti āharitvā vattabbā. **Vācāvilāpaṁ vilapitaṁ maññe**ti ettha pana idaṁ vācānicchāraṇaṁ vilapitamattaṁ maññe hotīti attho.

Idāni pañhaṁ pucchanto **kittāvatā**ti-ādimāha. Tattha **vesārajjapatto**ti ñāṇapatto. **Aparappaccayo**ti aparappattiyo. Athassa Bhagavā pañhaṁ vissajjento **idha Aggivessanā**ti-ādimāha, taṁ uttānatthameva. Yasmā panettha passatīti vuttattā sekkhabhūmi dassitā. Tasmā uttari asekkhabhūmiṁ pucchanto dutiyaṁ pañhaṁ pucchi, tampissa Bhagavā byākāsi.

---

1. Diṭṭhivisūkāyitāni (Sī)

Tattha **dassanānuttariyenā**ti-ādīsu **dassanānuttariyan**ti lokiyalokuttarā paññā. **Paṭipadānuttariyan**ti lokiyalokuttarā paṭipadā. **Vimuttānuttariyan**ti lokiyalokuttarā vimutti. Suddhalokuttarameva vā gahetvā **dassanānuttariyan**ti arahattamaggasammādiṭṭhi. **Paṭipadānuttariyan**ti sesāni maggaṅgāni. **Vimuttānuttariyan**ti aggaphalavimutti[1]. Khīṇāsavassa vā nibbānadassanaṁ **dassanānuttariyaṁ** nāma. Maggaṅgāni[2] **paṭipadānuttariyaṁ.** Aggaphalaṁ **vimuttānuttariyan**ti veditabbaṁ. **Buddho so Bhagavā**ti so Bhagavā sayampi cattāri saccāni Buddho. **Bodhāyā**ti paresampi catusaccabodhāya dhammaṁ deseti. **Danto**ti-ādīsu **danto**ti nibbisevano. **Damathāyā**ti nibbisevanatthāya. **Santo**ti sabbakilesavūpasamena santo. **Samathāyā**ti kilesavūpasamāya. **Tiṇṇo**ti caturoghatiṇṇo. **Taraṇāyā**ti caturoghataraṇāya. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto. **Parinibbānāyā**ti kilesaparinibbānatthāya.

362. **Dhaṁsī**ti guṇadhaṁsakā. **Pagabbā**ti vācāpāgabbiyena[3] samannāgatā. **Āsādetabban**ti ghaṭṭetabbaṁ. **Āsajjā**ti ghaṭṭetvā. **Natveva bhavantaṁ Gotaman**ti bhavantaṁ Gotamaṁ āsajja kassaci attano vādaṁ anupahataṁ sakalaṁ ādāya pakkamituṁ thāmo natthīti dasseti, na hi Bhagavā hatthi-ādayo viya kassaci jīvitantarāyaṁ karoti. Ayaṁ pana Nigaṇṭho imā tisso upamā na Bhagavato ukkaṁsanatthaṁ āhari, attukkaṁsanatthameva āhari. Yathā hi rājā kañci paccatthikaṁ ghātetvā evaṁ nāma sūro evaṁ thāmasampanno puriso bhavissatīti paccatthikaṁ thomentopi attānameva thometi, evameva sopi **siyā hi bho Gotama hatthiṁ pabhinnan**ti-ādīhi Bhagavantaṁ ukkaṁsentopi mayameva sūrā mayaṁ paṇḍitā mayaṁ bahussutāyeva evaṁ pabhinnahatthiṁ viya, jalita-aggikkhandhaṁ viya, phaṇakata-āsīvisaṁ viya ca vādatthikā Sammāsambuddhaṁ upasaṅkamimhāti attānaṁyeva ukkaṁseti, evaṁ attānaṁ ukkaṁsetvā Bhagavantaṁ nimantayamāno **adhivāsetu me**ti-ādimāha. Tattha **adhivāsetū**ti sampaṭicchatu. **Svātanāyā**ti yaṁ me tumhesu kāraṁ[4] karoto sve bhavissati puññañca pītipāmojjañca, tadatthāya. **Adhivāsesi Bhagavā tuṇhībhāvenā**ti

1. Maggaphalavimutti (Sī, Syā) 2. Aṭṭha maggaṅgāni (Sī, Syā, Ka) Ṭīkā oloketabbā.
3. Pagabbhāti vācāpāgabbhiyena (Sī, Syā) 4. Sakkāraṁ (Syā, Ka)

Bhagavā kāyaṅgaṁ vā vācaṅgaṁ vā acopetvā abbhantareyeva khantiṁ dhārento tuṇhībhāvena adhivāsesi, Saccakassa anuggahakaraṇatthaṁ manasāva sampaṭicchīti vuttaṁ hoti.

363. **Yamassa patirūpaṁ maññeyyāthā**ti te kira Licchavī tassa pañcathālipākasatāni niccabhattaṁ āharanti. Tadeva sandhāya esa sve tumhe yaṁ assa samaṇassa Gotamassa patirūpaṁ kappiyanti maññeyyātha, taṁ āhareyyātha, samaṇassa hi Gotamassa tumhe paricārakā kappiyākappiyaṁ yuttāyuttaṁ jānāthāti vadati. **Bhattābhihāraṁ abhihariṁsū**ti abhiharitabbaṁ bhattaṁ abhihariṁsu. **Paṇītenā**ti uttamena. **Sahatthā**ti sahatthena. **Santappetvā**ti tappetvā, paripuṇṇaṁ suhitaṁ yāvadatthaṁ katvā. **Smavāretvā**tisuṭṭhu pavāretvā, alaṁ alanti hattasaññāya paṭikkhipāpetvā. **Bhuttāvin**ti bhuttavantaṁ. **Onītapattapāṇin**ti pattato onītapāṇiṁ, apanītahatthanti vuttaṁ hoti. "Onittapattapāṇin"tipi[1] pāṭho, tassattho, onittaṁ nānābhūtaṁ pattaṁ pāṇito assāti onittapattapāṇī. Taṁ onittapattapāṇiṁ, hatthe ca pattañca dhovitvā ekamante pattaṁ nikkhipitvā nisinnanti attho. **Ekamantaṁ nisīdī**ti Bhagavantaṁ evaṁbhūtaṁ ñatvā ekasmiṁ okāse nisīdīti attho. **Puññañcā**ti yaṁ imasmiṁ dāne puññaṁ, āyatiṁ vipākakkhandhāti attho. **Puññamahī**ti vipākakkhandhānaṁyeva parivāro. **Taṁ dāyakānaṁ sukhāya hotū**ti taṁ imesaṁ Licchavīnaṁ sukhatthāya hotu. Idaṁ kira so ahaṁ pabbajito nāma, pabbajitena ca na yuttaṁ attano dānaṁ niyyātetunti tesaṁ niyyātento evamāha. Atha Bhagavā yasmā Licchavīhi Saccakassa dinnaṁ, na Bhagavato. Saccakena pana Bhagavato dinnaṁ, tasmā tamatthaṁ dīpento **yaṁ kho Aggivessanā**ti-ādimāha. Iti Bhagavā Nigaṇṭhassa matena[2] vināyeva attano dinnaṁ dakkhiṇaṁ nigaṇṭhassa niyyātesi, sā cassa anāgate vāsanā bhavissatīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ohitapattapāṇintipi (Sī) 2. Manaṁ (Sī, Syā)

6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā

364. **Evaṁ me sutan**ti Mahāsaccakasuttaṁ. Tattha **ekaṁ samayan**ti ca **tena kho pana samayenā**ti ca **pubbaṇhasamayan**ti ca tīhi padehi ekova samayo vutto. Bhikkhūnaṁ hi vattapaṭipattiṁ[1] katvā mukhaṁ dhovitvā pattacīvaramādāya cetiyaṁ vanditvā kataraṁ gāmaṁ pavisissāmāti vitakkamāḷake ṭhitakālo nāma hoti, Bhagavā evarūpe samaye rattadupaṭṭaṁ nivāsetvā kāyabandhanaṁ bandhitvā paṁsukūlacīvaraṁ ekaṁsaṁ pārupitvā Gandhakuṭito nikkhamma bhikkhusaṁghaparivuto Gandhakuṭipamukhe aṭṭhāsi, taṁ sandhāya "ekaṁ samayanti ca tena kho pana samayenāti ca pubbaṇhasamayan"ti ca vuttaṁ. **Pavisitukāmo**ti piṇḍāya pavisissāmīti evaṁ katasanniṭṭhāno. **Tenupasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkamīti? Vādāropanajjhāsayena. Evaṁ kirassa ahosi "pubbepāhaṁ apaṇḍitatāya sakalaṁ vesāliparisaṁ gahetvā samaṇassa Gotamassa santikaṁ gantvā parisamajjhe maṅku jāto, idāni tathā akatvā ekakova gantvā vādaṁ āropessāmi, yadi samaṇaṁ Gotamaṁ parājetuṁ sakkhissāmi, attano laddhiṁ dīpetvā jayaṁ karissāmi, yadi samaṇassa Gotamassa jayo bhavissati, andhakāre naccaṁ viya na koci jānissatī"ti, niddāpañhaṁ nāma[2] gahetvā iminā vādajjhāsayena upasaṅkami.

Anukampaṁ upādāyāti Saccakassa Nigaṇṭhaputtassa anukampaṁ paṭicca. Therassa kirassa evaṁ ahosi "Bhagavati muhuttaṁ nisinne Buddhadassanaṁ dhammassavanaṁ ca labhissati, tadassa dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattissatī"ti, tasmā Bhagavantaṁ yācitvā paṁsukūlacīvaraṁ catugguṇaṁ paññapetvā **nisīdatu Bhagavā**ti āha. "Kāraṇaṁ Ānando vadatī"ti sallakkhetvā nisīdi Bhagavā paññatte āsane. **Bhagavantaṁ etadavocā**ti yaṁ pana pañhaṁ ovaṭṭikasāraṁ katvā ādāya āgato taṁ ṭhapetvā passena tāva pariharanto etaṁ **santi bho Gotamā**ti-ādivacanaṁ avoca.

365. **Phusanti hi te bho Gotamā**ti te samaṇabrāhmaṇā sarīre uppannaṁ sārīrikaṁ dukkhaṁ vedanaṁ phusanti labhanti, anubhavantīti attho. **Ūrukkhambho**ti khambhakata-ūrubhāvo, ūruthaddhatāti attho. Vimhayatthavasena panettha **bhavissatī**ti anāgatavacanaṁ kataṁ. **Kāyanvayaṁ hotī**ti

---

1. Vattapaṭivattaṁ (Sī), attapaṭipattiṁ (Syā)
2. Naggipañhaṁ nāma (Ka)

kāyānugataṁ hoti kāyassa vasavatti. **Kāyabhāvanā**ti pana vipassanā vuccati, tāya cittavikkhepaṁ pāpuṇanto nāma natthi, iti Nigaṇṭho asantaṁ abhūtaṁ yaṁ natthi, tadevāha. **Cittabhāvanā**tipi samatho vuccati, samādhiyuttassa ca puggalassa ūrukkhambhādayo nāma natthi, iti Nigaṇṭho idaṁ abhūtameva āha. Aṭṭhakathāyaṁ pana vuttaṁ "yatheva 'bhūtapubban'ti vatvā 'ūrukkhambhopi nāma bhavissatī'ti-ādīni vadato anāgatarūpaṁ na sameti, tathā atthopi na sameti, asantaṁ abhūtaṁ yaṁ natthi, taṁ kathetī"ti.

No kāyabhāvananti pañcātapatappanādiṁ[1] attakilamathānuyogaṁ sandhāyāha. Ayaṁ hi tesaṁ kāyabhāvanā nāma. Kiṁ pana so disvā evamāha? So kira divādivassa[2] vihāraṁ āgacchati, tasmiṁ kho pana samaye bhikkhū pattacīvaraṁ paṭisāmetvā attano attano rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu paṭisallānaṁ upagacchanti. So te paṭisallīne disvā cittabhāvanāmattaṁ ete anuyuñjanti, kāyabhāvanā panetesaṁ natthīti maññamāno evamāha.

366. Atha naṁ Bhagavā anuyuñjanto **kinti pana te Aggivessana kāyabhāvanā sutā**ti āha. So taṁ vitthārento **seyyathidaṁ, Nando vaccho**ti-ādimāha. Tattha **Nando**ti tassa nāmaṁ. **Vaccho**ti gottaṁ. **Kiso**ti nāmaṁ. **Saṁkicco**ti gottaṁ. **Makkhaligosālo** heṭṭhā āgatova. **Ete**ti ete tayo janā, te kira kiliṭṭhatapānaṁ matthakapattā ahesuṁ. **Uḷārāni uḷārānī**ti paṇītāni paṇītāni. **Gāhenti nāmā**ti balaṁ gaṇhāpenti nāma. **Brūhentī**ti vaḍḍhenti. **Medentī**ti jātamedaṁ karonti. **Purimaṁ pahāyā**ti purimaṁ dukkarakāraṁ pahāya. **Pacchā upacinantī**ti pacchā uḷārakhādanīyādīhi santappenti vaḍḍhenti. **Ācayāpacayo hotī**ti vaḍḍhi ca avaḍḍhi ca hoti, iti imassa kāyassa kālena vaḍḍhi, kālena parihānīti vaḍḍhiparihānimattameva paññāyati, kāyabhāvanā pana na paññāyatīti dīpetvā cittabhāvanaṁ pucchanto "kinti pana te Aggivessana cittabhāvanā sutā"ti āha. **Na sampāyāsī**ti sampādetvā kathetuṁ nāsakkhi, yathā taṁ bālaputhujjano.

---

1. Pañcātapakaraṇādi (Syā, Ka)
2. Divādivasaṁ (Syā, Ka)

367. **Kuto pana tvan**ti yo tvaṁ evaṁ oḷārikaṁ dubbalaṁ kāyabhāvanaṁ na jānāsi, so tvaṁ kuto saṇhaṁ sukhumaṁ cittabhāvanaṁ jānissasīti. Imasmiṁ pana ṭhāne Codanālayatthero[1] "abuddhavacanaṁ nāmetaṁ padan"ti bījaniṁ ṭhapetvā pakkamituṁ ārabhi[2]. Atha naṁ Mahāsīvatthero āha "dissati bhikkhave imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi ādānampi nikkhepanampī"ti[3]. Taṁ sutvā sallakkhesi "oḷārikaṁ kāyaṁ pariggaṇhantassa uppannavipassanā oḷārikāti vattuṁ vaṭṭatī"ti.

368. **Sukhasārāgī**ti sukhasāsrāgena samannāgato. **Sukhāya vedanāya nirodhā uppajjati dukkhā vedanā**ti na anantarāva uppajjati, sukhadukkhānaṁ hi anantarapaccayatā paṭṭhāne[4] paṭisiddhā. Yasmā pana sukhe aniruddhe dukkhaṁ nuppajjati, tasmā idha evaṁ vuttaṁ. **Pariyādāya tiṭṭhatī**ti khepetvā gaṇhitvā tiṭṭhati. **Ubhatopakkhan**ti sukhaṁ ekaṁ pakkhaṁ dukkhaṁ ekaṁ pakkhanti evaṁ ubhatopakkhaṁ hutvā.

369. **Uppannāpi sukhā vedanā cittaṁ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassa. Uppannāpi dukkhā vedanā cittaṁ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittassā**ti ettha kāyabhāvanā vipassanā, cittabhāvanā samādhi. Vipassanā ca sukhassa paccanīkā, dukkhassa āsannā. Samādhi dukkhassa paccanīko, sukhassa āsanno. Kathaṁ? Vipassanaṁ paṭṭhapetvā nisinnassa hi addhāne gacchante gacchante tattha tattha aggi-uṭṭhānaṁ viya hoti, kacchehi sedā muccanti, matthakato usumavaṭṭi-uṭṭhānaṁ viya hotīti cittaṁ haññati vihaññati vipphandati. Evaṁ tāva vipassanā sukhassa paccanīkā, dukkhassa āsannā. Uppanne pana kāyike vā cetasike vā dukkhe taṁ dukkhaṁ vikkhambhetvā samāpattiṁ samāpannassa samāpattikkhaṇe dukkhaṁ dūrāpagataṁ hoti, anappakaṁ sukhaṁ okkamati, evaṁ samādhi dukkhassa paccanīko, sukhassa āsanno. Yathā vipassanā sukhassa paccanīkā, dukkhassa āsannā, na tathā samādhi. Yathā samādhi dukkhassa paccanīko, sukhassa āsanno, na ca tathā vipassanāti. Tena vuttaṁ "uppannāpi sukhā vedanā cittaṁ na

---

1. Goṇaraviyatthero (Sī)
2. Ṭhapetvā pakkāmi (Sī, Syā)
3. Saṁ 1. 320 piṭṭhe.
4. Abhi 8. 312 piṭṭhe.

pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassa. Uppannāpi dukkhā vedanā cittaṁ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittassā”ti.

370. **Āsajja upanīyā**ti guṇe ghaṭṭetvā ceva upanetvā ca. **Taṁ vata me**ti taṁ vata mama cittaṁ.

371. **Kiṁ hi no siyā Aggivessanā**ti Aggivessana kiṁ na bhavissati, bhavissateva, mā evaṁ saññī hohi, uppajjiyeva[1] me sukhāpi dukkhāpi vedanā, uppannāya panassā ahaṁ cittaṁ pariyādāya ṭhātuṁ na demi. Idānissa tamatthaṁ pakāsetuṁ upari pasādāvahaṁ dhammadesanaṁ desetukāmo mūlato paṭṭhāya mahābhinikkhamanaṁ ārabhi. Tattha **idha me Aggivessana pubbeva sambodhā -pa- tattheva nisīdiṁ, alamidaṁ padhānāyā**ti idaṁ sabbaṁ heṭṭhā Pāsarāsisutte vuttanayeneva veditabbaṁ. Ayaṁ pana viseso, tattha Bodhipallaṅke nisajjā, idha dukkarakārikā.

374. **Allakaṭṭhan**ti allaṁ udumbarakaṭṭhaṁ. **Sasnehan**ti sakhīraṁ. **Kāmehī**ti vatthukāmehi. **Avūpakaṭṭhā**ti anapagatā. **Kāmacchando**ti-ādīsu kilesakāmova chandakaraṇavasena **chando.** Sinehakaraṇavsena **sneho.** Mucchākaraṇavasena **mucchā.** Pipāsākaraṇavasena **pipāsā.** Anudahanavasena **pariḷāho**ti veditabbo. **Opakkamikā**ti upakkamanibbattā. **Ñāṇāya dassanāya**[2] **anuttarāya sambodhāyā**ti sabbaṁ lokuttaramaggavevacanameva.

Idaṁ panettha opammasaṁsandanaṁ—allaṁ sakhīraṁ udumbarakaṭṭhaṁ viya hi kilesakāmena vatthukāmato anissaṭapuggalā, udake pakkhittabhāvo viya kilesakāmena tintatā, manthanenāpi aggino anabhinibbattanaṁ viya kilesakāmena vatthukāmato anissaṭānaṁ opakkamikāhi vedanāhi lokuttaramaggassa anadhigamo, amanthanenāpi aggino anabhinibbattanaṁ viya tesaṁ puggalānaṁ vināpi opakkamikāhi vedanāhi lokuttaramaggassa anadhigamo. Dutiya-upamāpi imināva nayena veditabbā. Ayaṁ pana viseso, purimā saputtabhariyapabbajjāya upamā, pacchimā brāhmaṇadhammikapabbajjāya.

---

1. Uppajjatiyeva (Syā, Ka)
2. Ñāṇadassanāya (Ma-Ṭṭha 1. 328 piṭṭhe)

376. Tatiya-upamāya **koḷāpan**ti chinnasinehaṁ nirāpaṁ. **Thale nikkhittan**ti pabbatathale vā bhūmithale vā nikkhittaṁ. Etthāpi idaṁ opammasaṁsandanaṁ—sukkhakoḷāpakaṭṭhaṁ viya hi kilesakāmena vatthukāmato nissaṭapuggalā, ārakā udakā thale nikkhittabhāvo viya kilesakāmena atintatā. Manthanenāpi aggino abhinibbattanaṁ viya kilesakāmena vatthukāmato nissaṭānaṁ abbhokāsikanesajjikādivasena opakkamikāhipi vedanāhi lokuttaramaggassa adhigamo, aññassa rukkhassa sukkhasākhāya saddhiṁ ghaṁsanamatteneva aggino abhinibbattanaṁ viya vināpi opakkamikāhi vedanāhi sukhāyeva paṭipadāya lokuttaramaggassa adhigamoti. Ayaṁ upamā Bhagavatā attano atthāya āhaṭā.

377. Idāni attano dukkarakārikaṁ dassento **tassa mayhan**ti-ādimāha. Kiṁ pana Bhagavā dukkaraṁ akatvā Buddho bhavituṁ na samatthoti. Katvāpi akatvāpi samatthova. Atha kasmā akāsīti? Sadevakassa lokassa attano parakkamaṁ dassessāmi. So ca maṁ vīriyanimmathanaguṇo hāsessatīti. Pāsāde nisinnoyeva hi paveṇi-āgataṁ rajjaṁ labhitvāpi khattiyo na tathāpamudito hoti, yathā balakāyaṁ gahetvā saṅgāme dve tayo sampahāre datvā amittamathanaṁ katvā pattarajjo, evaṁ pattarajjassa hi rajjasiriṁ anubhavantassa parisaṁ oloketvā attano parakkamaṁ anussaritvā "asukaṭṭhāne asukakammaṁ katvā asukañca asukañca amittaṁ evaṁ vijjhitvā evaṁ paharitvā imaṁ rajjasiriṁ pattosmī"ti cintayato balavasomanassaṁ uppajjati, evamevaṁ Bhagavāpi sadevakassa lokassa parakkamaṁ dassessāmi, so hi maṁ parakkamo ativiya hāsessati, somanassaṁ uppādessatīti dukkaraṁ akāsi.

Apica pacchimaṁ janataṁ anukampamānopi akāsiyeva, pacchimā hi janatā Sammāsambuddho kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvāpi padhānaṁ padahitvāva sabbaññutaññāṇaṁ patto, kimaṅgaṁ pana mayanti padhānavīriyaṁ kattabbaṁ maññissati, evaṁ sante khippameva jātijarāmaraṇassa antaṁ karissatīti pacchimaṁ janataṁ anukampamāno akāsiyeva.

Dantebhidantamādhāyāti heṭṭhādante uparidantaṁ ṭhapetvā. **Cetasā cittan**ti kusalacittena akusalacittaṁ. **Abhiniggaṇheyyan**ti niggaṇheyyaṁ.

Abhinippīḷeyyanti nippīḷeyyaṁ. **Abhisantāpeyyan**ti tāpetvā vīriyanimmathanaṁ kareyyaṁ. **Sāraddho**ti sadaratho. **Padhānābhitunnassā**ti padhānena abhitunnassa, viddhassa satoti attho.

378. **Appāṇakan**ti nirassāsakaṁ. **Kammāragaggariyā**ti kammārassa gaggaranāḷiyā. **Sīsavedanā hontī**ti kutoci nikkhamituṁ alabhamānehi vātehi samuṭṭhāpitā balavatiyo sīsavedanā honti. **Sīsaveṭhaṁ dadeyyā**ti sīsaveṭhanaṁ dadeyya. **Devatā**ti bodhisattassa caṅkamanakoṭiyaṁ, paṇṇasālapariveṇasāmantā ca adhivatthā devatā.

Tadā kira bodhisattassa adhimatte kāyadāhe uppanne mucchā udapādi. So caṅkameva nisinno hutvā papati. Taṁ disvā devatā evamāhaṁsu "vihārotveva so arahato"ti, "arahanto nāma evarūpā honti matakasadisā"ti laddhiyā vadanti. Tattha yā devatā "kālaṅkato"ti āhaṁsu, tā gantvā Suddhodanamahārājassa ārocesuṁ "tumhākaṁ putto kālaṅkato"ti. Mama putto Buddho hutvā kālaṅkato, no ahutvāti. Buddho bhavituṁ nāsakkhi, padhānabhūmiyaṁyeva patitvā kālaṅkatoti. Nāhaṁ saddahāmi, mama puttassa bodhiṁ apatvā kālaṅkiriyā nāma natthīti.

Aparabhāge Sammāsambuddhassa dhammacakkaṁ pavattetvā anupubbena Rājagahaṁ gantvā Kapilavatthuṁ anuppattassa Suddhodanamahārājā pattaṁ gahetvā pāsādaṁ āropetvā yāgukhajjakaṁ datvā antarābhattasamaye etamatthaṁ ārocesi, tumhākaṁ Bhagavā padhānakaraṇakāle devatā āgantvā "putto te mahārāja kālaṅkato"ti āhaṁsūti. Kiṁ saddahasi mahārājāti. Na Bhagavā saddahinti. Idāni mahārāja supinappaṭiggahaṇato paṭṭhāya acchariyāni passanto kiṁ saddahissasi, ahampi Buddho jāto, tvampi Buddhapitā jāto, pubbe pana mayhaṁ aparipakke ñāṇe bodhicariyaṁ carantassa Dhammapālakumārakālepi sippaṁ uggahetuṁ gatassa "tumhākaṁ putto Dhammapālakumāro kālaṅkato, idamassa aṭṭhī"ti eḷakaṭṭhiṁ āharitvā dassesuṁ, tadāpi tumhe "mama puttassa antarāmaraṇaṁ nāma natthi, nāhaṁ saddahāmī"ti avocuttha mahārājāti imissā aṭṭhuppattiyā Bhagavā Mahādhammapālajātakaṁ kathesi.

379. **Mā kho tvaṁ mārisā**ti sampiyāyamānā āhaṁsu. Devatānaṁ kirāyaṁ piyamanāpavohāro, yadidaṁ mārisāti. **Ajajjitan**ti[1] abhojanaṁ. **Halanti vadāmī**ti alanti vadāmi, alaṁ iminā evaṁ mā karittha, yāpessāmahanti evaṁ paṭisedhemīti attho.

380-1. **Maṅguracchavī**ti maṅguramacchacchavi. **Etāva paraman**ti tāsampi vedanānaṁ etaṁyeva paramaṁ uttamaṁ pamāṇaṁ. **Pitu sakkassa kammante -pa- paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharitā**ti rañño kira vappamaṅgaladivaso nāma hoti, tadā anekappakāraṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ paṭiyādenti, nagaravīthiyo sodhāpetvā puṇṇaghaṭe ṭhapāpetvā dhajapaṭākādayo ussāpetvā sakalanagaraṁ devavimānaṁ viya alaṅkaronti, sabbe dāsakammakarādayo ahatavatthanivatthā gandhamālādipaṭimaṇḍitā rājakule sannipatanti. Rañño kammante naṅalasatasahassaṁ yojīyati, tasmiṁ pana divase ekena ūnaṁ aṭṭhasataṁ yojenti, sabbanaṅgalāni saddhiṁ balibaddarasmiyottehi jāṇussoṇissa ratho viya rajataparikkhittāni honti, rañño ālambananaṅgalaṁ rattasuvaṇṇaparikkhittaṁ hoti, balibaddānaṁ siṅgānipi rasmipatodāpi suvaṇṇaparikkhittā honti, rājā mahāparivārena nikkhamanto puttaṁ gahetvā agamāsi.

Kammantaṭṭhāne eko jamburukkho bahalapattapalāso sandacchāyo[2] ahosi, tassa heṭṭhā kumārassa sayanaṁ paññapetvā upari suvaṇṇatārakakhacitaṁ vitānaṁ bandhāpetvā sāṇipākārena parikkhipāpetvā ārakkhaṁ ṭhapetvā rājā sabbālaṅkāraṁ alaṅkaritvā amaccagaṇaparivuto naṅgalakaraṇaṭṭhānaṁ agamāsi, tattha rājā suvaṇṇanaṅgalaṁ gaṇhāti. Amaccā ekenūna-aṭṭhasatarajatanaṅgalāni gahetvā ito cito ca kasanti, rājā pana orato pāraṁ gacchati, pārato vā oraṁ gacchati, etasmiṁ ṭhāne mahāsampatti hoti, bodhisattaṁ parivāretvā nisinnā dhātiyo rañño sampattiṁ passissāmāti antosāṇito bahi nikkhantā. Bodhisatto ito cito ca olokento kañci adisvā vegena uṭṭhāya pallaṅkaṁ ābhujitvā ānāpāne pariggahetvā paṭhamajjhānaṁ nibbattesi. Dhātiyo khajjabhojjantare vicaramānā thokaṁ cirāyiṁsu,

---

1. Ajaddhukanti (Sī)
2. Ghanacchāyo (Ka)

sesarukkhānaṁ chāyā nivattā, tassa pana rukkhassa parimaṇḍalā hutvā aṭṭhāsi. Dhātiyo ayyaputto ekakoti vegena sāṇiṁ ukkhipitvā anto pavisamānā bodhisattaṁ sayane pallaṅkena nisinnaṁ tañca pāṭihāriyaṁ disvā gantvā rañño ārocayiṁsu "kumāro deva evaṁ nisinno aññesaṁ rukkhānaṁ chāyā nivattā, jamburukkhassa parimaṇḍalā ṭhitā"ti. Rājā vegenāgantvā pāṭihāriyaṁ disvā "idaṁ te tāta dutiyaṁ vandanan"ti puttaṁ vandi. Idametaṁ sandhāya vuttaṁ "pitu sakkassa kammante -pa- paṭhamajjhānaṁ upasampajja viharitā"ti. **Siyā nu kho eso maggo bodhāyā**ti bhaveyya nu kho etaṁ ānāpānassatipaṭhamajjhānaṁ bujjhanatthāya maggoti. **Satānusāriviññāṇan**ti nayidaṁ bodhāya maggo bhavissati, ānāpānassatipaṭhamajjhānaṁ pana bhavissatīti evaṁ ekaṁ dve vāre uppannasatiyā anantaraṁ uppannaviññāṇaṁ satānusāriviññāṇaṁ nāma. **Yaṁ taṁ sukhan**ti yaṁ taṁ ānāpānassatipaṭhamajjhānasukhaṁ.

382. **Paccupaṭṭhitā hontī**ti paṇṇasālapariveṇasammajjanādivattakaraṇena upaṭṭhitā honti. **Bāhulliko**ti paccayabāhulliko. **Āvatto bāhullāyā**ti rasagiddho hutvā paṇītapiṇḍapātādīnaṁ atthāya āvatto. **Nibbijja pakkamiṁsū**ti ukkaṇṭhitvā dhammaniyāmeneva pakkantā bodhisattassa sambodhiṁ pattakāle[1] kāyavivekassa okāsadānatthaṁ dhammatāya gatā, gacchantā ca aññaṭṭhānaṁ agantvā Bārāṇasimeva agamaṁsu. Bodhisatto tesu gatesu addhamāsaṁ kāyavivekaṁ labhitvā Bodhimaṇḍe Aparājitapallaṅke[2] nisīditvā sabbaññutaññāṇaṁ paṭivijjhi.

383. **Vivicceva kāmehī**ti-ādi bhayabherave vuttanayeneva veditabbaṁ.

387. **Abhijānāmi kho panāhan**ti ayaṁ pāṭiyekko anusandhi. Nigaṇṭho kira cintesi "ahaṁ samaṇaṁ Gotamaṁ ekaṁ pañhaṁ pucchiṁ, samaṇo Gotamo 'aparāpi maṁ Aggivessana aparāpi maṁ Aggivessanā'ti pariyosānaṁ adassento kathetiyeva, kupito nu kho"ti. Atha Bhagavā Aggivessana Tathāgate anekasatāya parisāya dhammaṁ desente

---

1. Sambodhisattakāle (Ka)
2. Aparājitapallaṅkena (Sī, Syā)

kupito samaṇo Gotamoti ekopi vattā natthi, paresaṁ bodhanatthāya paṭivijjhanatthāya eva Tathāgato dhammaṁ desetīti dassento imaṁ dhammadesanaṁ ārabhi. Tattha **ārabbhā**ti sandhāya. **Yāvadevā**ti payojanavidhi[1] paricchedaniyamanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—paresaṁ viññāpanameva Tathāgatassa dhammadesanāya payojanaṁ, tasmā na ekasseva deseti, yattakā viññātāro atthi, sabbesaṁ desetīti. **Tasmiṁyeva purimasmin**ti iminā kiṁ dassetīti? Saccako kira cintesi "samaṇo Gotamo abhirūpo pāsādiko suphusitaṁ dantāvaraṇaṁ, jivhā mudukā, madhuraṁ vākkaraṇaṁ, parisaṁ rañjento[2] maññe vicarati, anto panassa cittekaggatā natthī"ti. Atha Bhagavā Aggivessana na Tathāgato parisaṁ rañjento vicarati, cakkavāḷapariyantāyapi parisāya Tathāgato dhammaṁ deseti, asallīno anupalitto ettakaṁ ekavihārī suññataphalasamāpattiṁ anuyuttoti dassetuṁ evamāha.

Ajjhattamevāti gocarajjhattameva. **Sannisādemī**ti sannisīdāpemi, Tathāgato hi yasmiṁ khaṇe parisā sādhukāraṁ deti, tasmiṁ khaṇe pubbābhogena paricchinditvā phalasamāpattiṁ samāpajjati, sādhukārasaddassa nigghose avicchinneyeva[3] samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammmaṁ deseti, Buddhānaṁ hi bhavaṅgaparivāso lahuko hotīti assāsavāre passāsavāre samāpattiṁ samāpajjanti. **Yena sudaṁ niccakappan**ti yena suññena phalasamādhinā niccakālaṁ viharāmi, tasmiṁ samādhinimitte cittaṁ saṇṭhapemi samādahāmīti dasseti.

Okappaniyametanti saddahaniyametaṁ. Evaṁ Bhagavato ekaggacittataṁ sampaṭicchitvā idāni attano ovaṭṭikasāraṁ katvā ānītapañhaṁ pucchanto **abhijānāti kho pana bhavaṁ Gotamo divā supitā**ti āha. Yathā hi sunakho nāma asambhinnakhīrapakkapāyasaṁ sappinā yojetvā udarapūraṁ bhojitopi gūthaṁ disvā akhāditvā gantuṁna sakkā, akhādamāno ghāyitvāpi gacchati, aghāyitvāva gatassa kirassa sīsaṁ rujjati, evamevaṁ imassapi Satthā asambhinnakhīrapakkapāyasasadisaṁ abhinikkhamanato paṭṭhāya yāva āsavakkhayā pasādanīyaṁ dhammadesanaṁ deseti. Etassa pana evarūpaṁ

---

1. Payojanāvadhi (Sī) 2. Rajjanto (Syā)
3. Anupacchinneyeva (Sī), aparicchinneyeva (Syā)

dhammadesanaṁ sutvā Satthari pasādamattampi na uppannaṁ, tasmā ovaṭṭikasāraṁ katvā ānītapañhaṁ apucchitvā gantuṁ asakkonto evamāha. Tattha yasmā thinamiddhaṁ sabbakhīṇāsavānaṁ arahattamaggeneva pahīyati, kāyadaratho pana upādinnakepi hoti anupādinnakepi. Tathā hi kamaluppalādīni ekasmiṁ kāle vikasanti, ekasmiṁ makulāni honti, sāyaṁ kesañci rukkhānampi pattāni patilīyanti, pāto vipphārikāni honti. Evaṁ upādinnakassa kāyassa darathoyeva darathavasena bhavaṅgasotañca idha niddāti adhippetaṁ, taṁ khīṇāsavānampi hoti. Taṁ sandhāya "abhijānāmahan"ti-ādimāha. **Sammohavihārasmiṁ vadantī**ti sammohavihāroti vadanti.

389. **Āsajja āsajjā**ti ghaṭṭetvā ghaṭṭetvā. **Upanītehī**ti upanetvā kathitehi. **Vacanappathehī**ti vacanehi. **Abhinanditvā anumoditvā**ti alanti cittena sampaṭicchanto abhinanditvā vācāyapi pasaṁsanto anumoditvā. Bhagavatā imassa Nigaṇṭhassa dve suttāni kathitāni. Purimasuttaṁ eko bhāṇavāro, idaṁ diyaḍḍho, iti aḍḍhatiye bhāṇavāre sutvāpi ayaṁ Nigaṇṭho neva abhisamayaṁ patto, na pabbajito, na saraṇesu patiṭṭhito. Kasmā etassa Bhagavā dhammaṁ desesīti? Anāgate vāsanatthāya. Passati hi Bhagavā "imassa idāni upanissayo natthi, mayhaṁ pana parinibbānato samadhikānaṁ dvinnaṁ vassasatānaṁ accayena Tambapaṇṇidīpe sāsanaṁ patiṭṭhahissati, tatrāyaṁ kulaghare nibbattitvā sampatte kāle pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ patvā Kāḷabuddharakkhito nāma mahākhīṇāsavo bhavissatī"ti. Idaṁ disvā anāgate vāsanatthāya dhammaṁ desesi.

Sopi tattheva Tambapaṇṇidīpamhi sāsane patiṭṭhite devalokato cavitvā Dakkhiṇagirivihārassa bhikkhācāragāme ekasmiṁ amaccakule nibbatto pabbajjāsamatthayobbane[1] pabbajitvā tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ uggahetvā gaṇaṁ pariharanto mahābhikkhusaṁghaparivuto upajjhāyaṁ passituṁ agamāsi, athassa upajjhāyo saddhivihārikaṁ codessāmīti Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ uggahetvā āgatena tena saddhiṁ mukhaṁ datvā kathāmattampi na akāsi. So paccūsasamaye vuṭṭhāya therassa santikaṁ gantvā "tumhe bhante mayi ganthakammaṁ katvā tumhākaṁ santike āgate mukhaṁ[2] datvā kathāmattampi

1. Pabbajjāsamatthe vaye (Sī)
2. Āgate kasmā mukhaṁ (Syā, Ka)

na karittha, ko mayhaṁ doso"ti pucchi. Thero āha "tvaṁ āvuso Buddharakkhita ettakeneva 'pabbajjākiccaṁ me matthakaṁ pattan'ti saññaṁ karosī"ti. Kiṁ karomi bhanteti. Gaṇaṁ vinodetvā tvaṁ papañcaṁ chinditvā Cetiyapabbatavihāraṁ[1] gantvā samaṇadhammaṁ karohīti. So upajjhāyassa ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ patvā puññavā rājapūjito hutvā mahābhikkhusaṁghaparivāro Cetiyapabbatavihāre vasi.

Tasmiṁ hi kāle Tissamahārājā uposathakammaṁ karonto Cetiyapabbate rājaleṇe vasati. So therassa upaṭṭhākabhikkhuno saññaṁ adāsi "yadā mayhaṁ ayyo pañhaṁ vissajjeti, dhammaṁ vā katheti, tadā me saññaṁ dadeyyāthā"ti. Theropi ekasmiṁ dhammassavanadivase bhikkhusaṁghaparivāro[2] kaṇṭakacetiyaṅgaṇaṁ āruyha cetiyaṁ vanditvā kāḷatimbarurukkhamūle[3] aṭṭhāsi. Atha naṁ eko Piṇḍapātikatthero Kāḷakārāmasuttante[4] pañhaṁ pucchi. Thero nanu āvuso ajja dhammassavanadivasoti āha. Āma bhante dhammassavanadivasoti. Tena hi pīṭhakaṁ ānetha, idheva nisinnā dhammassavanaṁ karissāmāti. Athassa rukkhamūle āsanaṁ paññapetvā adaṁsu. Thero pubbagāthā vatvā Kāḷakārāmasuttaṁ ārabhi. Sopissa upaṭṭhākadaharo rañño saññaṁ dāpesi[5]. Rājā pubbagāthāsu aniṭṭhitāsuyeva pāpuṇi, patvā ca aññātakaveseneva parisante ṭhatvā tiyāmarattiṁ ṭhitakova dhammaṁ sutvā therassa idamavoca Bhagavāti vacanakāle sādhukāraṁ adāsi. Thero ñatvā kadā āgatosi mahārājāti pucchi. Pubbagāthā osāraṇakāleyeva bhanteti. Dukkaraṁ te mahārāja katanti. Nayidaṁ bhante dukkaraṁ, yadi pana me ayyassa dhammakathaṁ āraddhakālato paṭṭhāya ekapadepi aññavihitabhāvo ahosi, tambapaṇṇidīpassa patodayaṭṭhinitudanamattepi ṭhāne sāmibhāvo nāma me mā hotūti sapathaṁ akāsi.

Tasmiṁ pana sutte Buddhaguṇā paridīpitā, tasmā rājā pucchi "ettakāva bhante Buddhaguṇā, udāhu aññepi atthī"ti. Mayā kathitato mahārāja akathitameva bahu appamāṇanti. Upamaṁ bhante karothāti. Yathā

1. Vātakasitapabbatavihāraṁ (Sī)
2. Bhikkhusaṁghaparivuto (Syā)
3. Kālambarirukkhamūle (Ka), kāḷadumbarirukkhamūle (Syā)
4. Kālāmasuttante (Syā)
5. Adāsi (Syā, Ka)

mahārāja karīsasahassamatte sālikkhette ekasālisīsato avasesasālīyeva bahū, evaṁ mayā kathitaguṇā appā, avasesā bahūti. Aparampi bhante upamaṁ karothāti. Yathā mahārāja Mahāgaṅgāya oghapuṇṇāya sūcipāsaṁ sammukhaṁ kareyya, sūcipāsena gata-udakaṁ appaṁ, sesaṁ bahu, evameva mayā kathitaguṇā appā, avasesā bahūti. Aparampi bhante upamaṁ karothāti. Idha mahārāja cātakasakuṇā[1] nāma ākāse kīḷantā vicaranti, khuddakā sā sakuṇajāti, kiṁ nu kho tassa sakuṇassa ākāse pakkhapasāraṇaṭṭhānaṁ bahu, avaseso ākāso appoti. Kiṁ bhante vadatha, appo tassa pakkhapasāraṇokāso, avasesova bahūti. Evameva mahārāja appakā mayā Buddhaguṇā kathitā, avasesā bahū anantā appameyyāti. Sukathitaṁ bhante anantā Buddhaguṇā ananteneva ākāsena upamitā, pasannā mayaṁ ayyassa, anucchavikaṁ pana kātuṁ na sakkoma, ayaṁ me duggatapaṇṇākāro, imasmiṁ Tambapaṇṇidīpe imaṁ tiyojanasatikaṁ[2] rajjaṁ ayyassa demāti. Tumhehi mahārāja attano pasannākāro kato, mayaṁ pana amhākaṁ dinnaṁ rajjaṁ tumhākaṁyeva dema, dhammena samena rajjaṁ kārehi mahārājāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsaccakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

390. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttaṁ. Tattha **Pubbārāme Migāramātupāsāde**ti Pubbārāmasaṅkhāte vihāre Migāramātuyā pāsāde. Tatrāyaṁ anupubbīkathā—atīte satasahassakappamatthake ekā upāsikā Padumuttaraṁ Bhagavantaṁ nimantetvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṁghassa satasahassaṁ dānaṁ datvā Bhagavato pādamūle nipajjitvā "anāgate tumhādisassa Buddhassa aggupaṭṭhāyikā homī"ti patthanaṁ akāsi. Sā kappasatasahassaṁ devesu ceva manussesu ca saṁsaritvā amhākaṁ

---

1. Vātakasakuṇā (Sī, Syā)
2. Yojanasatikaṁ (Sī, Syā, Ka)

Bhagavato kāle Bhaddiyanagare Meṇḍakaseṭṭhiputtassa Dhanañjayassa seṭṭhino gehe Sumanadeviyā kucchimhi paṭisandhiṁ gaṇhi, jātakāle cassā **Visākhā**ti nāmaṁ akaṁsu. Sā yadā Bhagavā Bhaddiyanagaraṁ agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhiṁ Bhagavato paccuggamanaṁ katvā paṭhamadassanamhiyeva sotāpannā ahosi. Aparabhāge Sāvatthiyaṁ Migāraseṭṭhiputtassa Puññavaḍḍhanakumārassa gehaṁ gatā, tattha naṁ Migāraseṭṭhi mātuṭṭhāne ṭhapesi, tasmā **Migāramātā**ti vuccati.

Patikulaṁ gacchantiyā cassā pitā **Mahālatāpiḷandhanaṁ** nāma kārāpesi, tasmiṁ piḷandhane catasso vajiranāḷiyo upayogaṁ agamaṁsu, muttānaṁ ekādasa nāḷiyo, pavāḷānaṁ dvāvīsati nāḷiyo, maṇīnaṁ tettiṁsa nāḷiyo, iti etehi ca aññehi ca sattavaṇṇehi ratanehi niṭṭhānaṁ agamāsi, taṁ sīse paṭimukkaṁ yāva pādapiṭṭhiyā bhassati, pañcannaṁ hatthīnaṁ balaṁ dhārayamānāva naṁ itthī dhāretuṁ sakkoti. Sā aparabhāge Dasabalassa aggupaṭṭhāyikā hutvā taṁ pasādhanaṁ vissajjetvā navahi koṭīhi Bhagavato vihāraṁ kārayamānā karīsamatte bhūmibhāge pāsādaṁ[1] kāresi, tassa uparibhūmiyaṁ pañca gabbhasatāni honti, heṭṭhābhūmiyaṁ pañcāti gabbhasahassappaṭimaṇḍito ahosi, sā "suddhapāsādova na sobhatī"ti taṁ parivāretvā pañca dvikūṭagehasatāni pañca cūḷapāsādasatāni pañca dīghasālasatāni ca kārāpesi, vihāramaho catūhi māsehi niṭṭhānaṁ agamāsi.

Mātugāmattabhāve ṭhitāya Visākhāya viya aññissā Buddhasāsane dhanapariccāgo nāma natthi, purisattabhāve ṭhitassa ca Anāthapiṇḍikassa viya aññassa Buddhasāsane dhanapariccāgo nāma natthi. So hi catupaññāsakoṭiyo vissajjetvā Sāvatthiyā dakkhiṇabhāge Anurādhapurassa mahāvihārasadise ṭhāne Jetavanamahāvihāraṁ nāma kāresi. Visākhā Sāvatthiyā pācīnabhāge Uttamadevīvihārasadise ṭhāne **Pubbārāmaṁ** nāma kāresi. Bhagavā imesaṁ dvinnaṁ kulānaṁ anukampāya Sāvatthiṁ nissāya viharanto imesu dvīsu vihāresu nibaddhavāsaṁ vasi, ekaṁ antovassaṁ Jetavane vasati, ekaṁ Pubbārāme, etasmiṁ pana samaye Bhagavā Pubbārāme viharati. Tena vuttaṁ "Pubbārāme Migāramātupāsāde"ti.

---

1. Vihāraṁ (Sī)

Kittāvatā nu kho bhanteti kittakena nu kho bhante. **Saṁkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hotī**ti taṇhāsaṅkhaye nibbāne taṁ ārammaṇaṁ katvā vimuttacittatāya taṇhāsaṅkhayavimutto nāma saṁkhittena kittāvatā hoti. Yāya paṭipattiyā taṇhāsaṅkhayavimutto hoti, taṁ me khīṇāsavassa bhikkhuno pubbabhāgappaṭipadaṁ saṁkhittena desethāti pucchati. **Accantaniṭṭho**ti khayavayasaṅkhātaṁ antaṁ atītāti accantā. Accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho,** ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho. Accantaṁ yogakkhemīti **accantayogakkhemī,** niccayogakkhemīti attho. Accantaṁ brahmacārīti **accantabrahmacārī,** niccabrahmacārīti attho, accantaṁ pariyosānamassāti purimanayeneva **accantapariyosāno. Seṭṭho devamanussānan**ti devānañca manussānañca seṭṭho uttamo. Evarūpo bhikkhu kittāvatā hoti, khippametassa saṅkhepeneva paṭipattiṁ kathethāti Bhagavantaṁ yācati. Kasmā panesa evaṁ vegāyatīti? Kīḷaṁ anubhavitukāmatāya.

Ayaṁ kira uyyānakīḷaṁ āṇāpetvā catūhi mahārājūhi catūsu disāsu ārakkhaṁ gāhāpetvā dvīsu devalokesu devasaṁghena parivuto aḍḍhatiyāhi nāṭakakoṭīhi saddhiṁ Erāvaṇaṁ āruyha uyyānadvāre ṭhito imaṁ pañhaṁ sallakkhesi "kittakena nu kho taṇhāsaṅkhayavimuttassa khīṇāsavassa saṅkhepato āgamaniyapubbabhāgapaṭipadā hotī"ti. Athassa etadahosi "ayaṁ pañho ativiya sassiriko, sacāhaṁ imaṁ pañhaṁ anuggaṇhitvāva uyyānaṁ pavisissāmi, chadvārikehi ārammaṇehi nimmathito na puna imaṁ pañhaṁ sallakkhessāmi, tiṭṭhatu tāva uyyānakīḷā, Satthu santikaṁ gantvā imaṁ pañhaṁ pucchitvā uggahitapañho uyyāne kīḷissāmī"ti hatthikkhandhe antarahito Bhagavato santike pāturahosi. Tepi cattāro mahārājāno ārakkhaṁ gahetvā ṭhitaṭṭhāneyeva ṭhitā, paricārikadevasaṁghāpi nāṭakānipi Erāvaṇopi nāgarājā tattheva uyyānadvāre aṭṭhāsi, evamesa kīḷaṁ anubhavitukāmatāya vegāyanto evamāha.

Sabbe dhammā nālaṁ abhinivesāyāti ettha sabbe dhammā nāma pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo, te sabbepi taṇhādiṭṭhivasena

abhinivesāya nālaṁ na pariyattā na samatthā na yuttā, kasmā? Gahitākārena atiṭṭhanato. Te hi niccāti gahitāpi aniccāva sampajjanti, sukhāti gahitāpi dukkhāva sampajjanti, attāti gahitāpi anattāva sampajjanti, tasmā nālaṁ abhinivesāya. **Abhijānātī**ti aniccaṁ dukkhaṁ anattāti ñātapariññāya abhijānāti. **Parijānātī**ti tatheva tīraṇapariññāya parijānāti. **Yaṁkiñci vedanan**ti antamaso pañcaviññāṇasampayuttampi yaṁkiñci appamattakampi vedanaṁ anubhavati. Iminā Bhagavā Sakkassa Devānamindassa vedanāvasena nibbattetvā arūpapariggahaṁ dasseti. Sace pana vedanākammaṭṭhānaṁ heṭṭhā na kathitaṁ bhaveyya, imasmiṁ ṭhāne kathetabbaṁ siyā. Heṭṭhā pana kathitaṁ, tasmā satipaṭṭhāne vuttanayeneva veditabbaṁ. **Aniccānupassī**ti ettha aniccaṁ veditabbaṁ, aniccānupassanā veditabbā, aniccānupassī veditabbo. Tattha **aniccan**ti pañcakkhandhā, te hi uppādavayaṭṭhena aniccā. **Aniccānupassanā**ti pañcakkhandhānaṁ khayato vayato dassanañāṇaṁ. **Aniccānupassī**ti tena ñāṇena samannāgato puggalo, tasmā "aniccānupassī viharatī"ti aniccato anupassanto viharatīti ayamettha attho.

Virāgānupassīti ettha dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha saṅkhārānaṁ khayavayato anupassanāpi, accantavirāgaṁ nibbānaṁ virāgato dassanamaggañāṇampi **virāgānupassanā.** Tadubhayasamaṅgīpuggalo virāgānupassī nāma, taṁ sandhāya vuttaṁ "virāgānupassī"ti, virāgato anupassantoti attho. **Nirodhānupassim**hipi eseva nayo, nirodhopi hi khayanirodho ca accantanirodho cāti duvidhoyeva. **Paṭinissaggānupassī**ti ettha **paṭinissaggo** vuccati vossaggo, so ca pariccāgavossaggo pakkhandanavossaggoti duvidho hoti. Tattha **pariccāgavossaggo**ti vipassanā, sā hi tadaṅgavasena kilese ca khandhe ca vossajjati. **Pakkhandanavossaggo**ti maggo, so hi nibbānaṁ ārammaṇaṁ ārammaṇato pakkhandati. Dvīhipi vā kāraṇehi vossaggoyeva, samucchedavasena khandhānaṁ kilesānañca vossajjanato nibbānañca pakkhandanato. Tasmā kilese ca khandhe ca pariccajatīti pariccāgavossaggo, nirodhe nibbānadhātuyā cittaṁ pakkhandatīti pakkhandanavossaggoti ubhayampetaṁ magge sameti. Tadubhayasamaṅgīpuggalo imāya paṭinissaggānupassanāya samannāgatattā paṭinissaggānupassī nāma hoti, taṁ sandhāya vuttaṁ "paṭinissaggānupassī"ti. **Na kiñci loke**

upādiyatīti kiñci ekampi saṅkhāragataṁ taṇhāvasena na upādiyati na gaṇhāti na parāmasati. **Anupādiyaṁ na paritassatī**ti aggaṇhanto taṇhāparitassanāya na paritassati. **Paccattaññeva parinibbāyatī**ti sayameva kilesaparinibbānena parinibbāyati. **Khīṇā jātī**ti-ādinā panassa paccavekkhaṇāva dassitā. Iti Bhagavā Sakkassa Devānamindassa saṁkhittena khīṇāsavassa pubbabhāgappaṭipadaṁ pucchito sallahukaṁ katvā saṁkhitteneva khippaṁ kathesi.

391. **Avidūre nisinno hotī**ti anantare Kūṭāgāre nisinno hoti. **Abhisameccā**ti ñāṇena abhisamāgantvā, jānitvāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—kiṁ nu kho esa jānitvā anumodi, udāhu ajānitvā vāti. Kasmā panassa evamahosīti? Thero kira na Bhagavato pañhavissajjanasaddaṁ assosi, Sakkassa pana devarañño "evametaṁ Bhagavā evametaṁ Sugatā"ti anumodanasaddaṁ assosi. Sakko kira devarājā mahatā saddena anumodi. Atha kasmā na Bhagavato saddaṁ assosīti? Yathāparisaviññāpakattā. Buddhānaṁ hi dhammaṁ kathentānaṁ ekābaddhāya cakkavāḷapariyantāyapi parisāya saddo suyyati, pariyantaṁ pana muñcitvā aṅgulimattampi bahiddhā na niccharati. Kasmā? Evarūpā madhurakathā mā niratthakā agamāsīti. Tadā Bhagavā Migāramātupāsāde sattaratanamaye Kūṭāgāre sirigabbhamhi nisinno hoti, tassa dakkhiṇapasse Sāriputtattherassa vasanakūṭāgāraṁ, vāmapasse Mahāmoggallānassa, antare chiddavivarokāso natthi, tasmā thero na Bhagavato saddaṁ assosi, sakkasseva assosīti.

Pañcahi tūriyasatehīti pañcaṅgikānaṁ tūriyānaṁ pañcahi satehi. Pañcaṅgikaṁ tūriyaṁ nāma ātataṁ vitataṁ ātatavitataṁ susiraṁ ghananti imehi pañcahi aṅgehi samannāgataṁ. Tattha **ātataṁ** nāma cammapariyonaddhesu bheri-ādīsu ekatalatūriyaṁ, **vitataṁ** nāma ubhayatalaṁ. **Ātatavitataṁ** nāma tantibaddhapaṇavādi. **Susiraṁ** vaṁsādi. **Ghanaṁ** sammādi. **Samappito**ti upagato. **Samaṅgībhūto**ti tasseva vevacanaṁ. **Paricāretī**ti taṁ sampattiṁ anubhavanto tato tato indriyāni cāreti. Idaṁ vuttaṁ hoti—parivāretvā[1] vajjamānehi pañcahi tūriyasatehi samannāgato hutvā

---

1. Paricāretvā (Syā, Ka)

dibbasampattiṁ anubhavatīti. **Paṭipaṇāmetvā**ti apanetvā, nissaddāni kārāpetvāti attho. Yatheva hi idāni saddhā rājāno garubhāvaniyaṁ bhikkhuṁ disvā "asuko nāma ayyo āgacchati, mā tātā gāyatha, mā vādetha, mā naccathā"ti nāṭakāni paṭivinenti, Sakkopi theraṁ disvā evamakāsi. **Cirassaṁ kho mārisa Moggallāna imaṁ pariyāyamakāsī**ti evarūpaṁ loke pakatiyā piyasamudāhāravacanaṁ hoti, lokiyā hi cirassaṁ āgatampi anāgatapubbampi manāpajātiyaṁ āgataṁ disvā "kuto bhavaṁ āgato, cirassaṁ bhavaṁ āgato, kathaṁ te idhāgamanamaggo ñāto maggamūḷhosī"ti-ādīni vadanti. Ayaṁ pana āgatapubbattāyeva evamāha. Thero hi kālena kālaṁ devacārikaṁ gacchatiyeva. Tattha **pariyāyamakāsī**ti vāraṁ akāsi. **Yadidaṁ idhāgamanāyā**ti yo ayaṁ idhāgamanāya vāro, taṁ bhante cirassamakāsīti vuttaṁ hoti. **Idamāsanaṁ paññattan**ti yojanikaṁ maṇipallaṅkaṁ paññapāpetvā evamāha.

392. **Bahukiccā bahukaraṇīyā**ti ettha yesaṁ bahūni kiccāni, te bahukiccā. **Bahukaraṇīyā**ti tasseva vevacanaṁ. **Appeva sakena karaṇīyenā**ti sakaraṇīyameva appaṁ mandaṁ, na bahu, devānaṁ karaṇīyaṁ pana bahu, pathavito paṭṭhāya hi kapparukkhamātugāmādīnaṁ atthāya aṭṭā Sakkassa santike chijjanti, tasmā niyamento āha **apica devānaṁyeva Tāvatiṁsānaṁ karaṇīyenā**ti. Devānaṁ hi dhītā ca puttā ca aṅke nibbattanti, pādaparicārikā itthiyo sayane nibbattanti, tāsaṁ maṇḍanapasādhanakārikā devadhītā sayanaṁ parivāretvā nibbattanti, veyyāvaccakarā antovimāne nibbattanti, etesaṁ atthāya aṭṭakaraṇaṁ natthi. Ye pana sīmantare nibbattanti, te "mama santakā tava santakā"ti nicchetuṁ asakkontā aṭṭaṁ karonti, Sakkaṁ devarājānaṁ pucchanti, so yassa vimānaṁ āsannataraṁ, tassa santakoti vadati. Sace dvepi samaṭṭhāne honti, yassa vimānaṁ olokento[1] ṭhito, tassa santakoti vadati. Sace ekampi na oloketi, taṁ ubhinnaṁ kalahupacchedanatthaṁ attano santakaṁ karoti. Taṁ sandhāya "devānaṁyeva Tāvatiṁsānaṁ karaṇīyenā"ti āha. Apicassa evarūpaṁ kīḷākiccampi karaṇīyameva.

---

1. Ullokento (Syā, Ka)

Yaṁ no khippameva antaradhāyatīti yaṁ amhākaṁ sīghameva andhakāre rūpagataṁ viya na dissati, iminā "ahaṁ bhante taṁ pañhavissajjanaṁ na sallakkhemī"ti dīpeti. Thero "kasmā nu kho ayaṁ yakkho asallakkhaṇabhāvaṁ dīpeti, passena pariharatī"ti āvajjanto "devā nāma mahāmūḷhā honti. Chadvārikehi ārammaṇehi nimmathīyamānā attano bhuttābhuttabhāvampi pītāpītabhāvampi na jānanti, idha kataṁ ettha pamussantī"ti aññāsi. Keci panāhu "thero etassa garu bhāvaniyo, tasmā 'idāneva loke aggapuggalassa santike pañhaṁ uggahetvā āgato, idāneva nāṭakānaṁ antaraṁ paviṭṭhoti evaṁ maṁ thero tajjeyyā'ti bhayena evamāhā"ti. Etaṁ pana kohaññaṁ nāma hoti, na ariyasāvakassa evarūpaṁ kohaññaṁ nāma hoti, tasmā mūḷhabhāveneva na sallakkhesīti veditabbaṁ. Upari kasmā sallakkhesīti? Thero tassa somanassasaṁvegaṁ janayitvā tamaṁ nīhari, tasmā sallakkhesīti.

Idāni Sakko pubbe attano evaṁ bhūtakāraṇaṁ therassa ārocetuṁ **bhūtapubban**ti-ādimāha. Tattha **samupabyūḷho**ti sannipatito rāsibhūto. **Asurā parājiniṁsū**ti asurā parājayaṁ pāpuṇiṁsu. Kadā panete parājitāti? Sakkassa nibbattakāle. Sakko kira anantare attabhāve Magadharaṭṭhe Macalagāme **Magho**[1] nāma māṇavo ahosi paṇḍito byatto, bodhisattacariyā viyassa cariyā ahosi. So tettiṁsa purise gahetvā kalyāṇamakāsi, ekadivasaṁ attanova paññāya upaparikkhitvā gāmamajjhe mahājanassa sannipatitaṭṭhāne kacavaraṁ ubhayato apabbahitvā[2] taṁ ṭhānaṁ atiramaṇīyaṁ akāsi, puna tattheva maṇḍapaṁ kāresi, puna gacchante kāle sālaṁ kāresi, gāmato ca nikkhamitvā gāvutampi aḍḍhayojanampi tigāvutampi yojanampi vicaritvā tehi sahāyehi saddhiṁ visamaṁ samaṁ akāsi, te sabbepi ekacchandā tattha tattha setuyuttaṭṭhānesu setuṁ, maṇḍapasālāpokkharaṇīmālāgaccharopanādīnaṁ yuttaṭṭhānesu maṇḍapādīni karontā bahuṁ puññamakaṁsu. Magho satta vatapadāni[3] pūretvā kāyassa bhedā saddhiṁ sahāyehi Tāvatiṁsabhavane nibbatti.

1. Māgho (Syā, Ka)
2. Pabyūhetvā (Syā), pabyūhitvā (Ka)
3. Vattapadāni (Syā, Ka)

Tasmiṁ kāle asuragaṇā Tāvatiṁsadevaloke paṭivasanti, sabbe te devānaṁ samānāyukā samānavaṇṇā ca[1] honti, te Sakkaṁ saparisaṁ disvā adhunā nibbattā navakadevaputtā āgatāti mahāpānaṁ sajjayiṁsu. Sakko devaputtānaṁ saññaṁ adāsi "amhehi kusalaṁ karontehi na parehi saddhiṁ sādhāraṇaṁ kataṁ, tumhe gaṇḍapānaṁ mā pivittha, pītamattameva karothā"ti. Te tathā akaṁsu. Bāla-asurā gaṇḍapānaṁ pivitvā mattā niddaṁ okkamiṁsu. Sakko devānaṁ saññaṁ datvā te pādesu gāhāpetvā Sinerupāde khipāpesi, Sinerussa heṭṭhimatale **Asurabhavanaṁ** nāma atthi, Tāvatiṁsadevalokappamāṇameva, tattha asurā vasanti, tesampi **Cittapāṭali** nāma rukkho atthi, te tassa pupphanakāle jānanti "nāyaṁ Tāvatiṁsā, Sakkena vañcitā mayan"ti. Te gaṇhatha nanti vatvā Sineruṁ pariharamānā deve vuṭṭhe vammikapādato vammikamakkhikā viya abhiruhiṁsu. Tattha kālena devā jinanti, kālena asurā. Yadā devānaṁ jayo hoti, asure yāva samuddapiṭṭhā anubandhanti. Yadā asurānaṁ jayo hoti, deve yāva vedikapādā anubandhanti. Tasmiṁ pana saṅgāme devānaṁ jayo ahosi, devā asure yāva samuddapiṭṭhā anubandhiṁsu. Sakko asure palāpetvā pañcasu ṭhānesu ārakkhaṁ ṭhapesi, evaṁ ārakkhaṁ datvā vedikapāde vajirahatthā indapaṭimāyo ṭhapesi. Asurā kālena kālaṁ uṭṭhahitvā tā paṭimāyo disvā "Sakko appamatto tiṭṭhatī"ti tatova nivattanti. **Tato paṭinivattitvā**ti vijitaṭṭhānato nivattitvā. **Paricārikāyo**ti mālāgandhādikammakārikāyo.

393. **Vessavaṇo ca mahārājā**ti so kira Sakkassa vallabho balavavissāsiko, tasmā Sakkena saddhiṁ agamāsi. **Purakkhatvā**ti purato katvā. **Pavisiṁsū**ti pavisitvā pana upaḍḍhapihitāni dvārāni katvā olokayamānā aṭṭhaṁsu. **Idampi mārisa Moggallāna passa Vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyakan**ti mārisa Moggallāna idampi Vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyakaṁ passa, suvaṇṇatthambhe passa, rajatatthambhe maṇitthambhe pavāḷatthambhe lohitaṅgatthambhe masāragallatthambhe muttatthambhe sattaratanatthambhe, tesaṁyeva suvaṇṇādimaye ghaṭake vāḷarūpakāni ca

1. Samānavaṇṇāva (Sī)

passāti evaṁ thambhapantiyo ādiṁ katvā rāmaṇeyyakaṁ dassento evamāha. **Yathā taṁ pubbekatapuññassā**ti yathā pubbe katapuññassa upabhogaṭṭhānena sobhitabbaṁ, evamevaṁ sobhatīti attho. **Atibāḷhaṁ kho ayaṁ yakkho pamatto viharatī**ti attano pāsāde[1] nāṭakaparivārena sampattiyā vasena ativiya matto.

Iddhābhisaṅkhāraṁ abhisaṅkhāsīti iddhiṁ akāsi. Āpokasiṇaṁ samāpajjitvā pāsādapatiṭṭhitokāsaṁ udakaṁ hotūti iddhiṁ adhiṭṭhāya pāsādakaṇṇike pādaṅguṭṭhakena pahari, so pāsādo yathā nāma udakapiṭṭhe ṭhapitapattaṁ mukhavaṭṭiyaṁ aṅguliyā pahaṭaṁ aparāparaṁ kampati calati na santiṭṭhati, evamevaṁ saṁkampi sampakampi sampavedhi, thambhapiṭṭhasaṅghāṭakaṇṇikagopānasi-ādīni karakarāti saddaṁ muñcantāni patituṁ viya āraddhāni. Tena vuttaṁ "saṅkampesi sampakampesi sampavedhesī"ti. **Acchariyabbhutacittajātā**ti aho acchariyaṁ aho abbhutanti evaṁ sañjāta-acchariya-abbhutā ceva sañjātatuṭṭhino ca ahesuṁ uppannabalavasomanassā. **Saṁviggan**ti ubbiggaṁ calitaṁ. **Lomahaṭṭhajātan**ti jātalomahaṁsaṁ, kañcanabhittiyaṁ ṭhapitamaṇināgadantehi viya uddhaggehi lomehi ākiṇṇasarīranti attho. Lomahaṁso ca nāmesa somanassenapi hoti domanassenapi, idha pana somanassena jāto. Thero hi Sakkassa somanassavegena saṁvejetuṁ taṁ pāṭihāriyamakāsi. Tasmā somanassavegena saṁviggalomahaṭṭhaṁ viditvāti attho.

394. **Idhāhaṁ mārisā**ti idānissa yasmā therena somanassasaṁvegaṁ janayitvā tamaṁ vinoditaṁ, tasmā sallakkhetvā evamāha. **Eso nu te mārisa so Bhagavā Satthā**ti mārisa tvaṁ kuhiṁ gatosīti vutte mayhaṁ Satthu santikanti vadesi, imasmiṁ devaloke ekapādakena viya tiṭṭhasi, yaṁ tvaṁ evaṁ vadesi, eso nu te mārisa so Bhagavā Satthāti pucchiṁsu. **Sabrahmacārī me eso**ti ettha kiñcāpi thero anagāriyo abhinīhārasampanno aggasāvako, Sakko agāriyo, maggabrahmacariyavasena panete sabrahmacārino honti, tasmā evamāha.

1. Pāsādena (Syā, Ka)

Aho nūna te so Bhagavā Satthāti sabrahmacārī tāva te evaṁmahiddhiko, so pana te Bhagavā Satthā aho nūna mahiddhikoti Satthu iddhipāṭihāriyadassane jātābhilāpā hutvā evamāhaṁsu.

395. **Ñātaññatarassā**ti[1] paññātaññatarassa, Sakko hi paññātānaṁ aññataro. Sesaṁ sabbattha pākaṭameva, desanaṁ pana Bhagavā yathānusandhināva niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

396. **Evaṁ me sutan**ti Mahātaṇhāsaṅkhayasuttaṁ. Tattha **diṭṭhigatan**ti Alagaddūpamasutte laddhimattaṁ diṭṭhigatanti vuttaṁ, idha sassatadiṭṭhi. So ca bhikkhu bahussuto, ayaṁ appassuto jātakabhāṇako Bhagavantaṁ jātakaṁ[2] kathetvā "ahaṁ bhikkhave tena samayena Vessantaro ahosiṁ, Mahosadho, Vidhurapaṇḍito, Senakapaṇḍito, Mahājanako rājā ahosin"ti samodhānentaṁ suṇāti. Athassa etadahosi "ime rūpavedanāsaññāsaṅkhārā tattha tattheva nirujjhanti, viññāṇaṁ pana idhalokato paralokaṁ, paralokato imaṁ lokaṁ sandhāvati saṁsaratī"ti sassatadassanaṁ uppannaṁ. Tenāha "tadevidaṁ viññāṇaṁ sandhāvati saṁsarati anaññan"ti.

Sammāsambuddhena pana "viññāṇaṁ paccayasambhavaṁ[3], sati paccaye uppajjati, vinā paccayaṁ natthi viññāṇassa sambhavo"ti vuttaṁ. Tasmā ayaṁ bhikkhu Buddhena akathitaṁ katheti, Jinacakke pahāraṁ deti, vesārajjañāṇaṁ paṭibāhati, sotukāmaṁ janaṁ visaṁvādeti, ariyapathe tiriyaṁ nipatitvā mahājanassa ahitāya dukkhāya paṭipanno. Yathā nāma rañño rajje mahācoro uppajjamāno mahājanassa ahitāya dukkhāya uppajjati, evaṁ Jinasāsane

---

1. Aññātaññatarassāti (Sī), aññatarassāti (I, Ma-Ṭṭha 2. 30 piṭṭhe)
2. Jātakakathaṁ (Syā, Ka)
3. Viññāṇasambhavo (Ka)

coro hutvā mahājanassa ahitāya dukkhāya uppannoti veditabbo. **Sambahulā bhikkhū**ti janapadavāsino piṇḍapātikabhikkhū. **Tenupasaṅkamiṁsū**ti ayaṁ parisaṁ labhitvā sāsanampi antaradhāpeyya, yāva pakkhaṁ na labhati, tāvadeva naṁ diṭṭhigatā vivecemāti sutasutaṭṭhānatoyeva aṭṭhatvā anisīditvā upasaṅkamiṁsu.

398. **Katamaṁ taṁ sāti viññāṇan**ti sāti yaṁ tvaṁ viññāṇaṁ sandhāya vadesi, katamaṁ taṁ viññāṇanti. **Yvāyaṁ bhante vado vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ vipākaṁ paṭisaṁvedetī**ti bhante yo ayaṁ vadati vedayati, so cāyaṁ tahiṁ tahiṁ kusalākusalakammānaṁ vipākaṁ paccanubhoti. Idaṁ bhante viññāṇaṁ, yamahaṁ sandhāya vademīti. **Kassa nu kho nāmā**ti kassa khattiyassa vā brāhmaṇassa vā vessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṁ vā aññatarassa.

399. **Atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesī**ti kasmā āmantesi? Sātissa kira evaṁ ahosi "Satthā maṁ 'moghapuriso'ti vadati, na ca moghapurisoti vuttamatteneva maggaphalānaṁ upanissayo na hoti. Upasenampi hi Vaṅgantaputtaṁ 'atilahuṁ kho tvaṁ moghapurisa bāhullāya āvatto'ti[1] Bhagavā moghapurisavādena ovadi. Thero aparabhāge ghaṭento vāyamanto cha abhiññā sacchākāsi. Ahampi tathārūpaṁ vīriyaṁ paggaṇhitvā maggaphalāni nibbattessāmī"ti. Athassa Bhagavā chinnapaccayo ayaṁ sāsane aviruḷhadhammoti dassento bhikkhū āmantesi. **Usmīkato**ti-ādi heṭṭhā vuttādhippāyameva. **Atha kho Bhagavā**ti ayampi pāṭiyekko anusandhi. Sātissa kira etadahosi "Bhagavā mayhaṁ maggaphalānaṁ upanissayo natthīti vadati, kiṁ sakkā upanissaye asati kātuṁ[2], na hi Tathāgatā sa-upanissayasseva dhammaṁ desenti, yassa kassaci desentiyeva, ahaṁ Buddhassa santikā Sugatovādaṁ labhitvā saggasampattūpagaṁ kusalaṁ karissāmī"ti. Athassa Bhagavā "nāhaṁ moghapurisa tuyhaṁ ovādaṁ vā anusāsaniṁ vā demī"ti Sugatovādaṁ paṭippassambhento imaṁ desanaṁ ārabhi, tassattho heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Idāni

---

1. Vi 3. 74 piṭṭhe.
2. Asati upanissayo patikātuṁ (Syā, Ka)

parisāya laddhiṁ sodhento "idhāhaṁ bhikkhū paṭipucchissāmī"ti-ādimāha. Taṁ sabbampi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

400. Idāni viññāṇassa sappaccayabhāvaṁ dassetuṁ **yaṁ yadeva bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **manañca paṭicca dhamme cā**ti sahāvajjanena bhavaṅgamanañca tebhūmakadhamme ca paṭicca. **Kaṭṭhañca paṭiccā**ti-ādi opammanidassanatthaṁ vuttaṁ. Tena kiṁ dīpeti? Dvārasaṅkantiyā abhāvaṁ. Yathā hi kaṭṭhaṁ paṭicca jalamāno aggi upādānapaccaye satiyeva jalati, tasmiṁ asati paccayavekallena tattheva vūpasammati, na sakalikādīni saṅkamitvā sakalikaggīti-ādisaṅkhyaṁ gacchati, evameva cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppannaṁ viññāṇaṁ tasmiṁ dvāre cakkhurūpa-ālokamanasikārasaṅkhāte paccayamhi satiyeva uppajjati, tasmiṁ asati paccayavekallena tattheva nirujjhati, na sotādīni saṅkamitvā sotaviññāṇanti-ādisaṅkhyaṁ gacchati. Esa nayo sabbavāresu. Iti Bhagavā nāhaṁ viññāṇappavatte dvārasaṅkantimattampi vadāmi, ayaṁ pana sāti moghapuriso bhavasaṅkantiṁ vadatīti sātiṁ niggahesi.

401. Evaṁ viññāṇassa sappaccayabhāvaṁ dassetvā idāni pana pañcannampi khandhānaṁ sappaccayabhāvaṁ dassento **bhūtamidan**ti-ādimāha. Tattha **bhūtamidan**ti idaṁ khandhapañcakaṁ jātaṁ bhūtaṁ nibbattaṁ, tumhepi taṁ bhūtamidanti bhikkhave passathāti. **Tadāhārasambhavan**ti taṁ panetaṁ khandhapañcakaṁ āhārasambhavaṁ paccayasambhavaṁ, sati paccaye uppajjati evaṁ passathāti pucchati. **Tadāhāranirodhā**ti tassa paccayassa nirodhā. **Bhūtamidaṁ nossū**ti bhūtaṁ nu kho idaṁ, na nu kho bhūtanti. **Tadāhārasambhavaṁ nossū**ti taṁ bhūtaṁ khandhapañcakaṁ paccayasambhavaṁ nu kho, na nu khoti. **Tadāhāranirodhā**ti tassa paccayassa nirodhā. **Nirodhadhammaṁ nossū**ti taṁ dhammaṁ nirodhadhammaṁ nu kho, na nu khoti. **Sammappaññāya passato**ti idaṁ khandhapañcakaṁ jātaṁ bhūtaṁ nibbattanti yāthāvasarasalakkhaṇato vipassanāpaññāya sammā passantassa. **Paññāya sudiṭṭhan**ti vuttanayeneva vipassanāpaññāya suṭṭhu diṭṭhaṁ. Evaṁ ye ye taṁ pucchaṁ sallakkhesuṁ, tesaṁ tesaṁ paṭiññaṁ gaṇhanto pañcannaṁ khandhānaṁ sappaccayabhāvaṁ dassesi.

Idāni yāya paññāya tehi taṁ sappaccayaṁ sanirodhaṁ khandhapañcakaṁ sudiṭṭhaṁ, tattha nittaṇhabhāvaṁ pucchanto **imaṁ ce tumhe**ti-ādimāha. Tattha **diṭṭhin**ti

vipassanāsammādiṭṭhiṁ. Sabhāvadassanena **parisuddhaṁ.** Paccayadassanena **pariyodātaṁ. Allīyethā**ti taṇhādiṭṭhīhi allīyitvā vihareyyātha. **Kelāyethā**ti taṇhādiṭṭhīhi kīḷamānā vihareyyātha. **Dhanāyethā**ti dhanaṁ viya icchantā gedhaṁ āpajjeyyātha. **Mamāyethā**ti taṇhādiṭṭhīhi mamattaṁ uppādeyyātha. **Nittharaṇatthāya no gahaṇatthāyā**ti yo so mayā caturoghanittharaṇatthāya kullūpamo dhammo desito, no nikantivasena gahaṇatthāya. Api nu taṁ tumhe ājāneyyāthāti. Vipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

402. Idāni tesaṁ khandhānaṁ paccayaṁ dassento **cattārome bhikkhave āhārā**ti-ādimāha, tampi vuttatthameva. Yathā pana eko imaṁ jānāsīti vutto "na kevalaṁ imaṁ, mātarampissa jānāmi, mātu mātarampī"ti evaṁ paveṇivasena jānanto suṭṭhu jānāti nāma, evamevaṁ Bhagavā na kevalaṁ khandhamattameva jānāti, khandhānaṁ paccayampi tesampi paccayānaṁ paccayanti evaṁ sabbapaccayaparamparaṁ jānāti, so taṁ Buddhabalaṁ dīpento idāni paccayaparamparaṁ dassetuṁ[1] **ime ca bhikkhave cattāro āhārā**ti-ādimāha, taṁ vuttatthameva. **Iti kho bhikkhave avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- dukkhakkhandhassa samudayo hotī**ti ettha pana paṭiccasamuppādakathā vitthāretabbā bhaveyya, sā Visuddhimagge vitthāritāva.

404. **Imasmiṁ sati idaṁ hotī**ti imasmiṁ avijjādike paccaye sati idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ hoti. **Imassuppādā idaṁ uppajjatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ uppajjati, tenevāha "yadidaṁ avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- samudayo hotī"ti. Evaṁ vaṭṭaṁ dassetvā idāni vivaṭṭaṁ dassento **avijjāya tveva asesavirāganirodhā**ti-ādimāha. Tattha **avijjāya tvevā**ti avijjāya eva tu. **Asesavirāganirodhā**ti virāgasaṅkhātena maggena asesanirodhā anuppādanirodhā. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṁ anuppādanirodho hoti, evaṁ niruddhānaṁ pana saṅkhārānaṁ nirodhā viññāṇanirodho hoti, viññāṇādīnaṁ ca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāniyeva hontīti dassetuṁ **saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho**ti-ādiṁ vatvā **evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa**

1. Nidānaparamparaṁ dassento (Ka)

nirodho hotīti vuttaṁ. Tattha **kevalassā**ti sakalassa, suddhassa vā, sattavirahitassāti attho. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkharāsissa. **Nirodho hotī**ti anuppādo hoti.

406. **Imasmiṁ asatī**ti-ādi vuttapaṭipakkhanayena veditabbaṁ.

407. Evaṁ vaṭṭavivaṭṭaṁ kathetvā idāni imaṁ dvādasaṅgapaccayavaṭṭaṁ saha vipassanāya maggena jānantassa yā paṭidhāvanā pahīyati, tassā abhāvaṁ pucchanto **api nu tumhe bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **evaṁ jānantā**ti evaṁ saha vipassanāya maggena jānantā. **Evaṁ passantā**ti tasseva vevacanaṁ. **Pubbantan**ti purimakoṭṭhāsaṁ, atītakhandhadhātu-āyatanānīti attho. **Paṭidhāveyyāthā**ti taṇhādiṭṭhivasena paṭidhāveyyātha. Sesaṁ Sabbāsavasutte vitthāritameva.

Idāni nesaṁ tattha niccalabhāvaṁ pucchanto **api nu tumhe bhikkhave evaṁ jānantā evaṁ passantā evaṁ vadeyyātha, Satthā no garū**ti-ādimāha. Tattha **garū**ti bhāriko akāmā anuvattitabbo. **Samaṇo**ti Buddhasamaṇo. **Aññaṁ Satthāraṁ uddiseyyāthā**ti ayaṁ Satthā amhākaṁ kiccaṁ sādhetuṁ na sakkotīti api nu evaṁsaññino hutvā aññaṁ bāhirakaṁ Satthāraṁ uddiseyyātha. **Puthusamaṇabrāhmaṇānan**ti evaṁsaññino hutvā puthūnaṁ titthiyasamaṇānaṁ ceva brāhmaṇānañca. **Vatakotūhalamaṅgalānī**ti vatasamādānāni ca diṭṭhikutūhalāni ca diṭṭhasutamutamaṅgalāni ca. **Tāni sārato paccāgaccheyyāthā**ti etāni sāranti evaṁsaññino hutvā paṭi-āgaccheyyātha, evaṁ nissaṭṭhāni ca puna gaṇheyyāthāti attho. **Sāmaṁ ñātan**ti sayaṁ ñāṇena ñātaṁ. **Sāmaṁ diṭṭhan**ti sayaṁ paññācakkhunā diṭṭhaṁ. **Sāmaṁ viditan**ti sayaṁ vibhāvitaṁ pākaṭaṁ kataṁ. **Upanītā kho me tumhe**ti mayā bhikkhave tumhe iminā sandiṭṭhikādisabhāvena dhammena nibbānaṁ upanītā, pāpitāti attho. **Sandiṭṭhiko**ti-ādīnamattho Visuddhimagge vitthārito. **Idametaṁ paṭicca vuttan**ti etaṁ vacanaṁ idaṁ tumhehi sāmaṁ ñātādibhāvaṁ paṭicca vuttaṁ.

408. **Tiṇṇaṁ kho pana bhikkhave**ti kasmā ārabhi? Nanu heṭṭhā vaṭṭavivaṭṭavasena desanā matthakaṁ pāpitāti. Āma pāpitā. Ayaṁ pana pāṭi-ekko

anusandhi, "ayañhi lokasannivāso paṭisandhisammūḷho, tassa sammohaṭṭhānaṁ viddhaṁsetvā pākaṭaṁ karissāmī"ti imaṁ desanaṁ ārabhi. Apica vaṭṭamūlaṁ avijjā, vivaṭṭamūlaṁ Buddhuppādo, iti vaṭṭamūlaṁ avijjaṁ vivaṭṭamūlaṁ ca Buddhuppādaṁ dassetvāpi "puna ekavāraṁ vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṁ matthakaṁ pāpessāmī"ti imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **sannipātā**ti samodhānena piṇḍabhāvena. **Gabbhassā**ti gabbhe nibbattanakasattassa. **Avakkanti hotī**ti nibbatti hoti. Katthaci hi **gabbho**ti mātukucchi vutto. Yathāha—

"Yamekarattiṁ paṭhamaṁ, gabbhe vasati māṇavo.
Abbhuṭṭhitova so yāti, sa gacchaṁ na nivattatī"ti[1].

Katthaci gabbhe nibbattanasatto. Yathāha "yathā kho panānanda aññā itthikā nava vā dasa vā māse gabbhaṁ kucchinā pariharitvā vijāyantī"ti[2]. Idha satto adhippeto, taṁ sandhāya vuttaṁ "gabbhassa avakkanti hotī"ti.

Idhāti imasmiṁ sattaloke. **Mātā ca utunī hotī**ti idaṁ utusamayaṁ sandhāya vuttaṁ. Mātugāmassa kira yasmiṁ okāse dārako nibbattati, tattha mahatī lohitapīḷakā saṇṭhahitvā bhijjitvā paggharati, vatthu suddhaṁ hoti, suddhe vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṁ sannipatitesu yāva satta divasāni khettameva hoti. Tasmiṁ samaye hatthaggāhaveṇiggāhādinā aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyeva. **Gandhabbo**ti tatrūpagasatto. **Paccupaṭṭhito hotī**ti na mātāpitūnaṁ sannipātaṁ olokayamāno samīpe ṭhito paccupaṭṭhito nāma hoti. Kammayantayantito pana eko satto tasmiṁ okāse nibbattanako hotīti ayamettha adhippāyo. **Saṁsayenā**ti "arogo nu kho bhavissāmi ahaṁ vā, putto vā me"ti evaṁ mahantena jīvitasaṁsayena. **Lohitañhetaṁ bhikkhave**ti tadā kira mātulohitaṁ taṁ ṭhānaṁ sampattaṁ puttasinehena paṇḍaraṁ hoti. Tasmā evamāha. **Vaṅkakan**ti gāmadārakānaṁ kīḷanakaṁ khuddakanaṅgalaṁ. **Ghaṭikā** vuccati dīghadaṇḍena rassadaṇḍakaṁ paharaṇakīḷā. **Mokkhacikan**ti samparivattakakīḷā, ākāse vā daṇḍakaṁ gahetvā bhūmiyaṁ vā sīsaṁ ṭhapetvā heṭṭhupariyabhāvena parivattanakīḷananti vuttaṁ hoti. **Ciṅgulakaṁ** vuccati tālapaṇṇādīhi kataṁ vātappahārena

1. Khu 5. 353 Jātake.
2. Ma 3. 163 piṭṭhe.

paribbhamanacakkaṁ. **Pattāḷhakaṁ** vuccati paṇṇanāḷikā, tāya vālikādīni minantā kīḷanti. **Rathakan**ti khuddakarathaṁ. **Dhanukampi** khuddakadhanumeva.

409. **Sārajjatī**ti rāgaṁ uppādeti. **Byāpajjatī**ti byāpādaṁ uppādeti. **Anupaṭṭhitakāyasatī**ti kāye sati kāyasati, taṁ anupaṭṭhapetvāti attho. **Parittacetaso**ti akusalacitto. **Yatthassa te pāpakā**ti yassaṁ phalasamāpattiyaṁ ete nirujjhanti, taṁ na jānāti nādhigacchatīti attho. **Anurodhavirodhan**ti rāgañceva dosañca. **Abhinandatī**ti taṇhāvasena abhinandati, taṇhāvaseneva aho sukhanti-ādīni vadanto abhivadati. **Ajjhosāya tiṭṭhatī**ti taṇhā-ajjhosānagahaṇena gilitvā pariniṭṭhapetvā gaṇhāti. Sukhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā abhinandatu, dukkhaṁ kathaṁ abhinandatīti. "Ahaṁ dukkhito mama dukkhan"ti gaṇhanto abhinandati nāma. **Uppajjati nandī**ti taṇhā uppajjati. **Tadupādānan**ti sāva taṇhā gahaṇaṭṭhena upādānaṁ nāma, tassa upādānapaccayā bhavo -pa- samudayo hotīti, idaṁ hi Bhagavatā puna ekavāraṁ dvisandhi tisaṅkhepaṁ[1] paccayākāravaṭṭaṁ dassitaṁ.

410-4. Idāni vivaṭṭaṁ dassetuṁ **idha bhikkhave Tathāgato loke uppajjatī**ti-ādimāha. Tattha **appamāṇacetaso**ti appamāṇaṁ lokuttaraṁ ceto assāti appamāṇacetaso, maggacittasamaṅgīti attho. **Imaṁ kho me tumhe bhikkhave saṁkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṁ dhārethā**ti bhikkhave imaṁ saṁkhittena desitaṁ mayhaṁ taṇhāsaṅkhayavimuttidesanaṁ tumhe niccakālaṁ dhāreyyātha mā pamajjeyyātha. Desanā hi ettha vimuttipaṭilābhahetuto **vimuttī**ti vuttā. **Mahātaṇhājāla taṇhāsaṅghāṭapaṭimukkan**ti taṇhāva saṁsibbitaṭṭhena mahātaṇhājālaṁ, saṅghaṭitaṭṭhena saṅghāṭanti vuccati, iti etasmiṁ mahātaṇhājāle taṇhāsaṅghāṭe ca imaṁ sātiṁ bhikkhuṁ kevaṭṭaputtaṁ paṭimukkaṁ dhāretha, anupaviṭṭho antogadhoti naṁ dhārethāti attho. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Tisandhi catusaṅkhepaṁ (Syā, Ka)

9. Mahā-assapurasuttavaṇṇanā

415. **Evaṁ me sutan**ti Mahā-assapurasuttaṁ. Tattha **aṅgesū**ti aṅgā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena "Aṅgā"ti vuccati, tasmiṁ Aṅgesu janapade. **Assapuraṁ nāma Aṅgānaṁ nigamo**ti **assapuran**ti nagaranāmena laddhavohāro Aṅgānaṁ janapadassa eko nigamo, taṁ gocaragāmaṁ katvā viharatīti attho. **Bhagavā etadavocā**ti etaṁ "samaṇā samaṇāti vo bhikkhave jano sañjānātī"ti-ādivacanamavoca.

Kasmā pana evaṁ avocāti. Tasmiṁ kira nigame manussā saddhā pasannā Buddhamāmakā dhammamāmakā saṁghamāmakā, tadahupabbajitasāmaṇerampi vassasatikattherasadisaṁ katvā pasaṁsanti, pubbaṇhasamayaṁ bhikkhusaṁghaṁ piṇḍāya pavisantaṁ disvā bījanaṅgalādīni gahetvā khettaṁ gacchantāpi, pharasu-ādīni gahetvā araññaṁ pavisantāpi tāni upakaraṇāni nikkhipitvā bhikkhusaṁghassa nisīdanaṭṭhānaṁ āsanasālaṁ vā maṇḍapaṁ vā rukkhamūlaṁ vā sammajjitvā āsanāni paññapetvā arajapānīyaṁ[1] paccupaṭṭhāpetvā bhikkhusaṁghaṁ nisīdāpetvā yāgukhajjakādīni datvā katabhattakiccaṁ bhikkhusaṁghaṁ uyyojetvā tato tāni upakaraṇāni ādāya khettaṁ vā araññaṁ vā gantvā attano kammāni karonti, kammantaṭṭhānepi nesaṁ aññā kathā nāma natthi, cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭha puggalā ariyasaṁgho nāma, te "evarūpena sīlena evarūpena ācārena evarūpāya paṭipattiyā samannāgatā lajjino pesalā uḷāraguṇā"ti bhikkhusaṁghasseva vaṇṇaṁ kathenti, kammantaṭṭhānato āgantvā bhuttasāyamāsā gharadvāre nisinnāpi sayanigharaṁ pavisitvā nisinnāpi bhikkhusaṁghasseva vaṇṇaṁ kathenti. Bhagavā tesaṁ manussānaṁ nipaccakāraṁ disvā bhikkhusaṁghaṁ piṇḍapātāpacāyane niyojetvā etadavoca.

Ye dhammā samaṇakaraṇā ca brāhmaṇakaraṇā cāti ye dhammā samādāya paripūritā samitapāpasamaṇaṁ ca bāhitapāpabrāhmaṇaṁ ca karontīti attho. "Tīṇimāni bhikkhave samaṇassa samaṇiyāni

1. Āvarake ca pāniyaṁ (Syā), ādhārake ca pāniyaṁ ca (Sī)

samaṇakaraṇīyāni. Katamāni tīṇi, adhisīlasikkhāsamādānaṁ, adhicittasikkhāsamādānaṁ, adhipaññāsikkhāsamādānan"ti[1] ettha pana samaṇena kattabbadhammā vuttā, tepi ca samaṇakaraṇā hontiyeva. Idha pana hirottappādivasena desanā vitthāritā. **Evaṁ no ayaṁ amhākan**ti ettha **no**ti nipātamattaṁ, evaṁ ayaṁ amhākanti attho. **Mahapphalā mahānisaṁsā**ti ubhayampi atthato ekameva. **Avañjhā**ti amoghā. **Saphalā**ti ayaṁ tasseva attho. Yassā hi phalaṁ natthi, sā vañjhā nāma hoti. **Sa-udrayā**ti savaḍḍhi, idaṁ saphalatāya vevacanaṁ. **Evaṁ hi vo bhikkhave sikkhitabban**ti bhikkhave evaṁ tumhehi sikkhitabbaṁ, iti Bhagavā iminā ettakena ṭhānena hirottappādīnaṁ dhammānaṁ vaṇṇaṁ kathesi. Kasmā? Vacanapathapacchindanatthaṁ. Sace hi koci acirapabbajito bālabhikkhu evaṁ vadeyya "Bhagavā hirottappādidhamme samādāya vattathāti vadati, ko nu kho tesaṁ samādāya vattane ānisaṁso"ti, tassa vacanapathapacchindanatthaṁ. Ayañca ānisaṁso, ime hi dhammā samādāya paripūritā samitapāpasamaṇaṁ nāma bāhitapāpabrāhmaṇaṁ nāma karonti, catupaccayalābhaṁ uppādenti, paccayadāyakānaṁ mahapphalataṁ sampādenti, pabbajjaṁ avañjhaṁ saphalaṁ sa-udrayaṁ karontīti vaṇṇaṁ abhāsi, ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana vaṇṇakathā Satipaṭṭhāne[2] vuttanayeneva veditabbā.

416. **Hirottappenā**ti "yaṁ hirīyati hirīyitabbena, ottappati ottappitabbenā"ti[3] evaṁ vitthāritāya hiriyā ceva ottappena ca. Apicettha ajjhattasamuṭṭhānā **hirī,** bahiddhāsamuṭṭhānaṁ **ottappaṁ.** Attādhipateyyā hirī, lokādhipateyyaṁ ottappaṁ. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṁ ottappaṁ, vitthārakathā panettha sabbākārena Visuddhimagge vuttā. Apica ime dve dhammā lokaṁ pālanato **lokapāladhammā** nāmāti kathitā. Yathāha "dveme bhikkhave sukkā dhammā lokaṁ pālenti. Katame dve, hirī ca ottappañca. Ime kho bhikkhave dve sukkā dhammā lokaṁ pālenti. Ime ca kho bhikkhave dve sukkā dhammā lokaṁ na pāleyyuṁ, nayidha paññāyetha 'mātā'ti vā 'mātucchā'ti vā 'mātulānī'ti vā 'ācariyabhariyā'ti vā 'garūnaṁ dārā'ti vā,

1. Aṁ 1. 230 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭṭha 2. 342; Ma-Ṭṭha 1. 241 piṭṭhesu.
3. Abhi 1. 258 piṭṭhe.

sambhedaṁ loko agamissa, yathā ajeḷakā kukkuṭasūkarā soṇasiṅgālā”ti[1]. Imeyeva jātake “devadhammā”ti kathitā. Yathāha—

“Hirī-ottappasampannā, sukkadhammasamāhitā.
Santo sappurisā loke, devadhammāti vuccare”ti[2].

Mahācundattherassa pana kilesasallekhanapaṭipadāti katvā dassitā. Yathāha “pare ahirikā bhavissanti, mayamettha hirimanā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo. Pare anottāpī bhavissanti, mayamettha ottāpī bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”ti[3]. Imeva Mahākassapattherassa ovādūpasampadāti katvā dassitā. Vuttañhetaṁ “tasmātiha te Kassapa evaṁ sikkhitabbaṁ, tibbaṁ me hirottappaṁ paccupaṭṭhitaṁ bhavissati theresu navesu majjhimesūti. Evaṁ hi te Kassapa sikkhitabban”ti[4]. Idha panete **samaṇadhammā nāmā**ti dassitā.

Yasmā pana ettāvatā sāmaññattho matthakaṁ patto nāma hoti, tasmā aparepi samaṇakaraṇadhamme dassetuṁ **siyā kho pana bhikkhave tumhākan**ti-ādimāha. Tattha **sāmaññattho**ti saṁyuttake tāva[5] “katamañca bhikkhave sāmaññaṁ, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṁ, sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhi, idaṁ vuccati bhikkhave sāmaññaṁ. Katamo ca bhikkhave sāmaññattho, yo bhikkhave rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo, ayaṁ vuccati bhikkhave sāmaññattho”ti[6] maggo “sāmaññan”ti, phalanibbānāni “sāmaññattho”ti vuttāni. Imasmiṁ pana ṭhāne maggampi phalampi ekato katvā sāmaññattho kathitoti veditabbo. **Ārocayāmī**ti kathemi. **Paṭivedayāmī**ti jānāpemi.

417. **Parisuddho no kāyasamācāro**ti ettha kāyasamācāro parisuddho aparisuddhoti duvidho. Yo hi bhikkhu pāṇaṁ hanati, adinnaṁ ādiyati, kāmesu micchā[7] carati, tassa kāyasamācāro aparisuddho nāma, ayaṁ pana kammapathavaseneva vārito. Yo pana pāṇinā vā

---

1. Aṁ 1. 53 piṭṭhe.
2. Khu 5. 2 piṭṭhe.
3. Ma 1. 52 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 420 piṭṭhe.
5. Sāmaññaṁ tāva (Ka)
6. Saṁ 3. 20 piṭṭhe.
7. Micchā (Sī, Ka)

leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā paraṁ potheti[1] viheṭheti, tassa kāyasamācāro aparisuddho nāma, ayampi sikkhāpadabaddheneva[2] paṭikkhitto. Imasmiṁ sutte ubhayampetaṁ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu pānīyaghaṭe vā pānīyaṁ pivantānaṁ, patte vā bhattaṁ bhuñjantānaṁ kākānaṁ nivāraṇavasena hatthaṁ vā daṇḍaṁ vā leḍḍuṁ vā uggirati, tassa kāyasamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma. **Uttāno**ti uggato pākaṭo. **Vivaṭo**ti anāvaṭo asañchanno, ubhayenāpi parisuddhataṁyeva dīpeti. **Na ca chiddavā**ti sadā ekasadiso antarantare chiddarahito. **Saṁvuto**ti kilesānaṁ dvāraṁ pidahanena pidahito, na vajjapaṭicchādanatthāya.

418. **Vacīsamācāre**pi yo bhikkhu musā vadati, pisuṇaṁ katheti, pharusaṁ bhāsati, samphaṁ palapati, tassa vacīsamācāro aparisuddho nāma, ayaṁ pana kammapathavasena vārito. Yo pana gahapatikāti vā dāsāti vā pessāti vā ādīhi khuṁsento vadati, tassa vacīsamācāro aparisuddho nāma, ayaṁ pana sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṁ sutte ubhayampetaṁ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu daharena vā sāmaṇerena vā "kacci bhante amhākaṁ upajjhāyaṁ passathā"ti vutte "sambahulā āvuso bhikkhubhikkhuniyo[3] ekasmiṁ padese vivadiṁsu[4], upajjhāyo te vikkāyikasākabhaṇḍikaṁ ukkhipitvā gato bhavissatī"ti-ādinā nayena hasādhippāyopi evarūpaṁ kathaṁ katheti, tassa vacīsamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma.

419. **Manosamācāre** yo bhikkhu abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhiko hoti, tassa manosamācāro aparisuddho nāma, ayaṁ pana kammapathavaseneva vārito. Yo pana upanikkhittaṁ jātarūparajataṁ sādiyati, tassa manosamācāro aparisuddho nāma, ayampi sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṁ sutte ubhayampetaṁ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo pana bhikkhu kāmavitakkaṁ vā

---

1. Heṭṭheti (Sī)
2. Sikkhāpadakkhandheneva (Sī)
3. Bhikkhuniyo (Sī, Syā)
4. Vicariṁsu (Sī), vasiṁsu (Syā)

byāpādavitakkaṁ vā vihiṁsāvitakkaṁ vā vitakketi, tassa manosamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma.

420. Ājīvasmiṁ yo bhikkhu ājīvahetu vejjakammaṁ pahiṇagamanaṁ gaṇḍaphālanaṁ[1] karoti, arumakkhanaṁ deti, telaṁ pacatīti ekavīsati-anesanāvasena jīvikaṁ kappeti. Yo vā pana viññāpetvā bhuñjati, tassa ājīvo aparisuddho nāma, ayaṁ pana sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṁ sutte ubhayampetaṁ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu sappinavanītatelamadhuphāṇitādīni labhitvā "sve vā punadivase vā bhavissatī"ti sannidhikārakaṁ paribhuñjati, yo vā pana nimbaṅkurādīni disvā sāmaṇere vadati "aṅkure khādathā"ti, sāmaṇerā thero khāditukāmoti kappiyaṁ katvā denti, dahare pana sāmaṇere vā pānīyaṁ pivatha āvusoti vadati, te thero pānīyaṁ pivitukāmoti pānīyasaṅkhaṁ dhovitvā denti, tampi paribhuñjantassa ājīvo aparisuddho nāma hoti. Viparīto parisuddho nāma.

422. **Mattaññū**ti pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogesu mattaññū yuttaññū pamāṇaññū.

423. **Jāgariyamanuyuttā**ti rattindivaṁ cha koṭṭhāse katvā ekasmiṁ koṭṭhāse niddāya okāsaṁ katvā pañca koṭṭhāse jāgariyamhi yuttā payuttā. **Sīhaseyyan**ti ettha kāmabhogiseyyā petaseyyā sīhaseyyā Tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha "yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī sattā vāmena passena sentī"ti[2] ayaṁ **kāmabhogiseyyā,** tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno[3] nāma natthi.

"Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā sentī"ti[2] ayaṁ **petaseyyā,** petā hi appamaṁsalohitattā aṭṭhisaṅghātajaṭitā[4] ekena passena sayituṁ na sakkonti, uttānāva senti.

---

1. Bhaṇḍapālanaṁ (Sī)
2. Aṁ 1. 567 piṭṭhe.
3. Seyyānā (Syā), sayanto (Ka)
4. Aṭṭhisaṁghātaghaṭitā (Sī)

"Yebhuyyena bhikkhave sīho migarājā naṅguṭṭhaṁ antarasatthimhi anupakkhipitvā dakkhiṇena passena setī"ti[1] ayaṁ **sīhaseyyā,** tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṁ ṭhāne pacchimapāde ekasmiṁ ṭhapetvā naṅguṭṭhaṁ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṁ ṭhitokāsaṁ sallakkhetvā dvinnaṁ purimapādānaṁ matthake sīsaṁ ṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrāsanto pabujjhati, sīsaṁ pana ukkhipitvā purimapādānaṁ ṭhitokāsaṁ sallakkheti, sace kiñci ṭhānaṁ vijahitvā ṭhitaṁ hoti, "nayidaṁ tuyhaṁ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpan"ti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana "tuyhaṁ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpamidan"ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṁ vijambhitvā kesarabhāraṁ vidhunitvā tikkhattuṁ sīhanādaṁ naditvā gocarāya pakkamati, catutthajjhānaseyyā pana **Tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā, ayaṁ hi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma. **Pāde pādan**ti dakkhiṇapāde vāmapādaṁ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya īsakaṁ atikkamma ṭhapetvā, gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṁ vedanā uppajjati, cittaṁ ekaggaṁ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṁ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṁ ekaggaṁ hoti, seyyā phāsukā hoti, tasmā evamāha.

425. **Abhijjhaṁ loke**ti-ādi Cūḷahatthipade vitthāritaṁ.

426. Yā panāyaṁ **seyyathāpi bhikkhave**ti upamā vuttā. Tattha **iṇaṁ ādāyā**ti vaḍḍhiyā dhanaṁ gahetvā. **Byantī kareyyā**ti vigatantāni[2] kareyya, yathā tesaṁ kākaṇikamattopi pariyanto nāma nāvasissati, evaṁ kareyya, sabbaso patiniyyāteyyāti attho. **Tatonidānan**ti āṇaṇyanidānaṁ, so hi aṇaṇomhīti āvajjanto balavapāmojjaṁ labhati, balavasomanassamadhigacchati, tena vuttaṁ "labhetha pāmojjaṁ, adhigaccheyya somanassan"ti.

Visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva catu-iriyāpathaṁ chindanto ābādhatīti ābādho, svāssa atthīti **ābādhiko.** Taṁsamuṭṭhānena

1. Aṁ 1. 567 piṭṭhe. 2. Vigatantaṁ (Sī)

dukkhena **dukkhito. Adhimattagilāno**ti bāḷhagilāno. **Nacchādeyyā**ti adhimattabyādhiparetatāya na rucceyya. **Balamattā**ti balameva, balañcassa kāye na bhaveyyāti attho. **Tatonidānan**ti ārogyanidānaṁ, tassa hi arogomhīti āvajjayato tadubhayaṁ hoti. Tena vuttaṁ "labhetha pāmojjaṁ, adhigaccheyya somanassan"ti. **Na cassa kiñci bhogānaṁ vayo**ti kākaṇikamattampi bhogānaṁ vayo na bhaveyya. **Tatonidānan**ti bandhanāmokkhanidānaṁ, sesaṁ vuttanayeneva sabbapadesu yojetabbaṁ. **Anattādhīno**ti na attani adhīno, attano ruciyā kiñci kātuṁ na labhati. **Parādhīno**ti paresu adhīno, parasseva ruciyā pavattati. **Na yena kāmaṁ gamo**ti yena disābhāgenassa kāmo[1] hoti, icchā uppajjati gamanāya, tena gantuṁ na labhati. **Dāsabyā**ti dāsabhāvā. **Bhujisso**ti attano santako. **Tatonidānan**ti bhujissanidānaṁ. **Kantāraddhānamaggan**ti kantāraṁ addhānamaggaṁ, nirudakaṁ dīghamagganti attho. **Tatonidānan**ti khemantabhūminidānaṁ.

Ime pañca nīvaraṇe appahīneti ettha Bhagavā appahīnaṁ kāmacchandanīvaraṇaṁ iṇasadisaṁ, sesāni rogādisadisāni katvā dasseti. Tatrāyaṁ sadisatā—yo hi paresaṁ iṇaṁ gahetvā vināseti, so tehi iṇaṁ dehīti vuccamānopi pharusaṁ vuccamānopi bajjhamānopi pahariyamānopi[2] kinci paṭibāhituṁ[3] na sakkoti, sabbaṁ titikkhati, titikkhakāraṇañhissa taṁ iṇaṁ hoti. Evamevaṁ yo yamhi kāmacchandena rajjati, taṇhāgahaṇena taṁ vatthuṁ gaṇhāti, so tena pharusaṁ vuccamānopi bajjhamānopi pahariyamānopi sabbaṁ titikkhati, titikkhakāraṇañhissa so kāmacchando hoti gharasāmikehi vadhīyamānānaṁ itthīnaṁ viyāti, evaṁ iṇaṁ viya **kāmacchando** daṭṭhabbo.

Yathā pana pittarogāturo madhusakkarādīsupi dinnesu pittarogāturatāya tesaṁ rasaṁ na vindati, tittakaṁ tittakanti uggiratiyeva. Evamevaṁ byāpannacitto hitakāmehi ācariyupajjhāyehi appamattakampi ovadīyamāno ovādaṁ na gaṇhāti, "ati viya me tumhe upaddavethā"ti-ādīni vatvā vibbhamati, pittarogāturatāya so puriso madhusakkarādirasaṁ viya

---

1. Gantukāmatā (Dī-Ṭṭha 1. 190 piṭṭhe.) 2. Vidhīyamānopi (Dī-Ṭṭha 1. 191 piṭṭhe)
3. Paṭippharituṁ (Sī, Syā), paṭiharituṁ (Ka)

kodhāturatāya jhānasukhādibhedaṁ sāsanarasaṁ na vindatīti, evaṁ rogo viya **byāpādo** daṭṭhabbo.

Yathā pana nakkhattadivase bandhanāgāre baddho puriso nakkhattassa neva ādiṁ, na majjhaṁ, na pariyosānaṁ passati, so dutiyadivase mutto "aho hiyyo nakkhattaṁ manāpaṁ, aho naccaṁ, aho gītan"ti-ādīni sutvāpi paṭivacanaṁ na deti. Kiṁ kāraṇā? Nakkhattassa ananubhūtattā. Evamevaṁ thinamiddhābhibhūto bhikkhu vicittanayepi dhammassavane pavattamāne neva tassa ādiṁ, na majjhaṁ, na pariyosānaṁ jānāti. So uṭṭhite dhammassavane "aho dhammassavanaṁ, aho kāraṇaṁ, aho upamā"ti dhammassavanassa vaṇṇaṁ bhaṇamānānaṁ sutvāpi paṭivacanaṁ na deti. Kiṁ kāraṇā? Thinamiddhavasena dhammakathāya ananubhūtattāti, evaṁ bandhanāgāraṁ viya **thinamiddhaṁ** daṭṭhabbaṁ.

Yathā pana nakkhattaṁ kīḷantopi dāso "idaṁ nāma accāyikaṁ karaṇīyaṁ atthi, sīghaṁ tattha gaccha, no ce gacchasi, hatthapādaṁ vā te chindāmi kaṇṇanāsaṁ vā"ti vutto sīghaṁ gacchatiyeva, nakkhattassa ādimajjhapariyosānaṁ anubhavituṁ na labhati. Kasmā? Parādhīnatāya. Evamevaṁ vinaye appakataññunā vivekatthāya araññaṁ paviṭṭhenāpi kismiñcideva antamaso kappiyamaṁsepi akappiyamaṁsasaññāya uppannāya vivekaṁ pahāya sīlavisodhanatthaṁ vinayadharassa santike gantabbaṁ hoti, vivekasukhaṁ anubhavituṁ na labhati. Kasmā? Uddhaccakukkuccābhibhūtatāyāti, evaṁ dāsabyaṁ viya **uddhaccakukkuccaṁ** daṭṭhabbaṁ.

Yathā pana kantāraddhānamaggapaṭipanno puriso corehi manussānaṁ viluttokāsaṁ pahatokāsañca[1] disvā daṇḍakasaddenapi sakuṇasaddenapi corā āgatāti ussaṅkitaparisaṅkito hoti, gacchatipi, tiṭṭhatipi nivattatipi, gataṭṭhānato agataṭṭhānameva bahutaraṁ hoti. So kicchena kasirena khemantabhūmiṁ pāpuṇāti vā, na vā pāpuṇāti. Evamevaṁ yassa aṭṭhasu ṭhānesu vicikicchā uppannā hoti. So "Buddho nu kho, na nu kho Buddho"ti-ādinā nayena vicikicchanto adhimuccitvā saddhāya gaṇhituṁ na sakkoti, asakkonto maggaṁ vā phalaṁ vā na pāpuṇātīti

---

1. Gatokāsaṁ (Sī)

yathā kantāraddhānamagge "corā atthi natthī"ti punappunaṁ āsappanaparisappanaṁ apariyogāhanaṁ chambhitattaṁ cittassa uppādento khemantapattiyā antarāyaṁ karoti, evaṁ **vicikicchā**pi "Buddho nu kho na Buddho"ti-ādinā nayena punappunaṁ āsappanaparisappanaṁ apariyogāhanaṁ chambhitattaṁ cittassa uppādayamānā ariyabhūmippattiyā[1] antarāyaṁ karotīti kantāraddhānamaggo viya daṭṭhabbā.

Idāni **seyyathāpi bhikkhave āṇaṇyan**ti ettha Bhagavā pahīnakāmacchandanīvaraṇaṁ āṇaṇyasadisaṁ, sesāni ārogyādisadisāni katvā dasseti. Tatrāyaṁ sadisatā—yathā hi puriso iṇaṁ ādāya kammante payojetvā samiddhakammanto "idaṁ iṇaṁ nāma palibodhamūlan"ti cintetvā savaḍḍhikaṁ iṇaṁ niyyātetvā paṇṇaṁ phālāpeyya, athassa tato paṭṭhāya neva koci dūtaṁ pesesi, na paṇṇaṁ, so iṇasāmike disvāpi sace icchati, āsanā uṭṭhahati, no ce, na uṭṭhahati. Kasmā? Tehi saddhiṁ nillepatāya alaggatāya. Evameva bhikkhu "ayaṁ kāmacchando nāma palibodhamūlan"ti Satipaṭṭhāne vuttanayeneva cha dhamme bhāvetvā kāmacchandanīvaraṇaṁ pajahati, tassevaṁ pahīnakāmacchandassa yathā iṇamuttassa purisassa iṇasāmike disvā neva bhayaṁ na chambhitattaṁ hoti. Evameva paravatthumhi neva saṅgo na bandho[2] hoti. Dibbānipi rūpāni passato kileso na samudācarati. Tasmā Bhagavā āṇaṇyamiva kāmacchandappahānaṁ āha.

Yathā pana so pittarogāturo puriso bhesajjakiriyāya taṁ rogaṁ vūpasametvā tato paṭṭhāya madhusakkarādīnaṁ rasaṁ vindati. Evamevaṁ bhikkhu "ayaṁ byāpādo nāma anatthakārako"ti cha dhamme bhāvetvā byāpādanīvaraṇaṁ pajahati, so evaṁ pahīnabyāpādo yathā pittarogavimutto puriso madhusakkarādīni madhurāni sampiyāyamāno paṭisevati. Evamevaṁ ācārapaṇṇatti-ādīni sikkhāpiyamāno sirasā sampaṭicchitvā sampiyāyamāno sikkhati. Tasmā Bhagavā ārogyamiva byāpādappahānaṁ āha.

---

1. Ariyamaggappattiyā (Syā), ariyabhūmikhemapattiyā (Ka)
2. Gedho (Ka)

Yathā so nakkhattadivase bandhanāgāraṁ pavesito puriso aparasmiṁ nakkhattadivase "pubbepi ahaṁ pamādadosena baddho taṁ nakkhattaṁ nānubhavāmi, idāni appamatto bhavissāmī"ti yathāssa paccatthikā okāsaṁ na labhanti, evaṁ appamatto hutvā nakkhattaṁ anubhavitvā "aho nakkhattaṁ aho nakkhattan"ti udānaṁ udānesi. Evameva bhikkhu "idaṁ thinamiddhaṁ nāma mahā-anatthakaran"ti cha dhamme bhāvetvā thinamiddhanīvaraṇaṁ pajahati. So evaṁ pahīnathinamiddho yathā bandhanā mutto puriso sattāhampi nakkhattassa ādimajjhapariyosānaṁ anubhavati, evamevaṁ bhikkhu dhammanakkhattassa ādimajjhapariyosānaṁ anubhavanto saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇāti. Tasmā Bhagavā bandhanā mokkhamiva thinamiddhappahānaṁ āha.

Yathā pana dāso kañcideva mittaṁ upanissāya sāmikānaṁ dhanaṁ datvā attānaṁ bhujissaṁ katvā tato paṭṭhāya yaṁ icchati, taṁ kareyya. Evameva bhikkhu "idaṁ uddhaccakukkuccaṁ nāma mahā-anatthakaran"ti cha dhamme bhāvetvā uddhaccakukkuccaṁ pajahati. So evaṁ pahīnuddhaccakukkucco yathā bhujisso puriso yaṁ icchati, taṁ karoti. Na taṁ koci balakkārena tato nivatteti. Evamevaṁ bhikkhu yathāsukhaṁ nekkhammapaṭipadaṁ paṭipajjati, na naṁ uddhaccakukkuccaṁ balakkārena tato nivatteti. Tasmā Bhagavā bhujissaṁ viya uddhaccakukkuccappahānaṁ āha.

Yathā balavā puriso hatthasāraṁ gahetvā sajjāvudho saparivāro kantāraṁ paṭipajjeyya, taṁ corā dūratova disvā palāyeyyuṁ. So sotthinā taṁ kantāraṁ nittharitvā khemantaṁ patto haṭṭhatuṭṭho assa. Evamevaṁ bhikkhu "ayaṁ vicikicchā nāma anatthakārikā"ti cha dhamme bhāvetvā vicikicchaṁ pajahati. So evaṁ pahīnavicikiccho yathā balavā sajjāvudho saparivāro puriso nibbhayo core tiṇaṁ viya agaṇetvā sotthinā nikkhamitvā khemantabhūmiṁ pāpuṇāti, evamevaṁ duccaritakantāraṁ nittharitvā paramakhemantabhūmiṁ amataṁ nibbānaṁ pāpuṇāti. Tasmā Bhagavā khemantabhūmiṁ viya vicikicchāpahānaṁ āha.

427. **Imameva kāyan**ti imaṁ karajakāyaṁ. **Abhisandhetī**ti temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṁ karoti. **Parisandetī**ti samantato sandeti. **Paripūretī**ti vāyunā bhastaṁ viya pūreti. **Parippharatī**ti samantato

phusati. **Sabbāvato kāyassā**ti assa bhikkhuno sabbakoṭṭhāsavato kāyassa. Kiñci upādinnakasantatipavattiṭṭhāne[1] chavimaṁsalohitānugataṁ aṇumattampi ṭhānaṁ paṭhamajjhānasukhena aphuṭaṁ nāma na hoti. **Dakkho**ti cheko paṭibalo nhānīyacuṇṇāni kātuṁ ceva yojetuṁ ca sannetuṁ[2] ca. **Kaṁsathāle**ti yena kenaci lohena katabhājane. Mattikabhājanaṁ pana thiraṁ na hoti, sannentassa[3] bhijjati, tasmā taṁ na dasseti. **Paripphosakaṁ paripphosakan**ti siñcitvā siñcitvā. **Sanneyyā**ti vāmahatthena kaṁsathālaṁ gahetvā dakkhiṇena hatthena pamāṇayuttaṁ udakaṁ siñcitvā siñcitvā parimaddanto piṇḍaṁ kareyya. **Snehānugatā**ti udakasinehena anugatā. **Snehaparetā**ti udakasinehena parigatā. **Santarabāhirā**ti saddhiṁ antopadesena ceva bahipadesena ca, sabbatthakameva udakasinehena phuṭāti attho. **Na ca pagghariṇī**ti na bindu bindu udakaṁ paggharati, sakkā hoti hatthenapi dvīhipi tīhipi aṅgulīhi gahetuṁ ovaṭṭikampi[4] kātunti attho.

428. Dutiyajjhānasukha-upamāyaṁ **ubbhidodako**ti ubbhinna-udako, na heṭṭhā ubbhijjitvā uggacchana-udako, antoyeva pana ubbhijjana-udakoti attho. **Āyamukhan**ti āgamanamaggo. **Devo**ti megho. **Kālenakālan**ti kāle kāle, anvaddhamāsaṁ vā anudasāhaṁ vāti attho. **Dhāran**ti vuṭṭhiṁ. **Nānuppavecceyyā**ti na paveseyya, na vasseyyāti attho. **Sītā vāridhārā ubbhijjitvā**ti sītaṁ vāri taṁ udakarahadaṁ pūrayamānaṁ ubbhijjitvā. Heṭṭhā uggacchana-udakañhi uggantvā uggantvā bhijjantaṁ udakaṁ khobheti, catūhi disāhi pavisana-udakaṁ purāṇapaṇṇatiṇakaṭṭhadaṇḍakādīhi udakaṁ khobheti, vuṭṭhi-udakaṁ dhārānipātapupphuḷakehi[5] udakaṁ khobheti, sannisinnameva pana hutvā iddhinimmitamiva uppajjamānaṁ udakaṁ imaṁ padesaṁ pharati, imaṁ padesaṁ na pharatīti natthi, tena aphuṭokāso nāma na hotīti. Tattha rahado viya karajakāyo, udakaṁ viya dutiyajjhānasukhaṁ. Sesaṁ purimanayeneva veditabbaṁ.

---

1. Upādinnakasantānanibbattiṭṭhāne (Ka)
2. Sandetuṁ (Ka)
3. Sannantassa (Sī), maddantassa (Syā), sandentassa (Ka)
4. Ovaṭṭikāyampi (Ka)
5. ...bubbuḷakehi (Sī)

429. Tatiyajjhānasukha-upamāyaṁ uppalāni ettha santīti **uppalinī.** Sesapadadvayesupi eseva nayo. Ettha ca setarattanīlesu yaṁkiñci uppalaṁ uppalameva, ūnakasatapattaṁ puṇḍarīkaṁ, satapattaṁ padumaṁ. Pattaniyamaṁ vā vināpi setaṁ padumaṁ, rattaṁ puñḍarīkanti ayamettha vinicchayo. **Udakānuggatānī**ti udakato na uggatāni. **Antonimuggaposīnī**ti udakatalassa anto nimuggāniyeva hutvā posīni, vaḍḍhīnīti[1] attho. Sesaṁ purimanayeneva veditabbaṁ.

430. Catutthajjhānasukha-upamāyaṁ **parisuddhena cetasā pariyodātenā**ti ettha nirupakkilesaṭṭhena parisuddhaṁ. Pabhassaraṭṭhena pariyodātaṁ veditabbaṁ. **Odātena vatthenā**ti idaṁ utupharaṇatthaṁ vuttaṁ. Kiliṭṭhavatthena hi utupharaṇaṁ na hoti, taṅkhaṇadhotaparisuddhena utupharaṇaṁ balavaṁ hoti. Imissā hi upamāya vatthaṁ viya karajakāyo, utupharaṇaṁ viya catutthajjhānasukhaṁ. Tasmā yathā sunhātassa purisassa parisuddhaṁ vatthaṁ sasīsaṁ pārupitvā nisinnassa sarīrato utu sabbameva vatthaṁ pharati, na koci vatthassa aphuṭokāso hoti. Evaṁ catutthajjhānasukhena bhikkhuno karajakāyassa na koci okāso aphuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Catutthajjhānacittameva vā vatthaṁ viya[2], taṁsamuṭṭhānarūpaṁ utupharaṇaṁ viya. Yathā hi katthaci odātavatthe kāyaṁ apphusantepi taṁsamuṭṭhānena utunā sabbatthakameva kāyo phuṭṭho hoti, evaṁ catutthajjhānasamuṭṭhitena sukhumarūpena sabbatthakameva bhikkhuno karajakāyo phuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

431. Pubbenivāsañāṇa-upamāyaṁ **taṁdivasaṁ katakiriyā pākaṭā hotī**ti taṁdivasaṁ gatagāmattayameva gahitaṁ. Tattha gāmattayaṁ gatapuriso viya pubbenivāsañāṇalābhī daṭṭhabbo. Tayo gāmā viya tayo bhavā daṭṭhabbā. Tassa purisassa tīsu gāmesu taṁdivasaṁ katakiriyāya āvibhāvo viya pubbenivāsāya cittaṁ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno tīsu bhavesu katakiriyāya āvibhāvo daṭṭhabbo.

---

1. Pussanti vaḍḍhantīti (Sī), phusanti vaḍḍhantīti (Syā)
2. Pārutavatthaṁ viya (Sī, Syā)

432. Dibbacakkhu-upamāyaṁ **dve agārā**ti dve gharā. **Sadvārā**ti sammukhadvārā[1]. **Anucaṅkamante**ti aparāparaṁ sañcarante. **Anuvicarante**ti ito cito ca vicarante, ito pana gehā nikkhamitvā etaṁ gehaṁ, etasmā vā nikkhamitvā imaṁ gehaṁ pavisanavasenapi daṭṭhabbā. Tattha dve agārā sadvārā viya cutipaṭisandhiyo, cakkhumā puriso viya dibbacakkhuñāṇalābhī, cakkhumato purisassa dvinnaṁ gehānaṁ antare ṭhatvā passato dve agāre pavisakanikkhamanakapurisānaṁ pākaṭakālo viya dibbacakkhulābhino ālokaṁ vaḍḍhetvā olokentassa cavanaka-upapajjanakasattānaṁ pākaṭakālo. Kiṁ pana te ñāṇassa pākaṭā, puggalassāti? Ñāṇassa. Tassa pākaṭattā pana puggalassa pākaṭāyevāti.

433. Āsavakkhayañāṇa-upamāyaṁ **pabbatasaṅkhepe**ti pabbatamatthake. **Anāvilo**ti nikkaddamo. Sippiyo ca sambukā ca **sippisambukaṁ.** Sakkharā ca kathalā ca **sakkharakathalaṁ.** Macchānaṁ gumbā ghaṭāti **macchagumbaṁ. Tiṭṭhantampi carantampī**ti ettha sakkharakathalaṁ tiṭṭhatiyeva, itarāni carantipi tiṭṭhantipi. Yathā pana antarantarā ṭhitāsupi nisinnāsupi vijjamānāsupi[2] "etā gāvo carantī"ti carantiyo upādāya itarāpi carantīti vuccanti. Evaṁ tiṭṭhantameva sakkharakathalaṁ upādāya itarampi dvayaṁ tiṭṭhantanti vuttaṁ. Itarañca dvayaṁ carantaṁ upādāya sakkharakathalampi carantanti vuttaṁ, tattha cakkhumato purisassa tīre ṭhatvā passato sippisambukādīnaṁ vibhūtakālo viya āsavānaṁ khayāya cittaṁ nīharitvā nisinnassa bhikkhuno catunnaṁ saccānaṁ vibhūtakālo daṭṭhabbo.

434. Idāni sattahākārehi saliṅgato saguṇato khīṇāsavassa nāmaṁ gaṇhanto **ayaṁ vuccati bhikkhave bhikkhu samaṇo itipī**ti-ādimāha. Tattha **evaṁ kho bhikkhave bhikkhu samaṇo hotī**ti-ādīsu bhikkhave evaṁ bhikkhu samitapāpattā **samaṇo** hoti. Bāhitapāpattā **brāhmaṇo** hoti. Nhātakilesattā **nhātako** hoti, dhotakilesattāti attho. Catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi akusaladhammānaṁ gatattā **vedagū** hoti, viditattāti attho. Teneva **viditāssa hontī**ti-ādimāha. Kilesānaṁ sutattā **sottiyo** hoti,

---

1. Sannadvārābhi sammukhadvārā pannadvārā (Ka)
2. Nipajjamānāsupi (Sī, Syā, Ka)

nissutattā apahatattāti[1] attho. Kilesānaṁ ārakattā **ariyo** hoti, hatattāti attho. Tehi ārakattā **Arahaṁ** hoti, dūrībhūtattāti attho. Sesaṁ sabbattha pākaṭamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahā-assapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā

435. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷa-assapurasuttaṁ. Tassa desanākāraṇaṁ purimasadisameva. **Samaṇasāmīcippaṭipadā**ti samaṇānaṁ anucchavikā samaṇānaṁ anulomappaṭipadā.

436. **Samaṇamalānan**ti-ādīsu ete dhammā uppajjamānā samaṇe maline karonti malaggahite, tasmā "samaṇamalā"ti vuccanti. Etehi samaṇā dussanti padussanti, tasmā **samaṇadosā**ti vuccanti. Ete uppajjitvā samaṇe kasaṭe niroje karonti milāpenti, tasmā **samaṇakasaṭā**ti vuccanti. **Āpāyikānaṁ ṭhānānan**ti apāye nibbattāpakānaṁ kāraṇānaṁ. **Duggativedaniyānan**ti duggatiyaṁ vipākavedanāya paccayānaṁ. **Matajaṁ nāmā**ti manussā tikhiṇaṁ ayaṁ ayena sughaṁsitvā taṁ ayacuṇṇaṁ maṁsena saddhiṁ madditvā koñcasakuṇe khādāpenti, te uccāraṁ kātuṁ asakkontā maranti. No ce maranti, paharitvā mārenti. Atha tesaṁ kucchiṁ phāletvā naṁ udakena dhovitvā cuṇṇaṁ gahetvā maṁsena saddhiṁ madditvā puna khādāpentīti evaṁ satta vāre khādāpetvā gahitena ayacuṇṇena āvudhaṁ karonti, susikkhitā ca naṁ ayakārā bahuhatthakammamūlaṁ labhitvā karonti, taṁ matasakuṇato jātattā "matajan"ti vuccati, atitikhiṇaṁ hoti. **Pītanisitan**ti udakapītaṁ ceva silāya ca sunighaṁsitaṁ. **Saṅghāṭiyā**ti kosiyā. **Sampārutan**ti pariyonaddhaṁ. **Sampaliveṭhitan**ti samantato veṭhitaṁ.

---

1. Apagatattāti (Sī), āhatattāti (Syā, Ka)

437. **Rajojallikassā**ti rajojalladhārino. **Udakorohakassā**ti divasassa tikkhattuṁ udakaṁ orohantassa. **Rukkhamūlikassā**ti rukkhamūlavāsino. **Abbhokāsikassā**ti abbhokāsavāsino. **Ubbhaṭṭhakassā**ti uddhaṁ ṭhitakassa. **Pariyāyabhattikassā**ti māsavārena vā aḍḍhamāsavārena vā bhuñjantassa. Sabbametaṁ bāhirasamayeneva kathitaṁ. Imasmiṁ hi sāsane cīvaradharo bhikkhu saṅghāṭikoti na vuccati. Rajojalladhāraṇādivatāni[1] imasmiṁ sāsane natthiyeva. Buddhavacanassa Buddhavacanameva nāmaṁ, na mantāti. Rukkhamūliko abbhokāsikoti ettakaṁyeva pana labbhati. Tampi bāhirasamayeneva kathitaṁ. **Jātameva nan**ti taṁdivase jātamattaṁyeva naṁ. **Saṅghāṭikaṁ kareyyun**ti saṅghāṭikaṁ vatthaṁ nivāsetvā ca pārupitvā ca saṅghāṭikaṁ kareyyuṁ. Esa nayo sabbattha.

438. **Visuddhamattānaṁ samanupassatī**ti attānaṁ visujjhantaṁ passati, visuddhoti pana na tāva vattabbo. **Pāmojjaṁ āyatī**ti tuṭṭhākāro jāyati. **Pamuditassa pītī**ti tuṭṭhassa sakalasarīraṁ khobhayamānā pīti jāyati. **Pītimanassa kāyo**ti pītisampayuttassa puggalassa nāmakāyo. **Passambhatī**ti vigatadaratho hoti. **Sukhaṁ vedetī**ti kāyikampi cetasikampi sukhaṁ vediyati. **Cittaṁ samādhiyatī**ti iminā nekkhammasukhena sukhitassa cittaṁ samādhiyati, appanāpattaṁ viya hoti. **So mettāsahagatena cetasā**ti heṭṭhā kilesavasena āraddhā desanā pabbate vuṭṭhavuṭṭhi[2] viya nadiṁ yathānusandhinā brahmavihārabhāvanaṁ otiṇṇā. Tattha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi bhikkhave pokkaraṇī**ti Mahāsīhanādasutte maggo pokkharaṇiyā upamito, idha sāsanaṁ upamitanti veditabbaṁ. **Āsavānaṁ khayā samaṇo hotī**ti sabbakilesānaṁ samitattā paramatthasamaṇo hotīti. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Rajojalladhāraṇādīni ca kānici (Ka) 2. Vaṭṭhavuṭṭhi (Sī)

5. Cūḷayamakavagga

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā

439. Evaṁ me sutanti Sāleyyakasuttaṁ. Tattha **Kosalesū**ti Kosalā nāma jānapadino rājakumārā. Tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena Kosalāti vuccati, tasmiṁ Kosalesu janapade. Porāṇā panāhu—yasmā pubbe Mahāpanādaṁ rājakumāraṁ nānānāṭakāni disvā sitamattampi akarontaṁ sutvā rājā āha "yo mama puttaṁ hasāpeti, sabbālaṅkārena naṁ alaṅkaromī"ti. Tato naṅgalānipi chaḍḍetvā mahājanakāye sannipatite[1] manussā sātirekāni[2] sattavassāni nānākīḷikāyo dassetvā naṁ hasāpetuṁ nāsakkhiṁsu. Tato Sakko devanaṭaṁ pesesi, so dibbanāṭakaṁ dassetvā hasāpesi. Atha te manussā attano attano vasanokāsābhimukhā pakkamiṁsu. Te paṭipathe mittasuhajjādayo disvā paṭisanthāraṁ karontā "kacci bho kusalaṁ, kacci bho kusalan"ti āhaṁsu, tasmā taṁ "kusalaṁ kusalan"ti vacanaṁ upādāya so padeso Kosalāti vuccatīti.

Cārikaṁ caramānoti aturitacārikaṁ caramāno. **Mahatā bhikkhusaṁghena saddhin**ti sataṁ vā sahassaṁ vā satasahassaṁ vāti evaṁ aparicchinnena mahatā bhikkhusaṁghena saddhiṁ. **Brāhmaṇagāmo**ti brāhmaṇānaṁ samosaraṇagāmopi brāhmaṇagāmoti vuccati brāhmaṇānaṁ bhogagāmopi. Idha samosaraṇagāmo[3] adhippeto. **Tadavasarī**ti taṁ avasari, sampattoti attho. Vihāro panettha aniyāmito, tasmā tassa avidūre Buddhānaṁ anucchaviko eko vanasaṇḍo bhavissati, Satthā taṁ vanasaṇḍaṁ gatoti veditabbo. **Assosun**ti suṇiṁsu upalabhiṁsu. Sotadvārasampattavacananigghosānusārena jāniṁsu. **Kho**ti avadhāraṇatthe padapūraṇamatte vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena

---

1. Mahājanakāyo sannipati, te (Ka)
2. Atirekāni (Sī, Syā, Ka)
3. Idha samosaraṇagāmoti brāhmaṇānaṁ vasanagāmo (Ka)

assosuṁyeva, na nesaṁ koci savanantarāyo ahosīti ayamattho veditabbo. Padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattameva.

Idāni yamatthaṁ assosuṁ, taṁ pakāsetuṁ **samaṇo khalu bho Gotamo**ti-ādi vuttaṁ. Tattha samitapāpattā **samaṇo**ti veditabbo. **Khalū**ti anussavanatthe nipāto. **Bho**ti tesaṁ aññamaññaṁ ālapanamattaṁ. **Gotamo**ti Bhagavato gottavasena paridīpanaṁ. Tasmā **samaṇo khalu bho Gotamo**ti ettha samaṇo kira bho Gotamagottoti evamattho daṭṭhabbo. **Sakyaputto**ti idaṁ pana Bhagavato uccākulaparidīpanaṁ. **Sakyakulā pabbajito**ti saddhāpabbajitabhāvadīpanaṁ, kenaci pārijuññena anabhibhūto aparikkhīṇaṁyeva taṁ kulaṁ pahāya saddhāpabbajitoti vuttaṁ hoti. Tato paraṁ vuttatthameva. **Taṁ kho panā**ti itthambhūtākhyānatthe upayogavacanaṁ, tassa kho pana bhoto Gotamassāti attho. **Kalyāṇo**ti kalyāṇaguṇasamannāgato, seṭṭhoti vuttaṁ hoti. **Kittisaddo**ti kittiyeva, thutighoso vā. **Abbhuggato**ti sadevakaṁ lokaṁ ajjhottharitvā uggato. Kinti? "Itipi so Bhagavā -pa- Buddho Bhagavā"ti.

Tatrāyaṁ padasambandho—so Bhagavā itipi arahaṁ, itipi Sammāsambuddho -pa- itipi Bhagavāti. Iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṁ hoti. Tattha ārakattā, arīnaṁ, arānaṁ ca hatattā, paccayādīnaṁ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi tāva kāraṇehi so Bhagavā arahanti veditabboti-ādinā nayena mātikaṁ nikkhipitvā sabbāneva etāni padāni Visuddhimagge Buddhānussatiniddese vitthāritānīti tato tesaṁ vitthāro gahetabbo.

Sādhu kho panāti sundaraṁ kho pana, atthāvahaṁ sukhāvahanti vuttaṁ hoti. **Tathārūpānaṁ arahataṁ**ti yathārūpo so bhavaṁ Gotamo, evarūpānaṁ anekehipi kappakoṭisatasahassehi dullabhadassanānaṁ byāmappabhāparikkhittehi asīti-anubyañjanaratanapaṭimaṇḍitehi dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇavarehi samākiṇṇamanoramasarīrānaṁ atappakadassanānaṁ atimadhuradhammanigghosānaṁ yathābhūtaguṇādhigamena loke arahantoti laddhasaddānaṁ arahataṁ. **Dassanaṁ hotī**ti pasādasommāni akkhīni ummīletvā dassanamattampi sādhu hoti. Sace pana aṭṭhaṅgasamannāgatena brahmassarena

dhammaṁ desentassa ekaṁ padampi sotuṁ labhissāma, sādhutaraṁyeva bhavissatīti evaṁ ajjhāsayaṁ katvā.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsūti sabbakiccāni pahāya tuṭṭhamānasā āgamaṁsu. **Etadavocun**ti duvidhā hi pucchā agārikapucchā anagārikapucchā ca. Tattha "kiṁ bhante kusalaṁ, kiṁ akusalan"ti iminā nayena agārikapucchā āgatā. "Ime kho bhante pañcupādānakkhandhā"ti iminā nayena anagārikapucchā. Ime pana attano anurūpaṁ agārikapucchaṁ pucchantā etaṁ "ko nu kho bho Gotama hetu ko paccayo"ti-ādivacanaṁ avocuṁ, tesaṁ Bhagavā yathā na sakkonti sallakkhetuṁ, evaṁ saṁkhitteneva tāva pañhaṁ vissajjento **adhammacariyāvisamacariyāhetu kho gahapatayo**ti-ādimāha. Kasmā pana Bhagavā yathā na sallakkhenti, evaṁ vissajjesīti. Paṇḍitamānikā hi te āditova mātikaṁ aṭṭhapetvā yathā sallakkhenti, evaṁ atthe vitthārite desanaṁ uttānikāti maññantā avajānanti, mayampi kathentā evameva katheyyāmāti vattāro bhavanti, tena nesaṁ Bhagavā yathā na sakkonti sallakkhetuṁ, evaṁ saṁkhitteneva tāva pañhaṁ vissajjesi, tato sallakkhetuṁ asakkontehi vitthāradesanaṁ yācito vitthārena desetuṁ **tena hi gahapatayo**ti-ādimāha. Tattha **tena hī**ti kāraṇatthe nipāto, yasmā maṁ tumhe yācatha, tasmāti attho.

440. **Tividhan**ti tīhi koṭṭhāsehi. **Kāyenā**ti kāyadvārena. **Adhammacariyāvisamacariyā**ti adhammacariyasaṅkhātā visamacariyā. Ayaṁ panettha padattho, adhammassa cariyā adhammacariyā, adhammakaraṇanti attho. Visamā cariyā, visamassa vā kammassa cariyāti visamacariyā. Adhammacariyā ca sā visamacariyā cāti adhammacariyāvisamacariyā. Etenupāyena sabbesu kaṇhasukkapadesu attho veditabbo. **Luddo**ti kakkhaḷo. **Dāruṇo**ti sāhasiko. **Lohitapāṇī**ti paraṁ jīvitā voropentassa pāṇī[1] lohitena lippanti[2]. Sacepi na lippanti[2], tathāvidho lohitapāṇītveva vuccati. **Hatappahate niviṭṭho**ti hate ca parassa

1. Pāṇi (Ka) 2. Limpati (Syā, Ka)

pahāradāne, pahate ca paramāraṇe niviṭṭho. **Adayāpanno**ti nikkaruṇataṁ āpanno.

Yaṁ taṁ parassāti yaṁ taṁ parassa santakaṁ. **Paravittūpakaraṇan**ti tasseva parassa vittūpakaraṇaṁ tuṭṭhijananaṁ parikkhārabhaṇḍakaṁ. **Gāmagataṁ vā**ti antogāme vā ṭhapitaṁ. **Araññagataṁ vā**ti araññe rukkhaggapabbatamatthakādīsu vā ṭhapitaṁ. **Adinnan**ti tehi parehi kāyena vā vācāya vā adinnaṁ. **Theyyasaṅkhātan**ti ettha **theno**ti coro. Thenassa bhāvo theyyaṁ, avaharaṇacittassetaṁ adhivacanaṁ. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekaṁ, koṭṭhāsassetaṁ adhivacanaṁ, "saññānidānā hi papañcasaṅkhā"ti-ādīsu[1] viya. Theyyañca taṁ saṅkhātañcāti theyyasaṅkhātaṁ, theyyacittasaṅkhāto eko cittakoṭṭhāsoti attho. Karaṇatthe cetaṁ paccattavacanaṁ, tasmā theyyasaṅkhātenāti atthato daṭṭhabbaṁ.

Māturakkhitāti-ādīsu yaṁ pitari naṭṭhe vā mate vā ghāsacchādanādīhi paṭijaggamānā[2] vayapattaṁ kulaghare dassāmīti[3] mātā rakkhati, ayaṁ māturakkhitā nāma. Etenupāyena **piturakkhitā**dayopi veditabbā. Sabhāgakulāni pana kucchigatesupi gabbhesu katikaṁ karonti "sace mayhaṁ putto hoti, tuyhaṁ dhītā, aññattha gantuṁ na labhissati, mayhaṁ puttasseva hotū"ti. Evaṁ gabbhepi pariggahitā **sassāmikā** nāma. "Yo itthannāmaṁ itthiṁ gacchati, tassa ettako daṇḍo"ti evaṁ gāmaṁ vā[4] gehaṁ vā vīthiṁ vā uddissa ṭhapitadaṇḍā, sā **saparidaṇḍā** nāma. **Antamaso mālāguṇaparikkhittāpī**ti[5] yā sabbantimena paricchedena "esā me bhariyā bhavissatī"ti saññāya tassā upari kenaci mālāguṇaṁ khipantena mālāguṇamattenāpi parikkhittā hoti. **Tathārūpāsu cārittaṁ āpajjitā hotī**ti evarūpāsu itthīsu sammādiṭṭhisutte vuttamicchācāralakkhaṇavasena vītikkamaṁ kattā hoti.

Sabhāgatoti[6] sabhāyaṁ ṭhito. **Parisāgato**ti[7] parisāyaṁ ṭhito. **Ñātimajjhagato**ti dāyādānaṁ majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagato**ti senīnaṁ majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagato**ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye

---

1. Khu 1. 411 piṭṭhe.
2. Paṭijaggiyamānaṁ (Ka)
3. Nessāmīti (Syā)
4. Nāmaṁ vā (Syā, Ka)
5. Mālāguḷaparikkhittāpīti (Ka)
6. Sabhaggatoti (Sī, Syā)
7. Parisaggatoti (Sī, Syā)

ṭhito. **Abhinīto**ti pucchanatthāya nīto. **Sakkhipuṭṭho**ti sakkhiṁ katvā pucchito. **Ehambho purisā**ti ālapanametaṁ[1]. **Attahetu vā parahetu vā**ti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkhahetu vā**ti ettha **āmisan**ti lābho adhippeto. **Kiñcikkhan**ti yaṁ vā taṁ vā appamattakaṁ, antamaso tittiravaṭṭakasappipiṇḍanavanītapiṇḍādimattakassapi lañjassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsitā hotī**ti jānantoyeva musāvādaṁ kattā hoti.

Imesaṁ bhedāyāti yesaṁ itoti vuttānaṁ santike sutaṁ hoti, tesaṁ bhedāya. **Amūsaṁ bhedāyā**ti yesaṁ amutrāti vuttānaṁ santike sutaṁ hoti, tesaṁ bhedāya. **Iti samaggānaṁ vā bhedakā**ti evaṁ samaggānaṁ vā dvinnaṁ sahāyakānaṁ bhedaṁ kattā. **Bhinnānaṁ vā anuppadātā**ti suṭṭu kataṁ tayā, taṁ pajahantena katipāheneva te mahantaṁ anatthaṁ kareyyāti evaṁ bhinnānaṁ puna asaṁsandanāya anuppadātā upatthambhetā kāraṇaṁ dassetāti attho. Vaggo ārāmo abhiratiṭṭhānamassāti **vaggārāmo. Vaggarato**ti vaggesu rato. Vagge disvā vā sutvā vā nandatīti **vagganandī. Vaggakaraṇiṁ vācan**ti yā vācā samaggepi satte vagge karoti bhindati, taṁ kalahakāraṇaṁ vācaṁ bhāsitā hoti.

Aṇḍakāti[2] yathā sadose rukkhe aṇḍakāni uṭṭhahanti, evaṁ sadosatāya khuṁsanāvambhanādivacanehi aṇḍakā jātā. **Kakkasā**ti pūtikā. Yathā nāma pūtikarukkho kakkaso hoti paggharitacuṇṇo, evaṁ kakkasā hoti, sotaṁ ghaṁsamānā viya pavisati. Tena vuttaṁ "kakkasā"ti. **Parakaṭukā**ti paresaṁ kaṭukā amanāpā dosajananī. **Parābhisajjanī**ti kuṭilakaṇṭakasākhā viya mammesu vijjhitvā paresaṁ abhisajjanī gantukāmānampi gantuṁ adatvā lagganakārī. **Kodhasāmantā**ti kodhassa āsannā. **Asamādhisaṁvattanikā**ti appanāsamādhissa vā upacārasamādhissa vā asaṁvattanikā. Iti sabbāneva tāni sadosavācāya vevacanāni.

Akālavādīti akālena vattā. **Abhūtavādī**ti yaṁ natthi, tassa vattā. **Anatthavādī**ti akāraṇanissitaṁ vattā. **Adhammavādī**ti asabhāvaṁ

1. Ālapanamattaṁ (Ka) 2. Kaṇḍakāti (Ka) Abhi-Ṭṭha 1. 425 piṭṭhe passitabbaṁ.

vattā. **Avinayavādī**ti asaṁvaravinayapaṭisaṁyuttassa vattā. **Anidhānavati vācan**ti hadayamañjūsāyaṁ nidhetuṁ ayuttaṁ vācaṁ bhāsitā hoti. **Akālenā**ti vattabbakālassa pubbe vā pacchā vā ayuttakāle vattā hoti. **Anapadesan**ti suttāpadesavirahitaṁ. **Apariyantavatin**ti aparicchedaṁ, suttaṁ vā jātakaṁ vā nikkhipitvā tassa upalabbhaṁ vā upamaṁ vā vatthuṁ vā āharitvā bāhirakathāyeva katheti, nikkhittaṁ nikkhittameva hoti. "Suttaṁ nu kho katheti jātakaṁ nu kho, nassa antaṁ vā koṭiṁ vā passāmā"ti vattabbataṁ āpajjati. Yathā vaṭarukkhasākhānaṁ gatagataṭṭhāne pārohā otaranti, otiṇṇotiṇṇaṭṭhāne sampajjitvā puna vaḍḍhantiyeva. Evaṁ aḍḍhayojanampi yojanampi gacchantiyeva, gacchante gacchante pana mūlarukkho vinassati, paveṇijātakāva tiṭṭhanti. Evamayampi Nigrodhadhammakathiko nāma hoti, nikkhittaṁ nikkhittamattameva [1]katvā passeneva pariharanto gacchati[1]. Yo pana bahumpi bhaṇanto etadatthamidaṁ vuttanti āharitvā jānāpetuṁ sakkoti, tassa kathetuṁ vaṭṭati. **Anatthasaṁhitan**ti na atthanissitaṁ.

Abhijjhātā hotīti abhijjhāya oloketā hoti. **Aho vatā**ti patthanatthe nipāto. Abhijjhāya olokitamattakena cettha kammapathabhedo na hoti. Yadā pana "aho vatidaṁ mama santakaṁ assa, ahaṁ ettha vasaṁ vatteyyan"ti attano pariṇāmeti, tadā kammapathabhedo hoti, ayamidha adhippeto.

Byāpannacittoti vipannacitto pūtibhūtacitto. **Paduṭṭhamanasaṅkappo**ti dosena duṭṭhacittasaṅkappo. **Haññantū**ti ghātiyantu. **Vajjhantū**ti vadhaṁ pāpuṇantu. **Mā vā ahesun**ti kiñcipi mā ahesuṁ. Idhāpi kopamattakena kammapathabhedo na hoti. Haññantūti-ādicintaneneva hoti, tasmā evaṁ vuttaṁ.

Micchādiṭṭhikoti akusaladassano. **Viparītadassano**ti vipallatthadassano. **Natthi dinnan**ti dinnassa[2] phalābhāvaṁ sandhāya vadati. **Yiṭṭhaṁ** vuccati mahāyāgo. **Hutan**ti paheṇakasakkāro[3] adhippeto, tampi ubhayaṁ

1-1. Katvā katipaye passeneva pariharanto katipaye gacchati (Ka)

2. Dānassa (Ka)

3. Pahonakasakkāro (Syā, Ka)

phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipati. **Sukatadukkaṭānan**ti sukatadukkaṭānaṁ[1], kusalākusalānanti attho. **Phalaṁ vipāko**ti yaṁ phalanti vā vipākoti vā vuccati, taṁ natthīti vadati. **Natthi ayaṁ loko**ti paraloke ṭhitassa ayaṁ loko natthi. **Natthi paro loko**ti idha loke ṭhitassapi paraloko natthi, sabbe tattha tattheva ucchijjantīti dasseti. **Natthi mātā natthi pitā**ti tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṁ phalābhāvavasena vadati. **Natthi sattā opapātikā**ti cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadati. **Sayaṁ abhiññā sacchikatvā pavedentī**ti ye imañca lokaṁ parañca lokaṁ abhivisiṭṭhāya paññāya sayaṁ paccakkhaṁ katvā pavedenti, te natthīti Sabbaññubuddhānaṁ abhāvaṁ dīpeti, ettāvatā dasavatthukā micchādiṭṭhi kathitā hoti.

441. **Pāṇātipātaṁ pahāyā**ti-ādayo satta kammapathā Cūḷahatthipade vitthāritā. Anabhijjhādayo uttānatthāyeva.

442. **Sahabyataṁ upapajjeyyan**ti sahabhāvaṁ upagaccheyyaṁ. **Brahmakāyikānaṁ devānan**ti paṭhamajjhānabhūmidevānaṁ. **Ābhānaṁ devānan**ti ābhā nāma visuṁ natthi, parittābha-appamāṇābha-ābhassarānaṁ etaṁ adhivacanaṁ. **Parittābhānan**ti-ādi pana ekato aggahetvā tesaṁyeva bhedato gahaṇaṁ. **Parittasubhānan**ti-ādīsupi eseva nayo. Iti Bhagavā āsavakkhayaṁ dassetvā arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhapesi.

Idha ṭhatvā pana devalokā samānetabbā, tissannaṁ tāva jhānabhūmīnaṁ vasena nava brahmalokā, pañca suddhāvāsā, catūhi arūpehi saddhiṁ navāti aṭṭhārasa, vehapphalehi saddhiṁ ekūnavīsati, te asaññaṁ[2] pakkhipitvā vīsati brahmalokā honti, evaṁ chahi kāmāvacarehi saddhiṁ chabbīsati devalokā nāma, tesaṁ sabbesampi Bhagavatā dasakusalakammapathehi nibbatti dassitā.

Tattha chasu tāva kāmāvacaresu tiṇṇaṁ sucaritānaṁ vipākeneva nibbatti hoti. Uparidevalokānaṁ pana ime kammapathā upanissayavasena

1. Sukaṭadukkaṭānanti sukatadukkatānaṁ (Sī), sukaṭadukkaṭānanti sukaṭadukkaṭānaṁ (Syā)
2. Asaññe (Ka)

kathitā. Dasa kusalakammapathā hi sīlaṁ, sīlavato ca kasiṇaparikammaṁ ijjhatīti. Sīle patiṭṭhāya kasiṇaparikammaṁ katvā paṭhamajjhānaṁ nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṁ nibbattati, dutiyādīni bhāvetvā dutiyajjhānabhūmi-ādīsu nibbattati, rūpāvacarajjhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā anāgāmiphale patiṭṭhito pañcasu Suddhāvāsesu nibbattati, rūpāvacarajjhānaṁ pādakaṁ katvā arūpāvacarasamāpattiṁ nibbattetvā catūsu Arūpesu nibbattati, rūpārūpajjhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pāpuṇāti. Asaññabhavo pana bāhirakānaṁ tāpasaparibbājakānaṁ āciṇṇoti idha na niddiṭṭho. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sāleyyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Verañjakasuttavaṇṇanā

444. **Evaṁ me sutan**ti Verañjakasuttaṁ. Tattha **Verañjakā**ti Verañjavāsino. **Kenacideva karaṇīyenā**ti kenacideva aniyamitakiccena. Sesaṁ sabbaṁ purimasutte vuttanayeneva veditabbaṁ. Kevalaṁ hi idha **adhammacārī visamacārī**ti evaṁ puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Purimasutte dhammādhiṭṭhānāti ayaṁ viseso. Sesaṁ tādisamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Verañjakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā

449. **Evaṁ me sutan**ti Mahāvedallasuttaṁ. Tattha **āyasmā**ti sagāravasappatissavacanametaṁ. **Mahākoṭṭhiko**ti tassa therassa nāmaṁ. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti phalasamāpattito vuṭṭhito. **Duppañño duppañño**ti ettha paññāya duṭṭhaṁ nāma natthi, appañño nippaññoti attho. **Kittāvatā nu kho**ti kāraṇaparicchedapucchā, kittakena nu kho evaṁ

vuccatīti attho. Pucchā ca nāmesā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṁsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatipucchā kathetukamyatāpucchāti pañcavidhā hoti. Tāsaṁ idaṁ nānākaraṇaṁ—

"Katamā **adiṭṭhajotanāpucchā,** pakatiyā lakkhaṇaṁ aññātaṁ hoti adiṭṭhaṁ atulitaṁ atīritaṁ avibhūtaṁ avibhāvitaṁ, tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtāya vibhāvanatthāya pañhaṁ pucchati, ayaṁ adiṭṭhajotanāpucchā.

Katamā **diṭṭhasaṁsandanāpucchā,** pakatiyā lakkhaṇaṁ ñātaṁ hoti diṭṭhaṁ tulitaṁ tīritaṁ vibhūtaṁ vibhāvitaṁ, aññehi paṇḍitehi saddhiṁ saṁsandanatthāya pañhaṁ pucchati, ayaṁ diṭṭhasaṁsandanāpucchā.

Katamā **vimaticchedanāpucchā,** pakatiyā saṁsayapakkhando[1] hoti vimatipakkhando dveḷhakajāto "evaṁ nu kho, na nu kho, kiṁ nu kho, kathaṁ nu kho"ti, so vimaticchedanatthāya pañhaṁ pucchati, ayaṁ vimaticchedanāpucchā"[2].

"Taṁ kiṁ maññatha bhikkhave rūpaṁ niccaṁ vā aniccaṁ vāti, aniccaṁ bhante"ti[3] evarūpā anumatiṁ gahetvā dhammadesanākāle pucchā **anumatipucchā** nāma.

"Cattārome bhikkhave satipaṭṭhānā, katame cattāro"ti[4] evarūpā bhikkhusaṁghaṁ sayameva pucchitvā sayameva vissajjetukāmassa pucchā **kathetukamyatāpucchā** nāma. Tāsu idha diṭṭhasaṁsandanāpucchā adhippetā.

Thero hi attano divāṭṭhāne nisīditvā sayameva pañhaṁ samuṭṭhapetvā sayaṁ vinicchinanto idaṁ suttaṁ ādito paṭṭhāya matthakaṁ pāpesi. Ekacco hi pañhaṁ samuṭṭhāpetuṁyeva sakkoti na nicchetuṁ, ekacco nicchetuṁ sakkoti na samuṭṭhāpetuṁ, ekacco ubhayampi na sakkoti, ekacco ubhayampi sakkoti. Tesu thero ubhayampi sakkotiyeva. Kasmā? Mahāpaññatāya. Mahāpaññaṁ nissāya hi imasmiṁ sāsane Sāriputtatthero, Mahākaccānatthero, Puṇṇatthero, Kumārakassapatthero, Ānandatthero, ayameva āyasmāti sambahulā therā visesaṭṭhānaṁ adhigatā, na hi sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena

1. Saṁsayapakkhanno (Sī, Syā)
2. Khu 7. 263; Khu 8. 50 piṭṭhādīsu.
3. Vi 3. 19 piṭṭhe.
4. Saṁ 3. 150 piṭṭhe.

bhikkhunā sāvakapāramīñāṇassa matthakaṁ pāpuṇituṁ, mahāpaññena pana sakkāti[1] mahāpaññatāya **Sāriputtatthero** taṁ ṭhānaṁ adhigato, paññāya hi therena sadiso natthi, teneva naṁ Bhagavā etadagge ṭhapesi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ mahāpaññānaṁ yadidaṁ Sāriputto"ti[2].

Tathā na sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena bhikkhunā Bhagavatā saṁkhittena bhāsitassa sabbaññutaññāṇena saddhiṁ saṁsanditvā samānetvā vitthārena atthaṁ vibhajetuṁ, mahāpaññena pana sakkāti mahāpaññatāya **Mahākaccānatthero** tattha paṭibalo jāto, teneva naṁ Bhagavā etadagge ṭhapesi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ saṁkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṁ vibhajantānaṁ yadidaṁ Mahākaccāno"ti[3].

Tathā na sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena bhikkhunā dhammakathaṁ kathentena dasa kathāvatthūni āharitvā[4] satta visuddhiyo vibhajantena dhammakathaṁ kathetuṁ, mahāpaññena pana sakkāti mahāpaññatāya **Puṇṇatthero** catuparisamajjhe alaṅkatadhammāsane cittabījaniṁ gahetvā nisinno līḷāyanto Puṇṇacando viya dhammaṁ kathesi, teneva naṁ Bhagavā etadagge ṭhapesi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ dhammakathikānaṁ yadidaṁ Puṇṇo Mantāṇiputto"ti[3].

Tathā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgato bhikkhu dhammaṁ kathento ito vā etto vā anukkamitvā yaṭṭhikoṭiṁ gahetvā andho viya ekapadikaṁ daṇḍakasetuṁ āruḷho viya ca gacchati, mahāpañño pana catuppadikaṁ gāthaṁ nikkhipitvā upamā ca kāraṇāni ca āharitvā[5] Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ gahetvā heṭṭhupariyaṁ karonto kathesi, mahāpaññatāya pana **Kumārakassapatthero** catuppadikaṁ gāthaṁ nikkhipitvā upamā ca kāraṇāni ca āharitvā tehi saddhiṁ yojento jātassare pañcavaṇṇāni kusumāni phullāpento viya Sinerumatthake vaṭṭisahassaṁ telapadīpaṁ jālento viya Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ heṭṭhupariyaṁ

1. Sakkoti (Ka) evamuparipi. 2. Aṁ 1. 13 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 24 piṭṭhe.
4. Ārabhitvā (Syā, Ka) 5. Osāretvā (Sī, Syā)

karonto kathesi, teneva naṁ Bhagavā etadagge ṭhapesi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ cittakathikānaṁ yadidaṁ Kumārakassapo"ti[1].

Tathā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgato bhikkhu catūhi māsehi catuppadikampi gāthaṁ gahetuṁ na sakkoti, mahāpañño pana ekapade ṭhatvā padasatampi padasahassampi gaṇhāti, **Ānandatthero** pana mahāpaññatāya ekapaduddhāre ṭhatvā sakiṁyeva sutvā puna apucchanto saṭṭhi padasahassāni pannarasa gāthāsahassāni valliyā pupphāni ākaḍḍhitvā gaṇhanto viya ekappahāreneva gaṇhāti, gahitagahitaṁ pāsāṇe khatalekhā viya, suvaṇṇaghaṭe pakkhittasīhavasā viya ca gahitākāreneva tiṭṭhati, teneva naṁ Bhagavā etadagge ṭhapesi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ gatimantānaṁ yadidaṁ Ānando. Satimantānaṁ. Dhitimantānaṁ. Bahussutānaṁ. Upaṭṭhākānaṁ yadidaṁ Ānando"ti[1].

Na hi sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena bhikkhunā catupaṭisambhidāpabhedassa matthakaṁ pāpuṇituṁ, mahāpaññena pana sakkāti mahāpaññatāya **Mahākoṭṭhitatthero**[2] adhigamaparipucchāsavanapubbayogānaṁ vasena anantanayussadaṁ paṭisambhidāpabhedaṁ patto, teneva naṁ Bhagavā etadagge ṭhapesi "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ paṭisambhidāpattānaṁ yadidaṁ Mahākoṭṭhito"ti[1].

Iti thero mahāpaññatāya pañhaṁ samuṭṭhāpetumpi nicchetumpīti ubhayampi sakkoti, so divāṭṭhāne nisīditvā sayameva sabbapañhe samuṭṭhapetvā sayaṁ vinicchinanto idaṁ suttaṁ ādito paṭṭhāya matthakaṁ pāpetvā "sobhanā vata ayaṁ dhammadesanā, jeṭṭhabhātikena naṁ Dhammasenāpatinā saddhiṁ saṁsandissāmi, tato ayaṁ dvinnampi amhākaṁ ekamatiyā ekajjhāsayena ca ṭhapitā atigarukā bhavissati pāsāṇacchattasadisā, caturoghanittharaṇatthikānaṁ titthe ṭhapitanāvā viya maggagamanatthikānaṁ[3] sahassayutta-ājaññaratho viya bahupakārā bhavissatī"ti diṭṭhasaṁsandanatthaṁ pañhaṁ pucchi. Tena vuttaṁ "tāsu idha diṭṭhasaṁsandanāpucchā adhippetā"ti.

1. Aṁ 1. 25 piṭṭhe.
2. Mahākoṭṭhikatthero (Syā, Ka)
3. Saggagamanatthikānaṁ (Sī, Syā)

Nappajānātīti ettha yasmā nappajānāti, tasmā duppaññoti vuccatīti ayamattho. Esa nayo sabbattha. **Idaṁ dukkhanti nappajānātī**ti idaṁ dukkhaṁ, ettakaṁ dukkhaṁ, ito uddhaṁ natthīti dukkhasaccaṁ yāthāvasarasalakkhaṇato na pajānāti. **Ayaṁ dukkhasamudayo**ti ito dukkhaṁ samudetīti pavattidukkhapabhāvikā[1] taṇhā samudayasaccanti yāthāvasarasalakkhaṇato na pajānāti. **Ayaṁ dukkhanirodho**ti idaṁ dukkhaṁ ayaṁ dukkhasamudayo ca idaṁ nāma ṭhānaṁ patvā nirujjhatīti ubhinnaṁ appavatti nibbānaṁ nirodhasaccanti yāthāvasarasalakkhaṇato na pajānāti. **Ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**ti ayaṁ paṭipadā dukkhanirodhaṁ gacchatīti maggasaccaṁ yāthāvasarasalakkhaṇato na pajānātīti. Anantaravārepi imināva nayena attho veditabbo. Saṅkhepato panettha catusaccakammaṭṭhāniko puggalo kathitoti veditabbo.

Ayaṁ hi ācariyasantike cattāri saccāni savanato uggaṇhāti, ṭhapetvā taṇhaṁ tebhūmakā dhammā dukkhasaccaṁ, taṇhā samudayasaccaṁ, ubhinnaṁ appavatti nibbānaṁ nirodhasaccaṁ, dukkhasaccaṁ parijānanto samudayasaccaṁ pajahanto nirodhapāpano maggo maggasaccanti evaṁ uggahetvā abhinivisati. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṁ, pacchimāni vivaṭṭaṁ, vaṭṭe abhiniveso hoti, no vivaṭṭe, tasmā ayaṁ abhinivisamāno dukkhasacce abhinivisati.

Dukkhasaccaṁ nāma rūpādayo pañcakkhandhāti vavatthapetvā dhātukammaṭṭhānavasena otaritvā "cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṁ upādāyarūpaṁ rūpan"ti vavatthapeti. Tadārammaṇā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṁ nāmanti evaṁ yamakatālakkhandhaṁ bhindanto viya "dveva ime dhammā nāmarūpan"ti vavatthapeti. Taṁ panetaṁ na ahetukaṁ sahetukaṁ sappaccayaṁ, ko cassa paccayo avijjādayo dhammāti evaṁ paccaye ceva paccayuppannadhamme ca vavatthapetvā "sabbepi dhammā hutvā abhāvaṭṭhena aniccā"ti aniccalakkhaṇaṁ āropeti, tato udayavayappaṭipīḷanākārena dukkhā, avasavattanākārena anattāti tilakkhaṇaṁ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sammasanto lokuttaramaggaṁ pāpuṇāti.

---

1. Samudeti pavattetīti dukkhappabhāvikā (Sī)

Maggakkhaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṁ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṁ pahānapaṭivedhena, nirodhaṁ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṁ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṁ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṁ pahānābhisamayena, nirodhaṁ sacchikiriyābhisamayena, maggaṁ bhāvanābhisamayena abhisameti. So tīṇi saccāni kiccato paṭivijjhati, nirodhaṁ ārammaṇato. Tasmiṁ cassa khaṇe ahaṁ dukkhaṁ parijānāmi, samudayaṁ pajahāmi, nirodhaṁ sacchikaromi, maggaṁ bhāvemīti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi. Etassa pana pariggaṇhantasseva maggo tīsu saccesu pariññādikiccaṁ sādhentova nirodhaṁ ārammaṇato paṭivijjhatīti.

Tasmā paññavāti vuccatīti ettha heṭṭhimakoṭiyā sotāpanno uparimakoṭiyā khīṇāsavo paññavāti niddiṭṭho. Yo pana Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ Pāḷito ca atthato ca anusandhito ca pubbāparato ca uggahetvā heṭṭhupariyaṁ karonto vicarati, aniccadukkhānattavasena pariggahamattampi natthi, ayaṁ paññavā nāma, duppañño nāmāti? Viññāṇacarito nāmesa, paññavāti na vattabbo. Atha yo tilakkhaṇaṁ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sammasanto ajja ajjeva arahattanti carati, ayaṁ paññavā nāma, duppañño[1] nāmāti? Bhajāpiyamāno paññavāpakkhaṁ bhajati. Sutte pana paṭivedhova kathito.

Viññāṇaṁ viññāṇanti idha kiṁ pucchati? Yena viññāṇena saṅkhāre sammasitvā esa paññavā nāma jāto, tassa āgamanavipassanā viññāṇaṁ kammakārakacittaṁ[2] pucchāmīti[2] pucchāmīti pucchati. **Sukhantipi vijānātī**ti sukhavedanampi vijānāti. Uparipadadvayepi eseva nayo. Iminā thero "sukhaṁ vedanaṁ vedayamāno sukhaṁ vedanaṁ vedayāmīti pajānātī"ti[3]ādinā nayena āgatavedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṁ kathesi. Tassattho Satipaṭṭhāne vuttanayeneva veditabbo.

---

1. Na duppañño (Sī, Syā)
2. Tadassa āgamanīyavipassanāviññāṇa kammakārakacittaṁ (Sī), tadassa āgamanīyavipassanāviññāṇaṁ kammakārakacittaṁ (Syā)
3. Ma 1. 75; Dī 2. 236 piṭṭhesu.

Saṁsaṭṭhāti ekuppādādilakkhaṇena saṁyogaṭṭhena[1] saṁsaṭṭhā, udāhu visaṁsaṭṭhāti pucchati. Ettha ca thero maggapaññañca vipassanāviññāṇañcāti ime dve lokiyalokuttaradhamme missetvā bhūmantaraṁ bhinditvā samayaṁ ajānanto viya pucchatīti na veditabbo. Maggapaññāya pana maggaviññāṇena, vipassanāpaññāya ca vipassanāviññāṇeneva saddhiṁ saṁsaṭṭhabhāvaṁ pucchatīti veditabbo. Theropissa tamevatthaṁ vissajjento **ime dhammā saṁsaṭṭhā**ti-ādimāha. Tattha **na ca labbhā imesaṁ dhammānan**ti imesaṁ lokiyamaggakkhaṇepi lokuttaramaggakkhaṇepi ekato uppannānaṁ dvinnaṁ dhammānaṁ. **Vinibbhujitvā vinibbhujitvā**ti visuṁ visuṁ katvā vinivaṭṭetvā, ārammaṇato vā vatthuto vā uppādato vā nirodhato vā nānākaraṇaṁ dassetuṁ na sakkāti attho. Tesaṁ tesaṁ pana dhammānaṁ visayo nāma atthi. Lokiyadhammaṁ patvā hi cittaṁ jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, lokuttaraṁ patvā paññā.

Sammāsambuddhopi hi lokiyadhammaṁ pucchanto "bhikkhu tvaṁ katamaṁ paññaṁ adhigato, kiṁ paṭhamamaggapaññaṁ, udāhu dutiya tatiya catuttha maggapaññan"ti na evaṁ pucchati. Kiṁ phasso tvaṁ bhikkhu kiṁ vedano kiṁ sañño kiṁ cetanoti na ca pucchati, cittavasena pana "kiṁ citto tvaṁ bhikkhū"ti[2] pucchati. Kusalākusalaṁ paññapentopi "manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā"ti[1] ca, "katame dhammā kusalā. Yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hotī"ti[4] ca evaṁ cittavaseneva paññāpeti. Lokuttaraṁ pucchanto pana kiṁ phasso tvaṁ bhikkhu, kiṁ vedano, kiṁ sañño, kiṁ cetanoti na pucchati. Katamā te bhikkhu paññā adhigatā, kiṁ paṭhamamaggapaññā, udāhu dutiyatatiyacatutthamaggapaññāti evaṁ paññāvaseneva pucchati.

Indriyasaṁyuttepi "pañcimāni bhikkhave indriyāni, katamāni pañca, saddhindriyaṁ vīriyindriyaṁ satindriyaṁ samādhindriyaṁ paññindriyaṁ. Kattha ca bhikkhave saddhindriyaṁ daṭṭhabbaṁ, catūsu sotāpattiyaṅgesu ettha saddhindriyaṁ daṭṭhabbaṁ. Kattha ca bhikkhave vīriyindriyaṁ daṭṭhabbaṁ, catūsu sammappadhānesu ettha vīriyindriyaṁ daṭṭhabbaṁ. Kattha ca bhikkhave satindriyaṁ daṭṭhabbaṁ, catūsu satipaṭṭhānesu ettha satindriyaṁ daṭṭhabbaṁ. Kattha ca bhikkhave samādhindriyaṁ daṭṭhabbaṁ, catūsu jhānesu ettha samādhindriyaṁ daṭṭhabbaṁ. Kattha ca bhikkhave paññindriyaṁ daṭṭhabbaṁ, catūsu ariyasaccesu ettha

---

1. Saṁsaggena (Sī)
2. Vi 1. 72 piṭṭhe.
3. Khu 1. 13 Dhammapade.
4. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

paññindriyaṁ daṭṭhabban"ti[1]. Evaṁ savisayasmiṁyeva lokiyalokuttarā dhammā kathitā.

Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājāti rājapañcamesu sahāyesu nakkhattaṁ kīḷissāmāti vīthiṁ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṁ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti gehe vicāreti. Dutiyassa tatiyassa catutthassa gehaṁ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṁ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issarova, imasmiṁ pana kāle attano geheyeva "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti vicāreti, evamevaṁ kho saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṁ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṁ saddhindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nīsīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ sammappadhānāni patvā paggahaṇalakkhaṇaṁ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṁ satindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṁ samādhindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṁ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṁ paññindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti.

Iti paṭisambhidāpattānaṁ agge ṭhapito Mahākoṭṭhitatthero lokiyadhammaṁ pucchanto cittaṁ jeṭṭhakaṁ cittaṁ pubbaṅgamaṁ katvā pucchi, lokuttaradhammaṁ

---

1. Saṁ 3. 172 piṭṭhe.

pucchanto paññaṁ jeṭṭhakaṁ paññaṁ pubbaṅgamaṁ katvā pucchi, Dhammasenāpatisāriputtattheropi tatheva vissajjesīti.

Yaṁ hāvuso pajānātīti yaṁ catusaccadhammaṁ idaṁ dukkhanti-ādinā nayena maggapaññā pajānāti. **Taṁ vijānātī**ti maggaviññāṇampi tatheva taṁ vijānāti. **Yaṁ vijānātī**ti yaṁ saṅkhāragataṁ aniccanti-ādinā nayena vipassanāviññāṇaṁ vijānāti. **Taṁ pajānātī**ti vipassanāpaññāpi tatheva taṁ pajānāti. **Tasmā ime dhammā**ti tena kāraṇena ime dhammā. **Saṁsaṭṭhā**ti ekuppāda-ekanirodha-ekavatthuka-ekārammaṇatāya saṁsaṭṭhā.

Paññā bhāvetabbāti idaṁ maggapaññaṁ sandhāya vuttaṁ, taṁsampayuttaṁ pana viññāṇaṁ tāya saddhiṁ bhāvetabbameva hoti. **Viññāṇaṁ pariññeyyan**ti idaṁ vipassanāviññāṇaṁ sandhāya vuttaṁ, taṁsampayuttā pana paññā tena saddhiṁ parijānitabbāva hoti.

450. **Vedanā vedanā**ti idaṁ kasmā pucchati? Vedanālakkhaṇaṁ pucchissāmīti pucchati. Evaṁ santepi tebhūmikasammasanacāravedanāva[1] adhippetāti sallakkhetabbā. **Sukhampi vedetī**ti sukhaṁ ārammaṇaṁ vedeti anubhavati. Parato padadvayepi eseva nayo. “Rūpañca hidaṁ Mahāli ekantadukkhaṁ abhavissa, dukkhānupatitaṁ dukkhāvakkantaṁ anavakkantaṁ sukhena, na yidaṁ sattā rūpasmiṁ sārajjeyyuṁ. Yasmā ca kho Mahāli rūpaṁ sukhaṁ sukhānupatitaṁ sukhāvakkantaṁ anavakkantaṁ dukkhena, tasmā sattā rūpasmiṁ sārajjanti, sārāgā saṁyujjanti, saṁyogā saṁkilissanti. Vedanā ca hidaṁ, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṁ ca hidaṁ Mahāli ekantadukkhaṁ abhavissa -pa- saṁkilissantī”ti[2] iminā hi[3] Mahālisuttapariyāyena idha ārammaṇaṁ sukhaṁ dukkhaṁ adukkhamasukhanti kathitaṁ. Apica purimaṁ sukhaṁ vedanaṁ ārammaṇaṁ katvā aparā sukhā vedanā vedeti, purimaṁ dukkhaṁ vedanaṁ ārammaṇaṁ katvā aparā dukkhā vedanā vedeti, purimaṁ adukkhamasukhaṁ vedanaṁ ārammaṇaṁ katvā aparā adukkhamasukhā vedanā vedetīti evamettha attho daṭṭhabbo. Vedanāyeva hi vedeti, na añño koci veditā nāma atthīti vuttametaṁ.

---

1. Tebhūmakasammasanavāre vedanāva (Sī)
2. Saṁ 2. 57 piṭṭhe.
3. Imināpi (Sī, Ka)

Saññā saññāti idha kiṁ pucchati? Sabbasaññāya[1] lakkhaṇaṁ. Kiṁ sabbatthakasaññāyāti? Sabbasaññāya lakkhaṇantipi sabbatthakasaññāya lakkhaṇantipi ekamevetaṁ, evaṁ santepi tebhūmikasammasanacārasaññāva adhippetāti sallakkhetabbā. **Nīlakampi sañjānātī**ti nīlapupphe vā vatthe vā parikammaṁ katvā upacāraṁ vā appanaṁ vā pāpento sañjānāti. Imasmiṁ hi atthe parikammasaññāpi upacārasaññāpi appanāsaññāpi vaṭṭati. Nīle nīlanti uppajjanakasaññāpi vaṭṭatiyeva. **Pītakā**dīsupi eseva nayo.

Yā cāvuso vedanāti ettha vedanā saññā viññāṇanti imāni tīṇi gahetvā paññā kasmā na gahitāti? Asabbasaṅgāhikattā. Paññāya hi gahitāya paññāya sampayuttāva vedanādayo labbhanti, no vippayuttā. Taṁ pana aggahetvā imesu gahitesu paññāya sampayuttā ca vippayuttā ca antamaso dve pañcaviññāṇadhammāpi labbhanti. Yathā hi tayo purisā suttaṁ suttanti vadeyyuṁ, catuttho ratanāvutasuttanti. Tesu purimā tayo takkagatampi paṭivaṭṭakādigatampi yaṁkiñci bahuṁ suttaṁ labhanti antamaso makkaṭakasuttampi. Ratanāvutasuttaṁ pariyesanto mandaṁ labhati, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ. Heṭṭhato vā paññā viññāṇena saddhiṁ sampayogaṁ labhāpitā vissaṭṭhattāva[2] idha na gahitāti vadanti. **Yaṁ hāvuso vedetī**ti yaṁ ārammaṇaṁ vedanā vedeti, saññāpi tadeva sañjānāti. **Yaṁ sañjānātī**ti yaṁ ārammaṇaṁ saññā sañjānāti, viññāṇampi tadeva vijānātīti attho.

Idāni sañjānāti vijānāti pajānātīti ettha viseso[3] veditabbo. Tattha upasaggamattameva viseso, jānātīti padaṁ pana aviseso. Tassāpi jānanatthe viseso veditabbo. Saññā hi nīlādivasena ārammaṇaṁ sañjānanamattameva, aniccaṁ dukkhaṁ anattāti lakkhaṇapaṭivedhaṁ pāpetuṁ na sakkoti. Viññāṇaṁ nīlādivasena ārammaṇaṁ ceva sañjānāti, aniccādilakkhaṇapaṭivedhañca pāpeti, ussakkitvā pana maggapātubhāvaṁ pāpetuṁ na sakkoti. Paññā nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti,

---

1. Saññāya (Sī, Syā)
2. Labhāpetvā vissaṭṭhāti vissaṭṭhattā ca (Sī), labhitvā visaṭṭhāti visaṭṭhattā ca (Syā)
3. Visesāviseso (Sī, Syā)

aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkitvā maggapātubhāvaṁ pāpetumpi sakkoti.

Yathā hi heraññikaphalake kahāpaṇarāsimhi kate ajātabuddhi dārako gāmikapuriso mahāheraññikoti tīsu janesu oloketvā ṭhitesu ajātabuddhi dārako kahāpaṇānaṁ cittavicittacaturassamaṇḍalabhāvameva[1] jānāti, idaṁ manussānaṁ upabhogaparibhogaṁ ratanasammatanti na jānāti. Gāmikapuriso cittādibhāvaṁ ceva jānāti manussānaṁ upabhogaparibhogaratanasammatabhāvañca. "Ayaṁ kūṭo ayaṁ cheko ayaṁ karato[2] ayaṁ saṇho"ti pana na jānāti. Mahāheraññiko cittādibhāvampi ratanasammatabhāvampi kūṭādibhāvampi jānāti, jānanto ca pana naṁ rūpaṁ disvāpi jānāti, ākoṭitassa saddaṁ sutvāpi, gandhaṁ ghāyitvāpi, rasaṁ sāyitvāpi, hatthena garukalahukabhāvaṁ upadhāretvāpi asukagāme katotipi jānāti, asukanigame asukanagare asukapabbatacchāyāya asukanadītīre katotipi, asukācariyena katotipi jānāti. Evamevaṁ saññā ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṁ viya nīlādivasena ārammaṇamattameva sañjānāti. Viññāṇaṁ gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṁ viya nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti. Paññā mahāheraññikassa kahāpaṇadassanaṁ viya nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkitvā maggapātubhāvampi pāpeti, so pana nesaṁ viseso duppaṭivijjho.

Tenāha āyasmā Nāgaseno "dukkaraṁ mahārāja Bhagavatā katanti. Kiṁ bhante Nāgasena Bhagavatā dukkaraṁ katanti. Dukkaraṁ mahārāja Bhagavatā kataṁ, imesaṁ arūpīnaṁ cittacetasikānaṁ dhammānaṁ ekārammaṇe pavattamānānaṁ vavatthānaṁ akkhātaṁ, ayaṁ phasso, ayaṁ vedanā, ayaṁ saññā, ayaṁ cetanā, idaṁ cittan"ti[3]. Yathā hi tilatelaṁ, sāsapatelaṁ, madhukatelaṁ, eraṇḍakatelaṁ, vasātelanti imāni pañca telāni ekacāṭiyaṁ pakkhipitvā divasaṁ yamakamanthehi manthetvā tato idaṁ tilatelaṁ, idaṁ sāsapatelanti ekekassa pāṭiyekkaṁ uddharaṇaṁ nāma dukkaraṁ, idaṁ

1. ...maṇḍalabhedameva (Syā)
2. Akūṭo (Sī), pharuso (Syā, Ka) Ṭīkā oloketabbā.
3. Khu 11. 94 Milindapañhe.

tato dukkarataraṁ. Bhagavā pana sabbaññutaññāṇassa suppaṭividdhattā Dhammissaro Dhammarājā imesaṁ arūpīnaṁ dhammānaṁ ekārammaṇe pavattamānānaṁ vavatthānaṁ akkhāsi. Pañcannaṁ mahānadīnaṁ samuddaṁ paviṭṭhaṭṭhāne "idaṁ Gaṅgāya udakaṁ idaṁ Yamunāyā"ti evaṁ pāṭiyekkaṁ udaka-uddharaṇenāpi ayamattho veditabbo.

451. **Nissaṭṭhenā**ti nissaṭena pariccattena vā. Tattha **nissaṭenā**ti atthe sati pancahi indriyehīti nissakkavacanaṁ. **Pariccattenā**ti atthe sati karaṇavacanaṁ veditabbaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—pañcahi indriyehi nissaritvā manodvāre pavattena pañcahi vā indriyehi tassa vatthubhāvaṁ anupagamanatāya pariccattenāti. **Parisuddhenā**ti nirupakkilesena. **Manoviññāṇenā**ti rūpāvacaracatutthajjhānacittena. **Kiṁ neyyan**ti kiṁ jānitabbaṁ. "Yaṁkiñci neyyaṁ nāma atthi dhamman"ti-ādīsu[1] hi jānitabbaṁ neyyanti vuttaṁ. **Ākāsānañcāyatanaṁ neyyan**ti kathaṁ rūpāvacaracatutthajjhānacittena arūpāvacarasamāpatti neyyāti? Rūpāvacaracatutthajjhāne ṭhitena arūpāvacarasamāpattiṁ nibbattetuṁ sakkā hoti. Ettha ṭhitassa hi sā ijjhati, tasmā "ākāsānañcāyatanaṁ neyyan"ti-ādimāha. Atha nevasaññānāsaññāyatanaṁ kasmā na vuttanti? Pāṭiyekkaṁ abhinivesābhāvato. Tattha hi kalāpato nayato sammasanaṁ labbhati, Dhammasenāpatisadisassāpi hi bhikkhuno pāṭiyekkaṁ abhiniveso na jāyati, tasmā theropi "evaṁ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī"ti[2] kalāpato nayato sammasitvā vissajjesīti. Bhagavā pana sabbaññutaññāṇassa hatthagatattā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyampi paropaññāsa dhamme pāṭi-ekkaṁ aṅguddhāreneva uddharitvā "yāvatā saññāsamāpattiyo, tāvatā aññāpaṭivedho"ti āha.

Paññācakkhunā pajānātīti dassanapariṇāyakaṭṭhena cakkhubhūtāya paññāya pajānāti. Tattha dve paññā samādhipaññā vipassanāpaññā ca. Samādhipaññāya kiccato asammohato ca pajānāti. Vipassanāpaññāya lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato jānanaṁ kathitaṁ. **Kimatthiyā**ti ko etissā attho. **Abhiññatthā**ti-ādīsu abhiññeyye dhamme abhi-

1. Khu 7. 138 piṭṭhe.

2. Ma 3. 75 piṭṭhādīsu.

jānātīti **abhiññatthā.** Pariññeyye dhamme parijānātīti **pariññatthā.** Pahātabbe dhamme pajahatīti **pahānatthā.** Sā panesā lokiyāpi abhiññatthā ca pariññatthā ca vikkhambhanato pahānatthā. Lokuttarāpi abhiññatthā ca pariññatthā ca samucchedato pahānatthā. Tattha lokiyā kiccato asammohato ca pajānāti, lokuttarā asammohato.

452. **Sammādiṭṭhiyā uppādāyā**ti vipassanāsammādiṭṭhiyā ca maggasammādiṭṭhiyā ca. **Parato ca ghoso**ti sappāyadhammassavanaṁ. **Yoniso ca manasikāro**ti attano upāyamanasikāro. Tattha sāvakesu api Dhammasenāpatino dve paccayā laddhuṁ vaṭṭantiyeva. Thero hi kappasatasahassādhikaṁ ekaṁ asaṅkhyeyyaṁ pāramiyo pūretvāpi attano dhammatāya aṇumattampi kilesaṁ pajahituṁ nāsakkhi. "Ye dhammā hetuppabhavā"ti[1] Assajittherato imaṁ gāthaṁ sutvāvassa paṭivedho jāto. Paccekabuddhānaṁ pana Sabbaññubuddhānañca paratoghosakammaṁ natthi, yonisomanasikārasmiṁyeva ṭhatvā paccekabodhiñca sabbaññutaññāṇañca nibbattenti.

Anuggahitāti laddhupakārā. **Sammādiṭṭhī**ti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe nibbattā cetovimutti phalaṁ assāti **cetovimuttiphalā.** Tadeva cetovimuttisaṅkhātaṁ phalaṁ ānisaṁso assāti cetovimuttiphalānisaṁsā. Dutiyapadepi eseva nayo. Ettha ca catutthaphalapaññā paññāvimutti nāma, avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā. **Sīlānuggahitā**ti-ādīsu **sīlan**ti catupārisuddhisīlaṁ. **Sutan**ti sappāyadhammassavanaṁ. **Sākacchā**ti kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanakathā. **Samatho**ti vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo. **Vipassanā**ti sattavidhā anupassanā. Catupārisuddhisīlaṁ hi pūrentassa, sappāyadhammassavanaṁ suṇantassa, kammaṭṭhāne khalanapakkhalanaṁ chindantassa, vipassanāpādikāsu aṭṭhasamāpattīsu kammaṁ karontassa, sattavidhaṁ anupassanaṁ bhāventassa arahattamaggo uppajjitvā phalaṁ deti.

Yathā hi madhuraṁ ambapakkaṁ paribhuñjitukāmo ambapotakassa samantā udakakoṭṭhakaṁ thiraṁ katvā bandhati. Ghaṭaṁ gahetvā kālena kālaṁ udakaṁ āsiñcati. Udakassa anikkhamanatthaṁ mariyādaṁ thiraṁ karoti. Yā

---

1. Vi 3. 51 piṭṭhe.

hoti samīpe valli vā sukkhadaṇḍako vā kipillikapuṭo vā makkaṭakajālaṁ vā, taṁ apaneti. Khaṇittiṁ gahetvā kālena kālaṁ mūlāni parikhaṇati. Evamassa appamattassa imāni pañca kāraṇāni karoto so ambo vaḍḍhitvā phalaṁ deti. Evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ. Rukkhassa samantato koṭṭhakabandhanaṁ viya hi sīlaṁ daṭṭhabbaṁ, kālena kālaṁ udakasiñcanaṁ viya dhammassavanaṁ, mariyādāya thirabhāvakaraṇaṁ viya samatho, samīpe valli-ādīnaṁ haraṇaṁ viya kammaṭṭhāne khalenapakkhalanacchedanaṁ, kālena kālaṁ khaṇittiṁ gahetvā mūlakhaṇanaṁ viya sattannaṁ anupassanānaṁ bhāvanā, tehi pañcahi kāraṇehi anuggahitassa ambarukkhassa madhuraphaladānakālo viya imassa bhikkhuno imehi pañcahi dhammehi anuggahitāya sammādiṭṭhiyā arahattaphaladānaṁ veditabbaṁ.

453. **Kati panāvuso bhavā**ti idha kiṁ pucchati? Mūlameva gato anusandhi, duppañño yehi bhavehi na uṭṭhāti, te pucchissāmīti pucchati. Tattha **kāmabhavo**ti kāmabhavūpagaṁ kammaṁ kammābhinibbattā upādinnakkhandhāpīti ubhayamekato katvā kāmabhavoti āha. Rūpārūpabhavesupi eseva nayo. **Āyatin**ti anāgate. Punabbhavassa abhinibbattīti **punabbhavābhinibbatti.** Idha vaṭṭaṁ pucchissāmīti pucchati. **Tatratatrābhinandanā**ti rūpābhinandanā saddābhinandanāti evaṁ tahiṁ tahiṁ abhinandanā, karaṇavacane cetaṁ paccattaṁ. Tatratatrābhinandanāya punabbhavābhinibbatti hotīti attho. Ettāvatā hi gamanaṁ hoti, āgamanaṁ hoti, gamanāgamanaṁ hoti, vaṭṭaṁ vattatīti vaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā dassesi. Idāni vivaṭṭaṁ pucchanto "kathaṁ panāvuso"ti-ādimāha. Tassa vissajjane **avijjāvirāgā**ti avijjāya khayanirodhena. **Vijjuppādā**ti arahattamaggavijjāya uppādena. Kiṁ avijjā pubbe niruddhā, atha vijjā pubbe uppannāti? Ubhayametaṁ na vattabbaṁ. Padīpujjalanena andhakāravigamo viya vijjuppādena avijjā niruddhāva hoti. **Taṇhānirodhā**ti taṇhāya khayanirodhena. **Punabbhavābhinibbatti na hotī**ti evaṁ āyatiṁ punabbhavassa abhinibbatti na hoti, gamanaṁ āgamanaṁ gamanāgamanaṁ upacchijjati, vaṭṭaṁ na vattatīti vivaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā dassesi.

454. **Katamaṁ panāvuso**ti idha kiṁ pucchati? Ubhatobhāgavimutto bhikkhu kālena kālaṁ nirodhaṁ samāpajjati, tassa nirodhapādakaṁ paṭhamajjhānaṁ pucchissāmīti pucchati. **Paṭhamaṁ jhānan**ti idha kiṁ pucchati? Nirodhaṁ

samāpajjanakena bhikkhunā aṅgavavatthānaṁ koṭṭhāsaparicchedo nāma jānitabbo, idaṁ jhānaṁ pañcaṅgikaṁ caturaṅgikaṁ tivaṅgikaṁ duvaṅgikanti aṅgavavatthānaṁ koṭṭhāsaparicchedaṁ pucchissāmīti pucchati. **Vitakko**ti-ādīsu pana abhiniropanalakkhaṇo vitakko, anumajjanalakkhaṇo vicāro, pharaṇalakkhaṇā pīti, sātalakkhaṇaṁ sukhaṁ, avikkhepalakkhaṇā cittekaggatāti ime pañca dhammā vattanti. **Kataṅgavippahīnan**ti idha pana kiṁ pucchati? Nirodhaṁ samāpajjanakena bhikkhunā upakārānupakārāni aṅgāni jānitabbāni, tāni pucchissāmīti pucchati, vissajjanaṁ panettha pākaṭameva. Iti heṭṭhā nirodhapādakaṁ paṭhamajjhānaṁ gahitaṁ, upari tassa anantarapaccayaṁ nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ pucchissati, antarā pana cha samāpattiyo saṁkhittā, nayaṁ vā dassetvā vissaṭṭhāti veditabbā.

455. Idāni viññāṇanissaye pañca pasāde pucchanto **pañcimāni āvuso**ti-ādimāha. Tattha **gocaravisayan**ti gocarabhūtaṁ visayaṁ. **Aññamaññassā**ti cakkhu sotassa sotaṁ vā cakkhussāti evaṁ ekekassa gocaravisayaṁ na paccanubhoti. Sace hi nīlādibhedaṁ rūpārammaṇaṁ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya "iṅgha tāva naṁ vavatthapehi vibhāvehi, kiṁ nāmetaṁ ārammaṇan"ti. Cakkhuviññāṇaṁ hi vināpi mukhena attano dhammatāya evaṁ vadeyya "are andhabāla vassasatampi vassasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā khuhiṁ etassa jānanakaṁ labhissasi, āhara naṁ cakkhupasāde upanehi, ahametaṁ ārammaṇaṁ jānissāmi yadi vā nīlaṁ yadi vā pītakaṁ, na hi eso aññassa visayo, mayheveso visayo"ti. Sesadvāresupi eseva nayo. Evametāni aññamaññassa gocaraṁ visayaṁ na paccanubhonti nāma. **Kiṁpaṭisaraṇan**ti etesaṁ kiṁ paṭisaraṇaṁ, kiṁ etāni paṭisarantīti pucchati. **Mano paṭisaraṇan**ti javanamano paṭisaraṇaṁ. **Mano ca nesan**ti manodvārikajavanamano vā pañcadvārikajavanamano vā etesaṁ gocaravisayaṁ rajjanādivasena anubhoti, cakkhuviññāṇaṁ hi rūpadassanamattameva, ettha rajjanaṁ vā dussanaṁ vā muyhanaṁ vā natthi, etasmiṁ pana dvāre javanaṁ rajjati vā dussati vā muyhati vā. Sotaviññāṇādīsupi eseva nayo.

Tatrāyaṁ upamā—pañca kira dubbalabhojakā rājānaṁ sevitvā kicchena kasirena ekasmiṁ pañcakulike gāme parittakaṁ āyaṁ labhiṁsu, tesaṁ

tattha macchabhāgo maṁsabhāgo yuttikahāpaṇo[1] vā bandhakahāpaṇo[2] vā māpahārakahāpaṇo[3] vā aṭṭhakahāpaṇo vā soḷasakahāpaṇo vā bāttiṁsakahāpaṇo vā catusaṭṭhikahāpaṇo vā daṇḍoti ettakamattameva pāpuṇāti, satavatthukaṁ pañcasatavatthukaṁ sahassavatthukaṁ mahābaliṁ rājāva gaṇhāti. Tattha pañcakulikagāmo viya pañca pasādā daṭṭhabbā, pañca dubbalabhojakā viya pañca viññāṇāni, rājā viya javanaṁ, dubbalabhojakānaṁ parittakaṁ āyapāpuṇanaṁ viya[4] cakkhuviññāṇādīnaṁ rūpadassanādimattaṁ, rajjanādīni pana etesu natthi, rañño mahābaliggahaṇaṁ viya tesu dvāresu javanassa rajjanādīni veditabbāni.

456. **Pañcimāni āvuso**ti idha kiṁ pucchati? Antonirodhasmiṁ pañca pasāde. Kiriyamayapavattasmiṁ hi vattamāne arūpadhammā pasādānaṁ balavapaccayā honti. Yo pana taṁ pavattaṁ nirodhetvā nirodhasamāpattiṁ samāpanno, tassa antonirodhe pañca pasādā kiṁ paṭicca tiṭṭhantīti idaṁ pucchissāmīti pucchati. **Āyuṁ paṭiccā**ti jīvitindriyaṁ paṭicca tiṭṭhanti. **Usmaṁ paṭiccā**ti jīvitindriyaṁ kammajatejaṁ paṭicca tiṭṭhati. Yasmā pana kammajatejopi jīvitindriyena vinā na tiṭṭhati, tasmā "usmā āyuṁ paṭicca tiṭṭhatī"ti āha. **Jhāyato**ti jalato. **Acciṁ paṭiccā**ti jālasikhaṁ paṭicca. **Ābhā paññāyatī**ti āloko nāma paññāyati. **Ābhaṁ paṭicca accī**ti taṁ ālokaṁ paṭicca jālasikhā paññāyati.

Evameva kho āvuso āyu usmaṁ paṭicca tiṭṭhatīti ettha jālasikhā viya kammajatejo, āloko viya jīvitindriyaṁ. Jālasikhā hi uppajjamānā ālokaṁ gahetvāva uppajjati, sā tena attanā janita-ālokeneva sayampi aṇu thūlā dīghā rassāti pākaṭā hoti, tattha jālapavattiyā janita-ālokena tassāyeva jālapavattiyā pākaṭabhāvo viya usmaṁ paṭicca nibbattena kammajamahābhūtasambhavena jīvitindriyena usmāya anupālanaṁ. Jīvitindriyañhi dasapi vassāni -pa- vassasatampi kammajatejapavattaṁ pāleti, iti mahābhūtāni upādārūpānaṁ nissāyapaccayādivasena paccayāni hontīti āyu usmaṁ paṭicca tiṭṭhati,

---

1. Yottakahāpaṇo (Sī, Syā)
2. Andukahāpaṇo (Sī, Syā)
3. Māsakahāpaṇo (Sī, Syā)
4. Āyaggahaṇaṁ viya (Ka)

jīvitindriyaṁ mahābhūtāni pāletīti usmā āyuṁ paṭicca tiṭṭhatīti veditabbā.

457. **Āyusaṅkhārā**ti āyumeva. **Vedaniyā dhammā**ti vedanā dhammāva. **Vuṭṭhānaṁ paññāyatī**ti samāpattito vuṭṭhānaṁ paññāyati. Yo hi bhikkhu arūpapavatte ukkaṇṭhitvā saññaṁ ca vedanaṁ ca nirodhetvā nirodhaṁ samāpanno, tassa yathāparicchinnakālavasena rūpajīvitindriyapaccayā arūpadhammā uppajjanti, evaṁ pana rūpārūpapavattaṁ pavattati. Yathā kiṁ? Yathā eko puriso jālāpavatte ukkaṇṭhito udakena paharitvā jālaṁ appavattaṁ katvā chārikāya aṅgāre pidhāya tuṇhī nisīdati, yadā panassa puna jālāya attho hoti, chārikaṁ apanetvā aṅgāre parivattetvā upādānaṁ datvā mukhavātaṁ vā tālavaṇṭavātaṁ vā dadāti, atha jālāpavattaṁ puna pavattati, evameva jālāpavattaṁ viya arūpadhammā, purisassa jālāpavatte ukkaṇṭhitvā udakappahārena jālaṁ appavattaṁ katvā chārikāya aṅgāre pidhāya tuṇhībhūtassa nisajjā viya bhikkhuno arūpapavatte ukkaṇṭhitvā saññaṁ ca vedanaṁ ca nirodhetvā nirodhasamāpajjanaṁ, chārikāya pihita-aṅgārā viya rūpajīvitindriyaṁ[1], purisassa puna jālāya atthe sati chārikāpanayanādīni viya bhikkhuno yathāparicchinnakālāgamanaṁ, aggijālāya pavatti viya puna arūpadhammesu uppannesu rūpārūpapavatti veditabbā.

Āyu usmā ca viññāṇanti rūpajīvitindriyaṁ, kammajatejodhātu, cittanti ime tayo dhammā yadā imaṁ rūpakāyaṁ jahanti, athāyaṁ acetanaṁ kaṭṭhaṁ viya pathaviyaṁ chaḍḍito setīti attho. Vuttaṁ cetaṁ—

"Āyu usmā ca viññāṇaṁ, yadā kāyaṁ jahantimaṁ.
Apaviddho tadā seti, parabhattaṁ acetanan"ti[2].

Kāyasaṅkhārāti assāsapassāsā. **Vacīsaṅkhārā**ti vitakkavicārā. **Cittasaṅkhārā**ti saññāvedanā. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṁ. **Paribhinnānī**ti upahatāni, vinaṭṭhānīti attho. Tattha keci "nirodhasamāpannassa cittasaṅkhārāva niruddhā"ti vacanato cittaṁ aniruddhaṁ hoti, tasmā sacittakā ayaṁ samāpattīti vadanti. Te vattabbā vacīsaṅkhārāpissa niruddhāti vacanato vācā aniruddhā hoti, tasmā nirodhaṁ samāpannena dhammampi kathentena

1. Rūpajīvitindriyaṁ kammajatejodhātu cāti (Ka)
2. Saṁ 2. 117 piṭṭhe.

sajjhāyampi karontena nisīditabbaṁ siyā. “Yo cāyaṁ mato kālaṅkato, tassāpi cittasaṅkhārā niruddhā”ti vacanato cittaṁ aniruddhaṁ bhaveyya, tasmā kālaṅkate mātāpitaro vā arahante vā jhāpayantena anantariyakammaṁ kataṁ bhaveyya. Iti byañjane abhinivesaṁ akatvā ācariyānaṁ naye ṭhatvā attho upaparikkhitabbo. Attho hi paṭisaraṇaṁ, na byañjanaṁ.

Indriyāni vippasannānīti kiriyamayapavattasmiṁ hi vattamāne bahiddhā ārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesu indriyāni kilamantāni upahatāni makkhitāni viya honti vātādīhi uṭṭhitena rajena catumahāpathe ṭhapita-ādāso viya. Yathā pana thavikāyaṁ pakkhipitvā mañjūsādīsu ṭhapito ādāso antoyeva virocati, evaṁ nirodhaṁ samāpannassa bhikkhuno antonirodhe pañca pasādā ativirocanti. Tena vuttaṁ “indriyāni vippasannānī”ti.

458. **Kati panāvuso paccayā**ti idha kiṁ pucchati? Nirodhassa anantarapaccayaṁ nevasaññānāsaññāyatanaṁ pucchissāmīti pucchati. Vissajjane panassa **sukhassa ca pahānā**ti cattāro apagamanapaccayā kathitā. **Animittāyā**ti idha kiṁ pucchati? Nirodhato vuṭṭhānakaphalasamāpattiṁ pucchissāmīti pucchati. Avasesasamāpattivuṭṭhānaṁ hi bhavaṅgena hoti, nirodhā vuṭṭhānaṁ pana vipassanānissandāya phalasamāpattiyāti tameva pucchati. **Sabbanimittāna**nti rūpādīnaṁ sabbārammaṇānaṁ. **Animittāya ca dhātuyā manasikāro**ti sabbanimittāpagatāya nibbānadhātuyā manasikāro, phalasamāpattisahajātaṁ manasikāraṁ sandhāyāha. Iti heṭṭhā nirodhapādakaṁ paṭhamajjhānaṁ gahitaṁ, nirodhassa anantarapaccayaṁ nevasaññānāsaññāyatanaṁ gahitaṁ, idha nirodhato vuṭṭhānakaphalasamāpatti gahitāti.

Imasmiṁ ṭhāne nirodhakathā kathetabbā hoti. Sā “dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṁ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāpaññā nirodhasamāpattiyā ñāṇan”ti evaṁ Paṭisambhidāmagge[1] āgatā. Visuddhimagge panassā sabbākārena vinicchayakathā kathitā.

---

1. Khu 9. 94 piṭṭhe.

Idāni valañjanasamāpattiṁ pucchanto **kati panāvuso paccayā**ti-ādimāha. Nirodhato hi vuṭṭhānakaphalasamāpattiyā[1] ṭhiti nāma na hoti, ekaṁ dve cittavārameva pavattitvā bhavaṅgaṁ otarati. Ayañhi bhikkhu satta divase arūpapavattaṁ nirodhetvā nisinno nirodhavuṭṭhānakaphalasamāpattiyaṁ na ciraṁ tiṭṭhati. Valañjanasamāpattiyaṁ pana addhānaparicchedova pamāṇaṁ. Tasmā sā ṭhiti nāma hoti. Tenāha "animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā"ti. Tassā ciraṭṭhitatthaṁ kati paccayāti attho. Vissajjane panassā **pubbe ca abhisaṅkhāro**ti addhānaparicchedo vutto. **Vuṭṭhānāyā**ti idha bhavaṅgavuṭṭhānaṁ pucchati. Vissajjanepissā **sabbanimittānañca manasikāro**ti rūpādinimittavasena bhavaṅgasahajātamanasikāro vutto.

459. **Yā cāyaṁ āvuso**ti idha kiṁ pucchati? Idha aññaṁ abhinavaṁ nāma natthi. Heṭṭhā kathitadhammeyeva ekato samodhānetvā pucchāmīti pucchati. Kattha pana te kathitā? "Nīlampi sañjānāti pītakampi, lohitakampi, odātakampi sañjānātī"ti[2] etasmiṁ hi ṭhāne appamāṇā cetovimutti kathitā. "Natthi kiñcīti ākiñcaññāyatananti neyyan"ti[2] ettha ākiñcaññaṁ. "Paññācakkhunā pajānātī"ti[2] ettha suññatā. "Kati panāvuso paccayā animittāya cotovimuttiyā ṭhitiyā vuṭṭhānāyā"ti ettha animittā. Evaṁ heṭṭhā kathitāva imasmiṁ ṭhāne ekato samodhānetvā pucchati. Taṁ pana paṭikkhipitvā etā tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne niddiṭṭhāvāti vatvā aññe cattāro dhammā ekanāmakā atthi, eko dhammo catunāmako atthi, etaṁ pākaṭaṁ katvā kathāpetuṁ idha pucchatīti Aṭṭhakathāyaṁ sanniṭṭhānaṁ kataṁ. Tassā vissajjane **ayaṁ vuccatāvuso appamāṇā cetovimuttī**ti ayaṁ pharaṇa-appamāṇatāya appamāṇā nāma, ayañhi appamāṇe vā satte pharati, ekasmimpi vā satte asesetvā pharati.

Ayaṁ vuccatāvuso ākiñcaññāti ārammaṇakiñcanassa abhāvato ākiñcaññā. **Attena vā**ti attabhāvaposapuggalādisaṅkhātena attena suññaṁ. **Attaniyena vā**ti cīvarādiparikkhārasaṅkhātena attaniyena suññaṁ.

---

1. Vuṭṭhānakaphalasamāpatti (Sī, Syā)

2. Ma 1. 367 piṭṭhe.

Animittāti rāganimittādīnaṁ abhāveneva animittā, arahattaphalasamāpattiṁ sandhāyāha. **Nānatthā ceva nānābyañjanā cā**ti byañjanampi nesaṁ nānā atthopi. Tattha byañjanassa nānatā pākaṭāva. Attho pana appamāṇā cotovimutti bhūmantarato mahaggatā eva hoti rūpāvacarā, ārammaṇato satta paṇṇatti-ārammaṇā. Ākiñcaññā bhummantarato mahaggatā arūpāvacarā, ārammaṇato na vattabbārammaṇā. Suññatā bhummantarato kāmāvacarā, ārammaṇato saṅkhārārammaṇā. Vipassanā hi ettha suññatāti adhippetā. Animittā bhummantarato lokuttarā, ārammaṇato nibbānārammaṇā.

Rāgo kho āvuso pamāṇakaraṇoti-ādīsu yathā pabbatapāde pūtipaṇṇarasa-udakaṁ nāma hoti kāḷavaṇṇaṁ, olokentānaṁ byāmasatagambhīraṁ viya khāyati, yaṭṭhiṁ vā rajjuṁ, vā gahetvā minantassa piṭṭhipādottharaṇamattampi na hoti, evamevaṁ yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva puggalaṁ sañjānituṁ na sakkā honti, sotāpanno viya Sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti ete "ettako ayan"ti puggalassa pamāṇaṁ dassento viya uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā. **Yāvatā kho āvuso appamāṇā cetovimuttiyo**ti yattakā appamāṇā cetovimuttiyo. Kittakā pana tā? Cattāro brahmavihārā, cattāro maggā, cattāri ca phalānīti dvādasa. Tattha brahmavihārā pharaṇa-appamāṇatāya appamāṇā. Sesā pamāṇakaraṇānaṁ kilesānaṁ abhāvena appamāṇā, nibbānampi appamāṇameva, cotovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṁ. **Akuppā**ti arahattaphalacetovimutti, sā hi tāsaṁ sabbajeṭṭhikā, tasmā aggamakkhāyatīti vuttā. **Rāgo kho āvuso kiñcano**ti rāgo uppajjitvā puggalaṁ kiñcati maddati palibundhati. Tasmā kiñcanoti vutto. Manussā kira goṇehi khalaṁ maddāpento kiñcehi[1] kapila kiñcehi[1] kāḷakāti vadanti, evaṁ maddanattho kiñcanatthoti veditabbo. Dosamohesupi eseva nayo. **Ākiñcaññā cetovimuttiyo** nāma nava dhammā ākiñcaññāyatanañca maggaphalāni ca. Tattha

---

1. Kiñcāhi (Sī)

ākiñcaññāyatanaṁ kiñcanaṁ ārammaṇaṁ assa natthīti ākiñcaññaṁ, maggaphalāni kiñcanānaṁ maddanānaṁ palibundhanakilesānaṁ natthitāya ākiñcaññāni, nibbānampi ākiñcaññaṁ, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṁ.

Rāgo kho āvuso nimittakaraṇoti-ādīsu yathā nāma dvīnnaṁ kulānaṁ sadisā dve vacchakā honti. Yāva tesaṁ lakkhaṇaṁ na kataṁ hoti, tāva "ayaṁ asukakulassa vacchako, ayaṁ asukakulassā"ti na sakkā honti jānituṁ. Yadā pana tesaṁ sattisūlādīsu aññataraṁ lakkhaṇaṁ kataṁ hoti, tadā sakkā honti jānituṁ. Evameva yāva puggalassa rāgo nuppajjati, tāva na sakkā hoti jānituṁ ariyo vā puthujjano vāti. Rāgo panassa uppajjamānova sarāgo nāma ayaṁ puggaloti sañjānananimittaṁ karonto viya uppajjati, tasmā "nimittakaraṇo"ti vutto. Dosamohesupi eseva nayo.

Animittā cetovimutti nāma terasa dhammā vipassanā, cattāro āruppā, cattāro maggā, cattāri ca phalanīti. Tattha vipassanā niccanimittaṁ sukhanimittaṁ attanimittaṁ ugghāṭetīti animittā nāma. Cattāro āruppā rūpanimittassa abhāvena animittā nāma. Maggaphalāni nimittakaraṇānaṁ kilesānaṁ abhāvena animittāni. Nibbānampi animittameva, taṁ pana cetovimutti na hoti, tasmā na gahitaṁ. Atha kasmā suññatā cetovimutti na gahitāti? Sā "suññā rāgenā"ti-ādivacanato sabbattha anupaviṭṭhāva, tasmā visuṁ na gahitā. **Ekatthā**ti ārammaṇavasena ekatthā, appamāṇaṁ ākiñcaññaṁ suññataṁ animittanti hi sabbānetāni nibbānasseva nāmāni, iti iminā pariyāyena ekatthā. Aññasmiṁ pana ṭhāne appamāṇā honti, aññasmiṁ ākiñcaññā aññasmiṁ suññatā aññasmiṁ animittāti iminā pariyāyena nānābyañjanā. Iti thero yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāvedallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā

460. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷavedallasuttaṁ. Tattha **Visākho upāsako**ti **Visākho**ti evaṁnāmako upāsako. **Yena Dhammadinnā**ti yena Dhammadinnā nāma bhikkhunī tenupasaṅkami. Ko panāyaṁ Visākho? Kā Dhammadinnā? Kasmā upasaṅkamīti? Visākho nāma Dhammadinnāya gihikāle gharasāmiko. So yadā Bhagavā sammāsambodhiṁ abhisambujjhitvā pavattavaradhammacakko Yasādayo kulaputte vinetvā[1] Uruvelaṁ patvā tattha jaṭilasahassaṁ vinetvā purāṇajaṭilehi khīṇāsavabhikkhūhi saddhiṁ Rājagahaṁ gantvā Buddhadassanatthaṁ dvādasanahutāya parisāya saddhiṁ āgatassa Bimbisāramahārājassa dhammaṁ desesi. Tadā raññā saddhiṁ āgatesu dvādasanahutesu ekaṁ nahutaṁ upāsakattaṁ pativedesi, ekādasa nahutāni sotāpattiphale patiṭṭhahiṁsu saddhiṁ raññā Bimbisārena. Ayaṁ upāsako tesaṁ aññataro, tehi saddhiṁ paṭhamadassaneva sotāpattiphale patiṭṭhāya, puna ekadivasaṁ dhammaṁ sutvā sakadāgāmiphalaṁ patvā, tato aparabhāgepi ekadivasaṁ dhammaṁ sutvā anāgāmiphale patiṭṭhito. So anāgāmī hutvā gehaṁ āgacchanto yathā aññesu divasesu ito cito ca olokento sitaṁ kurumāno[2] āgacchati, evaṁ anāgantvā santindriyo santamānaso hutvā agamāsi.

Dhammadinnā[3] sīhapañjaraṁ ugghāṭetvā vīthiṁ olokayamānā tassa āgamanākāraṁ disvā "kiṁ nu kho etan"ti cintetvā tassa paccuggamanaṁ kurumānā sopānasīse ṭhatvā olambanatthaṁ hattaṁ pasāresi. Upāsako attano hatthaṁ samiñjesi. Sā "pātarāsabhojanakāle jānissāmī"ti cintesi. Upāsako pubbe tāya saddhiṁ ekato bhuñjati, taṁ divasaṁ pana taṁ anapaloketvā yogāvacarabhikkhu viya ekakova bhuñji. Sā "sāyanhakāle jānissāmī"ti cintesi. Upāsako taṁdivasaṁ sirigabbhaṁ na pāvisi, aññaṁ gabbhaṁ paṭijaggāpetvā kappiyamañcakaṁ paññapāpetvā nipajji. Upāsikā "kiṁ nu khvassa bahiddhā patthanā atthi, udāhu kenacideva paribhedakena bhinno, udāhu mayheva koci doso atthī"ti balava-

1. Vinento (Sī) 2. Sitaṁ kurumāno hasamāno (Sī, Syā) 3. Dhammadinnāpi (Ka)

domanassā hutvā "ekaṁ dve divase vasitakāle sakkā ñātun"ti tassa upaṭṭhānaṁ gantvā vanditvā aṭṭhāsi.

Upāsako "kiṁ Dhammadinne akāle āgatāsī"ti pucchi. Āma ayyaputta āgatāmhi, na tvaṁ yathā purāṇo[1], kiṁ nu te bahiddhā patthānā atthīti. Natthi Dhammadinneti. Añño koci paribhedako atthīti. Ayampi natthīti. Evaṁ sante mayheva koci doso bhavissatīti. Tuyhampi doso natthīti. Atha kasmā mayā saddhiṁ yathā pakatiyā ālāpasallāpamattampi na karothāti. So cintesi "ayaṁ lokuttaradhammo nāma garu bhāriyo na pakāsetabbo, sace kho panāhaṁ na kathessāmi, ayaṁ hadayaṁ phāletvā ettheva kālaṁ kareyyā"ti tassānuggahatthāya kathesi "Dhammadinne ahaṁ Satthu dhammadesanaṁ sutvā lokuttaradhammaṁ nāma adhigato, taṁ adhigatassa evarūpā lokiyakiriyā na vaṭṭati, yadi tvaṁ icchasi, tava cattālīsa koṭiyo mama cattālīsa koṭiyoti asītikoṭidhanaṁ atthi, ettha issarā hutvā mama mātiṭṭhāne vā bhaginiṭṭhāne vā ṭhatvā vasa, tayā dinnena bhattapiṇḍamattakena[2] ahaṁ yāpessāmi, athevaṁ na karosi, ime bhoge gahetvā kulagehaṁ gaccha, athāpi te bahiddhā patthanā natthi, ahaṁ taṁ bhaginiṭṭhāne vā dhituṭṭhāne vā ṭhapetvā posessāmī"ti.

Sā cintesi "pakatipuriso evaṁ vattā nāma natthi, addhā etena lokuttaravaradhammo paṭividdho, so pana dhammo kiṁ puriseheva paṭibujjhitabbo, udāhu mātugāmopi paṭivijjhituṁ sakkotī"ti Visākhaṁ etadavoca "kiṁ nu kho eso dhammo puriseheva labhitabbo, mātugāmenapi[3] sakkā laddhun"ti. Kiṁ vadesi Dhammadinne, ye paṭipannakā, te etassa dāyādā, yassa yassa upanissayo atthi, so so etaṁ paṭilabhatīti. Evaṁ sante mayhaṁ pabbajjaṁ anujānāthāti. Sādhu bhadde ahampi taṁ etasmiṁyeva magge yojetukāmo, manaṁ pana te ajānamāno na kathemīti tāvadeva Bimbisārassa rañño santikaṁ gantvā vanditvā aṭṭhāsi.

---

1. Porāṇo (Sī)
2. Bhattapiṇḍamattena (Sī)
3. Mātugāmena vāpi (Syā), mātugāmena vā (Ka)

Rājā “kiṁ gahapati akāle āgatosī”ti pucchi. Dhammadinnā mahārāja pabbajissāmīti vadatīti. Kiṁ panassa laddhuṁ vaṭṭatīti. Aññaṁ kiñci natthi, sovaṇṇasivikaṁ deva laddhuṁ vaṭṭati nagarañca paṭijaggāpetunti. Rājā sovaṇṇasivikaṁ datvā nagaraṁ paṭijaggāpesi. Visākho Dhammadinnaṁ gandhodakena nahāpetvā sabbālaṅkārehi alaṅkārāpetvā sovaṇṇasivikāya nisīdāpetvā ñātigaṇena parivārāpetvā gandhapupphādīhi pūjayamāno nagaravāsanaṁ karonto viya bhikkhuni-upassayaṁ gantvā “Dhammadinnaṁ pabbājethāyye”ti āha. Bhikkhuniyo “ekaṁ vā dve vā dose sahituṁ vaṭṭati gahapatī”ti āhaṁsu. Natthayye[1] koci doso, saddhāya pabbajatīti. Athekā byattā therī tacapañcakakammaṭṭhānaṁ ācikkhitvā kese ohāretvā pabbājesi. Visākho “abhiramayye svākkhāto dhammo”ti vanditvā pakkāmi.

Tassā pabbajitadivasato paṭṭhāya lābhasakkāro uppajji, teneva palibuddhā samaṇadhammaṁ kātuṁ okāsaṁ na labhati, athācariya[2]upajjhāyatheriyo gahetvā janapadaṁ gantvā aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu cittarucitaṁ[3] kammaṭṭhānaṁ kathāpetvā samaṇadhammaṁ kātuṁ āraddhā, abhinīhārasampannattā pana nāticiraṁ kilamittha.

Ito paṭṭhāya hi satasahassakappamatthake Padumuttaro nāma Satthā loke udapādi, tadā esā ekasmiṁ kule dāsī hutvā attano kese vikkiṇitvā Sujātattherassa nāma aggasāvakassa dānaṁ datvā patthanaṁ akāsi. Sā tāya patthanābhinīhārasampattiyā nāticiraṁ kilamittha, katipāheneva arahattaṁ patvā cintesi “ahaṁ yenatthena sāsane pabbajitā, so matthakaṁ patto, kiṁ me janapadavāsena, mayhaṁ ñātakāpi puññāni karissanti, bhikkhunisaṁghopi paccayehi na kilamissati, Rājagahaṁ gacchāmī”ti bhikkhunisaṁghaṁ gahetvā Rājagahameva agamāsi. Visākho “Dhammadinnā kira āgatā”ti sutvā “pabbajitvā nacirasseva janapadaṁ gatā, gantvāpi nacirasseva paccāgatā, kiṁ nu kho bhavissati, gantvā jānissāmī”ti dutiyagamanena bhikkhuni-upassayaṁ agamāsi. Tena vuttaṁ “atha kho Visākho upāsako yena Dhammadinnā bhikkhunī tenupasaṅkamī”ti.

---

1. Na Ayye (Sī) 2. Na labhatīti sā ācariya (Syā, Ka) 3. Cittarucikaṁ (Sī)

Etadavocāti etaṁ sakkāyoti-ādivacanaṁ avoca. Kasmā avocāti? Evaṁ kirassa ahosi "abhiramasi nābhiramasi ayye"ti evaṁ pucchanaṁ nāma na paṇḍitakiccaṁ, pañcupādānakkhandhe upanetvā pañhaṁ pucchissāmi, pañhabyākaraṇena tassā abhiratiṁ vā anabhiratiṁ vā jānissāmīti, tasmā avoca. Taṁ sutvāva Dhammadinnā ahaṁ āvuso Visākha acirapabbajitā sakāyaṁ vā parakāyaṁ vā kuto jānissāmīti vā, aññattheriyo upasaṅkamitvā pucchāti vā avatvā upanikkhittaṁ sampaṭicchamānā viya ekapāsakagaṇṭiṁ mocentī viya gahanaṭṭhāne hatthimaggaṁ nīharamānā viya khaggamukhena samuggaṁ vivaramānā viya ca paṭisambhidāvisaye ṭhatvā pañhaṁ vissajjamānā **pañca kho ime āvuso Visākha upādānakkhandhā**ti-ādimāha. Tattha **pañcā**ti gaṇanaparicchedo. **Upādānakkhandhā**ti upādānānaṁ paccayabhūtā khandhāti evamādinā nayenettha Upādānakkhandhakathā vitthāretvā kathetabbā. Sā panesā Visuddhimagge vitthāritā evāti tattha vitthāritanayeneva veditabbā. **Sakkāyasamudayā**dīsupi yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā tattha tattha vuttameva.

Idaṁ pana catusaccabyākaraṇaṁ sutvā Visākho theriyā abhiratabhāvaṁ aññāsi. Yo hi Buddhasāsane ukkaṇṭhito hoti anabhirato, so evaṁ pucchitapucchitapañhaṁ saṇḍāsena ekekaṁ palitaṁ gaṇhanto viya Sinerupādato vālukaṁ uddharanto viya vissajjetuṁ na sakkoti. Yasmā pana imāni cattāri saccāni loke candimasūriyā viya Buddhasāsane pākaṭāni, parisamajjhe gato hi Bhagavāpi mahātherāpi saccāneva pakāsenti, bhikkhusaṁghopi pabbajitadivasato paṭṭhāya kulaputte cattāri nāma kiṁ, cattāri ariyasaccānīti pañhaṁ uggaṇhāpeti. Ayañca Dhammadinnā upāyakosalle ṭhitā paṇḍitā byattā nayaṁ gahetvā sutenapi kathetuṁ samatthā, tasmā "na sakkā etissā ettāvatā saccānaṁ paṭividdhabhāvo ñātuṁ, saccavinibbhogapaṇhabyākaraṇena sakkā ñātun"ti cintetvā heṭṭhā kathitāni dve saccāni paṭinivattetvā guḷhaṁ katvā gaṇṭhipañhaṁ pucchissāmīti pucchanto **taññeva nu kho ayye**ti-ādimāha.

Tassa vissajjane **na kho āvuso Visākha taññeva upādānan**ti upādānassa saṅkhārakkhandhekadesabhāvato na taṁyeva upādānaṁ te pañcupādānakkhandhā, nāpi aññatra pañcahi upādānakkhandhehi upādānaṁ, yadi hi

taññeva siyā, rūpādisabhāvampi upādānaṁ siyā. Yadi aññatra siyā, parasamaye cittavippayutto anusayo viya paṇṇatti viya nibbānaṁ viya ca khandhavinimuttaṁ vā siyā, chaṭṭho vā khandho paññapetabbo bhaveyya, tasmā evaṁ byākāsi. Tassā byākaraṇaṁ sutvā "adhigatapatiṭṭhā ayan"ti[1] Visākho niṭṭhamagamāsi. Na hi sakkā akhīṇāsavena asambaddhena[2] avitthāyantena padīpasahassaṁ jālentena[3] viya evarūpo guḷho paṭicchanno tilakkhaṇāhato gambhīro pañho vissajjetuṁ. Niṭṭhaṁ gantvā[4] pana "ayaṁ Dhammadinnā sāsane laddhapatiṭṭhā adhigatapaṭisambhidā vesārajjappattā bhavamatthake ṭhitā[5] mahākhīṇāsavā, samatthā mayhaṁ pucchitapañhaṁ kathetuṁ, idāni pana naṁ ovattikasāraṁ pañhaṁ pucchissāmī"ti cintetvā taṁ pucchanto **kathaṁ panāyye**ti-ādimāha.

461. Tassa vissajjane **assutavā**ti-ādi mūlapariyāye vitthāritameva. **Rūpaṁ attato samanupassatī**ti "idhekacco rūpaṁ attato samanupassati. Yaṁ rūpaṁ so ahaṁ, yo ahaṁ taṁ rūpanti rūpañca attañca advayaṁ samanupassati, seyyathāpi nāma telappadīpassa jhāyato yā acci so vaṇṇo, yo vaṇṇo sā accīti acciñca vaṇṇañca advayaṁ samanupassati. Evameva idhekacco rūpaṁ attato samanupassati -pa- advayaṁ samanupassatī"ti[6] evaṁ rūpaṁ attāti diṭṭhipassanāya passati. **Rūpavantaṁ vā attānan**ti arūpaṁ attāti gahetvā chāyāvantaṁ rukkhaṁ viya taṁ attānaṁ rūpavantaṁ samanupassati. **Attani vā rūpan**ti arūpameva attāti gahetvā pupphasmiṁ gandhaṁ viya attani rūpaṁ samanupassati. **Rūpasmiṁ vā attānan**ti arūpameva attāti gahetvā karaṇḍāya maṇiṁ viya attānaṁ rūpasmiṁ samanupassati. **Vedanaṁ attato**ti-ādīsupi eseva nayo.

Tattha **rūpaṁ attato samanupassatī**ti suddharūpameva attāti kathitaṁ, rūpavantaṁ vā attānaṁ, attani vā rūpaṁ, rūpasmiṁ vā attānaṁ. Vedanaṁ attato, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatīti imesu sattasu

---

1. Āgatapaṭivedhā ayanti (Sī, Syā)
2. Asaṁsappantena (Sī), asampassantena (Syā)
3. Jālāpentena (Sī, Syā)
4. Vissajjetunti niṭṭhaṁ gantvā (Sī)
5. Bhavaviddhaṁsitā (Sī, Syā)
6. Khu 9. 137 piṭṭhe, atthato samānaṁ.

ṭhānesu arūpaṁ attāti kathitaṁ. Vedanāvantaṁ vā attānaṁ, attani vā vedanaṁ, vedanāya vā attānanti evaṁ catūsu khandhesu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha rūpaṁ attato samanupassati, vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatīti imesu pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā, avasesesu sassatadiṭṭhīti evamettha pannarasa bhavadiṭṭhiyo pañca vibhavadiṭṭhiyo honti. **Na rūpaṁ attato**ti ettha rūpaṁ attāti na samanupassati. Aniccaṁ dukkhaṁ anattāti pana samanupassati. **Na rūpavantaṁ attānaṁ -pa- na viññāṇasmiṁ attānan**ti ime pañcakkhandhe kenaci pariyāyena attato na samanupassati, sabbākārena pana aniccā dukkhā anattāti samanupassati.

Ettāvatā theriyā "evaṁ kho āvuso Visākha sakkāyadiṭṭhi hotī"ti evaṁ purimapañhaṁ vissajjentiyā ettakena gamanaṁ hoti, āgamanaṁ hoti, gamanāgamanaṁ hoti, vaṭṭaṁ vattatīti vaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā dassitaṁ. **Evaṁ kho āvuso Visākha sakkāyadiṭṭhi na hotī**ti pacchimaṁ pañhaṁ vissajjentiyā ettakena gamanaṁ na hoti, āgamanaṁ na hoti, gamanāgamanaṁ na hoti, vaṭṭaṁ nāma na vattatīti vivaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā dassitaṁ.

462. **Katamo panāyye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo**ti ayaṁ pañho theriyā paṭipucchitvā vissajjetabbo bhaveyya "upāsaka tayā, heṭṭhā maggo pucchito, idha kasmā maggameva pucchasī"ti. Sā pana attano byattatāya paṇḍiccena tassa adhippāyaṁ sallakkhesi "iminā upāsakena heṭṭhā paṭipattivasena maggo pucchito bhavissati, idha pana taṁ saṅkhatāsaṅkhatalokiyalokuttarasaṅgahitāsaṅgahitavasena pucchitukāmo bhavissatī"ti. Tasmā appaṭipucchitvāva yaṁ yaṁ pucchi, taṁ taṁ vissajjesi. Tattha **saṅkhato**ti cetito kappito pakappito āyūhito kato nibbattito samāpajjantena samāpajjitabbo. **Tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito**ti ettha yasmā maggo sappadeso, tayo khandhā nippadesā, tasmā ayaṁ sappadesattā nagaraṁ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Tattha sammāvācādayo tayo sīlameva, tasmā te sajātito sīlakkhandhena saṅgahitāti. Kiñcāpi hi Pāḷiyaṁ sīlakkhandheti bhummena viya niddeso kato, attho pana karaṇavasena veditabbo. Sammāvāyāmādīsu

pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṁ na sakkoti. Vīriye[1] pana paggahakiccaṁ sādhente[2] satiyā ca apilāpanakiccaṁ sādhentiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṁ upamā—yathā hi "nakkhattaṁ kīḷissāmā"ti uyyānaṁ paviṭṭhesu tīsu sahāyesu eko supupphitaṁ campakarukkhaṁ disvā hatthaṁ ukkhipitvāpi gahetuṁ na sakkuṇeyya, athassa dutiyo onamitvā piṭṭhiṁ dadeyya, so tassa piṭṭhiyaṁ ṭhatvāpi kampamāno gahetuṁ na sakkuṇeyya, athassa itaro aṁsakūṭaṁ upanāmeyya, so ekassa piṭṭhiyaṁ ṭhatvā ekassa aṁsakūṭaṁ olubbha[3] yathāruci pupphāni ocinitvā piḷandhitvā nakkhattaṁ kīḷeyya, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ. Ekato uyyānaṁ paviṭṭhā tayo sahāyakā viya hi ekato jātā sammāvāyāmādayo tayo dhammā, supupphitacampako viya ārammaṇaṁ, hatthaṁ ukkhipitvāpi gahetuṁ asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṁ asakkonto samādhi, piṭṭhiṁ datvā onatasahāyo viya vāyāmo, aṁsakūṭaṁ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṁ ṭhatvā ekassa aṁsakūṭaṁ olubbha itaro yathāruci pupphaṁ gahetuṁ sakkoti, evamevaṁ vīriye paggahakiccaṁ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṁ sādhentiyā laddhupakāro samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṁ, tasmā samādhiyevettha sajātito samādhikkhandhena saṅgahito. Vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappesupi paññā attano dhammatāya aniccaṁ dukkhaṁ anattāti ārammaṇaṁ nicchetuṁ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṁ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṁ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu[4] oloketukāmo samānopi na cakkhudaleneva parivattetuṁ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā ito cito ca oloketuṁ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṁ nicchetuṁ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāya dinnameva vinicchetuṁ sakkoti.

---

1. Vīriyena (Ka) 2. Sādhentena (Ka) 3. Olumbha (Ka) 4. Sabbabhāge (Sī)

Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva sajātito paññākkhandhena saṅgahitā. Sammāsaṅkappo pana kiriyato saṅgahito hoti. Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṁ gacchati. Tena vuttaṁ "tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito"ti.

Idāni ekacittakkhaṇikaṁ maggasamādhiṁ sanimittaṁ[1] saparikkhāraṁ pucchanto **katamo panāyye**ti-ādimāha. Tassa vissajjane cattāro satipaṭṭhānā maggakkhaṇe catukiccasādhanavasena uppannā sati, sā samādhissa paccayatthena nimittaṁ. Cattāro sammappadhānā catukiccasādhanavaseneva uppannaṁ vīriyaṁ, taṁ parivāraṭṭhena parikkhāro hoti. **Tesaṁyeva dhammānan**ti tesaṁ maggasampayuttadhammānaṁ. **Āsevanā**ti-ādīsu ekacittakkhaṇikāyeva āsevanādayo vuttāti.

Vitaṇḍavādī pana "ekacittakkhaṇiko nāma maggo natthi, 'evaṁ bhāveyya satta vassānī'ti hi vacanato sattapi vassāni maggabhāvanā hoti, kilesā pana lahu chijjantā sattahi ñāṇehi chijjantī"ti vadati. So "suttaṁ āharā"ti vattabbo. Addhā aññaṁ apassanto "yā tesaṁyeva dhammānaṁ āsevanā bhāvanā bahulīkamman"ti idameva suttaṁ āharitvā "aññena cittena āsevati, aññena bhāveti, aññena bahulīkarotī"ti vakkhati. Tato vattabbo "kiṁ panidaṁ suttaṁ neyyatthaṁ nītatthan"ti. Tato vakkhati "nītatthaṁ, yathāsuttaṁ tatheva attho"ti. Tassa idaṁ uttaraṁ. Evaṁ sante ekaṁ cittaṁ āsevamānaṁ uppannaṁ, aparampi āsevamānaṁ, aparampi āsevamānanti evaṁ divasampi āsevanāva bhavissati, kuto bhāvanā, kuto bahulīkammaṁ. Ekaṁ vā bhāvayamānaṁ uppannaṁ aparampi bhāvayamānaṁ aparampi bhāvayamānanti evaṁ divasampi bhāvanāva bhavissati, kuto āsevanā kuto bahulīkammaṁ. Ekaṁ vā bahulīkarontaṁ uppannaṁ, aparampi bahulīkarontaṁ, aparampi bahulīkarontanti evaṁ divasampi bahulīkammameva bhavissati kuto āsevanā, kuto bhāvanāti.

Atha vā evaṁ vadeyya "ekena cittena āsevati, dvīhi bhāveti, tīhi bahulīkaroti. Dvīhi vā āsevati, tīhi bhāveti, ekena

---

1. Animittaṁ (Sī)

bahulīkaroti. Tīhi vā āsevati, ekena bhāveti, dvīhi bahulīkarotī”ti. So vattabbo “mā suttaṁ me laddhanti yaṁ vā taṁ vā avaca, pañhaṁ vissajjentena nāma ācariyassa santike vasitvā Buddhavacanaṁ uggaṇhitvā attharasaṁ viditvā vattabbaṁ hoti. Ekacittakkhaṇikāva ayaṁ āsevanā, ekacittakkhaṇikā bhāvanā, ekacittakkhaṇikaṁ bahulīkammaṁ. Khayagāmilokuttaramaggo bahulacittakkhaṇiko nāma natthi, ‘ekacittakkhaṇikoyevā’ti saññāpetabbo. Sace sañjānāti, sañjānātu, no ce sañjānāti, gaccha pātova vihāraṁ pavisitvā yāguṁ pivāhī”ti uyyojetabbo.

463. **Kati panāyye saṅkhārā**ti idha kiṁ pucchati? Ye saṅkhāre nirodhetvā nirodhaṁ samāpajjati, te pucchissāmīti pucchati. Tenevassa adhippāyaṁ ñatvā therī puññābhisaṅkhārādīsu anekesu saṅkhāresu vijjamānesupi kāyasaṅkhārādayova ācikkhantī **tayome āvuso**ti-ādimāha. Tattha kāyapaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati karīyati nibbattīyatīti **kāyasaṅkhāro.** Vācaṁ saṅkharoti karoti nibbattetīti vacīsaṅkhāro[1], cittapaṭibaddhattā cittena saṅkharīyati karīyati nibbattīyatīti **cittasaṅkhāro. Katamo panāyye**ti idha kiṁ pucchati? Ime saṅkhārā aññamaññamissā āluḷitā avibhūtā duddīpanā. Tathā hi kāyadvāre ādānagahaṇamuñcanacopanāni pāpetvā uppannā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti evaṁ kusalākusalā vīsati cetanāpi assāsapassāsāpi kāyasaṅkhārātveva vuccanti. Vacīdvāre hanusaṁcopanaṁ vacībhedaṁ pāpetvā uppannā vuttappakārāva vīsati cetanāpi vitakkavicārāpi vacīsaṅkhārotveva vuccanti. Kāyavacīdvāresu copanaṁ apattā raho nisinnassa cintayato uppannā kusalākusalā ekūnatiṁsa cetanāpi saññā ca vedanā cāti ime dve dhammāpi cittasaṅkhārotveva vuccanti. Evaṁ ime saṅkhārā aññamaññamissā āluḷitā avibhūtā duddīpanā, te pākaṭe vibhūte katvā kathāpessāmīti pucchati.

Kasmā panāyyeti idha kāyasaṅkhārādināmassa padatthaṁ pucchati. Tassa vissajjane **kāyappaṭibaddhā**ti kāyanissitā, kāye sati honti,

---

1. Vacīpaṭibaddhattā vācāya saṅkharīyati nibbattīyatīti vacīsaṅkhāro (Sī), vacīpaṭibaddhattā vacinā... (Syā)

asati na honti. **Cittappaṭibaddhā**ti cittanissitā, citte sati honti, asati na honti.

463. Idāni kiṁ nu kho esā saññāvedayitanirodhaṁ valañjeti, na valañjeti. Ciṇṇavasī vā tattha no ciṇṇavasīti jānanatthaṁ pucchanto **kathaṁ panāyye saññāvedayitanirodhasamāpatti hotī**ti-ādimāha. Tassa vissajjane **samāpajjissanti vā samāpajjāmīti vā** padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito. **Samāpanno**ti padena antonirodho. Tathā purimehi dvīhi padehi sacittakakālo kathito, pacchimena acittakakālo. **Pubbeva tathā cittaṁ bhāvitaṁ hotī**ti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva ettakaṁ kālaṁ acittako bhavissāmīti addhānaparicchedacittaṁ bhāvitaṁ hoti. **Yaṁ taṁ tathattāya upanetī**ti yaṁ evaṁ bhāvitaṁ cittaṁ, taṁ puggalaṁ tathattāya acittakabhāvāya upaneti.

Paṭhamaṁ nirujjhati vacīsaṅkhāroti sesasaṅkhārehi paṭhamaṁ dutiyajjhāneyeva nirujjhati. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato paraṁ kāyasaṅkhāro catutthajjhāne nirujjhati. **Tato cittasaṅkhāro**ti tato paraṁ cittasaṅkhāro antonirodhe nirujjhati. **Vuṭṭhahissanti vā vuṭṭhahāmīti vā** padadvayena antonirodhakālo kathito. **Vuṭṭhito**ti padena phalasamāpattikālo. Tathā purimehi dvīhi padehi acittakakālo kathito, pacchimena sacittakakālo. **Pubbeva tathā cittaṁ bhāvitaṁ hotī**ti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva ettakaṁ kālaṁ acittako hutvā tato paraṁ sacittako bhavissāmīti addhānaparicchedacittaṁ bhāvitaṁ hoti. **Yaṁ taṁ tathattāya upanetī**ti yaṁ evaṁ bhāvitaṁ cittaṁ, taṁ puggalaṁ tathattāya sacittakabhāvāya upaneti. Iti heṭṭhā nirodhasamāpajjanakālo gahito, idha nirodhato vuṭṭhānakālo.

Idāni nirodhakathaṁ kathetuṁ vāroti nirodhakathā kathetabbā siyā, sā panesā "dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṁ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāpaññā nirodhasamāpattiyā ñāṇan"ti mātikaṁ ṭhapetvā sabbākārena Visuddhimagge kathitā, tasmā tattha kathitanayeneva

gahetabbā. Ko panāyaṁ nirodho nāma? Catunnaṁ khandhānaṁ paṭisaṅkhā appavatti. Atha kimatthametaṁ samāpajjantīti. Saṅkhārānaṁ pavatte ukkaṇṭhitā sattāhaṁ acittakā hutvā sukhaṁ viharissāma, diṭṭhadhammanibbānaṁ nāmetaṁ, yadidaṁ nirodhoti etadatthaṁ samāpajjanti.

Paṭhamaṁ uppajjati cittasaṅkhāroti nirodhā vuṭṭhahantassa hi phalasamāpatticittaṁ paṭhamaṁ uppajjati, taṁsampayuttaṁ saññañca vedanañca sandhāya "paṭhamaṁ uppajjati cittasaṅkhāro"ti āha. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato paraṁ bhavaṅgasamaye kāyasaṅkhāro uppajjati. Kiṁ pana phalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti. Samuṭṭhāpeti. Imassa pana catutthajjhānikā phalasamāpatti, sā na samuṭṭhāpeti, kiṁ vā etena phalasamāpatti paṭhamajjhānikā vā hotu, dutiyatatiyacatutthajjhānikā vā, santāya samāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā honti. Tesaṁ abbohārikabhāvo Sañjīvattheravatthunā veditabbo, Sañjīvattherassa hi samāpattito vuṭṭhāya kiṁsukaphupphasadise vītaccitaṅgāre maddamānassa gacchato cīvare aṁsumattampi na jhāyi, usumākāramattampi nāhosi, samāpattiphalaṁ[1] nāmetanti vadanti, evamevaṁ santāya samāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā hontīti[2] bhavaṅgasamayenevetaṁ kathitanti veditabbaṁ.

Tato vacīsaṅkhāroti tato paraṁ kiriyamayapavattavaḷañjanakāle vacīsaṅkhāro uppajjati. Kiṁ bhavaṅgaṁ vitakkavicāre na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Taṁsamuṭṭhānā pana vitakkavicārā vācaṁ abhisaṅkhātuṁ na sakkontīti kiriyamayapavattavaḷañjanakālenevetaṁ kathitaṁ. **Suññato phasso**ti-ādayo saguṇenāpi ārammaṇenāpi kathetabbā. Saguṇena tāva suññatā nāma phalasamāpatti, tāya sahajātaṁ phassaṁ sandhāya suññato phassoti vuttaṁ. **Animittāpaṇihitesupi** eseva nayo. Ārammaṇena pana nibbānaṁ rāgādīhi suññattā suññaṁ nāma, rāganimittādīnaṁ abhāvā animittaṁ, rāgadosamohappaṇidhīnaṁ abhāvā appaṇihitaṁ. Suññataṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā uppannaphalasamāpattiyaṁ phasso suññato nāma, **animittāpaṇihitesupi** eseva nayo.

---

1. Samāpattibalaṁ (Sī) 2. Honti (Sī)

Aparā āgamaniyakathā nāma hoti, suññatā animittā appaṇihitāti hi vipassanāpi vuccati. Tattha yo bhikkhu saṅkhāre aniccato pariggahetvā aniccato disvā aniccato vuṭṭhāti, tassa vuṭṭhānagāminivipassanā **animittā** nāma hoti. Yo dukkhato pariggahetvā dukkhato disvā dukkhato vuṭṭhāti, tassa **appaṇihitā** nāma. Yo anattato pariggahetvā anattato disvā anattato vuṭṭhāti, tassa **suññatā** nāma. Tattha animittavipassanāya maggo animitto nāma. Animittamaggassa phalaṁ animittaṁ nāma. Animittaphalasamāpattisahajāte phasse phusante animitto phasso phusatīti vuccati. Appaṇihitasuññatesupi eseva nayo. Āgamaniyena kathite pana suññato vā phasso animitto vā phasso appaṇihito vā phassoti vikappo āpajjeyya, tasmā saguṇena ceva ārammaṇena ca kathetabbaṁ. Evaṁ hi tayo phassā phusantīti sameti.

Vivekaninnanti-ādīsu nibbānaṁ viveko nāma, tasmiṁ viveke ninnaṁ onatanti **vivekaninnaṁ.** Aññato āgantvā yena viveko, tena vaṅkaṁ viya hutvā ṭhitanti **vivekapoṇaṁ.** Yena viveko, tena patamānaṁ viya ṭhitanti **vivekapabbhāraṁ.**

465. Idāni yā vedanā nirodhetvā nirodhasamāpattiṁ samāpajjati, tā pucchissāmīti pucchanto **kati panāyye vedanā**ti āha. **Kāyikaṁ vā**ti-ādīsu pañcadvārikaṁ sukhaṁ kāyikaṁ nāma, manodvārikaṁ cetasikaṁ nāmāti veditabbaṁ. Tattha **sukhan**ti sabhāvaniddeso. **Sātan**ti tasseva madhurabhāvadīpakaṁ vevacanaṁ. **Vedayitan**ti vedayitabhāvadīpakaṁ, sabbavedanānaṁ sādhāraṇavacanaṁ. Sesapadesupi eseva nayo. **Ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā**ti-ādīsu sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhaṁ, natthibhāvo dukkhaṁ. Dukkhāya vedanāya atthibhāvo dukkhaṁ, natthibhāvo sukhaṁ. Adukkhamasukhāya vedanāya jānanabhāvo sukhaṁ, ajānanabhāvo dukkhanti attho.

Kiṁ anusayo anusetīti katamo anusayo anuseti, appahīnaṭṭhena sayito viya hotīti anusayapucchaṁ pucchati. **Na kho**

āvuso Visākha sabbāya sukhāya vedanāya rāgānusayo anusetīti na sabbāya sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti, na sabbāya sukhāya vedanāya so appahīno, na sabbaṁ sukhaṁ vedanaṁ ārabbha uppajjatīti attho. Esa nayo sabbattha. **Kiṁ pahātabban**ti ayaṁ pahānapucchā nāma.

Rāgaṁ tena pajahatīti ettha ekeneva byākaraṇena dve pucchā vissajjesi, idha bhikkhu rāgānusayaṁ vikkhambhetvā paṭhamajjhānaṁ samāpajjati, jhānavikkhambhitaṁ rāgānusayaṁ tathā vikkhambhitameva katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā anāgāmimaggena samugghāteti. So anāgāmimaggena pahīnopi tathā vikkhambhitattāva paṭhamajjhāne nānuseti nāma. Tenāha "na tattha rāgānusayo anusetī"ti. **Tadāyatanan**ti taṁ āyatanaṁ, paramassāsabhāvena patiṭṭhānabhūtaṁ arahattanti attho. **Iti anuttaresū**ti evaṁ anuttarā vimokkhāti laddhanāme arahatte. **Pihaṁ upaṭṭhāpayato**ti patthanaṁ paṭṭhapentassa[1]. **Uppajjati pihāpaccayā domanassan**ti patthanāya paṭṭhapanamūlakaṁ[2] domanassaṁ uppajjati, taṁ panetaṁ na patthanāya paṭṭhapanamūlakaṁ uppajjati, patthetvā alabhantassa pana alābhamūlakaṁ uppajjamānaṁ "uppajjati pihāpaccayā"ti vuttaṁ. Tattha kiñcāpi domanassaṁ nāma ekantena akusalaṁ, idaṁ pana sevitabbaṁ domanassaṁ vaṭṭatīti vadanti. Yogino hi temāsikaṁ chamāsikaṁ vā navamāsikaṁ vā paṭipadaṁ gaṇhanti, tesu yo taṁ taṁ paṭipadaṁ gahetvā antokālaparicchedeyeva arahattaṁ pāpuṇissāmīti ghaṭento vāyamanto na sakkoti yathāparicchinnakālena pāpuṇituṁ, tassa balavadomanassaṁ uppajjati, Āḷindakavāsimahāphussadevattherassa[3] viya assudhārā pavattanti. Thero kira ekūnavīsativassāni gatapaccāgatavattaṁ pūresi, tassa "imasmiṁ vāre arahattaṁ gaṇhissāmi, imasmiṁ vāre visuddhipavāraṇaṁ pavāressāmī"ti mānasaṁ bandhitvā samaṇadhammaṁ karontasseva ekūnavīsativassāni atikkantāni, pavāraṇādivase āgate therassa assupātena muttadivaso nāma nāhosi, vīsatime pana vasse arahattaṁ pāpuṇi.

1. Ṭhapentassa (Sī, Syā)
2. Ṭhapanamūlakaṁ (Sī, Syā, Ka)
3. ...mahāphussattherassa (Sī), ...mahāpussattherassa (Syā)

Paṭighaṁ tena pajahatīti ettha domanasseneva paṭighaṁ pajahati. Na hi[1] paṭigheneva paṭighappahānaṁ, na domanassena vā domanassappahānaṁ nāma atthi. Ayaṁ pana bhikkhu temāsikādīsu aññataraṁ paṭipadaṁ gahetvā iti paṭisañcikkhati "passa bhikkhu, kiṁ tuyhaṁ sīlena hīnaṭṭhānaṁ atthi, udāhu vīriyena, udāhu paññāya, nanu te sīlaṁ suparisuddhaṁ vīriyaṁ supaggahitaṁ paññā sūrā hutvā vahatī"ti. So evaṁ paṭisañcikkhitvā "na dāni puna imassa domanassassa uppajjituṁ dassāmī"ti vīriyaṁ daḷhaṁ[2] katvā antotemāse vā antochamāse vā antonavamāse vā anāgāmimaggena taṁ samugghāteti, iminā pariyāyena paṭigheneva paṭighaṁ, domanasseneva domanassaṁ pajahati nāma.

Na tattha paṭighānusayo anusetīti ettha evarūpe domanasse paṭighānusayo nānuseti, na taṁ ārabbha-uppajjati, pahīnova tattha paṭighānusayoti attho. **Avijjaṁ tena pajahatī**ti idha bhikkhu avijjānusayaṁ vikkhambhetvā catutthajjhānaṁ samāpajjati, jhānavikkhambhitaṁ avijjānusayaṁ tathā vikkhambhitameva katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattamaggena samugghāteti, so arahattamaggena pahīnopi tathā vikkhambhitattāva catutthajjhāne nānuseti nāma. Tenāha "na tattha avijjānusayo anusetī"ti.

466. Idāni paṭibhāgapucchaṁ pucchanto **sukhāya panāyye**ti-ādimāha. Tassa vissajjane yasmā sukhassa dukkhaṁ, dukkhassa ca sukhaṁ paccanīkaṁ, tasmā dvīsu vedanāsu visabhāgapaṭibhāgo kathito. Upekkhā pana andhakārā avibhūtā duddīpanā, avijjāpi tādisāvāti tenettha sabhāgapaṭibhāgo kathito. Yattakesu pana ṭhānesu avijjā tamaṁ karoti, tattakesu vijjā tamaṁ vinodetīti visabhāgapaṭibhāgo kathito. **Avijjāya kho āvuso**ti ettha ubhopete dhammā anāsavā lokuttarāti sabhāgapaṭibhāgova kathito. **Vimuttiyā kho āvuso**ti ettha anāsavaṭṭhena lokuttaraṭṭhena abyākataṭṭhena ca sabhāgapaṭibhāgova kathito. **Accayāsī**ti ettha pañhaṁ atikkamitvā gatosīti attho. **Nāsakkhi pañhānaṁ pariyantaṁ gahetun**ti pañhānaṁ paricchedapamāṇaṁ gahetuṁ nāsakkhi, appaṭibhāgadhammassa paṭibhāgaṁ pucchi, nibbānaṁ nāmetaṁ

1. Nāpi (Syā, Ka)
2. Gāḷhaṁ (Syā, Ka)

appaṭibhāgaṁ, na sakkā nīlaṁ vā pītakaṁ vāti kenaci dhammena saddhiṁ paṭibhāgaṁ katvā dassetuṁ, tañca tvaṁ iminā adhippāyena pucchasīti attho.

Ettāvatā cāyaṁ upāsako yathā nāma sattame[1] ghare salākabhattaṁ labhitvā gato bhikkhu satta gharāni atikkamma aṭṭhamassa dvāre ṭhito sabbānipi satta gehāni viraddhova na aññāsi, evamevaṁ appaṭibhāgadhammassa paṭibhāgaṁ pucchanto sabbāsupi sattasu sappaṭibhāgapucchāsu viraddhova hotīti veditabbo. **Nibbānogadhan**ti nibbānabbhantaraṁ nibbānaṁ anupaviṭṭhaṁ. **Nibbānaparāyanan**ti nibbānaṁ paraṁ ayanamassa parā gati, na tato paraṁ gacchatīti attho. Nibbānaṁ pariyosānaṁ avasānaṁ assāti **nibbānapariyosānaṁ.**

467. **Paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā, dhātukusalā āyatanakusalā paṭiccasamuppādakusalā ṭhānāṭṭhānakusalāti attho. **Mahāpaññā**ti mahante atthe mahante dhamme mahantā[2] niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhanasamatthāya paññāya samannāgatā. **Yathā taṁ Dhammadinnāyā**ti yathā Dhammadinnāya bhikkhuniyā byākataṁ, ahampi taṁ evamevaṁ byākareyyanti. Ettāvatā ca pana ayaṁ suttanto Jinabhāsito nāma jāto, na sāvakabhāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitaṁ paṇṇaṁ yāva rājamuddikāya na lañchitaṁ hoti, na tāva rājapaṇṇanti saṅkhyaṁ gacchati, lañchitamattaṁ pana rājapaṇṇaṁ nāma hoti, tathā "ahampi taṁ evameva byākareyyan"ti imāya Jinavacanamuddikāya lañchitattā ayaṁ suttanto āhaccavacanena Jinabhāsito nāma jāto. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷavedallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā

468. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷadhammasamādānasuttaṁ. Tattha **dhammasamādānānī**ti dhammoti gahitagahaṇāni. **Paccuppannasukhan**ti paccuppanne sukhaṁ, āyūhanakkhaṇe

---

1. Satta (Ka)
2. Mahantī (Sī)

sukhaṁ sukaraṁ sukhena sakkā pūretuṁ. **Āyatiṁ dukkhavipākan**ti anāgate vipākakāle dukkhavipākaṁ. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo.

469. **Natthi kāmesu doso**ti vatthukāmesupi kilesakāmesupi doso natthi. **Pātabyataṁ āpajjantī**ti te vatthukāmesu kilesakāmena pātabyataṁ pivitabbataṁ, yathāruci paribhuñjitabbataṁ āpajjantīti attho. **Moḷibaddhāhī**ti moḷiṁ katvā[1] baddhakesāhi. **Paribbājikāhī**ti tāpasaparibbājikāhi. **Evamāhaṁsū**ti evaṁ vadanti. **Pariññaṁ paññapentī**ti pahānaṁ samatikkamaṁ paññapenti. **Māluvāsipāṭikā**ti dīghasaṇṭhānaṁ māluvāpakkaṁ. **Phaleyyā**ti ātapena sussitvā bhijjeyya. **Sālamūle**ti sālarukkhassa samīpe. **Santāsaṁ āpajjeyyā**ti kasmā āpajjati? Bhavanavināsabhayā. Rukkhamūle patitamāluvābījato hi latā uppajjitvā rukkhaṁ abhiruhati, sā mahāpattā ceva hoti bahupattā ca, koviḷārapattasadisehi pattehi samannāgatā, atha taṁ rukkhaṁ mūlato paṭṭhāya vinandhamānā sabbaviṭapāni sañchādetvā[2] mahantaṁ bhāraṁ janetvā tiṭṭhati, sā vāte vā vāyante deve vā vassante oghanaṁ janetvā tassa rukkhassa sabbasākhāpasākhaṁ bhañjati, bhūmiyaṁ nipāteti, tato tasmiṁ rukkhe patiṭṭhitavimānaṁ[3] bhijjati nassati. Iti sā bhavanavināsabhayā santāsaṁ āpajjati.

Ārāmadevatāti tattha tattha pupphārāmaphalārāmesu adhivatthā devatā. **Vanadevatā**ti andhavanasubhagavanādīsu vanesu adhivatthā devatā. **Rukkhadevatā**ti abhilakkhitesu naḷerupucimandādīsu rukkhesu adhivatthā devatā. **Osadhitiṇavanappatīsū**ti harītakī-āmalakī-ādīsu osadhīsu tālanāḷikerādīsu tiṇesu vanajeṭṭhakesu ca vanappatirukkhesu adhivatthā devatā. **Vanakammikā**ti vane kasanalāyanadāru-āharaṇagorakkhādīsu kenacideva kammena vā vicarakamanussā. **Uddhareyyu**nti khādeyyuṁ. **Vilambinī**ti vātena pahatapahataṭṭhānesu keḷiṁ karontī viya vilambantī. **Sukho imissā**ti evarūpāya māluvālatāya samphassopi sukho, dassanampi sukhaṁ, ayaṁ me dārakānaṁ āpānamaṇḍalaṁ bhavissati, kīḷābhūmi bhavissati,

1. Moḷī viya katvā (Sī) 2. Sañcaritvā (Ka) 3. Patite vimānaṁ (Syā, Ka)

dutiyaṁ me vimānaṁ paṭiladdhanti latāya dassanepi samphassepi somanassajātā evamāha.

Viṭabhiṁ[1] **kareyyā**ti sākhānaṁ upari chattākārena tiṭṭheyya. **Oghanaṁ janeyyā**ti heṭṭhā ghanaṁ janeyya, upari āruyha sakalaṁ rukkhaṁ paliveṭhetvā puna heṭṭhā bhassamānā bhūmiṁ gaṇheyyāti attho. **Padāleyyā**ti evaṁ oghanaṁ katvā puna tato paṭṭhāya yāva mūlā otiṇṇasākhāhi abhiruhamānā sabbasākhā paliveṭhentī matthakaṁ patvā teneva niyāmena puna orohitvā ca abhiruhitvā ca sakalarukkhaṁ saṁsibbitvā ajjhottharantī sabbasākhā heṭṭhā katvā sayaṁ upari ṭhatvā vāte vā vāyante deve vā vassante padāleyya, bhindeyyāti attho. Khāṇumattameva tiṭṭheyya, tattha yaṁ sākhaṭṭhakavimānaṁ hoti, taṁ sākhāsu bhijjamānāsu tattha tattheva bhijjitvā sabbasākhāsu bhinnāsu sabbaṁ bhijjati. Rukkhaṭṭhakavimānaṁ pana yāva rukkhassa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassati, idaṁ pana vimānaṁ sākhaṭṭhakaṁ, tasmā sabbasākhāsu saṁbhijjamānāsu bhijjittha, devatā puttake gahetvā khāṇuke ṭhitā paridevituṁ āraddhā.

471. **Tibbarāgajātiko**ti bahalarāgasabhāvo. **Rāgajaṁ dukkhaṁ domanassaṁ paṭisaṁvedetī**ti tibbarāgajātikattā diṭṭhe diṭṭhe ārammaṇe nimittaṁ gaṇhāti, athassa ācariyupajjhāyā daṇḍakammaṁ āṇāpenti, so abhikkhaṇaṁ daṇḍakammaṁ karonto dukkhaṁ domanassaṁ paṭisaṁvedeti, natveva vītikkamaṁ karoti. **Tibbadosajātiko**ti appamattikeneva kuppati, daharasāmaṇerehi saddhiṁ hatthaparāmāsādīni karontova katheti, sopi daṇḍakammapaccayā dukkhaṁ domanassaṁ paṭisaṁvedeti. Mohajātiko pana idha kataṁ vā katato akataṁ vā akatato na sallakkheti, tāni tāni kiccāni virādheti, sopi daṇḍakammapaccayā dukkhaṁ domanassaṁ paṭisaṁvedeti.

472. **Na tibbarāgajātiko**ti-ādīni vuttapaṭipakkhanayena veditabbāni. Kasmā panettha koci tibbarāgādijātiko hoti, koci na tibbarāgādijātiko? Kammaniyāmena. Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho balavā hoti, alobho mando, adosāmohā balavanto,

---

1. Viṭapiṁ (Sī), viṭapaṁ (Syā)

dosamohā mandā, tassa mando alobho lobhaṁ pariyādātuṁ na sakkoti, adosāmohā pana balavanto dosamohe pariyādātuṁ sakkonti. Tasmā so tena kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti, sukhasīlo akkodhano paññavā vajirūpamañāṇo. (1)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti, alobhādosā mandā, amoho balavā, moho mando, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca, paññavā pana hoti vajirūpamañāṇo Dattābhayatthero viya. (2)

Yassa pana[1] kammāyūhanakkhaṇe lobhādosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti dandho ca, sukhasīlako[2] pana hoti akkodhano. (3)

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayopi lobhadosamohā balavanto honti, alobhādayo mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca mūḷho ca. (4)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva appakileso hoti, dibbārammaṇampi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapañño ca. (1)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhādosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti sukhasīlako ca, mūḷho[3] pana hoti. (2)

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosāmohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti paññavā ca, duṭṭho pana hoti kodhano. (3)

---

1. Yassa (Sī) imasmiṁyeva ṭhāne. 2. Sīlako (Sī)
3. Dandho (Sī) Abhi-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhepi.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe tayopi alobhādayo balavanto honti, lobhādayo mandā, so Mahāsaṁgharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā ca hoti. (4)

Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā

473. **Evaṁ me sutan**ti Mahādhammasamādānasuttaṁ. Tattha **evaṁkāmā**ti evaṁicchā. **Evaṁchandā**ti evaṁajjhāsayā. **Evaṁadhippāyā**ti evaṁladdhikā. **Tatrā**ti tasmiṁ aniṭṭhavaḍḍhane ceva iṭṭhaparihāne ca. **Bhagavaṁmūlakā**ti Bhagavā mūlaṁ etesanti bhagavaṁmūlakā. Idaṁ vuttaṁ hoti—ime bhante amhākaṁ dhammā pubbe Kassapasammāsambuddhena uppāditā, tasmiṁ parinibbute ekaṁ Buddhantaraṁ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā ime dhamme uppādetuṁ samattho nāma nāhosi, Bhagavatā pana no ime dhammā uppāditā. Bhagavantaṁ hi nissāya mayaṁ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmāti evaṁ bhagavaṁmūlakā no bhante dhammāti. **Bhagavaṁnettikā**ti Bhagavā hi dhammānaṁ netā vinetā anunetāti. Yathāsabhāvato pāṭi-ekkaṁ pāṭi-ekkaṁ nāmaṁ gahetvā dassitā dhammā bhagavaṁnettikā nāma honti. **Bhagavaṁpaṭisaraṇā**ti catubhūmakā dhammā sabbaññutaññāṇassa āpāthaṁ āgacchamānā Bhagavati paṭisaranti nāmāti bhagavaṁpaṭisaraṇā. Paṭisarantīti osaranti samosaranti. Apica Mahābodhimaṇḍe nisinnassa Bhagavato paṭivedhavasena phasso āgacchati, ahaṁ Bhagavā kinnāmoti? Tvaṁ phusanaṭṭhena phasso nāma. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṁ āgacchati. Ahaṁ Bhagavā kinnāmanti? Tvaṁ vijānanaṭṭhena viññāṇaṁ nāmāti evaṁ catubhūmakadhammānaṁ yathāsabhāvato pāṭi-ekkaṁ pāṭi-ekkaṁ nāmaṁ gaṇhanto Bhagavā dhamme paṭisaratītipi bhagavaṁpaṭisaraṇā. **Bhagavantaññeva paṭibhātū**ti Bhagavatoyeva etassa bhāsitassa attho upaṭṭhātu, tumheyeva no kathetvā dethāti attho.

474. **Sevitabbe**ti nissayitabbe. **Bhajitabbe**ti upagantabbe. **Yathā taṁ aviddasuno**ti yathā aviduno bālassa andhaputhujjanassa. **Yathā taṁ viddasuno**ti yathā viduno medhāvino paṇḍitassa.

475. **Atthi bhikkhave dhammasamādānan**ti purimasutte uppaṭipāṭi-ākārena mātikā ṭhapitā, idha pana yathādhammaraseneva Satthā mātikaṁ ṭhapesi. Tattha **dhammasamādānan**ti pāṇātipātādīnaṁ dhammānaṁ gahaṇaṁ.

476. **Avijjāgato**ti avijjāya samannāgato.

477. **Vijjāgato**ti vijjāya samannāgato paññavā.

478. **Sahāpi dukkhenā**ti ettha micchācāro abhijjhā micchādiṭṭhīti ime tāva tayo pubbacetanāya ca aparacetanāya cāti dvinnaṁ cetanānaṁ vasena dukkhavedanā honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana sukhasampayuttā vā upekkhāsampayuttā vā hoti. Sesā pāṇātipātādayo satta tissannampi cetanānaṁ vasena dukkhavedanā honti, idaṁ sandhāya vuttaṁ "sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā"ti. Domanassameva cettha dukkhanti veditabbaṁ. Pariyeṭṭhiṁ vā āpajjantassa pubbabhāgāparabhāgesu kāyikaṁ dukkhampi vaṭṭatiyeva.

479. **Sahāpi sukhenā**ti ettha pāṇātipāto pharusavācā byāpādoti ime tāva tayo pubbacetanāya ca aparacetanāya cāti dvinnaṁ cetanānaṁ vasena sukhavedanā honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana dukkhasampayuttāva hoti. Sesā satta tissannampi cetanānaṁ vasena sukhavedanā hontiyeva. **Sahāpi somanassenā**ti somanassameva cettha sukhanti veditabbaṁ. Iṭṭhaphoṭṭhabbasamaṅgino vā pubbabhāgāparabhāgesu kāyikaṁ sukhampi vaṭṭatiyeva.

480. Tatiyadhammasamādāne idhekacco macchabandho vā hoti māgaviko vā, pāṇupaghātaṁyeva nissāya jīvikaṁ kappeti. Tassa garuṭṭhāniyo bhikkhu akāmakasseva pāṇātipāte ādīnavaṁ, pāṇātipātaviratiyā ca ānisaṁsaṁ kathetvā sikkhāpadaṁ deti. So gaṇhantopi dukkhito domanassitova hutvā gaṇhāti. Aparabhāge katipāhaṁ

vītināmetvā rakkhituṁ asakkontopi dukkhitova hoti, tassa pubbāparacetanā dukkhasahagatāva honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana sukhasahagatā vā upekkhāsahagatā vāti evaṁ sabbattha attho veditabbo. Iti pubbabhāgāparabhāgacetanāva sandhāya idaṁ vuttaṁ "sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā"ti. Domanassameva cettha dukkhanti veditabbaṁ.

481. Catutthadhammasamādāne dasasupi padesu tissopi pubbabhāgāparabhāgasanniṭṭhāpakacetanā sukhasampayuttā hontiyeva, taṁ sandhāya idaṁ vuttaṁ "sahāpi sukhena sahāpi somanassenā"ti. Somanassameva cettha sukhanti veditabbaṁ.

482. **Tittakālābū**ti[1] tittakarasa-alābu[2]. **Visena saṁsaṭṭho**ti halāhalavisena sampayutto missito luḷito. **Nacchādessatī**ti na ruccissati na tuṭṭhiṁ karissati. **Nigacchasī**ti gamissasi[3]. **Appaṭisaṅkhāya piveyyā**ti taṁ appaccavekkhitvā piveyya.

483. **Āpānīyakaṁso**ti āpānīyassa madhurapānakassa bharitakaṁso. **Vaṇṇasampanno**ti pānakavaṇṇādīhi sampannavaṇṇo, kaṁse pakkhittapānakavasena pānakakaṁsopi evaṁ vutto. **Chādessatī**ti tañhi halāhalavisaṁ yattha yattha pakkhittaṁ hoti, tassa tasseva rasaṁ deti. Tena vuttaṁ "chādessatī"ti.

484. **Pūtimuttan**ti muttameva. Yathā hi manussabhāvo suvaṇṇavaṇṇo pūtikāyotveva, tadahujātāpi galocilatā pūtilatātveva vuccati. Evaṁ taṅkhaṇaṁ gahitaṁ taruṇampi muttaṁ pūtimuttameva. **Nānābhesajjehī**ti harītakāmalakādīhi nānosadhehi. **Sukhī assā**ti arogo suvaṇṇavaṇṇo sukhī bhaveyya.

485. **Dadhi ca madhu cā**ti suparisuddhaṁ dadhi ca sumadhuraṁ madhu ca. **Ekajjhaṁ saṁsaṭṭhan**ti ekato katvā missitaṁ āluḷitaṁ. **Tassa tan**ti tassa taṁ catumadhurabhesajjaṁ pivato rucceyya, idaṁ ca yaṁ bhagandarasaṁsaṭṭhaṁ lohitaṁ pakkhandati, na tassa bhesajjaṁ, āhāraṁ thambhetvā[4] maggaṁ avalañjaṁ[5] karoti.

---

1. Tittakālāpūti (Sī) 2. Tittako alābu (Sī, Syā)
3. Nigamissati (Ka) 4. Vikkhambhetvā (Ka) 5. Valañjanaṁ (Syā, Ka)

Yaṁ pana pittasaṁsaṭṭhaṁ lohitaṁ, tassetaṁ bhesajjaṁ sītalakiriyāya pariyattabhūtaṁ.

486. **Viddhe**ti ubbiddhe, meghavigamena dūrībhūteti attho. **Vigatavalāhake**ti apagatameghe, **deve**ti ākāse. **Ākāsagataṁ tamagatan**ti ākāsagataṁ tamaṁ. **Puthusamaṇabrāhmaṇaparappavāde**ti puthūnaṁ samaṇabrāhmaṇasaṅkhātānaṁ paresaṁ vāde[1]. **Abhivihaccā**ti abhihantvā. **Bhāsate ca tapate ca virocate cā**ti saradakāle majjhanhikasamaye ādiccova obhāsaṁ muñcati tapati vijjotatīti.

Idaṁ pana suttaṁ devatānaṁ ativiya piyaṁ manāpaṁ. Tatridaṁ vatthu—dakkhiṇadisāyaṁ kira Hatthibhogajanapade Saṅgaravihāro nāma[2]atthi, tassa bhojanasāladvāre saṅgararukkhe adhivatthā devatā rattibhāge ekassa daharassa sarabhaññavasena idaṁ suttaṁ osārentassa sutvā sādhukāraṁ adāsi. Daharo kiṁ esoti āha. Ahaṁ bhante imasmiṁ rukkhe adhivatthā devatāti. Kasmiṁ devate pasannāsi, kiṁ sadde, udāhu sutteti. Saddo nāma bhante yassa kassaci hotiyeva, sutte pasannāmhi. Satthārā Jetavane nisīditvā kathitadivase ca ajja ca ekabyañjanepi nānaṁ natthīti[3]. Assosi tvaṁ devate Satthārā kathitadivaseti. Āma bhante. Kattha ṭhitā assosīti. Jetavanaṁ bhante gatāmhi, mahesakkhāsu pana devatāsu āgacchantīsu tattha okāsaṁ alabhitvā idheva ṭhatvā assosinti. Ettha ṭhitāya sakkā Satthu saddo sotunti. Tvaṁ pana bhante mayhaṁ saddaṁ suṇasīti. Āma devateti. Dakkhiṇakaṇṇapasse nisīditvā kathanakālo viya bhante hotīti. Kiṁ pana devate Satthu rūpaṁ passasīti. Satthā mameva oloketīti maññamānā saṇṭhātuṁ na sakkomi bhanteti. Visesaṁ pana nibbattetuṁ asakkhittha devateti. Devatā tattheva antaradhāyi. Taṁ divasaṁ kiresa devaputto sotāpattiphale patiṭṭhito. Evamidaṁ suttaṁ devatānaṁ piyaṁ manāpaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Pavāde (Ka) 2. Paṅguravihāro nāma (Sī), maṅkuravihāro nāma (Syā)
3. Nānatthaṁ ahosi (Ka)

7. Vīmaṁsakasuttavaṇṇanā

487. **Evaṁ me sutan**ti Vīmaṁsakasuttaṁ. Tattha **vīmaṁsakenā**ti tayo vīmaṁsakā atthavīmaṁsako saṅkhāravīmaṁsako Satthuvīmaṁsakoti. Tesu "paṇḍitā hāvuso manussā vīmaṁsakā"ti[1] ettha atthavīmaṁsako āgato. "Yato kho Ānanda bhikkhu dhātukusalo ca hoti, āyatanakusalo ca hoti, paṭiccasamuppādakusalo ca hoti, ṭhānāṭṭhānakusalo ca hoti, ettāvatā kho Ānanda paṇḍito bhikkhu vīmaṁsakoti alaṁ vacanāyā"ti[2] ettha saṅkhāravīmaṁsako āgato. Imasmiṁ pana sutte Satthuvīmaṁsako adhippeto. **Cetopariyāyan**ti cittavāraṁ cittaparicchedaṁ. **Samannesanā**ti esanā pariyesanā upaparikkhā. **Iti viññāṇāyā**ti evaṁ vijānanatthāya.

488. **Dvīsu dhammesu Tathāgato samannesitabbo**ti idha kalyāṇamittūpanissayaṁ dasseti. Mahā hi esa kalyāṇamittūpanissayo nāma. Tassa mahantabhāvo evaṁ veditabbo—ekasmiṁ hi samaye āyasmā Ānando upaḍḍhaṁ attano ānubhāvena hoti, upaḍḍhaṁ kalyāṇamittānubhāvenāti cintetvā attano dhammatāya nicchetuṁ asakkonto Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pucchi "upaḍḍhamidaṁ bhante brahmacariyassa, yadidaṁ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā"ti. Bhagavā āha "mā hevaṁ Ānanda, mā hevaṁ Ānanda, sakalamevidaṁ Ānanda brahmacariyaṁ yadidaṁ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā, kalyāṇamittassetaṁ Ānanda bhikkhuno pāṭikaṅkhaṁ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa, ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bhāvessati, ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bahulīkarissati. Kathañcānanda bhikkhu kalyāṇamitto -pa- ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bhāveti, ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bahulīkaroti. Idhānanda bhikkhu sammādiṭṭhiṁ bhāveti -pa- sammāsamādhiṁ bhāveti vivekanissitaṁ, evaṁ kho Ānanda bhikkhu kalyāṇamitto -pa- bahulīkaroti, tadamināpetaṁ Ānanda pariyāyena veditabbaṁ. Yathā sakalamevidaṁ brahmacariyaṁ yadidaṁ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā. Mamaṁ hi Ānanda kalyāṇamittaṁ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti. Jarādhammā -pa-

---

1. Saṁ 2. 6 piṭṭhe. 2. Ma 3. 107 piṭṭhe.

sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā sattā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccantī”ti[1].

Bhikkhūnaṁ bāhiraṅgasampattiṁ kathentopi āha “bāhiraṁ bhikkhave aṅganti karitvā nāññaṁ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṁ evaṁ mahato atthāya saṁvattati, yathayidaṁ bhikkhave kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittatā bhikkhave mahato atthāya saṁvattatī”ti[2]. Mahācundassa kilesasallekhapaṭipadaṁ kathentopi “pare pāpamittā bhavissanti, mayamettha kalyāṇamittā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”ti[3] āha. Meghiyattherassa vimuttiparipācaniyadhamme kathentopi “aparipakkāya Meghiya cotovimuttiyā pañca dhammā paripākāya saṁvattanti. Katame pañca, idha Meghiya bhikkhu kalyāṇamitto hotī”ti[4] kalyāṇamittūpanissayameva visesesi. Piyaputtassa Rāhulattherassa abhiṇhovādaṁ dentopi—

“Mitte bhajassu kalyāṇe, pantañca sayanāsanaṁ.
Vivittaṁ appanigghosaṁ, mattaññū hohi bhojane.

Cīvare piṇḍapāte ca, paccaye sayanāsane.
Etesu taṇhaṁ mākāsi, mā lokaṁ punarāgamī”ti[5]—

Kalyāṇamittūpanissayameva sabbapaṭhamaṁ kathesi, evaṁ mahā esa kalyāṇamittūpanissayo nāma. Idhāpi taṁ dassento Bhagavā **dvīsu dhammesu Tathāgato samannesitabbo**ti desanaṁ ārabhi. Paṇḍito bhikkhu dvīsu dhammesu Tathāgataṁ esatu gavesatūti attho. Etena Bhagavā ayaṁ mahājaccoti vā lakkhaṇasampannoti vā abhirūpo dassanīyoti vā abhiññāto abhilakkhitoti vā imaṁ nissāyāhaṁ cīvarādayo paccaye labhissāmīti vā evaṁ cintetvā maṁ nissāya vasanakiccaṁ natthi. Yo pana evaṁ sallakkheti “pahoti me esa Satthā hutvā Satthukiccaṁ[6] sādhetun”ti, so maṁ bhajatūti sīhanādaṁ nadati, Buddhasīhanādo kira nāmesa suttantoti.

1. Saṁ 3. 2 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 17 piṭṭhe.
3. Ma 1. 52 piṭṭhe.
4. Khu 1. 119 piṭṭhe Udāne.
5. Khu 1. 329 Suttanipāte.
6. Ekasatthukiccaṁ (Ka)

Idāni te dve dhamme dassento **cakkhusotaviññeyyesū**ti āha. Tattha Satthu kāyiko samācāro vīmaṁsakassa cakkhuviññeyyo dhammo nāma. Vācasiko samācāro sotaviññeyyo dhammo nāma. Idāni tesu samannesitabbākāraṁ dassento **ye saṁkiliṭṭhā**ti-ādimāha. Tattha **saṁkiliṭṭhā**ti kilesasampayuttā. Te ca na cakkhusotaviññeyyā. Yathā pana udake calante vā pupphuḷake[1] vā muñcante anto maccho atthīti viññāyati, evaṁ pāṇātipātādīni vā karontassa, musāvādādīni vā bhaṇantassa kāyavacīsamācāre disvā ca sutvā ca taṁsamuṭṭhāpakacittaṁ saṁkiliṭṭhanti viññāyati, tasmā evamāha. Saṁkiliṭṭhacittassa hi kāyavacīsamācārāpi saṁkiliṭṭhāyeva nāma. **Na te Tathāgatassa saṁvijjantī**ti na te Tathāgatassa atthi, na upalabbhantīti evaṁ jānātīti attho. Natthitāyeva hi te na upalabbhanti, na paṭicchannatāya. Tathā hi Bhagavā ekadivasaṁ imesu dhammesu bhikkhusaṁghaṁ pavārento āha "handa dāni bhikkhavepavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā"ti. Evaṁ vutte āyasmā Sāriputto uṭṭhāyāsanā ekaṁsaṁ uttarāsaṅgaṁ karitvā yena Bhagavā tenañjaliṁ paṇāmetvā Bhagavantaṁ etadavoca "na kho mayaṁ bhante Bhagavato kiñci garahāma kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā. Bhagavā hi bhante anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjānetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugā ca bhante etarahi sāvakā viharanti pacchāsamannāgatā"ti[2]. Evaṁ parisuddhā Tathāgatassa kāyavacīsamācārā. Uttaropi sudaṁ māṇavo Tathāgatassa kāyavacīdvāre anārādhanīyaṁ kiñci passissāmīti satta māse anubandhitvā likkhāmattampi na addasa. Manussabhūto vā esa Buddhabhūtassa kāyavacīdvāre kiṁ anārādhanīyaṁ passissati. Māropi devaputto bodhisattassa sato mahābhinikkhamanato paṭṭhāya chabbassāni gavesamāno kiñci anārādhanīyaṁ nāddasa, antamaso cetoparivitakkamattampi. Māro kira cintesi "sacassa vitakkitamattampi akusalaṁ passissāmi, tattheva naṁ muddhani paharitvā pakkamissāmī"ti. So chabbassāni adisvā Buddhabhūtampi ekaṁ vassaṁ anubandhitvā kiñci vajjaṁ apassanto gamanasamaye vanditvā—

---

1. Bubbuḷake (Sī), pubbuḷake (Syā)
2. Saṁ 1. 192 piṭṭhe.

"Mahāvīra mahāpuñña, iddhiyā yasasā jala.
Sabbaverabhayātīta, pāde vandāmi Gotamā"ti[1]—

Gāthaṁ vatvā gato.

Vītimissāti kāle kaṇhā, kāle sukkāti evaṁ vomissakā. **Vodātā**ti parisuddhā nikkilesā. **Saṁvijjantī**ti vodātā dhammā atthi upalabbhanti. Tathāgatassa hi parisuddhā kāyasamācārādayo. Tenāha "cattārimāni bhikkhave Tathāgatassa arakkheyyāni. Katamāni cattāri, parisuddhakāyasamācāro bhikkhave Tathāgato, natthi Tathāgatassa kāyaduccaritaṁ, yaṁ Tathāgato rakkheyya 'mā me idaṁ paro aññāsī'ti, parisuddhavacīsamācāro, parisuddhamanosamācāro, parisuddhājīvo bhikkhave Tathāgato, natthi Tathāgatassa micchājīvo, yaṁ Tathāgato rakkheyya, mā me idaṁ paro aññāsī"ti[2].

Imaṁ kusalaṁ dhammanti imaṁ anavajjaṁ ājīvaṭṭhamakasīlaṁ. "Ayamāyasmā Satthā kiṁ nu kho dīgharattaṁ samāpanno aticirakālato paṭṭhāya iminā samannāgato, udāhu ittarasamāpanno hiyyo vā pare vā parasuve[3] vā divase samāpanno"ti evaṁ gavesatūti attho. Ekaccena hi ekasmiṁ ṭhāne vasantena bahu micchājīvakammaṁ kataṁ, taṁ tattha kālātikkame paññāyati, pākaṭaṁ hoti. So aññataraṁ paccantagāmaṁ vā samuddatīraṁ vā gantvā paṇṇasālaṁ kāretvā āraññako viya hutvā viharati. Manussā sambhāvanaṁ uppādetvā tassa paṇīte paccaye denti. Janapadavāsino bhikkhū tassa parihāraṁ disvā "atidappito[4] vatāyaṁ āyasmā, ko nu kho eso"ti pariggaṇhantā "asukaṭṭhāne asukaṁ nāma micchājīvaṁ katvā pakkantabhikkhū"ti ñatvā na sakkā iminā saddhiṁ uposatho vā pavāraṇā vā kātunti sannipatitvā dhammena samena ukkhepanīyādīsu aññataraṁ kammaṁ karonti. Evarūpāya paṭicchannapaṭipattiyā atthibhāvaṁ vā natthibhāvaṁ vā vīmaṁsāpetuṁ evamāha.

Evaṁ jānātīti dīgharattaṁ samāpanno, na ittarasamāpannoti jānāti. Anacchariyaṁ cetaṁ. Yaṁ Tathāgatassa etarahi sabbaññutaṁ pattassa dīgharattaṁ

---

1. Saṁ 1. 122 piṭṭhe.
2. Aṁ 2. 459 piṭṭhe.
3. Paratare (Sī), parapare (Ka)
4. Atidabbito (Ka)

ājīvaṭṭhamakasīlaṁ parisuddhaṁ bhaveyya. Yassa bodhisattakālepi[1] evaṁ ahosi.

Atīte kira Gandhārarājā ca Vedeharājā ca dvepi sahāyakā hutvā kāmesu ādīnavaṁ disvā rajjāni puttānaṁ niyyātetvā isipabbajjaṁ pabbajitvā ekasmiṁ araññagāmake piṇḍāya caranti, paccanto nāma dullabhaloṇo hoti, tato aloṇaṁ yāguṁ labhitvā ekissāya sālāya nisīditvā pivanti, antarantare manussā loṇacuṇṇaṁ āharitvā denti, ekadivasaṁ eko Vedehisissa paṇṇe pakkhipitvā loṇacuṇṇaṁ adāsi, Vedehisi gahetvā upaḍḍhaṁ Gandhārisissa santike ṭhapetvā upaḍḍhaṁ attano santike ṭhapesi, tato thokaṁ paribhuttāvasesaṁ disvā "mā idaṁ nassī"ti paṇṇena veṭhetvā tiṇagahane ṭhapesi, puna ekasmiṁ divase yāgupānakāle satiṁ katvā olokento taṁ disvā Gandhārisiṁ upasaṅkamitvā "ito thokaṁ gaṇhatha ācariyā"ti āha. Kuto te laddhaṁ Vedehisīti. Tasmiṁ divase paribhuttāvasesaṁ "mā nassī"ti mayā ṭhapitanti. Gandhārisi gahetuṁ na icchati, aloṇakaṁyeva yāguṁ pivitvā Vedehaṁ isiṁ avoca—

"Hitvā gāmasahassāni, paripuṇṇāni soḷasa.
Koṭṭhāgārāni phītāni, sannidhiṁ dāni kubbasī"ti[2].

Vedehisi avoca "tumhe rajjaṁ pahāya pabbajitā, idāni kasmā loṇacuṇṇamattasannidhikāraṇā pabbajjāya anucchavikaṁ na karothā"ti. Kiṁ mayā kataṁ Vedehisīti. Atha naṁ āha—

"Hitvā Gandhāravisayaṁ, pahūtadhanadhāriyaṁ.
Pasāsanato nikkhanto, idha dāni pasāsasī"ti[2].

Gandhāro āha—

"Dhammaṁ bhaṇāmi Vedeha, adhammo me na ruccati.
Dhammaṁ me bhaṇamānassa, na pāpamupalimpatī"ti[2].

---

1. Bodhicariyakālepi (Sī), bodhicaraṇakālepi (Ka)
2. Khu 5. 165 piṭṭhe.

Vedeho āha—

"Yena kenaci vaṇṇena, paro labhati ruppanaṁ.
Mahatthiyampi ce vācaṁ, na taṁ bhāseyya paṇḍito"ti[1].

Gandhāro āha—

"Kāmaṁ ruppatu vā mā vā, bhusaṁva vikirīyatu.
Dhammaṁ me bhaṇamānassa, na pāpamupalimpatī"ti[1].

Tato Vedehisi yassa sakāpi buddhi natthi, ācariyasantike vinayaṁ na sikkhati, so andhamahiṁso viya vane caratīti cintetvā āha—

"No ce assa sakā buddhi, vinayo vā susikkhito.
Vane andhamahiṁsova, careyya bahuko jano.

Yasmā ca panidhekacce, āceramhi susikkhitā.
Tasmā vinītavinayā, caranti susamāhitā"ti[1].

Evañca pana vatvā Vedehisi ajānitvā mayā katanti Gandhārisiṁ khamāpesi. Te ubhopi tapaṁ caritvā brahmalokaṁ agamaṁsu. Evaṁ Tathāgatassa bodhisattakālepi dīgharattaṁ ājīvaṭṭhamakasīlaṁ parisuddhaṁ ahosi.

Ñattajjhāpanno ayamāyasmā bhikkhu yasapattoti ayamāyasmā amhākaṁ Satthā bhikkhu ñattaṁ paññātabhāvaṁ pākaṭabhāvaṁ ajjhāpanno nu kho, sayañca parivārasampattiṁ patto nu kho noti. Tena cassa paññātajjhāpannabhāvena yasasannissitabhāvena ca kiṁ ekacce ādīnavā sandissanti udāhu noti evaṁ samannesantūti dasseti. **Na tāva bhikkhave**ti bhikkhave yāva bhikkhu na rājarājamahāmattādīsu abhiññātabhāvaṁ vā parivārasampattiṁ vā āpanno hoti, tāva ekacce mānātimānādayo ādīnavā na saṁvijjanti upasantūpasanto viya sotāpanno[2] viya sakadāgāmī viya ca viharati, ariyo nu kho puthujjano nu khotipi ñātuṁ na sakkā hoti.

---

1. Khu 5. 165 piṭṭhe.
2. Upasantūpasanto sotāpanno (Sī)

Yato ca kho bhikkhaveti yadā pana idhekacco bhikkhu ñāto hoti parivārasampanno vā, tadā tiṇhena siṅgena gogaṇaṁ vijjhanto duṭṭhagoṇo viya migasaṁghaṁ[1] abhimaddamāno dīpi viya ca aññe bhikkhū tattha tattha vijjhanto agāravo asabhāgavutti aggapādena bhūmiṁ phusanto viya carati. Ekacco pana kulaputto yathā yathā ñāto hoti yasassī, tathā tathā phalabhārabharito viya sāli suṭṭhutaraṁ onamati, rājarājamahāmattādīsu upasaṅkamantesu akiñcanabhāvaṁ paccavekkhitvā samaṇasaññaṁ upaṭṭhapetvā chinnavisāṇa-usabho viya caṇḍāladārako viya ca sorato nivāto nīcacitto hutvā bhikkhusaṁghassa ceva sadevakassa ca lokassa hitāya sukhāya paṭipajjati, evarūpaṁ paṭipattiṁ sandhāya "nāssa idhekacce ādīnavā"ti āha.

Tathāgato pana aṭṭhasu lokadhammesu[2] tādī, so hi lābhepi tādī, alābhepi tādī, yasepi tādī, ayasepi tādī, pasaṁsāyapi tādī, nindāyapi tādī, sukhepi tādī, dukkhepi tādī, tasmā sabbākārena nāssa idhekacce ādīnavā saṁvijjanti[3]. **Abhayūparato**ti abhayo hutvā uparato, accantūparato satatūparatoti attho. Na vā bhayena uparatotipi abhayūparato. Cattāri hi bhayāni kilesabhayaṁ vaṭṭabhayaṁ duggatibhayaṁ upavādabhayanti. Puthujjano catūhipi bhayehi bhāyati. Sekkhā tīhi, tesaṁ hi duggatibhayaṁ pahīnaṁ, iti satta sekkhā bhayūparatā, khīṇāsavo abhayūparato nāma, tassa hi ekampi bhayaṁ natthi. Kiṁ paravādabhayaṁ natthīti. Natthi. Parānuddayaṁ pana paṭicca "mādisaṁ khīṇāsavaṁ paṭicca sattā mā nassantū"ti upavādaṁ rakkhati, mūluppalavāpivihāravāsī[4] Yasatthero viya.

Thero kira mūluppalavāpigāmaṁ piṇḍāya pāvisi. Athassa upaṭṭhākakuladvāraṁ pattassa pattaṁ gahetvā thaṇḍilapīṭhakaṁ nissāya āsanaṁ paññapesuṁ. Amaccadhītāpi taṁyeva pīṭhakaṁ nissāya paratobhāge nīcataraṁ āsanaṁ paññāpetvā nisīdi. Eko nevāsiko bhikkhu pacchā piṇḍāya paviṭṭho dvāre ṭhatvāva olokento thero amaccadhītarā saddhiṁ ekamañce nisinnoti sallakkhetvā "ayaṁ paṁsukūliko vihāreva

---

1. Migasaṁghassa (Ka)
2. Ṭhānesu (Ka)
3. Khu 7. 88 piṭṭhe.
4. Muluppalavāpivihāravāsī (Syā, Ka)

upasantūpasanto viya viharati, antogāme pana upaṭṭhāyikāhi saddhiṁ ekamañce nisīdatī”ti cintetvā “kiṁ nu kho mayā duddiṭṭhan”ti punappunaṁ oloketvā tathāsaññīva hutvā pakkāmi. Theropi bhattakiccaṁ katvā vihāraṁ gantvā vasanaṭṭhānaṁ pavisitvā dvāraṁ pidhāya nisīdi. Nevāsikopi katabhattakicco vihāraṁ gantvā “taṁ paṁsukūlikaṁ niggaṇhitvā vihārā nikkaḍḍhissāmī”ti asaññatanīhārena therassa vasanaṭṭhānaṁ gantvā paribhogaghaṭato uluṅkena udakaṁ gahetvā mahāsaddaṁ karonto pāde dhovi. Thero “ko nu kho ayaṁ asaññatacāriko”ti āvajjanto sabbaṁ ñatvā “ayaṁ mayi manaṁ padosetvā apāyūpago mā ahosī”ti vehāsaṁ abbhuggantvā kaṇṇikāmaṇḍalasamīpe pallaṅkena nisīdi. Nevāsiko duṭṭhākārena ghaṭikaṁ ukkhipitvā dvāraṁ vivaritvā anto paviṭṭho theraṁ apassanto “heṭṭhāmañcaṁ paviṭṭho bhavissatī”ti oloketvā tatthāpi apassanto nikkhamituṁ ārabhi. Thero ukkāsi. Itaro uddhaṁ olokento disvā adhivāsetuṁ asakkonto evamāha “patirūpaṁ te āvuso paṁsukūlika evaṁ ānubhāvasampannassa upaṭṭhāyikāya saddhiṁ ekamañce nisīditun”ti. Pabbajitā nāma bhante mātugāmena saddhiṁ na ekamañce nisīdanti, tumhehi pana duddiṭṭhaṁ etanti. Evaṁ khīṇāsavā parānuddayāya upavādaṁ rakkhanti.

Khayā rāgassāti rāgassa khayeneva. Vītarāgattā kāme na paṭisevati, na paṭisaṅkhāya vāretvāti. **Tañce**ti evaṁ Tathāgatassa kilesappahānaṁ ñatvā tattha tattha ṭhitanisinnakālādīsupi catuparisamajjhe alaṅkatadhammāsane nisīditvāpi itipi Satthā vītarāgo vītadoso vītamoho vantakileso pahīnamalo abbhā muttapuṇṇacando viya suparisuddhoti evaṁ Tathāgatassa kilesappahāne vaṇṇaṁ kathayamānaṁ taṁ vīmaṁsakaṁ bhikkhuṁ pare evaṁ puccheyyuṁ ceti attho.

Ākārāti kāraṇāni. **Anvayā**ti anubuddhiyo. **Saṁghe vā viharanto**ti appekadā aparicchinnagaṇanassa bhikkhusaṁghassa majjhe viharanto. **Eko vā viharanto**ti icchāmahaṁ bhikkhave aḍḍhamāsaṁ paṭisallīyitunti, temāsaṁ paṭisallīyitunti evaṁ paṭisallāne ceva Pālileyyakavanasaṇḍe ca ekako viharanto. **Sugatā**ti suṭṭhugatā suppaṭipannā kārakā yuttapayuttā, evarūpāpi hi ekacce bhikkhū atthi.

Duggatāti duṭṭhugatā duppaṭipannā kāyadaḷhibahulā vissaṭṭhakammaṭṭhānā, evarūpāpi ekacce atthi. **Gaṇamanusāsantī**ti gaṇabandhanena baddhā gaṇārāmā gaṇabahulikā hutvā gaṇaṁ pariharanti, evarūpāpi ekacce atthi, tesaṁ paṭipakkhabhūtā gaṇato nissaṭā visaṁsaṭṭhā vippamuttavihārinopi atthi.

Āmisesu sandissantīti āmisagiddhā āmisacakkhukā catupaccaya-āmisatthameva āhiṇḍamānā āmisesu sandissamānakabhikkhūpi atthi, āmisena anupalittā catūhi paccayehi vinivattamānasā[1] abbhā muttacandasadisā hutvā viharamānāpi atthi. **Nāyamāyasmā taṁ tena avajānātī**ti ayamāyasmā Satthā tāya tāya paṭipattiyā taṁ taṁ puggalaṁ nāvajānāti, ayaṁ paṭipanno kārako, ayaṁ gaṇato nissaṭo visaṁsaṭṭho, ayaṁ āmisena anupalitto paccayehi vinivattamānaso abbhā mutto candimā viyāti evamassa gehasitavasena ussādanāpi natthi. Ayaṁ duppaṭipanno akārako kāyadaḷhibahulo vissaṭṭhakammaṭṭhāno, ayaṁ gaṇabandhanabaddho, ayaṁ āmisagiddho lolo āmisacakkhukoti evamassa gehasitavasena apasādanāpi natthīti attho. Iminā kiṁ kathitaṁ hoti. Tathāgatassa sattesu tādibhāvo kathito hoti. Ayaṁ hi—

> "Vadhakassa Devadattassa, corassaṅgulimālino.
> Dhanapāle Rāhule ca, sabbesaṁ samako Muni"[2].

489. **Tatra bhikkhave**ti tesu dvīsu vīmaṁsakesu. Yo[3] "ke panāyasmato ākārā"ti pucchāyaṁ āgato gaṇṭivīmaṁsako ca, yo "abhayūparato ayamāyasmā"ti āgato mūlavīmaṁsako ca. Tesu mūlavīmaṁsakena Tathāgatova uttari paṭipucchitabbo. So hi pubbe parasseva kathāya niṭṭhaṅgato, paro ca nāma jānitvāpi katheyya ajānitvāpi, evamassa kathā bhūtāpi hoti abhūtāpi, tasmā parasseva kathāya niṭṭhaṁ agantvā tato uttari Tathāgatova paṭipucchitabboti attho.

Byākaramānoti ettha yasmā Tathāgatassa micchābyākaraṇaṁ nāma natthi, tasmā sammā micchāti avatvā byākaramānotveva vuttaṁ. **Etaṁ**

---

1. Vivaṭamānaso (Syā), vivittamānaso (Ka)
2. Khu 11. 396 piṭṭhe Milindapañhe atthato samānaṁ.
3. Yo cāyaṁ (Sī, Syā)

pathohamasmi etaṁ gocaroti esa mayhaṁ patho esa gocaroti attho. “Etāpātho”tipi pāṭho, tassattho mayhaṁ ājīvaṭṭhamakasīlaṁ parisuddhaṁ, svāhaṁ tassa parisuddhabhāvena vīmaṁsakassa bhikkhuno ñāṇamukhe etāpātho, evaṁ āpāthaṁ gacchāmīti[1] vuttaṁ hoti. **Noca tena tammayo**ti tenapi cāhaṁ parisuddhena sīlena na tammayo na sataṇho parisuddhasīlattāva nittaṇhohamasmīti dīpeti.

Uttaruttariṁ paṇītapaṇītanti uttaruttariṁ ceva paṇītatarañca katvā deseti. **Kaṇhasukkasappaṭibhāgan**ti kaṇhaṁ ceva sukkañca, tañca kho sappaṭibhāgaṁ savipakkhaṁ katvā kaṇhaṁ paṭibāhitvā sukkanti sukkaṁ paṭibāhitvā kaṇhanti evaṁ sappaṭibhāgaṁ katvā kaṇhasukkaṁ deseti. Kaṇhaṁ desentopi sa-ussāhaṁ savipākaṁ deseti, sukkaṁ desentopi sa-ussāhaṁ savipākaṁ deseti. **Abhiññāya idhekaccaṁ dhammaṁ dhammesu niṭṭhaṁ gacchatī**ti tasmiṁ desite dhamme ekaccaṁ paṭivedhadhammaṁ abhiññāya tena paṭivedhadhammena[2] desanādhamme niṭṭhaṁ gacchati. **Satthari pasīdatī**ti evaṁ dhamme niṭṭhaṁ gantvā bhiyyoso mattāya Sammāsambuddho so Bhagavāti Satthari pasīdati. Tena pana Bhagavatā yo dhammo akkhāto, sopi svākkhāto Bhagavatā dhammo niyyānikattā, yvāssa taṁ dhammaṁ paṭipanno saṁgho, sopi suppaṭipanno vaṅkādidosarahitaṁ paṭipadaṁ paṭipannattāti evaṁ dhamme saṁghepi pasīdati. **Tañce**ti taṁ evaṁ pasannaṁ tattha tattha tiṇṇaṁ ratanānaṁ vaṇṇaṁ kathentaṁ bhikkhuṁ.

490. **Imehi ākārehī**ti imehi Satthuvīmaṁsanakāraṇehi. **Imehi padehī**ti imehi akkharasampiṇḍanapadehi. **Imehi byañjanehī**ti imehi idha vuttehi akkharehi. **Saddhā niviṭṭhā**ti okappanā patiṭṭhitā. **Mūlajātā**ti sotāpattimaggavasena sañjātamūlā. Sotāpattimaggo hi saddhāya mūlaṁ nāma. **Ākāravatī**ti kāraṇaṁ pariyesitvā gahitattā sakāraṇā[3]. **Dassanamūlikā**ti sotāpattimaggamūlikā. So hi dassananti vuccati. **Daḷhā**ti thirā. **Asaṁhāriyā**ti harituṁ na sakkā. **Samaṇena vā**ti samitapāpasamaṇena vā. **Brāhmaṇena vā**ti bāhitapāpabrāhmaṇena vā. **Devena vā**ti upapattidevena vā. **Mārena vā**ti

---

1. Āgacchāmīti (Sī, Syā) 2. Tena abhiññātena paṭivedhadhammena (Sī, Syā)
3. Pakāravatī (Ka)

vasavattimārena vā, sotāpannassa hi vasavattimārenāpi saddhā asaṁhāriyā hoti Sūrambaṭṭhassa viya[1].

So kira Satthu dhammadesanaṁ sutvā sotāpanno hutvā gehaṁ āgato. Atha māro dvattiṁsavaralakkhaṇappaṭimaṇḍitaṁ Buddharūpaṁ māpetvā tassa gharadvāre ṭhatvā "Satthā āgato"ti sāsanaṁ pahiṇi. Sūro cintesi "ahaṁ idāneva Satthu santikā dhammaṁ sutvā āgato, kiṁ nu kho bhavissatī"ti upasaṅkamitvā Satthusaññāya vanditvā aṭṭhāsi. Māro āha "yaṁ te mayā Sūrambaṭṭha rūpaṁ aniccaṁ -pa- viññāṇaṁ aniccanti kathitaṁ, taṁ anupadhāretvāva sahasā mayā evaṁ vuttaṁ, tasmā tvaṁ rūpaṁ niccaṁ -pa- viññāṇaṁ niccanti gaṇhāhī"ti. Sūro cintesi "aṭṭhānametaṁ, yaṁ Buddhā anupadhāretvā apaccakkhaṁ katvā kiñci katheyyuṁ, addhā ayaṁ mayhaṁ vibādhanatthaṁ[2] māro āgato"ti. Tato naṁ tvaṁ māroti[3] āha. So musāvādaṁ kātuṁ nāsakkhi, āma mārosmīti paṭijāni. Kasmā āgatosīti vutte tava saddhācālanatthanti āha. Kaṇha pāpima tvaṁ tāva ekako tiṭṭha, tādisānaṁ mārānaṁ satampi sahassampi mama saddhaṁ cāletuṁ asamatthaṁ, maggena āgatā saddhā nāma silāpathaviyaṁ patiṭṭhitasineru viya acalā hoti, kiṁ tvaṁ etthāti accharaṁ pahari. So ṭhātuṁ asakkonto tatthevantaradhāyi. **Brahmunā vā**ti brahmakāyikādīsu aññatarabrahmunā vā. **Kenaci vā lokasmin**ti ete samaṇādayo ṭhapetvā aññenapi kenaci vā lokasmiṁ harituṁ na sakkā. **Dhammasamannesanā**ti sabhāvasamannesanā. **Dhammatāsusamanniṭṭho**ti dhammatāya susamanniṭṭho, sabhāveneva suṭṭhu samannesito hotīti attho. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vimaṁsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Kosambiyasuttavaṇṇanā

491. **Evaṁ me sutan**ti Kosambiyasuttaṁ. Tattha **Kosambiyan**ti evaṁnāmake nagare. Tassa kira nagarassa ārāmapokkharaṇī-ādīsu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhāva ussannā ahesuṁ, tasmā Kosambīti saṅkhaṁ agamāsi. Kusambassa nāma isino assamato avidūre

---

1. Sūramuṭṭhassa viya (Ka)
2. Vicchandajananatthaṁ (Sī, Syā)
3. Nanu tvaṁ māroti (Sī)

māpitattātipi eke. **Ghositārāme**ti Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme.

Pubbe kira Addilaraṭṭhaṁ[1] nāma ahosi, tato Kotūhalako nāma daliddo chātakabhayena saputtadāro kedāraparicchinnaṁ subhikkhaṁ raṭṭhaṁ gacchanto puttaṁ vahituṁ asakkonto chaḍḍetvā agamāsi. Mātā nivattitvā taṁ gahetvā gatā, te ekaṁ gopālakagāmakaṁ pavisiṁsu, gopālakānañca tadā pahūtapāyaso[2] paṭiyatto hoti, tato pāyasaṁ labhitvā bhuñjiṁsu, atha so puriso pahūtapāyasaṁ[3] bhuñjitvā jirāpetuṁ asakkonto rattibhāge kālaṁ katvā tattheva sunakhiyā kucchimhi paṭisandhiṁ gahetvā kukkuro jāto, so gopālakassa piyo ahosi manāpo, gopālako ca Paccekabuddhaṁ upaṭṭhāsi. Paccekabuddhopi bhattakiccāvasāne kukkurassa ekaṁ piṇḍaṁ deti, so Paccekabuddhe sinehaṁ uppādetvā gopālakena saddhiṁ paṇṇasālampi gacchati.

So gopālake asannihite bhattavelāya sayameva gantvā kālārocanatthaṁ paṇṇasāladvāre bhussati, antarāmaggepi caṇḍamige disvā bhussitvā palāpeti, so Paccekabuddhe mudukena cittena kālaṁ katvā devaloke nibbatti, tatrassa Ghosakadevaputtotveva nāmaṁ ahosi, so devalokato cavitvā Kosambiyaṁ ekasmiṁ kulaghare nibbatti, taṁ aputtako seṭṭhi tassa mātāpitūnaṁ dhanaṁ datvā puttaṁ katvā aggahesi, atha so attano putte jāte sattakkhattuṁ mārāpetuṁ upakkami, so puññavantatāya sattasupi ṭhānesu maraṇaṁ appatvā avasāne ekāya seṭṭhidhītāya veyyattiyena laddhajīviko aparabhāge pitu-accayena seṭṭhiṭṭhānaṁ patvā **Ghositaseṭṭhi** nāma jāto, aññepi Kosambiyaṁ Kukkuṭaseṭṭhi Pāvārikaseṭṭhīti dve seṭṭhino atthi, iminā saddhiṁ tayo ahesuṁ.

Tena ca samayena tesaṁ sahāyakānaṁ seṭṭhīnaṁ kulūpakā pañcasatā[4] isayo pabbatapāde vasiṁsu, te kālena kālaṁ loṇambilasevanatthāya manussapathaṁ āgacchanti. Athekasmiṁ vāre gimhasamaye

---

1. Adilaraṭṭhaṁ (Syā), andhilaraṭṭhaṁ (Ka)
2. Bahupāyāso (Sī)
3. Balavapāyāsaṁ (Sī)
4. Paññāsa (Ka)

manussapathaṁ āgacchantā nirudakamahākantāraṁ atikkamitvā kantārapariyosāne mahantaṁ nigrodharukkhaṁ disvā cintesuṁ "yādiso ayaṁ rukkho, addhā ettha mahesakkhāya devatāya bhavitabbaṁ, sādhu vatassa, sace no pānīyaṁ vā bhojanīyaṁ vā dadeyyā"ti. Devatā isīnaṁ ajjhāsayaṁ viditvā imesaṁ saṅgahaṁ karissāmīti attano ānubhāvena viṭapantarato naṅgalasīsamattaṁ udakadhāraṁ pavattesi. Isigaṇo rajatakkhandhasadisaṁ udakavaṭṭiṁ disvā attano bhājanehi udakaṁ gahetvā paribhogaṁ katvā cintesi "devatāya amhākaṁ paribhoga-udakaṁ dinnaṁ, idaṁ pana agāmakaṁ mahā-araññaṁ, sādhu vatassa, sace no āhārampi dadeyyā"ti. Devatā isīnaṁ upasaṁkappanavasena dibbāni yāgukhajjakādīni datvā santappesi. Isayo cintayiṁsu "devatāya amhākaṁ paribhoga-udakampi bhojanampi sabbaṁ dinnaṁ, sādhu vatassa, sace no attānaṁ dasseyyā"ti.

Devatā tesaṁ ajjhāsayaṁ viditvā upaḍḍhakāyaṁ dassesi. Te āhaṁsu "devate mahatī te sampatti, kiṁ kammaṁ katvā imaṁ sampattiṁ adhigatāsī"ti. Bhante nātimahantaṁ parittakaṁ kammaṁ katvāti, upaḍḍha-uposathakammaṁ nissāya hi devatāya sā sampatti laddhā.

Anāthapiṇḍikassa kira gehe ayaṁ devaputto kammakāro ahosi. Seṭṭhissa hi gehe uposathadivasesu antamaso dāsakammakāre upādāya sabbo jano uposathiko hoti, ekadivasaṁ ayaṁ kammakāro ekakova pāto uṭṭhāya kammantaṁ gato, mahāseṭṭhi nivāpaṁ labhanamanusse sallakkhento etassevekassa araññaṁ gatabhāvaṁ ñatvā assa sāyamāsatthāya nivāpaṁ adāsi. Bhattakārikā dāsī ekasseva bhattaṁ pacitvā araññato āgatassa bhattaṁ vaḍḍhetvā adāsi, kammakāro āha "aññesu divasesu imasmiṁ kāle gehaṁ ekasaddaṁ ahosi, ajja ativiya sannisinnaṁ, kiṁ nu kho etan"ti. Tassa sā ācikkhi "ajja imasmiṁ gehe sabbe manussā uposathikā, mahāseṭṭhi tuyhevekassa nivāpaṁ adāsī"ti. Evaṁ ammāti. Āma sāmīti. Imasmiṁ kāle uposathaṁ samādinnassa uposathakammaṁ hoti na hotīti mahāseṭṭhiṁ puccha ammāti. Tāya gantvā pucchito mahāseṭṭhi āha "sakala-uposathakammaṁ na hoti, upaḍḍhakammaṁ pana hoti, uposathiko

hotū”ti. Kammakāro bhattaṁ abhuñjitvā mukhaṁ vikkhāletvā uposathiko hutvā vasanaṭṭhānaṁ gantvā nipajji. Tassa āhāraparikkhīṇakāyassa rattiṁ vāto kuppi, so paccūsasamaye kālaṁ katvā upaḍḍha-uposathakammanissandena mahāvaṭṭani-aṭaviyaṁ nigrodharukkhe devaputto hutvā nibbatti. So taṁ pavattiṁ isīnaṁ ārocesi.

Isayo tumhehi mayaṁ[1] Buddho dhammo saṁghoti asutapubbaṁ sāvitā[2], uppanno nu kho loke Buddhoti. Āma bhante uppannoti. Idāni kuhiṁ vasatīti. Sāvatthiṁ nissāya Jetavane bhanteti. Isayo tiṭṭhatha tāva tumhe mayaṁ Satthāraṁ passissāmāti haṭṭhatuṭṭhā nikkhamitvā anupubbena Kosambinagaraṁ sampāpuṇiṁsu, mahāseṭṭhino “isayo āgatā”ti paccuggamanaṁ katvā “sve amhākaṁ bhikkhaṁ gaṇhatha bhante”ti nimantentvā punadivase isigaṇassa mahādānaṁ adaṁsu. Isayo bhuñjitvāva gacchāmāti āpucchiṁsu. Tumhe bhante aññasmiṁ kāle ekampi māsaṁ dvepi tayopi cattāropi māse vasitvā gacchatha, imasmiṁ pana vāre hiyyo āgantvā ajjeva gacchāmāti vadatha, kiṁ idanti. Āma gahapatayo Buddho loke uppanno, na kho pana sakkā jīvitantarāyo vidituṁ, tena mayaṁ turitā gacchāmāti. Tena hi bhante mayampi gacchāma, amhehi saddhiṁyeva gacchathāti. Tumhe agāriyā nāma mahājaṭā, tiṭṭhatha tumhe, mayaṁ puretaraṁ gamissāmāti nikkhamitvā ekasmiṁ ṭhāne dvepi divasāni avasitvā turitagamaneneva Sāvatthiṁ patvā Jetavanavihāre Satthu santikameva agamaṁsu, Satthu madhuradhammakathaṁ sutvā sabbeva pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇiṁsu.

Tepi tayo seṭṭhino pañcahi pañcahi sakaṭasatehi sappimadhuphāṇitādīni ceva paṭṭunnadukūlādīni ca[3] ādāya Kosambito nikkhamitvā anupubbena Sāvatthiṁ patvā Jetavanasāmante khandhāvāraṁ bandhitvā Satthu santikaṁ gantvā vanditvā paṭisanthāraṁ katvā ekamantaṁ nisīdiṁsu. Satthā tiṇṇampi sahāyakānaṁ madhuradhammakathaṁ kathesi. Te balavasomanassajātā Satthāraṁ nimantetvā punadivase mahādānaṁ adaṁsu, puna nimantetvā punadivaseti evaṁ aḍḍhamāsaṁ dānaṁ datvā “amhākaṁ janapadaṁ āgamanāya paṭiññaṁ dethā”ti pādamūle nipajjiṁsu. Bhagavā “suññāgāre kho gahapatayo Tathāgatā abhiramantī”ti āha. Ettāvatā paṭiññā dinnā nāma hotīti

---

1. Mayhaṁ (Syā, Ka) 2. Sāvitaṁ (Sī, Syā, Ka) 3. Paṭṭadukūlādīni ca (Sī, Syā)

gahapatayo sallakkhetvā dinnā no Bhagavatā paṭiññāti Dasabalaṁ vanditvā nikkhamitvā antarāmagge yojane yojane ṭhāne vihāraṁ kāretvā anupubbena Kosambiṁ patvā "loke Buddho uppanno"ti kathayiṁsu. Tayopi janā attano attano ārāme mahantaṁ dhanapariccāgaṁ katvā Bhagavato vasanatthāya vihāre kārāpayiṁsu. Tattha Kukkūṭaseṭṭhinā kārito **Kukkuṭārāmo** nāma ahosi. Pāvārikaseṭṭhinā Ambavane kārito **Pāvārikambavano** nāma ahosi. Ghositena kārito **Ghositārāmo** nāma ahosi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme"ti.

Bhaṇḍanajātāti-ādīsu kalahassa pubbabhāgo bhaṇḍanaṁ nāma, taṁ jātaṁ etesanti **bhaṇḍanajātā.** Hatthaparāmāsādivasena matthakaṁ patto kalaho jāto etesanti **kalahajātā.** Viruddhabhūtaṁ vādanti vivādaṁ, taṁ āpannāti **vivādāpannā. Mukhasattīhī**ti vācāsattīhi. **Vitudantā**ti vijjhantā. **Te na ceva aññamaññaṁ saññāpenti na ca saññattiṁ upentī**ti te atthañca kāraṇañca dassetvā neva aññamaññaṁ jānāpenti. Sacepi saññāpetuṁ ārabhanti, tathāpi saññattiṁ na upenti, jānituṁ na icchantīti attho. Nijjhattiyāpi eseva nayo. Ettha ca **nijjhattī**ti saññattivevacanamevetaṁ. Kasmā panete bhaṇḍanajātā ahesunti? Appamattakena kāraṇena.

Dve kira bhikkhū ekasmiṁ āvāse vasanti vinayadharo ca suttantiko ca. Tesu suttantiko bhikkhu ekadivasaṁ vaccakuṭiṁ paviṭṭho ācamana-udakāvasesaṁ bhājane ṭhapetvāva nikkhami. Vinayadharo pacchā paviṭṭho taṁ udakaṁ disvā nikkhamitvā taṁ bhikkhuṁ pucchi, āvuso tayā idaṁ udakaṁ ṭhapitanti. Āma āvusoti. Tvaṁ ettha āpattibhāvaṁ na jānāsīti. Āma na jānāmīti. Hoti āvuso ettha āpattīti. Sace hoti desessāmīti. Sace pana te āvuso asañcicca asatiyā kataṁ, natthi te āpattīti. So tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosi.

Vinayadharo attano nissitakānaṁ "ayaṁ suttantiko āpattiṁ āpajjamānopi na jānātī"ti ārocesi. Te tassa nissitake disvā "tumhākaṁ upajjhāyo āpattiṁ āpajjitvāpi āpattibhāvaṁ na jānātī"ti āhaṁsu. Te gantvā attano upajjhāyassa ārocesuṁ.

So evamāha “ayaṁ vinayadharo pubbe ‘anāpattī’ti vatvā idāni ‘āpattī’ti vadati, musāvādī eso”ti. Te gantvā “tumhākaṁ upajjhāyo musāvādī”ti evaṁ aññamaññaṁ kalahaṁ vaḍḍhayiṁsu, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Bhagavantaṁ etadavocāti etaṁ “idha bhante Kosambiyaṁ bhikkhū bhaṇḍanajātā”ti-ādivacanaṁ avoca. Tañca kho neva piyakamyatāya na bhedādhippāyena, atha kho atthakāmatāya hitakāmatāya. Sāmaggikārako kiresa bhikkhu, tasmāssa etadahosi “yathā ime bhikkhū vivādaṁ āraddhā, na sakkā mayā, nāpi aññena bhikkhunā samaggā kātuṁ, appeva nāma sadevake loke appaṭipuggalo Bhagavā sayaṁ vā gantvā, attano vā santikaṁ pakkosāpetvā etesaṁ bhikkhūnaṁ khantimettāpaṭisaṁyuttaṁ sāraṇīyadhammadesanaṁ kathetvā sāmaggiṁ kareyyā”ti atthakāmatāya hitakāmatāya gantvā avoca.

492. **Chayime bhikkhave dhammā sāraṇīyā**ti heṭṭhā kalahabhaṇḍanavasena desanā āraddhā. Imasmiṁ ṭhāne cha sāraṇīyā dhammā āgatāti evamidaṁ Kosambiyasuttaṁ yathānusandhināva gataṁ hoti, tattha **sāraṇīyā**ti saritabbayuttā addhāne atikkantepi na pamussitabbā. Yo te dhamme pūreti, taṁ sabrahmacārīnaṁ piyaṁ karontīti **piyakaraṇā.** Garuṁ karontīti **garukaraṇā. Saṅgahāyā**ti saṅgahaṇatthāya. **Avivādāyā**ti avivādanatthāya. **Sāmaggiyā**ti samaggabhāvatthāya. **Ekībhāvāyā**ti ekībhāvatthāya ninnānākaraṇāya. **Saṁvattantī**ti bhavanti. **Mettaṁ kāyakamman**ti mettacittena kattabbaṁ kāyakammaṁ. **Vacīkammamanokammesupi** eseva nayo. Imāni bhikkhūnaṁ vasena āgatāni, gihīsupi labbhantiyeva. Bhikkhūnaṁ hi mettacittena ābhisamācārikadhammapūraṇaṁ mettaṁ kāyakammaṁ nāma. Gihīnaṁ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṁghanimantanatthāya gamanaṁ gāmaṁ piṇḍāya paviṭṭhe bhikkhū disvā paccuggamanaṁ pattapaṭiggahaṇaṁ āsanapaññāpanaṁ anugamananti evamādikaṁ mettaṁ kāyakammaṁ nāma.

Bhikkhūnaṁ mettacittena ācārapaññattisikkhāpadaṁ kammaṭṭhānakathanaṁ dhammadesanā Tepiṭakampi Buddhavacanaṁ **mettaṁ vacīkammaṁ** nāma. Gihīnañca “cetiyavandanatthāya gacchāma, bodhivandanatthāya gacchāma, dhammassavanaṁ karissāma, padīpamālāpupphapūjaṁ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikaṁ dassāma, ajja

saṁghassa cattāro paccaye dassāma, saṁghaṁ nimantetvā khādanīyādīni saṁvidahatha, āsanāni paññāpetha, pānīyaṁ upaṭṭhapetha, saṁghaṁ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetvā chandajātā ussāhajātā veyyāvaccaṁ karothā"ti-ādikathanakāle mettaṁ vacīkammaṁ nāma.

Bhikkhūnaṁ pātova uṭṭhāya sarīrapaṭijagganaṁ cetiyaṅgaṇavattādīni ca katvā vivittāsane nisīditvā "imasmiṁ vihāre bhikkhū sukhī hontu, averā abyāpajjhā"ti cintanaṁ **mettaṁ manokammaṁ** nāma. Gihīnaṁ "ayyā sukhī hontu, averā abyāpajjhā"ti cintanaṁ mettaṁ manokammaṁ nāma.

Āvi ceva raho cāti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṁ cīvarakammādīsu sahāyabhāvūpagamanaṁ sammukhā mettaṁ kāyakammaṁ nāma. Therānaṁ pana pādadhovanavandanabījanadānādibhedampi sabbaṁ sāmīcikammaṁ sammukhā mettaṁ kāyakammaṁ nāma. Ubhayehipi dunnikkhittānaṁ dārubhaṇḍādīnaṁ tesu avamaññaṁ akatvā attanā dunnikkhittānaṁ viya paṭisāmanaṁ parammukhā mettaṁ kāyakammaṁ nāma. Devatthero[1] Tissattheroti evaṁ paggayha vacanaṁ sammukhā mettaṁ vacīkammaṁ nāma. Vihāre asantaṁ pana paripucchantassa kuhiṁ amhākaṁ Devatthero, amhākaṁ Tissatthero kadā nu kho āgamissatīti evaṁ mamāyanavacanaṁ parammukhā mettaṁ vacīkammaṁ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā suppasannena mukhena olokanaṁ sammukhā mettaṁ manokammaṁ nāma. Devatthero, Tissatthero arogo hotu appābādhoti samannāharaṇaṁ parammukhā mettaṁ manokammaṁ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikā**ti kuhanādibhedaṁ micchājīvaṁ vajjetvā dhammena samena bhikkhācariyavattena uppannā. **Antamaso pattapariyāpannamattampī**ti pacchimakoṭiyā patte pariyāpannaṁ pattassa antogataṁ dvattikaṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogī**ti ettha dve paṭivibhattāni nāma āmisapaṭivibhattaṁ puggalapaṭivibhattaṁ ca. Tattha "ettakaṁ dassāmi, ettakaṁ na dassāmī"ti evaṁ cittena vibhajanaṁ āmisapaṭivibhattaṁ nāma. "Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmī"ti evaṁ cittena vibhajanaṁ pana puggalapaṭivibhattaṁ nāma. Tadubhayampi akatvā yo appaṭivibhattaṁ bhuñjati, ayaṁ **appaṭivibhattabhogī** nāma.

---

1. Revatthero (Ka)

Sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogīti ettha sādhāraṇabhogino idaṁ lakkhaṇaṁ, yaṁ yaṁ paṇītaṁ labbhati, taṁ taṁ neva lābhena lābhaṁ jigīsanāmukhena gihīnaṁ deti, na attanā paribhuñjati, paṭiggaṇhantova saṁghena sādhāraṇaṁ hotūti gahetvā gaṇḍiṁ paharitvā paribhuñjitabbaṁ saṁghasantakaṁ viya passati. Idaṁ pana sāraṇīyadhammaṁ ko pūreti, ko na pūretīti. Dussīlo tāva na pūreti, na hi tassa santakaṁ sīlavantā gaṇhanti, parisuddhasīlo pana vattaṁ akhaṇḍento pūreti.

Tatridaṁ vattaṁ—yo hi odissakaṁ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṁ vā deti, so dātabbaṁ deti[1], sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṁ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhasseva vaṭṭati, tena pana odissakaṁ dentena gilānagilānupaṭṭhāka-āgantukagamikānaṁ ceva navapabbajitassa ca saṁghāṭipattaggahaṇaṁ ajānantassa dātabbaṁ. Etesaṁ datvā avasesaṁ therāsanato paṭṭhāya thokaṁ thokaṁ adatvā yo yattakaṁ gaṇhāti, tassa tattakaṁ dātabbaṁ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṁ yaṁ paṇītaṁ, taṁ taṁ datvā sesaṁ paribhuñjitabbaṁ, "sīlavantehī"ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṁ pana sāraṇīyadhammo susikkhitāya[2] parisāya supūro hoti[3], no asikkhitāya parisāya. Susikkhitāya[4] hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti, aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhāti, na atirekaṁ. Ayañca pana sāraṇīyadhammo evaṁ punappunaṁ piṇḍāya caritvā laddhaṁ laddhaṁ dentassāpi dvādasahi vassehi pūrati, na tato oraṁ. Sace hi dvādasamepi vasse sāraṇīyadhammapūrako piṇḍapātapūraṁ pattaṁ āsanasālāyaṁ ṭhapetvā nahāyituṁ gacchati, saṁghatthero ca kasseso pattoti. Sāraṇīyadhammapūrakassāti vutte "āharatha nan"ti sabbaṁ piṇḍapātaṁ vicāretvā bhuñjitvā ca rittapattaṁ ṭhapeti, atha so bhikkhu rittapattaṁ disvā "mayhaṁ asesetvāva paribhuñjiṁsū"ti domanassaṁ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasa vassāni

---

1. Detu (Sī)
2. Asikkhitāya (Sī, Syā)
3. Apūro hoti (Sī, Syā)
4. Sikkhitāya (Sī)

pūretabbo hoti, titthiyaparivāsasadiso hesa. Sakiṁ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana "lābhā vata me, suladdhaṁ vata me, yassa me pattagataṁ anāpucchāva sabrahmacārī paribhuñjantī"ti somanassaṁ janeti, tassa Puṇṇo nāma hoti.

Evaṁ pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā, na macchariyaṁ hoti, so manussānaṁ piyo hoti sulabhapaccayo, pattagatamassa dīyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṁ labhati, bhaye vā chātake vā sampatte devatā ussukkaṁ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni—Leṇagirivāsī[1] Tissatthero kira Mahāgirigāmaṁ upanissāya vasati, paññāsa mahātherā Nāgadīpaṁ cetiyavandanatthāya gacchantā Girigāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamiṁsu. Thero pavisanto te disvā pucchi "laddhaṁ bhante"ti. Vicarimhā āvusoti. So aladdhabhāvaṁ ñatvā āha "yāvāhaṁ bhante āgacchāmi, tāva idheva hothā"ti. Mayaṁ āvuso paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti. Nevāsikā nāma bhante paṭibalā honti, alabhantāpi bhikkhācāramaggasabhāvaṁ jānantīti. Therā āgamiṁsu. Thero gāmaṁ pāvisi, dhurageheyeva mahā-upāsikā khīrabhattaṁ sajjetvā theraṁ olokayamānā ṭhitā therassa dvāraṁ sampattasseva pattaṁ pūretvā adāsi, so taṁ ādāya therānaṁ santikaṁ gantvā "gaṇhatha bhante"ti saṁghattheraṁ āha. Thero "amhehi ettakehi kiñci na laddhaṁ, ayaṁ sīghameva gahetvā āgato, kiṁ nu kho"ti sesānaṁ mukhaṁ olokesi. Thero olokanākāreneva ñatvā "dhammena samena laddhapiṇḍapāto, nikkukkuccā gaṇhatha bhante"ti ādito paṭṭhāya sabbesaṁ yāvadatthaṁ datvā attanāpi yāvadatthaṁ bhuñji.

Atha naṁ bhattakiccāvasāne therā pucchiṁsu "kadā āvuso lokuttaradhammaṁ paṭivijjhī"ti. Natthi me bhante lokuttaradhammoti. Jhānalābhīsi āvusoti. Etampi me bhante natthīti. Nanu āvuso pāṭihāriyanti. Sāraṇīyadhammo me bhante pūrito, tassa me dhammassa

1. Loṇagirivāsī (Sī), Selāgirivāsī (Syā), Senagirivāsī (Dī-Ṭṭha 2. 124)

pūritakālato paṭṭhāya sacepi bhikkhusatasahassaṁ[1] hoti, pattagataṁ na khīyatīti. Sādhu sādhu sappurisa, anucchavikamidaṁ tuyhanti. Idaṁ tāva **pattagataṁ na khīyatī**ti ettha vatthu.

Ayameva pana thero Cetiyapabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānaṭṭhānaṁ gantvā "imasmiṁ ṭhāne kiṁ varabhaṇḍan"ti pucchati. Dve sāṭakā bhanteti. Ete mayhaṁ pāpuṇissantīti. Taṁ sutvā amacco rañño ārocesi "eko daharo evaṁ vadatī"ti. "Daharassevaṁ cittaṁ, mahātherānaṁ pana sukhumasāṭakā vaṭṭantī"ti vatvā "mahātherānaṁ dassāmī"ti ṭhapesi. Tassa bhikkhusaṁghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā hatthaṁ nārohanti, aññeva ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṁ nārohanti, aññeva ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṁ āruḷhā. So tassa hatthe ṭhapetvā amaccassa mukhaṁ oloketvā daharaṁ nisīdāpetvā dānaṁ datvā saṁghaṁ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā "kadā bhante imaṁ dhammaṁ paṭivijjhitthā"ti āha. So pariyāyenapi asantaṁ avadanto "natthi mayhaṁ mahārāja lokuttaradhammo"ti āha. Nanu bhante pubbeva avacutthāti. Āma mahārāja, sāraṇīyadhammapūrako ahaṁ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṁ pāpuṇātīti. Sādhu sādhu bhante, anucchavikamidaṁ tumhākanti vanditvā[2] pakkāmi. Idaṁ **bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṁ pāpuṇātī**ti ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye[3] pana Bhātaragāmavāsino Nāgattheriyā anārocetvāva palāyiṁsu. Therī paccūsakāle "ativiya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā"ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṁ gatabhāvaṁ ñatvā āgamma theriyā ārocesuṁ. Sā sutvā "mā tumhe tesaṁ gatabhāvaṁ cintayittha, attano uddesaparipucchāyonisomanasikāresuyeva yogaṁ karothā"ti vatvā bhikkhācāravelāya pārupitvā attadvādasamā[4] gāmadvāre nigodharukkhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthā devatā dvādasannampi bhikkhunīnaṁ piṇḍapātaṁ datvā "ayye aññattha mā gacchatha, niccaṁ idheva ethā"ti āha. Theriyā pana

1. Bhikkhusahassaṁ (Sī, Syā)
2. Vatvā (Ka)
3. Caṇḍālatiyabhaye (Sī), caṇḍālatissabhaye (Syā)
4. Attadvādasamī (Sī)

kaniṭṭhabhātā Nāgatthero nāma atthi, so "mahantaṁ bhayaṁ, na sakkā idha yāpetuṁ, paratīraṁ gamissāmāti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto theriṁ disvā gamissāmī"ti bhātaragāmaṁ āgato. Therī "therā āgatā"ti sutvā tesaṁ santikaṁ gantvā kiṁ ayyāti pucchi. So taṁ pavattiṁ ācikkhi. Sā "ajja ekadivasaṁ vihāreyeva vasitvā sveva gamissathā"ti āha. Therā vihāraṁ agamaṁsu.

Therī punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā theraṁ upasaṅkamitvā "imaṁ piṇḍapātaṁ paribhuñjathā"ti āha. Thero "vaṭṭissati therī"ti vatvā tuṇhī aṭṭhāsi. Dhammiko tātā piṇḍapāto kukkuccaṁ akatvā paribhuñjathāti. Vaṭṭissati therīti. Sā pattaṁ gahetvā ākāse khipi, patto ākāse aṭṭhāsi. Thero "sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunībhattameva therīti vatvā bhayaṁ nāma sabbakālaṁ[1] na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṁsaṁ kathayamāno 'bho piṇḍapātika bhikkhunībhattaṁ bhuñjitvā vītināmayitthā'ti cittena anuvadiyamāno santhambhetuṁ na sakkhissāmi, appamattā hotha theriyo"ti maggaṁ āruhi.

Rukkhadevatāpi "sace thero theriyā hatthato piṇḍapātaṁ paribhuñjissati, na naṁ nivattessāmi, sace pana na paribhuñjissati, nivattessāmī"ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṁ disvā rukkhā oruyha pattaṁ bhante dethāti pattaṁ gahetvā theraṁ rukkhamūlaṁyeva ānetvā āsanaṁ paññāpetvā piṇḍapātaṁ datvā katabhattakiccaṁ paṭiññaṁ kāretvā dvādasa bhikkhuniyo, dvādasa ca bhikkhū sata vassāni upaṭṭhahi. Idaṁ **devatā ussukkaṁ āpajjantī**ti ettha vatthu, tatra hi therī sāraṇīyadhammapūrikā ahosi.

Akhaṇḍanīti-ādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṁ bhinnaṁ hoti, tassa sīlaṁ pariyante chinnasāṭako viya **khaṇḍaṁ** nāma. Yassa pana vemajjhe bhinnaṁ, tassa majjhe chiddasāṭako viya **chiddaṁ** nāma hoti. Yassa pana paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyaṁ vā kucchiyaṁ vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṁ aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalaṁ** nāma hoti. Yassa pana antarantarā bhinnāni,

1. Sabbakāle (Syā, Ka)

tassa antarantarā visabhāgabinducitrā gāvī viya **kammāsaṁ** nāma hoti. Yassa pana sabbena sabbaṁ abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni sabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇato **bhujissāni.** Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni.** Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā, "idaṁ nāma tvaṁ āpannapubbo"ti kenaci parāmaṭṭhuṁ asakkuṇeyyattā ca **aparāmaṭṭhāni.** Upacārasamādhiṁ vā appanāsamādhiṁ vā saṁvattayantīti **samādhisaṁvattanikānī**ti vuccanti. **Sīlasāmaññagato viharatī**ti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṁ samānabhāvūpagatasīlo viharati. Sotāpannādīnañhi sīlaṁ samuddantarepi devalokepi vasantānaṁ aññesaṁ sotāpannādīnaṁ sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattaṁ, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Yāyaṁ diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. **Niyyātī**ti **niyyānikā. Takkarassā**ti yo tathākārī hoti. **Dukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhakkhayatthaṁ. **Diṭṭhisāmaññagato**ti samānadiṭṭhibhāvaṁ upagato hutvā viharati. **Aggan**ti jeṭṭhakaṁ sabbagopānasiyo saṅgaṇhātīti **saṅgāhikaṁ.** Sabbagopānasīnaṁ saṁghāṭaṁ karotīti **saṁghāṭanikaṁ,** saṁghāṭaniyanti attho. **Yadidaṁ kūṭan**ti yaṁ etaṁ kūṭāgārakaṇṇikāsaṅkhātaṁ kūṭaṁ nāma. Pañcabhūmikādipāsādā hi kūṭabaddhāva tiṭṭhanti, yasmiṁ patite mattikaṁ ādiṁ katvā sabbe patanti, tasmā evamāha. **Evameva kho**ti yathā kūṭaṁ kūṭāgārassa, evaṁ imesampi sāraṇīyadhammānaṁ yā ayaṁ ariyā diṭṭhi, sā aggā ca saṅgāhikā ca saṁghāṭaniyā cāti daṭṭhabbā.

493. **Kathañca bhikkhave yāyaṁ diṭṭhī**ti ettha bhikkhave yāyaṁ Sotāpattimaggadiṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti vuttā, sā kathaṁ kena kāraṇena niyyātīti attho. **Pariyuṭṭhitacittova hotī**ti ettāvatāpi pariyuṭṭhitacittoyeva nāma hotīti attho. Esa nayo sabbattha. **Suppaṇihitaṁ me mānasan**ti mayhaṁ cittaṁ suṭṭhu ṭhapitaṁ. **Saccānaṁ bodhāyā**ti catunnaṁ saccānaṁ bodhatthāya. **Ariyan**ti-ādīsu taṁ ñāṇaṁ yasmā ariyānaṁ hoti, na puthujjanānaṁ, tasmā **ariyan**ti vuttaṁ. Yesaṁ pana lokuttaradhammopi atthi, tesaṁyeva hoti,

na aññesaṁ, tasmā **lokuttaran**ti vuttaṁ. Puthujjanānaṁ pana abhāvato **asādhāraṇaṁ puthujjanehī**ti vuttaṁ. Esa nayo sabbavāresu.

494. **Labhāmi paccattaṁ samathan**ti attano citte samathaṁ labhāmīti attho. **Nibbutiyampi** eseva nayo. Ettha ca **samatho**ti ekaggatā. **Nibbutī**ti kilesavūpasamo.

495. **Tathārūpāya diṭṭhiyā**ti evarūpāya sotāpattimaggadiṭṭhiyā.

496. **Dhammatāyā**ti sabhāvena[1]. **Dhammatā esā**ti sabhāvo esa. **Vuṭṭhānaṁ paññāyatī**ti saṁghakammavasena vā desanāya vā vuṭṭhānaṁ dissati. Ariyasāvako hi āpattiṁ āpajjanto garukāpattīsu kuṭikārasadisaṁ, lahukāpattīsu sahaseyyādisadisaṁ acittakāpattiṁyeva āpajjati, tampi asañcicca, no sañcicca, āpannaṁ na paṭicchādeti, tasmā **atha kho naṁ khippamevā**ti-ādimāha. **Daharo**ti taruṇo. **Kumāro**ti na mahallako. **Mando**ti cakkhusotādīnaṁ mandatāya mando. **Uttānaseyyako**ti atidaharatāya uttānaseyyako, dakkhiṇena vā vāmena vā passena sayituṁ na sakkotīti attho. **Aṅgāraṁ akkamitvā**ti ito cito ca pasāritena hatthena vā pādena vā phusitvā. Evaṁ phusantānaṁ pana manussānaṁ na sīghaṁ hattho jhāyati, tathā hi ekacce hatthena aṅgāraṁ gahetvā parivattamānā dūrampi gacchanti. Daharassa pana hatthapādā sukhumālā honti, so phuṭṭhamatteneva dayhamāno cirīti saddaṁ karonto khippaṁ paṭisaṁharati, tasmā idha daharova dassito. Mahallako ca dayhantopi adhivāseti, ayaṁ pana adhivāsetuṁ na sakkoti. Tasmāpi daharova dassito. **Desetī**ti āpattipaṭiggāhake sabhāgapuggale sati ekaṁ divasaṁ vā rattiṁ vā anadhivāsetvā rattiṁ caturaṅgepi tame sabhāgabhikkhuno vasanaṭṭhānaṁ gantvā desetiyeva.

497. **Uccāvacānī**ti uccanīcāni. **Kiṁkaraṇīyānī**ti kiṁ karomīti evaṁ vatvā kattabbakammāni. Tattha uccakammaṁ nāma cīvarassa karaṇaṁ rajanaṁ cetiye sudhākammaṁ uposathāgāracetiyagharabodhigharesu kattabbakammanti evamādi. Avacakammaṁ nāma pādadhovanamakkhanādikhuddakakammaṁ, atha vā

---

1. Evaṁsabhāvena (Ka)

cetiye sudhākammādi uccakammaṁ nāma. Tattheva kasāvapacana udakānayanakucchakaraṇa niyyāsabandhanādi[1] avacakammaṁ nāma. **Ussukkaṁ āpanno hotī**ti ussukkabhāvaṁ kattabbataṁ paṭipanno hoti. **Tibbāpekkho hotī**ti bahalapatthano hoti. **Thambañca ālumpatī**ti tiṇañca ālumpamānā khādati. **Vacchakañca apacinātī**ti vacchakañca apaloketi. Taruṇavacchā hi gāvī araññe ekato āgataṁ vacchakaṁ ekasmiṁ ṭhāne nipannaṁ pahāya dūraṁ na gacchati, vacchakassa āsannaṭṭhāne caramānā tiṇaṁ ālumpitvā gīvaṁ ukkhipitvā ekantaṁ vacchakameva ca viloketi, evameva sotāpanno uccāvacāni kiṁkaraṇīyāni karonto tanninno hoti, asithilapūrako tibbacchando bahalapatthano hutvāva karoti.

Tatridaṁ vatthu—mahācetiye kira sudhākamme kariyamāne eko ariyasāvako ekena hatthena sudhābhājanaṁ ekena kucchaṁ gahetvā sudhākammaṁ karissāmīti cetiyaṅgaṇaṁ āruḷho. Eko kāyadaḷhibahulo bhikkhu gantvā therassa santike aṭṭhāsi. Thero aññasmiṁ sati papañco hotīti tasmā ṭhānā aññaṁ ṭhānaṁ gato. Sopi bhikkhu tattheva agamāsi. Thero puna aññaṁ ṭhānanti evaṁ katipayaṭṭhāne[2] āgataṁ "sappurisa mahantaṁ cetiyaṅgaṇaṁ kiṁ aññasmiṁ ṭhāne okāsaṁ na labhathā"ti āha. Na itaro pakkāmīti[3].

498. **Balatāya samannāgato**ti balena samannāgato. **Aṭṭhiṁ katvā**ti atthikabhāvaṁ katvā, atthiko hutvāti attho. **Manasikatvā**ti manasmiṁ karitvā. **Sabbacetasā samannāharitvā**ti appamattakampi vikkhepaṁ akaronto sakalacittena[4] samannāharitvā. **Ohitasoto**ti ṭhapitasoto. Ariyasāvakā hi piyadhammassavanā honti, dhammavanaggaṁ gantvā niddāyamānā vā yena kenaci saddhiṁ sallapamānā vā vikkhittacittā vā na nisīdanti, atha kho amataṁ paribhuñjantā viya atittāva honti dhammassavane, atha aruṇaṁ uggacchati, tasmā evamāha.

---

1. Kassāvasiñcana-udakadānakocchakaraṇanisseṇibandhanādi (Sī)
2. Tatīye ṭhāne (Sī)
3. Tadā itaro pakkāmīti (Sī)
4. Sabbacittena (Sī)

500. **Dhammatā susamanniṭṭhā hotī**ti sabhāvo suṭṭhu samannesito hoti. **Sotāpattiphalasacchikiriyāyā**ti karaṇavacanaṁ, sotāpattiphalasacchikatañāṇenāti attho. **Evaṁ sattaṅgasamannāgato**ti evaṁ imehi sattahi mahāpaccavekkhaṇañāṇehi samannāgato. Ayaṁ tāva ācariyānaṁ samānakathā. Lokuttaramaggo hi bahucittakkhaṇiko nāma natthi.

Vitaṇḍavādī pana ekacittakkhaṇiko nāma maggo natthi, "evaṁ bhāveyya satta vassānī"ti hi vacanato sattapi vassāni maggabhāvanā honti. Kilesā pana lahu chijjantā sattahi ñāṇehi chijjantīti vadati. So suttaṁ āharāti vattabbo, addhā aññaṁ suttaṁ apassanto "idamassa paṭhamaṁ ñāṇaṁ adhigataṁ hoti, idamassa dutiyaṁ ñāṇaṁ -pa- idamassa sattamaṁ ñāṇaṁ adhigataṁ hotī"ti imameva āharitvā dassessati. Tato vattabbo kiṁ panidaṁ suttaṁ neyyatthaṁ nītatthanti. Tato vakkhati "nītatthatthaṁ, yathāsuttaṁ tatheva attho"ti. So vattabbo "dhammatā susamanniṭṭhā hoti sotāpattiphalasacchikiriyāyāti ettha ko attho"ti. Addhā sotāpattiphalasacchikiriyāyatthoti vakkhati. Tato pucchitabbo "maggasamaṅgī phalaṁ sacchikaroti, phalasamaṅgī"ti. Jānanto "phalasamaṅgī sacchikarotī"ti vakkhati. Tato vattabbo "evaṁ sattaṅgasamannāgato kho bhikkhave ariyasāvako sotāpattiphalasamannāgato hotīti idha maggaṁ abhāvetvā maṇḍūko viya uppatitvā ariyasāvako phalameva gaṇhissati[1], mā suttaṁ me laddhanti yaṁ vā taṁ vā avaca. Pañhaṁ vissajjentena nāma ācariyasantike vasitvā Buddhavacanaṁ uggaṇhitvā attharasaṁ viditvā vattabbaṁ hotī"ti[2]. "Imāni satta ñāṇāni ariyasāvakassa paccavekkhaṇañāṇāneva, lokuttaramaggo bahucittakkhaṇiko nāma natthi, ekacittakkhaṇikoyevā"ti saññāpetabbo. Sace sañjānāti sañjānātu. No ce sañjānāti, "gaccha pātova vihāraṁ pavisitvā yāguṁ pivāhī"ti uyyojetabbo. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kosambiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Gaṇhissatīti (Ka)   2. Hoti (Sī)

9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā

501. **Evaṁ me sutan**ti Brahmanimantanikasuttaṁ. Tattha **pāpakaṁ diṭṭhigatan**ti lāmakā sassatadiṭṭhi. **Idaṁ niccan**ti idaṁ saha kāyena[1] brahmaṭṭhānaṁ aniccaṁ "niccan"ti vadati. **Dhuvādīni** tasseva vevacanāni. Tattha **dhuvan**ti thiraṁ. **Sassatan**ti sadā vijjamānaṁ. **Kevalan**ti akhaṇḍaṁ sakalaṁ. **Acavanadhamman**ti acavanasabhāvaṁ. **Idaṁ hi na jāyatī**ti-ādīsu imasmiṁ ṭhāne koci jāyanako vā jīyanako vā mīyanako vā cavanako vā upapajjanako vā natthīti[2] sandhāya vadati. **Ito ca panaññan**ti ito saha kāyakā brahmaṭṭhānā uttari aññaṁ nissaraṇaṁ nāma natthīti evamassa thāmagatā sassatadiṭṭhi uppannā hoti, evaṁvādī pana so upari tisso jhānabhūmiyo cattāro maggā cattāri phalāni nibbānanti sabbaṁ paṭibāhati. **Avijjāgato**ti avijjāya gato samannāgato aññāṇī andhībhūto[3]. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma.

502. **Atha kho bhikkhave māro pāpimā**ti māro kathaṁ Bhagavantaṁ addasa? So kira attano bhavane nisīditvā kālena kālaṁ Satthāraṁ āvajjeti "ajja samaṇo Gotamo katarasmiṁ gāme vā nigame vā vasatī"ti. Imasmiṁ pana kāle āvajjanto "ukkaṭṭhaṁ nissāya subhagavane viharatī"ti ñatvā "kattha nu kho gato"ti olokento brahmalokaṁ gacchantaṁ disvā "samaṇo Gotamo brahmalokaṁ gacchati, yāva tattha dhammakathaṁ kathetvā brahmagaṇaṁ mama visayā nātikkameti, tāva gantvā dhammadesanāyaṁ vichandaṁ karissāmī"ti Satthu padānupadiko gantvā brahmagaṇassa antare adissamānena kāyena aṭṭhāsi, so "Satthārā Bakabrahmā apasādito"ti ñatvā brahmuno upatthambho hutvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṁ "atha kho bhikkhave māro pāpimā"ti.

Brahmapārisajjaṁ anvāvisitvāti ekassa brahmapārisajjassa sarīraṁ pavisitvā. Mahābrahmānaṁ pana brahmapurohitānaṁ vā anvāvisituṁ na sakkoti. **Metamāsado**ti mā etaṁ apasādayittha. **Abhibhū**ti abhibhavitvā ṭhito jeṭṭhako. **Anabhibhūto**ti aññehi anabhibhūto. **Aññadatthū**ti

---

1. Sahokāsena (Sī, Syā, Ka) Ṭīkā oloketabbā.
2. Natthi, Taṁ (Ka)
3. Andhabhūto (Sī, Syā)

ekaṁsavacane nipāto. Dassanavasena **daso,** sabbaṁ passatīti dīpeti. **Vasavattī**ti sabbajanaṁ vase vatteti. **Issaro**ti loke issaro. **Kattā nimmātā**ti lokassa kattā ca nimmātā ca, pathavīhimavantasinerucakkavāḷamahāsamuddacandimasūriyā ca iminā nimmitāti dīpeti.

Seṭṭho sajitāti ayaṁ lokassa uttamo ca sajitā ca "tvaṁ khattiyo nāma hohi, tvaṁ brāhmaṇo nāma, vesso nāma, suddo nāma, gahaṭṭho nāma, pabbajito nāma, antamaso oṭṭho hohi, goṇo hohī"ti evaṁ sattānaṁ visajetā ayanti dasseti. **Vasī pitā bhūtabhabyānan**ti ayaṁ ciṇṇavasitāya vasī, ayaṁ pitā bhūtānañca bhabyānañcāti vadati. Tattha aṇḍajajalābujā sattā anto-aṇḍakose ceva antovatthimhi ca **bhabyā** nāma, bahi nikkhantakālato paṭṭhāya **bhūtā.** Saṁsedajā paṭhamacittakkhaṇe bhabyā, dutiyato paṭṭhāya bhūtā. Opapātikā paṭhama-iriyāpathe bhabyā, dutiyato paṭṭhāya bhūtāti veditabbā. Te sabbepi etassa puttāti saññāya "pitā bhūtabhabyānan"ti āha.

Pathavīgarahakāti yathā tvaṁ etarahi "aniccā dukkhā anattā"ti pathaviṁ garahasi jigucchasi, evaṁ tepi pathavīgarahakā ahesuṁ, na kevalaṁ tvaṁyevāti dīpeti. **Āpagarahakā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Hīne kāye patiṭṭhitā**ti catūsu apāyesu nibbattā. **Pathavīpasaṁsakā**ti yathā tvaṁ garahasi, evaṁ agarahitvā "niccā dhuvā sassatā acchejjā abhejjā akkhayā"ti evaṁ pathavīpasaṁsakā pathaviyā vaṇṇavādino ahesunti vadati. **Pathavābhinandino**ti taṇhādiṭṭhivasena pathaviyā abhinandino. Sesesupi eseva nayo. **Paṇīte kāye patiṭṭhitā**ti brahmaloke nibbattā. **Taṁ tāhan**ti tena kāraṇena taṁ ahaṁ. **Iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Upātivattittho**ti atikkamittha. "Upātivattito"tipi pāṭho, ayamevattho. **Daṇḍena paṭippaṇāmeyyā**ti catuhatthena muggaradaṇḍena pothetvā palāpeyya. **Narakapapāte**ti sataporise mahāsobbhe. **Virādheyyā**ti hatthena gahaṇayutte vā pādena patiṭṭhānayutte vā ṭhāne gahaṇapatiṭṭhānāni kātuṁ na sakkuṇeyya. **Nanu tvaṁ bhikkhu passasī**ti bhikkhu nanu tvaṁ imaṁ brahmaparisaṁ sannipatitaṁ obhāsamānaṁ virocamānaṁ jotayamānaṁ passasīti brahmuno ovāde

ṭhitānaṁ iddhānubhāvaṁ dasseti. **Iti kho maṁ bhikkhave māro pāpimā brahmaparisaṁ upanesī**ti bhikkhave māro pāpimā nanu tvaṁ bhikkhu passasi brahmaparisaṁ[1] yasena ca siriyā ca obhāsamānaṁ virocamānaṁ jotayamānaṁ, yadi tvampi mahābrahmuno vacanaṁ anatikkamitvā yadeva te brahmā vadati, taṁ kareyyāsi, tvampi evamevaṁ yasena ca siriyā ca viroceyyāsīti evaṁ vadanto maṁ brahmaparisaṁ upanesi upasaṁhari. **Mā tvaṁ maññitthoti** mā tvaṁ maññi. **Māro tvamasi pāpimā**ti pāpima tvaṁ mahājanassa māraṇato **māro** nāma, pāpakaṁ lāmakaṁ mahājanassa ayasaṁ karaṇato **pāpimā** nāmāti jānāmi.

503. **Kasiṇaṁ āyun**ti sakalaṁ āyuṁ. **Te kho evaṁ jāneyyū**nti te evaṁ mahantena tapokammena samannāgatā, tvaṁ pana purimadivase jāto, kiṁ jānissasi, yassa te ajjāpi mukhe khīragandho vāyatīti ghaṭṭento vadati. **Pathaviṁ ajjhosissasī**ti pathaviṁ ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhapetvā taṇhāmānadiṭṭhīhi gaṇhissasi. **Opasāyiko me bhavissasī**ti mayhaṁ samīpasayo bhavissasi, maṁ gacchantaṁ anugacchissasi, ṭhitaṁ upatiṭṭhissasi, nisinnaṁ upanisīdissasi, nipannaṁ upanipajjissasīti attho. **Vatthusāyiko**ti mama vatthusmiṁ sayanako. **Yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyā**ti mayā attano ruciyā yaṁ icchāmi, taṁ kattabbo, bāhitvā ca pana jajjharikāgumbatopi nīcataro lakuṇḍakataro kātabbo bhavissasīti attho.

Iminā esa Bhagavantaṁ upalāpeti vā apasādeti vā. **Upalāpeti** nāma sace kho tvaṁ bhikkhu taṇhādīhi pathaviṁ ajjhosissasi, opasāyiko me bhavissasi, mayi gacchante gamissasi, tiṭṭhante ṭhassasi, nisinne nisīdissasi, nipanne nipajjissasi, ahaṁ taṁ sesajanaṁ paṭibāhitvā vissāsikaṁ abbhantarikaṁ karissāmīti evaṁ tāva **upalāpeti** nāma. Sesapadehi pana **apasādeti** nāma. Ayañhettha adhippāyo—sace tvaṁ pathaviṁ ajjhosissasi, vatthusāyiko me bhavissasi, mama gamanādīni āgametvā gamissasi vā ṭhassasi vā nisīdissasi vā nipajjissasi vā, mama vatthusmiṁ mayhaṁ ārakkhaṁ gaṇhissasi, ahaṁ pana taṁ yathākāmaṁ karissāmi

1. Brahmiṁ parisaṁ (Sī)

bāhitvā ca jajjharikāgumbatopi lakuṇḍakataranti evaṁ apasādeti nāma. Ayaṁ pana brahmā mānanissito, tasmā idha apasādanāva adhippetā. **Āpādīsupi** eseva nayo.

Apica te ahaṁ brahmeti idāni Bhagavā "ayaṁ brahmā mānanissito 'ahaṁ jānāmī'ti maññati, attano yasena sammatto sarīraṁ phusitumpi samatthaṁ kiñci na passati, thokaṁ niggahetuṁ vaṭṭatī"ti cintetvā imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **gatiñca pajānāmī**ti nipphattiñca pajānāmi. **Jutiñcā**ti ānubhāvañca pajānāmi. **Evaṁ mahesakkho**ti evaṁ mahāyaso mahāparivāro.

Yāvatā candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā vicaranti. **Disā bhanti virocanā**ti disāsu virocamānā obhāsanti, disā vā tehi virocamānā obhāsanti. **Tāva sahassadhā loko**ti tattakena pamāṇena sahassadhā loko, iminā cakkavāḷena saddhiṁ cakkavāḷasahassanti attho. **Ettha te vattate vaso**ti ettha cakkavāḷasahasse tuyhaṁ vaso vattati. **Paroparañca jānāsī**ti ettha cakkavāḷasahasse paropare uccanīce hīnappaṇīte satte jānāsi. **Atho rāgavirāginan**ti na kevalaṁ "ayaṁ iddho ayaṁ pakatimanusso"ti paroparaṁ, "ayaṁ pana sarāgo ayaṁ vītarāgo"ti evaṁ rāgavirāginampi janaṁ jānāsi. **Itthaṁbhāvaññathābhāva**nti **itthaṁbhāvo**ti idaṁ cakkavāḷaṁ. **Aññathābhāvo**ti ito sesaṁ ekūnasahassaṁ. **Sattānaṁ āgatiṁ gatin**ti ettha cakkavāḷasahasse paṭisandhivasena sattānaṁ āgatiṁ, cutivasena gatiṁ ca jānāsi. Tuyhaṁ pana atimahantohamasmīti saññā hoti, sahassibrahmā nāma tvaṁ, aññesaṁ pana tayā uttari dvisahassānaṁ tisahassānaṁ catusahassānaṁ pañcasahassānaṁ dasasahassānaṁ satasahassānañca brahmānaṁ pamāṇaṁ natthi, catuhatthāya pilotikāya paṭappamāṇaṁ[1] kātuṁ vāyamanto viya mahantosmīti saññaṁ karosīti niggaṇhāti.

504. **Idhūpapanno**ti idha paṭhamajjhānabhūmiyaṁ upapanno. **Tena taṁ tvaṁ na jānāsī**ti tena kāraṇena taṁ kāyaṁ tvaṁ na jānāsi. **Neva te**

---

1. Pariggahaṇaṁ (Sī)

samasamoti jānitabbaṭṭhānaṁ patvāpi tayā samasamo na homi. **Abhiññāyā**ti aññāya[1]. **Kuto nīceyyan**ti tayā nīcatarabhāvo pana mayhaṁ kuto.

Heṭṭhūpapattiko kiresa brahmā anuppanne Buddhuppāde isipabbajjaṁ pabbajitvā kasiṇaparikammaṁ katvā samāpattiyo nibbattetvā aparihīnajjhāno kālaṁ katvā catutthajjhānabhūmiyaṁ Vehapphalabrahmaloke pañcakappasatikaṁ āyuṁ gahetvā nibbatti. Tattha yāvatāyukaṁ ṭhatvā heṭṭhūpapattikaṁ katvā tatiyajjhānaṁ paṇītaṁ bhāvetvā Subhakiṇhabrahmaloke catusaṭṭhikappaṁ āyuṁ gahetvā nibbatti. Tattha dutiyajjhānaṁ bhāvetvā Ābhassaresu aṭṭhakappaṁ āyuṁ gahetvā nibbatti. Tattha paṭhamajjhānaṁ bhāvetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṁ kappāyuko hutvā nibbatti, so paṭhamakāle attanā katakammañca nibbattaṭṭhānañca aññāsi, kāle pana gacchante ubhayaṁ pamussitvā sassatadiṭṭhiṁ uppādesi. Tena naṁ Bhagavā "tena taṁ tvaṁ na jānāsi -pa- kuto nīceyyan"ti āha.

Atha brahmā cintesi "samaṇo Gotamo mayhaṁ āyuñca nibbattaṭṭhānañca pubbekatakammañca jānāti, handa naṁ pubbe katakammaṁ pucchāmī"ti Satthāraṁ attano pubbekatakammaṁ pucchi. Satthā kathesi.

Pubbe kiresa kulaghare nibbattitvā kāmesu ādīnavaṁ disvā "jātijarābyādhimaraṇassa antaṁ karissāmī"ti nikkhamma isipabbajjaṁ pabbajitvā samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānalābhī hutvā Gaṅgātīre paṇṇasālaṁ kāretvā jhānaratiyā vītināmeti. Tadā ca kālena kālaṁ satthavāhā pañcahi sakaṭasatehi marukantāraṁ paṭipajjanti. Marukantāre pana divā na sakkā gantuṁ, rattiṁ gamanaṁ hoti. Atha purimasakaṭassa aggayuge yuttabalibaddā gacchantā nivattitvā āgatamaggābhimukhāva ahesuṁ. Itarasakaṭāni[2] tatheva nivattitvā[3] aruṇe uggate nivattitabhāvaṁ jāniṁsu. Tesañca tadā kantāraṁ atikkamanadivaso ahosi. Sabbaṁ dārudakaṁ parikkhīṇaṁ, tasmā "natthi dāni amhākaṁ jīvitan"ti cintetvā goṇe cakkesu bandhitvā manussā sakaṭapacchāyāyaṁ pavisitvā

1. Paññāya (Sī) 2. Sabbasakaṭāni (Sī) 3. Nivattiṁsu (Sī)

nipajjiṁsu. Tāpasopi kālasseva paṇṇasālato nikkhamitvā paṇṇasāladvāre nisinno Gaṅgaṁ olokayamāno addasa Gaṅgaṁ mahatā udakoghena vuyhamānaṁ pavattitamaṇikkhandhaṁ viya āgacchantiṁ. Disvā cintesi "atthi nu kho imasmiṁ loke evarūpassa madhurodakassa alābhena kilissamānā sattā"ti. So evaṁ āvajjanto marukantāre taṁ satthaṁ disvā "ime sattā mā nassantū"ti "ito mahā udakakkhandho chijjitvā marukantāre Satthābhimukho gacchatū"ti abhiññācittena adhiṭṭhāsi. Sahacittuppādena mātikāruḷhaṁ viya udakaṁ tattha agamāsi. Manussā udakasaddena vuṭṭhāya udakaṁ disvā hatthatuṭṭhā nhāyitvā pivitvā goṇepi pāyetvā sotthinā icchitaṭṭhānaṁ agamaṁsu. Satthā taṁ brahmuno pubbakammaṁ dassento—

"Yaṁ tvaṁ apāyesi bahū manusse,
Pipāsite ghammani samparete.
Taṁ te purāṇaṁ vatasīlavattaṁ,
Suttappabuddhova anussarāmī"ti[1]—

Imaṁ gāthamāha.

Aparasmiṁ samaye tāpaso Gaṅgātīre paṇṇasālaṁ māpetvā āraññakaṁ gāmaṁ nissāya vasati. Tena ca samayena corā taṁ gāmaṁ paharitvā hatthasāraṁ gahetvā gāviyo ca karamare ca gahetvā gacchanti. Gāvopi sunakhāpi manussāpi mahāviravaṁ viravanti. Tāpaso taṁ saddaṁ sutvā "kiṁ nu kho etan"ti āvajjanto "manussānaṁ bhayaṁ uppannan"ti ñatvā "mayi passante ime sattā mā nassantū"ti abhiññāpādakajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññācittena corānaṁ paṭipathe caturaṅginisenaṁ māpesi kammasajjaṁ āgacchantiṁ, corādisvā [2]"rājā"ti te maññamānā[2] vilopaṁ chaḍḍetva pakkamiṁsu. Tāpaso "yaṁ yassa santakaṁ, taṁ tasseva hotū"ti adhiṭṭhāsi, taṁ tatheva ahosi. Mahājano sotthibhāvaṁ pāpuṇi. Satthā idampi tassa pubbakammaṁ dassento—

---

1. Khu 5. 163 piṭṭhe.

2-2. Rājā maññe āgatoti (Sī)

"Yaṁ eṇikūlasmi janaṁ gahītaṁ,
Amocayī gayhaka nīyamānaṁ.
Taṁ te purāṇaṁ vatasīlavattaṁ,
Suttappabuddhova anussarāmī"ti[1]—

Imaṁ gāthamāha. Ettha **eṇikūlasmin**ti Gaṅgātīre.

Puna ekasmiṁ samaye uparigaṅgāvāsikaṁ kulaṁ heṭṭhāgaṅgāvāsikena kulena saddhiṁ mittasanthavaṁ katvā nāvāsaṅghāṭaṁ bandhitvā bahuṁ khādanīyabhojanīyaṁ ceva gandhamālādīni ca āropetvā gaṅgāsotena āgacchati. Manussā khādamānā bhuñjamānā naccantā gāyantā devavimānena gacchantā viya balavasomanassā ahesuṁ. Gaṅgeyyako nāgo disvā kupito "ime mayi saññampi na karonti, idāni ne samuddameva pāpessāmī"ti mahantaṁ attabhāvaṁ māpetvā udakaṁ dvidhā bhinditvā uṭṭhāya phaṇaṁ katvā sussūkāraṁ[2] karonto aṭṭhāsi. Mahājano disvā bhīto vissaramakāsi. Tāpaso paṇṇasālāya nisinno sutvā "ime gāyantā naccantā somanassajātā āgacchanti, idāni pana bhayaravaṁ raviṁsu, kiṁ nu kho"ti āvajjanto nāgarājaṁ disvā "mayi passante ime sattā mā nassantū"ti abhiññāpādakajjhānaṁ samāpajjitvā attabhāvaṁ vijahitvā supaṇṇavaṇṇaṁ māpetvā nāgarājassa dassesi. Nāgarājā bhīto phaṇaṁ saṁharitvā udakaṁ paviṭṭho. Mahājano sotthibhāvaṁ pāpuṇi. Satthā idampi tassa pubbakammaṁ dassento—

"Gaṅgāya sotasmiṁ gahītanāvaṁ,
Luddena nāgena manussakappā[3].
Amocayittha balasā pasayha,
Taṁ te purāṇaṁ vatasīlavattaṁ.
Suttappabuddhova anussarāmī"ti[1]—

Imaṁ gāthamāha.

Aparasmiṁ samaye esa isipabbajjaṁ pabbajitvā **Kesavo** nāma tāpaso ahosi. Tena samayena amhākaṁ bodhisatto **Kappo** nāma

---

1. Khu 5. 164 piṭṭhe. 2. Susukāraṁ (Ṭīkā) 3. Manussakamyā (Sī, Syā, Ka)

māṇavo kesavassa baddhacaro antevāsiko hutvā ācariyassa kiṁkārapaṭissāvī manāpacārī buddhisampanno atthacaro ahosi, kesavo taṁ vinā vattituṁ nāsakkhi, taṁ nissāyeva jīvikaṁ kappesi. Satthā idampi tassa pubbakammaṁ dassento—

"Kappo ca te baddhacaro ahosi,
Sambuddhimantaṁ vatinaṁ amaññi.
Taṁ te purāṇaṁ vatasīlavattaṁ,
Suttappabuddhova anussarāmī"ti[1]—

Imaṁ gāthamāha.

Evaṁ brahmuno nānattabhāvesu katakammaṁ Satthā pakāsesi. Satthari kathenteyeva brahmā sallakkhesi, dīpasahasse ujjalite rūpāni viya sabbakammānissa pākaṭāni ahesuṁ. So pasannacitto imaṁ gāthamāha—

"Addhā pajānāsi mametamāyuṁ,
Aññampi jānāsi tathā hi Buddho.
Tathā hi tāyaṁ[2] jalitānubhāvo,
Obhāsayaṁ tiṭṭhati brahmalokan"ti[1].

Athassa Bhagavā uttari asamasamataṁ pakāsento **pathaviṁ kho ahaṁ brahme**ti-ādimāha. Tattha **pathaviyā pathavattena**[3] **ananubhūtan**ti pathaviyā pathavisabhāvena ananubhūtaṁ appattaṁ. Kiṁ pana tanti? Nibbānaṁ. Taṁ hi sabbasmā saṅkhatā nissaṭattā pathavisabhāvena appattaṁ nāma. **Tadabhiññāyā**ti taṁ nibbānaṁ jānitvā sacchikatvā. **Pathaviṁ nāpahosin**ti pathaviṁ taṇhādiṭṭhimānagāhehi na gaṇhiṁ. **Āpādīsupi** eseva nayo. Vitthāro pana mūlapariyāye vuttanayeneva veditabbo.

Sace kho te mārisa sabbassa sabbattenāti idameva brahmā attano vāditāya sabbanti akkharaṁ niddisitvā akkhare dosaṁ gaṇhanto āha. Satthā pana sakkāyaṁ sandhāya "sabban"ti vadati, brahmā sabbasabbaṁ sandhāya. Tvaṁ "sabban"ti vadasi, "sabbassa sabbattena ananubhūtan"ti vadasi, yadi sabbaṁ ananubhūtaṁ[4] natthi, athassa ananubhūtaṁ atthi. **Mā heva te rittakameva**

---

1. Khu 5. 164 piṭṭhe.
2. Tyāyaṁ (Sī, Syā, Ka)
3. Paṭhavittena (Sī), paṭhavaṭṭhena (Syā), pathavaṭṭhena (Ka)
4. Anubhūtaṁ (Sī)

ahosi tucchakameva ahosīti tuyhaṁ vacanaṁ rittakaṁ mā hotu, tucchakaṁ mā hotūti Satthāraṁ musāvādena niggaṇhāti.

Satthā pana etasmā brahmunā sataguṇena sahassaguṇena satasahassaguṇena vādītaro, tasmā ahaṁ sabbañca vakkhāmi, ananubhūtañca vakkhāmi, suṇāhi meti tassa vādamaddanatthaṁ kāraṇaṁ āharanto **viññāṇan**ti-ādimāha. Tattha **viññāṇan**ti vijānitabbaṁ. **Anidassanan**ti cakkhuviññāṇassa āpāthaṁ anupagamanato anidassanaṁ nāma, padadvayenapi nibbānameva vuttaṁ. **Anantan**ti tayidaṁ uppādavaya-antarahitattā anantaṁ nāma. Vuttampi hetaṁ—

"Antavantāni bhūtāni, asambhūtaṁ anantakaṁ.
Bhūte antāni[1] dissanti, bhūte antā pakāsitā"ti.

Sabbatopabhanti sabbaso pabhāsampannaṁ. Nibbānato hi añño dhammo sapabhataro vā jotivantataro vā parisuddhataro vā paṇḍarataro vā natthi, sabbato vā tathā pabhūtameva, na katthaci natthīti sabbatopabhaṁ. Puratthimadisādīsu hi asukadisāya nāma nibbānaṁ natthīti na vattabbaṁ. Atha vā **pabhan**ti titthassa nāmaṁ, sabbato pabhamassāti **sabbatopabhaṁ.** Nibbānassa kira yathā mahāsamuddassa yato yato otaritukāmā honti, taṁ tadeva titthaṁ, atitthaṁ nāma natthi, evamevaṁ aṭṭhatiṁsāya kammaṭṭhānesu yena yena mukhena nibbānaṁ otaritukāmā honti, taṁ tadeva titthaṁ. Nibbānassa atitthaṁ nāma kammaṭṭhānaṁ natthi. Tena vuttaṁ **sabbatopabhan**ti. Taṁ pathaviyā pathavattenāti taṁ nibbānaṁ pathaviyā pathavīsabhāvena tato paresaṁ āpādīnaṁ āpādisabhāvena ca ananubhūtaṁ. Iti yaṁ tumhādisānaṁ visayabhūtaṁ sabbatebhūmakadhammajātaṁ, tassa sabbattena taṁ viññāṇaṁ anidassanaṁ anantaṁ sabbatopabhaṁ ananubhūtanti vādaṁ patiṭṭhapesi.

Tato brahmā gahitagahitaṁ Satthārā vissajjāpito kiñci gahetabbaṁ adisvā laḷitakaṁ[2] kātukāmo **handa carahi te mārisa antaradhāyāmī**ti āha. Tattha **antaradhāyāmī**ti adissamānakapāṭihāriyaṁ karomīti āha. **Sace visahasī**ti yadi sakkosi mayhaṁ antaradhāyituṁ,

1. Abhūte antā na (Sī)
2. Laddhigataṁ (Syā), nīlikataṁ (Ka)

antaradhāyasi, pāṭihāriyaṁ karohīti. **Nevassu me sakkoti antaradhāyitun**ti mayhaṁ antaradhāyituṁ neva sakkoti. Kiṁ panesa kātukāmo ahosīti. Mūlapaṭisandhiṁ gantukāmo ahosi. Brahmānaṁ hi mūlapaṭisandhika-attabhāvo sukhumo, aññesaṁ anāpātho, abhisaṅkhatakāyeneva tiṭṭhanti. Satthā tassa mūlapaṭisandhiṁ gantuṁ na adāsi. Mūlapaṭisandhiṁ vā agantvāpi yena tamena attānaṁ antaradhāpetvā adissamānako bhaveyya, Satthā taṁ tamaṁ vinodesi, tasmā antaradhāyituṁ nāsakkhi. So asakkonto vimāne nilīyati, kapparukkhe nilīyati, ukkuṭiko nisīdati. Brahmagaṇo keḷimakāsi "esa kho Bako brahmā vimāne nilīyati, kapparukkhe nilīyati, ukkuṭiko nisīdati, brahme tvaṁ antarahitomhī"ti saññaṁ uppādesi nāmāti. So brahmagaṇena uppaṇḍito maṅku ahosi.

Evaṁ vutte ahaṁ bhikkhaveti bhikkhave etena brahmunā "handa carahi te mārisa antaradhāyāmī"ti evaṁ vutte taṁ antaradhāyituṁ asakkontaṁ disvā ahaṁ etadavocaṁ. **Imaṁ gāthamabhāsin**ti kasmā Bhagavā gāthamabhāsīti? Samaṇassa Gotamassa imasmiṁ ṭhāne atthibhāvo vā natthibhāvo vā kathaṁ sakkā jānituntī evaṁ brahmagaṇassa vacanokāso mā hotūti antarahitova gāthamabhāsi.

Tattha **bhavevāhaṁ bhayaṁ disvā**ti ahaṁ bhave bhayaṁ disvāyeva. **Bhavañca vibhavesinan**ti imañca kāmabhavāditividhampi sattabhavaṁ vibhavesinaṁ vibhavaṁ gavesamānaṁ pariyesamānampi punappunaṁ bhaveyeva disvā. **Bhavaṁ nābhivadin**ti taṇhādiṭṭhivasena kiñci bhavaṁ na abhivadiṁ, na gavesinti attho. **Nandiñca na upādiyin**ti bhavataṇhaṁ na upagañchiṁ, na aggahesinti attho. Iti cattāri saccāni pakāsento Satthā dhammaṁ desesi. Desanāpariyosāne desanānusārena vipassanāgabbhaṁ gāhāpetvā dasamattāni brahmasahassāni maggaphalāmatapānaṁ piviṁsu.

Acchariyabbhutacittajātāti acchariyajātā abbhutajātā tuṭṭhijātā ca ahesuṁ. **Samūlaṁ bhavaṁ udabbahī**ti Bodhimaṇḍe attano tāya tāya desanāya aññesampi bahūnaṁ devamanussānaṁ samūlakaṁ bhavaṁ udabbahi, uddhari uppāṭesīti attho.

505. Tasmiṁ pana samaye māro pāpimā kodhābhibhūto hutvā "mayi vicaranteyeva samaṇena Gotamena dhammakathaṁ kathetvā dasamattāni brahmasahassāni mama vasaṁ ativattitānī"ti kodhābhibhūtatāya aññatarassabrahmapārisajjassa sarīre adhimucci, taṁ dassetuṁ **atha kho bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **sace tvaṁ evaṁ anubuddho**ti sace tvaṁ evaṁ attanāva cattāri saccāni anubuddho. **Mā sāvake upanesī**ti gihisāvake vā pabbajitasāvake vā taṁ dhammaṁ mā upanayasi. **Hīne kāye patiṭṭhitā**ti catūsu apāyesu patiṭṭhitā. **Paṇīte kāye patiṭṭhitā**ti brahmaloke patiṭṭhitā. Idaṁ ke sandhāya vadati? Bāhirapabbajjaṁ pabbajite tāpasaparibbājake. Anuppanne hi Buddhuppāde kulaputtā tāpasapabbajjaṁ pabbajitvā kassaci kiñci avicāretvā[1] ekacarā hutvā samāpattiyo nibbattetvā brahmaloke uppajjiṁsu, te sandhāya evamāha. **Anakkhātaṁ kusalañhi mārisā**ti paresaṁ anakkhātaṁ anovadanaṁ dhammakathāya akathanaṁ kusalaṁ etaṁ seyyo. **Mā paraṁ ovadāhī**ti kālena manussalokaṁ, kālena devalokaṁ, kālena brahmalokaṁ, kālena nāgalokaṁ āhiṇḍanto mā vicari, ekasmiṁ ṭhāne nisinno jhānamaggaphalasukhena vītināmehīti. **Anālapanatāyā**ti anullapanatāya. **Brahmuno ca abhinimantanatāyā**ti Bakabrahmuno ca idañhi mārisa niccanti-ādinā nayena saha kāyakena brahmaṭṭhānena nimantanavacanena. **Tasmā**ti tena kāraṇena. **Imassa veyyākaraṇassa brahmanimantanikaṁ**tveva adhivacanaṁ saṅkhā samaññā paññatti jātā. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā

506. **Evaṁ me sutan**ti Māratajjanīyasuttaṁ. Tattha **koṭṭhamanupaviṭṭho**ti kucchiṁ pavisitvā antānaṁ anto anupaviṭṭho, pakkāsayaṭṭhāne nisinno. **Garugaro**[2] **viyā**ti garukagaruko viya thaddho pāsāṇapuñjasadiso.

---

1. Avitaritvā (Ka)
2. Garugaru (Sī)

Māsācitaṁ maññeti māsabhattaṁ bhuttassa kucchi viya māsapūritapasibbako viya tintamāso viya cāti attho. **Vihāraṁ pavisitvā**ti sace āhāradosena esa garubhāvo, abbhokāse caṅkamituṁ na sappāyanti caṅkamā orohitvā paṇṇasālaṁ pavisitvā pakatipaññatte āsane nisīdi. **Paccattaṁ yoniso manasākāsī**ti "kiṁ nu kho etan"ti āvajjamāno attanoyeva upāyena manasi akāsi. Sace pana thero attano sīlaṁ āvajjetvā "yaṁ hiyyo vā pare vā parasuve[1] vā paribhuttaṁ avipakkamatthi, añño vā koci visabhāgadoso, sabbaṁ jīratu[2] phāsukaṁ hotū"ti hatthena kucchiṁ parāmasissa, māro pāpimā vilīyitvā agamissa. Thero pana tathā akatvā yoniso manasi akāsi. **Mā Tathāgataṁ vihesesī**ti yathā hi puttesu vihesitesu mātāpitaro vihesitāva honti, saddhivihārika-antevāsikesu vihesitesu ācariyupajjhāyā vihesitāva, janapade vihesite rājā vihesitova hoti, evaṁ Tathāgatasāvake vihesite Tathāgato vihesitova hoti. Tenāha "mā Tathāgataṁ vihesesī"ti.

Paccaggaḷe aṭṭhāsīti pati-aggaḷeva aṭṭhāsi. **Aggaḷaṁ** vuccati kavāṭaṁ, mukhena[3] uggantvā paṇṇasālato nikkhamitvā bahipaṇṇasālāya kavāṭaṁ nissāya aṭṭhāsīti attho.

507. **Bhūtapubbāhaṁ pāpimā**ti kasmā idaṁ desanaṁ ārabhi? Thero kira cintesi "ākāsaṭṭhakadevatānaṁ tāva manussagandho yojanasate ṭhitānaṁ ābādhaṁ karoti. Vuttañhetaṁ 'yojanasataṁ kho rājañña manussagandho deve ubbādhatī'ti[4]. Ayaṁ pana māro nāgariko paricokkho[5] mahesakkho ānubhāvasampanno devarājā samano mama kucchiyaṁ pavisitvā antānaṁ anto pakkāsayokāse nisinno ativiya paduṭṭho bhavissati. Evarūpaṁ nāma jegucchaṁ paṭikūlaṁ okāsaṁ pavisitvā nisīdituṁ sakkontassa kimaññaṁ akaraṇīyaṁ bhavissati, kiṁ aññaṁ lajjissati, tvaṁ mama ñātikoti pana vutte mudubhāvaṁ anāpajjamāno nāma natthi,

---

1. Paratare (Syā), parapare (Ka) 2. Jiyatu (Ka) 3. Mukhe (Syā)
4. Dī 2. 260 piṭṭhe. 5. Parimokkho (Sī)

handassa ñātikoṭiṁ paṭivijjhitvā mudukeneva naṁ upāyena vissajjessāmī"ti cintetvā imaṁ desanamārabhi.

So me tvaṁ bhāgineyyo hosīti so tvaṁ tasmiṁ kāle mayhaṁ bhāgineyyo hosi. Idaṁ paveṇivasena vuttaṁ. Devalokasmiṁ pana mārassa pitu vaṁso pitāmahassa vaṁso rajjaṁ karonto nāma natthi, puññavasena devaloke devarājā hutvā nibbatto, yāvatāyukaṁ ṭhatvā cavati, añño eko attanā katena kammena tasmiṁ ṭhāne adhipati hutvā nibbattati, iti ayaṁ māropi tadā tato cavitvā puna kusalaṁ katvā imasmiṁ kāle tasmiṁ adhipatiṭṭhāne nibbattoti veditabbo.

Vidhuroti vigatadhuro, aññehi saddhiṁ asadisoti attho. **Appakasirenā**ti appadukkhena. **Pasupālakā**ti ajeḷakapālakā. **Pathāvino**ti maggapaṭipannā. **Kāye upacinitvā**ti samantato citakaṁ bandhitvā. **Aggiṁ datvā pakkamiṁsū**ti ettakena sarīraṁ pariyādānaṁ gamissatīti citakassa pamāṇaṁ sallakkhetvā catūsu disāsu aggiṁ datvā pakkamiṁsu. Citako padīpasikhā viya pajjali, therassa udakaleṇaṁ pavisitvā nisinnakālo viya ahosi. **Cīvarāni papphoṭetvā**ti samāpattito vuṭṭhāya vigatadhūme kiṁsukavaṇṇe aṅgāre maddamāno cīvarāni vidhunitvā. Sarīre panassa usumamattampi nāhosi, cīvaresu aṁsumattampi najjhāyi, samāpattiphalaṁ nāmetaṁ.

508. **Akkosathā**ti dasahi akkosavatthūhi akkosatha. **Paribhāsathā**ti vācāya paribhāsatha. **Rosethā**ti ghaṭṭetha. **Vihesethā**ti dukkhāpetha. Sabbametaṁ vācāya ghaṭṭanasseva adhivacanaṁ. **Yathā taṁ dūsī māro**ti yathā etesaṁ dūsī māro. **Labhetha otāran**ti labhetha chiddaṁ, kilesuppattiyā ārammaṇaṁ paccayaṁ labheyyāti attho. **Muṇḍakā**ti-ādīsu muṇḍe muṇḍāti samaṇe ca samaṇāti vattuṁ vaṭṭeyya, ime pana hīḷentā muṇḍakā samaṇakāti āhaṁsu. **Ibbhā**ti gahapatikā. **Kiṇhā**ti kaṇhā[1], kāḷakāti attho. **Bandhupādāpaccā**ti ettha **bandhū**ti brahmā adhippeto. Tañhi brāhmaṇā pitāmahoti voharanti.

---

1. Kaṇhāti kaṇhā (Ka)

Pādānaṁ apaccā **pādāpaccā,** brahmuno piṭṭhipādato jātāti adhippāyo. Tesaṁ kira ayaṁ laddhi "brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato"ti.

Jhāyinosmā jhāyinosmāti jhāyino mayaṁ jhāyino mayanti. **Madhurakajātā**ti ālasiyajātā. **Jhāyantī**ti cintayanti. **Pajjhāyantī**ti-ādīni upasaggavasena vaḍḍhitāni. **Mūsikaṁ maggayamāno**ti sāyaṁ gocaratthāya susirarukkhato nikkhantaṁ rukkhasākhāya mūsikaṁ pariyesanto. So kira upasantūpasanto viya niccalova tiṭṭhati, sampattakāle mūsikaṁ sahasā gaṇhāti. **Kotthū**ti siṅgālo, soṇotipi[1] vadanti. **Sandhisamalasaṅkaṭire**ti sandhimhi ca samale ca saṅkaṭire ca. Tattha **sandhi** nāma gharasandhi. **Samalo** nāma gūthaniddhamanapanāḷi. **Saṅkaṭiraṁ** nāma saṅkāraṭṭhānaṁ. **Vahacchinno**ti kantārato nikkhanto chinnavaho. **Sandhisamalasaṅkaṭire**ti sandhimhi vā samale vā saṅkaṭire vā. Sopi hi baddhagatto[2] viya niccalo jhāyati.

Nirayaṁ upapajjantīti sace māro manussānaṁ sarīre adhimuccitvā evaṁ kareyya, manussānaṁ akusalaṁ na bhaveyya, mārasseva bhaveyya. Sarīre pana anadhimuccitvā visabhāgavatthuṁ vippaṭisārārammaṇaṁ dasseti, tadā kira so bhikkhū khippaṁ gahetvā macche ajjhottharante viya, jālaṁ gahetvā macche gaṇhante viya, lepayaṭṭhiṁ oḍḍetvā sakuṇe bandhante viya, sunakhehi saddhiṁ araññe migavaṁ carante viya, mātugāme gahetvā āpānabhūmiyaṁ nisinne viya, naccante viya, gāyante viya, bhikkhunīnaṁ rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu visabhāgamanusse nisinne viya, ṭhite viya ca katvā dassesi. Manussā araññagatāpi vanagatāpi vihāragatāpi vippaṭisārārammaṇaṁ passitvā āgantvā aññesaṁ kathenti "samaṇā evarūpaṁ assamaṇakaṁ ananucchavikaṁ karonti, etesaṁ dinne kuto kusalaṁ, mā etesaṁ kiñci adatthā"ti. Evaṁ te manussā diṭṭhadiṭṭhaṭṭhāne sīlavante akkosantā apuññaṁ pasavitvā apāyapūrakā ahesuṁ. Tena vuttaṁ "nirayaṁ upapajjantī"ti.

---

1. Senotipi (Sī, Syā)   2. Thaddhagatto (Sī)

509. **Anvāviṭṭhā**ti āvaṭṭitā. **Pharitvā vihariṁsū**ti na kevalaṁ pharitvā vihariṁsu. Kakusandhassa pana Bhagavato ovāde ṭhatvā ime cattāro brahmavihāre nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṁ vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahatte patiṭṭhahiṁsu.

510. **Āgatiṁ vā gatiṁ vā**ti paṭisandhivasena āgamanaṭṭhānaṁ vā, cutivasena gamanaṭṭhānaṁ vā na jānāmi. **Siyā cittassa aññathattan**ti somanassavasena aññathattaṁ bhaveyya. **Saggaṁ lokaṁ upapajjantī**ti idhāpi purimanayeneva attho veditabbo. Yathā hi pubbe vippaṭisārakaraṁ ārammaṇaṁ dasseti, evamidhāpi pasādakaraṁ. So kira tadā manussānaṁ dassanaṭṭhāne bhikkhū ākāse gacchante viya ṭhite viya pallaṅkena nisinne viya ākāse cūcikammaṁ karonte viya potthakaṁ vācente viya ākāse cīvaraṁ pasāretvā kāyaṁ utuṁ gaṇhāpente viya navapabbajite[1] ākāsena carante viya taruṇasāmaṇere ākāse ṭhatvā pupphāni ocinante viya katvā dassesi. Manussā araññagatāpi vanagatāpi vihāragatāpi pabbajitānaṁ taṁ paṭipattiṁ disvā āgantvā aññesaṁ kathenti "bhikkhūsu antamaso sāmaṇerāpi evaṁmahiddhikā mahānubhāvā, etesaṁ dinnaṁ mahapphalaṁ nāma hoti, etesaṁ detha sakkarothā"ti. Tato manussā bhikkhusaṁghaṁ catūhi paccayehi sakkarontā bahuṁ puññaṁ katvā saggapathapūrakā ahesuṁ. Tena vuttaṁ "saggaṁ lokaṁ upapajjantī"ti.

511. **Etha tumhe bhikkhave asubhānupassino kāye viharathā**ti Bhagavā sakalajambudīpaṁ āhiṇḍanto antamaso dvinnampi tiṇṇampi bhikkhūnaṁ vasanaṭṭhānaṁ gantvā—

"Asubhasaññāparicitena bhikkhave bhikkhuno cetasā bahulaṁ viharato methunadhammasamāpattiyā cittaṁ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

Āhāre paṭikūlasaññāparicitena bhikkhave bhikkhuno cetasā bahulaṁ viharato rasataṇhāya cittaṁ patilīyati

---

1. Vuḍḍhapabbajite (Sī, Syā)

patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

Sabbaloke anabhiratisaññāparicitena bhikkhave bhikkhuno cetasā bahulaṁ viharato lokacitresu cittaṁ patilīyati patikuṭati vativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

Aniccasaññāparicitena bhikkhave bhikkhuno cetasā bahulaṁ viharato lābhasakkārasiloke cittaṁ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhātī"ti[1] evaṁ ānisaṁsaṁ dassetvā—

Etha tumhe bhikkhave asubhānupassī kāye viharatha, āhāre paṭikūlasaññino sabbaloke anabhiratisaññino sabbasaṅkhāresu aniccānupassinoti. Imāni cattāri kammaṭṭhānāni kathesi. Tepi bhikkhū imesu catūsu kammaṭṭhānesu kammaṁ karontā vipassanaṁ vaḍḍhetvā sabbāsave khepetvā arahatte patiṭṭhahiṁsu, imānipi cattāri kammaṭṭhānāni rāgasantāni dosamohasantāni rāgapaṭighātāni dosamohapaṭighātāni cāti.

512. **Sakkharaṁ gahetvā**ti antomuṭṭhiyaṁ tiṭṭhanapamāṇaṁ pāsāṇaṁ gahetvā. Ayañhi brāhmaṇagahapatikehi bhikkhū akkosāpetvāpi, brāhmaṇagahapatikānaṁ vasena bhikkhusaṁghassa lābhasakkāraṁ uppādāpetvāpi otāraṁ alabhanto idāni sahatthā upakkamitukāmo aññatarassa kumārassa sarīre adhimuccitvā evarūpaṁ pāsāṇaṁ aggahesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "sakkharaṁ gahetvā"ti.

Sīsaṁ vobhindīti sīsaṁ bhindi, mahācammaṁ chijjitvā[2] maṁsaṁ dvedhā ahosi. Sakkharā panassa sīsakaṭāhaṁ abhinditvā aṭṭhiṁ āhacceva nivattā. **Nāgāpalokitaṁ apalokesī**ti pahārasaddaṁ sutvā yathā nāma

---

1. Aṁ 2. 433, 434 piṭṭhesu.

2. Chinditvā (Sī)

hatthināgo ito vā etto vā apaloketukāmo gīvaṁ aparivattetvā sakalasarīreneva nivattitvā apaloketi, evaṁ sakalasarīreneva nivattitvā apalokesi. Yathā hi mahājanassa[1] aṭṭhīni koṭiyā koṭiṁ āhacca ṭhitāni, Paccekabuddhānaṁ aṅkusalaggāni, na evaṁ Buddhānaṁ. Buddhānaṁ pana saṅkhalikāni viya ekābaddhāni hutvā ṭhitāni, tasmā pacchato apalokanakāle na sakkā hoti gīvaṁ parivattetuṁ. Yathā pana hatthināgo pacchābhāgaṁ apaloketukāmo sakalasarīreneva parivattati, evaṁ parivattitabbaṁ hoti. Tasmā Bhagavā yantena parivattitā suvaṇṇapaṭimā viya sakalasarīrena nivattitvā apalokesi, apaloketvā ṭhito pana "na vāyaṁ dūsī māro mattamaññāsī"ti āha. Tassattho, ayaṁ dūsī māro pāpaṁ karonto neva pamāṇaṁ aññāsi, pamāṇātikkantaṁ akāsīti.

Sahāpalokanāyāti Kakusandhassa Bhagavato apalokaneneva saha taṅkhaṇaññeva. **Tamhā ca ṭhānā cavī**ti tamhā ca devaṭṭhānā cuto, mahānirayaṁ upapannoti attho. Cavamāno hi na yattha katthaci ṭhito cavati, tasmā Vasavattidevalokaṁ āgantvā cuto, "sahāpalokanāyā"ti ca vacanato na Bhagavato apalokitattā cutoti veditabbo, cutikāladassanamattameva hetaṁ[2]. Uḷāre pana mahāsāvake viraddhattā[3] kudāriyā pahaṭaṁ viyassa āyu[4] tattheva chijjitvā gatanti veditabbaṁ. **Tayo nāmadheyyā hontī**ti tīṇi nāmāni honti. **Chaphassāyataniko**ti chasu phassāyatanesu paṭi-ekkāya vedanāya paccayo.

Saṅkusamāhatoti ayasūlehi samāhato. **Paccattavedaniyo**ti sayameva vedanājanako. **Saṅkunā saṅku hadaye samāgaccheyyā**ti ayasūlena saddhiṁ ayasūlaṁ hadayamajjhe samāgaccheyya. Tasmiṁ kira niraye upapannānaṁ tigāvuto attabhāvo hoti, therassāpi[5] tādiso ahosi. Athassa hi nirayapālā tālakkhandhapamāṇāni ayasūlāni ādittāni sampajjalitāni sajotibhūtāni sayameva gahetvā punappunaṁ nivattamānā "iminā te ṭhānena cintetvā pāpaṁ katan"ti

1. Pakabhimahājanassa (Ka)
2. Hoti (Ka)
3. Viruddhattā (Ka)
4. Viyassa mārassa āyu (Syā)
5. Mārassāpi (Syā)

pūvadoṇiyaṁ pūvaṁ koṭṭento viya hadayamajjhaṁ koṭṭetvā paṇṇāsa janā pādābhimukhā paṇṇāsa janā sīsābhimukhā koṭṭetvā gacchanti, evaṁ gacchantā pañcahi vassasatehi ubho ante patvā puna nivattamānā pañcahi vassasatehi hadayamajjhaṁ āgacchanti. Taṁ sandhāya evaṁ vuttaṁ.

Vuṭṭhānimanti vipākavuṭṭhānavedanaṁ. Sā kira mahāniraye vedanāto dukkhatarā hoti, yathā hi sinehapānasattāhato parihārasattāhaṁ[1] dukkhataraṁ, evaṁ mahānirayadukkhato ussade vipākavuṭṭhānavedanā dukkhatarāti vadanti. **Seyyathāpi macchassā**ti purisasīsañhi vaṭṭaṁ hoti, sūlena paharantassa pahāro ṭhānaṁ na labhati parigalati, macchasīsaṁ āyataṁ puthulaṁ, pahāro ṭhānaṁ labhati, avirajjhitvā kammakāraṇā sukarā hoti, tasmā evarūpaṁ sīsaṁ hoti.

513. **Vidhuraṁ sāvakamāsajjā**ti vidhuraṁ sāvakaṁ ghaṭṭayitvā. **Paccattavedanā**ti sayameva pāṭi-ekkavedanājanakā. **Īdiso nirayo āsī**ti imasmiṁ ṭhāne nirayo Devadūtasuttena dīpetabbo. **Kaṇha dukkhaṁ nigacchasī**ti kāḷaka māra dukkhaṁ vindissasi. **Majjhe sarassā**ti mahāsamuddassa majjhe udakaṁ vatthuṁ katvā nibbattavimānāni kappaṭṭhitikāni honti, tesaṁ veḷuriyassa viya vaṇṇo hoti, pabbatamatthake jalitanaḷaggikkhandho viya ca nesaṁ acciyo jotanti, pabhassarā pabhāsampannā honti, tesu vimānesu nīlabhedādivasena nānattavaṇṇā accharā naccanti. **Yo etamabhijānātī**ti yo etaṁ vimānavatthuṁ jānātīti attho. Evamettha Vimānapetavatthukeneva attho veditabbo. **Pādaṅguṭṭhena kampayī**ti idaṁ Pāsādakampanasuttena dīpetabbaṁ. **Yo Vejayantaṁ pāsādan**ti idaṁ Cūḷataṇhāsaṅkhayavimuttisuttena dīpetabbaṁ. **Sakkaṁ so paripucchatī**ti idampi teneva dīpetabbaṁ. **Sudhammāyābhito sabhan**ti sudhammasabhāya samīpe, ayaṁ pana brahmaloke Sudhammasabhāva, na Tāvatiṁsabhavane. Sudhammasabhāvirahito hi devaloko nāma natthi.

Brahmaloke pabhassaranti brahmaloke Mahāmoggallānamahākassapādīhi[2] sāvakehi saddhiṁ tassa tejodhātuṁ samāpajjitvā

---

1. Pharitvā āhārasattāhaṁ (Ka)
2. Sāriputtamahāmoggallāna... (Sī, Syā) Ṭīkā oloketabbā.

nisinnassa Bhagavato obhāsaṁ. Ekasmiñhi samaye Bhagavā brahmaloke Sudhammāya devasabhāya sannipatitvā "atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṁmahiddhiko, yo idha āgantuṁ sakkuṇeyyā"ti cintentasseva brahmagaṇassa cittamaññāya tattha gantvā brahmagaṇassa matthake nisinno tejodhātuṁ samāpajjitvā Mahāmoggallānādīnaṁ āgamanaṁ cintesi. Tepi gantvā Satthāraṁ vanditvā tejodhātuṁ samāpajjitvā paccekaṁ disāsu nisīdiṁsu, sakalabrahmaloko ekobhāso ahosi. Satthā catusaccappakāsanaṁ dhammaṁ desesi, desanāpariyosāne anekāni brahmasahassāni maggaphalesu patiṭṭhahiṁsu. Taṁ sandhāyimā gāthā vuttā, so panāyamattho Aññatarabrahmasuttena[1] dīpetabbo.

Vimokkhena aphassayīti jhānavimokkhena phusi. **Vanan**ti jambudīpaṁ. **Pubbavidehānan**ti pubbavidehānaṁ ca dīpaṁ. **Ye ca bhūmisayā narā**ti **bhūmisayā narā** nāma aparagoyānakā[2] ca uttarakurukā ca. Tepi sabbe phusīti vuttaṁ hoti. Ayaṁ pana attho Nandopanandadamanena dīpetabbo. Vatthu Visuddhimagge iddhikathāya vitthāritaṁ. **Apuññaṁ pasavī**ti apuññaṁ paṭilabhi. **Āsaṁ mākāsi bhikkhūsū**ti bhikkhū vihesemīti[3] etaṁ āsaṁ mā akāsi. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māratajjanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathā niṭṭhitā.

---

1. Bakabrahmasuttena (Sī, Syā, Ka), Bahubrahmakasuttena (Ṭīkā) Saṁ 1. 146 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Amaragoyānakā (Syā)
3. Bhikkhū rosemi vihesemīti (Sī), bhikkhuṁ vināsemi vihiṁsemīti (Syā)

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Akathaṁkathī	120
Akāmakānaṁ	76
Akālavādī	231
Akālena	6, 232
Akukkukajātaṁ	180
Akuppā cetovimutti	135
Akuppā me vimutti	79
Akusalā	168
Akusalā imassa lokassa	168
Akkosanti	24, 128
Akkosatha	314
Aggamakkhāyati	121
Aggaḷā	22
Aggaḷaṁ	313
Aggaḷaṁ ākoṭesi	74
Aggaṁ	298
Aṅgakūṭaṁ	114
Aṅgamaṅgānusārino	131
Agāriyaṁ	109
Aṅgārakāsūpamā	10
Aṅgāraṁ akkamitvā	299
Aggiṁ gavesanti	131
Aggiṁ datvā pakkamiṁsu	314

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aṅgesu	212
Acavanadhammaṁ	302
Acalacetiyaṭṭhānāni	72
Accantaniṭṭho	198
Accantapariyosāno	198
Accantabrahmacārī	198
Accantayogakkhemī	198
Accādhāya	217
Acirapakkante	134
Acchariyabbhutacitta-jātā	204, 311
Ajajjitaṁ	191
Ajjhagamaṁ	79
Ajānaṁ apassaṁ	135
Ajito	136
Ajjhattaṁ	117
Ajjhattameva	193
Ajjhattaṁ paccattaṁ	126
Ajjhupekkhiṁsu kho	67
Ajjhupekkheyyāma	67
Ajjhesanaṁ	84
Ajjhopannā	98
Ajjhosānaṁ	133
Ajjhosāya tiṭṭhati	211

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Añjaliṁ paṇāmetvā	175
Aññadatthu	102, 302
Aññatarasmiṁ vā	108
Aññatarā devatā	30
Aññathābhāvo	305
Aññe ghaṭṭessanti	67
Aññehi ca abhiññātehi abhiññātehi	149
Aññaṁ satthāraṁ uddiseyyātha	209
Aññaṁ phāsuvihāraṁ uttaritaraṁ vā paṇītataraṁ vā na samanupassāma	145
Aṭṭhiṁ katvā	300
Aṇḍakā	231
Aṇaṇo	84
Aṇḍupakaṁ	64
Aṇṇavo	15
Aṇuṁ vā thūlaṁ vā	8
Atakkāvacaro	80
Attakāmarūpā	139
Attanā	110
Attaniyaṁ vā	25
Atibāḷhaṁ kho ayaṁ	204
Antarahitā tasmiṁ	127
Atthavādī	111
Atthavasaṁ	54
Atthasañhitena	6
Atthasaṁhitaṁ	112
Attahetu vā parahetu vā	231
Ativelaṁ	1

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aturitacārikā	56
Atthaṁ na upaparikkhanti	13
Atricchatā	45
Atha khvāssa notevettha	128
Atha kho Bhagavā	3, 10, 11
Atha Bhagavā anuppatto	74
Atha bhikkhu soratoti	6
Athenena	110
Atho rāgavirāginaṁ	305
Adayāpanno	230
Addasaṁsu	67
Adassanaṁ gato	69
Adhammacariyā visamacariyā	229
Adhammacārī visamacārī	234
Andhamakāsi māraṁ	68
Addhānamaggapaṭipannaṁ	94
Adhikaraṇampi karoti	2
Adhigato	80
Adhigama-appiccho	47
Adhimattagilāno	218
Adhimuccati	129
Adhivāsetu	183
Adhivāsesi Bhagavā	183
Adhogamā vātā	131
Anakkhātaṁ kusalañhi mārisa	312
Anagāriyaṁ	109
Anacchariyā	81
Anattamanavācaṁ	5
Anattādhīno	218

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anatthavādī	231
Anatthasaṁhitaṁ	232
Anantaṁ	310
Ananuvijjo	23
Anapadesaṁ	232
Anabhibhūto	302
Anabhiraddhi	24
Anayabyasanaṁ āpajjiṁsu	167
Anarahanto	102
Anariyapariyesanā	75
Analasā	5
Analaṅkaritvā	78
Anavajjasukhaṁ	117
Anavasesadohī ca	162, 166
Anādīnavadassāvino	98
Anālapanatāya	312
Anāvilo	224
Anāhārā	131
Aniccatā	127
Aniccadhammo	35
Aniccānupassī	199
Aniccucchādana -pa- dhammassa	35
Aniccaṁ bhante	19
Anidassanaṁ	310
Anidassano	7
Anidhānavati vācaṁ	232
Animisacetiyaṁ	89
Anissaraṇapaññā	98
Anukampaṁ upādāya	73, 185
Anucaṅkamante	224

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anuttaraṁ santivarapadaṁ	76
Anunayo	133
Anupakhajja	65
Anupaṭṭhitakāyasati	211
Anuppatto	75
Anuppadātā	111
Anupaparikkhataṁ	13
Anuppabandhehi	155
Anupādāparinibbānatthaṁ	62
Anupādiyaṁ na paritassati	200
Anumatipucchā	235
Anumassa anumassa	54, 64, 65
Anuyogo	114
Anuruddhatthero	149
Anurodhavirodhaṁ	211
Anuvicarante	224
Anuvicaritaṁ manasā	16
Anusāsanī karaṇīyā	4
Anusayasamugghātāya	156
Anussāvesuṁ	147
Anekavihitesu ca kaṅkhāṭhāniyesu	165
Antamaso mālāguṇa- parikkhittāpi	230
Antaradhāyāmi	310
Antarākathā	74
Antarā ca Gayaṁ antarā ca bodhiṁ	93
Antarāyikā	9
Andhavane	28

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Antonimuggaposīni	85, 223
Anvayā	284
Anvāviṭṭhā	316
Anvesaṁ	23
Apakkamiṁ	78
Appakasirena	314
Apacāyamāno	6
Apaññātā	134
Apadaṁ vadhitvā māracakkhuṁ	68
Apathaviṁ	6
Apathaviṁ kareyya	7
Aparappaccayo	182
Aparaddho	180
Aparāmaṭṭhāni	298
Apariyantavatiṁ	232
Aparibhinnaṁ	133
Apasādeti	304
Appaccayo	24
Appaṭibhāno	11, 181
Appaṭisaṅkhāya piveyya	275
Appaṭivibhattabhogī	293
Appamāṇacetaso	211
Appamāṇena	6
Appameyyā	7
Apparajakkhajātikā	83, 91
Apparajakkhā	84
Apāpuretaṁ	83
Apārutā	86
Appāṇakaṁ	190
Appātaṅkataṁ	3

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Appābādhataṁ	3
Api ca kho āsanaṁ	96
Api ca te ahaṁ brahme	305
Api ca mamapi suṇātha	159
Appiccho	44
Apissu	81
Apuññaṁ pasavi	320
Appeva nāma	54, 70
Appesakkhā	134
Appeva sakena karaṇīyena	201
Appossukkatāya	81
Appaṁ vā	109
Abbhuggato	228
Abbhaññaṁsu	137
Abbhācikkhanti	23
Abbhutadhammaṁ	13
Abbūḷhesiko	22
Abbhokāso	109
Abbhokāsaṁ	119
Abyābajjhena	6
Abyāsekasukhaṁ	117
Abrahmacariyaṁ	110
Abrāhmaṇāva	102
Abhayūparato	283
Abhabbo taṁ pokkharaṇiṁ puna otarituṁ	181
Abhikkamatha	141
Abhijānāti	199
Abhijānātha	96
Abhijjhātā hoti	232

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Abhijjhāya cittaṁ	120
Abhijjhaṁ loke	120
Abhiññā	106
Abhiññāya	306
Abhiññātehi abhiññātehi	147
Abhiṇhaṁ kittayamāno ahosi	60
Abhidosakālaṅkato	91
Abhinandati	211
Abhinanditvā anumoditvā	194
Abhiniggaṇheyyaṁ	189
Abhinippīḷeyyaṁ	190
Abhinibbatteti	134
Abhinivissa voharati	10
Abhinīto	231
Abhibhū	302
Abhivihacca	276
Abhisantāpeyyaṁ	190
Abhisandeti	221
Abhisamecca	200
Abhihaṭṭhuṁ pavārenti	166
Abhikkamatha	141
Abhikkantavaṇṇā	31
Abhikkantāya rattiyā	30
Abhūtavādī	231
Abhūtena	23
Amaccudheyyaṁ	168
Amatadvāraṁ	169
Amatassa dvārā	86

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Amāradheyyaṁ	168
Amhākaṁ	143
Amūsaṁ bhedāya	231
Ayamantimā jāti	79
Ayaṁ dukkhanirodho	238
Ayaṁ dukkhasamudayo	238
Ayaṁ bhikkhave ariyā	76
Ayaṁ vammiko	34
Araññaṁ	119
Arahasi Anantajino	94
Ariyaṁ	298
Ariyena	117
Ariyo vā	75
Arūpī	7
Alamariyañāṇadassanaviseso	145
Alagaddo	13
Alagaddatthiko	13
Alagaddapariyatti	13
Alabhamāno	6
Alamidaṁ padhānāya	79
Allakaṭṭhaṁ	188
Allīyetha	208
Alaṁ	79
Alaṁ vata	79
Avakkārapātiṁ	143
Avakkanti hoti	210
Avañjhā	213
Avaṇṇaṁ bhāsati	2

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Avijjā	21
Avijjāgato	274, 302
Avijjāya tveva	208
Avidūre nisinno hoti	200
Avinayavādī	232
Avisayhaṁ	144
Avisaṁvādako	111
Avūpakaṭṭhā	188
Averena	6
Asakkhiṁ kho ahaṁ	96
Asatā	23
Asati na paritassati	17
Assamaṇāva samānā	102
Asamayavimokkhaṁ	135
Asamavekkhitvā	167
Asamādhisaṁvattanikā	231
Asmimāno	22
Asisūnūpamā	10
Asisūnaṁ	34
Asurā parājiniṁsu	202
Assadammasārathi	4
Assapuraṁ nāma	212
Assamaṇāva	102
Assavanatā	83
Assāso	131
Assumukhānaṁ	76
Asesavirāganirodhā	208
Assosuṁ	227
Asaṁsaṭṭho	50
Asaṁhāriyā	286

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Ahampi kho taṁ bhikkhave	19
Ahu vata me	17
Aho nūna te	205
Aho vata	232
Ahaṁ ime dutiye	68
Ahaṁ ceva aññe ca	77
[Ā]	
Ākaḍḍheyya	173
Ākārā	284
Ākāravatī	286
Ākāsagataṁ tamagataṁ	276
Ākāso parivārito	132
Ākiñcaññāyatanaṁ pavedesi	77
Āgatiṁ vā gatiṁ vā	67, 316
Āgamayamāno	74
Āgamehi	182
Āghāto	24
Ācayāpacayo hoti	186
Ājaññaratho	4
Ājānissati	91
Āṇaṇyaṁ	220
Ātatavitataṁ	200
Ātataṁ	200
Ādittaṁ	7, 179
Ānando	24
Ānandatthero	149
Āpānīyakaṁso	275
Āpāyikānaṁ ṭhānānaṁ	225
Āpogataṁ	130

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Ābādhiko	217
Ābhānaṁ devānaṁ	233
Ābhujitvā	119
Āmakadhaññapaṭiggahaṇā	113
Āmakamaṁsapaṭiggahaṇā	113
Āmaṇḍalikaṁ karitvā	167
Āmanteti	2
Āmantehi	2
Āmisesu sandissanti	285
Āmisaṁ	231
Āyamukhaṁ	222
Āyasmā	26
Āyasmatā ca Revatena	149
Āyasmā Assaji	172
Āyu usmā ca viññāṇaṁ	250
Āraddhavīriyo	53
Ārabbha	193
Ārācārī	110
Āraññiko	156
Ārādhayiṁsu	3
Ārocayāmi	214
Ālayasammuditā	80
Ālayaratā	80
Ālayarāmā	80
Ālayo	133
Ālokasaññī	120
Ālopo	115
Āvatto bāhullāya	96, 192
Āvi ceva raho ca	142, 293
Āsajja āsajja	194

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Āsajja upanīya	188
Āsajja	183
Āsavānaṁ khayā samaṇo	226
Āsādetabbaṁ	183
Āsaṁ mākāsi bhikkhūsu	320
Āhañchaṁ amatadundubhiṁ	94
Āḷāro	76
[I]	
Iṅgha	303
Iṇaṁ ādāya	217
Iti paṭisañcikkhati	109
Itivādappamokkhānisaṁsā	13
Itivuttakaṁ	12
Iti samaggānaṁ vā bhedakā	231
Ito ca panaññaṁ	302
Ito vā pana sutvā	34
Itthī	113
Itthaṁbhāvo	305
Idappaccayatāpaṭicca-samuppādo	80
Idamāsanaṁ paññattaṁ	201
Idametaṁ paṭicca vuttaṁ	209
Iddhānubhāvā	66
Iddhābhisaṅkhāraṁ abhisaṅkhāsi	204
Iddhimantā	67
Idaṁ dukkhanti nappajānāti	238
Idaṁ nissitaṁ	23
Idaṁ hi na jāyati	302
Idha	104, 160, 163, 210

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I]	
Idhūpapanno	305
Imassuppādā idaṁ uppajjati	208
Imasmiṁ nivāpe	66
Imasmiṁ sati idaṁ hoti	208
Imāsañca imāsañca	146
Imesaṁ bhedāya	111, 231
Imehi ākārehi	286
Imehi padehi	286
Imehi byañjanehi	286
Imaṁ kusalaṁ dhammaṁ	280
Iriyāya	96
Issaro	303
Isipatanaṁ	93
[Ī]	
Īdiso nirayo āsi	319
[U]	
Ukkacelāyaṁ	167
Ukkhittapaligho	21
Ukkhipa laṅgiṁ abhikkhaṇa sumedha	34
Ukkoṭanaṁ	115
Ugghaṭitaññū	85
Uccā kāḷārikā	103
Uccā kaṇerukā	103
Uccā ca dantehi ārañjitāni	103
Uccā ca nisevitaṁ	103
Uccāvacāni	299
Uccāsayanaṁ	113

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Ucchādanadhammo	35
Ucchāretvā	15
Ujuṁ kāyaṁ paṇidhāya	119
Ujjhāpesi	5
Uṭṭhehi	84
Uttarasetu	15
Uttarimanussadhammā	145
Uttaruttariṁ paṇītapaṇītaṁ	286
Uttaraṁ tīraṁ suvidehānaṁ	167
Uttānaseyyako	299
Uttāno	215
Udakaṇṇavaṁ	15
Udakānuggatāni	223
Udakantaṁ	131
Udakorohakassa	226
Udakaṁ accuggamma ṭhitāni	85
Udānaṁ	12, 103
Udānaṁ udānesi	102
Uddhaṅgamā	131
Uddhaccakukkuccaṁ	120, 219
Uddhareyyuṁ	270
Uddhumāyikamaṇḍūko	38
Uddhumāyikaṁ	34
Upako	94
Upagato ajjhosito	180
Upadhipaviveko	49
Upanissāya āsayaṁ	66-67
Upanītehi	194
Upanītā kho me	209

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Upamā maṁ bho Gotama paṭibhāti	177
Uparipāsādavaragato	156
Upalāpeti	304
Upasantā	5
Upasampajja	76
Upalāpeti	304
Uppaliniyaṁ	85
Uppalinī	223
Upātivattittho	303
Upādinnaṁ	126
Uppilāvitattaṁ	24
Upekkhā kusalanissitā saṇṭhāti	130
Ubbhaṭṭhakassa	226
Ubhatopakkhaṁ	187
Ubbhidodako	222
Ubhova santā	77
Uruvelā	78
Usiraddhajo	105
Usmīkato	11, 206
Ussukkaṁ āpanno	300
Uḷārāni uḷārāni	186
Uḷārāya	77, 100
Uḷumpo	15
[Ū]	
Ūrukkhambho	185

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]	
Ekañca pana maññe cittaṁ	142
Ekajjhaṁ saṁsaṭṭhaṁ	275
Ekanāḷikā	159
Ekabhattiko	112
Ekamantaṁ aṭṭhāsi	32
Ekamantaṁ nisīdi	184
Ekādasahi bhikkhave aṅgehi	160
Ekāsanabhojanaṁ	3
Eko vā viharanto	284
Ekaṁ samayaṁ	3
Eṇikūlasmiṁ	308
Etadatthaṁ	135
Etadavoca	32, 100, 140
Etadavocuṁ	229
Etarahi ca	24
Ettakampi no	65
Etāva paramaṁ	191
Ete	186
Etaṁ pathohamasmi etaṁ gocaro	286
Etaṁ pariyosānaṁ	135
Etaṁ mama	16
Etaṁ sāraṁ	135
Etha tumhe bhikkhave	316
Ettha te vattate vaso	305
Elaṇḍehi	4
Evamāvusoti kho āyasmā Mahākassapo	151
Evameva kho	4, 7, 25, 103, 132
Evameva kho āvuso	156

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]	
Evarūpena	156, 159
Evarūpaṁ pabhāvitametaṁ	96
Evaṁ adhippāyā	273
Evaṁ imaṁ nivāpaṁ	67
Evaṁ kāmā	273
Evaṁ chandā	273
Evaṁ jānāti	280
Evaṁ jānantā	209
Evaṁ passantā	209
Evaṁ Buddhaṁ anussarato	130
Evaṁ byākho	10
Evaṁ mahesakkho	305
Evaṁ me rūpaṁ mā ahosi	178
Evaṁ me rūpaṁ hotu	178
Evaṁ me vedanā hotu	180
Evaṁ me saññā hotu	180
Evaṁ vutte	17, 311
Evaṁ sattaṅgasamannāgato	301
Esa aggivessana Bhagavā	174
Esikā	22
Eso me attā	16
Esohamasmi	16
[O]	
Okappaniyametaṁ	193
Ogacchanti	130
Ocarakā	8
Oṭṭhapahatamattena	76
Oṭṭhubheyya	7

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]	
Ottappaṁ	213
Otiṇṇo	134
Odanakummāsūpacayassa	35
Odātena vatthena	223
Odhastapatodo	4
Odhuneyya	173
Onītapattapāṇiṁ	184
Opakkamikā	188
Opasāyiko me bhavissasi	304
Obhāsetvā	32
Orambhāgiyāni	22
Olīnavuttiko	137
Ovādako	53
Ossavane	132
Ohitasoto	300
[Ka]	
Kakkasā	231
Kakkhaḷaṁ	126
Kacci	141
Kaccāyano	137
Kaṭṭhaṁ	132
Kaṇṇasukhā	112
Kaṇhadukkhaṁ nigacchasi	319
Kaṇhasukkasappaṭibhāgaṁ	286
Kataparappavāde	101
Kattā nimmātā	303
Kantāraddhānamaggaṁ	218
Kathañca panāyasmantaṁ	64
Kathetukamyatāpucchā	235

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kathaṁ	142
Kathaṁrūpena āvuso Ānanda	152
Kandaraṁ	119
Kadāci	54
Kappasaddo	31
Kappo	308
Kammāragaggariyā	190
Kammāsaṁ	298
Kamuddiseyyaṁ	94
Kamanti	130
Kayavikkayā	114
Karahaci	54
Kalandakā	41
Kalandakanivāpo	40
Kalahajātā	291
Kallaṁ nu	180
Kallaṁ nu taṁ -pa- attā	19
Kassa nu kho nāma	10, 206
Kassapo	136
Kasiṇaṁ āyuṁ	304
Kahaṁ nu kho bho	174
Kāmacchando	218
Kāmabhogiseyyā	216
Kāmehi	188
Kāyanvayaṁ hoti	185
Kāyaparihārikena	117
Kāyapaviveko	49
Kāyabhāvanā	186
Kāyassetaṁ adhivacanaṁ	34

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kāyasaṁsaggo	52
Kāya nuttha	74
Kāye upacinitvā	314
Kāyena	229
Kālavādī	112
Kālāmo	76
Kālena	6, 112
Kālenakālaṁ	222
Kāsinaṁ puraṁ	94
Kiccakārī	15
Kiñcikkhaṁ	231
Kiñcideva desaṁ	175
Kicchena	81
Kiṇhā	314
Kittāvatā nu kho bhante	198
Kittisaddo	5, 228
Kimatthaṁ carahāvuso	62
Kisābalake	168
Kiso	186
Kucchiparihārikena	117
Kucchisayā vātā	131
Kuto nīceyyaṁ	306
Kuto pana tvaṁ	187
Kumārakassapo	26
Kumārikā	113
Kumāro	299
Kummaṁ	34
Kullūpamaṁ	15
Kullaṁ bandhitvā	15
Kusalesu dhammesu	120

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kūṭaṁ	114
Ketabino	67
Kenacideva karaṇīyena	234
Kenaci vā	287
Kelāyetha	208
Kevalakappaṁ	31
Kevalassa	209
Kevalaṁ	77, 108, 302
Kesakambalo	136
Kesavo	308
Ko ca samaṇassa	100
Ko cāhaṁ bho	100
Koccho	135
Koṭṭhamanupaviṭṭho	312
Koṭṭhāsayā vātā	131
Kotthu	315
Kodhasāmantā	231
Ko nāmo āyasmā	64
Kosambiyaṁ	287
Kosalesu	227
Koḷāpaṁ	189
Kaṁsakūṭaṁ	114
Kaṁsathāle	222
Kiṁkaraṇīyāni	299
Kiṁ kusalagavesī	76
Kiṁ je divā uṭṭhāsi	5
Kiṁ so bhavamāno Saccako	174
Kiṁ hi no siyā bhante	145, 188

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]	
Khaṇḍaṁ	297
Khayadhammatā	127
Kharigataṁ	126
Khalu	228
Khīrodakībhūtā	141
Khettaṁ	114
Khemaṁ patthetha	169
Kho	227
[Ga]	
Gajaṅgalaṁ	104
Gaṇanato	160, 163
Gaṇamanusāsanti	285
Gaṇācariyā	135
Gaṇino	135
Gattāni pubbāpayamāno	73
Gatiñca pajānāmi	305
Gado	13
Gaddhabādhipubbassa	9
Gadhitā	98
Gandhabbo	210
Gandhaṁ	113
Gabbho	210
Gambhīrā	7
Gabhīrā appameyyā	7
Gambhīro	80
Garu	209
Garukaraṇā	292
Garugaro viya	312
Garuṁ karonto	6

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Gahaṇakūṭaṁ	114
Gahaṇūpādānaṁ	62
Gahapatānī	5
Gāthā	12
Gāmagataṁ vā	230
Gāmadhammā	110
Gāmampi vahati	132
Gāhagāhako	52
Gāhamuttako	52
Gāhenti	186
Giñjakāvasathe	138
Giriguhaṁ	119
Gumbaviparāmoso	115
Geyyaṁ	12
Gehasitā	3
Gogaṇaṁ	160
Gotamo	228
Gopariṇāyakā	163
Gopitaro	163
Gosālo	136
Gosiṅgasālavanadāye	138, 147
[Gha]	
Ghaṭikā	210
Ghanaṁ	200
Ghātetāyaṁ vā ghātetuṁ	178
Ghositaseṭṭhi	288
Ghositārāme	288

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]	
Cakkhuṁ aparibhinnaṁ	132
Caṅgavāraṁ	34, 39
Caṇḍī	5
Cattāri padāni	101
Catumahāpathe	4
Caturassā	160
Cātumahābhūtikassa	34
Cārikaṁ caramāno	55, 59
Ciṅgulakaṁ	210
Cittapaviveko	49
Cittabhāvanā	186
Cittavisuddhatthā	63
Cittaṁ samādhiyati	226
Cirassaṁ kho mārisa Moggallāna	201
Cīvarāni papphoṭetvā	314
Cetasā cittaṁ	189
Cetasā ceto paricca vidito	146
Cetovimutti	68
Celaṁ	64
[Cha]	
Chandā	3
Chandarāgavinayo chandarāgappahānaṁ	133
Chando	133, 188
Chaphassāyataniko	318
Chayime bhikkhave dhammā sāraṇīyā	292

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]	
Chādessati	275
Chāvaṁ	94
Chiddaṁ	297
Chinnapilotiko	25
Chinnabhabbharā	8
Chinnasassarā	8
Chedanaṁ	115
[Ja]	
Jaṅgalānaṁ	121
Jaṅghāvihāraṁ anucaṅkamamāno	172
Jarādhammo	75
Jāgariyamanuyuttā	216
Jātakaṁ	12
Jātarūpaṁ	75, 113
Jātameva naṁ	226
Jātidhammo	75
Jātibhūmi	41
Jātibhūmakā	41
Jātisaṁsāro	21
Jātidhammā hete	75
Jānatā	169
Jāpetāyaṁ vā jāpetuṁ	178
Jīrīyati	131
Jutiñca	305
[Jha]	
Jhāyanti	315
Jhāyinosmā jhāyinosmā	315

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ña]	
Ñāṇañca pana me	79, 91
Ñāṇadassanaṁ ārādheti	134
Ñāṇavādaṁ	76
Ñātaññatarassa	205
Ñātaññatarena	173
Ñattajjhāpanno	282
Ñātā	135
Ñātiparivaṭṭo	109
[Ṭha]	
Ṭhito hoti	179
[Ḍa]	
Ḍeti	117
[Ta]	
Takkarassa	298
Taggha	142
Tañcassa atthaṁ anubhonti	14
Tañcepi kulaṁ	147
Tajjassa	133
Tajjo samannāhāro	132
Taṇhākkhaye vimutto	94
Taṇhā	22
Taṇhupādinnassa	128
Tatra	3, 6, 24
Tatra ce	24
Tatra tatra	206
Tatra bhikkhave	66
Tatra bhikkhu mattaṁ na jānāti	166
Tato nidānaṁ	217, 218

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tato paṭinivattitvā	146, 203
Tattha me	24
Tathāgatanisevitaṁ	121
Tathāgatapadaṁ	121
Tathāgatassa	23
Tathāgatārañjitaṁ	121
Tathāgate saddhaṁ paṭilabhati	108
Tathāgato	23
Tathā naṁ dhāreyyātha	15
Tathābhūtassa	133
Tathābhūto	130
Tathūpame	68
Tathūpamaṁ	83
Tattheva	79
Tadanuttaraṁ	102
Tadabhiññāya	309
Tadavasari	227
Tadavasariṁ	79
Tadārammaṇañca	6
Tadāhāranirodhā	207
Tadāhārasambhavaṁ nossu	207
Tadupādānaṁ	211
Tampi etaṁ mama	17
Tapussabhallikānaṁ	91
Tamhā ca ṭhānā cavi	318
Tasmā	3, 4, 15, 24, 312
Tasmātiha bhikkhave	20, 25
Tamokhandhena āvuṭā	81
Tayo nāmadheyyā honti	318
Taraṇāya	183

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tasmā paññavāti vuccati	239
Tassevaṁ hoti	18
Tāṇaṁ gavesī	180
Tāni sārato	209
Tālāvatthukatā	21
Tāvadeva jātako	168
Tāva mahallikāya	127
Tāva sahassadhā loko	305
Tikkhindriyā	84
Tiṭṭhatesā bho Gotama	182
Tiṭṭhantampi carantampi	224
Tiṇṇavicikiccho	120
Tiṇukkūpamā	10
Tiṇṇo	183
Tiṇṇo loke visattikaṁ	69
Tiṇṇaṁ kho pana bhikkhave	209
Tiṇaṁ	132
Tittakālābu	275
Titthakarā	136
Tibbāpekkho	300
Tividhaṁ	229
Tucchaṁ	23, 144
Tuccho	180
Tuṇhī ahosi	178
Turitacārikā	55
Tūlinī	8
Te upārambhānisaṁsā	13
Te kho evaṁ jāneyyuṁ	304
Te ghaṭṭitā aññe	67
Tejogataṁ	131

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Te na atirekapūjāya	166
Tena kho pana samayena	174
Tena ca vosānaṁ	134
Tena taṁ tvaṁ na jānāsi	305
Tena hi	62, 178, 229
Tenupasaṅkami	141
Te bhindantā maññe	101
Tesaṁ	168
Taṁ kho pana	228
Taṁ cassa atthaṁ nānubhonti	13
Taṁ ca Satthā abbhanumodati	54
Taṁ tāhaṁ	303
Taṁ dāyakānaṁ sukhāya hotu	184
Taṁdivasaṁ katakiriyā pākaṭā	223
Taṁ dhammaṁ	76, 108
Taṁ netaṁ mama	127
Taṁ vata me	188
Taṁ vata me natthi	17
Taṁ vatāhaṁ na labhāmi	18
[Tha]	
Thambañca ālumpati	300
Thale nikkhittaṁ	189
Thāmasā	10
Thinamiddhaṁ	120, 219
Thetato	19
Theto	111
Theno	230
Theyyasaṅkhātaṁ	230

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha]	
Theravādaṁ	77
Therehi sāvakehi saddhiṁ	147
[Da]	
Dakkhā	5
Dakkho	222
Daṇḍavākarāhi	67
Daṇḍena paṭippaṇāmeyya	303
Dantebhi dantamādhāya	189
Danto	183
Dammagāvo	168
Damathāya	183
Dayāpanno	110
Dassanamūlikā	286
Dassanasaṁsaggo	50
Dassanānuttariyaṁ	183
Daso	303
Daharova samāno	76
Daḷhā	286
Dāyapālo	139
Dāyo	138
Dāsabyā	218
Dāsidāsapaṭiggahaṇa	113
Diṭṭhasaṁsandanāpucchā	235
Diṭṭhigataṁ	205
Diṭṭhiṭṭhānādhiṭṭhāna	18
Diṭṭhiṭṭhānāni	16
Diṭṭhiyā suppaṭividdhā	154
Diṭṭhisāmaññagato	298
Diṭṭhaṁ	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Diṭṭhiṁ	207
Dvidhāpatho	38
Dinnapāṭikaṅkhī	110
Dinnādāyī	110
Dibbā maññe gandhā sampavanti	152
Divā uṭṭhāsi	5
Divā kammante	36
Divātaraṁ	5
Divā divassa	100
Divāvihāraṁ nisīdi	61
Disvāna āyasmantaṁ Ānandaṁ etadavoca	151
Disā bhanti virocanā	305
Dīgharattaṁ hitāya sukhāya	8, 14
Dīgho	146
Dukkarakārikāya	96
Dukkhakkhandhassa	209
Dukkhito	218
Dukkhaṁ allīno	180
Dukkhaṁ ceva paññapemi	24
Dukkhaṁ bhante	19
Duggatā	285
Duggativedaniyānaṁ	225
Duddaso	80
Duppañño	234
Duppaññajātiko	167
Dummukho	181
Duranubodho	80
Dussutaṁ	173
Dūteyyaṁ	114

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Devatā	30, 190
Devatāpi me	146
Deve	276
Devena vā	286
Devo	222
Deseti	299
Dosantarā	6
Dosinā	152
Dve agārā	224
[Dha]	
Dhanāyetha	208
Dhanukaṁ	211
Dhammaññeva sakkaronto	6
Dhammaṭṭhitiñāṇaṁ	21
Dhammatā esā	299
Dhammatāya	299
Dhammatāsusamanniṭṭho	287
Dhammavādī	112
Dhammasamannesanā	287
Dhammasamādānaṁ	274
Dhammānusārino saddhānusārino	26
Dhammāpi vo pahātabbā	15
Dhammikā	293
Dhammiyā kathāya	59, 73, 145
Dhammī vā kathā	75
Dhammo	80
Dhātā	154

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]	
Dhātārammaṇameva	129
Dhāreti	113
Dhāraṁ	222
Dhutaṅga-appiccho	46
Dhuvaṁ	302
Dhūmāyanā	36
Dheyyaṁ	168
Dhaṁsī	183
[Na]	
Na atirekapūjāya	163
Na āsāṭikaṁ hāretā	160, 164
Na evaṁ hoti	18
Na kiñci loke upādiyati	199
Na gocarakusalo	162, 165
Naccagītavāditavisūkadassanā	113
Na ca chiddavā	215
Na ca paggharinī	222
Na ca labbhā imesaṁ dhammānaṁ	240
Na cirasseva taṁ dhammaṁ	77
Na chandaṁ janeti	137
Nacchādeyya	218
Nacchādessati	275
Na tāvāhaṁ imaṁ pallaṅkaṁ bhindissāmi	159
Na titthaṁ jānāti	161, 165
Na te Tathāgatassa saṁvijjanti	279
Na tveva tāva	121

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Natthi ayaṁ loko	233
Natthi etarahi	181
Natthi dāni	80
Natthi paro loko	233
Natthi mātā natthi pitā	233
Natthi me paṭipuggalo	94
Natthi sattā opapātikā	233
Na dosantaro	3
Nadiñca sandantiṁ	79
Nandiñca na upādiyiṁ	311
Na dhūmaṁ kattā	161, 164
Na nijjhānaṁ khamanti	13
Nanu tvaṁ bhikkhu passasi	303
Na pītaṁ jānāti	161, 165
Namo karohi nāgassa	34
Na me ācariyo atthi	94
Na me so tena sāsana-karo	8
Na yena kāmaṁ gamo	218
Narakapapāte	303
Na rūpaññū hoti	160, 163
Na lakkhaṇakusalo hoti	160, 164
Na vaṇaṁ paṭicchādetā	161, 164
Na vāyamati	137
Na vīthiṁ jānāti	162, 165
Navaṁ	180
Na sampāyāsi	186
Nassati vata bho	83

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Na hi no etaṁ bhante 25
Nāgaṁ 34, 39
Nāgavaniko 101, 103
Nāgāpalokitaṁ apalokesi 317
Nāṭaputto 137
Nātike 138
Nānā hi kho no bhante kāyā 142
Nānuppaveccheyya 222
Nāmagottaṁ 175
Nāmena ca āvusovādena ca 96
Nāyamāyasmā taṁ tena avajānāti 285
Nāsakkhiṁsu 96
Nhātako 224
Nhāyati 71
Nhārudaddulena 131
Nikati 115
Nigacchasi 275
Nigaṇṭho 137
Nijjhatti 291
Nijjhānaṁ khamanti 14
Niṭṭhaṁ gato 121
Nittharaṇatthāya 15, 208
Nittharaṇapariyatti 14
Nidhānavatī 112
Niddhuneyya 173

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nipuṇa 80, 101
Nipphoṭeyya 173
Nibbānapattiyā 169
Nibbānapariyosānaṁ 269
Nibbānāya 18
Nibbānaṁ 81
Nibbijja pakkamiṁsu 192
Nibbijja 78
Nibbidā 20
Nibbindati 20
Nibbuti 299
Nibbutiyampi 299
Nibbuto 94
Niyyāti 298
Nirayaṁ upapajjanti 315
Niraggaḷo 22
Nirodhadhammaṁ nossu 207
Nirodhānupassī 199
Nirodho hoti 209
Nivātā 5
Nivāpaṁ 65, 68
Nivuttaṁ 65
Nisīdanaṁ 60
Nisīdi 181
Nisinnavattikā 160
Nihitadaṇḍo nihitasattho 110
Nīlaṁ 7
Neyyo 86
Nelā 111
Neva te samasamo 305

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nevassu me -pa- antara-dhāyituṁ	311
Nevāpiko	65
No	213
No kāyabhāvanaṁ	186
No ca saṁsādenti	156
No vata re kiñci	5
No hidaṁ bho Gotama	180
No hetaṁ bhante	8, 11, 19, 96
[Pa]	
Pakāsituṁ	81
Pakkāmi	94
Pakudho	137
Pakuppati	127, 130
Pakkhandati	129
Pakkhandanavossaggo	199
Pakkhī sakuṇo	117
Pagabbā	183
Paccaggaḷe aṭṭhāsi	313
Paccājāto	108
Paccattaññeva parinibbāyati	200
Paccattaṁ yoniso manasākāsi	313
Paccabhāsiṁ	86
Paccaya-appiccho	46
Paccayābhihāro	166
Paccayiko	111
Paccayūpādānaṁ	62
Paccattavedanā	319

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paccattavedaniyo	318
Paccupaṭṭhitā honti	192
Paccāsāreyya	4
Pañcavaggiyā	91
Pañcahi tūriyasatehi	200
Pañcābhipuṭṭhena	146
Pañcāhikaṁ kho pana	144
Paccupaṭṭhito hoti	210
Pacchā upacinanti	186
Pacchābhattaṁ	119
Pajaha avijjaṁ	37
Pajaha kodhūpāyāsaṁ	38
Pajaha pañcakāmaguṇe	39
Pajaha pañcanīvaraṇe	39
Pajaha nandīrāgaṁ	39
Pajaha pañcupādānakkhandhe	39
Pajaha vicikicchaṁ	39
Pajaṁ	105
Paññapeyya	62
Paññatte āsane	74
Paññā	53
Paññāya cassa disvā	69
Paññāya adhivacanaṁ	37
Paññāya dubbalīkaraṇe	121
Paññāya sudiṭṭhaṁ	207
Paññāyissasi kho	11
Pañhābhipuṭṭhena	146
Pañhaṁ abhisaṅkharonti	102
Paṭicchannakūṭaṁ	114
Paṭidhāveyyātha	209

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭipaṇāmetvā	201
Paṭipadāñāṇadassanavisuddhi	21
Paṭinissaggānupassī	199
Paṭipadāya	96
Paṭipadānuttariyaṁ	183
Paṭippassaddhiyā	145
Paṭipuggalo	94
Paṭibhātu taṁ aggivessana	177
Paṭibhaṁsu	81
Paṭivirato	110
Paṭivisakānaṁ	5
Paṭivedayāmi	214
Paṭisotagāmiṁ	81
Paṭisallānarato	156
Paṭisallānārāmo	156
Paṭisallānā vuṭṭhito	71, 150, 234
Paṭhamā migajātā	66
Paṭhamena vayasā	76
Paṇḍitavādo	172
Paṇḍitavedanīyo	80
Paṇḍita	91, 101, 269
Paṇḍito maññe	100
Paṇīte kāye patiṭṭhitā	303
Paṇītena	184
Paṇīto	80
Pattaṁ	16
Pattakkhandho	11, 181
Pattāḷhakaṁ	211
Patāresi	167

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Patiṭṭhitaṁ	173
Pathavābhinandino	303
Pathaviyā pathavattena	309
Pathavīgarahakā	303
Pathavīdhāturevesā	127
Pathaviṁajjhosissasi	304
Pathaviṁ nāpahosiṁ	309
Pathāvino	314
Panthantaṁ	131
Padajātāni	121
Padoso	120
Padaparamo	86
Padaheyyaṁ	77
Paduṭṭhamanasaṅkappo	232
Padhānapahitattaṁ	91
Padhānavibbhanto	96
Padhānābhitunnassa	190
Pannaddhajo	22
Pannabhāro	22
Pabbajeyyaṁ	109
Pabbatasaṅkhepe	224
Pabbataṁ	119
Pabbājetāyaṁ vā pabbājetuṁ	178
Pabhaṁ	310
Pamādaṁ	66
Pamuñcantu saddhaṁ	86
Parakaṭukā	231
Parajano	67, 146

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paralokavajjabhayadassāvino	84
Paravittūpakaraṇaṁ	230
Parābhisajjanī	231
Parāmāsā	10
Pari	120
Parikaḍḍheyya	173
Parikkhā	21
Parikkhepetvā	180
Pariggaṇheyyātha	18
Pariggahaṁ	18
Paricārikāyo	203
Pariccāgavossaggo	199
Parijānāti	199
Parijāneyya	180
Pariḍayhati	131
Parittacetaso	211
Parittābhānaṁ	233
Parinibbānāya	183
Parinibbute	183
Parippharati	221
Paripūreti	221
Paripphosakaṁ paripphosakaṁ	222
Paripuṇṇaṁ	108
Paribhāsatha	314
Paribhāsanti	24, 128
Paribhinnaṁ	133
Parimaṇḍalehi padabyañjanehi	155
Parimaddanadhammo	35
Parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā	120

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pariyantavatiṁ	112
Pariyatti-appiccho	46
Pariyādāya tiṭṭhati	187
Pariyāpuṇanti	12
Pariyāpuṇiṁ	76
Pariyāyamakāsi	201
Pariyāyabhattikassa	226
Pariyesitaṁ	16
Pariyodātaṁ	208
Parisandeti	221
Parisāgato	230
Parisiñcituṁ	71
Parisuddhaṁ	108, 208
Parihårituṁ	160
Pariḷāho	188
Pare	24
Paro parañca jānāsi	305
Pallaṅkaṁ	119
Palālapuñjaṁ	119
Paligho	21
Pavattinī hoti	156
Pavivitto	49
Pavivekakathaṁ	49
Pavisitukāmo	185
Pavisiṁsu	203
Pavedeti	106
Pasatthapasattho	100
Passambhati	226
Passāso	132
Pasīdati	129

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pasupālakā	314
Pahāya	110
Pahiṇagamanaṁ	114
Pariḷāho	188
Pātabyataṁ āpajjanti	270
Pāturahosi	83
Pāṇānaṁ	121
Pāṇisamphassena	130
Pādaṅguṭṭhena kampayi	319
Pādāpaccā	315
Pāde pakkhālesi	141
Pāde pādaṁ	217
Pāpakaṁ diṭṭhigataṁ	302
Pāpicchatā	45
Pāpimā	304
Pāmojjaṁ jāyati	226
Pārisuddhipadhāniyaṅgaṁ	21
Pāraṁ agamaṁsu	169
Pāraṁ gatā	169
Pāraṁ gamissanti	169
Pāsādikañca vanasaṇḍaṁ	79
Piṅgalakoccho	135
Piṭṭhito piṭṭhito	61
Piṇḍapātapaṭikkanto	119
Piṇḍāya paṭikkamati	143
Piturakkhitā	230
Pipāsā	188
Piyacakkhūhi	142
Pilotikā	100
Pitanisitaṁ	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pītimanassa kāyo	226
Puccha aggivessana yadākaṅkhasi	175
Pucchā ca nāmesā	235
Puññañca	184
Puññamahī	184
Puññaṁ vā apuññaṁ vā pasavati	177
Puṇṇo	44
Puttabhariyaṁ	75
Puthujjano hi āvuso	62
Puthusamaṇabrāhmaṇānaṁ	209
Puthusamaṇabrāhmaṇa-parappavāde	276
Pubbakoṭṭhako	71
Pubbantaṁ	209
Pubbavidehānaṁ	320
Pubbārāme Migāramātu-pāsāde	196
Pubbe ca	24
Purakkhatvā	203
Purimaṁ pahāya	186
Pūgamajjhagato	230
Pūjāya	77
Pūjento	6
Pūtimuttaṁ	275
Pūraṇo	136
Petaggi dhammakathiko	155
Petaseyyā	216
Pemanīyā	112
Ponobbhaviko	21
Porī	112

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pha]	
Pharitvā	6
Pharitvā vihariṁsu	316
Phalaṁ vipāko	233
Phasso anicco	129
Phātiṁ kātuṁ	160
Phāsuvihāraṁ	3
Phusanti	5
Phusanti hi te bho Gotama	185
[Ba]	
Bandhu	314
Bandho	115
Balakaraṇīyā	177
Balamattā	218
Balavagāvo	168
Balavīriyaṁ	66
Bahiddhā asati	17
Bahukataṁ	133
Bahukārā	91
Bahukiccā	201
Bahujanakantā	112
Bahujanamanāpā	112
Bahujanassa	136
Bahussuto hoti	154
Bāhirā ca dhammā	133
Bāhirā ca rūpā	132
Bāhulliko	96, 192
Biḷārabhastā	8
Bījagāmabhūtagāma-samārambhā	112
Buddhacakkhunā	84
Buddho so Bhagavā	183
Belaṭṭhaputto	137
Bodhāya	183
Byantī kareyya	217
Byākaramāno	285
Byādhidhammo	75
Byāpajjati	211
Byāpannacitto	232
Byāpādo	120, 219
Brahmakāyikānaṁ devānaṁ	233
Brahmacariyapariyosānaṁ	102
Brahmacariyaṁ	108
Brahmacārī	110
Brahmapārisajjaṁ anvāvisitvā	302
Brahmaloke pabhassaraṁ	319
Brahmunā vā	287
Brahmuno ca abhinimantanatāya	312
Brāhmaṇagāmo	227
Brāhmaṇena vā	286
Brāhmaṇo	36
Brūhenti	186
[Bha]	
Bhagavati no āvuso brahmacariyaṁ vussati	61
Bhagavā etadavoca	41
Bhagavantaṁ anusaṁyāyitvā	145
Bhagavantaññeva paṭibhātu	273
Bhagavaṁnettikā	273

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bhagavaṁpaṭisaraṇā	273
Bhagavaṁmūlakā	273
Bhajitabbe	274
Bhaṇḍanajātā	291
Bhaṇḍāgārikapariyatti	14
Bhattābhihāraṁ abhihariṁsu	184
Bhadrena	76
Bhabyā	303
Bhayabhogā	66
Bhavañca vibhavesinaṁ	311
Bhavissati	185
Bhavissanti	83
Bhavevāhaṁ bhayaṁ disvā	311
Bhavaṁ nābhivadiṁ	311
Bhassappavādako	172
Bhikkhūnaṁ sikkhāsājīva-samāpanno	109
Bhikkhū āmantesi	167
Bhinnānaṁ vā sandhātā	111
Bhinnānaṁ vā anuppadātā	231
Bhuñjiṁsu	67
Bhujissāni	298
Bhujisso	218
Bhuttāviṁ	184
Bhūtapubbāhaṁ pāpima	313
Bhūtamidaṁ nossu	207
Bhūtavādī	112
Bhūtā	303
Bhūtena	6
Bhūmisayā narā	320

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bho	228
Bhoge	13
[Ma]	
Maṅkubhūto	11, 181
Makkhali	136, 186
Maṅguracchavi	191
Magho	202
Maccudheyyaṁ	168
Macchagumbaṁ	224
Majjhe sarassa	319
Maṇḍeti	113
Mantāṇiputto	44, 64
Mattaññū	216
Mattaṭṭhakassa	128
Mattikaṁ	132
Matajaṁ nāma	225
Mando	299
Madaṁ āpajjissanti	66
Madhurakajātā	315
Manasānupekkhitā	154
Manasikatvā	300
Manasi karitvā	180
Manañca paṭicca dhamme ca	207
Manosamācāre	215
Manaṁ vata bho anassāma	102
Mamāyetha	208
Maraṇadhammo	75
Mahaggatena	6
Mahatā bhikkhusaṁghena saddhiṁ	227

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahatiyā Licchaviparisāya saddhiṁ	174
Mahantaṁ udakaṇṇavaṁ	15
Mahākassapo	148
Mahākoṭṭhiko	234
Mahājāniyo	91
Mahātaṇhājālataṇhā saṅghāṭapaṭimukkaṁ	211
Mahāmoggallāno	148
Mahārajakkhā	84
Mahāvane Kūṭāgāra-sālāyaṁ	169
Mahāsayanaṁ	113
Mahicchatā	45
Mā ahosi	180
Mā kho tvaṁ mārisa	191
Māgadhako	167
Mā Tathāgataṁ vihesesi	313
Mātā ca utunī hoti	210
Mātāpettikasambhavassa	35
Mātugoravakena vuyhamāno	168
Māturakkhitā	230
Mā tesaṁ aphāsukamakāsi	139
Mā tvaṁ maññittho	304
Mānakūṭaṁ	114
Mā nāgaṁ ghaṭṭesi	34
Mānento	6
Mā paraṁ ovadāhi	312

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Māradheyyaṁ	168
Mārassa sotaṁ chetvā	169
Mārena vā	286
Māro	304
Māro tvamasi pāpima	304
Mālā	113
Mā vā ahesuṁ	232
Māsācitaṁ maññe	313
Mā sāvake upanesi	312
Māheva te rittakameva	309
Migajātā	65
Migadāyo	93
Migāramātā	71, 197
Migāramātupāsādo	71
Micchādiṭṭhiko	232
Middhaṁ	120
Mukhaṁ	120
Mukhasattīhi	291
Mucchā	188
Mucchitā	65, 98
Muṇḍakā	314
Muttagāhako	52
Muttamuttako	52
Mutaṁ	16
Mudindriyā	84
Musā	23
Mūlajātā	286
Mūsikaṁ maggayamāno	315
Metamāsado	302

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mettacittā	6
Mettāsahagatena cetasā	226
Mettaṁ kāyakammaṁ	142, 292
Mettaṁ manokammaṁ	293
Mettaṁ vacīkammaṁ	292
Methunā	110
Medenti	186
Medhāvī	91
Mokkhacikaṁ	210
Moḷi	1
Moḷiyaphaggunassa avaṇṇaṁ	2
Maṁ	81
Maṁsapesi	34, 39
Maṁsapesūpamā	10
[Ya]	
Yakkho	179
Yattha te	67
Yatthassa te pāpakā	211
Yattha viññū puriso	76
Yatra hi nāma	83, 302
Yato kho te bhikkhū	10
Yathā	142
Yathākāmakaraṇīyo	66, 304
Yathā cāhaṁ	23
Yathā taṁ	64
Yathā taṁ aviddasuno	274
Yathā taṁ Ānando vā	157
Yathā taṁ dūsī māro	314
Yathā taṁ pubbekatapuññassa	204

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]	
Yathā taṁ viddasuno	274
Yathāpaccayaṁ vā	25
Yathābalasantoso	47
Yathābhirantaṁ	54
Yathābhūtasmiṁ	130
Yathābhūtaṁ	121, 127
Yathālābhasantoso	47
Yathāsāruppasantoso	48
Yadicchakaṁ	4
Yadidaṁ	182
Yadidaṁ idhāgamanāya	201
Yadidaṁ mahantattena	121
Yadidaṁ vādādhippāyo	182
Yamassa patirūpaṁ maññeyyātha	184
Yampi taṁ diṭṭhiṭṭhānaṁ	17
Yasassino	136
Yā ca bāhirā	126
Yācitakūpamā	10
Yā ceva kho pana	126
Yāya vihārasamāpattiyā	157
Yāyaṁ diṭṭhi	298
Yāvatā candimasūriyā pariharanti	305
Yāvadeva	145, 193
Yāva brahmalokā	147
Yvāyaṁ bhante vado vedeyyo	206
Yiṭṭhaṁ	232
Ye keci kusalā dhammā	121

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]	
Ye dhammā samaṇakaraṇā ca brāhmaṇakarā ca	212
Yena Andhavanaṁ	60
Yena ca jīrīyati	131
Yena Bhagavā	59
Yena Bhagavā tenupasaṅkami	146
Yena Sāvatthi tena	58
Yena sudaṁ niccakappaṁ	193
Yenicchakaṁ	4
Ye vā panassu viyattā bhikkhū	15
Yesaṁ mayi saddhāmattaṁ pemamattaṁ	26
Yo etamabhijānāti	319
Yoggācariyo	4
Yo cīvara -pa- parikkhārahetu	6
Yo mano padūseyya	8
Yo Vejayantaṁ pāsādaṁ	319
Yaṁ kiñci vedanaṁ	199
Yaṁ kho idaṁ pubbe pariññātaṁ	24
Yaṁ taṁ parassa	230
Yaṁ taṁ sukhaṁ	192
Yaṁ tumhe nādhivāseyyātha	8
Yaṁ nūna mayaṁ yattha agati	67
Yaṁ kho khippameva antaradhāyati	202
Yaṁ vā panaññampi	126
[Ra]	
Rajataṁ	75, 113
Rajjubhedo	114
Rajopatho	109

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rajojallikassa	226
Ratanagharacetiyaṁ	89
Ratanacaṅkamacetiyaṁ	89
Rattūparato	113
Rathakaṁ	211
Rathavinīte	21
Ramaṇīyaṁ	79, 131
Rāgadosaparetehi	81
Rāgarattā	81
Rājakulamajjhagato	230
Rājagahaṁ	40
Rittaṁ	144
Ritto	180
Rukkhaphalūpamā	10
Rukkhamūlikassa	226
Rukkhamūlaṁ	119
Rudantānaṁ	76
Rūpattāyaṁ	177
Rūpakūṭaṁ	114
Rūpe patiṭṭhāya	177
Rūpaṁ	133
Rūpaṁ attato	259
Rūpaṁ netaṁ mama	17
Rosanti vihesenti	24
Rosetha	314
Rosenti	24, 128
[La]	
Laṅgiṁ	34
Laṅgīti kho bhikkhu	37

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lajjī	110
Lapitalāpanamattena	76
Labhāmi paccattaṁ samathaṁ	299
Labhetha otāraṁ	314
Lahuṭṭhānaṁ	3
Lābhā	293
Lābhā no āvuso	77
Lābhā vata bhante	147
Luddo	229
Leṇaṁ gavesī	180
Lokapāladhammā	213
Lokasmiṁ	287
Loko	85, 104
Lokaṁ	6
Lomahaṭṭhajātaṁ	204
Lohitañhetaṁ bhikkhave	210
Lohitapāṇī	229
[Va]	
Vaṅkakaṁ	210
Vaggakaraṇiṁ vācaṁ	231
Vagganandī	231
Vaggarato	231
Vaggārāmo	231
Vacanappathehi	194
Vacasā paricitā	154
Vaccaghaṭaṁ	144
Vacīsamācāre	215

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vacchakañca apacināti	300
Vacchake	168
Vacchatare	168
Vaccho	186
Vajirapāṇi	179
Vañcanaṁ	115
Vajjhantu	232
Vaṭṭaṁ tesaṁ natthi paññāpanāya	25
Vaṇṇato	160
Vaṇṇasampanno	275
Vaṇṇasaddo	31
Vatakotūhalamaṅgalāni	209
Vattituñca arahati	178
Vatthu	114
Vatthusāyiko	304
Vadho	115
Vanapatthaṁ	119
Vanaṁ	320
Vammiko	34
Vayadhammatā	128
Valliṁ	132
Vasavatti	303
Vassaṁvuṭṭhā	41
Vasīpitā bhūtabhabyānaṁ	303
Vahacchinno	315
Vācābhihāro	166
Vādena vādaṁ samāraddho	172
Vādaṁ āropessāma	102
Vānaṁ	81
Vāmanikā	103

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vālavedhirūpe	101
Vālaṁ kaṇṇe gahetvā	173
Vikālabhojanaṁ	113
Vikireyya	7
Vigatābhijjhena	120
Vicikicchā	220
Vijjāgato	274
Vijitasaṅgāmo	84
Viññāṇaṁ viññāṇaṁ	239
Viññāṇaṁ	310
Viññāṇabhāgassa	133
Viññātaṁ	16
Viññāpako	53
Viññuppasatthāni	298
Vitataṁ	200
Vitudantā	291
Viddhe	276
Vidhuro	314
Vidhuraṁ sāvakamāsajja	319
Vidhūpanena	132
Vinayavādī	112
Vinayo	23
Vinaḷīkataṁ	169
Vinibbhujitvā vinibbhujitvā	240
Vineti	172
Vipañcitaññū	85
Vippakatā	74
Vipphanditāni	128
Viparāmoso	115
Vipariṇāmadhammatā	128

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vipariṇāmadhammaṁ	19
Vipariṇataṁ	3
Viparītadassano	232
Vipulena	6
Vibhūseti	113
Vimaticchedanā pucchā	235
Vimalenānubuddhaṁ	83
Vimuttasmiṁvimuttamiti	21
Vimuttānuttariyaṁ	183
Vimutti	53, 211
Vimuttiñāṇadassanaṁ	53
Vimokkhena aphassayi	320
Viyatto	91
Virāgānupassī	199
Virāgā vimuccati	21
Virāgo	21
Virādheyya	303
Vilāpaṁ vilapitaṁ maññe	182
Vilepanaṁ	113
Vivaṭaṁ	169
Vivariṁsu	74
Vivādāpannā	291
Vivittaṁ	118
Vivekaninnaṁ	266
Vissaṭṭho	98
Visākhā	197
Visuddhamattānaṁ samanupassati	226
Visūkadassanaṁ	113
Visūkāyikāni	182
Visena saṁsaṭṭho	275

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Visevitāni	182
Visodheyya	4
Visaṁyutto	22
Viharatāyasmā	76
Viharati	110
Viharanti	138
Vihāraṁ pavisitvā	313
Vihesetha	314
Vihesenti	24, 128
Vītimissā	280
Vīmaṁsakena	277
Vīriyārambhassa	37
Vīro	84
Vuṭṭhānimaṁ	319
Vuṭṭhānaṁ paññāyati	299
Vedagū	224
Vedallaṁ	13
Vedehikā	5
Vedo	5
Venayiko	23
Veyyākaraṇaṁ	12
Verañjakā	234
Velā	1, 78
Vesārajjapatto	182
Vessavaṇo ca mahārājā	203
Veḷuvanaṁ	40
Vo	141, 143
Vodātā	280

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sa-udrayā	213
Sa-upādānaṁyeva samānaṁ	62
Sakasmiṁ vijite	178
Sakyakulā pabbajito	228
Sakyaputto	228
Sakaṁ ācariyakaṁ	76
Sakkāro	134
Sakkaṁ so paripucchati	319
Sakkharakathalaṁ	224
Sakkharaṁ gahetvā	317
Sakkhipuṭṭho	231
Saggaṁ lokaṁ upapajjanti	316
Saṅkaṭiraṁ	315
Saṅkunā saṅkuhadaye samāgaccheyya	318
Saṅkusamāhato	318
Saṅkhato	260
Saṅkhā	230
Saṅkhāranirodho	208
Saṅgaho	122, 133
Saṅgahaṁ gacchati	133
Saṅgahaṁ gacchanti	122
Saṅgāhikaṁ	298
Saṅghāṭikaṁ kareyyuṁ	226
Saṅghāṭiyā	225
Saccako Nigaṇṭhaputto	170
Saccato	19
Saccavādī	110
Saccasandho	110
Saccānaṁ bodhāya	298

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sacchikatvā	106
Sacchikiriyāya	137
Sace kho -pa- sabbattena	309
Sace tvaṁ evaṁ anubuddho	312
Sajotibhūtaṁ	179
Sañjayo	137
Sañjānāti	243
Saññaggaṁ	20
Saṇṭhapesuṁ	96
Saṇhena	6
Satta rathavinītāni	63
Satthavāho	84
Sattānaṁ āgatiṁ gatiṁ	305
Sattisūlūpamā	10
Satthari pasīdati	286
Satthukappena	64
Satānusāriviññāṇaṁ	192
Sati	120
Sato sampajāno	120
Santarabāhirā	222
Saddaṁ sutvā	147
Saddhā	3, 77
Saddhāniviṭṭhā	286
Sadvārā	224
Sadevakaṁ	105
Sadevamanussaṁ	105
Santappetvā	184
Santuṭṭho	47
Santuṭṭhikathañca	49
Santo	80, 183

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Santhāgāre	173
Sandassako	53
Sandiṭṭhiko	209
Sandhātā	111
Sandhisamalasaṅkaṭire	315
Sannipāta	133, 210
Sannisādemi	193
Sanneyya	222
Sappaṭibhayaṁ	15
Saparidaṇḍā	230
Sappasirūpamā	10
Sabbacetasā samannāharitvā	300
Sabbatopabhaṁ	310
Sabbapāṇabhūtahitānukampī	110
Sabbapāliphullā	152
Sabbavidū	94
Sabbasaṅkhārasamathāya	18
Sabbasaṅkhārasamatho	80
Sabalaṁ	297
Sabbasetena vaḷavābhirathena	98
Sabrahmakaṁ	105
Sabbābhibhū	94
Sabbāvato kāyassa	222
Sabbāvantaṁ	6
Sabbūpadhipaṭinissaggo	80
Sabbesu dhammesu anupalitto	94
Sabbesaṁ vo Sāriputta	158
Sabbaṁ jaho	94
Sabhāgato	230
Samavāyo	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samaggakaraṇiṁ vācaṁ bhāsitā	111
Samagganandī	111
Samaggarato	111
Samaggārāmo	111
Samaṅgībhūto	200
Samaṇakasaṭā	225
Samaṇadhammā nāma	214
Samaṇamalā samaṇadosā	225
Samaṇamalānaṁ	225
Samaṇasāmīcippaṭipadā	255
Samaṇena vā	286
Samaṇo	209, 224, 226
Samatikkamāya	145
Samathāya	183
Samatho	299
Samantā sappadesaṁ	67
Samantā ca gocaragāmaṁ	79
Samanupassituṁ	180
Samanumodiṁsu	65
Samanuyuñjanti	10
Samannesanā	277
Sampajjalitaṁ	179
Sampajānamusā bhāsitā	231
Sampaliveṭhitaṁ	225
Sampavāretvā	184
Samparikaḍḍheyya	173
Sampahaṁsako	54
Sampārutaṁ	225
Samappito	200
Sambahulehi	147

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sambādho gharāvāso	109
Sammappaññāya passato	207
Sammā parihareyya	4
Sammāsambuddho	94
Samavāyo	133
Sambhāvito	44
Sambhogasaṁsaggo	51
Samanupassati	17
Samalehi cintito	83
Samalo	315
Samādapako	53
Samādāyeva pakkamati	117
Samādhi	53
Samāpanno	110
Samādhisaṁvattanikāni	298
Samārakaṁ	105
Sammukhā	2
Samuttejako	54
Samudācaranti	130
Samupabyūḷho	202
Samullapanasaṁsaggo	51
Samūlaṁ bhavaṁ udabbahi	311
Samodhānaṁ	121
Sammohavihārasmiṁ	194
Sayaṁ abhiññāya	94
Sayaṁ abhiññā sacchikatvā	106, 233
Saraṇaṁ gavesī	180
Sallavatī	104
Savanasaṁsaggo	50

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Svākkhāto	25
Svākārā	84
Svātanāya	183
Sassataṁ	302
Sassamaṇabrāhmaṇiṁ	105
Sasnehaṁ	188
Sassāmikā	230
Sahatthā	184
Sahadhammikaṁ	179
Sahampatissa	82
Sahabyataṁ upapajjeyyaṁ	233
Sahasākāro	115
Sahassaṁ nemimaṇḍalānaṁ	156
Sahassaṁ lokānaṁ	156
Sahāpalokanāya	318
Sahāpi dukkhena	274
Sahāpi sukhena	274
Sahāpi somanassena	274
Sākhāpalāsaṁ	134
Sāciyogo	115
Sāṇadhovikaṁ nāma	173
Sātthaṁ sabyañjanaṁ	107
Sādhāraṇabhogī	294
Sādhu mayaṁ āvuso	69
Sādhusammatā	136
Sādhusammato bahujanassa	172
Sādhu sādhu Sāriputta	157
Sāpadesaṁ	112
Sāmaggiyā	292
Sāmaṁ ñātaṁ	209

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sāmaññattho	214
Sāmaṁ diṭṭhaṁ	209
Sāmaṁ viditaṁ	209
Sārajjati	211
Sāraṇīyā	292
Sāriputtoti ca pana maṁ	64
Sārena sārakaraṇīyaṁ	134
Sāreyya	4
Sāvakā sampajjanti	102
Sāvatthiyā niyyāti	99
Sāsaṅkaṁ	15
Sikkhāsājīvasamāpanno	109
Sikhābhedo	114
Sippisambukaṁ	224
Siyā cittassa aññathattaṁ	316
Siyā vata me	18
Siloko	134
Sītā vāridhārā ubbhijjitvā	222
Sītibhūto	94
Sīlaṁ	53
Sīlasāmaññagato viharati	298
Sīsaveṭhaṁ dadeyya	190
Sīsavedanā honti	190
Sīsānulokī	61
Sīsaṁ vo bhindi	317
Sīhaseyyā	217
Sīhaseyyaṁ	216
Sukatadukkaṭānaṁ	233
Sukhantipi vijānāti	239
Sukhasārāgī	187

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sukhāya vedanāya nirodhā	187
Sukhī assa	275
Sukhaṁ vedeti	226
Sucibhūtena	110
Sujātā	4, 87
Suṇantu dhammaṁ	83
Suṇāti gahapati vā	108
Sutadharo	154
Suttaṁ	12
Sutasannicayo	154
Sutaṁ	16
Sudhammāyābhito	319
Supatitthaṁ	79
Suppakāsito	169
Suppaṇihitaṁ me mānasaṁ	298
Suparimadditā	8
Supinakūpamā	10
Subhaddo	95
Subhūmiyaṁ	4
Sumadditā	8
Sumedho	36
Suladdhalābhā	54
Suvaṇṇavaṇṇaṁ kāyaṁ vivari	181
Suviññāpayā	84
Susiraṁ	200
Susukāḷakeso	76
Susaṁvihitakammantā	5
Sekkhassa	36
Seṭṭho devamanussānaṁ	198
Seṭṭho sajitā	303

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Setakaṇṇikaṁ	104
Setakaṁ	79
Snehaparetā	222
Snehānugatā	222
Sneho	188
Senāni	79
Senānigamo	79
Senāsanaṁ	118
Senāsanaṁ saṁsāmetvā	58
Seyyathāpi macchassa	319
Selantaṁ	131
Sele yathā pabbata-muddhaniṭṭhito	83
Sevitabbe	274
So abhikkante	118
So evaṁ	128
Sokadhammo	75
So cakkhunā rūpaṁ	117
Soṇḍikā dhutto	173
Soṇḍikā kilañjaṁ	173
Sotasamphassajā	129
Sotāpattiphalasacchikiriyāya	301
Sottiyo	224
Sottiyena	88
So dhammaṁ deseti	106
So niṭṭhaṁ gacchati	103
Sopi nūnassa	100
So bhikkhu Bhagavantaṁ etadavoca	2

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
So pecca bhavissāmi	17
So mamassa kilamatho	81
So me tvaṁ bhāgineyyo hosi	314
Soratasorato	5
Soratā	5
So loko so attā	17
So santuṭṭho	115
Saṁkicco	186
Saṁkiṇṇaparikkho	21
Saṁkiliṭṭha	279
Saṁkilesadhammo	75
Saṁkhittena taṇhāsaṅkhaya-vimutto	198
Saṁghino	135
Saṁghāṭanikaṁ	298
Saṁghe vā viharanto	284
Saṁvijjanti	280
Saṁviggaṁ	204
Saṁvuto	215
Saṁsaṭṭhā	240
Saṁsaṭṭho	2
Saṁsayena	210
[Ha]	
Hatappahate niviṭṭho	229
Hatthavikārena	144
Hatthipadopamo	103
Hadayaṅgamā	112
Hadayabhedo	114
Haritantaṁ	131
Halaṁ	81
Haliddiṁ	7
Hitānukampī	3
Himaviparāmoso	115
Hirī	213
Hirottappena	213
Hīne kāye patiṭṭhitā	312
Hutaṁ	232
Hupeyya pāvuso	94
He je kāḷī	5

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho.

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Akāsi = Karoti (Syā, Ka)	123
Aggaphalavimutti = Maggaphalavimutti (Sī, Syā)	183
Aṅgapāda = Aṭanipāda (Sī)	116
Aṅgasaṅkanti ārammaṇasaṅkanti = Aṅgasaṅkantaṁ ārammaṇasaṅkantaṁ (Sī, Syā)	158
Aṅgulamattaṁ = Aṅgulimattaṁ (Ka)	7
Ajajjitanti = Ajaddhukanti (Sī)	191
Aññatarabrahmasuttena = Bakabrahmasuttena (Sī, Syā, Ka) Bahubrahmakasuttena (Ṭīkā) Saṁ 1. 146 piṭṭhe passitabbaṁ.	320
Aññāya = Paññāya (Sī)	306
Aññāsikoṇḍaññaṁ = Aññākoṇḍaññaṁ (Sī, Syā) Aññātakoṇḍaññaṁ (Ka)	92
Asaññaṁ = Asaññe (Ka)	233
Aṭṭhisaṅghātajaṭitā = Aṭṭhisaṁghātaghaṭitā (Sī)	216
Aḍḍhaṅgulamattaṁ = Aṭṭhaṅgulamattaṁ (Syā), Aḍḍhaṅgulimattaṁ (Ka)	7
Aṇḍakāti = Kaṇḍakāti (Ka), Abhi-Ṭṭha 1. 425 piṭṭhe passitabbaṁ.	231
Atappayā”ti = Atappiyā”ti (Sī, Syā)	45
Atthatthaṁ = Suttatthaṁ (Syā)	13

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[A]

Attadvādasamā = Attadvādasamī (Sī) 296
Atidappito = Atidabbito (Ka) 280
Atthaṁ pavedento = Atthaṁ parivārento (Sī),
Atthapadaṁ vedento (Syā) 137
Athassa = Avassaṁ (Sī) 161
Athācariya = Sā ācariya (Syā, Ka) 257
Adissamānena = Dissamānena (Sī, Syā) 146
Addilaraṭṭhaṁ = Adilaraṭṭhaṁ (Syā), Andhilaraṭṭhaṁ (Ka) 288
Adhigatapatiṭṭhā ayan"ti = Āgatapaṭivedhā ayanti (Sī, Syā) 259
Adhimuccatīti = Vimuccatīti (Sī, Syā) 129
Anantajinoti = Anantajinopi (Ka) 94
Ananubhūtaṁ = Anubhūtaṁ (Sī) 309
Anāgate vāsanatthāya = Anāgatatthāya vāsanā (Sī, Syā, Ka),
Dī-Ṭṭha 2. 60 piṭṭhe. 86
Anāgāminopi honti = Sakadāgāminopi honti (Sī) 9
Anuppabandhā = Appabaddhā (Sī) 155
Anuppabandhehīti = Appabaddhehīti (Sī) 155
Antarā = Antaraṁ (Ka) 119
Andhībhūto = Andhabhūto (Sī, Syā) 302
Apabbahitvā = Pabyūhetvā (Syā), Pabyūhitvā (Ka) 202
Appabandhā = Pabaddhā (Sī) 155
Aparagoyānakā = Amaragoyānakā (Syā) 320
Aparājitapallaṅke = Aparājitapallaṅkena (Sī, Syā) 192
Aparipucchato = Aparipucchitā (Syā, Ka) 165
Apahattāti = Apagattāti (Sī), Āhatattāti (Syā, Ka) 225
Abalabalo = Abala-abalo (Sī) 54
Abyābajjhenāti = Abyāpajjhenāti (Sī, Syā) 6
Abyāvaṭā = Avāvaṭā (Ka) 67
Abhippakiritvā = Abhikiritvā (Syā) 99
Ambapakkamadhuphāṇitādi = Apakkamadhuphāṇitādi (Sī) 131

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
“Amhākaṁ putto jāto = Amhe sampatvā (Sī), Amhākaṁ puttā (Ka)	68
Ayādīhi = Jarādīhi (Syā, Ka)	75
Arajapānīyaṁ = Āvarake ca pāniyaṁ (Syā), Ādhārake ca pāniyaṁ ca (Sī)	212
Ariyabhūmippattiyā = Ariyamaggapattiyā (Syā), Ariyabhūmikhemapattiyā (Ka)	220
Alaṅkaritvā = Na alaṁ karitvā (Syā), Analaṅkaritvā (Ka)	78
Avalañjaṁ = Valañjanaṁ (Syā, Ka)	275
Avicāretvā = Avicāritvā (Ka)	312
Avijjāya sammattā = Avijjāsammattā (Sī) Avijjāsamannāgatā (Syā)	39
Avekkhassu = Apekkhassu (Syā)	83
Avero = Arogo (Ka)	142
Asamavekkhitvāti = Asamapekkhitvāti (Sī, Syā)	167
Asambaddhena = Asaṁsappantena (Sī), Asampassantena (Syā)	259
Asaṁvutasaṅkāraṭṭhānaṁ = Asaṁvutaṁ saṅkāradhānaṁ (Sī)	109
Ahametthāti = Ayametthāti (Syā, Ka)	77
Ahāretvā = Asāṭetvā (Sī), Asāretvā (Syā, Ka)	164
Ahimaṅgusa = Ahinakula (Sī, Syā)	34
Ahaṁ pana asmi = Ahaṁ pana tasmiṁ kāle (Ka)	32
Ahuñātaññatarassa = Ahunaṁyeva aññatarassa (Sī, Syā)	30
[Ā]	
Āgate mukhaṁ = Āgate kasmā mukhaṁ (Syā, Ka)	194
Āgato = Attano (Ka)	40
Āmoditapamodito = Āmoditasammodito (Ka)	80
Āyapāpuṇanaṁ viya = Āyaggahaṇaṁ viya (Ka)	249
Ālapanametaṁ = Ālapanamattaṁ (Ka)	231
Āvāhetvā = Avhetvā (Sī)	179

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ā]

Āvikatova = Āgatova (Syā, Ka) 139
Āharitvā = Osāretvā (Sī, Syā) 236
Āharitvā = Ārabhitvā (Syā, Ka) 236
Āḷindakavāsimahāphussadevattherassa = ...mahāphussattherassa (Sī), ...mahāpussattherassa (Syā) 267

[I]

Itarasakaṭāni = Sabbasakaṭāni (Sī) 306
Idha samosaraṇagāmo = Idha samosaraṇagāmoti brāhmaṇānaṁ vasanagāmo (Ka) 227

[U]

Uggahitamattova = Uggahitamattova ṭhapito (Syā, Ka) 78
Ucchinditvā = Upacchinditvā (Ka) 121
Ujjaṅgale = Ujjaṅgalaṁ (Sī, Syā) 152
Uttamasiraṁ = Uttamasiravarañca (Ka), Uttaracīvaraṁ (Syā) 181
Upanissaye asati kātuṁ = Asati upanissayo patikātuṁ (Syā, Ka) 206
Upanento = Ghaṭento (Sī, Syā) 9
Upaparikkhitabbaṁ = Parikkhitabbaṁ (Sī), Paṭivekkhitabbaṁ (Ka) 111
Upasantūpasanto viya sotāpanno = Upasantūpasanto sotāpanno (Sī) 282
Upādinnakasantatipavattiṭṭhāne = Upādinnakasantāna-nibbattiṭṭhāne (Ka) 222
Uppajjiyeva = Uppajjatiyeva (Syā, Ka) 188
Uppanno aṭṭo = Aṭṭe uppanne (Syā, Ka) 153
Uppilāvitattanti uppilāpanapīti = Ubbilāvitattanti ubbilāpanapīti (Sī, Syā) 24
Ubbāheyya = Ubbāmeyya (Sī), Ubbāteyya (Syā) 180
Umaṅgasadisaṁ = Ummaggasadisaṁ (Sī) 119

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[E]

Ekadivase = Ekadivasaṁ (Sī) 71
Ekadivasaṁ = Ekadivase (Syā, Ka) 52
Ekā-ācāravatī = Sivāvatikā (Sī), Silāvatakā (Syā) 170
Ekopi goṇo arogo nāma = Ekampi golomaṁ arogaṁ nāma (Sī), Ekampi goṇaṁ ārogyaṁ (Ka) 168
Etadatthamidaṁ = Tasmātiha tvaṁ (Sī, Syā, Ka) 107
Etaṁ = Evanti (Syā), Etanti (Ka) 181
Eva = Evarūpaṁ (Ka) 87
Evamādi-alaṅkāropissa = Evamādīsu... (Syā, Ka) 99
Evarūpiṁ = Evarūpaṁ (Syā, Ka) 155
Evaṁ = Evañca evañca (Sī) 13
Evanti = Etanti (Syā, Ka) 129

[O]

Onittapattapāṇin”tipi = Ohitapattapāṇintipi (Sī) 184
Olubbha = Olumbha (Ka) 261
Olokento = Ullokento (Syā, Ka) 201
Ovaṭṭikampi = Ovaṭṭikāyampi (Ka) 222
Osāpento = Osāpetvā (Sī) 155

[Ka]

Kakacokantanaṁ = Kakacokkantaṁ (Ka) 130
Kaṭṭhakaṭhalaṁ = Kaṭṭhakathalaṁ (Syā, Ka) 8
Katipayaṭṭhāne = Tatiye ṭhāne (Sī) 300
Katipāhaññeva = Katipāhasseva (Sī, Syā) 77
Katvā passeneva pariharanto gacchati = Katvā katipaye passeneva pariharanto katipaye gacchati (Ka) 232
Kathāsamudācāropi = Kathāsamudāhāropi (Ka) 54
Kandalamakulasadisā = Kadalimakulasadisā (Syā, Ka) 179
Karato = Akūṭo (Sī), Pharuso (Syā, Ka), Ṭīkā oloketabbā. 244

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ka]	
Kasāvapacana udakānayana-kucchakaraṇaniyyāsabandhanādi = Kasāvasiñcana-udakadānakoccha-karaṇanisseṇibandhanādi (Sī)	300
Kapilavatthāhāro, sā = Kapilavatthākāro (Sī)	41
Kabarā ettikā nīlā”ti = Kāḷā ettikā pāṭaḷāti (Sī)	160
Kammakārānaṁ = Kammakaränaṁ (Sī)	29
Kākakulalādibhattameva = Kākakulalādīnaṁ bhattameva (Sī)	38
Kāmesu micchā = Micchā (Sī, Ka)	214
Kāmo = Gantukāmatā (Dī-Ṭṭha 1. 190 piṭṭhe)	218
“Kāya netthā”tipi = Kāya nvetthātipi (Sī)	74
Kāḷakārāmasuttante = Kālāmasuttante (Syā)	195
Kāḷatimbarurukkhamūle = Kālambarirukkhamūle (Ka), Kāḷadumbarirukkhamūle (Syā)	195
Kāḷasīho = Kesarasīho (Syā)	138
Kiṁ kusalagavesīti = Kiṁ kusalaṁ gavesīti (Syā, Ka)	76
Kiñcehi = Kiñcāhi (Sī)	253
Kiṇhāti kaṇhā = Kaṇhāti kaṇhā (Ka)	314
Kimilatthero = Kimbilatthero (Sī)	142
Kilesagaṇṭharahitā = Kilesagaṇṭhirahitā (Sī)	137
Kilesalepanena = Kilesakhepanena (Syā)	94
Kisābalaketi = Kisabalaketi (Sī), Kisabaliketi (Syā)	168
Kuṭumbiyadhītā = Kuṭumbassa dhītā (Ka)	87
Kudālaṁ = Kuddālaṁ (Sī, Syā)	37
Koṭṭhacchāyāya = Kuḍḍacchāyāya (Sī)	53
[Kha]	
Khipanto = Nikkhipento (Syā, Ka)	155
Khīrapako = Khīrūpago (Ka)	162
Khīradhārāmaṇḍaṁ = Khīradhārāmaṇḍalaṁ (Sī, Syā)	150

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ga]	
Gajaṅgalaṁ = Kajaṅgalaṁ (Sī, Syā)	104
Gacchāmīti = Āgacchāmīti (Sī, Syā)	286
Gaṇato = Bhagavatā (Ka)	12
Gaṇanaṁ = Gahaṇaṁ (Sī), Saṅgahaṁ (Syā)	122
Gaṇhātī"ti = Duhīti (Sī), Duhatīti (Syā)	160
Gaṇhissati = Gaṇhissatīti (Ka)	301
Gaṇḍaphālanaṁ = Bhaṇḍapālanaṁ (Sī)	216
Gabbhasaṇṭhitampi = Gabbhapatiṭṭhitampi (Ka)	27
Gamanābhihārato = Gamanābhinīhārato (Sī, Syā, Ka)	73
Gamissasi = Nigamissasi (Ka)	275
Garugaro = Garugaru (Sī)	312
Gahaṇaṁ = Adhivacanaṁ (Syā)	126
Gāmake = Gāme (Syā, Ka)	59
Gāmaṁ vā = Nāmaṁ vā (Syā, Ka)	230
[Ca]	
Cakkavattī = Cakkavatti (Syā, Ka)	92
Cakkavāḷappamāṇāya = Cakkavāḷaparimāṇāya (Sī)	127
Cattāri ca jhānāni = Catasso ca rūpāvacarasamāpattiyo (Syā, Ka)	135
Catumaggasambodhāya = Catusaccasambodhāya (Ka)	78
Candimasūriyālokappamāṇoti = Candasuriyālokappa māṇoti (Sī)	65
Cātakasakuṇā = Vātakasakuṇā (Sī, Syā)	196
Cāti = Vāti (Syā, Ka)	173
Cātuddisassa = Cātuddisakassa (Ka), Cātuddisikassa (Syā)	119
Cātumasuttaṁ = Vatthupamasuttaṁ (Syā), Tuvaṭaṁ (Ka)	148
Cittarucitaṁ = Cittarucikaṁ (Sī)	257
Cīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle = Cīvarakuṭidaṇḍakacchedanakāle (Syā)	116

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ca]

Cīvare = Cīvare tāva (Syā, Ka) 47

Cuṇṇavicuṇṇaṁ = Cuṇṇacuṇṇaṁ (Ka) 132

Cetiyapabbatavihāraṁ = Vātakasitapabbatavihāraṁ (Sī) 195

Codito = Pesito (Syā) 27

Codanālayatthero = Goṇaraviyatthero (Sī) 187

[Cha]

Chāvā = Chavā (Sī), Cāpā (Khu 2. 412 Therīgāthāyaṁ) 95

Chāvaṁ = Chavaṁ (Sī), Nāvaṁ (Syā) 94

Chijjitvā = Chinditvā (Sī) 317

[Ja]

Jātakaṁ = Jātakakathaṁ (Syā, Ka) 205

Jātaṭṭhāna sākiyajanapado = Jātaṭṭhānaṁ sākiyajanapade (Sī) 41

Jātarūpeneva = Naggarūpeneva (Syā) 136

Jātijarābhibhūtaṁ = Jātijarābhibhūtaṁ ca (Syā, Ka) 83

Jāniṁsu = Jāniṁsu na jāniṁsu (Sī, Syā) 137

Jālentena = Jālāpentena (Sī, Syā) 259

Jiṇṇadhanaṁ = Niddhanaṁ (Sī) 178

Jīratu = Jiyatu (Ka) 313

Jīvikaṁ = Jīvitaṁ (Syā, Ka) 139

Jahitvā = Haritvā (Sī, Syā) 144

Jambudhajaṁ = Jambusākhaṁ (Sī), Imasmiṁyeva ṭhāne, na aññesu. 170

[Ña]

Ñāṇāya dassanāya = Ñāṇadassanāya (Ma-Ṭṭha 1. 328 piṭṭhe) 188

Ñātaññatarassāti = Aññātaññatarassāti (Sī),
Aññatarassāti (I, Ma-Ṭṭha 2. 30 piṭṭhe) 205

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ṭha]

Ṭhapetvā pakkāmituṁ ārabhi = Ṭhapetvā pakkāmi (Sī, Syā) 187
Ṭhānuppattiyā = Ṭhānuppattikāya (Syā, Ka), Vi-Ṭṭha 3. 245 piṭṭhe. 91
Ṭhāne = Vāde (Syā), Vāre (Ka) 178
Ṭhitā paguṇā = Dhatā paguṇā (Sī), Ṭhitā dhatā paguṇā (Syā) 154
Ṭhitiparittatāya ca sarasaparittatāya ca = Ṭhitiparittatā ca sarasaparittatā ca (Ka) 128

[Ta]

Tadatthāya vivaṭaṁ = Nibbānapatti-atthāya (Sī) 169
Tassa = Tasmāssa (?) 157
Tassa āgamanavipassanāviññāṇaṁ kammakārakacittaṁ = Tadassa āgamanīyavipassanāviññāṇakamma-kārakacittaṁ (Sī), Tadassa āgamanīya-vipassanāviññāṇaṁ kammakārakacittaṁ (Syā) 239
Tantāvutānaṁ vatthānaṁ = Tantāvutāni vatthāni (Syā, Ka) 136
Tasmāssa = Tassa (Sī), Tasmā tassa (Syā), Tasmā sā (Ka) 157
Tāyaṁ = Tyāyaṁ (Sī, Syā, Ka) 309
Tāva = Sāmaññaṁ tāva (Ka) 214
Tammayatāpariyādānanti = Tammayapariyādānanti (Sī), Tammayaṁ pariyādānanti (Syā) 20
Tittakarasa-alābu = Tittako alābu (Sī, Syā) 275
Tittakālābūti = Tittakālāpūti (Sī) 275
Tiyojanasatikaṁ = Yojanasatikaṁ (Sī, Syā, Ka) 196
Tisaṅkhepaṁ = Tisandhi catusaṅkhepaṁ (Syā, Ka) 211
Tumhesu kāraṁ = Sakkāraṁ (Syā, Ka) 183
Te taṁ = Te maṁ (Ka) 77
Tena paṭivedhadhammena = Tena abhiññātena paṭivedhadhammena (Sī, Syā) 286
Tebhūmikasammasanacāravedanāva = Tebhūmakasammasanavāre vedanāva (Sī) 242
Telapātiyaṁ = Telacāṭiyaṁ (Sī) 167
Taṁ kāraṇaṁ agaru assa = Taṁ kāraṇaṁ (Ka) 179

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Taṁdivase jātako = Taṁdivasaṁ jātako (Sī), Taṁdivasajātako (Syā) 168
Taṁ dhammaṁ = Dhammaṁ (Syā, Ka) 78

[Tha]

Thambhetvā = Vikkhambhetvā (Ka) 275
Thirakathoti = Ṭhitakathoti (Sī, Syā, Ka) 111
Thūṇaṁ = Thūnaṁ (Syā) 104
Therassāpi = Mārassāpi (Syā) 318

[Da]

Daṇḍavākarāhīti = Daṇḍavāgurāhīti (Syā, Ka) 67
Dandho mahājaḷo = Andho mahājano (Syā, Ka) 167
Dandhaṁ = Mandaṁ (Sī) 155
Damiḷakirātasavarādimilakkhūnaṁ = ...yavanādimilakkhānaṁ (Sī) 107
Dassāmīti = Nessāmīti (Syā) 230
Daḷhaṁ = Gāḷhaṁ (Syā, Ka) 268
Dāpesi = Adāsi (Syā, Ka) 195
Diṭṭhivisūkāni = Diṭṭhivisūkāyitāni (Sī) 182
Dinnassa = Dānassa (Ka) 232
Divādivassa = Divādivasaṁ (Syā, Ka) 186
"Dukkaṭan"ti = Kataṁ dukkatanti (Sī, Syā), Sukataṁ dukkaṭanti (Ka) 136
Duppañño = Na duppañño (Sī, Syā) 239
Dubbacā = Dubbatā (Sī) 2
Dubbiniviṭṭhaṁ = Dubbinivijjhaṁ (Syā, Ka) 168
Dūracārī = Dūrācārī (Sī) 110
Deti = Detu (Sī) 294
Devatthero = Revatthero (Ka) 293

[Dha]

Dhammacakkapaṭilābhāya = Dhammacakkhupaṭilābhāya (Syā, Ka) 94
Dhammadinnā = Dhammadinnāpi (Ka) 255

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Dha]	
Dhammavassena = Dhammassavanena (Syā, Ka)	57
Dhātāti = Dhatāti (Sī, Syā)	154
Dhītuṭṭhāne = Dhītiṭṭhāne (Sī)	43
Dhuvasevanaṁ = Dhuvāsevanaṁ (Sī), Dhurasevanaṁ (Syā)	156
Dhūpitavāsitaṁ = Dhūpagandhavāsitaṁ (Syā, Ka)	99
Dhenupake = Dhenupage (Syā, Ka)	168
[Na]	
Na aññāsi = Na paccaññāsi (Ka)	46
Nagaraṭṭhānassa = Nagarassa (Syā, Ka)	167
Na itaro pakkāmīti = Tadā itaro pakkāmīti (Sī)	300
Natthayye = Na ayye (Sī)	257
Nātike = Nādike (Sī, Syā), Ṭīkā pana oloketabbā.	138
Natthīti = Natthi, taṁ (Ka)	302
Nadīkuñjantipi = Nadīkuṭṭantipi (Syā)	119
Nadīsotaṁ = Nadīsoto (Syā, Ka)	155
Nandatthere = Nandakatthere (Sī, Syā)	43
Nānaṁ natthīti = Nānatthaṁ ahosi (Ka)	276
Na passanti = Na tulayanti (Sī)	13
Navapabbajite = Vuḍḍhapabbajite (Sī, Syā)	316
Na hi = Nāpi (Syā, Ka)	268
Niccalitaṁ = Niccalikaṁ (Sī)	154
Niddāpañhaṁ nāma = Naggipañhaṁ nāma (Ka)	185
Nidhātabba = Nidhetabba (Sī, Syā, Ka)	112
Nibbattattā = Nibbatto (Sī, Syā, Ka)	91
Nibbānameva = Nibbānavevacanameva (Syā, Ka)	80
Nirāhārā = Appaccayā (Sī)	131
Nivattitvā = Nivattiṁsu (Sī)	306
Nisinnamattasseva = Nisinnamatteyeva (Ka)	90

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Na]	
No ca saṁsādentīti na osādenti = No ca saṁsārentīti na osārenti (Ka)	156
Naṁ tvaṁ māroti = Nanu tvaṁ māroti (Sī)	287
[Pa]	
Pakkantesu = Apakkantesu (Sī)	96
Pakkamanto ca = Pakkamantopi (Sī)	58
Pakkhittasīhavasā viya ca ajjhosāya tiṭṭhati = Pakkhittasīhavasā viya ca tiṭṭhati (Sī, Syā)	154
Pakkhepaṁ = Upakkhepaṁ (Ka)	121
Pagabbāti vācāpāgabbiyena = Pagabbhāti vācāpāgabbhiyena (Sī, Syā)	183
Paccayataṇhaṁ = Sappaccayataṇhaṁ (Syā, Ka)	158
Paccayaparamparaṁ dassetuṁ = Nidānaparamparaṁ dassento (Ka)	208
Paṭijaggamānā = Paṭijaggiyamānaṁ (Ka)	230
Pañcasatā = Paññāsa (Ka)	288
Pañcātapatappanādiṁ = Pañcātapakaraṇādi (Syā, Ka)	186
Paññāya adhivacananti = Paññāyetanti (Sī, Syā, Ka)	37
Paṭṭacīvarādīnaṁ = Paṭṭuṇṇacīvarādīnaṁ (Ka), Pattuṇṇacīvarādīnaṁ (Syā)	47
Paṭicchādetumpi = Paṭicchādanaṁ (Syā, Ka)	136
Paṭivisamattameva = Paṭiviṁsamattameva (Sī)	143
Paṭṭunnadukūlādīni ca = Paṭṭadukūlādīni ca (Sī, Syā)	290
Paṭappamāṇaṁ = Pariggahaṇaṁ (Sī)	305
Paṭibāhituṁ = Paṭippharituṁ (Sī, Syā), Paṭiharituṁ (Ka)	218
Paṭṭhapanamūlakaṁ = Ṭhapanamūlakaṁ (Sī, Syā, Ka)	267
Paṭṭhapentassa = Ṭhapentassa (Sī, Syā)	267
Pattakārī = Kattabbakārī (Sī)	15
Patijāto = Jāto (Sī)	108
Patiṭṭhā = Paṭiyattā (Ka)	177
Patiṭṭhitavimānaṁ = Patite vimānaṁ (Syā, Ka)	270

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pattiyāyitabbako = Patthiyāyitabbako (Ka), Paccayāyitabbako (Syā) 111
Pathavattena = Paṭhavittena (Sī), Paṭhavaṭṭhena (Syā),
Pathavaṭṭhena (Ka) 309
Pathavītalacārīnaṁ = Pathavītalavāsīnaṁ (Syā) 121
Pathavīdhātuyeva āvusoti = Pathavīdhātupesā (Syā),
Pathavīdhāturevesā (Ka) 127
Padaracāṭi-ādayo = Dārucāṭi-ādayo (Syā) 15
Pabbajjāsamatthayobbane = Pabbajjāsamatthe vaye (Sī) 194
Pabhinnavaravāraṇassa = Pabhinnacaravāraṇassa (Ka) 73
Payojanavidhi = Payojanāvadhi (Sī) 193
Parampi tehi na ovadati = Na samādapetā na ovadati (Syā),
Na samādapeti na ovadati (Ka) 44
Parasuve = Paratare (Sī), Parapare (Ka) 280
Parasuve = Paratare (Syā), Parapare (Ka) 313
Paricokkho = Parimokkho (Sī) 313
Paripākagate ñāṇe = Paripākakatena ñāṇena (Syā, Ka) 159
Pariyosānamhi = Pariyosāne ca (Syā) 107
Parivāretvā = Paricāretvā (Syā, Ka) 200
Pariveṇadvāraṁ = Pariveṇaṭṭhānaṁ (Syā, Ka) 2
Parisati = Parisatiṁ (Sī) 155
Parisāgatoti = Parisaggatoti (Sī, Syā) 230
Parihārasattāhaṁ = Pharitvā āhārasattāhaṁ (Ka) 319
Palagaṇḍo = Phalagaṇḍo (Sī) 96
Paliveṭhente = Palibodhante (Syā), Palivedhente (Ka) 146
Pavaṭṭamānā = Pavattamānā (Syā, Ka) 29
Pasatapasata = Pasataṁpasataṁ (Sī), Pasata-addhapasata (Syā) 96
Pasārento = Saṁghāṭento (Sī), Sampādento (Syā) 77
Pahatokāsañca = Gatokāsaṁ (Sī) 219
Pahariyamānopi = Vadhīyamānopi (Dī-Ṭṭha 1. 191 piṭṭhe) 218
Pahūtapāyaso = Bahupāyāso (Sī) 288

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Pahūtapāyasaṁ = Balavapāyāsaṁ (Sī)	288
Paheṇakasakkāro = Pahonakasakkāro (Syā, Ka)	232
Pahoti = Alaṁ hoti (Syā)	125
Pāṭiyekkāni = Paṭipāṭiyā etāni (Ka)	72
Pāṇī = Pāṇi (Ka)	229
Pānavattaṁ = Pādavattaṁ (Sī), Dānavattaṁ (Syā)	55
Pānīyaparissāvanakāle = Pānīyapānakaparissāvanakāle (Sī)	116
Pāpi dāsi = Pāpadāsi (Syā)	5
Pāyasaṁ = Pāyāsaṁ (Sī, Syā, Ka)	87
Pāsāde = Pāsādena (Syā, Ka)	204
Pāsādaṁ = Vihāraṁ (Sī)	197
Pidahitvā = Saṁvidahitvā (Syā, Ka)	143
Pucchi = Pucchati (Sī)	62
Puttadārajaṭaṁ chaḍḍetvā = Puttadārajaṭaṁ bhinditvā (Sī), Puttadārajanaṁ chinditvā (Syā)	92
Puthukaṁ = Puthukā (Sī), Puthukaggaṁ (Syā)	93
Purāṇo = Porāṇo (Sī)	256
Pupphuḷake = Bubbuḷake (Sī), Pubbuḷake (Syā)	279
Pupphuḷakehi = Bubbuḷakehi (Sī)	222
Pupphuḷā = Bubbuḷā (Sī, Syā)	87
Petaggidhammakathiko = Petadhammakathiko (Sī)	155
Potheti = Heṭheti (Sī)	215
[Ba]	
Baddhagatto = Thaddhagatto (Sī)	315
Bandhakahāpaṇo = Andukahāpaṇo (Sī, Syā)	249
Bandho = Gedho (Ka)	220
Bahivātā = Bahinikkhamanavātā (Syā)	131
Bahuraggi = Bāhudatti (Sī, Syā)	96
Bahussutānaṁ = Bahussutānaṁ vā (Sī)	111

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ba]

Bimbohanampi = Bibbohanampi (Ka) 118
Bodhisattakālepi = Bodhicariyakālepi (Sī), Bodhicaraṇakālepi (Ka) 281
Brahmaparisaṁ = Brahmiṁ parisaṁ (Sī) 304
Brāhmaṇatissabhaye = Caṇḍālatiyabhaye (Sī), Caṇḍālatissabhaye (Syā) 296

[Bha]

Bhagavā ovādaṁ = Satthā ovādaṁ (Sī), Bhagavā etaṁ vādaṁ (Ka) 11
Bhagavā kira = Bhagavā hi (Ka) 74
Bhagavā pana = Bhagavā pana tathārūpaṁ desanaṁ pahāya (Syā, Ka) 107
Bhattapiṇḍamattakena = Bhattapiṇḍamattena (Sī) 256
Bhavamatthake ṭhitā = Bhavaviddhaṁsitā (Sī, Syā) 259
Bhājentassa = Kathentassa (Ka) 123
Bhāvānukkamo = Bhavānukkamo (Sī) 106
Bhikkhubhikkhuniyo = Bhikkhuniyo (Sī, Syā) 215
Bhikkhusaṁghaparivāro = Bhikkhusaṁghaparivuto (Syā) 195
Bhikkhusatasahassaṁ = Bhikkhusahassaṁ (Sī, Syā) 296
Bhikkhū vihesemīti = Bhikkhū rosemi vihesemīti (Sī),
Bhikkhuṁ vināseti vihiṁsemīti (Syā) 320
Bhinnapaṭibhāno = Chinnapaṭibhāno (Sī, Syā) 11
Bhuñjanakāle = Vaḷañjanakāle (Sī, Ka) 116
Bhūte antāni = Abhūte antā na (Sī) 310

[Ma]

Makkhikā = Macchikā (Syā, Ka) 94
Makkhikāvasena vā = Mucchikāvasena vā (Syā),
Macchikāvasena vā (Ka) 78
Maggagamanatthikānaṁ = Saggagamanatthikānaṁ (Sī, Syā) 237
Maggaṅgāni = Aṭṭha maggaṅgāni (Sī, Syā, Ka), Ṭīkā oloketabbā. 183
Maggaphalasārassa = Aggaphalasārassa (Ka) 134

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ma]	
Magho = Māgho (Syā, Ka)	202
Maccharāyanti = Maccharāyantā (Syā)	146
Maṇḍalabhāvameva = Maṇḍalabhedameva (Syā)	244
Matena = Manaṁ (Sī, Syā)	184
Manussakappā = Manussakamyā (Sī, Syā, Ka)	308
Mantāṇiputto = Mantāniputto (Syā, Ka)	44
Mandathāmagatameva = Mandatamagatameva (Sī, Syā)	133
Mayaṁ = Mayhaṁ (Syā, Ka)	290
Maricavaṭṭivihāramahe = Maricavaṭṭiya (Syā, Ka)	51
Mahā-usabhā ca -pa- balavagāviyo = Mahā-usabhā ca balavagāviyo (Sī)	162
Mahato = Tato (Ka)	168
Mahantabhāvakathā = Mahantatā (Sī, Syā)	65
Mahantāya = Mahantiyā (Sī)	127
Mahantā = Mahantī (Sī)	269
Mahākoṭṭhitatthero = Mahākoṭṭhikatthero (Syā, Ka)	237
Mahājanakāye sannipatite = Mahājanakāyo sannipati, te (Ka)	227
Mahājanassa = Pakatimahājanassa (Ka)	318
Mahābhārāti = Mahā-ejāti (Sī), Mahārāgāti (Syā)	116
Mahāmoggallānamahākassapādīhi = Sāriputtamahāmoggallāna... (Sī, Syā), Ṭīkā oloketabbā.	319
Māpahārakahāpaṇo = Māsakahāpaṇo (Sī, Syā)	249
Mātugāmenapi = Mātugāmena vāpi (Syā), Mātugāmena vā (Ka)	256
Mālāguṇaparikkhittāpīti = Mālāguḷaparikkhittāpīti (Ka)	230
Migasaṁghaṁ = Migasaṁghassa (Ka)	283
Mūlamūle khaṇanenapi = Mūlapalikhaṇanenapi (Sī)	5
Mūluppalavāpivihāravāsī = Muluppalavāpivihāravāsī (Syā, Ka)	283
Morapiñchakalāpasadisaṁ = Morakalāpasadisaṁ (Syā, Ka)	79
Moḷiṁ katvā = Moḷī viya katvā (Sī)	270

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ya]	
Yathā cāhaṁ na bhikkhaveti = Yathā vāhaṁ bhikkhavenāti (Sī)	23
Yasorato = Sorato (Sī), Yasodharo (Syā)	28
Yassa pana = Yassa (Sī), Imasmiṁyeva ṭhāne.	272
Yā esā = Yaṁ eso (Syā)	17
Yāva eva = Yāvade eva (Sī)	145
Yuttikahāpaṇo = Yottakahāpaṇo (Sī, Syā)	249
Yena vākārena = Yena kāraṇena (Syā, Ka)	23
Yo = Yo cāyaṁ (Sī, Syā)	285
[Ra]	
Rajojalladhāraṇādivatāni = Rajojalladhāraṇādīni ca kānici (Ka)	226
Rajopathoti = Rajāpathoti (Sī, Syā, Ka)	109
Rañjento = Rajjanto (Syā)	193
Rattiyā bhojanaṁ = Rattibhojanaṁ (Sī), Rattiṁ bhojanaṁ (Syā, Ka)	113
"Rājā"ti te maññamānā = Rājā maññe āgatoti (Sī)	307
Rukkhamūle sodhanatthāya = Rukkhamūlasodhanatthāya (Sī), Rukkhamūlaṁ sodhanatthāya (Syā)	88
Rūpajīvitindriyaṁ = Rūpajīvitindriyaṁ kammajatejodhātu cāti (Ka)	250
[La]	
Lakkhaṇo jotimanti = Lakkhaṇo cāpi manti (Sī)	92
Lañjaṁ = Lañcaṁ (Syā)	114
Labhati = Labhitvā (Syā, Ka)	153
Labhāpitā vissaṭṭhattāva = Labhāpetvā vissaṭṭhāti vissaṭṭhattā ca (Sī), Labhitvā visaṭṭhāti visaṭṭhattā ca (Syā)	243
Laḷitakaṁ = Laddhigataṁ (Syā), Nīlikataṁ (Ka)	310
Lāyane lāyanaggaṁ = Dāyane dāyanaggaṁ (Sī)	93
Licchavino tumhe = Licchavino āhaṁsu tumhe (Syā, Ka)	170
Lippanti = Limpati (Syā, Ka)	229

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[La]	
Leṇagirivāsī = Loṇagirivāsī (Sī), Selāgirivāsī (Syā), Senagirivāsī (Dī-Ṭṭha 2. 124)	295
Lokadhammesu = Ṭhānesu (Ka)	283
[Va]	
Vatapadāni = Vattapadāni (Syā, Ka)	202
Vanapabbhāraṁ = Navaṁ pabbhāraṁ (Sī)	117
Vapitaṁ = Nivapitaṁ (Sī)	65
Valipalitādibhāvañca = Valitapalitādibhāvañca (Sī)	131
Vasātelapītapilotikā = Vasātemitapilotikā (Syā)	82
Vasāmīti = Vasissāmīti (Syā, Ka)	136
Vasantavanaṁ = Vasanavanaṁ (Syā, Ka)	40
Vaḍḍhīnīti = Pussanti vaḍḍhantīti (Sī), Phusanti vaḍḍhantīti (Syā)	223
Vattapaṭipattiṁ = Vattapaṭivattaṁ (Sī), Attapaṭipattiṁ (Syā)	185
Vatthādīni vā = Vatthāni vā (Syā, Ka)	166
Vatthaṁ viya = Pārutavatthaṁ viya (Sī, Syā)	223
Vattetvā = Ṭhapetvā (Ka)	158
Vantasinehasambaddhoti = Vantasinehasambandhoti (Syā, Ka)	34
Vanditvā = Vatvā (Ka)	296
Vāde = Pavāde (Ka)	276
Vālaṁ = Thālaṁ (Syā, Ka)	173
Vigatantāni = Vigatantaṁ (Sī)	217
Vicarantaṁ = Carati (Sī, Syā)	160
Vijjamānāsupi = Nipajjamānāsupi (Sī, Syā, Ka)	224
Viññāpeti = Ñāpeti (Sī, Syā), Vi-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe.	106
Viññāṇaṁ paccayasambhavaṁ = Viññāṇasambhavo (Ka)	205
Viṭabhiṁ = Viṭapiṁ (Sī), Viṭapaṁ (Syā)	271
Viddho = Giddho (Ka)	50
Vinivattamānasā = Vivaṭamānaso (Syā), Vivittamānaso (Ka)	285
Vinetvā = Vinento (Sī)	255

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Va]	
Vibādhanatthaṁ = Vicchandajananatthaṁ (Sī, Syā)	287
Vibhijjitan"ti = Visāritaṁ (Sī), Viphāritaṁ (Syā, Ka), Khu 5. 56 piṭṭhe.	181
Viyassa āyu = Viyassa mārassa āyu (Syā)	318
Viraddhattā = Viruddhattā (Ka)	318
Viraddhabhāvaṁ = Viruddhabhāvaṁ (Syā, Ka)	178
Vivaṭacchado = Vivattacchado (Sī)	87
Vivadiṁsu = Vicariṁsu (Sī), Vasiṁsu (Syā)	215
Vivaritvā = Pavisitvā (Syā)	124
Vivekaṭṭhakāyānaṁ = Vūpakaṭṭhakāyānaṁ (Syā)	49
Viseso = Visesāviseso (Sī, Syā)	243
Vissajjetuṁ niṭṭhaṁ gantvā = Vissajjetunti niṭṭhaṁ gantvā (Sī)	259
Viharati = Vicarati (Syā, Ka)	139
Vihiṁsanabhāvato = Vihesanabhāvato (Sī)	110
Vīriye = Vīriyena (Ka)	261
Vīsayojanasataṁ = Vīsayojanasatāni (Syā, Ka)	55
Vuṭṭhavuṭṭhi = Vaṭṭhavuṭṭhi (Sī)	226
Vuṭṭhānakaphalasamāpattiyā = Vuṭṭhānakaphalasamāpatti (Sī, Syā)	252
Vuttanelaṁ viya = Vuttasīlaṁ viya (Sī)	111
Vuttañhetaṁ = Vuttamidaṁ (Sī, Syā, Ka)	12
Vuttaṁ hetaṁ = Vuttampi hetaṁ (Sī), Vuttampi cetaṁ (Syā)	18
Vesāliṁ saṁvaṭṭitvā = Vesāliṁ saṁvijjetvā (Sī), Vesāliparisaṁ gahetvā (?)	178
Vodakaṁ = Nirodakaṁ (Syā)	143
[Sa]	
Sakalacittena = Sabbacittena (Sī)	300
Sakalattavāsaṁ = Sakalaṁ taṁ (Syā), Sakalantaṁ vāsaṁ (Ka)	68
Sakāraṇā = Pakāravatī (Ka)	286
Sakkāti = Sakkoti (Ka), Evamuparipi.	236
Sakkhissati = Asakkhi (Sī, Syā, Ka)	74

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sakkontāpi = Asakkontāpi (Syā)	14
Saṅgaravihāro nāma = Paṅguravihāro nāma (Sī), Maṅkuravihāro nāma (Syā)	276
Sajotibhūtanti = Sañjotibhūtanti (Syā)	179
Sañchādetvā = Sañcaritvā (Ka)	270
Saṭṭhikappa = Saṭṭhikappamatta (Ka)	78
Sattame = Satta (Ka)	269
Sattasattāhaṁ = Sattāhaṁ (Sī)	34
Sattakkhattuṁ = Satakkhattuṁ (Sī), Dasakkhattuṁ (Syā)	3
Satthukiccaṁ = Ekasatthukiccaṁ (Ka)	278
Sadvārāti sammukhadvārā = Sannadvārāti sammukhadvārā pannadvārā (Ka)	224
Santhāgāra = Sandhāgāra (Ka)	173
Santhāgāreti = Sandhāgāreti (Ka)	173
Sandacchāyo = Ghanacchāyo (Ka)	191
Sanimittaṁ = Animittaṁ (Sī)	262
Sandacchāyaṁ = Santacchāyaṁ (Syā, Ka)	119
Sandhāretuṁ = Santānetuṁ (Sī, Syā)	50
Sannicitaṁ = Sannicitaṁ viya (Syā, Ka)	154
Sannentassa = Sannantassa (Sī), Maddantassa (Syā), Sandentassa (Ka)	222
Sannetuṁ = Sandetuṁ (Ka)	222
Sabbakālaṁ = Sabbakāle (Syā, Ka)	297
Sabbapāliphullamiva = Sabbāphāliphullamiva (Syā, Ka)	41
Sabbabhāgesu = Sabbabhāge (Sī)	261
Sabbasaññāya = Saññāya (Sī, Syā)	243
Sabhāgatoti = Sabhaggatoti (Sī, Syā)	230
Sabhāvena = Evaṁ sabhāvena (Ka)	299
Samattho = Samatthako (Syā, Ka)	145
Samantā = Sāmantā (?)	79
Sammaṭṭhena = Maṭṭhena (Sī, Syā)	6
Sammasitvā = Sammasanto (Sī, Syā, Ka)	89

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Samāpattiphalaṁ = Samāpattibalaṁ (Sī)	265
Samānavaṇṇā ca = Samānavaṇṇāva (Sī)	203
Samudetīti pavattidukkhapabhāvikā = Samudeti pavattetīti dukkhappabhāvikā (Sī)	238
Sambodhiṁ pattakāle = Sambodhisattakāle (Ka)	192
Sayāno = Seyyānā (Syā), Sayanto (Ka)	216
Saroga-uppalādīni = Saroga-uppalāni (Sī), Saropaga-uppalādīni (Syā, Ka)	85
Sarūpā = Samarūpā (Syā)	114
Sallavatī = Salaḷavatī (Sī)	104
Saha kāyena = Sahokāsena (Sī, Syā, Ka), Ṭīkā oloketabbā.	302
Sahetunā = Sammāhetunā (Sī, Syā)	94
Sātirekāni = Atirekāni (Sī, Syā, Ka)	227
Sāṭakakaṇṇe = Dasākaṇṇe (Sī)	136
Sāṇadhovikaṁ = Sāṇadhovanaṁ (Syā, Ka)	173
Sādhikamidaṁ = Sādhikaṁ (Sī)	122
Sādhente = Sādhentena (Ka)	261
Sāmaggirasena = Sāmaggivāsena (Sī), Sāmaggirase (Ka)	145
Sāvitā = Sāvitaṁ (Sī, Syā, Ka)	290
Sikkhāpadabaddheneva = Sikkhāpadakkhandheneva (Sī)	215
Sitaṁ kurumāno = Sitaṁ kurumāno hasamāno (Sī, Syā)	255
Sītāni katvā = Sītikatvā (Sī, Syā), Sītaṁ katvā (Ka)	119
Sītoti maññasi = Sītoti maññati (Sī), Atisītoti maññasi (Syā)	5
Sukatadukkaṭānanti sukatadukkaṭānaṁ = Sukaṭadukkaṭānanti sukatadukkatānaṁ (Sī), Sukaṭadukkaṭānanti sukaṭadukkaṭānaṁ (Syā)	233
Sukhasīlako = Sīlako (Sī)	272
Suciratena = Sucirakena (Syā, Ka)	176
Sutvāpi = Katvāpi (Syā, Ka)	3

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Supūro hoti = Apūro hoti (Sī, Syā)	294
Subbacā = Subbacāpi (Sī, Syā)	3
Suvaṇṇarasadhārāni siñcamānakālo = Suvaṇṇarasadhārāvissajjanakālo (Sī, Syā)	72
Susikkhitāya = Sikkhitāya (Sī)	294
Sussūkāraṁ = Susukāraṁ (Ṭīkā)	308
Sūrambaṭṭhassa viya = Sūramuṭṭhassa viya (Ka)	287
Sevitvā = Pesitvā (Ka)	59
So āgantvā = Sova me āgantvā (Sī)	60
Soṇotipi = Senotipi (Sī, Syā)	315
Sottiyena = Sotthikena (Sī), Sotthiyena (Syā, Ka)	88
Sodakena gattena = Sodake gatte (Sī)	73
So mama kilamatho assa = So mamassa kilamatho. Yo mama kilamatho assa (Syā)	81
Saṁyogaṭṭhena = Saṁsaggena (Sī)	240
Saṁsayapakkhando = Saṁsayapakkhanno (Sī, Syā)	235
Saṁvihitakammantā = Suṭṭhapitakammantā (Sī), Suṭṭhu ṭhapitakammantā (Syā)	5
Saṁsādeti = Saṁsāreti (Ka)	156
Saṁsāressantīti = Saṁsādessantīti (Sī), Saṁsīdentīti (Syā, Ka)	74
[Ha]	
Haṭaṁ = Hataṁ (Syā, Ka)	17
Hetaṁ = Hoti (Ka)	318
Hotīti = Hoti (Sī)	301
Hontīti = Honti (Sī)	265